

Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva: nove serije sveska VI. 1902.

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1902**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:378139>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [Public Domain Mark 1.0/Javno dobro](#). Autorsko pravo je isteklo.

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

VJESNIK

HRVATSKOGA

ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA.

ORGAN ARHEOLOŠKOGA ODJELA NARODNOGA MUZEJA U ZAGREBU.

NOVE SERIJE SVESKA VI. 1902.

UREDNIK

DR JOSIP BRUNŠMID.

ZAGREB.

TISKARA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA (JOS. WITTASEK).

1902.

Pisci za sadržaj svojih članaka sami odgovaraju.

15.591

1986

Kara

SADRŽAJ „VJESNIKA“

NOVE SERIJE SVESKE VI.

	Strana
Brunšmid dr. Josip: Colonia Aurelia Cibalae. Vinkovci u staro doba	117
— — — Nahodaji bakrenoga doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja	32
— — — Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. V., XVI—XVII.	167
— — — Prehistorijski predmeti iz srijemske županije. 1—4.	68
Celestin Vjekoslav: Epigrafski prilozi iz Murse	99
Florschütz Dr. Josip: Stridon i Zrin	87
— — — Dodatak članku „Stridon i Zrin“	226
Gundrum Dr. Fran: Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestog stoljeća	210
Hoffiller Dr. Viktor: Thrački konjanik	192
Ivančan Ljudevit: Crkva svih Svetih u Stenjevcu	187
Jelić Dr. Luka: Spomenici grada Nina. III.	103
Klailić Vjekoslav: Grada za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku	1
Laszowski Emilije: Trg kod Ozlja	215
— — — Nekoliko bilježaka o crkvi B. D. M. u Žakanju	224
Purić Josip: Prehistorijske naselbine u okolici Erduta	185
—————	
Izvjestaji muzejskih povjerenika i prijatelja: 1. Baltazar Bažulić u Nadkrižovljanima. Str. 228. — 2. Juraj Božičević u Ogulinu. Str. 228. — 3. Mate Brajković u Otošcu. Str. 228. — 4—6. Ferdo Hefelev u Sisku. Str. 228. — 7—13. Ignjat Jung u Mitrovici. Str. 229. — 14—15. Valentin Jurić u Privlaci. Str. 231. — 16. Mijo Mutavgjić u Dubici. Str. 232. — 17. Đuro Panjković u Krbavici. Str. 232. — 18. Đuro Plašćević u Lovasu. Str. 232. — 19—29. Antun Poturičić u Šurčinu. Str. 232. — 30. Mirko Seljan u Bruselju. Str. 238. — 31. Ivan Skomerža u Crikvenici. Str. 239. — 32—36. Fran Šaban u Ogulinu. Str. 239. — 37. Roberto Turmayer u Sotinu. Str. 243. — 38—39. Cvjetko Vurster u Otošcu. Str. 243. — 40—43. Ivan Žić u Polju. Str. 244.	248
Manje i književne vijesti.	248
Inhalt des „Vjesnik“ der Kroatischen archaeologischen Gesellschaft in Agram. Neue Serie. Band VI. 1902.	257
Verzeichnis der Abbildungen	257
Članovi utemeljitelji hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu	259

IMENA SURADNIKA I DOPIISNIKA „VJESNIKA“

NOVE SERIJE SVESKE VI.

- Bažulić Baltazar, upravitelj župe u Nadkrižovljanima.
Božičević Juraj, stud. phil. u Beču.
Brajković Mate u Prozoru kod Otošca.
Brunšmid Dr. Josip, sveučilišni profesor i ravnatelj arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Celestin Vjekoslav, gimnazijski profesor i kustos gradskoga muzeja u Osijeku.
Florschütz Dr. Josip, gimnazijski profesor i privatni docent u kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu.
Gundrum Dr. Fran, gradski fizik u Križevcima.
Hefeferdo, ravnatelj više pučke škole u Sisku.
Hoffiller Dr. Viktor, čuvar arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Ivančan Ljudevit, začasni kons. prisjednik i župnik u Stenjevcu.
Jelić Dr. Luka, profesor na bogosloviji u Zadru.
Jiroušek Antun, asistent arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Jung Ignjat, učitelj u Mitrovici.
Jurić Valentin, ravnajući učitelj u Privlaci.
Klaić Vjekoslav, rector magnificus i profesor u kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu.
Laszowski Emilije, pristav kr. zemaljskoga arkiva u Zagrebu.
Mutavgjić Mijo, trgovac u Dubici.
Panjković Đuro, učitelj u Krbavici.
Plaščević Đuro, rav. učitelj u Lovasu.
Poturičić Antun, učitelj u Surčinu.
Purić Josip, profesor kr. realne gimnazije u Zagrebu.
Seljan Mirko u Bruselju.
Skomerža Ivan u Crikvenici.
Šaban Fran, kotarski pristav u Ogulinu.
Turmayer Roberto, župnik u Sotinu.
Vurster Cvjetko, inžinir u Otošcu.
Žic Ivan, učitelj u Polju na otoku Krku.

GRAĐA ZA TOPOGRAFIJU LIČKO-KRBAVSKE ŽUPANIJE U SREDNJEM VIJEKU.

Na tlu današnje ličko-krbavske županije nalazimo u srednjem vijeku ove starohrvatske župe ili knežije (kneštva): 1. Brinjsku; — 2. Senjsku; — 3. Podgorsku; — 4. Gatansku ili Gacku; — 5. Bušku ili Bužane; — 6. Ličku ili Liku; — 7. Otučku; — 8. Odorjansku; — 9. Krbavsku ili Krbavu; — 10. Unsku; — 11. Lapačku; — 12. Nebljušku ili Nebljujsku. Napokon je pripadao amo i jedan dio župe Drežniške ili Drežnika.

1. Brinje ili Brinjska župa (ladanje).

U kronici franjevca Ivana Tomašića čitamo, da su Turci god. 1524. provalili „in partes inferioris Coruatie“, te da su tom prigodom poharali „dominium Modrussie, ac etiam Drexnik, comitatus Briniensis, ac omne fere inter montes Coruatie...“ (Arkiv za jugosl. povjest. IX p. 26). Kotar dakle naokolo Brinja bio je „comitatus“; u hrvatskim spomenicima 15. stoljeća čitamo „vladanje (ladanje) Brinjsko“.

Glavno mjesto župe bile su Brinje, današnji Brinj. U sredovječnim latinskim spomenicima čita se „Brignia“, „Brigna“ ili „Bregna“, a u njemačkim „Brünlein“ (1418.) i „Prundley“ (Unrest Chronicon austriacum p. 584). Varoš Brinje spominje se prvi put u polovici XIV. stoljeća. Godine 1343. stoluje u Brinjama knez Bartol VIII. Frankapan, dok u isti mah brat mu Dujam III. boravi u Modrušama. Dne 21. veljače 1358. izdaje Bartol VIII. u Brinjama zajedno sa svojim sinovima Stjepanom i Ivanom V. (Anžom) neku ispravu. Sinovi Bartolovi razdijelili su očevinu tako, da je Stjepan I. primio Modruše, a Ivan V. Brinje. Tu u Brinjama sastaju se 17. lipnja 1385. poslanici, kojima je poći u Francusku, da dovedu orleanskoga vojvodu Ljudevita za supruga kraljici Mariji. Poslancima pridružio se je i knez Ivan V. Frankapan. U Brinjama je mnogo boravio silni knez i ban Nikola (IV.) Frankapan zajedno sa svojom suprugom Dorotejom iz porodice Gorjanskih. Grbovi Frankapana i Gorjanskih u kapelici grada Sokola više Brinja svjedoče, da su ban i banica činili tu zadužbine. U Brinjama zaručio je knez i ban Nikola god. 1411. svoga najstarijega sina Ivana VI. (Anža) s kneginjom Katarinom, kćerju Ivaniša Nelipića; slijedeće godine 1412. boravio je tu u studenom sam kralj Sigismund kao gost kneza Nikole. Prigodom diobe Frankapana (1449.) zapalo je Brinje s gradovima Sokolom i Jelovikom kneza Bartola IX., praoca loze brinjsko-tržaške; taj Bartol umro je oko god. 1458., te bi sahranjen u Brinjama u crkvi sv. Marije (Klasić Krčki knezovi Frankapani p. 73—74).

Brinje su od davne davnine stajale uz cestu, koja je vodila iz Senja preko Vratnika u Modruše. U jednoj ispravi od god. 1408. spominju se naročito kao postaja na toj cesti (Ljubić Listine X p. 63—65).

Za opseg i topografiju Brinjske župe ili vladanja evo još nekoliko podataka:

— 1449. Knez Bartol IX. prigodom diobe s braćom u Modrušama primio je „oppidum Brine cum castro Jaknik (Jalouik = Jelouik), et aliis castris Sokol...“ Wenzel Frangepán család p. 28—29.

— 1461. V Jelovici. Kneginja Jelža (Elizabeta), udova kneza Bartola IX., a mati kneza Anža i kneza Mikule, kneginja senjska i brinjska i jelovska, daje samostanu sv. Jelene kod Senja „sinokošu na planinah... ka se zove Dolac vetrni, ka je pod Knežu goricu k Brinjam, sa vsimi kumfini i mejami“. Šurmin Hrv. spom. p. 227—228.

— 1463. Knez Martin Frankapan želi „in conventibus fratrum minorum... castrorum Cerzath et Brinie modrusiens. et senien. diocesis religiosos locari“. Fermendžin Acta Bosnae p. 253.

— 1466. Knezovi Frankapani potvrđuju samostanu sv. Jelene kod Senja „sinokošu... na Vetrnom dolci za Knežu goricu“, zatim „tri ždribi zemlje v Brinjskom polji, kô se zove Drštino (Drćino) selo“. Šurmin Hrv. spom. p. 247—248.

— 1476. In castro Proringense (Pringense). Ivan (Anž) Frankapan dariva samostanu redovnika sv. Augustina i crkvi njihovoj sv. Marije u Brinjama (ecclesia sanctae Mariae in Pringis) za sva vremena: villam in Zezaruph, villam parvam, quae vocatur Obrovatz, villam quae olim vocata est Oltitz, portam apud viam publicam, quae ducit Modrusiam, et villam, quae dicitur Nagoruzi prope Jezerin, ecclesiam sanctae Mariae in Jeserin; — nadalje dariva „decimam totam illam, quae posita est citra montem in parochia ecclesiae sancti Martini in Obrovi... napokon im predaje još i „officium, quod dicitur suppaniae, quod officium prius erat in manibus saecularium... Illud officium supradictum suppanatus... pertinet ad castrum seu dominium Pringense, et illud supradictum suppaniae debeat cedere media pars introitus monasterio supradicto, altera vero media pars introitus fratribus eiusdem monasterii... Prior i redovnici dužni su za tolike darove čitati misu za pokojne kod žrtvenika sv. Bartola, a taj žrtvenik stoji „in medio ecclesiae iunctum sepulcro genitoris mei“ (comitis Bartholomaei). Farlati Illyrici sacri IV p. 109 Sladović Povêsti biskupije senjsko-modruške p. 224—226.

— 1479. junii 10. Budae. Mathias rex firmissime mandat castellanis castri sui Brynye, quatenus a modo a Segniensibus in possessione Hrepeth in pertinentiis castri Brynye nullum tributum exigere debeant. Vjestnik zem. arkiva I p. 143.

— 1489. V kloštri sv. Marije v Brinjah. Fratar Petar, priur sv. Marije z Brinj zajedno s ostalimi fratri daje Martincu, Fabinu sinu, jedan kus zemlje „v polji brinjskom vrh malina“, ki je kupil taj isti Martinac od Bolkovac(a). Martinac darovao je „v pomoć krova te iste crikve (sv. Marije) dukat devet i jednoga vola“. Šurmin Hrv. spom. p. 334—335.

— 1493. Knez Anž Frankapan stoluje „v našem gradu Brinjah“. Šurmin Hrv. spom. p. 370—374.

— 1495. „U našem mjesti u Brinjah.“ Knez Anž Frankapan dariva samostanu sv. Nikole na Gvozdu modruškom „u jednom selu, po imenu u Črnici, 3 kmeti sideći, najprvo selo, na kom sidi Pavlak Andrij, drugomu selu, na kom sidi Karin Peroić, treće selo, na kom sidi Anton Tisoić“... Šurmin p. 381—382.

— 1495. „V našem gradu Brinjah“ Knez Anž Frankapan dariva samostanu sv. Spasa kod Senja „va vladanji našem Brinjskom selo, ko se zove Mali Prokićci, sa vsimi seli i ča k njim pristoji“. Šurmin Hrv. spom. p. 384—387.

— 1496. „V našem gradu Brinjah.“ Knež Anž Frankapan prodaje samostanu sv. Nikole na Gvozdu modruškom „va vladanji i otačastvi našem Brinjskom selo, ko se zove Mokro, vse za vsim za 150 zlatih, sa vsimi seli i ča k njim pristoji“. Šurmin Hrv. spom. p. 390—392.

— 1499. „Va Brinjah.“ Juraj Tomković iz Brinja prodaje samostanu sv. Nikole u Gvozdu modruškom „s dopušćenjem knezevi va volji moje bratje“ ... „selo Škinje u ladanji Brinjskom“ za devet dukata. Nazočni su svjedoci: „pop Grdin, plebanuš sv. Marije u Jezerah, sudac Martin Dminavić z Brinji“ ... Izprava je podkrijepljena pečatom „poštovana muža gospodina Mihovila, plebanuša Brinjskoga i vikara biskupa senjskoga“ ... Šurmin Hrv. spom. p. 413—414.

— 1499. „V našem gradu v Brinjah.“ Knez Anž Frankapan primio je od Jurja Kosinjskoga grad njegov Kosinj „v kneštvi Buškom“ — a za to daje knez njemu „Zahumje vse v Brinjskom pitanji, ladanji... v kom Zahumji je najprvo selo Bitoraj, drugo selo Jesen, treto selo Selca, četrtto selo Krakar... sa vsimi tih sel prihotki i dohotki malimi i velikimi, ... i s ravninu vlašku, i sa vsimi njih kotari, ... s malini, i crikvami...“ Jošte će im pomoći grad zidati... „i jošće jim dasmo hiže (v) varoši našem v Brinjah, ke su poli potoka...“ Šurmin Hrv. spom. p. 414—417.

Brinjska župa (comitatus) ili vladanja (dominium) spadala je u crkvenom pogledu pod senjsku biskupiju. Župa je bila prostrana: osim varoši Brinja bili su u njoj tvrđi gradovi Sokol ili Sokolac (zvan također Brinjski grad), i zatim Jelovik (krivo: Jaknik, Zelovich god. 1426.), koji je po svoj prilici stajao današnjemu Brinju na sjeverozapadu, možda ondje, gdje je na karti generalnoga štopa zabilježeno „Stari Brinj“. Jedan dio Brinjske župe zvao se je Zahumje, a to je Zahumje obuhvatalo jugozapadni obronak Velike Kapele (selo Bitoraj, selo Krakar), pače je prelazilo i tu goru (selo Jesen = Jasenak). Inače su u Brinjskoj župi bila sela: Črnica (valjda na današnjem Crnačkom polju), Drštino selo, Jezera ili Jezerine (u povelji od god. 1476. Jeserin, današnji Jezerani) s crkvom sv. Marije, Mokro, Nagoruzi (Na gorici?) blizu Jezera, Obrova s crkvom sv. Martina i Obrovac, Oltitz, Vrata (porta) uz cestu u Modruše, Prokićci mali (možda današnje Prokik e), Škinje, Zezaruph (?).

2. Senjska župa.

Kotar naokolo grada Senja, koji se spominje već u rimsko doba (Senia), bio je također starohrvatska župa. U spisima spljetskoga sabora od god. 1185. zove se senjski kotar „parochia“ kao i susjedne župe Gacka i Bujani (Kukuljević Codex diplom. II p. 131), a u jednoj ispravi od godine 1497. čitamo: „Actum in comitatu Segniae“ (Farlati IV., pag. 132), te se „comitatus“ mora jamačno prevesti na hrvatski sa županija ili knežija. Župa senjska međašila je na sjeveru s Vinodolom (Ledenice), na istoku sa župama Brinjskom, Gatanskom i Buškom, a na jugu s Podgorskom. Prostirala se je uz more po prilici od zatorna Žrnovnice kod Ledenice na sjeveru, a do Stinice na jugu. Južna međa pomicala se u potonje doba tako, da su Senjani pribrajali svojoj župi ne samo Jablanac, nego napokon i Cesaricu.

Uza grad Senj (villa Signye, civitas Scen, castrum de Scen, terra castrum de Scen) spominje se već oko god. 1184. „ecclesia sancti Georgii“ (Kukuljević Cod. dipl. II p. 132—133). Ta je crkva zajedno s gradom pripadala redu Božjaka, kojima su ih darovali kralj Bela II. (III.) i spljetski nadbiskup Petar. U jednoj ispravi od god. 1209. čitamo: „Civitas vero Scev, quam eis (fratribus militiae templi) illustris B(ela) rex pie recordacionis in puram contulit elemosinam cum omnibus appendiciis suis, silvis scilicet et pascuis ceterisque ad ius regale spectantibus, ipsis fratribus semper permaneat, et iura perpetuo inconcussa cum ecclesia beati Georgii in eiusdem civitatis territorio sita, quam eis Petrus archiepiscopus Salonie dedit, consistat“ (Tkalčić Mon. episcop. Zagrab. I p. 22). Da je uz crkvu sv. Jurja bio i samostan, vidimo iz jedne vijesti od god. 1248., koja kaže, kako su Božjaci za tatarske provale bježali preko mora u Bašku na otoku Krku „ex monasterio s. Georgii“ (Ljubić Listine I p. 77).

Gdje su dakle stajali „monasterium et ecclesia s. Georgii, koji se spominju god. 1184.—1242.? Sudeći po ispravi od 1209. nije rečeni samostan s crkvom sv. Jurja bio u samome gradu, nego u kotaru gradskom, „in territorio civitatis“. I Magdić (Topografija i povjest grada Senja) ne traži samostana i crkve sv. Jurja u gradu Senju; na strani 53. veli, da su ležali „izvan grada“, a na strani 50., da su Templari ili Božjaci imali svoj samostan nedaleko (od današnjega) sv. Jurja, koje se mjesto stere uz more na jugu Senja, u kraju, koji je bez sumnje pripadao vazda župi senjskoj. Prema svemu čini se, da je samostan s crkvom sv. Jurja stajao ondje, gdje je danas mjesto sv. Juraj uz morskobalu; samostan s crkvom davno je propao.

U kotaru grada Senja bili su još ovi samostani:

1. Samostan Franjevača. O tom samostanu piše Farlati (Illyric sacri IV p. 120) ovo: „Anno 1297. Leonardus et Damianus (Doymus) fratres comites Frangepani, patribus Franciscanis Seniam evocatis, coenobium suburbanum et ecclesiam s. Francisci titulo insignitam aedificarunt“. Taj samostan s crkvom sv. Franje stajao je „prope muros civitatis“, kako

se čita u jednoj ispravi kneza Dujma Frankapana od god. 1481. (Sladović Pověsti biskupija senjske p. 243).

2. Samostan Pavlina svetoga Spasa (Sancti Salvatoris). Taj je samostan stajao uz more na jugu Senja. U jednoj ispravi od god. 1375. čitamo: „crkvi svetoga Spasa v Ljubotini“; u drugoj od god. 1381.: „Jakov, preur svetoga Spasa s' svoju bratiju z Lobotin' bliz' Senja“; a u trećoj od god. 1495.: „crkvi Spasitelja mira, ka crkva častno s'zdana jest' na brigu mora v drazi, ka se zove Ljubotina, na južnu stranu Senja“ (Šurmin Hrv. spom. p. 89. 93. 385). Drage Ljubotine na jugu Senja danas više nema, ali nije ni najmanje sumnje, da je to današnja draga Spasovac, koja je to ime dobila baš od nekadanjega samostana i crkve svetoga Spasa.

3. Samostan Pavlina svete Jelene (Beatae Helenae). U jednoj hrvatskoj povelji od god. 1493. čitamo: „v' crkvi rečenoj svete Jelene cesarice, ka crkva častno s'zdana jest na brigu mora na sunač zapad' poli Senja v drazi po imeni na vlaškoj“ (Šurmin Hrv. spom. p. 368. Kukulj. Acta croat. p. 151). Jedna „Vlaška draga“ imade i danas još južno od Spasovca prema sv. Jurju; ali imade i Senju na sjeveru draga sv. Jelene, koja je mogla dobiti svoje sadanje ime od rečenoga samostana. Šteta, da se u povelji ne kaže, da li je samostan sv. Jelene bio Senju na jugu ili na sjeveru.

Senjskoj župi pripadao je nedvojbeno i Vratnik, koji se u trgovačkom ugovoru između knezova Frankapana i Mletaka od 26. lipnja 1408. piše: „Vratenich(o)“ i „Vratemich(o)“ (Ljubić Listine X p. 64 i 65). Tu su mletački trgovci, vozeći robu iz Senja u Modruše, plaćali za neke stvari daću knezovima Frankapanima (n. p. za naranče, papar, i pamučne tkanine).

Između mjesta u primorju, koja su se pribrajala senjskoj župi, ističe se i Starigrad nasuprot otoku Rabu. Prigodom diobe Frankapana godine 1449. dobio je Starigrad knez Martin, koji ga je držao još i 1455. („a poli mora gospodujući Starigradom i delom Senja“). Šurmin Hrv. spom. p. 205). Između 1469. i 1480. došao je Starigrad u kraljevsku vlast, te su njim upravljali kraljevski kastelani. U jednoj ispravi od god. 1489. čitamo: „Gregorio castillano in Starigrad, Joanne castillano in Novigrad“ (Farlati IV p. 131). Koji je to Novigrad bio, ne znamo; stalno je, da nije ni vinodolski (Novi) ni lički (Novi). Možda je Novigrad u Bužkoj župi.

U netom spomenutoj ispravi od god. 1489. čitamo još i ovo: „Actum in loco capitanei extra civitatem apud ecclesiam S. Spiritus Segniae“. Odatle razbiramo, da su kapetani senjski (od 1469.) stanovali izvan grada u kapetaniji (locus capitanei), a ta je kapetanija bila kod crkve sv. Duha. Magdić piše (pag. 30), da je stara crkva sv. Duha sada kr. glavna carinara.

3. Podgorska župa ili Podgorje.

Podgorje ili Pogorska župa obuhvaćala je primorje i primorski obronak Velebita od Stinice južno od Senja pak do Obrovca i Zrmanje u današnjoj Dalmaciji. U povelji kralja Petra Krešimira od god. 1071., kojom je ustanovio mede

i kotara rabske biskupije, čitamo, da je kralj pomenutoj biskupiji privalio „iuppam, que fuit sub alpibus (pod gorama = Podgorje) a castro latine Murula uocitato sclauonice Stenice usque ad flumen Copriue et ecclesiam sancti Georgii in Rawna (Rački Doc. hist. croat. p. 88). Po istraživanju dra. Račkoga i Črnčića (Najstarija povjest p. 18—20) bit će rijeka Kopriva današnja Zrmanja, uz koju je još god. 1468.—1531. pod gradom Obrovcem stajao samostan benediktinski i crkva „sancti Georgii de Copriua Nonens. diocesis“. Tu stoji i danas još selo Ravanjska, nekadanja Ravna. Antonije Rajmundo, namjestnik ninskoga biskupa i ophodnik (visitator), zapisao je u svom opisu ninske biskupije malo poslije god. 1531. ovo: „A parte vero orientali subtus montes Ceraneos catenae mundi (la montagna) extat castrum Zelengrad, et est tota montanea, ad pedes cuius versus mare est castrum cum suburbio, cui flumen magnum subcurrit, vocatum Obrovaz, sedes magnificorum dominorum comitum Corbaviae appellatorum Chiurgacovich. Ultimus dominus et comes fuit Joannes Torquatus nuncupatus latine, a Romanis oriundus, Caroli filius, et Carlovich vocatus, de Frangipanibus, qui obiit banus in Slovigne post captum dictum Obrovaz a Turcis dicto anno 1527, mense Januarii, existente castellano domino Jurco de Possedaria nequaquam laudando; sub quo castro ad ripam fluminis est monasterium alius ordinis S. Benedicti, sub invocatione S. Georgii de Copriua de iure patronatus dominorum comitum praedictorum, tunc in commenda obtentum a d. Jacobo de Possedaria, habens curam animarum parochialem aliquarum villarum, subtus dictam montaneam sub diocesi nostra Nonensi. Quod castrum et abbatiam saepius visitavimus praesente et absente domino comite, et multo, Turcas captivos in vinculis recreavimus eleemosynis. Castrum Racich, castrum Vegae domini comitis, oppidum Schrissi pro dimidia domini comitis, pro alia dimidia illorum de Frangepanibus filiorum quondam Anze maximi... patru comitis Joannis, captum a Turcis 1525 nocte carnis privii, dum ebrii per oppidum et plateas saltando choreatim debaccharentur: quae omnia castra et oppidum saepius accessimus, et visitavimus; ultra quod oppidum versus occidentem seu boream, extat ultima villa, seu castrum et parochia Cessarizza. Citra tamen castrum Jablanaz dicti Anze Francapani...“ (Farlati IV p. 225—226).

Antonije Rajmundo više je puta (saepius) obilazio te krajeve i dobro ih je poznavao; stoga nema sumnje, da ih je također dobro i opisao. On spominje na teritoriju župe Podgorske ili Podgorja (iuppa sub Alpibus, subtus montes Ceraneos catenae mundi, la montagna ova mjesta: castrum Obrovaz cum suburbio, monasterium S. Georgii de Copriua, castrum Racich, castrum Vegae, oppidum Schrissi, castrum (villa) et parochia Cessarizza, i castrum Jablanaz. K tomu treba još pridati castrum Stenice (Stinica) ili Murula, koja se u povelji od 1071. spominje kao sjeverna medja Podgorja prema Senjskomu kotaru. O izbrojenim gradovima i mjestima evo još nekoliko podataka:

Obrovac grad i varoš bili su svakako u vlasti krbavskih knezova Kurjakovića već u 14. stoljeću, jer 1387. izdaju u njemu (Obrovacij) pomenuti knezovi povelju (Kukulj. Jura I 157). Na jednom glagolskom misalu čitamo za godinu 1441.: „To pisa pop Marko popu Blažu v Obrovi, kapelanu sv. Jurja li

v Obrovci, dobro mužu i ophodniku gospodina biskupa gospodina Anadala“ (Šurmin Hrv. spom. p. 154). Pop Blaž bio je dakle tada kapelan crkve „S. Georgii de Copriva“. Dne 14. srpnja 1527. vodila se je u gradu Posedarju istraga, kojom je Stjepan Posedarski, kanonik zagrebački i vikar zagrebačkoga biskupa nastojao dokazati, da njegov brat Juraj Posedarski nije kriv, što su Turci zauzeli grad Obrovac (Kukulj. Acta croat. p. 227—230).

Castrum Racich dobilo je svoje ime od plemenite porodice (biže) Radčić ili Račić, koja je pripadala plemićkoj općini Mogorovića u Lici. God. 1490. prodaje Juraj Račić po svome bratu Ivanu svoju plemenštinu u doljnom Žazićnu Matiju Draškoviću. (Šurm. Hrv. spom. p. 340). Ivan Račić od hiže Račić jest 1495. „rotni sudac plemenitoga suda kraljeva v Lici“, koji se je sastao na Skurini (Šurm. p. 388). Godine 1497. rješava lički stol u Crnoj Vasi pravdu Mihajla Skobljica s Lapodušićima; tom prigodom polažu prisegu 24 plemeniti osidnici, a na čelu im „povodac Ivan Račić, ki ima svoj grad“ (Šurmin p. 406). Castrum Racich pripadao je dakle godine 1497. plemenitomu mužu Ivanu Račiću.

Castrum Vegae opominje mnogo na staru rimsku Vegia (Vegium), koja je nesumljivo ondje negdje stajala (Črnčić Najstarija povjest, p. 19—20). U Kukuljevićevoj monografiji „Borba Hrvata s Mongoli i Tatari“ (pag. 50) čitamo, da narod uzduž Podgorskoga kanala priča, „kako je neki divlji narod bio napao i prognao nekoga kralja iz njegova kraljevstva, koji je kralj utekavši sa svojom blagajnom u Dalmaciju, ondje zakopao blago svoje. Onaj divlji narod nazivaju pučke pripovijesti pasoglavcima, te ondješnji narod dodaje, da je baš u onoj okolini poginuo i kralj tih pasoglavaca, bivši sin neke kraljeve kéeri i psa, i da je svaki put, prvo nego je počeo govoriti, tri puta zalajao. Taj kralj pasoglav, pripovijeda dalje narod, došao je sa svojim divljim narodom na kršćane, no u onoj bi okolici nakon boja od tri dana pobijeden, te bi mu glava odsječena, a tijelo zakopano u Većkoj kuli, koja se uz potok veliku Paklenicu usred starih podrtina u vis diže. Tu leži taj kralj devetdeset i devet sežanja pod zemljom. Onaj, koji ga je ubio, bijaše, veli narod, biskup, i dobi od pape najljepši njegov krst. Po svojoj smrti naredi taj biskup, da se rečeni krst zakopa također u kulu, da kralj pasoglav, bojeći se krsta, već nikada ne ustane iz groba“. Nema sumnje, da su rimska Vegia, sredovječni castrum Vegae, i današnja Većka kula, ako ne isto, svakako u tijesnoj svezi.

Oppidum Schrissi, današnji Karlobag, spominje se na početku 14. stoljeća kao Scripsallum, Scripsalea, Scrisalea, i napokon Scrisa. Najprije je taj oppidum pripadao hrvatskomu plemenu Tugomirića; ovomu ga je oduzeo prije 1307. ban Pavao I. iz plemena Šubić, te ga je držao i sin mu Mladin II.; po padu bana Mladina (1322.) uzeše ga krbavski knezovi Kurjakovići. O svemu tomu priča prigodom neke istrage god. 1339. neki svjedok ovako: „quod banus Paulus accepit dictum locum Scrisalee dicte parentele vocate Tugomirich, et quod post decessum ipsius bani Pauli habuit banus Mladenus; sed postmodum existente dicto bano Mladeno in carceribus (1322) Curiachi acceperunt dictum locum, et dederunt cuidam comiti Petro (Disislavich) sui propinquo, qui comes Petrus postmodum convenit cum Jadrensibus, et ab illo tempore citra miserunt Jadrenses suum comitem illuc, qui exigebat pro medietate sue tergoine, et aliam medie-

tatem exigebat prefatus comes Petrus . . ." (Ljubić Listine V p. 274—275. II p. 94. 96. 98).

God. 1387. dne 2. studenoga dođoše u Obrovac pred krbavske knezove Kurjakoviće (Nikola, Tomaš, Butko, Pavao, Karlo) „viri nobiles Vitus Cacichie-wych et Hlapaz Obrosych, vice et nomine communitatis terre nostre Scrisie siue Bagh“, te ih zamoliše, da potvrde općini stara prava slobode i preimućva. Knezovi ugodiše vazda vjernoj i odanoj općini, te joj uz ino potvrdiše i medaše njezinoga kotara (metas et confinia sui districtus), i to: „incipiendo a parte boreali dicti burgi nostri Scrisie, a loco dicto Belwischea Draga iuxta mare, inde ascendendo superius versus trauersum ad partem borealem locorum dictorum Stanischa, et sic recto tramite ad locum dictum Dubaz, deinde ad Ledenyze, exinde vero ad australem plagam ad locum dictum Stupize, deinde recto tramite ad Cerne stine, usque ad locum Bani stany, deinde versus quirinalem plagam eundo inferius ad mare in Dragam, que dicitur Moschiena, iuxta mare . . .“ (Kukuljević Jura I, p. 156—157). Od rečenih mjesta postoji još danas selo Stanišće u župi karlobažkoj, a sela Ledenik (Ledenyze), Stupačine (Stupize) u župi oštarijskoj. Cerne stine mogle bi biti današnje Crne grede na istoku Oštarijama, gdje se uzdiže i Crni vrh. Za unutarnji život u Bagu znamenita je glagolska listina od 12. studenoga 1460., u kojoj se spominju knezovi Kurjakovići kao „gospoda baguška“ i „sudci baguški“, a uz njih „podknežin Jurica Mirković“. Žitelji se zovu Bagužani („dobrih muži Bagužan“; a u varoši je crkva „s(ve)toga Ivana na B'gu“. Nije se dakle govorilo „u Bagu“, nego „na Bagu“. (Šurmin, Hrv. spom. p. 225—226). Nuzgredice budi samo spomenuto, da je kralj Matijaš Korvin god. 1480. knezovima Kurjakovićima oteo varoš Bag, i da je onda 21. prosinca 1481. na molbu „nobilis Mirko, filii Georgii Mirkowych de Scrisia“ potvrdio rečenoj općini sve stare povlastice, povelje i prava, koja je od knezova Kurjakovića primila i uživala (Kukulj. Jura I p. 155—159). Nakon smrti kralja Matijaša obladali su opet Bagom knezovi Kurjakovići i njihov rođak, knez Anž Frankapan Brinjski.

Antonije Rajmundo spominje kao najsjevernije mjesto ninske biskupije grad (ili selo) i župno mjesto Cesarica. Ovo je mjesto jamačno dobilo ime od prastare crkve, posvećene „svetoj Jeleni cesarici“. I danas još imade crkva to ime. Oko god. 1500 bilo je pravde između ninske biskupije i senjske radi Cesarice. U jednome pismu od 25. travnja 1500. piše netko iz Senja vikaru ninskoga biskupa, „da nigdar po nijedno vrime Cesarica ni bil' kum'fin' Ninski ni Baguški, nego bilo vazda senj'sko duhovnim i telesnim zakonom, k(a)ko očemo ištrumentu verovanim pokazati“. (Kukulj. Acta croat. p. 181).

Podgorju ili Podgorskoj župi pripadao je od davne davnine i Jablanac (god. 1179. „in Ablana“), koji su međutim Senjani od 13. stoljeća svojatali i napokon posvojili. Kratku istoriju Jablanca prikazao je prof. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. društva V (1901), p. 59—62. Njegovim podacima pridajemo, da su stari Hrvati govorili i pisali „na Jablan'ci“ i „z Jablan'ca“ (Šurmin Hrv. spom. p. 303—304. 334).

Castrum Steniće (Murula) spominje se poslije god. 1071. samo još u povelji kralja Kolomana od god. 1111. (Kukulj. Cod. dipl. II p. 17); čini se,

da je taj grad vrlo rano opustio, te da je mjesto njega poslije podignut Jablanac.

Ime Podgorje kao ime župe ili oblasti opetuje se više puta na tlu hrvatskih zemalja. „Comitatus de Podgoria“ spominje se od 12. do polovice 14. stoljeća oko Jastrebarskoga, a središte mu je bio grad Turanj (župa sv. Ane pod Turanjem). I u Crvenoj Hrvatskoj bila je posebna oblast Podgorje (Submontana), kojoj je pripadalo desetak župa, među njima Onogošt (Nikšići), Morača, Komarnica, Piva i dr.

4. Gatanska župa ili Gacka.

Gatanska župa zapremala je čitavo porječje Gacke i njezinih pritoka. Čini se, da je u najstarije vrijeme njoj pripadao i kotar župe Brinjske, koja se je tek poslije od nje odijelila, možda u drugoj polovici 13. stoljeća. Još na početku toga stoljeća međašila je Gacka na zapadu i sjeverozapadu Senjskim kotarom i Vinodolom, na sjeveru s Modruškom župom, na istoku i jugoistoku s Drežniškom i Krbavskom župom, a na jugu župom Bužanima ili Buškim kneštvom (Klaić Krčki knezovi Frankapani p. 71—72).

Kotar Gatanske župe znamenit je već u doba prethistoričko i rimsko. Brojne starine rimske (Prozor, Vital) dokazuju, da je to bio kulturni kraj. Ovuda je prolazila i rimska cesta iz Senja u Dalmaciju, te su uz nju stajale rimske nasobine *Avendo* (Kompolje) i *Arupium* (Prozor). U srednjem vijeku javlja se župa Gadska i žitelji njezini *Gadčani* (*Guduscani*) namah iza Karla Velikoga za borbu, što no su god. 818—819. bjesnile između dva hrvatska kneza: Borne i Ljudevita Posavskoga. U polovici 10. stoljeća pribraja se Gacka i Gatska (*ή Γουτχηνά*) onim trima župama, kojima posebice upravlja ban hrvatski. Na koncu XI. stoljeća, a možda još prije, stajao je u Gackoj, i to u samome Otošcu, benediktinski samostan s crkvom sv. Nikole; čini se, da su iz toga samostana izašli redovnici, koji su prije god. 1102. sazdali samostan sv. Lucije u Baškoj drazi na otoku Krku. U crkvenom pogledu pripadala je tada Gacka zajedno s Otošcem krčkoj biskupiji; ali kad je Krk poslije oko god. 1154. došao pod zadarsku nadbiskupiju i mletačkoga patrijarku, pridružena bi župa Gacka senjskoj biskupiji, što bi poslije također na crkvenom saboru u Spljetu godine 1185. i potvrđeno. (Kukulj. Cod. dipl. II p. 131).

Za topografiju Gatanske župe u srednjem vijeku iznosimo ove podatke:

— 1100. „I běše vь tь dni Mikula vь Otočьci i vь svetuju Luciju vь edino“. (Rački Docum. hist. chroat. p. 488).

— 1219. Kralj Andrija II. darova čitavu Gatansku župu viteškomu redu Božjaka ili Templara: „*terram quandam in Croatia, terrae castris de Scen et terrae de Modrus et de Bozane contiguam, Gazke nomine*“. U darovnici opisuju se međe župe Gatanke prema ostalim župama ovako: „*Prima meta (terrae) incipit iuxta rivulum Gernovize, inde ad locum Cedelov usque ad Wrata; hinc tendit versus Busan usque Bame (Banie) Kamenice, quae est divisio inter Busan et Guesche, ubi lapis et fixus, ibique est area tritrandi. Protenditur usque ad Crastino, ubi est ecclesia s. Georgii et s. Marci, inde ad aquam iuxta*

Vatenic ad montem Malecenic in Chesche et Vinador versus occidentem; inde vadit ad Jecenice et protenditur ad Cherniche versus orientem; inde versus divisiones de Guechke et Modrus ad lapidem, qui vocatur Pes Ursi, inde ad montem Plaz, inde quidem dividitur in montem Plaz et Guechke, tenditque ad Gernovice..“ (Wenzel Cod. dipl. Arp. XI p. 155. Starine jug. akad. XXI. pag. 269). „Gernovice“ bit će Žrnovnica, „Wrata“ možda Vratnik“, „Bame Kamenice“ bit će Banje Kamenice, gdje je bilo guvno za vršidbu. Crkva sv. Jurja i crkva sv. Marka bit će valjda podori crkvi istoga imena, koji i sada još stoje u okolišu Otošca (Brunšmid Hrvatske razvaline. Vjesnik hrv. arheol. društva V (1901) p. 44—50). „Crastino“ bit će možda brdo Hrastovac (921 m.), Lešću na zapadu, ispod kojega se brda vidi podor Carin grad. Plaz opominje na Plase i Plaški. Gdje je bio „Pes Ursi“ ili Medviđa noga, ne može se za sada ustanoviti.

— 1235.—1270. Kralj Bela III. (IV.) darovao je „Ladislao, filio comitis Jacobi de Chorbavia Gusich... sex possessiones positas in Corbavia..., primo Dramotischa... Chovachiche et Rafgnane, que sunt ad confines Gezev“. (Ljubić, Listine, III p. 432). Za „Chovachiche“ ili „Kowachycze“ kaže se u jednoj ispravi od 1490. izrijekom, da su „in comitatu Gaczka“; „Rafgnane“ jesu nefaljeno današnji Ravljani (Ravljane) na putu iz Otošca u Bunić, a nedaleko od izvora rijeke Gacke. U jednoj glagolskoj ispravi od god. 1512. čitamo: „I ostalim inim' Kovačićem“ (Kukulj. Acta croat. p. 200). Kovačići i Ravljani bili su dakle na međi gatansko-krbavskoj, te su ih pribrajali sad jednoj župi, a sad drugoj.

— 1290. Papa Nikola piše pismo „Johanni et Leonardo Vegle, Vinodoli, Modrusse et Gezche comitibus“ (Wenzel Cod. dipl. Arp. IV p. 371). Po ovome sudeći pripadala je već te godine Gatanska župa knezovima Frankapanima, pošto su ju 1269. Božjaci ustupili heregu Beli, te su onda njom 1270.—1275. posebni župani upravljali. (Vjestnik kr. hrv. slav. dalm. arkiva I (1899) p. 271—274).

— 1292. U jednoj povelji od rečene godine opisuju se granice župe Drežniške (comitatus de Dresnuk). Tu se uz ino veli, da granica župe Drežnika „tendit in montem Gozd versus occidentem et pervenit ad alium montem Obnognicha vocatum, ubi iungitur vicinitali comitis de Gecke, ubi terra et termini eiusdem comitatus (de Gecke) remanent ad partem sinistram, a parte vero dextra terra seu vicinitas comitatus de Dresnuk antedicti, deinde eundo per eundem montem directe descendit ad quandam planitiem Zabunicka vocatam, et per eandem planitiem procedit parvum et pervenit ad sessionem seu fundum Krasina filii Radeth de comitatu de Modros, ubi iungitur vicinitali eiusdem comitatus et separatur a vicinitate comitatus de Gecke supra dicti...“ (Thallóczy et Barabas Codex dipl. comitum de Blagaj p. 57). Granica dakle između župâ Gacke i Drežnika bilo je brdo „Obnognicha“, i ravnica ili polje „Zabunicka“.

— 1300. Napuljski kralj Karlo II. potvrđuje krčkomu knezu Dujmu (Frankapanu) uz ino „comitatum Gezege, quem nunc tenet, ut dicitur, videlicet terras Ottozez, Obriz, Doyanum et terram De lazmiziz (de Lastrizi, de Laznychych) ac duas partes Stagovinae, Segniae et potestariam ipsius“. (Rad jug. akad. XVIII p. 224).

— 1314. Knezovi Dujam i Fridrik (Frankapani) pišu pismo mletačkomu duždu „in Othozazo“ (Ljubić Listine I. p. 282).

— 1316. Kralj Karlo Robert potvrđuje knezu Dujmu (Frankapanu) „comitatum de Gheccke et terram de Dolano, et terram de Laznychych in dicto comitatu de Gheccka; item castrum Othochach cum terra Obrich“ (Századok XXIV p. 206—207). Otočac je poznat; de Dolano (Doyanum) bit će današnje Doljane kod Dabra. „Terra de Laznychych“ bit će ona zemlja, koja je pripadala plemenu Lasničića ili Losničića, kojega je župan Obrad god. 1102. s ostalim starješinama hrvatskih plemena izabrao Kolomana za hrvatskoga kralja (comitem Obradum de genere Lahnizithorum, Thomas archid. edid. Rački p. 59). Zemlja Obrich ili Obriz bit će negdje u neposrednoj blizini grada Otošca.

— 1408. Za topografiju Gatanske župe osobito je znamenita isprava, kojom je knez Nikola IV. Frankapan hrvatskomu plemiću Pavlu Novakoviću iz plemena Mogorović u Lici, sinu kneza Novaka, za ustupljeni mu grad Ostrovicu u Lici dao u zamjenu prostrana posjedovanja u Gatanskoj župi. Knez je Nikola IV. Frankapan predao „quasdam villas suas hereditarias Kamenyk, et utramque Lwcicze sub Werh, ac unam sortem terre in territorio ville Synacz nuncupatis et quedam fenilia inferioris denotata, in comitatu suo Gaccka habitas et existentes...“ U ispravi se nadalje međe tih zamjenjenih sela i posjeda opisuju ovako: „Mete autem atque termini predictarum villarum Kamenik et utrumque Lucycze... hoc ordine continentur: Prima meta incipitur in postremo seu ultimo fine inferioris insule Otok in wlgo vocate, eademque insula totaliter una cum flumine ab utroque latere eiusdem insule currente est ipsius Pauli (Nowakowych); inde procedendo directe secus quedam fenilia Zagrade et Nemoy vocata pervenitur ad arbores in wlgo Thopoli vocatas, deinde usque ad medium rubetis in wlgo Welikilug vocati; deinde venitur ad locum, qui wlgo Nemoy ska wrata appellatur. Inde venitur ad arborem piri antiqui, inde itur cis quodam fenile Blaticze dictum et itur per longum per quendam locum, qui vocatur wlgalice Bryg, separans terras ville Samostacz; idemque fenile est eiusdem Pauli; inde ad fontem de super Oberh (Obriz od godine 1300 i Obrich od god. 1316.) existentem; abindeque recte tramite itur et ascenditur ad arcem montis Bukowicza dicti; inde descenditur et pervenitur ad quasdam fontes in silva inter quasdam gliscinas wlgo Polsyne appellatas existentes; eodem quoque gliscine sunt ipsius Pauli; exindeque directe tendendo pervenitur ad magnam stratam tendentem secus fenile ecclesie beati Georgii martiris, site in dicta Kamenyk; hecque strata ab invicem separat terram eiusdem ville Kamenyk et ville Samostacz; per hanc quoque stratam pergendo pervenitur ad quandam petram, sitam in fine montis, in qua quidem petra est crux sculpta; abinde recto transitur ultra quendam locum Neyrtua vocatum et pervenitur ad arborem lipa in wlgo vocatam; inde pervenitur ad quasdam columnas ex lapidibus fabricatas, deinde ad fontem Kolowrat appellatum; inde ad congeriem lapidorum, que vocatur Zmetanicza Gromacha. Inde recto tramite transeundo ascenditur ad verticem montis Otowwerh dicti; inde ad locum Javorowoberdo vocatum, inde ad vallem wlgalice Wely-

kidol appellatam, et venitur ad Scalnicza existentem secus stratam publicam; inde per hanc stratam tendendo pervenitur ad locum Oklwch vocatum, ad arborem oskorusfa in wlgo nuncupatam; inde venitur ad lapidem cruce pro meta signatum, qui sub arbore lipa wlgatice nuncupata viget positus. Inde per creberimos lapides pro metis ultra campum usque ad flumen directe in oppositum prefate ecclesie beati Georgii gradiendo positos, et crucibus sculptis pro meta signatos, et abinde procedendo pervenitur iterum ad primum prefatam metam, videlicet in ultimum finem ipsius antefate insule (Otok). — Porro prefatarum villarum utrumque Luczycze terra se extenditur ab una plaga usque ad arborem quercus, metaliter ad invicem separantem terras ipsarum villarum Lwycze et villa Salug, ab altera vero plaga usque ad ortum fluminis ville Zynacz vocate, et a tertia plaga usque ad confines terre eiusdem ville Zynacz, ubi videlicet terre tam ipsarum villarum Lwycze, quam et Zynacz in diversis locis in earum finibus se mixtim continentur; ad easdem etiam villas Lwycza mons desuper earum existens usque ad verticem suum, similiterque fenilia, primo quod est inter torrentes Dubachka et Rezua vocatas, aliud vero fenile Krayne appellatum, existens inter fenile piscatorum de Zynacz, prefata ab arbore cerusa et inter fenile ecclesie beati Elye constructe in prefata Zalug, et inter fines terre eiusdem ville Zynacz...“ (Izvorna povelja u kr. državnom arhivu u Budimpešti. Signatura: M. O. D. L. 38501).

— 1435. Brinje. Devetero braće Frankapana, sinovi Nikole IV., poklanjaju franjevačkomu samostanu tik Senja „molendina, quae hactenus nostra fuerunt, posita ultra nostrum castrum Otočac prope villam nostram, quae dicitur Vilići, et molendina de Vilići..“ (Sladović Pověsti p. 241—243).

— 1437. In castro nostro Ottochacz. Sigismundus de Frangepan Antonio Balyardich et coniugi eiusdem Marinae villam in Doglipoglie, nomine Prelipe donat. (Sladović, Pověsti p. 71. Farlati IV p. 163).

— 1444. V Otočci našem gradu. Knez Žigmunt de Frankapan dariva samostanu sv. Jelene kod Senja „jedno malinišće, kô je bilo pusto na Švici, kadi su bila dva malina“ (Šurmin Hrv. spom. p. 156—157).

— 1445. U jednoj listini senjskoga biskupa Andrije Dračanina potvrđuje se Petru, Nikoli i Novaku Novakovićima, sinovima Pavlovim, da je otac njihov primio od Nikole IV. Frankapana u zamjenu neka sela „in Gaczka“, naime Ramerak ili Pamiczak (krivo zapisano mjesto Kamenyk), i onda još dva (Lucyze) „nuncupatis Podwerh“. (Farlati Illyr. sacri IV p. 128. Sladović Pověsti p. 72—73).

— 1449. Prigodom diobe knezova Frankapana dobio je knez Žigmunt ili Sigismund „castra Ottochacz, Prozor, Werhouina et Dobar (Dabar) appellata“. (Wenzel G. Frangepán család p. 28—29).

— 1461. Sigismundus Frangipanus instituit episcopatum Ottoensem in ecclesia s. Nicolai, quae olim abbatialis erat... (Farlati IV. p. 164).

— 1464. Knez Žigmunt Frankapan samostanu sv. Nikole na Gvozdu: „povratismo mesto jedno na Švici, na kom je pila prvo bila, kô mesto su bili braća moja i sinovci moji razvalili, kadi su bili i moje pile i moje maline tako razvalili;

i na tom istom mestu da su volni pilu ali malin, ali stupu činiti. I ošće k tomu im povratismo dva malina i jednu stupu na Švici, a to za prošnju kralja Matijaša i kmeti ugrskih..." (Šurmin Hrv. spom. p. 239—240).

— 1466. Kralj Matijaš „vernim našim hrabarnikom Jurju Hankoviću i Mikloušu Pohmajeviću, por kulabom va Otočcu i v' Gački" javlja, da potvrđuje samostanu sv. Nikole na Gvozdu „više rečeno imanje, dva malina, pilu i stupu na Švici", koje je knez Sigismund samostanu zapisao (Šurmin Hrvat. spom. p. 266—268).

— 1468. Knez Martin Frankapan dariva samostanu sv. Marije na Trsatu neke dohotke „castrinostris Otočac" (Fermendžin Acta Bosnae p. 276).

— 1475. „V Otočci". Knez Martin Frankapan dariva samostanu sv. Marije na Crikvenici selo Črman' kal' (Šurmin Hrv. spom. p. 278).

— 1476. Plemeniti ljudi Lovrinac Čehović i brat mu Bartol javljaju knezu Martinu Frankapanu, „kako bihota izgubila listi i pravi svoje od ognja u varoši našem imenovanem Otočac v' Gatanskom kotari", naime liste, koje bijaše dao otac knežev Nikola IV. djedu njihovu Čehu „na selo imenovano Pujevšani i na selo imenovano Mala Prisika, kô selo udržase i ždrib zemlje v' Gornjem polji, mejeći (međašeći) s Veliku Prisiku". Knez Martin obnavlja sada darovnicu očevu na ta dva sela Pujevšani i Mala Prisika. (Šurmin Hrvat. spom. p. 281—282).

— 1478. Knez Martin Frankapan dariva samostanu sv. Nikole na Gvozdu „na Švickom jezeri dva kusca trave vikuvičnim zakonom". (Šurmin Hrvat. spom. p. 283).

— 1486. U rukopisu „Knjige sv. Bernarda" zabilježio je žakan Broz Kolunić: „... I v' to vrime biše... kralj ugarski kralj Matijaš. I biše podbil pada se vsu hrvatsku gospodu..., i tada vladaše Senjem i Otočcem i inimi gradi. I va to vrime biše Paval biskup sen'ski i gatan'ski. I tada biše vikar gatan'ski g(ospo)din Levnardo, i ošćak s(ve)te M(a)rije v' Kneži v'si... I tad (držaše?)... Knežu vas plemenit č(lovi)k Matko Novaković. I po redu držaše Podgradac poštovan plemenit č(lovi)k Petar Prusurić plemenom Stupić. I tada držaše Ppracane plemenit č(lovi)k Mikša Ričanin. Ošće držaše Kut'nan e plemenit č(lovi)k Grgur Dešić... I tada biše pšenica v' Otočci po pet, a proso po pet beći, zač biše dobra litina..." (Šurm. Hrv. spom. p. 313—314).

— 1489. Pred crkvom sv. Duha kod Senja raspravlja se o desetini, koju prima senjski biskup iz Gatanske župe. To se zbiva „coram... Hosualdo, castellano Ottociensi... ac coram quam pluribus nobiles et probis uiris de Gacka; ibique (ad fuerunt) Matcho Nouachouich, Petrus Persurich, Mathesa Michan Ricanin, Georgius Landar... Mixa Ricanin dixit: domine, ego semper dedi decimas et in futurum semper solvam..." (Farlati IV p. 131. Sladović, Pověsti p. 26—27 i 162).

— 1490. Petrus Tarnok, capitaneus Segniensis, attentis servitiis nobilis Nicolai Rechanin illo tempore quo serenissimus rex Mathias obierat, et diversa molestia in regno Croatiae specialiter insurgentibus — daje po želji hercega Ivana Korvina rečenomu Nikoli (Mikši) Rečaninu „possessionem Kowachycze in comitatu Gacka..." (Izvornik u arhivu samostana na Trsatu).

— 1497. Prigodom potrage u pogledu desetine: „Dixit dominus Matthaëus plebanus Dollensis in sua conscientia, quod ipse collegit decimas a nobilibus tempore Pauli episcopi ab omnibus, qui tunc temporis erant in Gatzka, excepto Novakovich et Matessa Desich, qui se composuit cum presbyteris Ottochiensibus..“ (Farlati IV p. 132).

— 1501. Spominje se „presbyter Johannes Merzlothyth, canonicus ecclesie Othociensis“ (Prvostolni kaptol u Senju).

— 1502. Kralj Vladislav II. prigodom pravde između senjskoga biskupa i otočkoga radi desetine u Gatanskoj župi određuje: . . . „Ottociensis episcopus debeat habere liberas decimas civitatis et inhabitatorum Othociensium et rusticorum suorum, . . . ac iurisdictionem plebanorum et quorumcumque clericorum in districtu Gatzka, Dabar, et Verhovina, ac medietatem decimarum omnium nobilium Ottocien(sium) convincendarum opere et expensis utriusque partis.“ (Farlati IV p. 133).

— 1502. Kralj Vladislav II. poziva senjski kaptol na molbu „egregii Nicolai Kolwnich“, neka uvede pomenutoga plemića Kolunića „in dominium possessionum Zthokolyth et Orlych vocatarum, in districtu de Gatzka et ad castrum nostrum Otochacz pertinencium“; povjereniku kaptola neka se pri uvažanju pridruži Ivan Nowakowych, aut Mathko Gasparynych, vel Janko Karynych, seu Gaspar Perwsych, vel Petrus Gwsych, aut Dwyam Orlovchych, seu Paulus Kazanchych, aliis absentibus homo noster . . .“ (Vjestnik kr. hrv. slav. dal. arkiva III p. 54—55).

— 1510. „V Otočci.“ Andrijaš Bot od Bajne, D(almacie), H(rvat), S(lovinski) ban i k(apat)an s(enjski) izdaje naloge senjskomu kaptolu (Kukulj. Acta croatica p. 193—195).

Skupimo li sve podatke u jedno, evo slike stare Gatanske župe. Gatanska je župa na sjeverozapadu međašila s Vinodolom kod Žrnovnice (Gernoviza), na zapadu sa Senjskom župom kod Vratnika (Wrata); na jugu s Bužanima kod Banje Kamenice, na jugoistoku s Krbavom kod Kovačića i Ravljana, na istoku s Drežniškom kod brda „Obnognicha“ i polja „planities Zabunicka“, a na sjeveru s Modruškom kod kamena „Pes Ursi“ (Medvida noga). U toj župi spominju se osim rijeke „Gacke“ još ovi potoci, izvori i vode: Kolowrat, Dubachka i Rezna, Švica i Švicko jezero. Od gora i brda spominju se: Bukowicza, Jaworovo brdo, Otowwerh, Werh. Osim grada i varoši Otošca, koji je bio središte i branik župe, nalazimo još ove gradove, sela, mjesta i posjedovanja: Črman kal (1475), Dabar (1449, 1502), Doljani (Doyanum 1300, Dolano 1316, Dollensis 1497), Kamenyk (1408), Kneža vas (1486), Kovačiče (1235—1270, 1490, 1512), Kutnjane (1486), terra de Laznychych (1300, 1316), dvije „Luczycze“ sub Werh (1408), Neyrtua (1408), Obriz (1300, Obrich 1316, Oberh 1408), Oklwch (1408), Orlych (1502), Prelipe in Dogli poglie (1437), Prozor (1449), Pujevšani (1476), Prisika mala i velika (1476), Podgradac (1486), Papračani (1486), Ravljani (Rafgnane 1235—1270), Samostacz (1408), Stagovina (1300), Sinac (Synacz, Zynacz 1408), Vilići (1435), Vrhovina (Werhouina 1449, 1502), Zalug ili Salug (1408), Zthokolyth (1502). Od crkvi spominju se crkva sv. Nikole u Otočcu, dvije crkve sv. Jurja, crkva sv. Marka, i crkva sv. Ilije u Zalugu.

Na posljertku treba spomenuti, da se Gatanska župa (polje) kao i Podgorje nalaze također u staroj Crvenoj Hrvatskoj, u današnjoj Hercegovini. O toj Gackoj ili Gatanskoj župi u Hercegovini, koja se u dubrovačkim spomenicima piše „Geçcka“ ili „Gececha“, vidi Jirečeka Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien p. 75, zatim St. Novakovića Srpske oblasti u X. i XII. veku p. 46–47, napokon i Črnčića dr. Iv. Najstarija povjest p. 36–37.

5. Buška župa ili Bužani (Bužane).

Buška župa ili Bužani obuhvatala je porječje srednje i doljne Like, nekako od utoka Novčice pak do onoga kraja, gdje se Lika gubi u ponore. Osim toga pripadali su toj župi oni predjeli, kojima protječu neki lijevi pritoci Like, kao što su Bakovac i Otešica (Hotešica). Buška je župa na sjeveru medašila s Gatanskom, na zapadu s Podgorskom, na jugu s Likom, a na istoku s Krbavom. Prema tomu zapremala je prostoriju, na kojoj se danas nalaze mjesta: Krasno, Kuterovo, Kosinj gornji i doljni, Perušić, Bužim, a možda i Smiljan.

Značajno je, da bizantski car Konstantin Porfirogenetes spominje u polovici 10. stoljeća hrvatske župe Krbavu, Liku i Gacku, — a Bužane ili Buže, koji su među njima u sredini bili, ne imenuje. Zar nije ta župa tada još opstojala, ili možda nije car spisatelj za nju znao? Vjerojatnije je potonje, jer se čini, da je baš ta župa prastara. Jer nema sumnje, da je ime Buže ili Bužani u svezi s imenom hrvatske kneginje Buge (ή Βούγα), koja je po pradavnoj priči hrvatskoj s petero braće i sa sestrom Tugom dovela narod Hrvata sa sjevera u staru Dalmaciju. Nije nimalo slučajno, što se tik uz župu Bužane spominje oko današnjega Karlobaga (Scrissia, Bagh) hrvatsko pleme Tugomirića, koje je još na početku 14. stoljeća nastavalo jedan dio Podgorske župe i držalo današnji Karlobag. Ne sjeća li susjedstvo Bužana i Tugomirića na dvije rođene sestre, na Bugu i Tugu? A ne opominju li opet Buga i Bužani na evropsku pradomovinu Slavena, i na one dvije rijeke Bug (jedna pritok Visle, a druga samostalna rijeka) u toj pradomovini? Zar se Bužani ne spominju i kao pleme ruskih Slavena? Sve se namiče misao, da se je jedno od sedam plemena hrvatskih, koja su iz pradomovine slavenske došla na jug, zvalo po rijeci Bug imenom Bužane, da se je naselilo u potonjoj župi istoga imena, i da je onda izvodilo svoju lozu od mitičke kneginje Buge. Svakako je vrlo vjerojatno, da su Bužani stariji od Buge.

Na hrvatskom jugu pleme Bužana prebivalo je ne samo u potonjoj župi ili kneštvu istoga imena, nego se je raselilo i drugamo. Eno jedan dio Lijevanjskoga polja u današnjoj Bosni zove se Buško blato, a na Duvanjskom polju vidi se podor Bužanin-grada. Nije to puki slučaj; ima i tome razloga.

Nekadanje župe Bužanâ ili Bužâ nema više; ali imena nekih mjesta i gora u onome kraju, kuda se je sterala, sjećaju nas još, da je opstojala. Doljnomu Kosinju na sjeveru stoji brdo Bužnjak (800 metara visoko), kod sela Klanca (Pazariste gornje) imade seoce Bužak od 200 stanovnika, a nedaleko od Smiljana stoji selo Bužim ili Bužin s ostacima staroga grada. To su nedvojbeno uspomene na staru župu hrvatsku, u kojoj su ta mjesta stajala.

Župa Buže ili Bužani (Bužane) spominje se u našim spomenicima od godine 1071. sve do druge četvrtine 16. stoljeća, naime do onoga časa, kad su se Turci u Lici i Krbavi ugnjezdili. No mnogo puta ističe se u toj župi kao neka zasebna oblast i zasebni dio neki predjel, koji se u glagolskim ispravama zove „Bočaći“ (v Bočaći, v Bočacêh), a u latinskim „Boçachi“. Budući da se u najstarijim spomenicima piše „iuppam Buçani et Boçachi“, prilično je vjerojatno, da je ta oblast „Bočaći“ prvobitno bila samostalna župa, koja bi poslije pridružena Bužanima. Uz lijevi brijeg Like, a između današnjega gornjega i doljnoga Kosinja, stoji na 660 met. visoku brijegu podor staroga grada „Bočaj“, za koji Fras još god. 1835. piše: „Ferners befinden sich hier (bei Ober-Kossin) auf einem Berge Rudera von einem Schlosse, welches Bochaj genannt wird, dessen Ursprung und Zerfallung aber nicht erörtert werden kann. Mitten in der Ringmauer dieses Schlosses ist noch ein zerfallener Brunnen, und etwas weiter sind Spuren von einer Strasse gegen St. Georgen hin anzutreffen.“ (Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze p. 230). — Vrlo je vjerojatno, da je oblast „Bočaći“ dobila ime od toga grada Bočaja, jer se i grad Kosinj spominje u toj oblasti. Mogli bi pače poslutiti, da je Kosinjski grad za pravo isto što i Bočaj, naime da se je Kosinjski grad u starije vrijeme zvao Bočaj. Svakako stoji, da je dolina Like oko Bočaja (danas Lipovo polje i Uramovo polje) bila oblast Bočaći.

Bužanska župa bila je vrlo dobro napučena, i to starohrvatskim plemstvom. Čitavo plemstvo te župe dijelilo se je u 15. stoljeću na tri glavna plemena, na Kršelce, Poletčiče i Stupiče; no bilo je hiža ili kuća također od plemena Kolunića i Lapčana. Plemeniti ljudi u kneštvu ili španstvu Buškom (s plemenitim ljudi Bužani) imali su svoj plemenski stol (sud), koji se je sastajao u Novigradu, poslije u Tržiću i napokon pod kaštelom Perušića. Pleme Stupić nastavalo je u mjestima: Dubovik, Dugopoljci, Mazalci, Mohliči i Štitari, a najznatnije hiže njegove bili su Daroići, Kosinjski, Vukanići, Nemanjići, Vučkovići, Zorčići i Karlovići. Kršelci nastavali su mjesta Gvoznica i Humčani, a najpoznatije hiže bili su Širinići, Vlkšići i Zoranići. Poletčiči napokon držali su sela: Trev's, Kučani i Čelopeci; od hiža toga plemena spominju se Vučkšići i Filčići. Dio plemena Lapčana prebivao je u selu Vasci, gdje je bila kuća Dobrečića. U župi Buškoj bili su također plemići Draškovići i Perušići, ali se ne spominje, od kojega su plemena.

Za sredovječnu topografiju župe Bužana evo podataka:

— 1071. Kralj Petar Krešimir dodjeljuje rapskomu biskupu: „iuppam Licche, iuppam Buçani et Boçachi“. (Rački Docum. hist. chr. p 87—88).

— 1111. U povelji kralja Kolomana potvrđuje se rapskoj biskupiji „iuppam Liçe, iuppam Buçani et Boçaci...“ (Vjestnik hrv. slav. dalm. zemalj. arkiva I p. 35).

— 1185. Senjskomu biskupu imade pripadati: „et habeat has parochias: Signiam, ... Gaczam et Busan“ ... „Radona, busanensi archipresbytero“. (Kukulj. Cod. dipl. II p. 131—132).

— 1219. „hinc tendit (meda između Gatauske župe i Bužana) versus Busan usque Bame (Banie) Kamenice, que est divisio inter Busan et Quesche, ubi lapis est fixus, ibique est area tritrandi“. (Starine jug. akad XX p. 269).

— 1258. Capitulum Nonenu ecclesie s. Anselmi significat, quod ad eius praesentiam venerint nobilis vir Ladislaus filius quondam comitis Jacobi de Corbavia Gusich parte ex una et Bogdan . . . et consanguinei, omnes de generatione Lapchane, — idem Ladislaus in dicta ecclesia protulit haec verba: quod ipse attendens servitia a praedictis nobilibus de Lapach sibi et suis antecessoribus impensa, ipsis possessionem suam desertam in Buxane, dictam Gomiliane, prope aliam villam suam Radoslavla vas, — quas ipse ex dono Belae regis cum privilegio de anno 1257, et per aliud privilegium Stephani bani in 1252 scriptum acquisiverat — dedit et tradidit praedictis nobilibus de generatione Lapchane. (Starine jug. akad. XXVIII p. 21.)

— 1271. Jurisa de Busan. (Wenzel, Cod. dipl. Arp. VIII p. 378).

— 1275. Terra Crazna (Krasno) in parochia Busan ultra Gozd, que fuit Vyd filii Volchina, magistro Paulo comiti de Volco a rege Ladislao IV. donatur. (Starine jug. akad. XXVIII p. 140).

— 1347. Duymus, comes Wegle, Modrus et Posage donationem regis Ludovici comiti Gregorio, filio condam Pauli bani, et Georgio nepoti suo (Duymi), filio olim comitis Pauli, fratris eiusdem Gregorii, de comitatu Busan litteris mediantibus factam confirmat, et promittit fide sua et domine Elisabeth, omniumque suorum bonorum hominum, ipsos comites fraterniter tractare et manutenere in eo, quod in privilegiis regalibus plenius continetur. (Fejer, Cod. dipl. IX 1 p. 552—553).

— 1371. Ludovicus rex magnificis viro domino Petro de Bellanti, comiti Busanae et Provetelli, vel officialibus suis in comitatu de Licha et Busana constitutis mandat, quatenus episcopo Arbensi vel eius officialibus decimas in dictis provinciis Lichae et Busanae exigere facere permittant. (Farlati IV p. 97).

— 1387. Nos Nicolaus Thomas et Butcho, filii olim comitis Budislai, et Paulus, filius olim comitis Caroli, et Carolus, filius olim comitis Gregorii, Corbauie, Lyche, Bussane, Scrisie domini et comites naturales . . . (Kukuljević, Jura I p. 156).

— 1393. Tomaš i Butko, krbavski, lički, buški i pročaja knezi . . . (Šurm., Hrv. spom. p. 98).

— 1411. Paulus comes Corbaviae, Likae, Busanae etc, regnorumque Dalm. et Croat. banus „hospitali s. Mariae Magdalенаe, sito et posito in territorio parochialis ecclesiae s. Mariae virginis de Busana, dioecesis Corbaviensis, totam quintam partem totius villae Cherniachianae donat. Datum in Busana in Baniepale. (Farlati IV p. 99).

— 1411. Carolus comes Corbaviae, Likae, Busana etc, regnorum Dalmatiae et Croatiae banus“ izdaje „in Busana in Baniestale“ povelju, kojom sporazumno sa svojim rodacima dariva „hospitali S. Mariae Magdalенаe in territorio parochialis ecclesiae s. Marinae virginis de Busana“ čitav svoj peti dio „totius villae Cherwachiana“ na granici između Ličke i Buške župe. (Fejer, Cod. dipl. X 5 p. 186—187).

— 1411. Petrus et Franciscus fratres, filii quondam magnifici domini Bulkij (Butkonis), comites Corbauiae, Lika et Busana etc, sporazumno s rodacima svojima daruju „hospitali B. Mariae Magdalенаe in territorio paro-

chialis ecclesiae S. Marinae virginis de Busana“ čitav svoj peti dio „villae Cherwachana, positae iuxta forum vocatum S. Petri de Lika ex una parte, ex alia vero iuxta villam Dugchane districtus Busanensis“. Isprava izdana „Bochlinii in domibus nostrae habitationis“. (Fejer, Cod. dipl. X 5 p. 187—188).

— 1412. Kralj Sigismund potvrđuje sve te darovnice krbavskih knezova na molbu „Andreae, presbiteris plebis S. Mariae de Busana“. (Fejer, Cod. dipl. X 5 p. 263—265).

— 1434. Mi Blaž Stu... podknežin stola i pitanja Buškoga plemenitih ljudi, Petar Ivanišin sin z... (Dubovika, Grgur z Mazalac, oba plemena Stupić, Jakov s Trevsii plemena Poletčić, i Paval Vlkšić s H'm'čan' plemena Kršelac, sudci rotni... Juraj sin Mikulin z Gvoznice pridivkom Sultić... Ivan Satničić z braću svoju Lipkovići... Radoslav Vlkšić z' Dugopoljac' i Ivanac z Rodčevsi... v Bužah pod Novimgradom...“ (Šurmin, Hrv. spom. p. 137—138).

— 1435. Andreas Woksich (Wksich) de Starawaz de Bussan, kao zastupnik Nikole V. Frankapana, sina i bana kneza Nikole IV., pita plemenski stol u Kninu u ime svoga gospodara: „si idem quondam magnificus dominus Nicolaus comes et banus possessiones seu comitatum Bussane dictum, sibi pignore obligacione (a rege Sigismundo) proueniens, filio suo prenominato moderno magnifico domino Nicolao (V.) aut uxori eiusdem, vel aliquibus aliis dare, alienare, vendere vel impignorare potuisset vel non?“ (Kukulj., Jura I p. 198—199).

— 1437. Mandatum Sigismundi regis, quo Mathko de Thallowcz, Dalm., Croat. et Sclauonie banus in iurisdictionem comitatus de Busan, cum castro Potoyan, comitatus de Frangepanibus impignorati, se ingerere prohibetur. (Fejer, Cod. dipl. X 8 p. 670).

— 1449. Prigodom diobe knezova Frankapana dobio knez Ivan mladi „dominium Bwsan“. (Wenzel, Frangepán család p. 28—29).

— 1455. Knez Martin Frankapan „Ostrovicu v Bužah“. (Šurmin, Hrv. spom. p. 205).

— 1460. „Šimun Dražić z' Bužan.“ (Šurmin, Hrv. spom. p. 226).

— 1461. Nicolaus (Machinensis) de Cataro, episcopus Modrusiensis et Charboviensis manifestum facit, comitem Laschonem de Cosin in ecclesia s. Mariae sita in Busana in villa vocata Psevich aedificasse altare ad honorem nativitatis gloriosissimae virginis Mariae et donasse altari certas terras suas. Episcopus relaxat etiam omnes decimas ad se pertinentes unius sortis, quam nunc tenet Doymus Strilach in villa vocata Velichipsiuchi (Mlichipsuuchi)“ (Farlati IV p. 108).

— 1466. „malin, ki je svete Jelene (kod Senja) v' Bočacêh, v' koj malinici sta dva malina pod Banjim dvori s' slapi i s' potoci“... „i ošće takoje pol Male v'si v' Bočacêh sa vsim, ča k njej pristoji; i takoje v Botocih 1 ždribi zemlje...“ (Šurmin, Hrv. spom. p. 247—248).

— 1482. Pednić Dragiša š njega braću s' sela Marinac' s knez'tva Buškoga. (Šurmin, Hrv. spom. p. 290).

— 1483. Ivan Darojić, človik plemenit z Bužan, z Mohlič... (Šurm. Hrv. spom. p. 292).

— 1484. Gašpar Perušić iza Pseta (i-z-apseta)... v stoli kraljevi meni plemenitimi ljudi v Bužah... Ivan Kosinski i Stipan Vukanić z Mohlič, od plemene Stupić, Šimun Vukšić s Kučan', plemene Poletčić, i Tomaš Satnik z Gvozdanice od plemene Kršelac... Blaž Zrčić z Dugopoljac od plemene Stupić i Mikula Dobrečić z Vasce od plemena Lapčan — va obranom mesti našem v Tržici, ... Petar Franač, sin z Mohlič, v Mohličih i v Štitarih — v Mohličkim kotari i Šćitarskom kotari... (Šurm., Hrv. spom. p. 294—296).

— 1484. v selo Humčane v Bužah — gospodin Andrij vikar buški — fra Antuna opata Draškoga — crkva i selo svete Marine, na dom, kadi prebiva rečin fra Anton... (Šurmin, Hrv. spom. 300—301).

— 1485. Fra Antonu v Marininu v Bužah... Filip, brat gospodina Jandrija vikara buškoga, plemenit človik Pavao Dudić s' Stare V'si, i plemenit človik Mikula Svojčić takoje s' Stare V'si. (Šurm. Hrv. spom. p. 305).

— 1485. Matej Hrnić z Bužan' z Mohlič... na zemlju Branicevića — kraljev človik Matejića sina z Dugopoljac... (Šurmin, Hrv. spom. p. 307).

— 1486. plemenit človik Matej Svilić z Bužan s' sela, ko se zove Mohliči... za plemenštinu v Štitareh... Marka Mečarića s' Neverić, Mikulu Dobrečića z Vas'ce, Petra Kresenića z Mazalac... (Šurmin, Hrvat. spom. p. 311—312).

— 1486. Ja Broz žakan..., z' Bužan od Kacitić z' Dubovika, plemenem Kolunić. (Šurmin, Hrv. spom. p. 314).

— 1487. Petar Satničić z Gvoznice z Bužan, Mikula Jurinić s Podhoma, Mikula Nemanić (z) Šćitar, Šimun Vukšić s Kučan — Jurja Kosinjskoga — Lukač Zrčić z Dugopoljac, Ivan Dulčić s' Čelopek, — skupismo se v Bucih — rok u svete Marije va Psivićih na prestol svetoga Petra — Marka Vrsatića z Bana dvora. (Šurmin, Hrv. spom. p. 315—318).

— 1487. Pop Balaš, prmanur senjske crkve — pridje v Glagolišće i sazva plemenite ljude Oključane, i rotijaše ih... Grubiša Veselković z Mohlič... Filip z Grib'... Filip z Gomilan' priseže, da je čul, da pristoji Jurja Vidošića v Glagolišćih... (Šurmin, Hrv. spom. p. 327—328).

— 1487. Pop Balaš, prmanur senjske crkve, podje „v Bužane“ da sluša svjedoke... Petar Petrinić priseže, da je čul te listi Petkove čtuć' pod kaštelom Perušić, kada je čtaše Pohmajević... sudac z Mohlič (Šurmin, Hrv. spom. p. 328—329).

— 1489. Knez Anž Frankapan posuđuje od Jurja Kosinjskoga na sedam godina njegov grad Kosinj, te prisiže, da će nakon toga doba njemu „povernuti ta isti grad Kosinj i sela, kâ su poda nj, najprije Srakvinu, drugo selo Hotilju Vas, treto selo Pol Buk, četvrto selo Botuci, ča je plemenita plemenšćina Jurja Kosinjskoga i njega sina Ivana“. Knez im za to dariva svoja osebujna sela Stanicu(?) i Ivačiće(?).

Na molbu sina Jurja Kosinjskoga, po imenu Ivana (knez Ivan Lacković) prepisuje poslije senjski kaptol gornju ispravu. (Šurmin, Hrv. spom. p. 335).

— 1489. Helena, relicta condam Sigismundi de Francapanibus, villas suas Tribilyane (Triblyane), Zryane, Lwphchych et Koschicze (Koschicze) filibus suis (Dorothee coniugi Stephani comitis Blagay et Barbarae relictae despoti Wok) legat. (Thallóczy, Codex comitum de Blagay p. 428—430)

— 1490. Tomaš Mogorić, špan meju plemenitimi ljudi Bužami i v stoli pitanja buškoga namestnik... sudac Paval Nemanić š Šćitar, Šimun Vučković z Mazalac, ta oba od plemena Stupić; Mikula Filčić ot plemena Lapčan; ... Ivan Daroić z Mohlić ot plemena Stupić, Franko Širinić s Humčan ot plemena Kršelci ... v Tržići na sudu... Ivan Kosinjski (zalaže) polovicu Malih Črnihovъ pri vodi (prioru sv. Spasa kod Senja). (Šurmin, Hrv. spom. p. 351—352).

— 1490. studenoga 1. Plemeniti ljudi Draškovići iz sela Zažična donjega, na kih deli iminja je vrh, ki se zove Gradčina, osnovaše na tom vrhu molstir i crikvu sv. dive Marije, te ju daju redovnikom sv. Pavla. Među inim daju samostanu „vas svoj del blata pod Marinac' poli lapat Karinov, zovući se „na selih“... satnik z Gvozdnice sa braćom kao svjedok... (Šurmin, Hrv. spom. p. 343—349).

— 1492. Tomaš Mogorić, špan meju plemenitimi ljudi v Bužah — Paval Nemanić š Šćitar i Šimun Vučković z Mazalac, oba plemena Stupić, i Mikula Filčić š Čelopek od plemena Polečić, i Mikac Zoranić s Homčan od plemena Kršlac; Ivan Daroić z Mohlić od plemena Stupić, i Franko Širinić s Homčan od plemena Kršlac — v navadnem mestu našem v Tržići, pravdu i zakon dileći — Franko Budičić, poslan od starišine crikve i kloštra svete dive Marije iz Žažična (na Gradčini) — z' Mohlić... — dan v stoli našem v Tržići... (Šurmin, Hrv. spom. p. 363—366).

— 1493. Knez Anž Frankapan daje samostanu sv. Jelene kod Senja... „va vladanji našem Buškom selo, ko se zove Koš'ćice, ko selo biše dano od naše hiže gospi Jeleni bivšega kneza Žigmonta, strica našega“. Međaši sela Košćice: „najprvo na iztok s'l'na selo, kô se zove Marinci..., a od Marinac... gredući jesu njih mejami selo Kuterevo..., a od sela rečenoga Kutereva gredući jesu njih mejami selo Krasno..., a od Krasna rečenoga gredući jesu njih mejami selo Ljubčići po starih mejah...“ (Šurmin, Hrv. spom. p. 371—374).

— 1499. Knez Anž Frankapan javlja, ... „kako Juraj Kosinjski svojim sinom Ivanom s nami se zamini dobrovoljnim zakonom. Najprvo nam dâ svoj grad Kosinj osebujni, ki je v Bužah v Bočaći v kneštvi Buškom; i tolikoj nam da svoje plemenite plemenštine: najprvo Srakvinu, selo drugo Polbuk, treto selo Botuke, četerto selo Hotilju Vas. A sebi ostaviše svoju plemenitu plemenšćinu didinu selo Kosinj, ki drži svojim stricem Ivanom v Bočaći, sa vsim kotarom kosinjskim... i s crikvu. I tukoj v Srijah za se ostaviše ča drže pored svoju braću, svoju staru didinu plemenšćinu“... „pod oltar svojna Psivićih...“ (Šurmin, Hrv. spom. p. 414—417).

— 1500. Knez Anž Frankapan „videći ubožaštvo kloštra i crikve blažene svete Marije v Zažit'ni v Bužah“ — dariva kloštru i crikvi „v

našem gospoetri v Bočaći v Vlikih Psivićih polovicu gračćine, ča je naša didina“, zatim sinokoše „v našem gospoetvi v kotari Ljubčićskom poli Huma, od sunča shoda k Sapu, zemlje už 10., ča se je zvalo općina Ljubčićska...“ (Kukulj. Acta croat. p. 180).

— 1501. Stipan Vukanić z' Mohlić, ... knez Gašpar Perušić s Martinkom banovcem, ... v Bužah, budući pod kaštelom kneza Gašpara (Perušića) ... (Kukulj., Acta croat. p. 182—183).

— 1504. „Kada bi na stoli Buškom pod kaštelom Perušića... Jakova Boniča z Balić... Ivana Dražića z Dugopoljac... Grgura Petričića s Banadvora... Grgura Zrčića (iz) Zahumić i Mikulu Dijanković z Ra...“ (Kukulj., Acta croat. p. 187—188).

— 1507. Vladislav II. kralj dariva i potvrđuje „Jeronime, relicte condam Mathie Nowakowyth de Gaczka, ac Johanni et Georgio filiis eiusdem“ ... za vjernu službu „terciam partem possessionis Marincz vocate in comitatu de Bwsan“ te povjerava senjskomu kaptolu, da ih u taj posjed uvede. Petrus Petharych de Maryncz, Johannes Mankowyth de Pzywyth, vel Belos Demethryht de predicta Maryncz...“ (Arkiv prvost. kaptola u Senju).

— 1508. „Na lici zemlje, a v seli Šćitarih... z Dubčan... (iz) Zalužan... z Mazalac... z Vasce... z Grib... z Ra... z Dugopoljac... z Balić... z Banadvora. v Mohlićih... (Kukulj. Acta croat. p. 190—191).

— 1510. Budući Barak na vkup s kraljevim človikom Juretu Piščićem z Novoga sela, i budući pred crkvu svetoga sela, poslaše sudci Jurja Klinčića, pristava, z Radosle v'si, po zakoni njih;...“ (Kukulj., Acta croat. p. 195).

— 1512. ... „kada pridoh v selo Srijane... (u parnici Novakovića s Pedničem radi Marinaca)... „Zamiril sam, da se lipo ljubljaše Radković s Pedničem, i zamiril sam, da stojahu na kup v Marinci... kada pridoh v Ban'dvor... (Kukulj., Acta croat. p. 200—201).

— 1512. „Kada pridosmo v selo, kô se zove Marinci, i tu sede namesnik španov Buških, (a to) Jurja Korlatovića i Ivana Kobasića, knez Dujam Perišić; kadi tolikae sedoš g. sudci niki, knez Petar Karlović, Juraj Piščić, Marko Petričić, Ivko Zoričić, tolikae pristav Jurko Lončarić. Preda timi zgora rečenimi biše skupljeni plemeniti ljudi, ki biše izabrani na rotu proti Novakovićem, a to od zakona Buškoga, a po odluci gospoje banice.“ Porotnici (24) svjedoče: „da su Pednići bili v mirni deržani, i njih otac i njih ded, i da su to jure tri viki ljudi pokle su držali treći del Marinac. Ošće rekoše rečeni porotnici, da je Novaković nitijak Radkovića, i da ga nestoji rečene plemensćine po hrvatskom zakonu ni malo ni vele...“ (Kukulj., Acta croat. p. 202).

Prema iznesenim podacima stajala su u Bužanskoj i Bočačkoj župi u srednjem vijeku ovi gradovi, sela i mjesta: Balići, Banj dvor, Bame (Banje) Kamenice, Baniepole (Banje polje), Baniestale (Banstol), Bochlimum (Bočlin), Buci i selo „pol Buk“, Botuci ili Botoci, Čelopeci, Dubovik, Dubčani, Dugchane villa, Dugopoljci, Glagolišća, Gomiljani (Gomiliane possessio 1258), Gribi, Gvoznica ili Gvozdnicca, selo Hotilja vas, Hrvaćani (Cherwachiana, Cherniachiana), H'mčani ili Homčani, Košćice (Coschicye, Koschicze villa), Kosinjgrad i Kosinj selo

v Bočaći (kojima su vladali Lackovići-Kosinjski), K r a s n o (Crazna 1275), Kučani, K u t e r e v o selo, Ljubčići (Lwphchych villa), Mala v's, Marinci (Marine svete crkva i selo), Mazalci, Mohlići, Neverići, Novigrad, Oključani, Ostrovica grad, Perušićâ kaštel (gdje je nastavala hiža ili kuća Perušića), Podhom, Potoyan castrum, Psivići veliki (i mali) v Bočaćeh, i crkva „sv. Marije va Psivićih“ (ecclesia s. Mariae in villa Psevich), Radosla v's (Radoslavla vas 1258), Rali, Rodča vas, Srije ili Srijane (Zryane), Stara v's (Starawaz), Srakvina selo (danas valjda selo Sraklin s kapelom sv. Vida u župi Gornjem Kosinju), Štitari ili Šćitari (danas kula Stitar kod sela Kvarte), Trev's, Tribilyane villa, Tržić (navadno ili obrano mjesto stola buškoga, gdje se je sastajao sud plemenitih ljudi župe bužanske), Vasca, Zahumić, Zalužani i napokon Žazično doljnje, gdje je na vrhu Gračini stajao samostan Pavlina s crkvom sv. djevice Marije. Suvise je u Buškoj župi bio i hospital (bolnica) sv. Marije Magdalene, koji je stajao „in territorio parochialis ecclesiae s. Mariae virginis de Busana“.

Već bi spomenuto, da je Kosinjgrad po svoj prilici stajao ondje, gdje se danas vidi podor grada Bočaja. U okolišu grada i sela Kosinja, a u dolini rijeke Like i pritoka joj Bakovca bilo je valjda i selo Veliki Psivići sa crkvom sv. Marije. Tu je negdje stajao i hospital sv. Marije Magdalene, kojemu su krbavski knezovi Kurjakovići god. 1411. selo Hrvacane (Cherwachiana) darovali. Fras u svojoj knjizi „Topographie der Karlstädter Militärgrenze“ piše na strani 230., da se kod današnjega Gornjega Kosinja u brdu Mlakvena greda (636 m.) nalaze obilate ruševine. On veli „Mlaquena-Greda, ein ziemlicher Berg, weiset auch die Grundmauern eines weitschichtigen Schlosses, und nebst diesen, Rudera von Gebäuden, allwo vor alten Zeiten eine Glocke soll ausgegraben worden sein.“ Možda je baš tu bio hospital sv. Marije Magdalene i selo Veliki Psivići s crkvom sv. Marije? U opće je okolica grada Kosinja u srednjem vijeku bila posuta crkvama. Senjski biskup Sebastijan Glavinić govori još godine 1696. u svom opisu Like i Krbave o Kosinju i okolici njegovoj ovako: „... pertingitur in Kossin; castrum est in edito situm, rudera tantummodo supersunt, aquis indeficientibus est dives; hunc locum prioribus Christianis fuisse celebrem et late patentem foris et intus; indicio sunt impressa breviaria illyrica, uti legitur ad calcem eorum, quae nunc sacerdotibus glagolitis in recitandis horis canonicis serviunt, hic impressa; in septem templis prius Deum adorabat populus in hoc districtu... Superest adhuc locus monasterii eremitarum s. Pauli primi Anachoritae.“ (Lopašić, Acta confinii militaris croatici III p. 50–51). Po Glaviniću dakle bila je nekad u Kosinju štamparija glagolskih crkvenih knjiga, a Boga je narod slavio u sedam crkvi! Na crkvi sv. Vida u Sraklinu u dolini Bakovca vide se uzidana tri glagoljaška napisa iz doba kneza Anža Frankapana, koji su doneseni onamo iz nedalekoga sela Ribnika (Radić Fr. u Starohrvatskoj prosvjeti II p. 163). Okolica grada Kosinja bila je napokon znamenita još za Rimljana. Prof. Brunšmid našao je prošle godine u današnjem doljnjem Kosinju kamen s latinskim napisom (koji je valjda donesen s brežuljka Basarice), po kojemu se razabire, da je tu nekad stajao u rimsko doba „municipium Tesleum“. I Fras (p. 230) piše: „In der Waldung Begovacha findet man ferners Zeichen von einem bestandenen Dorfe, und weiter bei einer Wasserquelle in einem Felsensteine eine

Aufschrift, die aber nicht mehr entziffert werden konnte.“ Po prof. Brunšmidu nalazi se taj „pisani kamen“ kod Legenca u Lomskoj dolini blizu vode Begovače; napis na njemu kaže, da je tu u rimsko vrijeme bila međa između dva plemena: Ortoplina i Parentina. (Vjesnik hrv. arh. društva V 99—102).

U župi Bužanima mnogo se spominje „Ban dvor, Banja Kamenica, Banpolje i Banstol“. Prema tomu smijemo nagađati, da su tu nekad bani stolovali, možda još u X. stoljeću, kad su posebice upravljali Likom, Krbavom i Gackom. I sva ta mjesta bila su jamačno u okolišu grada Kosinja. Na karti generalnoga štopa nalazi se na sjeveru Mlakvene grede, a na sjeveroistoku gornjemu Kosinju blizu potoka Mlakvine nekakva „Panova lokva“; nije li to za pravo „Banova lokva“?

Gdje je bilo Žazično doljnje i samostan Pavlina na vrhu Gračini? Lopašić sudi, da je nekadanje Žazično doljnje današnje Pazarište dolnje, blizu kojega se nalaze podori gradova Ostrovice i Hoteša (Oteša). U šematizmu senjske i modruške biskupije od god. 1896. čitamo na strani 56.: „Pazarište doljnje. Ecclesia s. Jacobi apostoli. Prius claustrum Paulinorum, qui Crikvenicam transmigraverunt, cuius rudericibus superstructa eminent ecclesia in colle, a parochianis nunc quoque „Kloštar“ nominato.“ Biskup senjski S. Glavinić piše godine 1696.: „Sub Pazarische, Ostrovicza et Hotes rudera quatuor ecclesiarum; unius stant integri muri laterales imo et fornix, sed tecto non munitus contra pluvias et nives; extat adhuc baptisterium, quadrati lapides cum vetustis inscriptionibus inveniuntur exterius“ (Lopašić Acta confinii III p. 50). Biskup Martin Brajković piše opet god. 1700: „Est sub Pazarische antiqua ecclesia penes Ostroviczam arcem distans a parochia bonis 30 (?) horis, quae ob habitantium multitudinem vel debebit esse parochialis vel continuo uno cappellano providere debebit“ (Lopašić Acta conf. III p. 190).

6. Lička župa ili Lika.

Lička župa hvatala se je na sjeveru Bužana, na zapadu Podgorja, na istoku Krbave, a na jugu prelazila je preko gore (Velebita) u župu Luku, koja se je sterala između Zrmanje i Krke u današnjoj Dalmaciji. Kako je Lika na jugu međašila s župom Lukom, to su ju poradi sličnosti imena često zamjenjivali s potonjom, pak je stoga koji put teško razlučiti jednu od druge, naročito po spomenicima, pisanim u latinskom jeziku.

Župa Lika obasezala je u srednjem vijeku samo gornji tok istoimene rijeke i njezinih pritoka (Jadove, Glamočnice, Počiteljice, Novčice s Brušankom) sve do utoka Novčice. Prema tomu obuhvatala je prostoriju, na kojoj se danas prostiru mjesta Gospić, Bilaj, Divoselo, Lipe, Novi, Ribnik, Drenovac, Kukljić, Medak, Mogorić, Pavlovac, Počitelj, Raduč, Vrebac, Barlete, Ostrvica, Brušane, Trnovac, Ploča i Lovinac. Antonije Rajmundo, namjesnik ninskoga biskupa i ophodnik (visitator), govori u svom opisu ninske biskupije malo poslije god. 1531. o župi Lici ovako: „Citra tamen castrum Jablanaz dicti Anze Francapani, et sic illuc usque, tota dicta montanea citra et versus mare, nec non ultra ad continentem, et continens ipsa regio pulcherrima, plana Lica nun-

c u p a t a, usque ad Corbaviam aliam regionem post montem versus . . . et versus orientem. Versus autem boream occidentem usque, ad quamdam partem Busane regionis episcopatus Ottocensis: in qua Lica modo cum tota montanea ipsa, ab ipsis infidelibus (Turcis) oppressae, erant multae parochiae, villae et castra: regio omnibus bonis, et decimis fertilissima, sub ditione memorati comitis Joannis Chiurgacovich (Kurjaković), cuius etiam erat regio Corbavia . . ." (Farlati Illyr. sacri IV p. 226).

Župa Lika pripadala je u crkvenom pogledu od god. 1071. rapskoj biskupiji; u drugoj polovici XII. stoljeća podvrgnuta bi jedna šest njezina ninskoj biskupiji, a druga krbavskoj. Napokon je čitava Lika pripadala ninskoj biskupiji.

Za topografiju Like u srednjem vijeku iznosimo ove podatke:

— 950. *Καὶ ὁ βράνος αὐτῶν κρατεῖ τὴν Κρίβασαν, τὴν Λίτζαν, καὶ τὴν Γουτζηιά...*

Rački Docum. p. 400.

— 1071. Kralj Petar Krešimir dodjeljuje rapskomu biskupu „i u p p a m L i c c h e“. Rački Docum. p. 88.

— 1111. Kralj Koloman potvrđuje rapskomu biskupu „i u p p a m L i c c e“. Vjestnik hrv.-slav.-dalm. zem. arhiva I p. 35.

— 1185. „Nonensis episcopus habeat has parochias: Nonam, totam Lucam, et medietatem Lice... Corbauensis episcopus habeat sedem suam in Corbaua, et habeat has parochias: Corbauam, medietatem Lice, Nouigrad...“ „Desimiro licenci archipresbytero.“ Kukulj. Cod. dipl. II p. 131—132.

— 1248—1260. Stephanus banus totius Slavoniae, a rege Bela (IV) ad partes Croatiae ad distinguendum et separandum terras nobilium a terris castrensibus destinatus, pervenit ad partes Likae, ubi cum XXIV iuratis iudicibus nobilium de Lika et cum centurionibus ad id deputatis, de quadam possessione Tethacsics, utrum sit terra castri aut terra hereditaria nobilium Porugh et filiorum suorum de dicta Tethacsics, quaestionem habuit; qui iurati iudices et centuriones dixerunt, dictam possessionem ab antiquo tempore, quo nec augmentare potest mens humana, fuisse iure proprio et nobili titulo avi et proavi dicti Porugh et filiorum suorum, et quod eadem possit gaudere nomine proprio, quo quorumvis nobilium status Mogorovich. Metae (terrae Tethacsics): terrae Mogorovich, campus Visoka Goricza ad montem PecsNIK, Morzka gora et rivulus Dragobil... Arkiv za jugosl. povjest XI p. 121. Starine jug. akad. XXIV p. 199—200.

— 1263. Bela III. (IV) rex a comite Petro de Lyka recepit terram Pochytel pro municione facienda, eique per banum (Rolandum) iussit dari de terra castri in Lyka terram equivalentem... Kaseg, Setra, Scisia, Grebenar et Bratam, ... metasque poni. Bulletino di archeologia e Storia Dalmata IV p. 70—71.

— 1272. Stephanus V. (VI.) rex confirmat litteras Stephani bani pro quodam nobili Perugh (Porugh) de generatione Boith, nobilis de Tetachich, de Lica. Starine jug. akad. XXVII p. 112.

— 1272. Cum inter archiepiscopum Johannem de Spalato et episcopum Stephanum de Nona super provincia de Lica et eius decimatione gravis materia quaestionis suscitata esset, archiepiscopus Stephanum episcopum Nonensem

in causam coram rege attraxit Postea vero archiepiscopus provinciam Likam Nonensi episcopo possidendam reliquit, quod etiam rex confirmavit. Farlati III 285—286; IV 219. Starine jug. akad. XXVII p. 112—113.

— 1332. Mletačka općina piše „Budislavo, Paulo et Gregorio, fratribus, natis olim comitis Curiati, honoratis comitibus Corbavie“; — zatim i „Georgio Mlatcovis (Wlatkovic?) comiti de Pochitel, civi None, fidei servo dilecto“. Ljubić Listine I p. 393.

— 1341. junii 26. Segniae. Frater Radoslavus Dei gratia Corbaviensis episcopus, ... cupiens ecclesias, et loca sacra, videlicet S. Michaelis in castro Ostroviciae, et S. Mariae sub eodem castro congruis honoribus frequentari, omnibus vere poenitentibus et confessis, qui diebus dominicis et festivis praedictas ecclesias visitaverint, quadraginta dierum indulgentiam donat. Farlati Illyr. sacri IV p. 96.

— 1345—1346. „comes Petrus (Disislavich) de Licha“ Ljubić Listine II p. 275. 317. V p. 274—275.

— 1349. In capitulo Nonensi. Lukaz, quondam Andreae de genere Mogorovich de Lyka, Novakus, Marinus et Petrus fratres, filii quondam Berislavi, et Gregorius Tollenus de Lika, de eodem genere Mogorovich, nepotes dicti Lukazii — vendunt nobiles viris comitibus Curiako, nato quondam comitis Disislavi, et suis nepotibus comitibus Novako, Gregorio et Joanni fratribus, filiis olim comitis Petri Disislavich, et Petro filio quondam comitis Joannis de Lika, cuncti de genere Mogorovich etc. etc. Bulletino di archeologia e storia Dalmata IV p. 87.

— 1371. Ludovicus rex magnifico domino Petro de Bellanti, comiti Busanae et Provetelli (Pochitelli?), vel officialibus suis in comitatu de Licha et Busana constitutis mandat, quatenus episcopi Arbensi vel eius officialibus decimas in dictis provinciis Lichae et Busanae exigi facere permittant. Farlati IV p. 97.

— 1372. „Nominatur magister Novak Disislavich de Ostrovica de genere Mogorovich.“ Bulletino di archeologia e storia Dalmata IV p. 87. (Otom knezu Novaku vidi studijicu u Vjesniku hrv. arh. društva IV 1899/1900 p. 177—180).

— 1387. Obrovacij. Nos Nicolaus, Tomas et Butcho, filii olim comitis Budislai, et Paulus, filius olim comitis Caroli, et Carolus, filius olim comitis Gregorij, Corbauie, Lyche, Bussane, Scrisie domini et comites naturales ... Kukuljević Jura I p. 156.

— 1393. Pod Počitelom. Tomaš i Butko (Kurjakovići), krbavski, lički, buški i pročaja knezi, potvrđuju mir između Dujma Mlničevića i Netrmca, te daju za veću tvrđost toga izmirenja pristave: Grdu z Bužan, Stanka z Nedomišljan, pristava rotnoga našega z Like, Jurja Čavlića i drugoga Jurja Sletkovića i Radmana Sultića s' Selčan... Šurmin Hrv. spom. p. 98.

— 1403. Petrus Nouakouich (sin kneza Novaka iz Like), miles fidelis Ladislai regis, ustupa knezu Nikoli IV. Frankapanu „castrum Ostrouiza in provincia Like“, te prima u zamjenu „castrum Ozagl in ducatu Sclauonie“. Arkiv za jugosl. povjest VII p. 46.

— 1408. Pavao Novaković, sin kneza Novaka iz Like, od plemena Mogorović, ustupa knezu Nikoli IV. Frankapanu u zamjenu od svoje plemenite djedovine „medietatem... castrum Oztorwicza, ac villarum Nowaczi et Strelych, nec non totalis et integre ville Dolan, et portionum possessionarium in villis Grebenari, Hocowani, Secchyaua, Byhouych, Brusane, Sthwlowazela, villarumque Omnium sanctorum et Suepetar, ac utriumque Kolnyzaz apellatarum in antelato Lyke... districtu...“ Državni arhiv u Budimpešti pod signat. M. O. D. L. 38501.

— 1411. Villa Chernichiana (Cherwachiana, Cherwachana), a comitibus Corbaviae hospitalis B. Mariae Magdalena de Busana donata, posita erat iuxta forum vocatum S. Petri de Lika... Fejer Cod. dipl. X 5 p. 187—188.

— 1432. Dux Venetiarum capitaneo Jadre scribit: quod Nicolaus (Frangapan) comes Segne recomisit Gregorium archipresbiterum provincie Liche, suum capellanum, promotum ad beneficium prelibatum per apostolicam sedem, et confirmatum per episcopum Nonensem, ut ei faciant respondere de fructibus eius beneficii sub iurisdictione Veneta existentibus. Ljubić Listine IX p. 55.

— 1432. Datum sub nostro castro Pocitel, in villa vocata Podgradie... Carolus et Thomas fratres et filii quondam comitis Pauli, et Franciscus filius quondam Butchi, comites Corbaue etc. Kukulj. Jura I p. 157—158.

— 1433. Mi Antun Tuković i Ivan Herendić, knezi, vladiki, Paval vojvoda, i sudci Vlaški, po imeni: Dian Mušković, Juraj Ružić, Matiaš Vlkotić i Matiaš Jelčić, takoje pristava stola Vlaškoga: Matul Rubanović i Mikula Mulgašić... i svi dobri Vlasi v Hrvatih, damo viditi vsim, kim se dostoi, ... da učinismo slobodšćinu vsemu imanju svetoga Ivana crikve v Lici na Gori, najprvo v selu Čelopekam i v Kozlu rogu i v Nadbrdu i drugdi, gdi je imanje svetoga Ivana crikve...: da nijedan Vlah i s nami naš brat hrvatskih Vlahov ne imi rečenomu imanju nijednoga zla učiniti, ni gajev pasti, ni žit ni senokoš trti... A to učinismo cić Ivana svetoga i cić naših duš spasenia... Lopašić Bihac p. 295—296. Šurmin Hrv. spom. p. 132—133.

— 1439. Mi knez Šimun Slavković, budući knez lički meju plemenitimi ljudmi Mogorovići stola kraljeva u Lici, litogaj kraljeva stola budući mi sudci, po imeni Mikula Mihalić od hiže Petričević i Vladišić i tolikoj Petar Volenčić od hiže Kuklić i takoje Grgur Budišić od hiže Vrhovac, i takoj Grgur Veseličić od hiže Tugomerić, i takoj Miklouš Juranić od hiže Metka... daju viditi, kako su se Vladišići zadužili u Dujma Petričevića, pak stoga rečenomu Dujmu zalažu „v Ljubnićih kmeta... i toliko v Radini v'si pod gradom na gornjoj Lici... i takoj s zemlju pod Caktinje, ka je poli Petričević meju do gromače i do višnjic jedan lapat... Stol daje rotne pristave vlad'nske po imenu Ivana Piplića s Tugomerić i Juriša Zbudala za vekše verovanje... Šurmin Hrv. spom. p. 150—152.

— 1446. Sub Pechitel (Pochitel). Krbavski knezovi Ivan i Gregorije (Kurjakovići), sinovi Tomini, daju „nobili viro Joano (Johanni) filio Jurislawaç (Jurislai) pe Vlamlin duas sortes terre suos hereditarias in villa Baduchovosello (Radučevo selo, Raduč) in districtu de Licha nobilitatis titulo perpetuo possidendi“. Ljubić Listine IX p. 249—250.

— 1449. Prigodom diobe knezova Frankapana dobio je knez Dujam IV. gradove „Osteruicza, Nouum castrum (Novigrad, Novi)“ u Lici, zatim Slunj i Ledenice. Wenzel G. Frangepán család p. 28—29.

1449. Ja pop Blaž plemenêm Bobinac, vikar v Lici pod gospodinom Anadalom (Natalis) biskupom ninskim stoje u svetoga Ivana v Kasezih prodah ta misal crkvi svete devê Marije na Drenovci za 27 dukat. A tada biše ta isti knez Dujam (Frankapan?) odvitnik te crkve. A tada biše ban Petr (Talovac) v Hrvatih, a pod njim biše knez Franko Petričević v Lici. I va to lêtoto se načiniše vsi (gospoda) Mogorovići s knezom Dujmom Banićem (Frankapanom) za županiju ličku, i daše 200 dukat, a on im županiju pusti v Lici vikuvničnim zakonom, a oni ju daše crkvi svetago Ivana na Gori vikuvničnim zakonom. Šurmin Hrv. spom. p. 154—155

— 1451. Egregius Thomas Twerczkowich de Belay de Lika (1446—1448 Thomas Twerczkovich de Belai regnorum Dalmacie et Croacie vicebanus) concordat se cum magnifico Petro de Thallowcz, regnorum Dalmatie et Croacie bano, eique castrum suum Belay in comitatu Like cum possessionibus et pertinentiis cedit, et obligat se bano et filiis eiusdem fideliter servire, tandiu et usque castrum Osteruicza (in comitatu Luke) cum medietate oppidi Scardonensis teneret et possideret. . . Kammerer Codex comitum Zichy IX p. 288—290.

— 1451. In oppido sub Pocitel. . . Johannes, filius olim bone memorie Thome, ac Paulus et Carolus, filii Caroli comitis Corbaue. . . Kukulj. Jura I p. 156, 159.

— 1453. Knez Dujam Frankapan izdaje ispravu „na Ostrovici u Lici“. Lopašić Urbari p. 21.

— 1453—1465. Vlahe u Lici spominju kralji Ladislav Postumus i Matijaš Korvin u poveljama, kojima knezu Dujmu Frankapanu potvrđuju gradove Ostrovicu i Novigrad u Lici. Lopašić Urbari p. 2.

— 1455. Krbavski knezovi Tomaš, Ivan i Gregorije (Kurjakovići) pišu „in castro nostro Pochicel“ mletačkoj općini, da joj vazda vjerno služili protiv svakoga osim krune ugarske. Ljubić Listine X p. 57.

— 1465. In Cotuchia in Gradaç. Krbavski knez Karlo (Kurjaković), sin Karlov, očituje, da je „a nobili viro Cregliaç Petrichievich“ primio 24 dukata, pak mu za to prodaje „unam sortem terre nostre nobilitatis in nostra villa vocata Buchovich in Liccha, supra qua sorte residet vilicus nomine Millum.“ Ljubić Listine X p. 325.

— 1465. Diploma, quo Mathias rex pro Dwymo de Frangepanibus inter cetera confirmat relationem capituli Tinniniensis super statutione eiusdem in dominio castris Uywasz (Novum castrum, Novigrad, Novi) anno 1464. die 22. julii sibi factam. Kovachich M. G. Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros II p. 170.

— 1466. Kralj Matijaš Korvin zapovijeda krbavskom knezu Ivanu (Kurjakoviću) na molbu „fidelis nostri Georgii de Flore“, da ovomu povрати „possessionem Jagodne vocatam in comitatu de Licca, koje mu nepravedno oteo. Ljubić Listine X p. 374—375.

— 1468. In castro nostro Comich. Krbavski knez Pavao (Kurjaković) slavi službu „fidelis nostri dilecti Ivani Gusich dicti de Jedrathinavas“, te mu za nagradu dariva „unam sortem terre nostre hereditarie in villa nostra Terschiane nuncupata in provintia Licche in confinibus Jadre, in qua sedet quidam iubagio Pribam nuncupatus“. Ljubić Listine X p. 411—412.

— 1487. Plemeniti ljudi... po imenu Juraj Malić z K u k l i ć z L i k e... Šurmin Hrv. spom. p. 315.

— 1490. Na S k u r i n i. Mi Juraj Orlovčić, špan otoka kraljeva meju plemenitimi ljudi v L i c i, i mi sudci li togaje stola po imenu: Ivan Starac od Pribislavić, Jakov Sobčić od Ribničan', Grgur Nelković od Vrhovljan', Matijac Piričić od B u g o š a n', Matij Babić od Tugomerić... dijele pravde i zakon „v dan navadni pitanja našega, va obranom mesti našem u s(veta)go Jurjana Skurini... Plemenit človik toga vladanja Ivan Račić kao prokurator svoj i svoga brata Martina prodaje Matiju Draškoviću svoju plemenščinu „od 40 ter 6 už“ v Z a ž i ć n u d o l j n e m „pod zavez 100 dukatov“. Stol pridao pristave: Domjanca Radmančića z G a ć e l e g i Filipa Zoranića z' L u ć a n . . .“ Šurmin Hrv. spom. p. 340—341.

— 1495. U s v e t o g a J u r j a n a S k u r i n i. „Mi Petar Malić, knez plemenitoga stola kraljeva v L i c i, i mi suci rotni li togaje stola kraljeva, po imenu Ivan Račić od hiže Račić i Juraj Ždribač od Ribničan, i Grgur Nelković od V r h o v l j a n, i Vidak od T e l i ć a n, i Petar Sučić od Tugomer... v dan navadni pitanja našega u s v e t a g o J u r j a n a S k u r i n i, v p o n d i l j a k“, dijele pravdu. Plemenit človik Petar Petrićević iz R a d i n e v' s i, hoteći otkupiti sina iz turske ruke, prodaje Jurju Milečiću „v' S e b i d r a ž i v' s i“ vsi veliki ždribi zemlje... za 40 dukata... Stol kraljev daje pristave: Filipa Zoranića z' L u ć a n i Petrića Jakovčića (iz) Z a h u m i ć... Šurmin Hrv. spom. p. 388—389.

— 1497. U s v e t e M a r i j e v Č r n o j V (a) s i. Mi Juraj Sladojević, budući špan meju plemenitimi ljudi Mogorovići v L i c i, i mi sudci rotni li togaje plemenitoga stola i pitanja kraljeva po imenu: Jakov Sopčić od Petrićević, i Jakov Račić od Ždralić, i Ivan Starac od V r h o v l j a n, i Grgur Nevković od Podknežinić, i Petar Sudčić od Tugomerić... Plemeniti človik Mihalj Skoblič tuži ljude plemenate L a g o d u š i ć e (kojima pripadaju Kosići, Hrančići, Radušići, Tvrdčići, Plavšići i Vladići) radi smetanja posjeda. Oni su mu oteli i pokosili sinokošu. Lagodušići kažu, da to nijesu oni svi učinili, nego od plemena Lagodušić Jakov i Filip Vladić. Na to prisegoše dvadeset t(e)r četiri poglaviti ljudi osidnici, najpro Ivan Račić, ki ima svoj grad, i Miklouš Babonožić, i Grgur Slavković, i Ivanuš Miserić, i Matij Plišković, i Matijaš Ždralić, i Petar Mihalić, i Mikula Radmančić, i Karin s K a s e g, i Juraj Vidović, i Vidas s K a s e g, i Anton Babić — ti vsi prisegoše tr povidaše, da je to Mihalja Skobliča plemenščina i da mu je to pokošeno silom. Poslije toga ide stol „v L a g o d u š i ć e n a n j i h d o m“, da plate zavez (globu) od 500 dukata, jer su posegli za Skobličevom plemenštinom. Ali Lagodušići ne će zaveza platiti, zato stol vodi Skobliča „v B r o ć n a n e i v D o l j a n e i v S u t p e t a r (v Sutpetri) v njih kotar i van njih kotara, ča ih (Lagodušiće) godi pristoji z gora rečenih seli“; a to da drži Mihalj pod po(l) tretu sto dukat do iskupa pinez. Rotni pristavi: Domjanac, Radmančić z G a ć e l e g i Juraj Du-

dulović (iz) Zahumić. Pisan i dan v dan navadni pitanja našega u svete Marije v Črnoj V(a)si, v pondiljak prvi pred blagdanom vsih Svetih. Šurmin Hrv. spom. p. 404—408.

— 1499. U sv. Jurjana Skurini. Mi Juraj Korlatović, knez plemenitoga stola kraljeva meju plemenitimi ljudi Mogorovići v Lici, i mi sudci li togaje stola: Ivan Starac od hiže Tvrdković, Grgur Nelković od hiže Slavković, Jakov Radčić od hiže Paladinić, Jurislav Piričić od hiže Sopčić, Ivan Suzotić od hiže Tugomerić... Plemenit človik Paval Slavković od plemena Mogorović iz sela Ribnika želi prodati pol ždribja v seli Bisićih i kotari Bisićskom v španstvu Ličkom, na kom sada stoji Tomaš Mitarinić s kraja sela od Podsluna, a pol ždriba poklanja za svoju dušu kloštru svete Marije v Žažićnu. Pristavi: Petar Gonešić is Čahović i Juraj Hlapčić iz Zahumić. Šurmin Hrv. spom. 417—420.

— 1499. Va obranom mesti našem u svetago Jurjana Skurini. Mi Jadrij Kobasić, knez plemenitoga stola kraljeva meju plemenitimi ljudi Mogorovići v Lici, i mi sudci li togae stola: Grgur Nelković od svoje hiže, Grgur Sopković od hiže Jurislav., Jakov Radčić od hiže Vučić, Juraj Hlibčić od Zahumić, Petar Sudčić od Tugomerić... Plemeniti človik Juraj Malić od plemena Mogorović iz sela Kuklić očituje, da je njegov pokojni sin Petar oporučio crkvi bl. dj. Marije u Žažićnu jedan ždrib svoje dedinje plemenščine v seli Bisićih v kneštvi stola kraljeva v Lici. Rotni pristavi: Juraj Dudulović iz Zahumić, i Ivan Surotvić iz Zabrd. Šurmin Hrv. spom. p. 423—425.

— 1501. U parnici kneza Gašpara Perušića s banovcem Martinkom spominju se svjedoci: Antun Kosić z Lagodušić, Petar Tomašić s Telića sela... Dragiša Kačić iz Čehović... Kukulj. Acta croat. p. 183.

— 1503. To je bilo v Lagodušićih, polag kaštela. Stipan s' Mokrić pridivkom Knavor prisegši reče: Ja va t' dan nis bil pri s(ve)t(o)m Petri, kadi je bila svadja; da slišil sam, da su „sa nam“ vapili, i trgovine i straževne brali, i da su niku ženu vlahinju ranili i crikav osilili; i znam, da su im litine žali i gaje njih sikli.

Martin Vrbanić s Tožić prisegši reče: Da su im vse ono učinili, kako je v tudomani. I ošće reče, da znam, da su im nepravednu trgovinu vimali, na ku imaju pravi i pisma, i da su popu Šimunu meč vzeli, i da su im mnogo oružja i žita v kašteli vzeli i obećali vratit, a nisu im vratili.

Anton Vukašinić s Tožić, od kmeće diti, priseg' reče: Da s(a)m sliš(a)l, kada su ljudi kneza Mihovila „sa nam“ klicali i trgovine i straževne zbirali... Kukulj. Acta croat. p. 184.

— 1509. Knez Ivan Karlović (Kurjaković), šurjak kneza Nikole Zrinskoga starijega po sestri svojoj Jeleni, posjeduje gradove: „castrum Pochytel, Belay, Lovyneez, Barleth, Zlyvnyk, Novaky et Novigrad in Lykaensi... comitatibus...“ Arkiv za jugosl. povj. III p. 111—113.

— 1512. Kada ja pop Blaž idoh za kapitul (senjski) v Liku, i pridoh pod Belaj v varoš Belajski, v hižu plemenitoga člov(i)ka Lacka Kročića, i tu bi s mnom kraljev človik Juraš Per s Tugomer, vicešpan, Dragiša Kačić z Čahović... Kukulj. Acta croat. p. 199—200.

— 1513. Budući ondi v Kase(z)ih u Pavlena Prhočića za obedom, ondi pride Juraj Mišljenović . . . i Grga Surlić . . . v Humčane . . . Petar Lukšić s Kasez, Mikula Dulnić z Ličan, Antica z Novoga sela . . . s Telića sela . . . z Lagodušić . . . na meji humačkoj i kasežkoj . . . Kukulj. Acta croat. p. 202—203.

— 1521. Plemeniti človik Martin Vrbanić iz Like, iz sela, ko se zove Tožići . . . Matij Tvrđić z Lagodušić, Tomaš Lešić z Lučan . . . na lice zemlje v Tožiče s plemenitimi ljudi, s knezom Bartulom Utišenićem . . . Pavel Košavić z Glagolić . . . od strane kneza Jurja (Frankapana) Slunjskoga Jakov Ostrovički porkulab . . . Filip Čavlić s Podsmiluna . . . z Nehorić. Kukulj. Acta croat. p. 209—211.

7. Otučka župa ili Otuča.

Sterala se je naokolo potoka Otuče i njezinih pritoka. Potok Otuča izvire u Sv. Petru ispod gore Urlaja, teče pravcem južnim kraj Tomingaja i sela Gračaca, te se južno od Gračaca gubi u ponore: Gaćešin ponor i Kesića ponor. Selo Gračac imade do 2000 žitelja, većinom pravoslavni; u okolici sela ima više gradina i podora. Tik uz katoličku crkvu vidi se podor nekoga staroga grada, koji se naprosto zove Gradina.

U srednjem vijeku zove se župa Otuča ovako: Hocucha, Cotuchia, pače i Hothwsa.

— 1302. srpnja 4. Mladin I, ban bosanski, brat hrvatskoga bana Pavla I. Bribirskoga od plemena Šubić, izdaje „in Hocucha“ povelju Splječanima, kojom im dozvoljava slobodno trgovanje po čitavom vladanju svojem u Hrvatskoj i Bosni. (Lucius, De regnis Dalmatiae et Croatiae libri sex p. 203).

— 1465. svibnja 22. Knez Karlo Kurjaković od Krbave, sin kneza Karla, stoluje „in Cotuchia in Gradac“ te prodaje Hreljcu Petričeviću za 24 dukata selo „Buchovichi in Liccha“. (Ljubić Listine X p. 325).

— 1467. Spominje se „Georgius Jwrychich de Hottwchyna“ kao susjed Mekinjana u Krbavi. (Thallóczy & Barabás, Codex diplomat. comitum de Blagay p. 380).

— 1509. veljače 22. Kao gradovi kneza Ivana Karlovića, sina Karla Kurjakovića od Krbave, spominju se: castra Gradecz, Lokavec, Zwonnygrad, Mothnycza, Zthermechky, Grahovecz in Hothwsa et Odria provinciis existencia . . . (Arhiv za jugosl. povj. III p. 111).

Po ovim podacima nema sumnje, da je u župi Otuči u srednjem vijeku stajao neki grad Gradac (Gradač, Gradecz), možda ondje, gdje je sada podor Gradina u Gračacu. Možda je ondje blizu bio i grad Lukavec, kojemu inače nema spomena.

8. Odorjanska župa ili Odorja.

Ova župa obuhvatala je vrelište rijeke Zrmanje kod Male Popine, zatim divlje-romantičnu dolinu te rijeke do onoga mjesta, gdje se ta dolina suzuje u klanac, koji vodi iz današnje Like u današnju Dalmaciju. Nekad je dolina gornje

Zrmanje bila bujna i rodna, puna vinograda, te neki pišu, da se je radi toga zvala i Vinodol. U župi Odorjanskoj stajao je grad Zvonigrad, a bilo je u njoj jamačno i drugih gradova. Tako se namah na početku zrmanjske doline uzdižu i sada još ruševine nekoga grada Rakovnika, dok se na kraju doline vide veličanstvene ruševine velikoga nekad grada Zvonigrada, koji gospoduje čitavoj dolini. Oba su grada bili nekad znameniti, prostrani i čvrsti. Kod njih našlo se rimskih i bizantskih novaca.

Okolo god. 1220—1223. bio je gospodar Zvonigrada neki knez Višan, rodak kneza Gregorija Bribirskoga od plemena Šubić, a velik zaštitnik patarena. O njemu piše spljetski arcidjakon Toma: „Post hec autem ingens bellum exortum est inter comitem Gregorium berberiensem et Buysenum comitem spalatensem. Manebat autem Buysenus (nobilis vir de Luca) in Suinigrado; et licet esset uir nobilis, diues et potens, fautor tamen hereticorum. Cum autem dissensionum procella inter ipsum et Gregorium multo tempore desensisset, et assiduis congressionibus partes ad deteriora uergere cogerentur: pars tamen Buyseni superior videbatur. Erant autem ambo una stirpe progeniti . . .“ (Thomae archidiaconi Historia salonitana, edit. Rački p. 99, 100, 102, 103; — Klaić Bribirski knezovi p. 25—27).

O daljoj sudbini Zvonigrada i župe Odorjanske evo nekoliko podataka:

— 1408. Pavao Novaković, sin kneza Novaka iz Like od plemena Mogo-
rović, ustupa knezu Nikoli IV. Frankapanu osim grada Ostrovice u Lici također svoju polovicu „quarumdam villarum Ozlauc, Cruswychi et Hysane vocatarum, in Odorya districtu (bus) nuncupatis sitarum . . .“ (Isprava u državnom arhivu u Budimpešti, sign. M. O. D. L. 38.501).

— 1412. 29. studenoga. Kralj Sigismund, boraveći u Brinjama, dozvoljava knezu Ivanišu Nelipiću, da slobodno raspolaže sa svim svojim gradovima i posjedovanjima. Među gradovima kneza Ivaniša Nelipića spominje se „quoque castrum Zvonygrad cum contrata eius Odorya nuncupata“ (Transsumptum documentorum mixtorum u zemaljskom arhivu u Zagrebu p. 194—195).

— 1434. Knez Ivaniš Nelipić duguje svojoj kćeri Katarini, supruzi kneza Ivana (Anža) Frankapana, 50.000 dukata, pak joj za taj dug predaje sva svoja imanja i gradove, među njima „ac castrum Zvonygrad cum provincia Odoria“ (Transsumptum . . . p. 197—198).

— 1468. Plemić Ivan Benković (Bencovich), službenik (familiaris) krbavskoga kneza Karla Kurjakovića, spominje se kao „castellanus Svonigradi“ (Ljubić Listine X p. 409—410).

— 1509. veljače 22. Među gradovima kneza Ivana Karlovića, sina Karla Kurjakovića od Krbave, spominju se: „castra Gradecz, Lokavec, Zvonygrad, Mothnyca, Zthermechky, Grahovecz in Hothwsa et Odria provinciis existencia . . .“ (Arkiv za jugosl. povj. III p. 111).

Po ovim podacima nema dakle sumnje, da je opstojala župa (contrata, provincia) Odorjanska, i da je u njoj bio grad Zvonigrad. Trebalo bi još odrediti položaj gradova Mothnyca, Zthermecky i Grahovecz, nadalje sela (villarum) Ozlauc, Cruswychi i Hysane.

V. Klaić.

NAHODAJI BAKRENOGA DOBA IZ HRVATSKE I SLAVONIJE I SUSJEDNIH ZEMALJA.

Kada se je čovjek u Evropi pojavio i kako je u pradavno doba živio, ne spominje ni priča ni povjest. Moglo bi se dakle na prvi mah pomišljati, da će nam njegove prastare kulturne prilike za uvijek ostati tamne i da je izlišno svako nastojanje, koje bi išlo za tim, da se stvar kakogod razbistri. Ali iskustvo je dokazalo, da tomu nije tako, pa danas na sva ta na oko nerješiva pitanja znade da odgovori prehistorijska arheologija na temelju podataka, koje vadi iz neznatnih ostanaka primitivnoga čovjeka, što ih oruđe marljivoga radnika svaki dan i svagdje u obilnom broju iznosi na svjetlo. Ponajviše ti ostanci nisu po običnom shvaćanju dragocjene stvari, koje bi imale bog zna kako veliku novčanu vrijednost, ali zato ipak zaslužuju, da se spremne u muzejima one zemlje, u kojoj su se našle, da posluže kao građa za upoznavanje kulturne prošlosti zemlje i narodâ, koji su negda u njoj prebivali. U tu svrhu treba da se pazi na svako ma na oko i neznatno našašće, pa u velike griješe oni, koji to dosta ne uvažuju. U svakom slučaju treba da se o našašću starinskih ostanaka obavijesti zemaljski muzej, a svako vrši patriotsku dužnost, ako se pobrine, kako bi se nađene starine muzeju poslale bilo kao dar bilo na otkup. Svako je pozvan, da prema svojim silama doprinese ono što može, kako bi se prošlost zemlje, koju svi jednakim žarom ljubimo, što bolje upoznala i razbistrila. Taj će se cilj moći samo onda postići, ako se svaki inteligentan čovjek bude zanimao za sve ono, što se oko njega pojavljuje i ako se i u pogledu istraživanja zemaljske prošlosti okanimo apatije, koja je najveći neprijatelj svakoga napretka bilo na kojem polju ljudskoga života. Ako igdje baš na polju prehistorijske arheologije može svaki čovjek mnogo korisna da učini, samo ako ima dobre volje za to i ako znade da štuje ono, što je preostalo iz pradavnih vremena kao dokaz eksistencije i kulturnoga nastojanja čovječjega roda u davno prošlim vijekovima. Jednostavnim razlaganjem činjenica bez vlastitih refleksija i nestručnjak će znatno poslužiti znanosti, koja je na to suradništvo širih krugova upućena.

Prehistorijska je arheologija ustanovila, da su u kulturnom razvoju ljudskoga roda u pretpovjesno doba u glavnom bile tri faze. U pradavno doba, koje od nas dijeli razmak od mnogo tisućljeća, nije čovjek poznavao kovina, nego si je sprave, što ih je u svagdanjem životu trebao, načinjao od kamena, roga, kosti i drveta, a kasnije i od pečene zemlje. Po najvažnijoj stvari, koja se je u tu svrhu rabila, nazvalo se to doba kamenim, a razlikuje se u njem starije — palaeolithičko doba, kada su te sprave bile još veoma nedotjerane, pa kada još nije bilo zemljana suda, i mlađe — neolithičko doba, za kojega je čovjek već umio, da

kameno oruđe ukusno ugladi i sprovodi rupom za nasadivanje na držalo i kada je izvodio često puta veoma ukusno urešene zemljane posude. Naselbine iz palaeolithičkoga doba dosele su se po svoj Evropi rijetko gdje mogle naći, ali se je sretnim slučajem ipak u najnovije vrijeme moglo ustanoviti, da je čovjek već i u to doba u Hrvatskoj živio barem na jednom mjestu, naime kod Krapine, dakle u mjestu, koje slučajno — ali u drugom pogledu — i opće poznato pričanje o Čehu, Lehu i Mehu drži najstarijim hrvatskim gradom. Dok je u palaeolithičko doba u opće bilo malo ljudi, što i samo velevažno otkriće mojega druga Gorjanovića kod Krapine dokazuje, bili su u neolithičko doba osobito ravni i pitomiji krajevi oko Dunava, Save i Drave veoma gusto naseljeni, tako da primjerice u srijemskoj županiji, koju u tom pogledu najbolje poznajem, ne će gotovo biti sela, gdje se ne bi tragovi od barem jedne naselbine toga doba našli ili naći mogli. U to pradavno doba spadaju pretežnom većinom „gradine“ i „gradišta“, koja obično nemaju nikakvih zidanih ostanaka od gradova i zamaka historijskoga vremena, na koje domaći ljudi obično pomišljaju. Kako su ljudi prethistorijskoga doba poradi sigurnosti svoje koljebe najrađe gradili na povišim mjestima, nailazi se kod nas na ostanke neolithičkih naselbina osobito često prigodom rigolovanja vinograda, koji se u novije doba po cijeloj zemlji intenzivnije regenerišu. Stoga će biti dobro, da oni, kojima je stalo do napredovanja narodnoga muzeja, toj stvari posvete što veću pozornost propitkujući i puteći neuki svijet, koji će eventualno nađene starine, ako nisu od zlata ili srebra, u većini slučajeva kao ropotariju bez vrijednosti opet zemljom zatrpati.

Novo razdoblje t. zv. bronsano doba započimlje kod nas nekako oko god. 2000 pr. Kr., od kako je u svagdanjem životu počela da igra važnu ulogu bronsa, smjesa od bakra i kositra. Bila je to prva kovina, od koje se je u većem opsegu načinjalo i bojno oružje i razno oruđe i nakit.

Sa željezom, bez kojega si moderni čovjek ne može pravo ni da pomisli naprednijega kulturnoga života, upoznao se njegov prethistorijski prešasnik razmjerno dosta kasno. Kod nas kao i u ostaloj srednjoj Evropi željezno doba teško da počimlje prije 10. stoljeća prije Kr. Po karakteru predmeta, koji odaju razno doba, razlikuju se tu dva kulturna razdoblja, koja se u srednjoj Evropi po glavnim nalazištima odnosnih predmeta nazivlje halštatskim (Hallstatt u Gornjoj Austriji) i latenskim (La Tène u Neufchatelskom jezeru u Švicarskoj), dočim drugdje opet imaju druge nazive.

U bronsano doba i u oba razdoblja željeznoga živio je čovjek po cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji, pa se je svagdje našlo i nalazi se što obilnijih što manje obilnih tragova njegove prisutnosti. Novi nahodaji i tu će uvijek donijeti još mnogo svjetla za upoznavanje zemaljske prošlosti, samo valja da uvidavni ljudi stručnjaku pruže priliku, da se može s njima da upozna i da o njima može svoju da rekne.

* * *

Jedno od najvažnijih otkrića po daljnji kulturni napredak ljudskoga roda bilo je otkriće kovina. Ono je upravo tako važna kulturna stečevina kao što to bijahu otkriće vatre i prirodnih tvari za proizvođenje raznih sprava, pripitomljenje domaćih životinja i sijanje ratarskih plodina. Gdje, kada i kako se je čovjek naj-

prije s kovinama upoznao, veoma je zanimivo pitanje kulturne historije, koje do-
duše još nije posve sigurno riješeno, ali smo se riješenju već prilično primakli.
Tim se pitanjem traži podjedno i odgovor na drugo, koje glasi: koja je bila naj-
starija kulturna zemlja?

Već u kasnije vrijeme neolitičkoga doba, i to kod nas nekako oko sre-
dine trećega tisućljeća prije Kr. — u južnijim kulturnim zemljama već i mnogo
prije — javlja se poraba kovine. Rabio se najprije bakar a uza nj za proizvo-
đenje nakita još i zlato. Ipak su bakrene sprave razmjerno dosta rijetke, tako da
se je dugo moglo dvojiti, da li se je kada bakar kao glavna kovina isključivo
rabio za provođenje sprava svagdanjega života. Mnoga našašća novijega vre-
mena dokazaše, da ta dvojba nije bila opravdana, pa iza istraživanja Dra. Matije
Mucha¹ u Beču nitko više ne sumnja, da je u kulturnom razvoju čovječanstva
bakreno doba postojalo, samo što je ono u Evropi bilo razmjerno nešto kratko-
trajnije, pa nije moglo da ostavi onoliko tragova, kao što su ih ostavila ostala
kulturna razdoblja. Čovjek se je naime brzo okanio porabe čistoga bakra, čim se
je osvjedočio, da je smjesa od bakra i kositra (bronsa) mnogo tvrdi i prikladniji
materijal, a to se je kod nas moralo dogoditi već nekoliko stoljeća iza prvoga
uvedenja bakra.

Za pitanje hronologije bakrenoga doba velikih si je zasluga stekao švedski
arheolog Oscar Montelius², koji se kod rješavanja istoga obazire na rezultate
znanstvenoga istraživanja po cijelom starom svijetu. Montelius drži, da se je čo-
vjek sa bakrom najprije upoznao u jugozapadnoj Aziji u području prastarih kul-
turnih naroda Babylonije, gdje ima rudnika, u kojima se je u veoma staro doba
kovina vadila. U prvi se je kraj bakar rabio bez ikakove primjese, ali kasnije
pokušaše, da ga mješanjem sa drugim tvarima učine tvrdim. Čini se, da se u tu
svrhu najprije upotrebljavali arsen i antimon, ali se kasnije otkrilo, da je za to
kositar najprikladniji. Tako se otkrila kositrena bronsa. Primjesa kositra u prvi
je kraj bila neznatna, pa se tek postupice došlo do primjese od 10⁰/₀, koja je
najpodesnija.

U Aziji se je veoma mnogo oružja i sprava od bakra našlo u Indiji, ali
se za sada o hronologiji tih nahodaja nije još ništa sigurno ustanovilo. Vjerojatno
je, da je ta indijska bakrena kultura mlađa od one, na koju se nailazi u Meso-
potamiji. Tamo je u Tellou u južnoj Babyloniji Francuz de Sarzec osim raznih
bakrenih sprava našao i malen jedan zavjetni kipić od bakra, koji drži u ruci
čunjast predmet sa napisom Gudea. Sudeći po tom napisu, spadao bi isti u doba
oko g. 4000 pr. Kr., a za drugi jedan kipić iz istoga Telloa drži se, da je da-
pače još i stariji. Bakrenih sprava našlo se i u prastarom kaldejskom gradu Larsa
(Senkereh) i u babylonskim gradovima Ur (Mugheir) i Ereh (Warka). Kada su u
Mesopotamiji naučili, da od bakra i kositra saljevaju bronsu, za sada se još ne
zna, ali da je to bilo prije 14. vijeka pr. Kr., nema sumnje, jer se je našao jedan
bronsan mač, na kojem je klinovim pismom urezano ime assyrskoga kralja

¹ Dr. M. Much, Die Kupferzeit in Europa und
ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen.
2. izdanje. Jena 1893.

² O. Montelius, Die Chronologie der ältesten
Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandi-
navien. Braunschweig 1900.

Rammân-nirâra I., koji je u to vrijeme živio. U gradu Kalach (Nimrud), koji je oko g. 1300 pr. Kr. sagrađen, našlo se mnogo bronsana oružja, a neki tamošnji bronsani predmeti sadržaju dapače veoma mnogo (do 18·37%) kositra.

Bakrenih predmeta našlo se i u Siriji i Palestini, a naročito dosta u starom amoritskom mjestu Lachish (Tell-el-Hesy), koje spada u vrijeme prije nego što su Izraelićani pod Joshuom zemlju zauzeli.

U Egiptu su bakar poznavali već u petom tisućljeću prije početka naše ere, a dobili su ga valjda iz azijskih zemalja. Istina je doduše, da se postojanje bakrene kulture u Aziji u tako rano vrijeme dosele nije moglo ustanoviti, ali ima podataka, koji ovakovo predmnijevanje čine vjerojatnim. Već za treće egipatske dinastije vadio se je u Egiptu bakar u domaćim, većim dijelom još u staro doba posvema iscrpljenim rudnicima na poluotoku Sinaju. Već to, što su se ti egipatski rudnici nalazili u Aziji, kao da upućuje na tijesnu svezu između egipatske i azijske kulture. Upada to još više u oči, ako se uvaži, da su Egipćani imali bakra i bliže, naime u gorju između Nila i Crvenoga mora, pa ga ne bi bili trebali ići tražiti u Sinaju, da su bakar sami bez tuđega uticaja bili pronašli. Bakar su Egipćani rabili valjda još prije početka vladanja svoje prve dinastije, dakle još prije nego što im počimlje povjest. Kako stručnjaci sada među prvu egipatsku dinastiju u peto tisućljeće prije Kr., to se može reći, da su Egipćani najkasnije u petom tisućljeću pr. Kr. za svoje sprave bakar već upotrebljavali. Prva pojava te kovine u ostalom valjda i ne će biti mnogo ranija od toga vremena, jer su i oružje i razne sprave u to doba većinom bile načinjene od kamena. Starije kovinske sprave egipatske od čistoga su bakra bez ikakove hotomične primjese drugih kovina. Iz vremena prije 12. dinastije znade se samo za tri predmeta od bronsa sa jačom primjesom kositra, ali nije isključena mogućnost, da su isti krivo datovani. Toliko stoji, da bronsa iz vremena 12. dinastije često ima samo malu primjesu kositra, a jača primjesa je sigurno ustanovljena samo za kasnije vrijeme te dinastije. U doba 18. i 19. dinastije bila je poraba bronse sa mnogo kositra sasvim obična. Sa željezom upoznaše se Egipćani u prvo vrijeme nove države, ali se je bronsa i nadalje rabila za manje predmete i u vjerozakonske svrhe.

Na otoku Kypru, gdje ima bogatih bakrenih rudnika, bila je ta kovina sigurno veoma rano u porabi, a odavle se je i razvozila po istočnim stranama oko sredozemnoga mora. U nekim kyparskim grobovima našlo se uz bakrene sprave i karakterističnih crnih zemljanih posuda sa piknjastim ornamentima, na koje se naišlo i u egipatskim naselbinama iz vremena dvanaeste dinastije. Prema tim i nekim drugim nahodajima može se zaključivati, da su na Kypru sprave od bakra načinjali dugo prije konca trećega tisućljeća prije Kr., a kako se je u jednom takovom grobu našao i jedan valjkast pečatnjak sa napisom, koji navodno spada u doba babylonskoga kralja Sargona I. (oko 3800 pr. Kr.), to bi dapače moglo biti, da su na Kypru bakar već na početku četvrtoga tisućljeća pr. Kr. poznavali. Po analogiji sa sličnim predmetima iz Egipta moglo bi se za početak bronsanoga doba na otoku reći, da pada u doba 18. ili 19. egipatske dinastije, dočim su željezo na Kypru kao i u Egiptu i zapadnoj Aziji rabili već počam od druge polovice drugoga tisućljeća pr. Kr.

U Maloj Aziji, koja još nije dovoljno istražena, najbolje poznajemo pri-

like u Hissarliku, gdje je Schliemann našao ostanke staroga Ilija. U najdoljnjem od devet opaženih slojeva iskopalo se mnogo oružja i sprava od kamena, nekoliko bakrenih noževa i igala i jedna srebrna igla. Dulje vrijeme iza razorenja toga grada sagradio se drugi, koji je veoma dugo cvao. U njegovim ostancima se našlo mnogo oružja i sprava od kamena i bronsa, a dosta i zlatnih i srebrnih posuda i nakita. Bronsani predmeti sadržaju razmjerno još dosta malo kositra. Schliemann je mislio, da je taj drugi grad bio Homerov Ilion, koji da su Grci za trojanskoga rata razorili, ali predmeti nađeni u Mykenama i Tirynsu, koji će biti suvremeni s tim ratom, napućuju, da nije drugi nego šesti grad u Hissarliku iz mykenskoga doba, dakle Homerova Troia. Ako se sa Dörpfeldom uzme, da je treća, četvrta i peta naselbina postojala okruglo 500 godina, a mykenski grad bio zasnovan najkasnije 1500 godina pr. Kr., to je drugi grad razoren od prilike koncem trećega tisućljeća. I on je valjda postojao 500 godina, dakle bio sagrađen od prilike oko godine 2500 pr. Kr. Kako je prije toga neko vrijeme mjesto bilo nenaseljeno, a i prvi grad morao dulje vremena postojati, to je veoma vjerojatno, da je isti osnovan oko godine 3000 pr. Kr., a kako se je u prvom gradu našlo predmeta od bakra, to ne može biti dvojbe, da su žitelji Troade na početku trećega tisućljeća prije Kr. bakar već poznavali. Sudeći po predmetima iz drugoga grada, rabila se je bronsa sa primjesom kositra u sjeverozapadnom dijelu Male Azije već prije konca trećega tisućljeća.

Čini se, da je bakar u evropske zemlje dospio dvojakim putem. Jedan je vodio uz sjevernu afričku obalu u Španiju i odavle dalje na sjever, a drugi bliži iz Azije preko Kypra, pa preko onoga otočnoga mosta egejskoga mora u grčke primorske krajeve. Na nekim otocima našlo se u starim grobovima priloga, koji spadaju u ranije doba od onih, što ih je Schliemann u mykenskim grobovima iskopao. Uobičajio se je za to doba naziv predmykenski. Predmeti su od obsidijana, bakra ili bronse, mramora i pečene zemlje, a nalaze se uz nespaljene kosturove u kamenim škrinjama. U mnogom pogledu ima u tim predmetima analogija sa egipatskima, što navodi na pomisao, da je između Egipta i tih otoka morao postojati neki življi trgovački saobraćaj. Na nekim rezanim kamenčićima opaža se neka vrsta hieroglifa, koja je po svoj prilici suvremena sa sličnim radnjama iz vremena 12. egipatske dinastije. Iz svih dosadanjih našašća postaje vjerojatnim, da je kovinsko doba na grčkim otocima ranije od egipatske 12. dinastije, dotično da je žiteljstvo tih otoka najkasnije sredinom trećega tisućljeća pr. Kr. bakar poznavalo; vjerojatno je dapače, da je to još i prije tako bilo. Davno prije konca trećega tisućljeća sigurno su na grčkim otocima već rabili bronsu, u koju je bilo primješano više ili manje kositra.

Za cijelo vrijeme mykenskoga doba oružje se i sprave načinjahu od bronse. Željeza se u t. zv. kopanim grobovima (Schachtgräber) nije našlo, a u zidanim grobovima pojavilo se samo male željezne karičice, što dokazuje, da je to onda bila nova i još dragocjena kovina. Za kasnije mykensko doba, kada se je željezne sprave već počelo rabiti, moglo se je na temelju nahodaja iz Grčke i Egipta ustajeno, da pada u vrijeme 18. egipatske dinastije, dakle u 15. stoljeće pr. Kr.

O kulturi bakrenoga doba u balkanskim zemljama još se veoma malo znade. U Bosni se je kod Butmira kraj Sarajeva našla jedna veoma važna na-

selbina neolitičkoga doba, u kojoj bakar još nije bio poznat. Ta će naselbina valjda biti suvremena sa starijim predmykenskim razdobljem, dakle valjda iz sredine trećega tisućljeća pr. Kr., pa je prema tomu bakreno doba u Bosni po svoj prilici nešto kasnije započelo.

Veoma rano, valjda još i prije nego u Bosni javlja se bakar u Madžarskoj, koja ima veoma razvijenu bakrenu kulturu. Od velike je važnosti tamo osobito naselbina u Lengyelu (županija Tolna). U tamošnjim grobovima sa skvrčenim kosturima našlo se je uz priloge kasnijega kamenoga doba još i nizova sastavljenih od zrna od školjaka i bakra, bakrenih karičica i drugih manjih nakita. Kako nema oružja i većih sprava od bakra, kojih se u Madžarskoj inače veoma mnogo nađe, to su ti grobovi u Lengyelu sigurno stariji od potonjih predmeta, t. j. iz najstarijega razdoblja bakrenoga doba. U jednom grobu nađena je i jedna zemljana posuda u obliku gljive sa bojom naslikanim špiralnim ornamentima, koji ne mogu biti stariji od sličnih ornamenta na grčkim otocima, gdje se špirale nisu slikale prije prve polovice trećega tisućljeća pr. Kr. Prije sigurno nisu niti u Madžarskoj mogli znati da rabe bakar, s kojim su se kao i sa rečenim špiralama valjda upoznali povodom saobraćaja, što je postojao sa zemljama oko sredozemnoga mora. U mnogom pogledu je prvobitno egipatski dotično orijentalni upliv nesumnjiv.

Bakreno doba zastupano je i u austrijskim alpinskim zemljama. U neolitičkoj sojeničarskoj naselbini u jezeru Mondsee u Gornjoj Austriji uz mnogo predmeta neolitičkoga doba izvadiše i mnogo predmeta od bakra, zemljanih sprava za ljevanje, pa drvenih držala, u koja su se bakrene sjekire veoma zgodno usaditi mogle. Zemljane posude po svojem obliku, ornamentaciji i cijeloj udesbi posvema se podudaraju sa posudama iz najstarije naselbine u Hissarliku. Kako ova pada u prvu polovicu trećega tisućljeća, to će se naselbina u Mondseeu morati datovati sredinom ili najkasnije drugom polovicom toga tisućljeća. Iz bakrenoga doba su i sojeničarske naselbine u Atterseeu u Gornjoj Austriji i ljubljanskom tresetištu u Kranjskoj, a zanimivo je i jedno našašće sa „Lange Wand“ kod Stollhofa u Doljnoj Austriji, gdje se u bakreno doba javlja već i zlato, koje se je u nekim krajevima monarkije već veoma rano počelo vaditi.

U srednjoj i sjevernoj Italiji znade se za mnoge nahodaje i groblja iz bakrenoga doba, pa je vjerojatno, da su tu već u trećem tisućljeću bakar imali. Kositrena bronsa pojavila se je najkasnije oko g. 2000 pr. Kr. već i u sjevernoj Italiji, a mnogi bronsani predmeti nesumnjivo italskoga porijekla, a iz starijih razdoblja bronsanoga doba, na koje se nailazi u srednjoj i sjevernoj Evropi, dokazuju da je kositrena bronsa u to vrijeme bila već prodrila i preko Alpa i po srednjoj i sjevernoj Evropi brzo se raširila.

Na Siciliji, gdje starije bronsano doba pada u drugu polovicu trećega tisućljeća pr. Kr., nije se doduše još našlo bakrenih predmeta, ali se je našla jedna vrsta zvonolikih zemljanih čaša, koja je u susjednim zemljama za bakreno doba karakteristična, tako da se i za taj otok može bakreno doba pretpostavljati.

Takovih se čaša uz bakrene predmete našlo i u Španiji u nekim grobovima orijentalnoga oblika. Bakar je dakle valjda i tamo u prvoj polovici trećega tisućljeća poznat bio, a došao je valjda kopnenim putem uz sjevernu obalu Afrike.

Najkasnije na koncu toga tisućljeća pojavljuje se u Francuskoj i Švicarskoj. Ni u Engleskoj i Škotskoj nisu spomenute zvonolike čaše rijetke, ali su nešto vitkije i spadaju u mlađe doba, a još su mlađe slične posude u sjevernoj Njemačkoj i Danskoj. Katkada se je uz one engleske posude našlo i bronsanih predmeta, ali potonji nisu analizovani, tako da se o njihovoj sastavini ne može pobliže govoriti. Toliko ipak ta našašća dokazuju, da te čaše u Engleskoj spadaju u kasnije kameno i ranije bronsano doba. Veoma mnogo bakrenih sprava našlo se je u Irskoj.

U južnoj Njemačkoj i Češkoj, koje su zemlje bile u živom sabraćaju sa Italijom i Mađarskom, bakar i bronsa sigurno nisu mnogo kasnije uvedeni, nego što su u potonjim zemljama. Montelius misli, da su u južnoj Njemačkoj i Češkoj bakar počeli rabiti već oko godine 2500 pr. Kr., a bronsu oko god. 2000. Nešto kasnije da su se s tim kovinama upoznali žitelji sjeverne Njemačke i Skandinavije, naime s bakrom već u drugoj polovici trećega tisućljeća, a s kositrenom bronsom u prvim stoljećima drugoga tisućljeća.

O kulturi bakrenoga doba u hrvatskim zemljama još se nigdje nije opširnije raspravljalo, nego su strani stručnjaci samo uzgređice spomenuli ono malo podataka, do kojih su mogli da dođu. Broj bakrenih sprava iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Istre, što se nalazi u zbirkama prethistorijskih starina narodnoga muzeja u Zagrebu, bosansko-hercegovačkoga zemaljskoga muzeja u Sarajevu i rasijano po drugim muzejima i nekim privatnim zbirkama nije međutim tako neznan, a da ne bi bilo vrijedno, da se taj materijal u cjelini i pregledno objelodani.

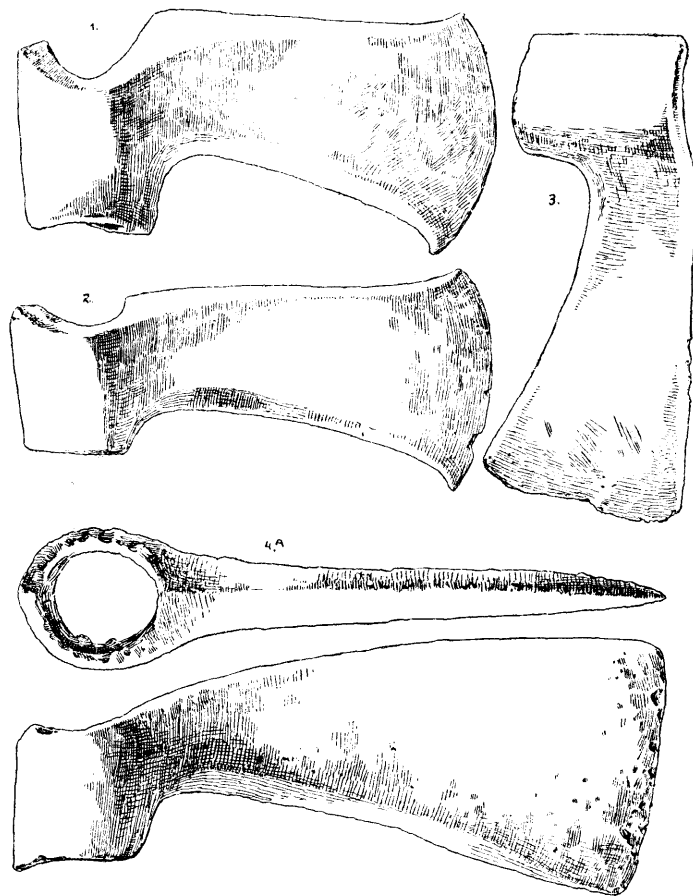
Po obliku naši su predmeti sasna srodni predmetima iz Mađarske, gdje je bila u bakreno doba razmjerno veoma razvijena kultura, o kojoj je lijepu monografiju napisao mađarski arheolog Franjo Pulszky¹. Osim hrvatskih zemalja spadaju u područje te mađarske bakrenodobne kulture još i Srbija, pa Galicija i Moravska, gdje su također slične sprave od bakra nađene, a veoma je vjerojatno, da je ono na istoku i jugu još i nešto dalje dopiralo. U cijelom tom području osim Mađarske najviše se je bakrenih sprava našlo u Slavoniji, gdje se one javljaju i u namjerice zakopanim većim hrpama, koje moramo smatrati skladištima bilo domaćih ljevaonica bilo putujućih trgovaca. Često se one nađu i pojedince na raznim mjestima, a za takove nahođaje se ponajviše ni ne dozna, jer se predmeti velikim dijelom ili preliju ili zabace ili prodadu u inozemstvo, gdje im se provenijencija ili posvema izgubi ili ostane oznaka „iz Mađarske“, ili u povoljnijem slučaju „iz Hrvatske“. Tako onda ti predmeti ne mogu više da posluže za istraživanje o našim arheološkim prilikama, a kao strane nisu od velike koristi onim zemljama, u koje su dospjele.

U Slavoniji se je dosele — u koliko se to moglo doznati — samo na dva mjesta našao veći broj namjerice zakopanih bakrenih predmeta na okupu. U jednom su slučaju (Brekinjska) ti predmeti svakako bili pohranjeni u neposrednoj blizini same ljevaonice, gdje su bili saljeveni, a i u drugom je to slučaju (Bečmen) veoma vjerojatno. Svi su ostali predmeti bakrenoga doba iz Hrvatske i Slavonije nađeni pojedince na raznim mjestima ili u grobovima.

¹ A rézkor Magyarországbán. Budapest 1883.
Njemački prijevod pod naslovom: „Die Kupfer-

zeit in Ungarn“ u Ungarische Revue. God.
IV., str. 297—343 i 386—438.

Prvi od spomenutih skupnih nahodaja bakrenoga oruđa učinio se kod Brekinjske (opć. Gaj, kotar Pakrac). Kada je tamošnji seljak Antun Vrh 7. listopada 1872. orao svoju oranicu na Graovištu, koje leži zapadno od sela, zape oko 9 sati u jutro s plugom za veliku zemljanu posudu, u kojoj je bilo 45—50 komada bakrenih sjekira. Brzo se tu sakupi do 20 seljaka, što su naokolo orali, pa što ne učiniše plug i lemeš, učini objesna ruka neupućena čovjeka, tako da je posuda za čas bila razlupana na male komade. Prekopavajući tom prilikom

Sl. 1. Svedene uske sjekire od bakra. 1. Vukovar (Vuić). 2. Vukovar (Dobra voda).
3. Lukovo. 4. Brekinjska. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

blizini nalazišta žutulju zemlju na dvije stope dubljine, nisu mogli ništa više da nađu, a nije bolje sreće bio ni gajski kapelan Petar Pazman, koji je nekoliko dana kasnije prema uputi kopao u blizini mjesta, gdje se je posuda sa sjekirama našla. Jedino je mogao da sakupi nešto crepovlja od posude, koje je zajedno sa dvije od seljaka dobivene sjekire predao vlastelinu daruvarskomu grofu I. Jankoviću, da se otpreme narodnome muzeju u Zagreb. O svojem istraživanju kasnije je kapelan Pazman dva puta pisao muzejskome ravnateljstvu, priloživ drugom

dopisu izvršnu škicu bliže i daljnje okolice nalazišta od umirovljenoga majora N. Czarrena.¹

Prvu vijest o tom zanimivom našašću kod Brekinjske, zajedno sa jednom od nađenih sjekira pošalje muzejskom ravnateljstvu Stjepan Vočinić, savjetnik kod hrvatskoga trgovačkoga popečiteljstva u Budimpešti, koji je tada u Pakracu bio. Muzejsko je ravnateljstvo odmah obavijestilo i Vočinića i grofa Jankovića o važnosti nahodaja, koje je bilo prvo iz bakrenoga doba, što se kod nas našlo i zamolilo, da se sve, što se je našlo, pokupi i u muzej pošalje. Premda je bilo prošlo tekar 16 dana, od kako su sjekire izorane, bilo je već prekasno, jer su one, kako je Vočinić 23. listopada brzojavno javljao, bile otpremljene u samoborski majdan, da budu kao stari bakar pretopljene. Na brzojavnu molbu muzejskoga ravnateljstva pobrine se međutim vlasnik toga majdana g. Reisner, te spasi, što se je još spasiti dalo i pokloni narodnome muzeju, gdje se sada nalazi 29 cijelih sjekira (inv. br. 2717—45), jedan iza našašća odsječeni ulomak sa ušicom (inv. br. 2746) i velik komad bakrena materijala nepravilna oblika (inv. br. 2747), što se je rabio za saljevanje tih sjekira², dakle od prilike dvije trećine svega, što se je našlo. Znatan dio toga našašća došao je još prije u razne ruke i otišao izvan zemlje, a da se za više komada sada više ni ne zna, kamo su se djele. Jednu je sjekiru ravnatelj pakračke bolnice Dr. Gregorić darovao ljubljanskome muzeju, druga je otpremljena u Gradac³, dva komada dospješe kao dar kupališnoga lječnika Dra. H. Kerna u mađžarski narodni muzej u Budimpešti⁴, a jedna dapače u zbirku antropološkoga društva u Parizu.

Sve su ove sjekire (sl. 1. br. 4) sprovedene šupljim valjkastim nastavkom za nasad, s kojega se ponešto oblučno uzdiže lit trouglasta oblika, završujuć gotovo posve ravnom 65 mm dugom oštricom. Cijela duljina sjekira iznosi 173 mm, a gornji promjer rupe na ušicama (29 mm) nešto je veći od doljnijega (27 mm), da se sjekira uzmogne što čvršće na držalu učvrstiti. Sve su sjekire ljevene iz dva kalupa, što se vidi po prilično oštrim bridovima na stražnjoj strani ušica, pa duljinom na gornjoj i dolnjoj strani liti. Da su ljevene a ne kovane, dokazuju osim toga i mjehuri na njihovoj površini, što nastaju u svakoj rastopljenoj kovini. Ove sjekire iz Brekinjske nisu u ostalom nikada mogle biti u porabi, jer su još sve tupe pa nigdje ne pokazuju traga kovanju čekićem, na koji bi se način jedino bile dale naoštriti.

Činjenica, da se na jednom mjestu našlo pedesetak nerabljenih bakrenih sjekira na okupu, a uz nje još i više komada sljevena bakrena materijala, svakako je dostatna, a da se smije ustvrditi, da je tamo negdje u neposrednoj blizini bila i ljevaonica, u kojoj su one saljevene bile. Što se nisu našli

Muz. spisi iz god. 1872.

Ljubić Popis arkeološkoga odjela nar. muz. I, 1 str. 76, 19. U starijem Ljubićevom Popisu predmeta iz predhistoričke dobe. Zagreb 1876 str. 16 B 3 navodi se 31 sjekira i 3 komada kovine, od koje su saljevene bile. Čini se, da je Ljubić 2 sjekire i jedan ili 2 komada materijala odstupio komu kao duplikat u zamjenu.

² Muz. spisi iz god. 1872.

⁴ Pulszky n. d. str. 28, ali se tamo krivo navode kao nalazište Varaždinske Toplice i godina 1873. Sr. njemački prevod te radnje u Ungarische Revue 1884 str. 314. Dr. Kern je u ostalom bio kupališni lječnik u Lipiku, pa je lako mogao doći do sjekira iz Brekinjske.

nikakovi kalupi ili druge sprave za ljevanje, ne može te tvrdnje da obori, jer je vjerojatno, da vlasnik ljevaonice svojih kalupa, ako su u opće i bili od pečene zemlje, nije brižno čuvao i spremao, pošto si ih je od ilovače ili pijeska po modelu, u koju je svrhu mogla svaka sjekira da služi, lako mogao napraviti. Takovih kalupa nije se u ostalom našlo ni na drugim mjestima, gdje su, sudeći po nađenim zemljanim posudama za topljenje bakra i zemljanim žlicama za vađenje rastopljene kovine, bezuvjetno ljevaonice postojale, kao n. pr. u Mondseeu u Gornjoj Austriji.¹

Težina bakrenih sjekira iz Brekinjske iznosi prosječno 931 gr., uvaživ samo 12 komada, na kojima nema kvrgastih izraslina oksida, a koji su između

962 i 900 grama teški. Među ostalima sa spomenutim kvrgama po jedna teži 962, 963 i 964 gr., a samo jedna je dosegla težinu od 1000 gr., dočim su sve ostale laglje od 962 grama. Dva komada, s kojih je netko patinu vatrom skinuo, izgubila su uslijed toga postupanja dosta od svoje prvobitne težine, pa važu samo 894 i 867 gr. Onaj komad saljevena bakrena materijala (sl. 2.), što se iz brekinjskoga nahodaja u narodnom muzeju nalazi, posvema je nepravilna oblika, a težak je sada 1569 gr. I on je iza našašća nešto malo od svoje prvobitne težine izgubio, pošto se je ostrim oruđem po njem udaralo.

Sjekire iz Brekinjske pokrite su veoma nejednakom zelenkasto smeđom patinom, koja ljevaonice kod Brekinjske. $\frac{1}{2}$ nar. vel. je mjestimice na većim plohama glatka sa samo malo rupica. Mjestimice se je ta patina odlupila, pa se pojavila plavkasto crna površina bakra, mjestimice je poradi mjehurića veoma rupičava, a mjestimice opet izrasle su nepravilne kvrgaste naslage zelenoga i tamnomodroga oksida, koji nagrđuju vanjsko lice tih inače lijepo sačuvanih predmeta.

Od zemljane posude, u kojoj su sjekire bile pohranjene, nalaze se u muzeju samo posve neznatni ulomci, po kojima se ona ne može rekonstruisati. Bila je prosto rukom bez porabe lončarskoga kola građena od ilovače pomiješane sitnim zrcima pijeska. Čini se, da je bila veoma trbušasta, sa povišim vertikalno nastavljenim zjalom. Vanjska i nutarnja površina bila je nekakovom spravom dosta pomno ugladena i nekom crnom, firnisu naličnom bojom nabojadisana.

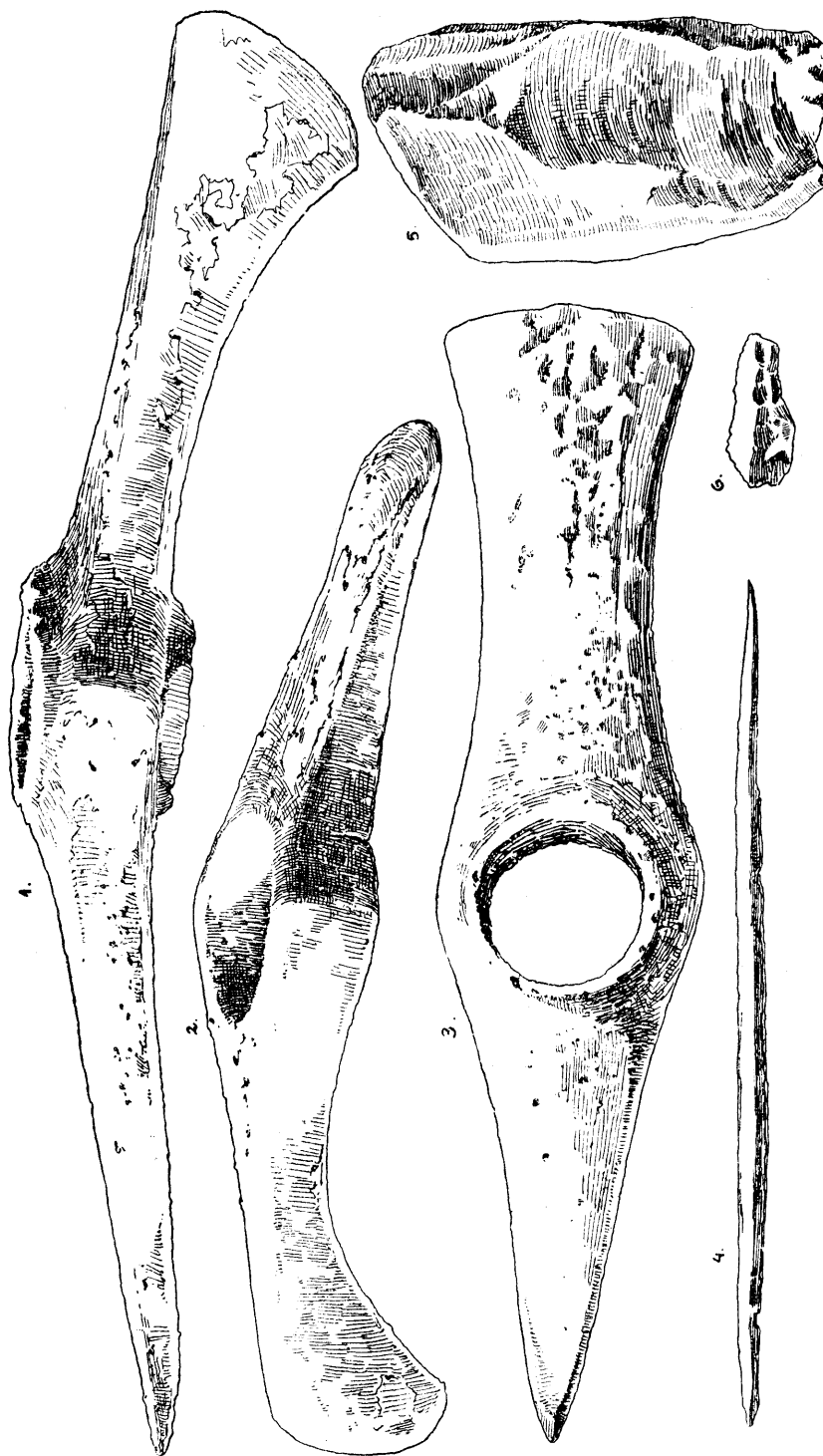
Drugi skupni nahodaj iz bakrenoga doba učinio se nedavno blizu Bečmena u srijemskoj županiji (općina Surčin, kotar Zemun). Zadnjih dana mjeseca prosinca 1901. izorao je tamo Karl Sorg mlađi, kuće broj 72, na svojoj njivi, koja leži zapadno od sela iduć cestom u Petrovčić, nekoliko komada bakrenih sprava, koje su tamo na hrpi zakopane bile. Njivu, gdje su se našle, ore on običnim plugom do dubljine od 15—16 cm već 18 godina, pa nikada nije ništa našao. Valjda je ovaj put malo dublje zahvatio ili se je zemlja tečajem vremena

¹ Much Die Kupferzeit str. 242.

splavila u niže dijelove njive. Dobivši muzejsko ravnateljstvo posredovanjem Sorgova brata, inžinira u Zagrebu, jedan primjerak nađenih nadžaka na uvid, obrati se na izvrsnoga svoga povjerenika gosp. Antu Poturičića, učitelja u Surčinu sa molbom, da cijelo našašće za muzej nabavi, mjesto potanje pregleda i ako moguće prekopa, ne bi li se još štogod našlo. G. Poturičić prvi dio svoje zadaće izvrši odmah uz najbolji uspjeh, jer je gotovo sve dobio i kupio, što se je našlo. Izvijestio je nadalje, da je Sorg na mjestu, gdje se je ta hrpa bakrena alata našla — a to je mjesto humka, koja se pružila između livade i bare — navodno izorao još tušta kremenja, koje su djeca pogubila, i jedno „koplje“, koje da je sluga zametnuo, pa se nije moglo naći. Jedino sa kopanjem bilo je poteškoća, jer je najprije navalilo hrđavo vrijeme, tako da se je već započeti posao morao obustaviti, a poslije nije g. Poturičić nikako mogao da dospije. Stoga ga je zamijenio bečmenski učitelj Drenovčanin, koji je na za kopanje rezerviranom dijelu Sorgove njive naišao na nekakovo „smetište“, a u njem našao još dva ulomka bakrenih nadžaka i kojekakovih hrbina od posuda i kremenja. Žalibože nisu se potonje stvari sakupile, nego su se od njih poslali samo neznatni komadići, koji za prosuđivanje značenja toga „smetišta“ nisu dostatni. Konačno uspije Sorgu, da još nađe i ono po slugi zametnuto tobožnje koplje, koje nije ništa drugo nego bakreno šilo, a time će valjda biti sve iscrpljeno, što je ovo nalazište bakrenoga doba sadržavalo.

Bečmenski nahodaj, u koliko je dospio u narodni muzej, sastoji od pet čitavih bakrenih nadžaka razne veličine, dva na dvoje slomljena primjerka, dva nepotpuna komada, neznatne krhotine valjda od desetoga primjerka nadžaka jednoga bakrenoga šila. Mjere i težina tih predmeta jesu:

- Inv. br. 2758. Nadžak, čitav. Duljina 277 mm. Širina horizontalne oštrice 59 mm, vertikalne 44 mm. Promjer rupe gore 35, dole 34 mm. Težina 1295 gr. (Sl. 3 br. 1.)
- „ „ 2759. Nadžak, u staro doba prelomljen na rupi, jedna polovica u novije doba od vatre trpila. Duljina od prilike 248 mm. Šir. hor. oštr. 61 mm, vert. 50 mm. Težina 982 gr.
- „ „ 2760. Nadžak, čitav. Duljina 240 mm. Šir. hor. oštr. 54 mm, vert. 38 mm. Promjer rupe gore 35 mm, dole 33 mm. Težina 973 gr.
- „ „ 2761. Nadžak, čitav. Duljina 224 mm. Šir. hor. oštr. 50 mm, vert. 39 mm. Promjer rupe gore i dole po 34 mm. Težina 974 gr. (Sl. 3 br. 3.)
- „ „ 2762. Nadžak, čitav. Duljina 203 mm. Šir. hor. oštr. 51 mm, vert. 38 mm. Promjer rupe gore 35 mm, dole 34 mm. Težina 807 gr. (Sl. 3 br. 2.)
- „ „ 2763. Nadžak, u staro doba neznatno okrhano na gornjem kraju vertikalno položene oštrice. Duljina 200 mm. Šir. hor. oštr. 47 mm. Promjer rupe gore i dole po 31 mm. Težina 695 gr.
- „ „ 2764. Nadžak; manjka doljnja polovina horizontalne liti. [Duljina preostalog komada 174 mm]. Šir. vert. oštr. 41 mm. Promjer rupe gore i dole po 34 mm. [Težina ulomka 775 gr.].
- „ „ ~~2775~~ 2775. Nadžak, u staro doba slomljen na gornjoj trećini horizontalne liti; ulomci ne pristaju tačno jedan uz drugi. Duljina od prilike 233 mm. Šir. hor. oštr. 52 mm, vert. 43 mm. Promjer rupe gore i dole po 34 mm. Težina 930 gr.
- „ „ Ulomak nadžaka sa horizontalno položenom liti. Duljina od rupe do kraja 92 mm. Šir. hor. oštr. 46 mm. Težina ulomka 266 gr.
- „ „ Krhotina od bakrena nadžaka, teška 11·5 gr.
- „ „ Šilo, na jednom kraju u novije doba porabom jače zašiljeno. Duljina 170 mm, najveća debljina 7 mm. (Sl. 3 br. 4.)

Sl. 3. Bakreni i kreneni predmeti iz Bečmena. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Bečmenski su nadžaci, kako to dokazuje njihova razna veličina i oblik, svaki iz drugoga kalupa ljeveni, a to je tako valjda moralo da bude poradi načina postupanja kod ljevanja. Za svaki se je komad pomoću modela od voska valjda načinio poseban zatvoren kalup od ilovače, iz kojega se je vosak palenjem na slabijoj vatri istopio, a onda ulila rastopljena kovina. Još prije nego što bi se ova mogla sasma skrutiti, razbio se kalup, pa bi se zatim kroz još elastičan i mekan proizvod, koji bi se tim povodom na sredini više ili manje svinuo, okruglom bakrenom šipkom probila rupa za nasad. Da se je zaista tako postupalo, dokazuju uzdignuti rubovi na obje strane oko rupe, a biti će da je taj postupak (probijanje i svijanje) i bio razlog, što su neki od ovih bečmenskih nadžaka na rupi i podalje od nje popucali, a neki se dapače i pokidali. Samo jedan primjerak nema onih uzdignutih rubova oko rupe, ali je na doljnjoj strani do rupe na obje strane u staro doba popucao. Da je kalup za ove nadžake bio zatvoren, sudim iz toga, što nigdje ne opažam traga t. zv. šavu (Gussnat), koji nastaje tamo, gdje se dva kalupa sastaju, niti kovanju čekićem, uslijed čega je taj šav mogao nestati. Ljevanca (Gusszapfen) također nigdje nema, jer se je isti valjda nalazio negdje tamo, gdje se je kasnije rupa probijala, pa je tim povodom nestao. Da se preko ovih nadžaka iza ljevanja nije čekićem prešlo, dokazuje njihova neravna površina, radi koje su — kao i mnogi drugi bakreni predmeti od druguda — sasma nejednakom patinom prevučeni, pokazujući na većem dijelu površine crvenu boju bakra.

Bečmenski nadžaci imaju po dva od prilike jednako velika kraka, koji se od rupe na jednu i na drugu stranu ponešto spuštaju. Na jednoj strani završuju horizontalno položenom oštricom, kojom se je moglo kopati kao s budakom, a na drugoj vertikalno položenom, kojom se je moglo cijepati. Nije baš nevjerovatno, da su se te sprave u svrhu kopanja i cijepanja često zaista i rabile, ali još je vjerojatnije, da su u prvom redu ipak bile ubojno oružje ili poglavarski znak.

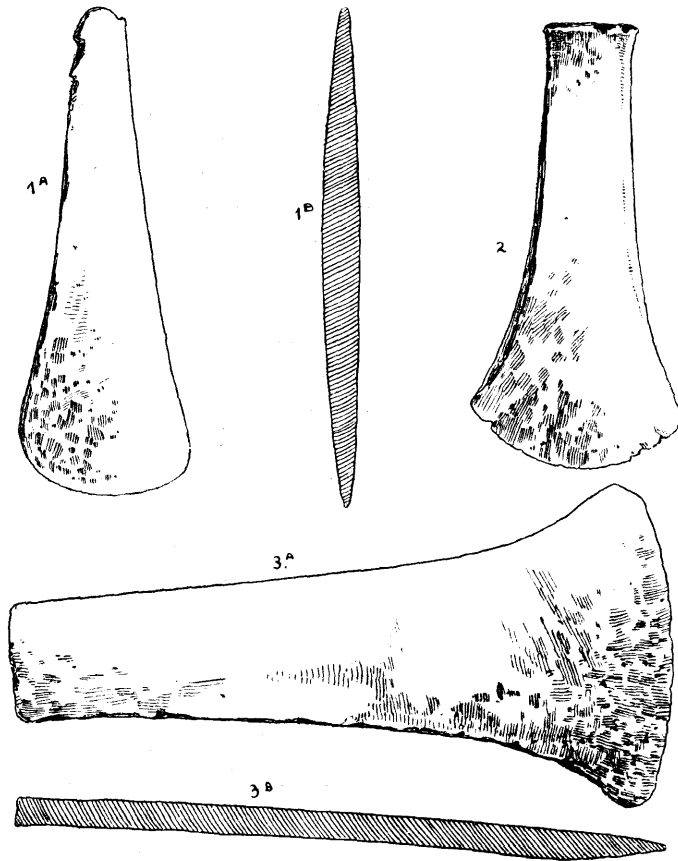
Horizontalno položena oštrica manje je zaokružena i kraća od one druge, a jedna i druga je na bečmenskim komadima doduše oštrobriđa, ali još tupa. Već to, pa onda prisutnost pokidanih, dakle neuspjelih a nikada nerabljenih primjeraka, opravdava pomisao, da su ti nadžaci na samom mjestu našašća saljeveni, dotično da je na Sorgovoj njivi negda stanovao majstor, koji je tamo imao svoju ljevaonicu. Ovaj bi nahodaj u tom slučaju bio zalihom gotove robe i neuspjelih komada, koji su se imali prvom prilikom opet pretaliti, ali do toga nije došlo, jer je majstor valjda prije umro, ne kazavši nikomu, gdje je svoju zalihu sakrio. Bakar je u ono doba sigurno bio i rijetka i dragocjena kovina, pa je skrivanje poradi opće nesigurnosti, koja je u prehistorijsko doba vladala, svakako bilo posvema opravdano. Vjerojatno je u ostalom, da bi se o pitanju ljevaonice kod Bečmena moglo pozitivnije govoriti, da su se pomno pokupili kulturni ostanci u onom „smetištu“, što se je na Sorgovoj njivi našlo; ovako se moramo za sada zadovoljiti samo velikom vjerojatnošću, da je postojala.

Osim bakrenih predmeta izorao je Sorg na svojoj njivi navodno još i mnogo kremenja, od kojega je u narodni muzej dospjela samo jedna 92 mm duga, 47 mm široka i 31 mm debela jedarka (nucleus, sl. 3 br. 5), s koje su se na sve četiri strane otkrili iverci, koji su imali da služe za rezanje, struganje i bušenje i možda kao strjelice. Iz spomenutoga smetišta poslao se je jedan 30 mm dug iverak od

kremena (sl. 3. br. 6), koji se na oštrim svojim bridovima uslijed dugotrajne porabe svijetli. Jedan odugačak na dvije strane splošten komad obsidijana dokazuje, da se je i taj materijal kod proizvodjenja kamenih artefakata rabio, a kako pričaju dva neznatna ulomka pješčenjaka, od kojih je jedan uslijed porabe na jednoj strani ugladen, umjeli su žitelji prethistoričke bečmenske naselbine, da na kamenim pločama tucaju ili žrvnjaju žito. Jedan kvrgast komad od spečene ilovače služio je valjda kao prihvat na većoj zemljanoj posudi. Iz svega se dakle vidi, da su prethistorički ljudi u Bečmenu uz bakrene predmete rabili za neolithičko doba tipične sprave od kamena i pečene zemlje, a da još nisu poznavali bronse.

Promotre li se predmeti bakrenoga doba, što su se kod nas bilo pojedince bilo u skupovima našli, sa tipološkoga gledišta, to ne može biti sumnje, da se moraju najstarijima držati oni, koji po svojem obliku sjećaju na odgovarajuće predmete kamenoga doba. Takovim jednostavnim predmetima imamo da smatramo neka ravna dlijeta ili sjekire, na kojima se može jasno raspoznati, da nisu drugo nego reprodukcija kamenih sjekira i dlijeta, što ih se u našim naselbinama neolithičkoga doba veoma mnogo nađe. Najjednostavniji oblik prikazuje jedan trouglast klin (sl. 4. br. 1) iz Mikleuša (općina Nova Bukovica, kotar Slatina), koji je muzeju darovao župnik Jakov Kolarić (inv. br. 2152).¹

Duljina mu iznosi 96 mm, najveća debljina od 8 mm nalazi se od prilike u gornjoj trećini, a najširi (33 mm) je na oblučno iskovanoj oštrici; težina 106 gr.; patina čišćenjem skinuta. Negda je sigurno bio utaknut u držalo od roga ili kosti ili rašljasto rasječeno drvo, da može služiti kao oruđe za cijepanje.

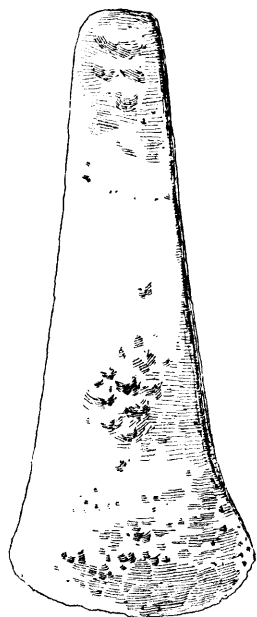

Sl. 4. Bakreni klinovi iz Hrvatske i Slavonije.

1. Mikleuš. 2. Samoborska okolica. 3. Vukovar. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

¹ Ljubić Popis str. 59 br. 9.

Sasma srodan typus tih klinova zastupan je jednim primjerkom (sl. 4. br. 3) iz vinograda J. Zimonića u Vukovaru (inv. br. 2750; nabavljen 1902.), koji je 127 mm dug, na oštrici 63 mm širok, a najveću debljinu (9 mm) ima na sredini. Prevučen je nekom crnkasto zelenom patinom, koja se ljuskasto odlupljuje, a težina mu iznosi 257 gr. Slabo svedena oštrica završuje šiljatim krilima i pokazuje tragove porabe. Na glavi je taj klin ravno odsječen, pa se je možda bez držala rabio kao dlijeto. Drugi sličan klin (sl. 4. br. 2) navodno iz samoborske okolice¹, a dar g. Reisnera, za onda vlasnika samoborskoga majdana (inv. br. 2112), mnogo je manji (86 mm dug, 41 mm šir. na oštrici, najveća debljina 9 mm, težina 126 gr., patina djelomice skinuta). Oštrica mu je mnogo jače zaobljena, a na rubovima liti

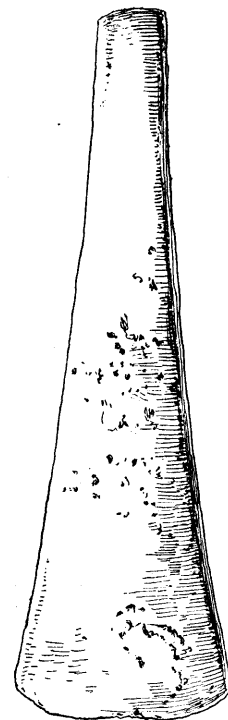

Sl. 5. Bakren klin iz Boljuna u Istri. 1/2 nar. vel.

opazaju se uslijed kovanja neznatno uzvinuti bridovi, kojima je mogla biti svrha, da se sjekira ili klin uzmogne u rašljasto procijepanom kvrgastom držalu bolje učvrstiti. Ravno odsječena glava u novije je doba udarcima čekića nešto razbijena, ali je moguće, da se je komad već i u staro doba bez držala rabio kao dlijeto i nešto na glavi razbio. — Vukovarskomu klinu posvema odgovaraju tri bakrena klina (sl. 5., inv. br. 2753—2755), koji su — možda uz više drugih — nađeni kod Boljuna u Istri², a narodnome muzeju prirasli kao dar Mate Mandića u Kastvu. Jedina je razlika u tom, što su boljunski klinovi znatno veći (duljina 160 mm, širina oštrice kod dva 69 mm a kod trećega 63 mm, najveća duljina 10 mm) i što im je oštrica bolje zaobljena. Patina je čišćenjem skinuta, a

raspoznaju se tragovi kovanja, za koje ne mogu reći, da li su iz staroga ili novijega vremena. Težina iznosi 401 gr. (slomljen i u novo vrijeme slotan komad), 397 i 488 gr.

U Dalmaciji našla su se dva bakrena klina. Jedan u prirodoslovnom dvorskom muzeju u Beču (inv. br. 34360), nađen u Vinjanima (kot. Imoski) dosta naliči našem vukovarskomu primjerku, od kojega je nešto manji. Drugi u spljetskom muzeju (inv. br. N 148) potječe iz Grabovca u Imoskom kotaru (sl. 6.).³

Sl. 6. Bakren klin iz Grabovca u Dalmaciji. 1/2 n. v.

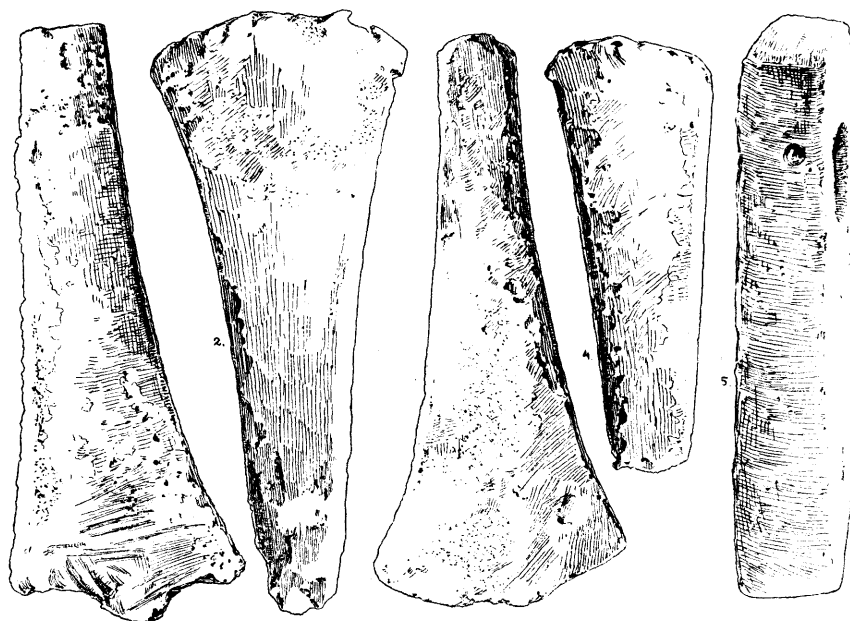
¹ Ljubić Popis str. 60 br. 23.

³ Bull. dalm. XXI 1898 str. 15.

² Ljubić Popis str. 104 br. 1.

Kako na njem nema patine, moglo bi biti, da je na svojoj površini mnogo izgubio. Klin je plosnat, na obje strane zaoštren i veoma tanak (D. 140 mm, šir. na doljnoj oštrici 41 mm a na gornjoj 13 mm, najveća debljina 4·5 mm; težina 137 mm).

Zagrebački narodni muzej posjeduje još i četiri bakrena klina (sl. 7. br. 1—4), koji su opisanim boljuskima veoma slični, a koji navodno potječu iz Orašja na Savi u Bosni, dakle sa međe Slavonije (inv. br. 1958—1961)¹. Dva su komada veoma debela (19 i 20 mm), a dva poput boljuskih više plosnata i tanja (11 mm). U staro su se doba rabila, pa je jedan od debljih komada sigurno uslijed porabe znatno od svoje prvobitne duljine izgubio. Pokriva ih tamno zelena patina, koja se izmjenjuje sa svijetlijom naslagom neravnoga oksida, ali se je mjestimice mnogo toga odlupilo, pa proviruje čisti bakar.

Sl. 7. Bakrene sprave iz Orašja u Bosni. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

- Inv. br. 1958. Dulj. 150 mm, šir. na oštrici 66 mm, najveća debljina 19 mm, težina 634 gr.
 „ „ 1959. Dulj. 115 mm, šir. na oštrici 45 mm, najveća deblj. 20 mm, težina 466 gr.; na oštrici porabom istrošen i iskivan.
 „ „ 1960. Dulj. 159 mm, šir. na oštrici 66 mm, najveća deblj. 11 mm, težina 411 gr.
 „ „ 1961. Dulj. 158 mm, šir. na oštrici 62 mm, najveća deblj. 11 mm, težina 420 gr.; na oštrici u novo doba oštećen.

Ove je klinove zajedno sa jednom bakrenom sjekirom i nekoliko bronzanih predmeta narodnome muzeju darovao moj pokojni prijatelj sudbeni pristav Šandor Oršolić, a Ljubić² je sve to objelodanio kao da potječe iz jedne mogile kod Orašja blizu Toliše napram Županje, sa obligatnim kod njega pogreškama u pisanju imena, čemu nije ni ime sama darovateljja moglo da izbjegne. Već je Tru-

¹ Ljubić Popis str. 96 br. 1—4.

² Ljubić Popis str. 96 IVa br. 1—15.

helka¹ opazio, da se ti bakreni predmeti nisu mogli naći zajedno sa ono 10 bronsanih, koje on meće u bronsano doba, a da se sigurno nisu našli u mogili, dakle u grobu. Na ovo sasma objektivno i u bitnosti posve ispravno razlaganje Ljubić je kao obično, kada mu se prigovaralo, veoma papreno odgovorio², ali nije nikoga osvjedočio, da je imao pravo. Meni bi se činilo, da bi ono pet bakrenih sprava moglo biti dio zalihe jedne ljevaonice bakrenoga doba, a nikako se nisu mogle naći zajedno sa navedenim bronsanim predmetima, od kojih je samo jedan srp iz bronsanoga doba, dočim su svi ostali još znatno mlađi, pa spadaju u prvo željezno (halštatsko) doba. Ne držim dapače ni za posve sigurno, da su svi ti predmeti u Orašju nađeni, nego bi prije rekao, da ih je moj prijatelj Oršolić dobio

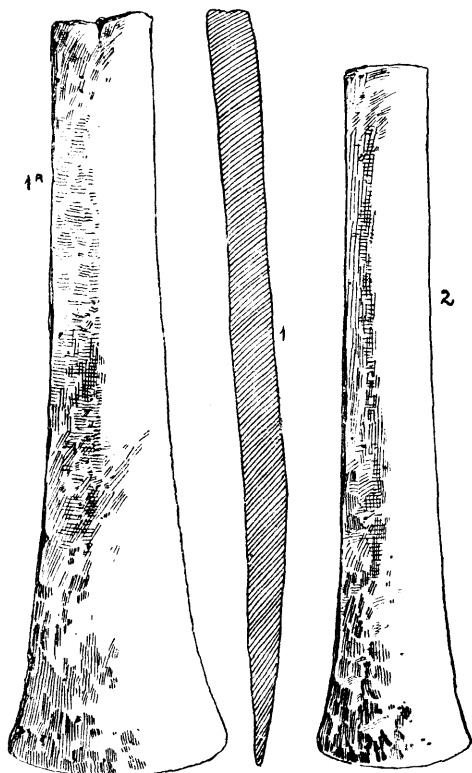
od kojega Franjevca u samostanu Toliši u blizini Orašja, da ih narodnome muzeju u Zagrebu preda, a da ih je taj Franjevac tečajem vremena na raznim mjestima po Bosni skupio bio.

Onim tanjim klinovima iz Orašja i Boljuna posvema naliče tri klina u srpskom narodnom muzeju u Beogradu, koji su se našli na ušću Kolubare u Savu³, dakle i opet na međi Slavonije.

Posvema oblik dlijeta sa konveksno-ravnim prijerezom imaju dvije duge a uske sprave (sl. 8.) iz Surčina (kotar Zemun), gdje su prigodom rigolovanja nađene u kućnom vrtu Pavla Milutinovića k. br. 70 (inv. br. 2772 i 2773, nabavljene 1902.). Duljina ovih tankom zelenom patinom prevučениh predmeta iznosi 147 odnosno 133 mm, najveća širina na slabo svedenoj oštrici, koja je uslijed kovanja na doljnoj strani postala nešto konkavna, 44 odnosno 31 mm, najveća debljina 9 i 8 mm, težina 271 i 147 gr. Kod većega komada vidi se, da je u staro doba uslijed udaraca čekićem na glavi malo popucao i sabijen, pa da se je na doljnoj trećini ponešto savio.

Ovim surčinskim dlijetima posvema odgovara jedno iz tešanjskoga kotara u Bosni⁴, sada u sarajevskom muzeju, samo što je nešto veće (180 mm) i mnogo teže (800 gr.).

Bakreni klinovi, koje W. Osborne⁵ u svojoj radnji o sjekiri u prehisto-

Sl. 8. Bakrena dlijeta iz Surčina. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

¹ Bos. Glasnik IV 1892 str. 81. = Wiss. Mitth. I st. 315.

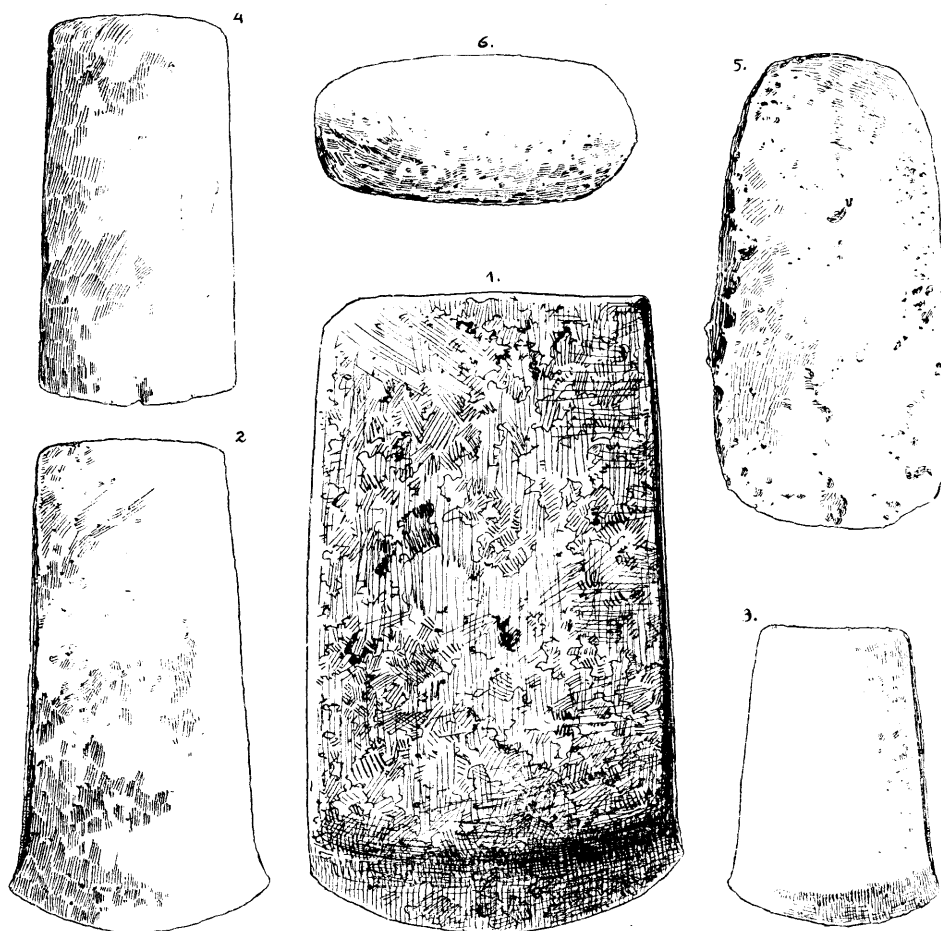
² Viestnik XIV str. 85.

³ Valtrović u Starinaru VII str. 69.

⁴ Truhelka Glasnik IV. str. 80. = Wiss. Mitth. I str. 315

Das Beil und seine typischen Formen in vorhistorischer Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte des Beiles. Dresden 1887.

rijsko doba nazivlje imenom plosnatih celtova (Flachcelte), imali su tu prednost, da su bili teži od kamenih, pa stoga za porabu prikladniji, pa što su se laglje i brže dali napraviti i popraviti, kada bi se uslijed porabe pokvarili. Ali kako je bakar dosta mekana kovina, to bi se svaki čas slučajilo, da bi se oruđe svinulo i izvitlavilo. Da se tomu po mogućnosti doskoči, pokušali su si pomoći na taj način, da bi predmete prema sredini deblje saljevali i da bi klinove i nalike sprave većim ili manjim uzvinutim bridovima na rubovima iskivanjem pojačali. Nešto sličnoga se opaža već na opisanom dlijetu iz samoborske okolice, ali su onakovi

Sl. 9. Bakrene plosnate sjekire iz Hrvatske i Slavonije.

1. Sotin. 2. Orolik. 3. Hrvatska. 4. Bobota. 5. Kutjevo, Brdo. 6. Kutjevo. Mihalje. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

porubi i na bakrenim spravama znali biti tako veliki, da se onda dotični bakreni klinovi u ničem osim po kovini ne razlikuju od t. zv. letvičavih keltova (Leisten-celte, Palstäbe) bronsanoga doba. Za sada narodni muzej u Zagrebu još ne posjeduje nijedne takove sjekirice bakrenoga doba, a nije ni drugdje nijedan primjerak poznat, koji bi iz hrvatskih zemalja ili Srbije potjecao. Kako ih se je

međutim dosta našlo u susjednoj Mađarskoj¹, koja ima s našim krajevima posve analognu kulturu bakrenoga doba, to je jako vjerojatno, da će se takove sjekirice još i kod nas pojaviti.

Veoma jednostavan oblik bakrene sjekire, dlijeta ili glodala je plosnata četverouglasta sjekira, koja se kao što i klin kamenoga doba može smatrati samo sploštenim oblikom kamene sjekire. Ove po bakreno doba karakteristične, često puta veoma tanke sprave mogu se odmah po svojem obliku prepoznati, a da im se kovina pobliže ne istraži, jer takovih sjekira u bronsano doba više nema. Po obliku mnogi komadi sjećaju na željezo od blanje, ali poradi iskivanjem redovito dosta jako zaobljene oštrice ne čini mi se vjerojatno, da su za što drugo služile nego kao sjekire i možda kao bojno oružje. U tu su svrhu naravno morale biti utaknute u prikladno procijepljeno držalo. Kao što u opće i sve druge bakrene sprave, nisu ni ove plosnate sjekire nikada kakovim ornamentom urešene, prama sredini su redovito nešto napupčane, a najveća im se debljina nalazi blizu oštrice I kod njih se opaža razan postupak kod izvođenja posla. Na najvećem primjerku narodnoga muzeja u Zagrebu (sl. 9. br. 1), koji je nađen u Sotinu (kotar Vukovar; inv. br. 2142, nabavljen 1894.; duljina 125 mm, širina napred 73 mm a ostrag 63 mm, težina 527 gr.; bez patine), zaobljena oštrica je samo na jednoj strani koso iskovana, dočim na drugoj strani leži u istoj ravnoj plohi sa tijelom sjekire. Kod druga dva primjerka oštrica je simetrijski s jedne i druge strane iskivanjem svedena, završujući na krajevima zašiljenim krilima. Oveći komad (sl. 9. br. 2, inv. br. 2115; 99 mm dug, šir. na oštrici 50 mm a na glavi 38 mm, najveća debljina 9 mm, težina 262 gr.; pokriven neravnom zelenom i modrom patinom) nađen je blizu Orolika (opć. Slakovci, kot. Vinkovci), kada se je gradila željeznica, a dospjeo je u muzej kao dar s mojom zbirkom. Za manji komad (sl. 9. br. 3, inv. br. 2067; dulj. 58 mm, šir. 41 i 28 mm, debljina 6 mm, težina 87 gr.; crna patina) samo se znade, da je negdje iz Hrvatske i da je muzeju prirasao sa zbirkom Ivana Kukuljevića. Jedan četvrti komad (sl. 9. br. 4) posvema je tanak, pa ne mogu vjerovati, da se je takovim oruđem moglo mnogo uraditi, a da se ne bi odmah svinulo. Nađen je prigodom kopanja maloga prekopa zapadno od Bobote (kot. Vukovar) u profilu 9475 od ušća kanala, a darovao ga je g. Hugo Stubenvoll, inženir u Vukovaru (inv. br. 2757; duljina 76 mm, šir. 37 i 35 mm, debljina jedva 2 mm, težina 58 gr.; zelena i modra patina). — Valjda će ovamo spadati i jedna dugoljasta bakrena ploča (sl. 9. br. 5) iz vlastelinskoga vinograda na Brdu kod Kutjeva, darovana od g. Milana Turkovića (inv. br. 2141, priraslo god. 1898.; d. 93 mm, š. 46 i 35 mm, deb. 6 mm, težina 181 gr.), ali joj je hrđa površinu tako duboko izjela, da se je posvema izobličila. Nasuprot malena jedna bakrena pločica (sl. 9. br. 6) iz Mihalja kod Kutjeva (inv. br. 2164, g. 1897. darovana od g. Milana Turkovića; d. 67 mm, š. 29 mm, deb. 2 mm, tež. 39 gr.; crna patina), ako valjda i spada u bakreno doba, nikako se ne može računati među ove plosnate sjekire.

Osim ovih pet komada narodnoga muzeja u Zagrebu biti će negdje iz Hrvatske i Slavonije i jedna ravna sjekira — navodno iz Zagreba —, koja se

I u nar. muzeju u Zagrebu ima jedan bakren primjerak iz Séavnice u sjevernoj Mađarskoj.

nalazi u muzeju za ethnologiju u Berlinu¹, a našlo se je oruđa toga oblika i u susjednim zemljama. Iz Bosne znade se za jedan primjerak sa orahovačkoga polja blizu rijeke Bosne kod Nemile (kot. Zenica)², a i u Srbiji se je jedan našao u beogradskom gradu³. Iz Dalmacije spominje Much⁴ jedan komad iz Gornjega Muća u zagrebačkom muzeju, ali se taj tamo ne nalazi, a po Ljubićevom opisu⁵ biti će to prije kakov kalup, nego li plosnata sjekira. Spljetski muzej posjeduje jedini za sada iz Dalmacije poznat primjerak tih plosnatih bakrenih sjekira, koji se našao blizu Muća (inv. br. 1315; d. 98 mm, šir. napred 64 mm a ostrag 47 mm, najveća debljina 85 mm; neravna svjetlozelena patina; na jednoj strani dvije u novije doba načinjene rupe, koje su voskom ispunjene).⁶ Jednu takovu bakrenu sjekiru iz Prestranka u Kranjskoj⁷ posjeduje zagrebački muzej (inv. br. 2752; darovao Adolf Vuković, ravnatelj brzojavnoga ureda u Zagrebu, a nađen g. 1856; dulj. 72 mm, šir. 47 i 42 mm, težina 122 gr.; mjestimice deblja patina, ali većinom od hrđe duboko izgrižena), koja po obliku i po načinu oštrenja posvema odgovara gore opisanomu sotinskomu komadu, samo što je od njega mnogo manja.

Kako se je u bakreno doba oponašalo vitkije rađene neprobušene sjekire i dljeta, pa iz njihova oblika onda izvelo još i nove ukusne i praktične oblike, isto se je tako učinilo i sa onim masivnim probušenim čekićima neolithičkoga doba, koji su na jednu stranu tupi, a na drugu dulju poput sjekire naoštreni. Da zaoštreni kameni čekići nisu mogli služiti u svrhu cijepanja u svagdanjem domaćem poslu nego valjda kao bojno oružje ili poglavarSKI znak, biti će onomu, koji ih je vidio, prilično vjerojatno, a čini mi se jako vjerojatnim, da su i bakrene reprodukcije tih sprava, ako i jesu za cijepanje nešto podesnije, jednako rabile. Od tih masivnih sjekira, koje Osborne nazivlje ravnim uskim sjekirama (gerade Schmaläxte), iz Hrvatske i Slavonije u narodnom muzeju nema nijednoga primjerka osim neznatnoga ulomka sa oštricom iz jednoga groba kod Novoga Vukovara, o kojem će biti kašnje govora. Ali zato ima takovih sjekira iz susjednih zemalja. Jedan primjerak⁸ u narodnom muzeju u Zagrebu nađen je navodno u Orašju u Bosni odmah s onu stranu Save blizu Županje u srijemskoj županiji i to u društvu sa još četiri bakrena klina. Ta sjekira (sl. 7. br. 5, inv. br. 1962; dulj. 149 mm, najveća širina neposredno ispred rupe 35 mm, visina 29 mm, težina 807 gr.) ima posve blizu ravno odsječene glave rupu ovalnoga oblika, koja je na ovom komadu odmah pri ljevanju tako napravljena, da se je u kalup umetnau odgovarajući čep od ilovače. Izvana se je sjekiru pokušalo s jedne i druge strane okomito na rupu probušiti, možda u tu svrhu, da ju se uzmogne na držalu što sigurnije učvrstiti. Kovanjem sabila joj se sva četiri brida, a poradi toga izgledaju plohe u produljenju rupe nekako kao uleknute. Crna patina mjestimice se ljuskasto odlupljuje, a mjestimice je opet hrđa većim ili manjim rupama prodrila u tvar predmeta. Na oštrici je naša sjekira pokositrena, što se je moglo dogoditi

¹ Much n. d. str. 58.

² Dragičević u Glasniku IX 1897 str. 481 = Wiss. Mitth. VI str. 525.

³ Valtrović u Starinaru VII str. 69.

⁴ N. d. str. 46.

⁵ Ljubić Popis str. 96 br. 34.

⁶ Bull. dalm. XXI 1898 str. 13, sa slikom.

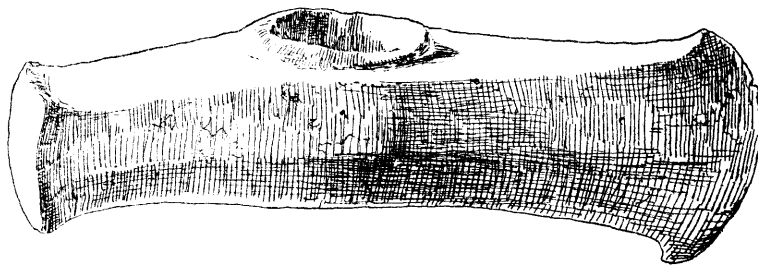
⁷ Ljubić Popis str. 104 br. 2.

⁸ Ljubić Popis str. 96 br. 5.

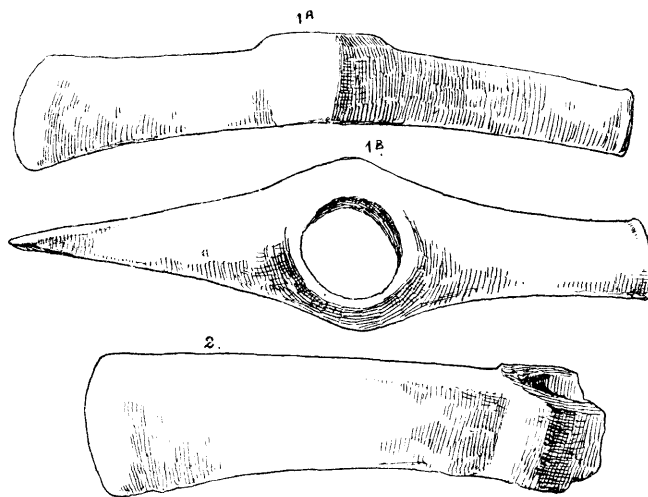
samo iza njena našašća, pa mi je vjerojatno, da je služila kao sprava kod lotovanja, a na to me još napućuje, što se na površini jasno raspoznaje, da je komad više puta u jakoj vatri bio.

Bosna je dala još i više takovih sjekira. Sarajevski muzej posjeduje jedan primjerak iz Laktaša (kotar Banjaluka)¹ i dva iz okolice Travnika². Od komada iz Orašja ti se nešto veći primjerci razlikuju, što im je čekiću naliki nastavak iza rupe nešto uvučen i znatno dulji.

Ponešto drugoga oblika je masivna jedna sjekira iz Dalmacije (sl. 10.) u narodnom muzeju u Zagrebu (inv. br. 1997; dulj. 140 mm, najveća širina na rupi

Sl. 10. Sjekira iz Dalmacije, $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Sl. 11. Bakreni nadžaci iz Srijema. 1. Deč. 2. Vinkovci (?).
 $\frac{2}{3}$ nar. vel.

sprava veoma ukusna oblika, nadžak, koji je u prvom redu služio kao bojno oružje, a sigurno i kao poglavarski znak. Tih nadžaka bilo je u bakreno doba više vrsta. Katkada je stražnji dio završavao tupim nastavkom kao čekić, ali se

50 mm, visina tijela kod rupe 24 mm, visina oštrice 44 mm, promjer rupe 24 mm, težina 870 gr.; ne-jednaka zelena patina). Njezina provenijencija nije tačno poznata. Ljubić³ ju je kupio u Šibeniku zajedno

sa 12 bronsanih sjekira sa krilima i jednom velikom probušenom sjekirom osobita oblika, a reklo mu se, da su sve iz skupnoga našašća sa blizine tromeđe kod Spiča u Dalmaciji. Ako je to istina, to je onda ova bakrena sjekira mogla još i u prvo vrijeme bronsanoga doba biti u porabi. Sličnoga je oblika druga jedna bakrena sjekira iz Gorice u kotaru Ljubuškom u Hercegovini, koja je u prirodoslovnom dvorskom muzeju u Beču (inv. br. 17601)⁴.

Produljenjem glave probušene sjekire dobila se

¹ Fiala u Glasniku VI 1894 str. 328 = Wiss. Mitth. IV str. 180.

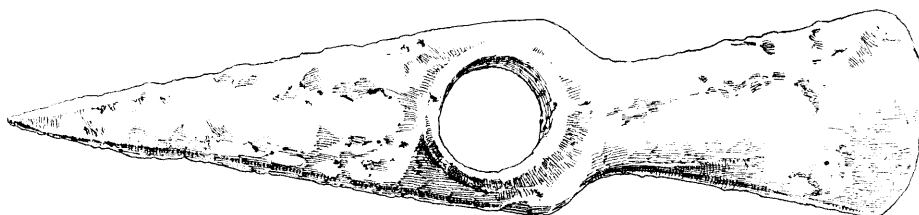
² Fiala Glasnik VIII 1896 str. 346 = Wiss. Mitth. VI str. 147.

³ Popis str. 95 br. 21.

⁴ Much n. d. str. 46.

je uz vertikalno položenu sjekirinu oštricu na jednoj strani na drugoj nalazila druga horizontalno postavljena, ili su i obije oštrice bile horizontalno smještene kao u budaka. Oblik nadžaka sa dvije vertikalne oštrice (bipennis) nije u bakreno doba niti iz naših niti iz mađarskih nahodaja poznat¹. Nadžaci navedenih oblika karakteristične su sprave bakrenoga doba; u kameno ih doba nije bilo, jer je bilo teško takovo oruđe od kamena izraditi, a nije ga se pravilo niti u bronzano doba.

Bakreni nadžak sa sjekirom i čekićem veoma je rijetko oruđe. U narodnom muzeju u Zagrebu nalazi se samo jedan primjerak (sl. 11. br. 1), koji je g. 1899. prigodom cestogradnje nađen blizu Deča (kot. Zemun), a darovala ga građevna uprava u Staroj Pazovi (inv. br. 2126, prirasao g. 1900; dulj. 123 mm, najveća šir. 34 mm, šir. oštrice 24 mm, promjer čekića 17 mm, promjer rupe 20 mm, težina 255 gr.; lijepa zelena patina, koja se na krajevima očešala). Kod ovoga ponešto svedena nadžaka glava okrugla prereza nešto je kraća od nastavka sa sjekirom. Najširi je spram sredine, gdje se je oko rupe za nasad nalazio još i gužvasti nastavak za pojačanje, da se sprava kod porabe tako lako ne polomi. Tragovi porabe na jednoj i drugoj strani jasno se raspoznaju. Kao oružje lijepi taj predmet valjda nije služio, jer je i premalen i prelagan, a da bi se s njime moglo

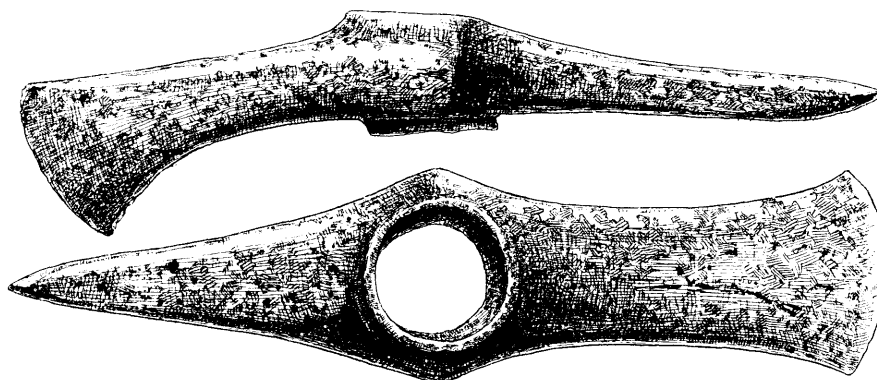
Sl. 12. Bakren nadžak iz Klakarja. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

kačkov znatniji uspjeh polučiti; prije će biti, da je to bio poglavarski nadžak. Nije mnogo veći bio bakren nadžak iz Vrličke okolice u Dalmaciji, od kojega se prednja 89 mm duga polovica čuva u kninskom muzeju. Predmet, kojemu se prednji kraj ponešto izvinuo, izgubio je svoju patinu. Kako mu je izgledao stražnji dio, ne može se sigurno kazati.

Sigurno su bili ubojno oružje nadžaci sa vertikalno i horizontalno položenim oštricama, koje sam spomenuo opisujući skupno našašće u Bečmenu. To je jedna od najobičnijih sprava bakrenoga doba. Osim ovih 9 ili 10 bečmenskih primjeraka posjeduje narodni muzej iz Hrvatske i Slavonije još dva cijela komada i dvije polovice. Jedan je komad (sl. 12.) nađen na savskoj obali u Klakarju (opć. Trnjani, kod. Brod na Savi), a kupljen od Jove Paunovića u Brodu (inv. br. 1081). Duljina ovoga nejednakom zelenom patinom prevučena nadžaka iznosi 240 mm, a najširi (55 mm) je ne kao obično spram sredine rupe, gdje se je najlaglje mogao prelomiti, nego odmah iza rupe. Taj prednji komad dosta sjeća na običnu ma-

¹ Ovakovih se je sjekira našlo više primjeraka u Njemačkoj i jedan u Bielskom jezeru u Švicarskoj.

sivnu sjekiru sa čekićem, na koju je nastavljen znatno kraći budak sa 55 mm širokom slabo zaobljenom oštricom. Sjekirina oštrica samo je 28 mm široka, a težina cijeloga nadžaka iznosi 953 gr. — Mnogo više od ovoga naliči bečmanskim nadžacima jedan, koji je muzej godine 1892. dobio kao dar iza pokojnoga vjećnika banskoga stola Ljudevita Ivkanca (inv. br. 1982; dulj. 264 mm, šir. na rupi 54 mm, promjer rupe gore 36 mm a dole 32 mm, šir. oštrice sjekire 52 mm a budaka 60 mm, težina 1094 gr., neravna zelena patina). Zbirka Ivkančeva većinom sastoji od sisačkih rimskih starina, ali je on imao i prehistorijskih starina iz varaždinske okolice, gdje je dulje vremena služio. Komad ima veoma sveden oblik, a na oštricama je u novije doba oštećen. Od spomenutih polovica, koje su obije na rupi prelomljene, a imaju samo stranu sa sjekirom, jedna (inv. br. 2065), na kojoj je zabilježeno ime darovatelja Ant. Bogetića, sada župnika u Čereviću, biti će po svoj prilici iz srijemske županije (dulj. 103 mm, šir. oštrice 27 mm). Druga (sl. 11. br. 2) kupljena je g. 1901. u Vinkovcima (inv. br. 2756, dulj. 100 mm, šir. oštrice 28 mm). Stražnji su joj okrajci nešto sabijeni, pa se je na taj način pokidani taj nadžak ipak nasadio na držalo. Da li se to učinilo u staro doba ili si je kakov

Sl. 13. Bakren nadžak iz Bosanskoga Svilaja $\frac{1}{2}$ nar. vel.

seoski pastir prastarim predmetom htio da nacifra pastirski štap, mislim da se ne će tako lako moći ustanoviti. — Spominjem konačno još jedan nadžak iz srijemske županije, koji doduše nisam sâm vidio, ali za koji sam iz vjerodostojna izvora doznao, da ga je jedan židov iz južne Mađarske u jesen 1901. kupio u Svilošu (opć. Susek, kot. Ilok) i proneo kroz selo Banoštor.

Iz Dalmacije mi nije još nijedno nalazište bakrenih nadžaka poznato. U zbirci g. Duje Save u Spljetu se nalaze tri primjerka, kojima se ne zna za provenijenciju, ali je veoma vjerojatno, da su iz spljetske okolice, možda sa otoka Brača. Dva su nešto odeblja oblika, pa je naročito krak sa sjekirom razmjerno veoma kratak, na jednom je taj krak na kraju tako razbijen, da izgleda kao čekić¹.

Iz Bosne za sada su samo dva bakrena nadžaka poznata: jedan nepotpuni iz tešanjškoga kotara u sarajevskom muzeju² i jedan potpuni (sl. 13.) iz

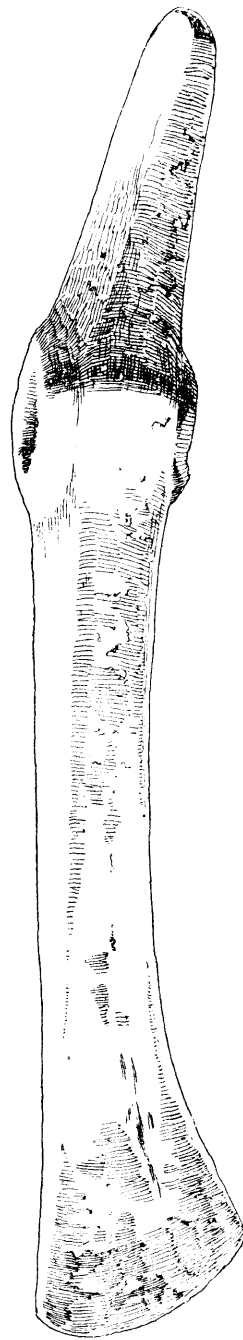
¹ Bull. dalm. XXI 1898 tab. VIII br. 19, 20 i 22, duljina 21, 15 i 13 cm.

² Truhelka Glasnik IV 1892 str. 80 = Wiss. Mitth. I str. 315.

Bosanskoga Svilaja na Savi, gdje je g. 1900 navodno pri kopanju jednoga zdenca nađen. Sada se nalazi u narodnom muzeju u Zagrebu (inv. br. 1980; dulj. 127 mm, najveća širina 54 mm, šir. oštrice sjekire 44 mm a budaka 51 mm, promjer rupe gore 35 mm, dole 32 mm, tež. 1003 gr.; patina vatrom uništena). — Jedna polovica takova nadžaka našla se i na sjeveroistočnoj obali Skadarskoga jezera na ravnici Tusi u Albaniji ¹.

Veći broj takovih nadžaka našao se u Srbiji. Beogradski narodni muzej posjeduje svega 26 komada i to dva komada iz Valakonje (okr. crnorečki), po jedan iz Ripnja i Bora (okr. crnorečki), iz nepoznatih mjesta u crnorečkom i krajinskom okrugu i devet, od kojih provenijencija nije poblizje poznata ², jedan valjda iz Brestovca nalazi se u fizikalnom kabinetu gimnazije u Negotinu, a jedan iz Slatine kod Rgotine (blizu Zaječara) u prirodoslovnom dvorskom muzeju u Beču ³. Jedan malen nadžak (dulj. 18 cm) beogradskoga muzeja našao se je g. 1901. u nekim zidinama kod grada Golupca na Dunavu, a u jednoj njivi u selu Štitarima (srez. mačvanski, okr. podrinski) našlo se g. 1902. jedanaest većih primjeraka takovih nadžaka, od kojih je 9 dospjelo u beogradski muzej, a dva posjeduje g. Steva Gjurčić, urednik „Beogradskih novina“ ⁴. U Jelašnici (okr. Niš) našao se jedan nadžak beogradskoga muzeja, na kojem su obije oštrice horizontalno položene ⁵.

S ovim bakrenim nadžacima srodna je jedna vrsta, koja se odlikuje svojom ogromnošću, kako je nema nijedno drugo oruđe bakrenoga doba. Moglo bi se pomišljati, da je to bilo rudarsko oruđe, ali protiv toga govori, što se još nijedan komad nije našao u starom kojem rudniku. Narodni muzej u Zagrebu posjeduje samo jedan lijep primjerak toga oruđa (sl. 14.), koji se našao u Rumi (inv. br. 1983, kupljen g. 1896.; dulj. 346 mm, najveća širina 68 mm, promjer rupe 38 mm, težina 2910 gr.; neravna zelena patina). Ispred rupe je 225 mm duga sjekira, kojoj su bridovi čekićem sabijeni, a kojoj je 59 mm visoka oštrica ponešto zaobljena. Ostrag se nastavlja 87 mm dug splošten čekić sa 68 mm dugom i 12 mm debelom, nešto zaobljenom glavom. Jedan prednji ulomak takova ogromnoga nadžaka, koji je samo još iz mađarskih nahodaja u više primjeraka

Sl. 14. Ogroman bakren nadžak iz Rume. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

¹ Ippen Glasnik XIII 1901 str. 118.

² Valtrović Starinar VII str. 70–72.

³ Much n. d. str. 59. Inv. br. 28609.

⁴ Iz lista g. prof. M. Valtrovića u Beogradu.

⁵ Valtrović Starinar VII str. 69.

poznat, nalazi se i u beogradskom muzeju, a našao se u Osniću (crno-rečki okrug)¹.

Kao što plosnata sjekira i nadžak bakrenoga doba nemaju nikakvih analogija sa oruđem bronsanoga doba, tako ih ni nema jedna vrsta bakrenih sjekira, koja ima na glavi prošupljen valjkast nastavak za nasadivanje na držalo. Neka se srodnost sa potonjima opaža na željeznim sjekirama kasnijega rimskoga vremena i doba seobe naroda, ali to oruđe sigurno ne stoji u nikakvoj svezi sa sjekirama bakrenoga doba, nego se može protumačiti samostalnim razvijanjem postojećih oblika.

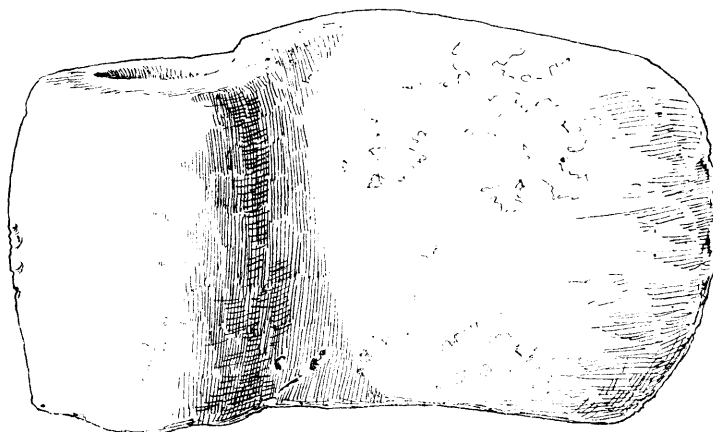
U Hrvatskoj i Slavoniji nađene bakrene sjekire sa valjkastim nastavkom za nasad spadaju u red onih sjekira, koje Osborne² nazivlje svedenim uskim sjekirama (geschwungene Schmaläxte). Kod ovoga oblika znade biti više razlika obzirom na to, kako je izrađen nastavak sa ušicama i oštrica. Nastavljenoga valjka katkada posvema ne staje u sjekirinoj glavi, katkada je on ravno otsječen, katkada opet zaobljeno izrezan. Tijelo se opet uzdiže iznad ušica u više ili manje svedenoj liniji, pa je oštrica ili ravno ili zaobljeno iskovana. Narodni muzej u Zagrebu ovakovih sjekira ima veći broj iz skupnoga našašća kod Brekinjske, o kojima je već gore bilo govora, a od kojih je više primjeraka dospjelo i u razne strane muzeje. Od ovih se sjekira u mnogo koječem razlikuju dvije bakrene sjekire iz Vukovara. Jedna iz vinograda G. Vuića (sl. 1. br. 1; inv. br. 2749, kupljena g. 1902.; dulj. 130 mm, tež. 679 gr.; zelena patina) ima 48 mm visok nastavak sa 29—27 mm širokom rupom za nasad, iz koje ide omanja luknja u sjekirino tijelo. Ovo svakako dokazuje — kada bi za to u opće dokaza i trebalo —, da se je u kalupe kod lijevanja umetnuo zemljan valjak, koji se je svaki put morao dubljenjem vaditi. Sjekirin nastavak dole je ravno otsječen, dočim se gore u oblo svedenoj liniji uzdiže na obje strane, i to napred više i tako, da gornji brid sjekirina tijela čini sa osi ušica pravi kut. Oštrica je oblo iskovana, a završuje gore i dole malim zašiljenim krilima. Na produljenju doljnega brida, što se spustio niz valjak ušica, vidi se, da je ta sjekira lijevena iz dva kalupa, jer je tamo ostao t. zv. šav. — Drugi primjerak (sl. 1. br. 2) iz vinogradâ na Dobroj vodi kod Vukovara (inv. br. 2558; kuplj. 1901.; dulj. 127 mm, tež. 585 gr.; crna patina sa zelenim pjegama) ima kraći (38 mm vis.) probušen nastavak, koji se prema gornjoj strani raširuje. I kod ovoga je on primjerka dole ravno otsječen, a gore u obloj liniji sveden, samo što se ta linija i napred i ostrag jednako visoko uzdiže. Oko stražnjega dijela rupe nastavljena je na rubu nekakova pruga, koja donekle sjeća na t. zv. šav (Gussnat), ali kako joj tamo ne može biti mjesta, mora se drugačije protumačiti. Čini se, da su se na tom mjestu oba kalupa namjerice zarezala, da se ta rubna letvica dobije, koja je dobro mogla da posluži kod učvršćivanja sjekire na držalu, ako bi se naime čekićem sabila u drvo držala. Gornji brid tijela ove sjekire sa vukovarske Dobre vode uzdiže se u lako svedenoj liniji do oblo iskovane 58 mm široke oštrice sa malim zašiljenim krilima na krajevima.

¹ Valtrović Starinar VI str. 29.

² N. d. str. 56.

Mnogo veću sličnost sa sjekirama iz Brekinjske imaju dvije sjekire iz Hrvatske, koje nisu u zbirnkama narodnoga muzeja. Jednu od njih, nađenu u Očuri (opć. i kot. Ivanec), od prilike 146 mm dugu, sa oblo iskovanom rabljenom oštricom, posjedovao je g. 1885. mjernik Vjekoslav Luterotti u Varaždinu¹. Druga (sl. 1. br. 3.) iz Lukova (opć. Sv. Juraj, kot. Senj) iskopana je god. 1895. tamo na Plitvinama, a sada se nalazi u zbirci g. Dra. Adolfa Müllera, zubara u Zagrebu. To je za sada u opće jedini predmet bakrenoga doba, što mi je iz Like i hrvatskoga Primorja poznat. Valjkasti nastavak sa ušicama (40 mm vis., promjer rupe 28 mm) gore je i dole ravno otsječen, ali se gore ipak ponešto uspinje prema tijelu sjekire, na kojem sva tri brida gornje strane prikazuju gotovo posvema ravne linije. Na doljnjoj su se strani bridovi osim srednjega iskovali i zaoblili. Cijela duljina sjekire, s koje je patina skinuta, iznosi 122 mm, visina oštrice 51 mm, težina 573 gr.

Iz susjednih zemalja osim Ugarske, gdje je i ova sjekira veoma obična, poznajem jedan prednji ulomak u zbirci g. Duje Save u Spljetu, kojemu provenijencija nije poblize poznata, ali je sigurno iz Dalmacije. Duljina sada iznosi 95 mm, širina usljed porabe istupljene oštrice 60 mm². Jedan primjerak iz blizine Kosovače (kot. Zvornik)³, nalazi se u sarajevskom muzeju. Ta je sjekira toliko slična onima iz Brekinjske, da ima dapače i slično ravno naredenu oštricu, samo je od njih mnogo manja (d. 110 mm).

Sl. 15. Bakrena sjekira iz Dalmacije. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

U neku ruku srodan oblik sa ovim svedenim uskim sjekirama ima jedna sjekira spljetskoga muzeja (sl. 15.) nepoznate, ali sigurno dalmatinske provenijencije. Pčinja se, kao da je tu oblik plosnate četverouglaste sjekire u toliko promijenjen, da mu se je ostrag nastavilo ušice za držalo, a gornjoj i doljnjoj strani dao se ponešto sveden oblik. Ta se sjekira, kojoj je oštrica okrugljasto iskovana, može uvrstiti među svedene široke sjekire, a imade analogija sa nekim bakrenim primjercima iz Mađarske⁴. Duljina primjerkica spljetskoga muzeja iznosi 140 mm, visina 82 mm, najveća debljina izpred ušica 15 mm; promjer rupe na 69 mm visokim ušicama 22 mm. Težina 1104 gr.

¹Muz. spisi. List L. Horvatha sa nacrtima.

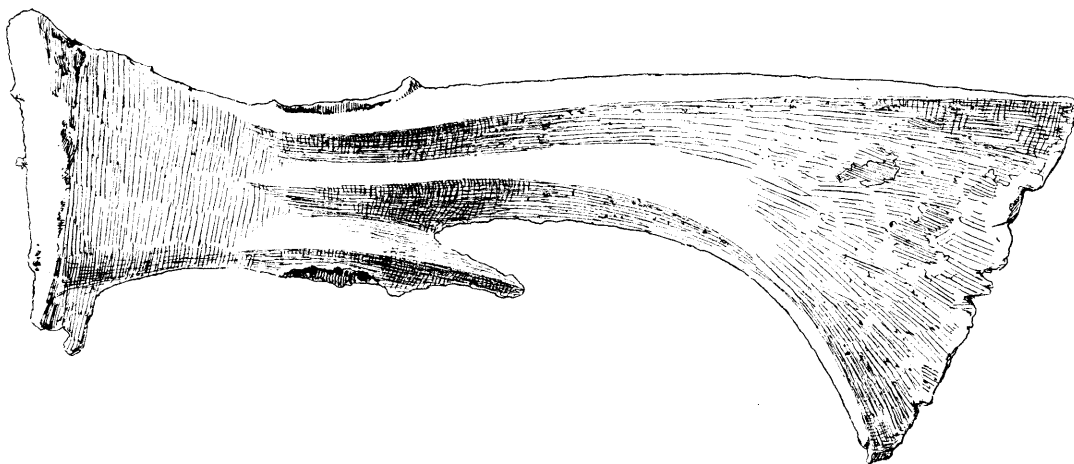
² Bull Dalm. XXI. 1898. tab. VIII br. 11.

³ Fiala, Glasnik V. 1892. str. 152.

⁴ Osborne n. d. tabla XIX. 1.

Much¹ navodi među bakrenim oruđem nekoliko primjerke jedne bakrene sjekire iz južne Dalmacije, koja ima poseban oblik. Za zagrebački primjerak² (sl. 16.) znade se samo toliko, da je negdje u južnoj Dalmaciji blizu crnogorske međe nađen i da je zajedno sa više drugih predmeta u Šibeniku kupljen (in 7. br. 1996.; dulj. 280 mm, najveća debljina spram rupe 38 mm, širina oštrice 112 mm, visina bata 88 mm, težina 1418 gr.; tamna zelena patina). Valjda iz istoga kraja, vjerojatno dapače iz istoga skupnoga našašća poznato je osim našega još sedam primjeraka ovakvih sjekira. Dva se nalaze u Torinu u Italiji³ u narodnom topničkom muzeju i u kraljevskoj oružani, dva u gradskom starinarskom muzeju u Trstu⁴, po jedan u muzejima u Ljubljani⁵ i Gradcu⁶, a jedan u prirodoslovnom dvorskom muzeju u Beču (inv. br. 8577) navodno potječe iz „spljetskoga kraja“⁷. Deveti poznati primjerak našao se na hrpi sa predmetima bronsanoga doba u Sitnom ispod gore Mosora u Dalmaciji⁸, ali on nije potpun, nego namjerice presječen da služi kao materijal za ljevanje.

Zagrebački primjerak ovoga južnodalmatinskoga oblika, koji spada među svedene široke sjekire (Geschwungene Breitäxte), mora da je tekar izišao bio iz ljevaonice, pa da nije nikada bio u porabi. Vidi se to mjestimice po t. zv. šavu, pa po tome, što na batu, gdje se je raztopljeni kovina među kalupe ulijevala, nema traga kovanju, a jedino kovanjem mogao se je isti pre-

Sl. 16. Bronsana sjekira iz južne Dalmacije. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

udesiti, dotično izravnati. Sjekirino tijelo pojačavaju dva snažna rebra, od kojih gornje skoro ravno ide do gornjega ugla oštrice, dok se doljnje u veoma svedenoj liniji spušta k doljnjem njegovom krilu. Oba ova rebra zahvaćaju i preko ušica, koja su dole pojačana još i trećim rebrom, što napred završuje šiljatim nastavkom. Ovalna rupa je 35 mm duga, 16 mm široka i 40 mm visoka, pa se je prema tomu u nju moglo utaknuti samo veoma slabo držalo, koje osobito jakih udaraca s tim oruđem ne bi moglo podnijeti, a da se ne prelomi. Prema tome bar

¹ N. d. str. 46.

² Ljubić, Popis str. 94. br. 20.

³ A. Angelucci u *Bullettino di paletnologia italiana* II, 1876. str. 27. . . . vengono dalla Dalmazia.

⁴ C. Kunz *ibid.* str. 174. . . venute dalla Dalmazia.

⁵ *Bullettino* *ibid.* str. 175. opaska . . . trovata insieme con altre 19 fra Castel Lastua e Spizza, lungo il confine dalmato — albanese — montenegrino.

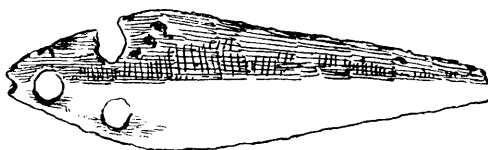
⁶ Chantre u *Materiaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme* 1878. str. 552. . . de la même provenance . . . kao one u Trstu.

⁷ G. prof. Hoernes priopćuje mi, da je ta sjekira g. 1884. kupljena od Carla Battistelle u Trstu. Prema tome je neispravna vijest u *Bull. di paletn. ital.* II. 1876. str. 175. opaska, po kojoj bi bečki komad bio iz Livade u Albaniji.

⁸ *Kaer Glasnik* IX, 1897. str. 250. sl. 16.

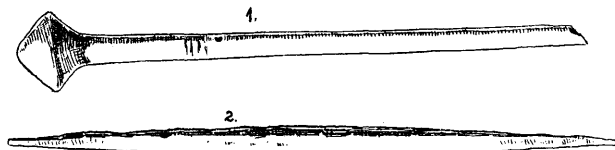
ovaj zagrebački primjerak nije mogao biti oruđe za cijepanje ili tesanje. Kao ubojno oružje mogao bi doduše za nuždu da služi, kada boljega ne bi bilo, ali najprije će biti, da je to bio znak poglavarskoga dostojanstva. Za to kao da govori i u neku ruku bizarni oblik toga oruđa, koji nikako ne pristaje među ostale sprave bakrenoga doba našega područja, s kojima nema nikakove srodnosti. Pa jesu li te sjekire u opće od bakra? Svi, koji su o njima pisali, osim Mucha, kažu, da su od bronsa, za bečki primjerak mi to pismeno potvrđuje g. prof. Hoernes, pa i zagrebački je od tuča, koji se istina nešto malo crveni. Možemo dakle taj oblik mirne duše i bez analize metnuti u bronsano doba.

Pravoga oružja u bakreno se doba nije mnogo načinjalo. Jedini nešto običniji oblik bio je bodež, koji bi se redovito sprovedio drvenim ili koštanim drškom ili pričvrstio na dulji štap, a u potonjem je slučaju služio kao koplje. Mačeva, koji nisu drugo nego produljeni bodeži, bilo je veoma malo, a veoma su rijetki i šiljci od strjelica, koji su smanjeni oblici bodeža. Poradi svoje svrhe, da služi kao bodilo, bio je bodež zašiljen i na obje strane oštar. Trouglasta njegova lit, kojom po srijedi prolazi rebro, polagano se spram drška raširuje, a na doljnjem njezinom kraju često se nalaze manje rupe, kroz koje su prolazili čavli, kojima se je bodež na držak pričvrstio. Katkada je bodež imao i kovni držak, koji je bio ili plosnat, pa

Sl. 17. Bakren bodež iz Lovasa. Nar. vel.

drvenim, koštanim ili rožnim pločama obložen, ili je imao oblik tanke šipke, koja bi se kroz držak od prolazna materijala provukla i na doljnjem kraju previnula. Iz svih naših zemalja poznajem samo jedno jedino takovo oružje (sl. 17.), a to je tako maleno, da ne mogu vjerovati, da je ono moglo služiti kao bodež; prije valjda kao šiljak od koplja. Taj bodež (inv. br. 517. prirasao god. 1900.; dulj. 64 mm, najv. šir. 18 mm; manjka neznatan komadić od rata; na doljnjem kraju tri u trokut postavljene rupice; zelena patina) našao se g. 1898. u Lovasu (opć. Opatovac, kot. Vukovar), kada se rigolovao župnički vinograd na Kalvariji, a darovao ga muzeju pokojni župnik Ante Hartel. U tom se je vinogradu nalazila naselbina kamenoga doba, iz koje je muzej također dobio više predmeta od kremenena, pa što čitavijih zemljanih

Sl. 18. Bakreni predmeti iz Srijema:

1. Igla iz Vukovara. 2. Šilo iz Deča. $\frac{2}{3}$ nar. vel.

posuda, što opet karakterističnih ulomaka. Da se je u ostalom na Kalvariji lovaškoj i iza neolitičkoga i bakrenoga doba stanovalo, dokazuje tamo nađen ulomak zemljana kalupa za ljevanje keltova bronsanoga doba i hrbine od sivih zemljanih urna, koje su u Slavoniji karakteristične za kasnije la tènsko i prvo rimsko vrijeme.

Od bakra se je načinjalo i raznih drugih sprava, koje su služile u svagdanjem životu, kao n. pr. srpova, keltova, šila, udica, igala za šivanje, ali od svega mi toga za sada iz našega područja nije ništa poznato do tri primjerka bakrenih šila. Najbolje sačuvan primjerak (sl. 18 br. 2.) iz Deča (kot. Zemun) četverouglasto je iskovan i na oba kraja zašiljen i to tako, da je na jednoj strani šiljatiji, a na

drugoj tuplji (inv. br. 2127., dulj. 121 mm, šir. i deblj. 6 mm; zelena većim dijelom opala patina). Drugi se je primjerak (sl. 3. br. 4.) našao u skupnom nahodaju kod Bečmena, a treći u Starim Jankovcima (kot. Vukovar; inv. br. 2751, kupljen g. 1902.; dulj. 152 mm, najv. debljina 4 mm, tamna patina većim dijelom skinuta).

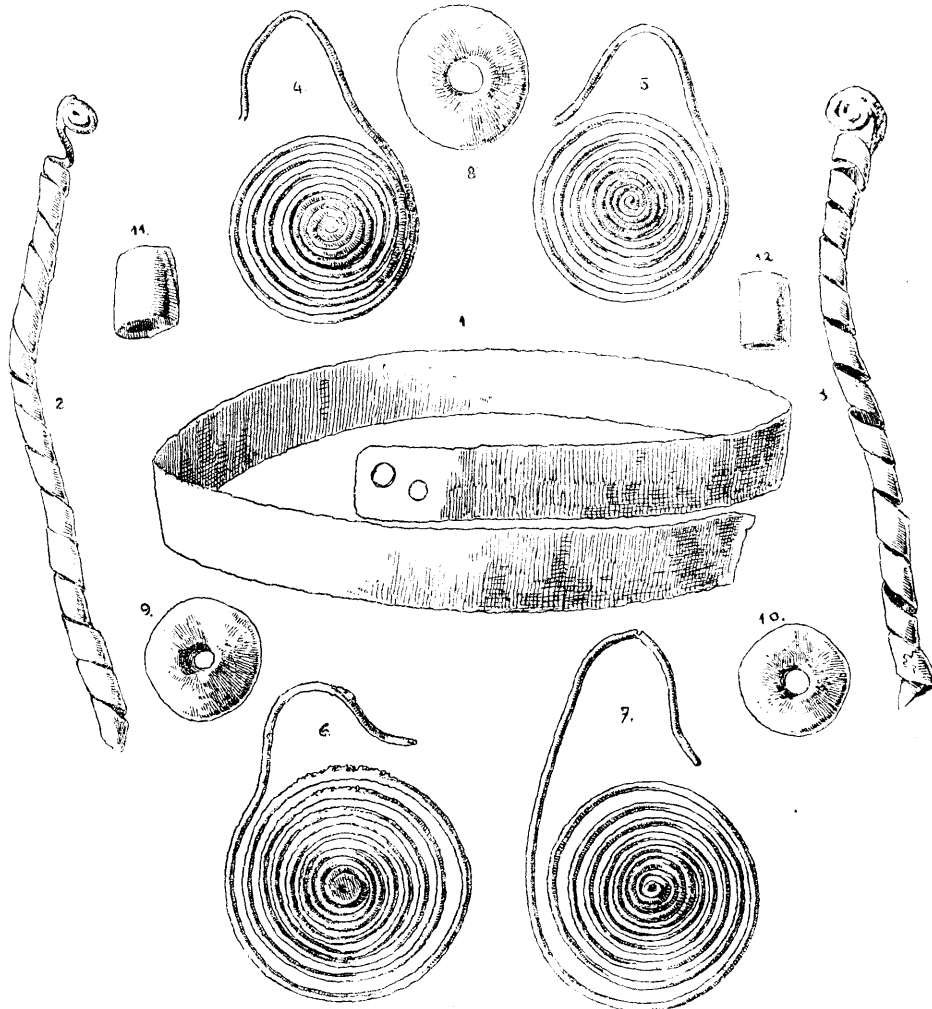
Kao uvijek, čovjek se je i u bakreno doba kitio, pa je u svrhu izvođenja nakita rabio razne tvari, među ostalim od kovina zlato i bakar. Zajedno sa bakrenim predmetima našlo se u skupnom nahodaju na Lange Wand kod Stollhofa u Doljnoj Austriji toka od zlatnoga lima sa izbijanim većim ili manjim kvrgama. Sličnih toka ima i u mađarskom narodnom muzeju, ali iz našega područja ne poznajem još nijednoga komada, pa ako se je koji našao, to nije dospio u nijedan od domaćih muzeja.

Bakrenih nakita poznajem samo nekoliko iz srijemske županije. U naselbini u Zamfirovom vinogradu u Vukovaru, odakle narodni muzej zagrebački ima više predmeta bronsanoga i prvoga željeznoga doba, našla se i jedna nepotpuna igla ukosnica od bakra (inv. br. 1027, kuplj. 1902.; dulj. 111 mm, lijepa zelena patina). Ta igla (sl. 18. br. 1.) ima čunjastu glavicu, koja je poradi nepažnje kod ljevanja nešto vitlavo ispala. Gornji dio igle je okrugao, na četiri ga mjesta urešava po 6 zarez, a na 27 mm od glavice je probušen; na doljnjem kraju, od kojega sigurno manjka još velik komad, četverouglasto je iskovan i mnogo tanji.

Druge dvije bakrene igle iz Iloka nalaze se u narodnom muzeju u Budimpešti. Ja sam ih prije par godina vidio u zbirci iločkoga trgovca Koste Arsenića i načinio si od njih nacрте i bilješke. Veoma je zanimiv oblik jedne od tih igala, koja se je našla u bivšem Arsenićevom vinogradu na Božinom brdu. Duljina joj iznosi 243 mm, gore je probušena, a završuje 116 mm širokim i 28 mm visokim kao u dva krila svedenim nastavkom, koji joj služi kao glavica. Napred je izbočeno, a ostrag ravno ljevena. U tom vinogradu bila je neolithička naselbina, u kojoj se našlo probušenih i neprobušenih sprava od ugladena kamena, malen potpun žrvanj, maza od koljeba, ulomaka od zemljanih posuda, rezanih jelenjih rogova, životinjskih kostiju, školjaka i puževa. Od kovine se našla jedino ova bakrena igla, a to dokazuje, da je naselbina bila samo u kasnije kameno doba nastavana, kada se je bakar već poznavao. O drugoj veoma velikoj bakrenoj igli iz Iloka (negda u zbirci K. Arsenića a sada u Budimpešti) znade se samo, da se je negdje u tamošnjim vinogradima našla, zajedno sa jednom bronsanom, koja je kao i ova bakrena nepotpuna. Bakrena igla sada je još 365 mm duga, a njena velika okrugla glavica ima 20 mm u promjeru. Glavicu i gornji dio igle urešavaju zaparane ravne i kose crtice Njezina bronsana družica — sada još 262 mm duga sa 18 mm debelom okruglom glavicom — ima odmah ispod glavice deblji jedan dio, koji je sa 28 horizontalno oko igle zaparanih zarez, urešen.

Po upoznavanje kulturnih prilika bakrenoga doba u Slavoniji od prilične su važnosti predmeti iz dva groba, koji su se našli na raznim mjestima u Vukovaru. Jedan od tih grobova našao se g. 1901. na zemljištu Vase Mihajlovića kod velike skele, a predmeti (sl. 19.) nabavljeni su — u koliko su se sakupili — od Nikodema Vlašića u Vukovaru za zagrebački narodni muzej (inv. br. 2554—2557). Čini se da je grob sadržavao kostur, uz koji je bilo 7 predmeta od bakra i 5 zrna izrezanih od kamena ili iz kućica školjke *Spondylus gaederopus*. Najveći

predmet (sl. 19. br. 1.) je 465 mm duga i 18 mm široka vrvca od tankoga bakrenoga lima, kojoj su na jednom kraju jedna za drugom dvije rupice. Sudeći po svježem prelomu, na drugom se je kraju prigodom otkrića groba ili iza toga jedan komad odlomio, na kojem se je valjda nalazilo jedno ili dva dugmenceta, koja su pristajala u one dvije rupice. Čemu li je ova vrvca mogla da služi? Kao nakit oko vrata sigurno ne, jer bi oštri njezini rubovi veoma neugodno djelovali.

Sl. 19. Predmeti iz jednoga groba bakrenoga doba u Vukovaru (Velika skela). $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Za pojas opet čini mi se, da bi bila preuska. Preostaje dakle jedino mogućnost, da ju shvatimo kao neku vrst diadema u kosi. Četiri predmeta (sl. 19. br. 4—7) su ploče od špiralno savijene 1.5 mm debele bakrene žice, od kojih dvije imaju veći (46—47 mm), a dvije manji promjer (36—37 mm). Kod manjih je komada sredina plosnato iskovana, tako da kod jednoga primjerka izgleda kao masivna pločica sa zarezanim špiralnim linijama. Krajevi žice, od koje su ove špiralne

ploče smotane, ponešto se uzdižu i opet svijaju, tako da se pričinja, kao da su one na nešto bile pričvršćene. U što su služile te bakrene špirale, koje nam prikazuju prastar ornamentalan motiv, rabljen već u kameno doba za urešavanje zemljanih posuda? Na to nam daje odgovor jedno našašće u sjevernoj Moravskoj, upućujući podjedno na srodnost kulture bakrenoga doba u Moravskoj i Slavoniji, koja se i onako i po drugim nekim srodnim oblicima izvan svake dvojbe ustanoviti može. U špilji Čertova dira (vražja špilja) kod Novoga Jičina (Neutitschein) u Moravskoj¹ našao je naime prof. Maška bakrenu uresnu iglu, kojoj glavicu sačinjava pet ovakovih špiralnih pločica, od kojih su jedna na gornjem kraju, a po dvije sa svake strane pričvršćene. Drugi jedan primjerak nije imao gornje špirale, a tomu je valjda naličila vukovarska igla, ako se je od nje sve pokupilo. Dva daljnja predmeta iz vukovarskoga groba (sl. 19. br. 2—3) jesu nekakove dvije cijevi od špiralno svijane 8^{mm} široke bakrene limene vrvce, koje na jednom kraju prelaze u male špiralne pločice. Veoma je vjerojatno, da su oba ova primjerka, od kojih jedan ima 15, a drugi 14 zavoja, negda sačinjavala jednu cjelinu, a da samo u sredini nešto manjka. U tom slučaju najprije bi mi se činilo, da je ovaj predmet bio narukvica, koja bi se onim malim špiralnim pločicama zakvačila. Moglo bi u ostalom biti, da su se ovakove špiralne cijevi nosile i u nizovima poput halštatskih „saltaleona“, na koje one veoma sjećaju. I za to iz Čertove dire poznajemo nešto sličnoga, jer se je i tamo našla jedna 8^{mm} široka špiralna cijev iz gladene bakrene žice, sastojeća od 23 zavoja. Vukovarska pokojnica — na muškarca se uz ovakove nakite sigurno ne može pomišljati — nosila je oko vrata niz od ovećih probušenih zrna razna oblika (sl. 19 br. 8—12), koja su bila načinjena ili od žučkastobijeloga kamena ili (što mi je još vjerojatnije) bila izrezana iz kućica školjke *Spondylus gaederopus*. Tri komada imaju oblik nepravilno okruglih 6—7^{mm} debelih pločica od 23, 25 i 30^{mm} promjera sa razmjerno velikim luknjama. Dva komada su 27^{mm} dugi, 10 i 12^{mm} debeli, duljinom probušeni nepravilni valjci. Na dva komada opažaju se tragovi bakrenoga oksida, pa prema tome je vjerojatno, da su oni bili u doticaju sa nekim bakrenim predmetima, možda sa špiralama spomenute uresne igle. Zrna za nizove a i drugi nakiti sve do potpuno izrezanih narukvica od Spondyla nisu rijetka pojava u neolitičkim naselbinama srednjega Podunavja i njegova neposredna susjestva, pa nije nikakovo čudo, da se pojavljuju i u grobovima bakrenoga doba, koje je samo zadnja faza neolitičkoga. U Mađarskoj se je toga dosta našlo u važnoj štaciji kod Lengyela, a kod nas znadem za takove nakite osim iz Vukovara još i iz neolitičkih naselbina na Gradcu kod Babske² i u vinogradu Pfeiferove puste Seleš kod Osijeka,³ pa sa zemljišta Opatija blizu Ražanca (kot. Zadar) u Dalmaciji.⁴ Odakle je potekao materijal za ove nakite, ne će biti lako ustanoviti. Moguće je, da je u tu svrhu

¹ Much n. d. str. 40.

² U narodnom muzeju u Zagrebu ima odavle od spondylovih kućica načinjenih: ulomak široke narukvice (inv. br. 456), 2 svedene uresne pločice, od kojih jedna sa 2 luknje za pričvršćivanje (inv. br. 457—458), polukružna uska pružica sa 2 luknje na krajevima

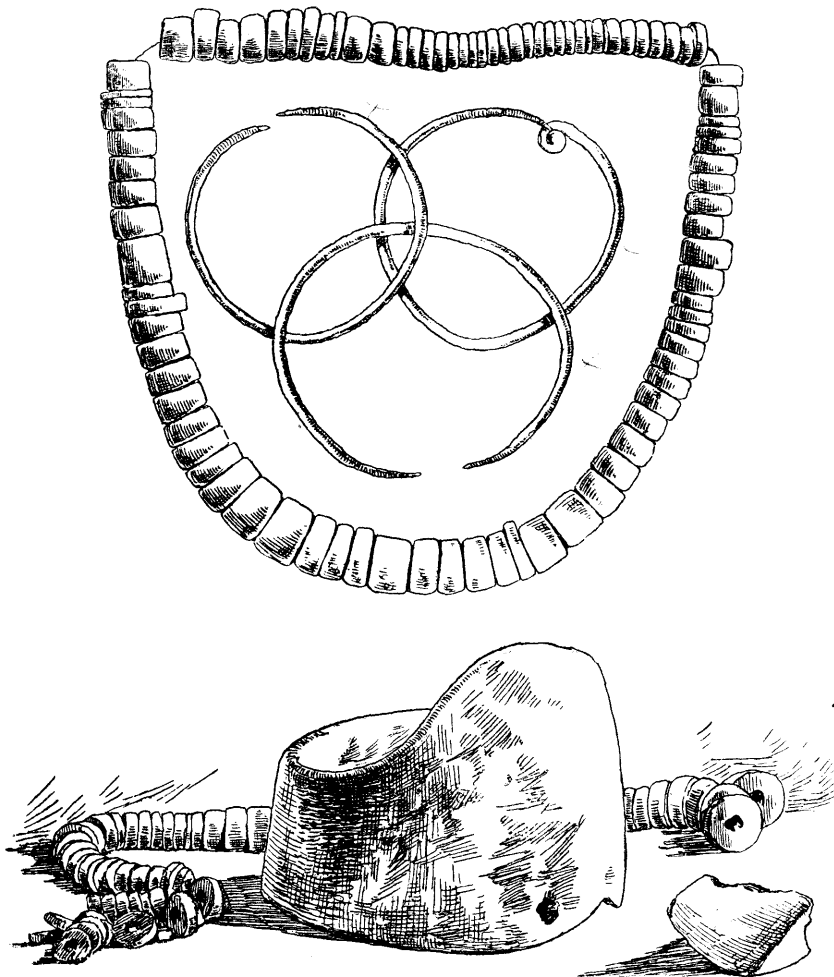
(inv. br. 2826) i mala dva puta probušena peterouglasta pločica.

³ U nar. muzeju ulomak tanje narukvice od spondyla (inv. br. 1533).

⁴ U nar. muzeju 4 potpune tanje narukvice i 5 ulomaka od narukvica od spondyla (inv. br. 1876—1880).

katkada poslužio i koji fosilni komad, ali većina će ipak biti iz primorskih krajeva uvežena.

Drugi grob našao se g. 1895. blizu vukovarskoga kolodvora na zemljištu vrtlara Gašpara Thallera, koje leži kraj željezničke pruge. Sadržavao je kostur, uz koji je bilo priloženo više predmeta (sl. 20), od kojih se veći dio nabavio za narodni muzej u Zagrebu (inv. br. 984—986), ali je nešto dobio i gradski muzej u Osijeku. Od kovine je bio malen ulomak masivne jedne bakrene sjekire sa 34^{mm}

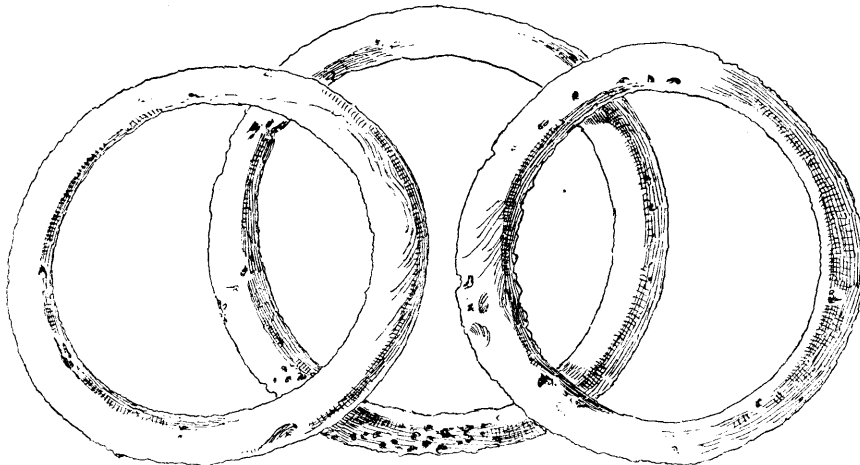

Sl. 20. Predmeti iz jednoga groba u Vukovaru $\frac{2}{3}$ nar. vel.

visokom oštricom i tri otvorene karike od navodno bronsane žice, koje su služile ili kao narukvice ili kao naušnice. Dosta velik je bio broj nakita od spondylovih kućica, a izmed njih osobito se ističe velika jedna narukvica, 94^{mm} d. i 83^{mm} šir., koja je napred 63^{mm}, a ostrag 29^{mm} visoka. Blizu donjega ruba prednje strane nalazi se u njoj veća luknja nepravilna oblika. Oko vrata nosila je pokojna osoba niz plosnatovaljkastih zrna od spondyla razne veličine, kojima promjer iznosi iz-

među 20 i 10^{mm}, a visina između 8·5 i 0·5^{mm}. Oblik tih zrna, kojih ima u narodnom muzeju 87, a nekoliko komada u osječkom, nije niti pravilno okrugao niti je visina na pojedinim komadima napred i ostrag jednaka. Površina narukvice i nizovih zrna brušenjem se je izgladila, ali je ipak ostala neravna na onim mjestima, gdje je materijal bio rupičav. Ako su spomenute tri bronsane karike zaista iz ovoga groba, onda je on svakako mlađi od predjašnjega, pa već spada u bronsano doba. Nije u ostalom izvan svake sumnje, da li su se one zajedno sa ostalim ovdje spomenutim predmetima našle.

Vjerojatno mi je, da će se k ova dva vukovarska groba bakrenoga doba imati da pridoda još i treći, na koji se g. 1902. naišlo u vinogradu Ilije Perkaćanskoga u Vukovaru. Odanle su u narodni muzej kupom dospjele tri narukvice od spondyla (sl. 21) zajedno sa komadom nadlaktice pokojne osobe, koja ih je negda nosila. Da li je u tom grobu sa kosturom bilo još i drugih nakita, pa možda i kakvih predmeta od kovine, nije se moglo doznati. Ni ove narukvice

Sl. 21. Narukvice od Spondyla iz jednoga groba u Vukovaru.

nisu pravilno okrugle, a i debljina njihova jako mijenja (promjeri 91 × 89, 83 × 77 i 81 × 79^{mm}). Onaj, koji ih je pravio ili nije bio tome poslu vješt ili je imao poteškoća sa materijalom, koji se ni ne da lijepo ugladiti. Na površini narukvica opazaju se mjestimice i dosta znatni tragovi crvene boje, pa bi se u prvi mah reklo, da su one u staro doba bile urešene bojadisanim ornamentima. Kada su u kameno doba umjeli da bojadišu i urešavaju zemljane posude, ne bi baš nemoguće bilo, da bi tu vještinu upotrebljavali i za urešavanje nakita. Osvjedočio sam se međutim, da je ta boja, koja se opaža i na nekim drugim našim predmetima od spondyla, naravni proizvod same školjke.

Iz gornjega razlaganja moglo se uviditi, da se je u hrvatskim zemljama našlo dosta bakrenih sprava, pa da su se one dapače u Slavoniji u domaćim ljevaonicama saljevale, ali se nije moglo uviditi, odakle je bio bakar, iz kojega su se te sprave načinjale. Je li bio domaći ili je od drugud dovežen? Ima doduše u hrvatskim zemljama na više mjesta bakra, a ponajviše u južnim krajevima

Bosne, ali nije kovina čista, tako da bi se odmah mogla rabiti, nego bi se iz rudača morala tekar talioničkim postupanjem dobiti. Kako otkriće bakra nije u našim zemljama samostalno uslijedilo, to ne može biti sumnje, da se je u prvi kraj bakar sigurno k nama dovezio. Tako je to valjda bivalo i poslije, jer nigdje nema podataka, iz kojih bi se moglo zaključivati, da su se u onako rano doba kod nas otvorili ili iscrpljivali majdani bakrene rude. Odakle se je bakar dovezio, ne može se kazati: možebiti iz Ugarske i Erdelja, gdje ga dosta ima, ali možda je ovamo dospio i prastarim putevima uz rijeke i iz mnogo južnijih krajeva. Smjelo bi se pomišljati baš i na otok Kypar, koji je bakrom tako vanredno bogat, a gdje je rudarsko proizvođenje i izvozno trgovanje bakrom bilo prastaro, tako da ne bi bilo nemoguće, da se je odanle namaknuo bar jedan dio bakrena materijala, što su ga zemlje oko srednjega i doljnjega Dunava trebale.

PREGLED NAHOĐAJA BAKRENOGA DOBA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI I SUSJEDNIM ZEMLJAMA.

Hrvatska i Slavonija.

Županija ličko-krbavska: 1. Lukovo, Plitvine (opć. Sv. Juraj, kot. Senj): 1 svedena uska sjekira (Dr. Müller Zagreb).

Županija zagrebačka: 1. Samoborska okolica: 1 trouglast klin (Zagreb, muzej).

Županija varaždinska: 1. Očura (opć. i kot. Ivanec): 1 svedena uska sjekira (Sada posredovanjem prof. D. Marića u Zagrebu u muzeju).

2. Okolica Varaždina (?): 1 nadžak (Zagreb, muzej).

Županija požeška: 1. Brekinjska (opć. Gaj, kot. Pakrac): Zaliha ljevaonice sa 45 do 50 svedenih uskih sjekira i bakrenim materijalom u jednom loncu (29 cijelih, 1 ulomak i 1 komad materijala u Zagrebu u muzeju, pojedini komadi u Budimpešti (2), Ljubljani (1), Gradcu (1), Parizu i drugdje).

2. Kutjevo, Brdo (kot. Požega): 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej).

3. Kutjevo, Mihalje (kot. Požega): 1 pločica (Zagreb, muzej).

4. Ālakarje (opć. Trnjeni, kot. Brod na S.): 1 nadžak (Zagreb, muzej).

Županija virovićka: 1. Mikleuš (opć. N. Bukovica, kot. Slatina): 1 trouglast klin (Zagreb, muzej).

Županija srijemska: 1. Bobota (kot. Vukovar): 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej).

2. Vukovar, vinograd I. Zimonića: 1 trouglast klin (Zagreb, muzej).

3. Vukovar, vinograd G. Vuića: 1 svedena uska sjekira (Zagreb, muzej).

4. Vukovar, Dobra voda: 1 svedena uska sjekira (Zagreb, muzej).

5. Vukovar, Zamfirov vinograd: 1 igla ukosnica (Zagreb, muzej).

6. Vukovar, Velika skela, zemlja V. Mihajlovića: U grobu 1 dijadem, 4 špiralne ploče, 2 špiralne cijevi, 5 zrna iz niza od Spondyla (Zagreb, muzej).

7. Vukovar, zemlja G. Thallera: U grobu 1 ulomak probušene masivne sjekire, 3 otvorene bronsane karike (?), 1 velika narukvica i preko 100 zrna iz niza od Spondyla (Zagreb, muzej; Osijek, muzej).

8. Vukovar, vinograd Ilije Perkaćanskoga: U grobu 3 narukvice od Spondyla (Zagreb, muzej).

9. Sotin (kot. Vukovar): 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej).

10. Lovas, Kalvarija (opć. Opatovac, kot. Vukovar): 1 bodež (Zagreb, muzej).

- 2751
2115 ?
11. Stari Jankovci (kot. Vukovar): 1 šilo (Zagreb, muzej). *u stari*
 12. Vinkovci(?): 1 pola nadžaka (Zagreb, muzej). *u stari*
 13. Orolik (opć. Slakovci, kot. Vinkovci): 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej). *u stari*
 14. Ilok, Božino brdo, neolitička naselbina: 1 igla ukosnica (Budimpešta, muzej).
 15. Ilok, vinogradi: 1 igla ukosnica (Bupimpešta, muzej).
 16. Sviloš (opć. Susek, kot. Ilok): 1 nadžak (Kamo je dospio ne zna se).
 17. Ruma: 1 ogroman nadžak (Zagreb, muzej).
 - 2920, 2922
18. Surčin (kot. Zemun): 2 duguljasta dljeta (Zagreb, muzej). *u stari + 1 2063*
 19. Bečmen (opć. Surčin, kot. Zemun): Zaliha lijevaonice sa 7 nadžaka, 2 nepotpuna nadžaka, krhotinom od 1 nadžaka i 1 šilom. Predmeti od kremenja i obsidijana (Zagreb, muzej). *u stari*
 - 2126
20. Deč (kot. Zemun): 1 mali nadžak i 1 šilo (Zagreb, muzej). *u stari*
 21. Srijem, nalazište poblize nepoznato: 1 pola nadžaka (Zagreb, muzej).
 - Poblize nepoznata provenijencija: 1. Zagreb(?): 1 plosnata sjekira (Berlin, Narodopisni muzej).
 - 1104 2065
2. Hrvatska: 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej).

Kranjska.

- 2952
1. Prestranek: 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej). *u stari*

Istra.

- 1103 1104 1105
1. Boljun: 3 trouglasta klina (Zagreb, muzej). *u stari*

Dalmacija.

1. Vrlička okolica: 1 pola nadžaka (Knin, muzej).
2. Muč: 1 plosnata sjekira (Spljet, muzej).
3. Grabovac (kot. Imoski): 1 klin (Spljet, muzej).
4. Vinjani (kot. Imoski): 1 klin (Beč, dvorski prirodopisni muzej).
5. Tromeđa dalmatinsko crnogorsko albanska: 1 probušena sjekira (Zagreb, muzej).
6. Nepoznate provenijencije: 1 svedena široka sjekira (Spljet, muzej).
7. " " 3 nadžaka (Spljet, D. Savo).
8. " " 1 svedena uska sjekira (Spljet, D. Savo).

Bosna.

1. Tešanjski kotar: 1 dljeto, 1 nepotpun nadžak (Sarejevo, muzej).
2. Laktaši (kot. Banjaluka): 1 probušena sjekira (Sarajevo, muzej).
3. Travnička okolica: 2 probušene sjekire (Sarajevo, muzej).
4. Nemila (kot. Zenica), orahovačko polje: 1 plosnata sjekira (Sarajevo, muzej).
5. Bosanski Svilaj: 1 nadžak (Zagreb, muzej). *u stari*
6. Orašje: 4 klina, 1 probušena sjekira (Zagreb, muzej).
7. Kosovača (kot. Zvornik): 1 svedena uska sjekira (Sarajevo, muzej).

Hercegovina.

1. Gorica (kot. Ljubuški): 1 probušena sjekira (Beč, dvorski prirodoslovni muzej).

Albanija.

1. Ravnica Tusi na s. i. strani skadarskoga jezera: 1 pola nadžaka.

Srbija.

Podrinski okrug. 1. Štitari: Zaliha ljevaonice: 11 nadžaka (Beograd, muzej [9 kom. | Gjurčić [2 kom.]).

Beogradski okrug. 1. Ušće Kolubare u Savu: 3 trouglasta klina (Beograd, muzej).

2. Beograd: Plosnata sjekira (Beograd, muzej).

3. Ripanj: 1 nadžak (Beograd, muzej).

Požarevački okrug. 1. Golubac: 1 nadžak (Beograd, muzej).

Krajinski okrug. 1. Brestovac: 1 nadžak (Negotin, gimnazija).

2. Nalazište nepoznato: 1 nadžak (Beograd, muzej).

Crnorečki okrug. 1. Valakonja: 2 nadžaka (Beograd, muzej).

2. Bor: 1 nadžak (Beograd, muzej).

3. Slatina kod Rgotine: 1 nadžak (Beč, dvorski prirodoslovni muzej).

4. Osnić: 1 pola ogromnoga nadžaka (Beograd, muzej).

5. Nalazište nepoznato: 1 nadžak (Beograd, muzej).

Niški okrug. 1. Jelašnica: 1 nadžak sa horizontalnim oštricama (Beograd, muzej).

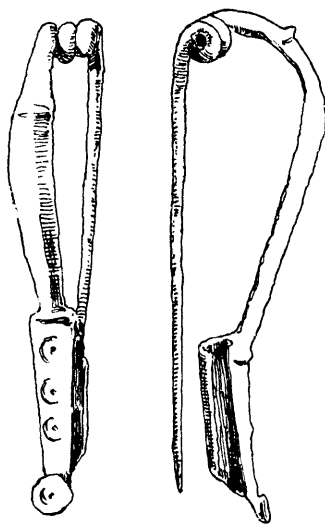
Srbija. Nalazište nepoznato: 9 nadžaka (Beograd, muzej).

Dr. Josip Brunšmid.

PREHISTORIJSKI PREDMETI IZ SRIJEMSKE ŽUPANIJE.

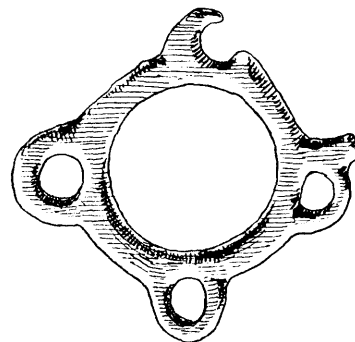
1. Kasnohalštatski grob sa Vučedola kod Vukovara.

U siječnju 1902. kupio je narodni muzej od Nikodema Vlašića u Vukovaru više predmeta, koji su se kratko vrijeme prije toga prigodom rigolovanja u Vukasovu vinogradu, na pol puta između Vukovara i Sotina, iskopali. Bronsani predmeti i stakleno zrnje iz niza nalazili su se navodno u jednom grobu sa ko-

Sl. 22. Bronsane certoske fibule iz Vukovara (Vučedol). Nar. vel.

stuum, a u neposrednoj blizini našla su se 4 željezna koplja, kratak mač od željeza i okov od mačevih korica. Kako prodavaoc napominje, da su se svi predmeti našli na prostoru od samo 6—8 četvornih metara, to je vjerojatno, da svi prilozi potječu iz jednoga jedinoga groba.

Sl. 23. Bronsan zaponac iz Vukovara (Vučedol). Nar. vel.

U vučedolskom grobu su se našli slijedeći predmeti:

a) Četiri certoske fibule od bronsa (sl. 22), 64—65^{mm} duge, od kojih dvije imaju oluk za zapinjane igle na lijevoj, a dvije na desnoj strani. Na prilično plosnatom luku imaju tri komada blizu glave poprijeko položeno rebarece; igla je na jednoj strani glave dva puta špiralno presavinuta. Duguljasta nožica završuje malim plosnatim dugmencetom, u koje je na dva komada (i to onim, kojima je glava na desnoj strani) zaparana kružna crta sa tačkom u sredini. Na istim primjercima ima takov ornamenat i gornja pločica nožice, i to jedanput 3, a drugi put 3½ kružne crte.

b) Bronsana karika (sl. 23) sa četiri ušice, od kojih se jedna uslijed porabe izlizala, 37^{mm} d. i 33^{mm} š. Služila je valjda kao zaponac.

c) Pojas sastojeci od 102 bronsana, 58^{mm} duga članka (sl. 24), koji nizan daju duljinu od 1·03 m. Članci imaju oblik šipke sa četiri ovalne ispupčine,

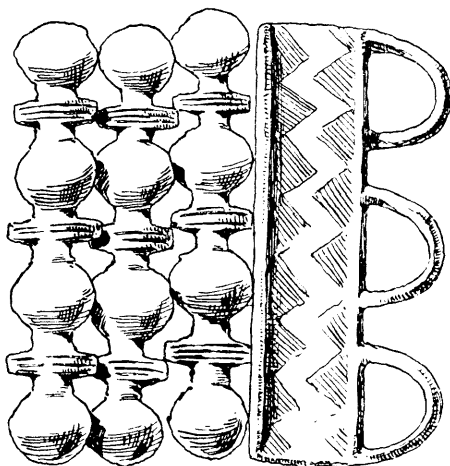
koje jednu od druge dijele duguljasti narovašeni člančići. Na donjoj strani ispod ispupčina nalaze se petlje, da se članak može na nit nanizati ili na kakav pojas od kože ili tkanine prišiti. Dva krajna članka imaju oblik 56 mm dugih i 13 mm širokih pločica, kojima rubove urešavaju dva niza šrafovanih trokuta. Na vanjskim stranama tih pločica, koje također imaju po četiri petlje na naličju, nalaze se po tri poluovalne ušice za zakopčavanje pojasa. To se je po svoj prilici učinilo pomoću nesastavljenih bronsanih karičica, kakova se je jedna uz ovakov pojas našla u Mitrovici. Drugačiji način zakopčavanja vidi se na jednom pojasu iz Surčina (sl. 30).

d) 148 zrna iz niza od staklene paste (sl. 25): 2 duguljasta žuta, narebrena poput dinje, 6 oblastih žutih i 2 zelenkasta urešena su modrim očicama, 67 manjih komada žute su boje, 11 modre, a ostala sivkaste i svjetlosmeđe. Od potonjih jedno je zrno dvostruko.

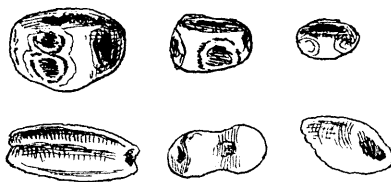
e) Kratak mač sje-kač od željeza (sl. 26) sa gore svedenom, 320 mm dugom i do 31 mm širokom liti, koju nastavlja 124 mm dugi pločasti nastavak drška. Držak je negda bio obložen pločama od prolazna materijala (drveta, kosti ili roga), koje su bile sa dva sačuvana čavla i kukasto previnutim nastavkom na donjem kraju pričvršćene.

f) Okov od korica jednoga mača (sl. 27, 3), 220 mm dug; najveća širina 66 mm. Načinjen je od troglasta komada odebela željezna lima, kojemu su se dulji rubovi preko drvenih korica presavili bili. Na širem gornjem kraju opaža se jednostavan ornamenat od zaparanih usporednih crtica.

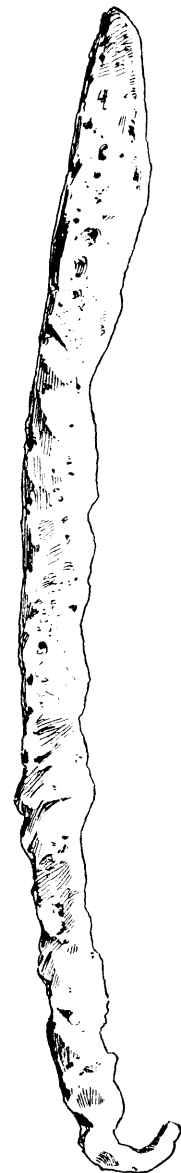
g) Željezno koplje (sl. 28), 388 mm dug, sa jakim rebrom po srijedi i uskom liti. Cijev za nasađivanje kod ovoga i slijedećih komada nije posvema zakovana, a blizu njezina donjega kraja nalaze se dvije rupice za čavle, kojima se je na držalo prikivalo.

Sl. 24. Dio kasnohalštatskoga bronsanoga pojasa iz Vukovara (Vučedol). Nar. vel.

Sl. 25. Zrnje iz niza od staklene paste. Vukovar (Vučedol). Nar. vel.

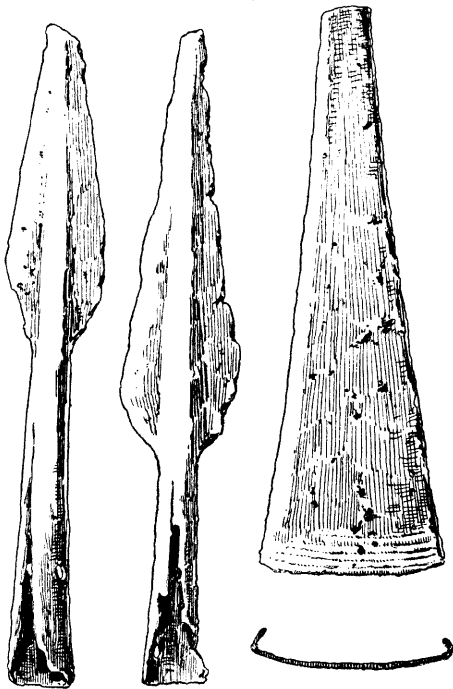
Sl. 26. Željezan mač iz Vukovara (Vučedol). 1/3 nar. vel.

h) Željezno koplje (sl. 29), 316^{mm} d., sa rebrom po srijedi i širokom liti. Na cijevi za nasadivanje nema rupica za čavle.

i) Željezno koplje (sl. 27, 1). 255^{mm} d., sa slabijim rebrom po srijedi i dugom uskom liti. Cijev za nasadivanje otvorena i sa 2 rupice sprovedena.

j) Željezno koplje (sl. 27, 2), 251^{mm} d., sa slabim rebrom i kratkom uskom liti. Rupice na otvorenoj dugoj cijevi nalaze se podalje od donjnjega kraja.

Doba vučedolskoga groba, koji spada u vrijeme, kada je vladao običaj, da se mrtvaci zakopavaju nespaljeni, a sa obilnim prilozima u ime popudbine za život u drugom boljem svijetu, može se približno tačno ustanoviti po certoskim fibulama, što su se u njem našle. Ovakove fibule u Italiji spadaju u etruščansko doba (od prilike 550—400 pr. Kr.), ali ih se nađe — akoprem ređe — i uz

Sl. 27. Željezna koplja i okov mačevih korica iz Vukovara (Vučedol). $\frac{1}{3}$ nar. vel.

Sl. 28. Željezno koplje iz Vukovara. $\frac{1}{3}$ nar. vel.

Sl. 29. Željezno koplje iz Vukovara. $\frac{1}{3}$ nar. vel.

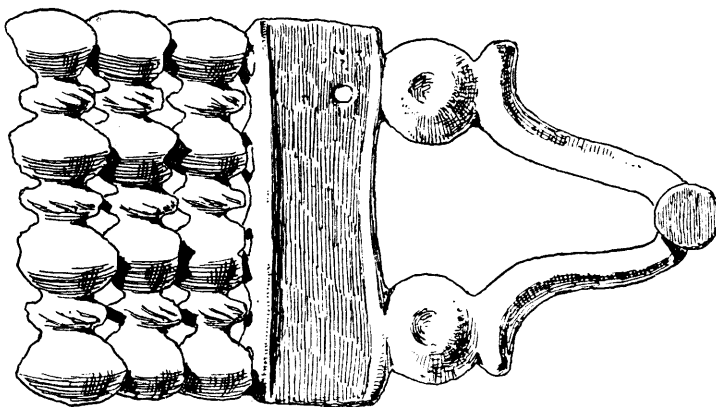
predmete, koji su bili u četvrtom vijeku u porabi.¹ U alpinskim zemljama, gdje te fibule nisu neobične, pa u Slavoniji i Bosni više puta ih se je našlo sa t. zv. srednje-latenskim fibulama. Prema tomu smjeti će se vučedolski grob uvrstiti u

¹ Montelius La civilisation primitive en Italie str. VI.

zadnje vrijeme halštatskoga doba ili u prvo laténsko, dakle od prilike u V. ili IV. stoljeće prije Kr.

Time se podjedno ustanovljuje i doba zanimivoga pojasa od bronsanih članaka, kojima oblik sadržaje južnjački — grčki motiv. U srijemskoj županiji takovi se pojasi članci u vojničkim grobovima veoma često našu, a često se našu i pojedini ulomci članaka, koji su se pogubili ili pobacali. Za sada ih poznajem iz slijedećih mjesta:

1) Surčin (kot. Zemun; sl. 30). Dio jednoga pojasa od 37 komada 52^{mm} dugih članaka, koji se od vučedolskih ponešto razlikuju. Zanimiv je zaključni članak, na kojem ima dugme, koje se je u odgovarajući članak na drugom okrajku pojasa zakopčavalo. Pojas se je našao u grobu u jednoj humki, kada se je gradila cesta iz Surčina u Bežaniju. Duljina nanižanih članaka iznosi 380^{mm}. Nalazi se u narodnom muzeju u Zagrebu. — I u vinogradu učitelja A. Poturičića, gdje se je našlo zani-

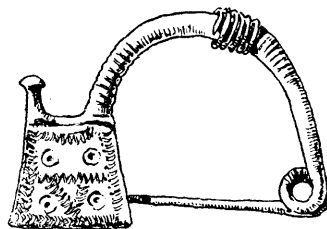

Sl. 30. Komad bronsana pojasa iz Surčina. Nar. vel.

mivo groblje laténskoga doba sa spaljenim mrtvacima iskopala se među mnogobrojnim predmetima kasnijega doba 3 ovakova pojasa članka, koji u ostali inventar tih grobova nikako ne pristaju.

2) Mitrovica, tvornica tanina. Sr. slijedeći članak.

3) Kuzmin (kot. Mitrovica). Prigodom gradnje ceste iz Kuzmina u Bosut naišlo se kod sela Kuzmina na starinske grobove. Gosp. inžinir A. Vogel, koji je tu cestu gradio, darovao je narodnomu muzeju nekoje predmete, koji iz toga groblja potječu, naime 16 pojasnih članaka od bronsa (56^{mm} d.), koji su vučedolskima sasna slični, 39 žutih i 1 zeleno zrno od staklene paste sa tamno modrim očicama, pa 26 manjih žutih i 4 smeđa neurešena. Najzanimiviji komad iz tih grobova je jedna srebrna polukružna fibula na luk sa jednim zavojem na glavi (sl. 31), 40^{mm} duga i 26^{mm} vis. Oko luka, koji je na dva mjesta crticama urešen, omotana je tanka srebrna žica. Luk prelazi u 13^{mm} visoku nožnu ploču trapeznoga oblika, pristajuć na nju na njezinu nutarnjem gornjem uglu, dočim se iz lijevoga ugla diže valjkast nastavak, koji završuje malim dugmetom. Nožna je pločica zaokvirena i urešena crticama i sa 4 male kružne crte, koje imaju tačku na sredini. Kuzminska fibula, kojoj je skoro posvema jednaka jedna srebrna fibula

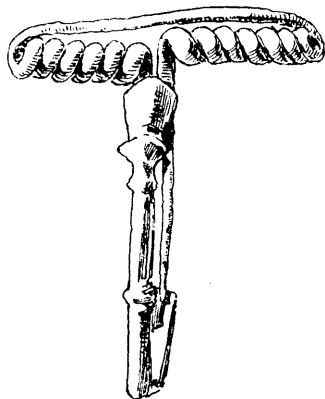

Sl. 31. Srebrna fibula na luk sa jednim zavojem. Iz Kuzmina. Nar. vel.

sa Glasinca¹ u sarajevskom muzeju, grčkoga je oblika, pa je Kuzmin valjda naj-sjevernije mjesto onoga područja, gdje se je takov nakit rabio. Nije izvjesno, da li je naš komad importiran ili od kojega domaćega ilirsko-panonskoga kujundžije po grčkom uzorku napravljen; Hoernes² za glasinački primjerak misli, da je sasma grčki, dakle iz Grčke donešen. Srodnih a i veoma sličnih primjeraka od bronsa našlo se mnogo na Glasincu, ali i u Hercegovini, Dalmaciji i zapadnim krajevima Hrvatske, pa će valjda velikom većinom spadati u kasnije vrijeme halštatskoga doba.

4. A d a š e v c i (kotar Šid). Sjeverno od sela kraj ceste u Šid našao se g. 1891. grob sa kosturom i prilozima, koje je g. inžinir H. Stubenvoll darovao dvorskomu prirodoslovnomu muzeju u Beču. Od priloga bile su od bronsa jedna certoska, jedna nepotpuna druga i ulomak jedne treće fibule, gornji ulomak igle ukosnice, 46 pojasnih članaka sa jednim zaključnim primjerkom, koji je sličan onima iz Vukovara. Od željeza bila su dva koplja.³

5. N o v i J a n k o v c i (kotar Vinkovci). Kada se je g. 1890. gradila željeznica u Mitrovicu, naišlo se blizu sela na vojnički grob. Iz toga sam groba dobio 11 komada 54^{mm} dugih pojasnih članaka, koji posvema naliče na vučedolske, jednu certosku fibulu bez igle (d. 57^{mm}), lijepu 48^{mm} dugu srednje-latensku fibulu (sl. 32.) i 4 mala zrna iz niza od žute staklene paste. Ti se predmeti nalaze u narodnom muzeju, a prirasli su kao dar s mojom zbirkom. Zanimivo je, što se tu sa certoskom fibulom i pojasnim člancima javlja srednje-latenska fibula, pa će se kod datovanja toga groba možda morati sići u treće stoljeće prije Kr.

Sl. 32. Bronsana srednjelatenska fibula iz Novih Jankovaca. N. v.

ljastu rupu, nema uresnih trokuta, nego su joj samo one velike tri petlje i rub narezuckani. Oba komada sigurno potječu iz groba, ali se nije moglo potanje doznati, gdje se je otkrio i dobiti i ostale predmete, koji su se tom prigodom našli.

7. V u k o v a r. Kod nove ciglane vlastelinstva grofa Eltza kod Novoga Vukovara našlo se zadnjih godina više grobova latenskoga, a valjda i kasnohalštatskoga doba. Iz jednoga takova groba potječe 1 bronsan pojasni članak, 57^{mm} dug i veliko željezno koplje, 358^{mm} d. sa jakim rebrom po srijedi i dugom prilično uskom liti (Inv. br. 1078 i 1079; nabavljeno 1896.).

Osim ovih mjesta našlo se je ovakovih pojasnih članaka i pojedince — dakle ne u grobovima —, koji su se pogubili ili kao neuporabivi ulomci pobacali na takovim mjestima, koja su nastavana bila, kada su se takovi pojasevi nosili. Po

¹ Stratimirović u Glasniku III 1891 str. 364 sl. 34 = Wiss. Mitth. I str. 122 sl. 22.

² Wiss. Mitth. IV str. 385.

³ Hoernes M. u Mitth. der prähistor. Commission der k. Akad. der Wiss. in Wien I 5 str. 232 i sl.

obliku razlikuju se kod nas tri vrste takovih članaka, naime onakovi, kako ih reprezentuju pojasi sa Vučedola, iz Surčina i jedna treća uža i zaobljenija vrsta, od koje su se našli samo ulomci na raznim mjestima. U narodnom muzeju ih ima iz Novih Banovaca (kotar St. Pazova; 29 pojedince nađenih ulomaka od članaka i 1 duplo zrno od žute staklene paste), Surduka (kotar St. Pazova; 2 ulomka članka), Kupinova (kotar Ruma; uz mnoge kasnije laténske predmete i 1 nepotpun pojasni članak, 24 zrna od žute staklene paste sa modrim očicama, 25 takovih od zelene paste i 1 bjelkasto bez očica), Petrovaca (kotar Ruma; 4 pojasna članka, 57 mm d., kao vučedolski)¹, Jarka (pusta Fischer, kotar Mitrovica; 1 pojasni članak)², Sotina (kotar Vukovar; 1 ulomak pojasnoga članka) i Dalja (kotar Osijek; 1 pojasni članak).

Osim u istočnom dijelu Slavonije nailazi se na pojaseve, sastavljene od ovakovih i sličnih članaka i u susjednim zemljama. Iz Bosne znadem za jedan lijep pojas iz Arareve gomile i za jedan nepotpun iz Crvene lokve na Glasincu³, gdje se je i inače dosta srijemskim prehistoričkim starinama srodnih oblika našlo. Iz Srbije ima narodni muzej u Zagrebu više članaka sa 7 polukružnih ispupčina, a sa samo tri petljice na doljnoj strani, koji su se u jednom prehistorijskom grobu u Jucu našli. Mađarski narodni muzej u Budimpešti ima također više primjeraka tih pojaseva, koji su u Mađarskoj nađeni⁴, pa se prema tomu može pomišljati, da je ta vrsta pojasa bila sastavni dio vojničke nošnje u sjevernoilirskim zemljama Panoniji, istočnoj Dalmaciji i Gornjoj Moesiji. Kako se takovih članaka još nikada nije našlo u ličko-krbavskoj županiji i u susjednim krajevima Bosne, to je vjerojatno, da ih Japodi, koji su tamo stanovali, nisu rabili.

2. Prehistorijski zlatan nakit iz Mitrovica (tvornica tanina).

Zapadno od Mitrovica leži u neposrednoj blizini Save jedno od najznatnijih tvorničkih poduzeća u Slavoniji, tvornica tanina braće Franje i Josipa Čerčyha, koja je sagrađena god. 1887. Već prigodom građenja tvornice naišlo se na grobove sa spaljivanim mrtvacima, te se je po nađenim priložima moglo ustanoviti, da je to groblje bilo u porabi u laténsko (drugo željezno) doba.⁵ Nekoje od nađenih predmeta darovao je gosp. Josip Duška u Josefovnu u Češkoj dvorskome prirodoslovnomu muzeju u Beču, naime dva željezna koplja, jedan nepotpun laténski mač od željeza i jedan čunjast zemljani utez. Na maču se nalazi komad

¹ Oдавle je možda i 7 zrna od žute staklene paste sa modrim očima i 15 bez očiju „iz okolice Rume“, koje je muzeju darovao B. Budisavljević, za onda podžupan u Rumi.

² Ljubić Popis I 1 str. 93 br. 28, gdje se pogrešno navodi kao sastavni dio skupnoga nahodaja bronsanoga doba.

³ Pojas iz Arareve gomile ima 88 članaka; zaključne ploče imaju 5 petalja, na kojima na karikama vise bronsani privjesci. Truhelka u

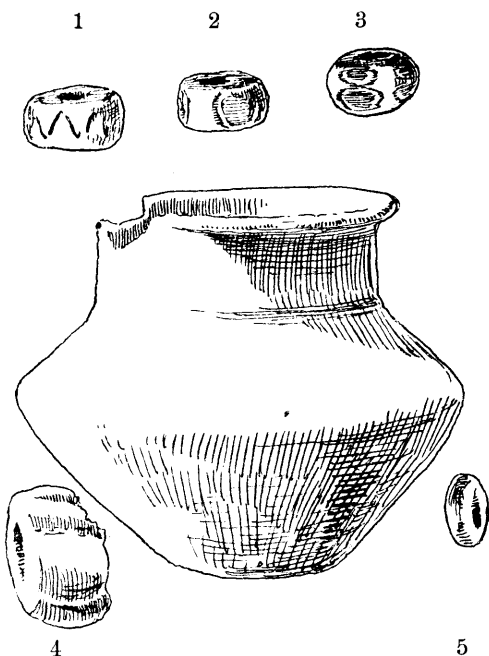
Glasniku II 1890 str. 75 = Wiss. Mitth. I str. 79 sl. 50 i 51.

⁴ Sr. „Arch. Értesítő“ X 1890 str. 331. Tamo naslikani primjerak ima oba zaključna članka, koji odgovaraju po obliku našem iz Surčina, a ostali članci imaju po 5 ispupčina. Pogrešno se meće u rimsko doba.

⁵ Szombathy La Tène-Fund von Mitrowitz an der Save in Slavonien. Mitth. der anthropolog. Gesell. in Wien XX 1890 str. [10] sa nacrtima.

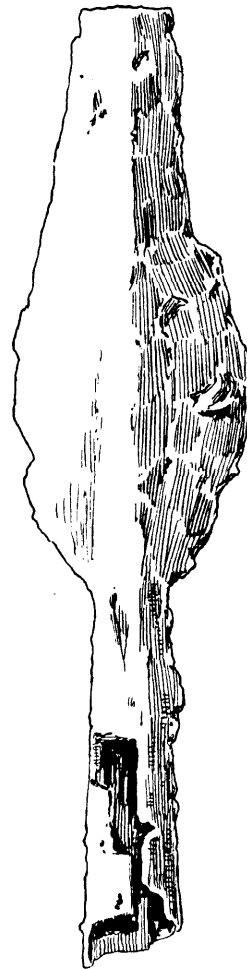
limenih korica, na kojima je prednja ornamentovana lamela načinjena od bronse, a stražnja od željeza. Sigurno je mač zajedno sa koricama bio presavijeno u grob položen, kako se je to u laténsko doba u Srijemu općenito činilo, pa je tekar odkada ga se našlo opet izravnano. To silovito ravnanje je krivo, da se je odlomio i izgubio šiljak mača i pokrhalo njegove tanke limene korice.

I kod kasnijih gradnja redovito se je nailazilo na prehistorijske grobove, ali kuda su se našeni predmeti djeli nije poznato. God. 1898 našla se više nego 1 m duboko u zemlji mala zemljana urna sive boje (sl. 33), rađena pomoću lončarskoga kola, 95 mm vis., a sa najvećim promjerom od 134 mm. U njoj je bio mrtvački pepeo, a oko nje mnogo staklenih zrna razne veličine iz jednoga niza (sl. 33). Od ovih je 21 komad zajedno sa urnom narodnomu muzeju darovao g. Emanuel Alković, vječnik sudbenoga stola u Mitrovici. 7 je manjih zrna od tamnomodroga prozirnoga stakla (sl. 33, 5) 3 veća tamnomodra (sl. 33, 1) urešava cikcakna linija, 6 komada od žute staklene paste (od kojih jedno dvostruko) imaju jedan ili dva

Sl. 33. Urna i stakleno zrnje iz Mitrovice (tvornica tanina). $\frac{1}{2}$ i $\frac{1}{4}$ nar. vel.

reda modrih bijelo opasanih očiju (sl. 33, 2 i 3). Jedno veće zrno od svjetlozeleno-zelena prozirnoga stakla narebreno je poput dinje (sl. 33, 4), a po jedno neprozirno tamnomodre i zelenkastomodre je boje. Predmeti iz toga groba spadaju u laténsko doba, a u to će doba možda spadati i jedno istodobno našeno i od g. Alkovića muzeju darovano, 242 mm

Sl. 34. Željezno koplje iz Mitrovice (tvornica tanina). $\frac{1}{2}$ nar. vel.

dugo željezno koplje (sl. 34) sa slabim rebrom i oširokom liti, kojemu fali šiljak. Nasuprot jedna prostom rukom građena, 98 mm visoka zemljana posudica (sl. 35) sa visokom vertikalno nasadenom ručicom, koja je istodobno kod tvornice tanina našena, ima posvema karakter sličnih radnja starijega vremena, pa bi mogla biti iz halštatskoga doba.

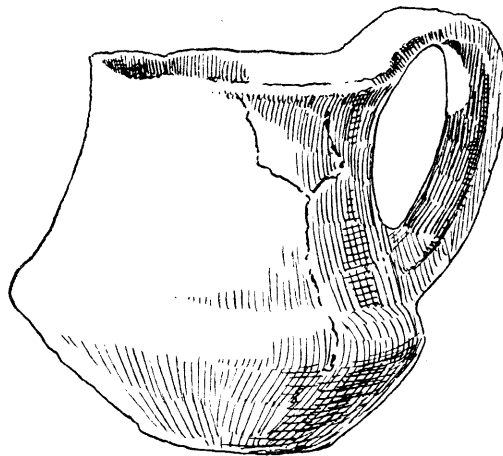
Najvažnije našašće učinilo se kod prekapanja u proljeću 1901, o kojem mi je neke podatke priopćio gosp. Basche, inžinir tvornice: Na jednom mjestu naišlo se na grob — navodno bez skeleta — a u njem na jedan zlatan niz, 2 pokidane bronsane certoske fibule i pojas, sastavljen od jedno 70 bronsanih članaka. Zlatni niz (sl. 36), koji je narodni muzej iz druge ruke kupio, sastavljaju četiri uske cjevčice od špiralno savijene tanke žice (duljina 114, 113, 112 i 74 mm), a pripadao mu je sigurno i jedan peti na troje slomljen, jače razmotan komad od 40 mm duljine. Između pojedinih špiralnih članaka nalazi se jedna veća (visina 19 mm, promjer 24 mm) i dvije manje (17 × 21 mm) šuplje bikonične jabučice, koje na površini imaju na način rozete pritaljenu dvostruku žicu, koja na većoj jabučici tvori po 8 listova, a na manjima po 7. Cijela težina niza sa jabučicama iznosi 60·65 gr.

Od pokidanih bronsanih fibula certoskoga oblika jedna 48 mm duga (sl. 37), koja se dala potpuno sastaviti, ima na najvišem mjestu plitko zarezanim crticama urešena luka dva mala krila i jedan nepotpun vertikalni nastavak, koji je valjda malim dugmetom završavao. Nožica završuje malim plosnatim dugmetom, a manjkajuća igla bila je na glavi dva puta špiralno smotana. Druga nešto veća fibula, kojoj glava i igla fale, ima sličan oblik, ali bez krilâ, vertikalitoga nastavka i crtica na luku.

Pojas su sastavljali 55 mm dugi bronsani članci (sl. 37, desno), na kojima su po četiri ovalne izbočine, koje dole imaju petljice za pričvršćivanje ili nanižavanje. Završavale su ga dvije pločice, na kojima su po tri ovalne ušice, a ovima je sigurno barem u prvi kraj morala da bude svrha prikopčavanje ili vezanje.

Najprije bi se očekivalo, da će jedna od tih završnih pločica imati tri odgovarajuće kvačice ili tri dugmeta, kojima bi se mogla zakvačiti u svoj par. Mjesto toga i ovdje, kao i u opisanom grobu sa Vučedola kod Vukovara, nalazimo na krajevima jednak par pločica sa jednakim ušicama. Tu je ili moguće, da su se oba kraja pojasa vezala otvorenim karikama od debele žice, od kojih se je jedna (sl. 37, dole; promjer 24 mm) u tom grobu našla, ili pako, da su članci bili kao ures prišiveni na remen ili tkanicu, koja se je prikopčavala posebnom predicom. U tom su slučaju ušice na zaključnim člancima imale tu svrhu, da se u nje zakvače lančići ili drugi privjesci, kako to vidimo na jednom takovom pojasu iz Arareve gomile na Glasincu u Bosni.¹

Za jedno 1·5 m dalje od groba sa zlatnim nakitom našli su se ulomci

Sl. 35. Zemljana posuda iz Mitrovice (tvornica tanina) $\frac{1}{2}$ nar. vel.

¹ Truhelka u Glasniku II 1890 str. 75. = Wiss. Mitth. I str. 79.

zrna od jantara, ali se ne može reći, da li je taj niz spadao u ovaj grob, ili u koji drugi.

Spomenuti inžinir Basche, koji posjeduje ovdje opisani pojas, ima još i više predmeta, koji su prigodom iskapanja g. 1901 nađeni. Po njegovim riječima našli su se na drugom jednom mjestu ljudski kosturi i konjske kosti uz staklena zrna iz nizova. Na trećem je mjestu bilo više željeznih predmeta, naime jedno veće i

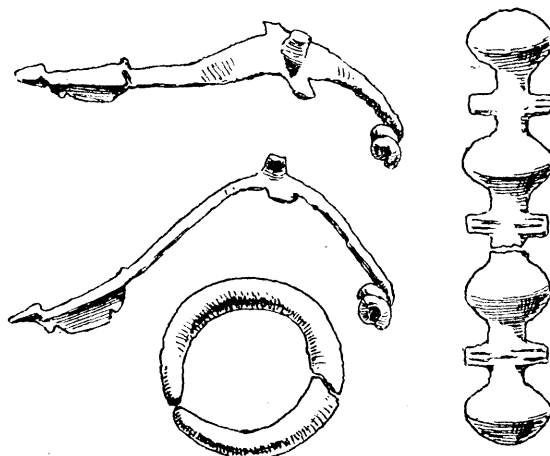
Sl. 36, Prehistorijski zlatan nakit iz Mitrovice (tvornica tanina). Nar. vel.

jedno manje koplje, dva noža i jedan duguljast kameni brus, koji na jednom kraju ima luknju za privješavanje. Osim toga mi je pokazao još jedan ulomak željezne laténske fibule, malen željezan čavao, jednu manju zemljanu urnu, ulomke jedne zdjelice sa oniskom nožicom, ulomaka od više drugih posuda, pa tri kruš-

kolika zemljana uteza srednje veličine sa ribarskih mreža i dva uteza od vretena, od kojih je jedan ornamentovan.

Promotre li se svi ovi nahodaji sa mitrovačke tvornice tanina, zajedno sa priopćenim podacima, kako su se našli, to je ponajprije sigurna činjenica, da tamo nije bila naselbina, nego neko groblje, u kojem su se pokopavali nespaljeni i spaljivani mrtvaci. Veoma je vjerovatno, da tako oprječni način postupanja kod pokopavanja ne spada u isto vrijeme.¹ Kako se sa drugih mjesta u Srijemu znade, da su se u laténsko doba mrtvaci spaljivali, to je vjerovatno, da su grobovi sa kosturima iz drugoga doba. Sudeći po nađenim predmetima, može to biti samo kasniji dio halštatskoga doba, u koji spadaju zlatni niz i drugi prilozni groba, u kojem se je on našao. Vjerovatno je, da je to bio grob sa kosturom, ali je isti valjda već tako istrunuo bio, da mu radnici ostanaka nisu vidili. Da je bio grob s paljevinom, morala bi se bila naći urna i na pola izgorjele kosti, koje se u zemlji uvijek dobro sačuvaju. Certoske fibule toga groba svakako upozoruju, da se ne smije kod datovanja pre-visoko ići, teško preko početka četvrtoga stoljeća pr. Kr., dočim su laténski grobovi još i mlađi.

Nešto što bi mitrovačkom zlatnom nizu posvema odgovaralo, nisam mogao iz susjednih zemalja da ustanovim. Iz Bosne zna se samo za jednu špiralnu cjevčicu od zlata, koja se je sigurno slično nosila kao mitrovačke, a iskopala se u Okrugu na Glasincu uz jednu fibulu sa lukom² u obliku čamca (a navicella) i 4 male fibule sa dugmetima. Prema tomu spada u isto doba sa mitrovačkim zlatnim nizom. Više komada zlatnih špirala ovoga oblika našlo se i u pokladu u Lžovicama blizu Labske Tynice u Češkoj,³ a nisu rijetke niti u Madžarskoj, samo mi nije poznat nijedan drugi primjer, gdje bi se one pojavile u savezu sa zlatnim jabučicama, koje bi pojedine članke niza rastavljale, a koje su prouzročile, da je ovaj jednostavni nakit morao na gledaoca učiniti veoma ugodan dojam.

Sl. 37. Bronsani predmeti iz Mitrovice (tvornica tanina). Nar. vel.

¹ Mogućnost, da su neke obitelji jednoga plemena mogle imati u običaju spaljivanje, a druge pokopavanje, naravno nije isključena. Žalibože za sada svi podatci o došle kod

nas nađenim grobovima toga vremena nisu dosta sigurni.

² Fiala u Glasniku VIII 1896 str. 449 = Wiss. Mitth. VI str. 23 sl. 33.

³ Pič Starožitnosti země české I 1; 133

3. Grob drugoga željeznoga doba u Mitrovici.

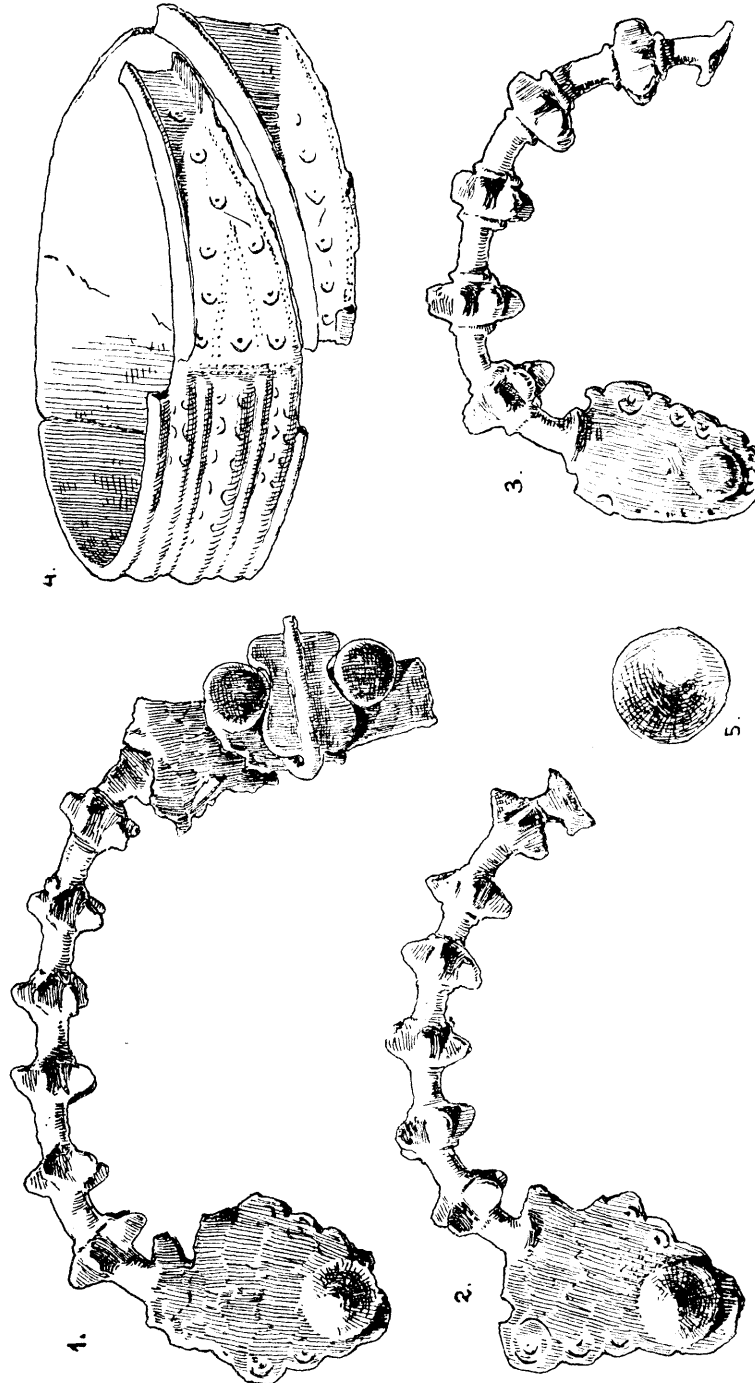
God. 1895 kupio je narodni muzej posredovanjem gosp. opata Paje Milera u Mitrovici veći broj predmeta, koje je tamošnji žitelj Stjepan Lovrić, ulica Palanka br. 745 (sada Srijemska ulica br. 119) u svojem dvorištu iskopao. Kopajuć u jugozapadnom kutu dvorišta, 6 m daleko od ulice, a 4 m od svoga zapadnoga susjeda malen trap (pivnicu), naišao je Lovrić u 1·5 m dubljine na jedan grob sa prilično dobro sačuvanim kosturom, položenim od istoka na zapad. Malo dalje na sjever nalazio se zid, koji da nije na taj grob spadao, a jedno 2—3 m dalje našao je bio prije 15 godina, kada je kopao zdenac, zidan rimski grob bez ikakvih priloga.

Iz spomenutoga groba potječe veći broj predmeta iz drugoga željeznoga doba, o kojima ću ovdje da govorim, ali su se tu našla i tri malena zemljana vrča sa ručicom, uskim grlom i uskim dnom, od kojih je jedan bio razlupan i zemljana „kadionica“ (lampica?), koja se je izgubila. Ona dva čitava vrčića, koji su dospjeli u narodni muzej, ne spadaju u istu skupinu sa prehistorijskim predmetima, nego su bezujetno iz rimskoga vremena, dakle za više stotina godina mlađi. Biti će, da su iz rimskoga groba, kojemu su po svojoj prilici pripadali i spomenuti zid i dobro sačuvani kostur. Prehistorijski mrtvac nasuprot, koji je na tom mjestu prije bio pokopan, možda je bio spaljen, pa su na pola izgorjele kosti i priloženi nakiti izpremiješani ležali u zemlji.

Ponajglavniji među nađenim prehistorijskim predmetima jesu tri fibule i dvije narukvice od srebra. Žalibože se je tvar na površini pretvorila u klorovo srebro, koje sačinjava prilično debeo sloj smeđe-crnkaste boje, a uslijed toga postali su predmeti veoma krhki, pa su se kod vađenja pokidali. Kako se nisu svi manji ulomci pokupili i poslali, to se nisu ovi nakiti mogli tako sastaviti, da bi bili potpuni. Najveća fibula (sl. 38 br. 1) 94^{mm} je duga, a od prilike 48^{mm} visoka. Njezin veoma splošten luk urešava šest zrna u obliku zvjezdolikih rozeta sa po pet trakova. Okrhana pločica, na kojoj se igla pričvrstila, imala je oblik trouglasta na uglovima zaokružena lista, sa po tri male oble krpice na vanjskim stranama, u kojima su zarežani središnjim tačkama provideni mali krugovi. Po analogiji sa sličnim slijedećim primjerkom morala su se u oba sada okrhana gornja ugla nalaziti po dva koncentrična kruga sa piknjom po srijedi. Na doljnjem kraju pločice bila je negda srebrnim čavlom, koji ima veliku polukružnu šuplju glavicu, prikovana željezna igla, od koje su se sačuvali samo neznatni tragovi. Nožna pločica (48^{mm} duga) također je okrhana i izvitlavita, ali se vidi, da je imala krstolik oblik i da je dolje bila previnuta u jednostavnu kuku, u koju se je igla zapinjala. Ta je pločica bila urešena, a od njezinih uresa sačuvaše se dva na po višim člancima stojeća dugmeta i izmed njih jedan list. Moguće, da je taj dio uresa drugačije bio pričvršćen na nožnoj ploči, a bez dvojbe tu još fale neki uresi.

Drugi primjerak (sl. 38 br. 2), koji ima također šest rozeta na luku, opisano mu je sasna sličan. Pločica sa iglom potpunije je sačuvana, a vide se i tragovi željezne igle, koja je jednako pričvršćena bila. Nožna pločica za zapiranje manjka. Duljina je iznosila od prilike 75^{mm}.

Ponešto različna je treća fibula (sl. 38 br. 3), koja je najmanja (duljina od prilike 64 mm, visina 46 mm). Zaobljeniji luk urešava pet mnogo debljih zrna

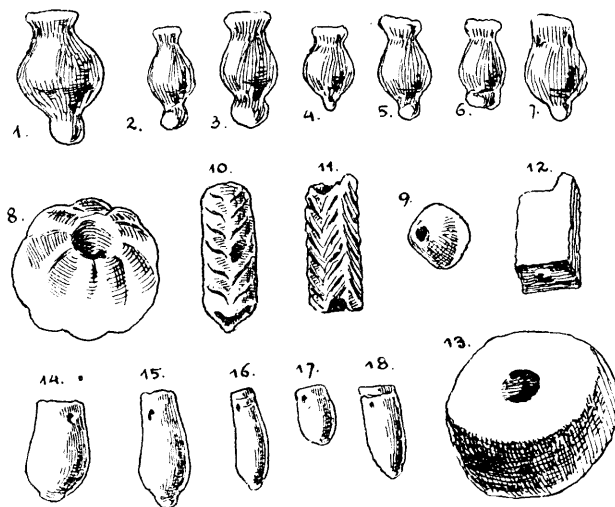
Sl. 38. Srebrni nakiti iz jednoga prehistorijskoga groba u Mitrovici. Nar. vel.

u obliku zvjezdolikih rozeta sa po šest trakova. Ovalna pločica za manjkajuću

željeznu iglu urešena je na rubu malim krugovima sa središnjim tačkama; glavica na čavlu je masivna i mnogo manja. Nožna pločica manjka.

Dok su ove fibule bile tako udešene, da im je nožna pločica bila na desnoj strani, nalazila se je kod četvrtoga komada na lijevoj. Od ove fibule sačuvala se je u ostalom samo na dvoje slomljena pločica s glave sa prvim člankom na luku, po čemu se može zaključivati, da je ona bila par prvoj ili drugoj od ovdje opisanih. Osim toga ima još nešto sitnijih ulomaka od nožnih pločica svih trijuh komada, tri čitava veća (promjer 16 mm) šuplja dugmeta (sl. 38 br. 5) i jedno manje (promjer 12 mm) koja su negda po svoj prilici bila na valjkastim nastavcima kao ukras na nožne pločice prilotana.

Jedna od narukvica (sl. 38, 4) je slomljena na dva komada, a druga na četiri. Prikazuju se kao 26 mm široke otanke ploče, kojima sužujući se okrajci stoje

Sl. 39. Zrna iz nizova iz jednoga prehistorijskoga groba u Mitrovici. 1—11 staklo, 12—13 jantar, 14—18 koralji. Nar. vel.

jedan povrh drugoga. Na širem srednjem dijelu iskovana su tri šira rebra, a izmed njih nalazi se još po jedno posve tanko. Na tim širim rebrima bili su zarezani sistemi od po dva polukruga sa središnjim tačkama, dok su ona tanka bila na gusto sitnim udubinama sprovedena. Sužujući se okrajci imaju van previnute rubove, a urešavaju ih tangenta spajani mali krugovi sa središnjim tačkama i dupli redovi sitnih piknjica oko ruba i usporo s rubovima spram sredine. Promjer tih narukvica iznosio je od prilike 68—63 mm.

Od bronsa bila je u tom grobu samo jedna manja zdjelica sa van izvinutim rubom,

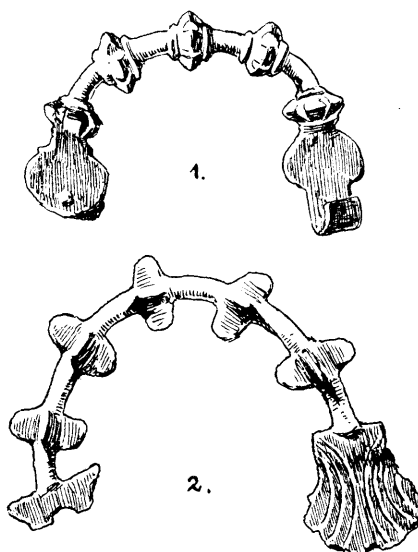
kojoj je gornji promjer mogao od prilike iznositi 11 cm. Na zaobljenom dnu ove samo u neznatnim ulomcima sačuvane posudice razpoznaju se zarezane koncentrične kružne crte. Kao podnožje služio joj jedan kusočunjast kolobar od 52 mm doljnega promjera, a oveća jedna petlja valjda je sa svojim izgubljenim parom imala svrhu, da se zakvači nesačuvano provesto posude. Još se je našao i bronsan čavao sa širokom plosnatom glavicom, ali se ne može reći, u što je rabio.

Mitrovački mrtvac — a možda ih je bilo i više — imao je uza se veoma obilan broj zrna iz nizova od razna materijala. Od jantara (sl. 39, 12 i 13) se je pokupilo cijelih obliha, počam od 5—20 mm promjera, svega 74 komada, a četiri nepotpuna komada imaju uglast oblik. Više manje cilindrična oblika je 61 blizu gornjega kraja probušeno zrno od negda crvenih, a sada sasna izbijeljelih koralja (sl. 39, 14—18), kojima se je tvar sasna smekšala. Najviše je staklenih zrna, i to od prozirna bijeloga stakla 262 na gornjem kraju probušena komada u obliku

kruškica razne veličine (sl. 39, 1—7) i jedno malo bikonična oblika (sl. 39, 9). Od zelenkasto bijeloga prozirnoga stakla jedno je veće zrno (sl. 39, 8), koje po obliku sjeća na dinju; od drugoga nešto manjega glatke površine nije se sačuvalo više od jedne polovice. Dva duguljasta staklena zrna crne su boje, a sva im je površina urešena svedenim zarezima (sl. 39, 10 i 11).

Cijela skupina predmeta iz ovoga mitrovačkoga prehistorijskoga groba u mnogo koječem bitno se razlikuje od predmeta, što ih inače iz naših prehistorijskih grobova, pa iz srednje Evrope i Italije poznajemo. Morati će se dakle analogije potražiti drugdje, a u tu svrhu najbolje će kao uvijek poslužiti fibule kao najkarakterističniji nakit. U koliko je meni poznato, našlo se je dosele fibula takovoga oblika samo u Grčkoj, Albaniji,¹ Bosni i Slavoniji, dakle u zapadnoj polovici balkanskoga poluotoka i jugoistočnom dijelu nekadanje Panonije. Čini se dakle, da je tu negdje taj oblik fibule i nastao, a najprije će biti, da se to dogodilo u Grčkoj, odakle se znade za primjerke iz Olympije i Dodone i nepoznate provenijencije u Kopenhagenskom muzeju.² Od Grka došla je ta fibula Ilirima, koji su u ostalim od spomenutih zemalja stanovali, a njihovi domaći kujundžije oponašali su grčki uzorak onako, kako su umjeli i kako su ga shvatili. Nije stoga čudo, da su mnoge pojedinosti na ovim ilirskim fibulama grčkoga oblika drugačije ispale, nego što je to na uzorcima izgledalo.

Najvažnije našašće takovih fibula od srebra, u skupu sa drugim nekim predmetima, učinilo se g. 1897 u Štrpcima u Bosni,³ gdje se med ostalim našlo šest velikih fibula od 11^{cm} duljine i dva komada u pol te veličine. Iz Bosne se je već od prije znalo za slične primjerke iz Rusanovića na Glasincu⁴ iz Rudina kod Rusanovića⁵, sa Gosinje planine na Glasincu⁶, sa Debeloga brda kod Sarajeva⁷ i iz Gorice u Ljubuškom kotaru u Hercegovini.⁸ Mitrovačke fibule označile bi za sada najsjeverniju tačku

Sl. 40. Bronsane fibule iz Novih Banovaca na Dunavu. Nar. vel.

¹ Jedan komad iz južne Albanije u sarajevskom muzeju spominje Fiala u Glasniku VI 1894 str. 757.

² Hoernes u Glasniku XIII 1901 str. 527 i sl.

³ Dr. M. Hoernes Srebrni pokladni nalazak iz Štrbaca u Bosni. Glasnik XIII 1901 str. 527—536.

⁴ Fiala u Glasniku VI 1894 str. 741 sl. 35 = Wiss. Mitth. IV str. 18 sl. 38 i 39. Grob sa paljevinom, Fibula od srebra.

⁵ Fiala u Glasniku VI 1894 str. 753 sl. 51 = Wiss. Mitth. IV str. 26 sl. 57 U gromili sa paljevinom i kosturnim grobovima bilo svega 7 nepot-

punih takovih fibula od bronza, jedna latenska fibula, mnogo jantarskih i modrih staklenih zrnaca, 4 kruškolika staklena zrna i više drugih predmeta.

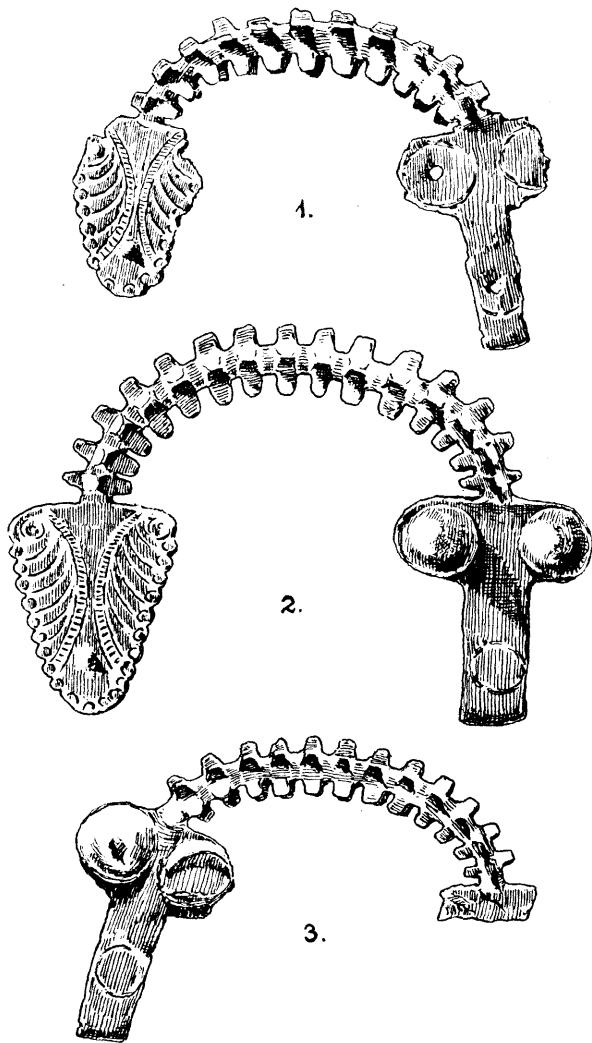
⁶ Fiala u Glasniku VII 1895 str. 554 sl. 31 = Wiss. Mitth. V str. 19 sl. 31 Željezna fibula iz groba sa kosturom.

⁷ Fiala u Glasniku VI 1894 str. 137 sl. 2 = Wiss. Mitth. IV str. 63 sl. 175 Nepotpuna bronsana fibula.

⁸ Truhelka u Glasniku XI 1899 str. 366 sl. 39 i 40 = Wiss. Mitth. VIII str. 25. Sa mjesta, gdje su bili pokopani i spaljeni i nespaljeni mrtvaci.

područja, u kojem se je ovakov nakit rabio. S njima zajedno našla su se i slična staklena i jantarska zrna, kao što su se sa takovim fibulama našla i u prethistorijskim grobovima na Rudinama kod Rusanovića na Glasincu u Bosni. Za mitrovačke narukvice analogija iz Bosne ili od drugud za sada još ne poznajem.

Mitrovački nahodaj nije u ostalom osamljena pojava u Slavoniji. U narodnom muzeju nalaze se naime još tri srebrne fibule nepoznate provenijencije i

Sl. 41. Srebrne fibule iz Slavonije ili Hrvatske.
Nar. vel.

visok. Na luku nalazi se petnaest na gusto poredanih zvjezdolikih rozeta sa po pet listića. Dvostruka zaglavna pločica ima oblik lista, a urešava ju ornament, koji u neku ruku sjeća na pravo neshvaćenu grčku palmetu. Na doljnjem kraju pločice bila je srebrnim čavlom pričvršćena bronsana igla, od koje se sačuvao

dvije bronsane, koje su se našle u Novim Banovcima na Dunavu (kotar Stara Pazova). Od potonjih je jedna (sl. 40, 2), koja se je našla god. 1900, 53 mm duga i 43 mm visoka. Skoro potpuno polukružni luk urešavaju na pet mjesta krstoliko smješteni listići. Nožna se pločica nije sačuvala, a pločicu, na kojoj je bila igla pričvršćena, rijese svedeni potezi, koji oponašaju motiv palmete. Druga novobanovačka fibula (sl. 40, 1), 44 mm duga i 30 mm visoka, našla se god. 1902. Na sploštenu luku nalazi se pet zrna u obliku šesterolistih rozeta. Krstolika nožna pločica ima previnutu kukicu za zapiranje, a na duploj zaglavnoj pločici, gdje je zakovicom bila učvršćena bronsana igla, nalazi se jednostavan ornament od svinutih crtica. Po svojem obliku sjeća ova fibula na bosanski primjerak sa Gosinje planine na Glasincu.

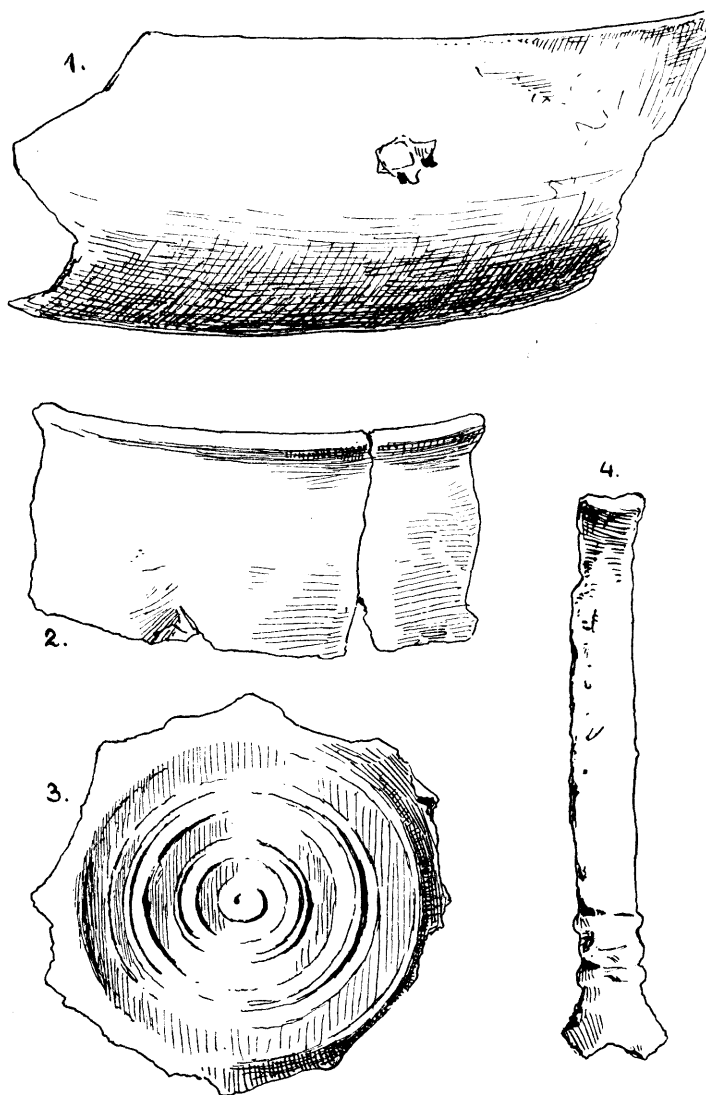
Tri srebrne fibule (sl. 41), koje najviše sjećaju na bosanski primjerak iz Rusanovića, dobio je narodni muzej iz umjetničko-obrtničkoga muzeja. Mjesto, gdje su se one našle, nije poznato, ali je vjerojatno, da su se negdje u Slavoniji iskopale. Najveći komad (sl. 41, 2) 74 mm je dug i 51 mm

samo neznatan komadić. Nožna pločica u obliku slova T dolje je previnuta u kuku za zapiranje igle. Urešavala su ju tri polukružna dugmenceta, stojeća na povišim narebrenim valjkastim nastavcima. Ti su valjci, od kojih jedan fali, na nožnu pločicu prilotani.

Drugi primjerak (sl. 41, 1) razlikuje se samo po tom, što je manji (63 mm d. i 41 mm vis.), što ima na luku samo 11 rozeta, i što ona tri dugmeta na nožnoj pločici nisu bila prilotana, nego zakovicama pričvršćena. Tih dugmeta sada u ostalom više nema.

Kod treće fibule (sl. 41, 3) nožna je pločica na protivnoj (lijevoj) strani. Na luku ima 12 rozeta; ornamentovana za glavna pločica sa iglom fali. Duljina iznosila je od prilike 60 mm, visina 37 mm.

Predmeti iz prehistorijskoga groba u Mitrovici prikazuju nakit, koji se je u Srijemu rabio, kada je dosta znatan saobraćaj sa južnije ležećim ilirskim krajevima postojao. Bilo je to u ono doba, kada su zapadnobalkanske zemlje i Panoniju nastavala samo plemena ilirskoga roda, između kojih se trgovački saobraćaj, koji je šizao dalje i do Grčke, sasvim vjerojatno pretpostavljati može. Sjeverni dijelovi toga područja, podvriženi uplivu susjednih zemalja na sjeverozapadu, u kojima je cvala halštatska kultura, i odanle su poprimali nakitnih oblika, koji su grčko-ilirske sve to više potiskavali. Potonjih je sve to više ponestajalo, od kako su od prilike od početka trećega stoljeća

Sl. 42. Ulomeci bronsanih posuda iz Jarka. 1—3 u 1/2 nar. vel., 4 u nar. vel.

pr. Kr. ilirski narodi došli u dodir sa kulturno dosta naprednim Keltima, od kojih su se neka plemena privremeno ili trajno med njima nastanila. Kelti su bili nosioci t. zv. latenske (druge željezne) kulture, koja je u hrvatskim zemljama na početku trećega stoljeća pr. Kr. već općenito gospodovala. Za mitrovačke i bosanske fibule držim, da su nešto starije od toga vremena, pa da je način, kako su im igle na zaglavnu ploču jednostavno čavlom prikovane, tako jednostavan, da nije opravdano jedino zato pretpostavljati možda još i kasnije vrijeme. Mislim, da će ih se slobodno smjeti uvrstiti od prilike u četvrto ili treće stoljeće prije Kr., pa da su nekako u to vrijeme bili zakopani i mitrovački nakiti, koje je valjda nosila kakova imućnija panonska mlada žena ili djevojka.

4. Srebrni nakiti latenskoga doba iz Jarka kod Mitrovice.

U proljeće 1902. nabavio sam za narodni muzej nekoliko predmeta, koji su se od prilike prije godinu dana u selu Jarku kod Mitrovice našli. Za pobliske podatke, gdje i uz koje se prilike stvari nadoše, nisam mogao da doznam, ali ne može biti sumnje, da barem većinom potječu iz jednoga groba. Ima tu većih ulomaka — jedno

Sl. 43. Srebrna latenska fibula iz Jarka. Od prilike $\frac{1}{2}$ nar. vel.

samo nepotpuno sabrале, tako da se ništa neda rekonstruisati, našla su se i tri bolja srebrna predmeta, naime dvije fibule i jedna uresna ploča sa pojasa. I oni su bili oštećeni. Na jednoj se fibuli bila prekinula tetiva, pa je uslijed toga bila otpala jedna špirala sa iglom, a na drugoj su tetiva, špirale i igla bile na više komada polomljene i izvijene; ploča je bila uslijed udarca, koji je u staro doba zadobila, sasna uleknuta, pa je, kada se je uz najveću opreznost u prvobitni položaj izvijala, na više mjesta popucala.

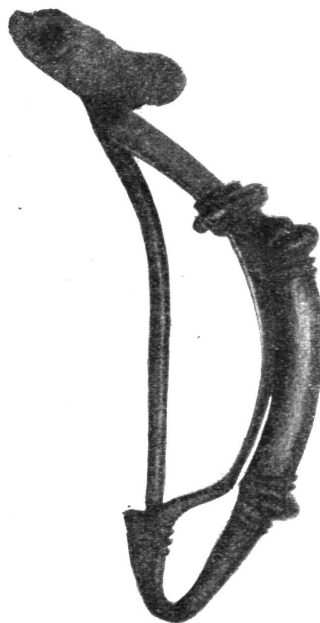
maka — jedno dno i šest većih komada od bočina — od barem tri veće posude od iskucana bronsana lima (sl. 42, 1 i 2.), tokareno dno rimske bronsane kaserole (sl. 42, 3.) i ulomak nekakova bronsana provesla (sl. 42, 4.), koje valjda spada na koju od onih većih posuda. Uz ove stvari neznatne vrijednosti, koje su se sigurno

Obije fibule, koje imaju za drugo željezno (latensko) doba karakterističan oblik, ističu se svojom vanrednom veličinom. Kod većega komada (sl. 43.), koji je 370 gr. težak, iznosi duljina 149 mm a visina 53 mm. Luk sastoji od debele, napred 37 mm široke trouglaste ploče, a prelazi u karakteristično udešenu nožicu, s koje se debeo okrugao nastavak, urešen sa tri velike oble kvržice, vraća k luku, pa ga blizu njegovog gornjega kraja oširokim profilovanim člankom obuhvaća. Vanjsku stranu oluka na nožici urešavaju na jednoj strani jednostavni cikcakni potezi, a na drugoj su četiri reljefna rebra smještena tamo, gdje luk prelazi u oluk. Iz fibuline glave izilazi na lijevu stranu debela žica zasukana u špiralu od 20 zavoja, a ovu 187 mm duga tetiva spaja sa odgovarajućom špiralom od 19 zavoja na desnoj strani, koja prelazi u 5 mm debelu iglu.

Manja fibula (sl. 44.) je 130 mm duga i 50 mm visoka; prednja širina lukove pločice iznosi 45 mm, cijela težina 294 gr. Nastavak, što se vraća k luku, ima samo dvije kvrge, koje kao i kod većega primjerka na obje strane prati po par uskih letvica. Oko oluka, koji je inače neurešen, obilaze vani četiri reljefna rebra. Špirala, kojoj je sada cijela duljina 143 mm, ima na lijevoj strani 21 zavoj, a na desnoj 15, ali nema sumnje da tu na desnoj strani fali i komad vanjske tetive i komadić špirale sa jedno 5—6 zavoja. U obje polovice špirale nalaze se sasvim zahrdali željezni klinici.

Obije ove fibule imaju oblik t. zv. srednje-latenskih, koje Tischler¹ meće u treće ili drugo stoljeće pr. Kr. Iskustvo je međutim dokazalo, da su te t. zv. srednje-latenske fibule još mnogo dulje u porabi bile. Tako ih se n. pr. u Personi kod Ornavassa u Gornjoj Italiji našlo veoma mnogo u grobovima zajedno sa novcima cara Augusta, od kojih su neki bili dapače kovani iza Augustove smrti za vladanja njegovog nasljednika Tiberija². Ne može dakle biti sumnje, da su se srednje-latenske fibule još u prvoj četvrti naše ere općenito rabile. Sudeći po gore spomenutom dnu rimske kaserole — ako ono zaista potječe iz istoga groba sa fibulama — biti će, da ni ove dvije jaračke fibule nisu starije od druge polovice prvoga stoljeća pr. Kr.

Ako i jesu ove fibule poradi svoje neobične veličine, pa i poradi toga što su od srebra mjesto da su od bronsa ili željeza, ređi predmeti, to im vrijednost ipak znatno zaostaje iza srebrne pojasne ploče (sl. 45.), koja se zajedno s njima našla. Ta uresna ploča sa pojasa načinjena je od odebela svedena komada srebrna lima u obliku velikoga lista. Cijela duljina iznosi 255 mm, najveća širina 125 mm.

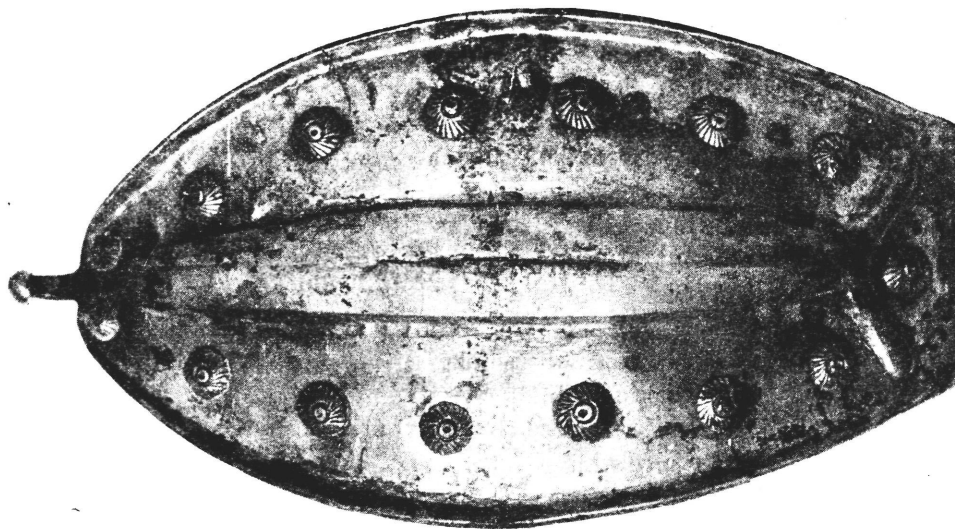
Sl. 44. Srebrna latenska fibula iz Jarka. Od prilike $\frac{2}{3}$ nar. vel.

¹ Correspondenzblatt der deutsch. Ges. f. Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte XVI 1885 str. 157 i sl.

² Dechelette Le Hradischt de Stradonic en Bohême. Macon 1901 str. 16.

Po srijedi je iskucano do 27 mm široko rebro, koje se na doljnjem kraju rašljasto razilazi. Rubovi su na duljim stranama gore uzvinuti. Na gornjem kraju nalazi se uzvinut deo trn sa polukružnim dugmetom, kojim se je ploča zakopčavala, a na doljnjem savita je ona, kako bi se uzmogla na pojasu pričvrstiti. Srednje rebro prati u dva reda 15 zakovicama pričvršćenih čunjastih dugmeta, koja su zarezima, okruzima i tačkama po srijedi urešena. Od ovih su dugmeta prednja dva znatno manja od ostalih; petnaesto nalazi se osebice između rašljastih nastavaka srednjega rebra.

Ovakovih uresnih ploča dosele se nije kod nas još nigdje našlo. Za nešto sličnoga znade se samo iz Doljnjih Laminaca u Bosni (kot. Bosanska Gradiška)¹

Sl. 45. Srebrna uresna ploča s pojasa iz Jarka. Od prilike 1/2 nar. vel.

gdje ih se je iskopalo deset komada. Ali laminačke ploče, koje su i sasna drugačije urešene, nego što je naša jaračka, nisu od srebra, nego od željezna lima, a kod nekih primjeraka bile su na površini pričvršćene sasna tanke urešene pločice od bronse. Da li sa našim posavačkim pločama stoji u kakovu savezu jedna ploča iz Mežigorja kod Kijeva u Rusiji, koja po Truhelki ima sličan oblik zavora i slične ornamentalne motive, za sada se ne može reći, a još se manje može ta analogija protumačiti. Svakako laminačke ploče i jaračka spadaju u isto vrijeme i istomu narodu, koji je nastavao bosansku i srijemsku Posavinu. Po gore istaknutim opaskama prilično je vjerojatno, da je to vrijeme druga polovica I. stoljeća pr. Kr., dakle vrijeme kratko prije dolaska Rimljana u južnopanonske krajeve, a narod, koji je onda tu prebivao i takove nakite nosio, bili su oni hrabri ilirski Panonci, koji su pod Batonom pokušali, da se rimskoga gospostva otresu.

Dr. Josip Brunšmid.

¹ Truhelka Glasnik XIII. 1901. str. 17.

STRIDON I ZRIN.

Sv. Jeronim (Hieronymus) rodio se oko g. 346. u nekom gradu Stridonu, o kojem sam kaže, da ga na svršetku 4. stoljeća već nije bilo, jer su ga razorili Goti oko g. 378. Evo, što on sam piše u svojoj autobiografiji: „Hieronymus, natus patre Eusebio, oppido Stridonis, quod a Gothis eversum, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit, usque in praesentem annum, id est Theodosii principis XIV., haec scripsi“.¹ Doslavno prevedeno to znači: „Ja Hieronymus (Jeronim) rodivši se od oca Eusebija u gradu Stridonu, koji je od Gota razoren negda na međi Dalmacije i Panonije bio, sve do ove godine, t. j. za Teodosija cara XIV.² to napisah“. Na razorenje rodnoga grada njegova Stridona odnose se i Jeronimove riječi, što ih je napisao g. 396 (Ad Heliodorum): „Viginti et amplius sunt anni, quod inter Constantinopolim et Alpes Julias quotidie romanus sanguis effunditur. Scythiam,.... Dalmatiam cunctasque Pannonias Gothus, Sarmata.... vastant, trahunt, rapiunt“. (Dvadeset i više ima godina, kako se među Konstantinopolom i Alpama Julskim svaki dan proljeva rimska krv. Skitiju.... Dalmaciju i sve Panonije — valjda gornju i doljnu — Got, Sarmaćanin.... pustoše, grabe, otimlju).

Na ove riječi Jeronimove, navlastito na one prve navezuje se obilna literatura, koja se bavi pitanjem, gdje je ležao grad Stridon, rodno mjesto toga slavnog crkvenog oca. Pred što ću da iznesem, što ja o tome mislim, čini mi se, da ne će biti na odmet, ako spomenem, kamo se sve smještao stari Stridon.

Najvjerojatnije je mišljenje, da je taj grad ležao u staroj Dalmaciji i da je prema tomu sv. Jeronim bio Dalmatinac. U najnovije doba pokušao je naš zaslužni i veleumni arheolog Bulić, da utvrdi to mišljenje novim dokazima.³ On drži, da je Stridon ležao na Grahovu polju poviše Glamoča, kojuda je od prilike išla međa između Dalmacije i Panonije u predaugustovo doba, na koje se odnose Jeronimove riječi: Dalmatiae quondam⁴ Pannoniaeque confinium. Tu je od prilike ležala i Σαρδων, što je spominje Ptolomej, aleksandrijski geograf u 2. stoljeću po Kr., iza Burnuma⁵ u Liburniji, koja je na sjevero-zapadu medila s Dalma-

¹ Hieronymi de viris illustribus liber, ex recensione Herdingii, Lipsiae, Teubner 1879. p. 65.

² Teodosije Veliki vladao je od 379—395. Ako brojka XIV. označuje godinu njegova vladanja, onda je to g. 393. napisano.

³ „Festschrift für Otto Benndorf zu seinem 60. Geburtstage gewidmet von Schülern, Freun-

den und Fachgenossen“. Wien 1898. i Bullettino di archeol. e storia dalmata a. 1899.

⁴ U radnjama Bulićevim riječ quondam nije tiskom istaknuta, kako je ovdje ja ističem, no držim, da je to potrebno u dokazivanju njegovu.

⁵ Rimski Burnum ležao je malo zapadno od današnjega Knina.

cijom. Po Bulićevu je mišljenju Ptolomejeva Σιδρών i Stridon isto. Jezično ne bi bilo lako identičnost tih imena ujamčiti; razlozi jezičnim preobrazbama geografskih imena obično su vrlo tajnoviti i teško im je ulaziti u trag, a jezikoslovna nauka traži danas računa o svakoj i najnezatnijoj fiziološkoj promjeni riječi. Bulićeve su riječi: „(Ich) begnüge mich... zu erklären, dass... ich Hieronymus für einen Dalmatiner zu halten mich berechtigt glaube, und dass ich an der Identität von Stridon mit dem Σιδρών des Ptolomaeus nicht zweifle“.

Bulić pridonio je samo novo jedno dokazalo (napis — kopiju — na kamenu međašu, što se našao na cesti između Glamoča i Grahova) hipotezi, koja je već odavna poznata. Tako je Katančić smještao Stridon „in haec loca, quibus hodie quoque fines Croatiae Bosnae et Dalmatiae concurrunt“ (Orbis antiquus p. 336), dakle „u one krajeve, u kojima se i danas granice Hrvatske, Bosne i Dalmacije dotiču“. Na Grahovo pomišlja Capor, Della patria di S. Girolamo 1828. Appendini identificira Stridon s Ptolomejevom Sidronom (Storia della Dalmazia 1844.) Uz to mišljenje pristaju Katalinić, Ljubić, Alačević i dr.

Drugi traže Stridon između Mure i Drave i smještaju ga od prilike onamo, gdje leži mjesto Štrigovo. To je dokazivao Dankó Josephus¹ po sličnosti imena i staroj tradiciji iz 15. stoljeća. Svoje dokazivanje osniva poglavito na jednom pismu pape Nikole V. od g. 1447., u kojem se pripovijeda, da je celjski knez Fridrik „ecclesiam sine cura sancti Hieronymi de Strigone, Zagrabiensis diocesis, que olim domus paterna ipsius sancti et in qua nutritus et educatus exstitit, de bonis sibi desuper creditis notabiliter construi et aedificari fecerit ac solemniter dotaverit“, t. j. da je pomenuti knez „učinio, da se bez dušobrižništva crkva sv. Jeronima iz Strigona biskupije zagrebačke, koja je bila nekoć očinskim domom samoga sveca i u kojoj je on othranjen i odgojen, od dobara njemu gore povjerenih znatno popravila i izgradila i da ju je svečano obdario“.² Ta se hipoteza čini nevjerojatnom, prvo što je tradicija i pobožna legenda već mnogo prije 15. stoljeća mnogo pridavala imenu sv. Jeronima, drugo što se ne podudara s riječima samoga Jeronima, a treće što je jezično još teže doći od „Stridona“ do „Štrigova“, nego li od „Sidrona“ do „Stridona“.

Neki su držali, da je Stridon ležao u Istri, i identificirali ga sa selom Sdrinja (Sdregna)³. U Istru smješta Stridon već Toma arcidakon († 1268) u svojoj Historia Salonitana. Njegove su riječi: „ad sinum Quarnericum, in cuius interioribus est oppidum Stridonis“ t. j. „na zalivu kvarnerskom, u prikrajcima kojega je grad Stridon“; a na drugom mjestu spominje „oppidum Stridonis, quod nunc est confinium Dalmatiae et Histriae“ — „grad Stridon, što sada leži na granici Dalmacije i Istre“. A Flavius Blondus (XV. stolj.)

¹ Divum Hieronymum oppido Stridonis in regione interamna (Muraköz) Hungariae anno CCCXXXI. p. Ch. natum esse propugnat... Moguntiae 1874.

² Isp. Theiner, Monum. Slavor. meridionalium I. 400.

³ Bulić Estratto dal Bullétino di archeol. e storia dalmata 1899. p. 3... Poichè gli uni collocavano Stridone a Sridnja (sic!) (Sdregna), villaggio del decanato di Portole nel vescovato di Capodistria.

tvrdi kao gotovu činjenicu, da je Strido = Sdrinja. U svom djelu *Italia illustrata* veli: „*Petram Pilosam inter et Portulam ac Primontem est oppidulum nunc nomine Sdrigna, quod fuisse constat olim Stridonis oppidum; unde gloriosissimus Ecclesiae doctor illustratorque Hieronymus originem duxit... tantum virum plane Italicum et non alienigenam fuisse constat*“. To znači: Između Petre Pilose (Kostela) i Oprtlja i Primonta (Piemonta, Završja) je gradić sada s imenom Sdrigna, o kojem se zna, da je bio nekoć grad Stridon; odanle je veoma glasoviti crkveni učenjak i prosvjetitelj Hieronymus potekao. . da je taj veliki čovjek za cijelo bio Talijan, a ne inostranac, poznato je“. Tome mišljenju priključili su se mnogi istraživači gotovo do našega doba. To mnijenje prihvatio je i neki talijanski pisac monah iz Bergama, koji je ustvrdio: „*Hieronymum non Dalmatum esse sed Italum*“, „da Jeronim nije Dalmatinac već Talijan“. Na nj i na njegova učitelja Blonda oborio se naš slavni Marko Marulić (1450—1524.) sa svojim spisom „*Marci Maruli Spalatensis in eos qui Beatum Hieronymum Italum esse contendunt*“ t. j. „Marka Marulića Splitsanina protiv onih, koji tvrde, da je sv. Jeronim Talijan“. Pobijajući Blonda, „*qui, cum Italiae regiones describeret, decimam tertiam, dixit, Istriam esse, in qua, inquit, Justinopolis civitas, et Pola et Stridon oppidum, sanctissimi Hieronymi patria, quod hodie Sdrigna appellatur*“ — koji je, kad je zemlje Italije opisivao, rekao, da je trinaesta Istria, u kojoj je, reče, grad Justinopolis i Pola i Stridon grad, slavnoga sveca Jeronima rodni grad, što se danas zove Sdrigna“ — Marulić tvrdi „*Stridone non illud oppidum esse, quod, sicut Blondus ait, Sdrigna dicitur, sed longe ab eo diversum et quod nunc ab accolis Strigoum vocatur*“ — „da Stridon nije onaj grad, koji se, kako Blondus veli, Sdrigna zove, već da je od toga znatno udaljen, i da se on (Stridon) danas od susjeda Strigoum zove“. ¹ Po svemu razlaganju svome Marulić pomišlja na Štrigovo na hrvatsko-bosanskoj granici niže Bos. Kostajnice, koje se u srednjem vijeku zvalo Ztregomba, a taj je kraj u istinu jednom pripadao Dalmaciji i prema tome bio je Jeronim rodnom Dalmatinac. Na istom mjestu i Klaić na svom Historičkom zemljovidu Hrvatske bilježi Strido? u rimsko doba. Da se imena Ztregomba, Strigoum, Štrigovo ne mogu jezično lako složiti s riječju Stridon, već sam prije rekao.

Pa ipak mi se čini vjerojatno, da je tu negdje ležao stari grad Stridon. Prvo moramo vjerovati, da je sv. Jeronim, tako uman i učen čovjek, točno znao odrediti, gdje mu je rodno mjesto. Prema riječima njegovim: „*oppidum Stridonis... Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit*“ čini se, da Bulić Stridon smješta suviše južno, Danko suviše sjeverno, a Blondus suviše zapadno. Preda mnom leži Klaićev Atlas za hrvatsku povjesnicu 1888. Iz karte Panonija i Dalmacija za rimskoga vladanja razabiram, da Dalmacija obuhvataše istočni dio današnje Istre do rijeke Arsie (Raše), južnu Hr-

¹ Isp. J. G. Sahwandtneri *Scriptores rerum hungaricarum, dalmaticarum croaticarum... 1748.* p. 766 id.

vatsku, čitavu današnju Dalmaciju, najveći dio Bosne, Hercegovine i Crnu Goru. Na istoku dopiraše preko rijeke Drine. Panonija obuhvataše današnju zapadnu Ugarsku među Dunavom i Dravom, dio Austrije, Štajerske i Kranjske, zatim svu Slavoniju, sjevernu Hrvatsku od Drave do Kupe i preko nje, napokon bosansku Posavinu i komadić Srbije među Drinom i Savom. Na sjeveru i istoku bijaše joj međa rijeka Dunav (po prilici od Beča do Biograda), na zapadu je graničila s pokrajinom Noricum i s Karnijom, a na jugu s Histrijom i Dalmacijom . . .“ Granicu između Dalmacije i Panonije u doba rimsko mogla bi od prilike označivati ravna crta, povučena od Postojne u Kranjskoj do Loznice na Drini; ta će sjeći upravo Kostajnicu, ispod koje leži jedno 6 km. s desne obale Une Štrigovo, a neko 4 km. s lijevoga brijega — gradina Zrin, negdanji grad slavni naših grofova Zrinskih.¹ Na Klaićevu zemljovidu leže ta mjesta iznad rimske granice dalmatinske, dakle u Panoniji. Da je to označivanje ispravno, sv. bi Jeronim jamačno ovako pisao: *Pannoniae et Dalmatiae confinium*, kako Bulić vrlo dobro veli: „nichts ist natürlicher und menschlicher, als dass Hieronymus bei einer solchen Ortsbezeichnung, zuerst die Heimat, dann erst das angrenzende Land nannte“. Očito je dakle Jeronim riječima *Dalmatiae et Pannoniae confinium* htio prvo da označi domovinu svoju, a drugo tek pograničnu zemlju. Prema tomu treba da je Strido ubilježen ispod granice dalmatinske. U ostalom sv. Jeronima držali su u općeno Dalmatincem i sami protivnici njegovi.

Prema tome je Marulić, kako mi se vidi, najbolje odredio mjesto staromu Stridonu Ali zašto on baš Štrigovo drži, da je i položajem a valjda i imenom stari Stridon? Zar on nije znao, da se i grad Zrin, od Štrigova jedno 10 kilometara s onu stranu Une, baš u njegovo doba nazivao i Sdrigna, navlastito u spomenicima mletačkim, kako ćemo poslije vidjeti? A u svojoj hrvatskoj legendi piše: „Rodi se blaženi Jerolim u gradu Zdrinju, ki biše na mejaših Dalmacije i ugarske (sic!) zemlje.“² To je očito protivuriječje. Ili možda ta hrvatska legenda nije od Marulića? Ja sam za tu nesuglasnost već znao pišući svoj članak „Marko Marulić i sv. Jeronim“ u Vijencu 1901. br. 42., pa ipak sam se riješio za to, da je ta legenda po mnogim znacima vjerojatnosti djelo Marulićevo. Pa odakle te nesuglasnosti? Već sam u pomenutom članku izrekao mogućnost, da nama dohranjeni rukopis u akademskoj knjižnici br. 341. nije autograf već prijepis; na to nas vode neke apsurdnosti, kao što je ona, da je Jeronim tumačio „stari testament iz kaldejskoga i židovskoga u latinski, a novi testament iz hrvatskoga u latinski. Tako Marulić jamačno nije mogao napisati.

Čini mi se, da je pisac hrvatske legende poznavao Jeronimove riječi: *Hieronymus natus . . . oppido Stridonis, quod . . . Dalmatiae quondam et Pannoniae confinium fuit*. Zar nijesu gotovo iste riječi u početku hrvatske legende? Mjesto „*Pannoniae*“ veli hrvatski pisac „ugarske zemlje“, očito, da bude hrvatskomu neukomu čitaocu jasnije. A gdje je naš

¹ Tako nekako označuje među i Kiepert, Imp. ² Stárine I. str. 226. rom. tabula geographica.

pisac mogao pomišljati taj svoj „grad Zdrinj“. Valjda ne misli na istarko selo Sdrigna, jer tuda nije medila ni Ugarska ni Dalmacija, a lje nije mogao misliti ni na Međimursko Štrigovo, jer onamo Dalmacija nikad nije sezala. Vjerojatno je dakle, da je naš pisar smještao svoj Zdrinj onamo, kamo mu je Marulić odredio mjesto u svom latinskom spisu — u blizini Štrigova (Strigoum). U hrvatskom autografu Marulićevu možda je i stajalo „Štrigovo“, a prepisivaču se vidjelo istini podobnije, da rimsko mjesto Stridon identificira sa Zdrinjem, koji se nalazio neko 10 km. na zapadu Štrigovu. A Bog zna, nije li to već i sam Marulić znao, ali nije htio svomu talijanskomu protivniku da priznaje, da bi i samo ime Zdrinja moglo potjecati od staroga Stridona. Da je Marulićev latinski polemični spis napisan s nekom rodoljubnom uzbuđenošću, može svatko lako vidjeti. Priznavajući samo ime Zdrinja, ako i na drugom mjestu, bio bi oštrinu polemike svoje znatno oslabio. A moglo je i tako biti, da je Marulić jednom bio o tome uvjeren, da je Stridon ostao u imenu Štrigovo, a poslije je mogao svoje vjerovanje promijeniti, pa je prema svome novom uvjerenju pisao u hrvatskoj legendi „Zdrinj“. A vjerojatno je, da je ova mlada od latinskoga spisa njegova. Dakle je i sam Marulić mogao već u svom hrvatskom autografu napisati u „gradu Zrinju“. A tko bi to sve znao!

Ali sad na stvar.

Baveći se o četiristagodišnjici naše umjetne pjesme izblize djelima Marulićevim zaustavim se baš kod pomenute prve rečenice iz Života sv. Jeronima; oko mi zapne za grad Zdrinj i osvoji me neka slutnja, da bi to mogao biti slavni naš grad Zrin ili Zrinj. Navela me na to činjenica, da Zrin leži 10--12 km. sjevero-zapadno od Štrigova, pored kojega je na Klaićevu Histor. zemljovidu zabilježen Strido(?) To je daljina, kao od Zagreba do Podsusjeda i još bliže. Geografske prilike dakle su u prilog mojoj hipotezi, jer po samim riječima Jeronimovim, u tom je kraju morao ležati rimski Stridon.

Da vidimo, što historija o gradu Zrinju zna. Na Klaićevu zemljovidu zabilježeno je do gradine Zrin: 1347. dobili Šubići. Te godine naime 31. julijsa darova kralj Ljudevit I. knezu Gregoriju i sinovcu njegovu Jurju od plemena Šubić „castrum Zryn . . . in terra Sclavonie habitum“. ¹ Da je grad Zrin već u početku XIV. vijeka stajao, o tom svjedoči listina od g. 1302., pisana u gradu Zrinju. ² Može biti, da su grad Zrinj podigli u XIII. stoljeću knezovi Babonići. ³

A sad da vidimo, kako se u ispravama piše ime tome gradu. God. 1328. čitamo castrum Ziryn ⁴ . . . I tu dalje: Zyryn, Zirin, Zerin, Zeryn,

¹ Isp. Fejer, Codex dipl. Hungariae IX. 1. p. 475—476. i Kukuljević, Zrin grad i njegovi gospodari str. 31.

² Njome daruje ban Stjepan Babonić opatu cistercitskomu u Toplicama (Topuskom) neku zemlju za uzdržavanje oltara sv. Križa. Taj oltar možda je stajao u samom Zrinju, gdje je bila već g. 1334. crkva B. D. Marije. Slična je vijest Marulićeva: Saepe adivimus, in mediis Strigoni ruinis adhuc

sacellum stare Hieronymo dedicatum t. j. često smo čuli, da usred razvalina Štrigova još svetište stoji Jeronimu posvećeno. Već sam na drugom mjestu istaknuo, da ovakim pripovijedanjima ne treba pridijevati mnogo važnosti.

³ Isp. Kukuljević, o. c. str. 11.

⁴ Isp. Thalloczy et Barabas, Codex comitum de Blagay p. 105.

Zeren, zatim Zryn, Zrin, Zrign, Zrinium, Zrinyum, Zrynyum i t. d. Oni su prvi oblici zabilježeni očito prema mađžarskomu izgovoru, a ovi posljednji prema hrvatskomu. Mađžarski jezik naime ne podnosi na početku riječi dva konsonanta ili suglasna, pa ih uklanja ili da umeće između njih jedan vokal: *barát* prema *brat*, *szerencse*: *sreća*, ili da pred njih metne jedan vokal: *iskola*: *škola*, *asztal*: *stol*.

Ali u talijanskim, navlastito u mletačkim spomenicima nalazi se i oblik *Sdrigna* i *Sdrigna* za Zrin, Zrinj. Evo nekoliko mjesta. U spisima mletačkoga arkiva spominje se *Petar Sdrigne*,¹ gdje je govora o Nikoli Ujaku Iločkom: . . . quod magnifico comiti *Petro Sdrigne*, oratori serenissimi domini regis Nicolai novi creati regis Bossine petenti subsidium et favorem ad acquisitionem regni predicti respondeatur, . . . odgovara se plemenitomu knezu Petru Zrinskomu, govorniku prejasnoga gospodina kralja Nikole, novoga izabranog kralja Bosanskoga, koji traži potpore i prijateljske pomoći za osvojenje pomenutoga kraljevstva . . . To je isprava od g. 1472.,² a odnosi se na Petra II. Zrinskoga, koji je pao na krbavskom polju kod Udbine u krvavoj bitki 11. rujna 1493.³

Ljubić izdao je⁴ izvještaje Pietra Pasqualiga, poklisara republike mletačke, što ih ovaj šalje u godinama 1509—1512. mletačkomu senatu o našim prilikama, a živio je u to vrijeme u Zagrebu. Tu se spominje među ostalima . . . conte Michiel Frangiepani, esso conte Zuanne (Ivan), conte Nicolo da Sdrigna suo cugnao (šurjak), conte Antonio et conte Gregorio Blagagia (Blagaj), tuti signoroli in sta Croatia . . . 1509. 1. novembre. Scrizza. — Ili malo dalje na str. 110. . . a 11 fu sotto Bichachi con 450 cavalli, di cui 300 del conte Zuan e il resto del conte Nicolò da Sdrigna suo cognato . . . 1509. 16. novembre. Zagabria. — U istom listu niže: Il conte Zorzi (Đorđe t. j. Zorzi Marsinschi) passò a Sdrigna a trovar sua madre . . . — Na str. 124. Il cardinal è andato a Zagabria per dar ordine alle cose di quel vescovato (biskupija). Bot Andreas neli di passati morite in Croatia, et fu sepulto in Sdrigna. 1511. 15. marzo Vratislavia.

God. 1319.⁵: Filii Bratosclavi de *Strena*. Item in eodem consilio Dimitri de Radosta factus fuit scribanus in barcusio Dobresse de *Strena* (str. 147.), a na str. 113. Dobressa de *Screna*; piše se i *Scregna*. Gelcich drži, da valja svuda čitati *Strena*, *Stregna*. Nije li i to *Zdrinj*, *Zrinj*? Po vremenu može to biti. Moram kazati, da ne znam, dali je to porodično ime ili ime mjesta. A ne znam ni to, kamo bih ova imena smjestio, za to ih ne ću u dokazivanju svom ni upotrebljavati, premda bi ona meni dobro poslužila, kako će se poslije vidjeti.

Nema sumnje, da bi se našlo još izvora, u kojima se Zrin zove *Zdrin*. A kako da protumačimo ovaj jezični pojav? Filologija zaprema danas među nau-

¹ Isp. Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca 1875. str. 211. i 212.

² Isp. Kukuljević, Grad Zrin str. 46. 47.

³ Isp. Kukuljević, o. c. str. 52.

⁴ Commissiones et Relationes Venetae Tom. I. 1876. str. 109.

⁵ Monum. sp. h. Sl. mer. vol. XXIX. Monumenta Ragusina Tom. V. ed. Gelcich 1897. str. 133.

kama vrlo odlično mjesto, pa je upravo ona često pozvata, da svoju kaže navlastito u arheologiji, povijesti i geografiji, a i u drugim naukama. Ona se kao nauka pomoćnica, čini se, još uvijek premalo cijeni. Ako se njene zasade upotrebljavaju lakomisleno, bit će dašto i rezultati bezuspješni i nevjerojatni, i uz savjesnu porabu njihovu uvijek će ostati još mnogi znanosni problemi ne riješeni; toga u ostalom ima u svakoj nauci. Osobito teško je jezično tumačenje geografskih imena rijeka, gradova, bregova i t. d., jer tu jezici idu svojim posebnim putovima, a elementima koji su utjecali na jezičnu promjenu tih imena, često je vrlo teško ulaziti u trag. Takovih će teškoća biti i u našem pitanju. Ali nauka jezična zna mnoga pitanja da objasni sasama novim svjetlom i kadra je mnogim problemima drugih nauka da prokaže sasama nove smjerove istraživanju.

I ja ću pokušati, da osvijetlim pitanje o Stridonu naukom jezičnom. Želim naime pojavama jezičnim, da dokažem, da se u našem imenu Zrin čuva ime staroga rimskog Stridona. Kako će svatko lako pogoditi, navelo me na to dvoje: 1. što mnogi Stridon traži u blizini grada Zrinja, a 2. što se naš Zrin u ispravama zove i Zdrinj.

Pored rimskoga oblika Stridon mora da je postojao i oblik Stridan i Stridanj, prema kojemu stoji genit. sg. Stridna i Stridnja. Čovjek bi doduše prije očekivao nomin. Stridūn prema drakūn: lat. draco, dracōnis it. dracone, lijūn: leone, pavūn: pavone, račūn: ragione, spirūn: sperone (kljun u lađe), timūn: timone (kormilo) i t. d.¹ ili čak Stridin prema Jakin, Nin, Skradin, Solin: Ancona, Nona, Scardona, Salona.² To su doduše sama imena na *a*. Tu je *i* postalo od *y* (= *n*) a ovo iz *ū*, koje se fiziološki razvija iz zatvorenoga vokala *ō*; Brugmann taj glas bilježi *ō*, a stoji između *ō* i *ū*. Ali taka oblika za Stridon nema.

Našu će stvar valjati drukčije obrazložiti. Mi moramo suponirati oblik Stridōn s kratkim vokalom *o* u nominativu. A takov je bio izgovor očito u vulgarnom latinskom jeziku za razliku od književnoga jezika.³ Ali sada pomislimo, da se tu radi o tuđici ili posudenici, koju su preuzeli panonski Slaveni u 5. 6. 7. stolj., onda joj oblik nije mogao biti drugojačiji već Stridънъ ili Stridън'ъ (стридънъ, стридън'ъ). Kako već rekoh romanski *ō* je vokal zatvoren, te ima kvalitetu vokala *u*, a ovomu je odraz u starom slovenskom (i slavenskom) ѣ (= *ü*) Po fiziološkim zakonima jezika hrvatskoga moglo je od toga postati samo Stridan, Stridanj s genitivom Stridna, Stridnja, kako iz stsl. сънъ gen. съна postaje hrv. san sna. Sličnim putem dobili smo valjda od ἡγεμών, ἡγεμόνος riječ iguman gen. igumna ili od φράτωρ, φράτορος riječ fratar fratra pored frator fratora.

Ali tu je još nešto moguće. Već sam rekao, da su Goti u 4. stolj. Stridon razrušili i ovim su krajevima bili gospodari još u 5. stolj. Kako su oni mogli

¹ Mikl. Vgl. Gramm. der sl. Spr. I² 401.

² Mikl. o. c. I² 399.

³ Isp. Zauner, Romanische Sprachwissenschaft p. 23. §. 5. Auf einer weiteren Stufe wurden dann die Vocale in freier Silbe gelangt, in

gedeckter Silbe gekürzt, so dass sich die Entwicklung der Vocale im Vulgärlatein folgendermassen darstellt: Schriftlatein *ō*. Vulgärlatein in freier Silbe *ō*, in gedeckter Silbe *ō̄*.

nazivati to mjesto? Strido, Stridonis pripada t. zv. idg. n-osnovama, za koje se uzimlju grčke paradigme ἡγεμών, — ὄνος i ποιμήν — ενος. Prema tima osnovama stoji u germanskim jezicima, dakle i u gotskom vrlo razvijena konsonantska n-deklinacija, i paradigmi ἡγεμών akuz. ἡγεμόνα točno odgovara u gotskom: nom. hana akuz. hanan (= der Hahn). I Stridon, Stridonem morao je dobiti u got. oblik Strida, Stridan. Poznato je, da se tuda imena gradova najradije preuzimlju u obliku akuzativa (idem u Vinkovce dalo povoda njem. nom. Vinkovce); tako je i gotski akuz. Stridan mogao postati slavenski a poslije hrv. nom. Stridan, Stridanj gen. Stridna, Stridnja.

To je prva točka mojega dokazivanja. Prelazim na drugu, u kojoj hoću da dokažem, kako je iz genit. i drugih kosih padeža mogao nastati nom. Strin, Strinj (Zdrin, Zdrinj).

Dentalni konsonant *d* među svima je zatvornima konsonantima najmanje resistantan. On se artikulira baš na onim mjestima u usnoj duplji našoj, gdje se izmjenjuje i artikulacija govornih vokala: ispred grlenih ili guturalnih (velarnih) a iza usnih ili labijalnih. Zatvor usnih organa kod glasa *d* tako je slab, da on uz živo izmjenjivanje vokala, stojeći među njima, vrlo lako i često nestaje. Tako možemo tumačiti u našem jeziku ispadanje konsonanta *d* među vokalima u glāti mj. gleati od glèdati. U Vuku ima pogledati, čudo neglejano. Od jedan na deset postaje u brzu govoru jedan na eset pa otuda jedanaest.¹ Možda se imadu tako tumačiti i imperativi ne, nej, naj, nete, nejte, najte, nemo, nejmo, najmo iz *ne-dêj, *ne-dêjte, *ne-dêjmo u značenju nemoj, nemojte, nemojmo. Ovdje spominjem uzgređice, da ja iz oblika nemo kao baze izvodim imperative nemojmo, nemojte, nemoj. Taj je jezični pojav poznat i u drugim indoevropskim jezicima; tako u njemačkom postaje od zu dem zum, bei dem beim itd. Tim pojavom pokušao sam, da protumačim germanski slabi preterit: njem. ich salbte, staronjem. salbōta, got. salbōda iz pragerm. *salpōdēda indoevrop. salpō-dhedhōm.² I grčko τράχοντα postalo je od τριχ-δεχοντα.³

Ali ne samo među vokalima, i među konsonantima u našem jeziku *d* ispada: grozda k gen. groska od grozdka, a navlastito to biva pred nazalnim dentalom *n*, bio *d* pred konsonant ili vokal: nužno iz nužno, prazno iz prazno, pozno iz pozno, skinuti iz skidnuti prema skidati, prenuti se prema prèdati. Na tom se pojavu osnivaju već i u starom slov. jeziku glagoli: бѣнати, пранати, заганати, сканати, венати od korijena: b̄n d, pra d, ga d, sva d, va d.⁴ Istina je, to biva redovno, kad između *d* i *n* nije bilo vokala od iskona, ako je pak među njima stajao vokal, ostaje *d*: dno iz d̄no, gladna iz glad̄na, hladna iz hlad̄na,⁵ ali ipak ima prazna iz prazd̄na, a u Marulićevoj Juditi (Stari pisci I str. 34. stih 334) čitamo — istinabog u sroku — hlanje (: zvanje) mj. hladnje, hladnije.

¹ Drukčije Maretić, Gramatika i stilistika hrv. ili srp. jezika str. 66.

² Ispor. moju raspravu: Zur Entstehung des schwachen Praeteritums im Germanischen str. 60 i dalje.

³ Isp. Brugmann, Grundriss II. 464.

⁴ Isp. Miklosich, Vergl. Gramm. I 226.

⁵ Maretić o. c. str. 66.

Možda se ovi pojavi i ne osnivaju na prostom ispadanju dentala *d*, već na t. zv. regresivnoj asimilaciji konsonanata. Zatvorni dental *d* se asimilira nazalnom dentalu *n* vrlo lako, prvo što mu je resistencija ili otpornost veoma slaba, a drugo što oba konsonanta pripadaju istoj konsonantskoj kategoriji, te bi proces bio: skidnuti, skinnuti, skinuti. Isp. lat. *annecto*, *annitor*, *annumero* iz *ad-necto*, *ad-nitor*, *ad-numero*.

Po tom jezičnom procesu lako dolazimo i do oblika *Strina*, *Strinja* (*Zdrina*, *Zdrinja*) iz *Stridna* *Stridnja*. Što bilježim dva oblika *Strina* i *Strinja*, to time označujem samo dialektne razlike, koje su u našem jeziku dovoljno poznate. Na sjeveru (kajk.) govori se *n*, na zapadu i jugu *nj* (čak. i štok.). Tako se i sam grad Zrin piše i govori: Zrin i Zrinj, a pitanje, koje je bolje, upravo je bespredmetno. U oblike *Strinja*, *Zdrinja* moramo vjerovati, jer su historički utvrđeni. A kad su jedan put nastali oblici gen. *Zdrinja*, dat. *Zdrinju* instr. *Zdrinjem*, što je bilo prirodnije, nego da se prema njima uobičaji nom. *Zdrin*, *Zdrinj*.

Još mi preostaje, da objasnim dvije stvari: 1. kako je postalo od *Strinj* *Zdrinj*, a 2. kako se prometnuo *Zdrinj* u *Zrinj*. Moram po duši priznati, da mi nije lako dati računa o tome, kako je *Strinj* prešlo u *Zdrinj*. Kako smo vidjeli, historijski je posljednji oblik utvrđen u latin. i talij. izvorima: *Sdrign*. Otkuda ono *d* mj. *t*? Takovih zagonetki ima u slavenskim jezicima više. U starom slovenskom jeziku je takav pojav u riječi *nozdr* hrv. *nozdra*, *nozdrva*, lat. *nares*, koja očito potječe od *nos* + *ri* (-*ri*, -*ri*), te bi čovjek očekivao između *s* i *r* umetnuti prijelazni dental *t* a ne *d*, dakle *nos-tri*, *nos-tri*. Tako je u lit. *nas-rai*, *nas-trai*, njem. *Nüster*. Staroslov. riječ *мазда* (nježna kožica na rani) potječe od *maco*; slovenački *mezdra*, malorus. *mizdra*, gdje bi trebalo između *s* i *r* da stoji *t* mj. *d*. Takvih pojava ima još, a nitko ih nije protumačio, koliko je meni znano.¹ Zašto se govori *sestra*, a ne *sezdra*; indoevr. je baza *svesr-* staroind. *svasr-* nom. sg. *svasā* lat. *soror* iz **svesōr* lit. *sesū* iz **svesō*, got. *svistar*, stnjem. *swester*. Dakle i german. jezici poznaju te umetnute dentale između *s* i *r*. Brugmann, Grundriss I² 788 veli: „Vielleicht ist *zdr* die lautgesetzliche Umgestaltung und *sestra* durch **sesū* **seser* — mit stimmlos gebliebenem *s* oder durch *bratr* erzeugt worden“. On misli, kako se iz pomenutoga mjesta razabira, da je *nozdr* postalo iz *noz-ri*, a ovo od *nos-ri*, da je dakle glasovnim zakonom jednim *sr* prešlo u *zr*, a ovo u *zdr*, pa ispoređuje s tim pojavom riječi: starosl. *iz-d-rešti* hrv. *izreći*, *bez-d-rala* = bez pluga, slovenački *zdrěl*, donjosrb. *zdrjały* = staroslov. *здрѣль* hrv. *zreo*.

Da protumačimo *Zdrinj* prema *Strinj*, naći ćemo možda pomoći u historiji jezika talijanskoga; u njem nam se i sačuvao oblik *Sdrign*. Tu vidimo ovake pojave: *sdruzzolare* iz **srotealare*, *sdrajare* iz **disradiare*, sicilski *sdruviglià* iz *s-revigilare*.² Pored ovih riječi ima u talijanskom jeziku i drugih s početnom konsonantskom skupinom *sdr-*: *sdrisciare* „mljeskati“, *sdramba* „konopljano zrno“. O toj riječi veli Tommaseo, Dizionario della

¹ Isp. Miklosich, o. c. str. 279.

² Brugmann o. c. p. 827. § 954. i Gröber, Grundriss der rom. Phil. I. str. 532.

lingua ital.: È un pugnello (peštica) di stoppa (kučine). Forse aff. a *stramba* per la commutaz. solita delle due lett. U talijanskome je dakle poznat glasovni zakon, po kojem se na početku riječi bezvučna skupina *sr* i *str* pretvara u zvučnu *sdr*. Talijani su dakle mogli od *Strinj* napraviti *Sdrinj*, a Hrvati na zapadu primili su taj oblik od njih i pišu *Zdrinj*. Kako ćemo odmah čuti, u zapadnim baš krajevima Hrvatima ta skupina *sdr* na početku riječi dobro zvuči i u hrvatskim riječima.

Svatko će lako uvidjeti, da ja govorim o konsonantskoj *sdr*- na početku riječi, gdje je *d* tek sekundaran umetak između *sr*- ili *zr*-, a trebalo bi da objasnim, kako se *str*-, gdje je srednji dentalan prvotan, prometnulo u *sdr*-, ali takvih riječi ima u tal. vrlo malo, jer skupina *str*- ostaje u talij. jeziku nepromijenjena: *strato*, *strepito*, *stridore* itd. Riječ *sdramba*, *stramba* neka je reda pojava. S pravom se može ustvrditi, da su Talijani po svom glasovnom zakonu od naše riječi *Zrinj* napravili *Sdrign*, umetnuvši *d*. I to se vidi i nekako vjerovanije. Ali zašto Talijani još i danas nazivlju u Istri selo *Ždrenj*¹ *Sdregna*, pa ga izvode iz staroga *Stridona*? Da je talijansko *Sdregna* postalo od roman. a i slav. *Sdrigna*, o tom nema sumnje: talij. *e* stoji prema lat. i latin. *minus*, talij. *meno*, *signum*: *segno*, *benignus*: *benegno* itd.² Prema talij. *Sdregna* postalo je hrvatski *Zdrenj*, *Ždrenj*. Čini se dakle, da je u ovom slučaju *sdr*- postalo od *str*-, dali u povodu kojega glasovnog zakona, ili kojega drugog jezičnog pojava, to ne bih znao reći. Već sam imao prilike istaknuti, da je kod geografskih imena često najteže ući u trag istini. Tko može jamčiti, da tal. *Sdrigna* *Sdregna* nije nastalo iz običnoga vezanja s prijedlozima *a*, *da*: *a* *Sdrinja*, *da* *Sdrigna* mj. *a* *Strinja*, *da* *Strinja*. U tal. postoji pravilo, da u riječima iza *a tr* prelazi u *dr*: *patre*: *padre*, *latro*: *ladro*.³ Po fonetičnim zakonima između pojedinih riječi u rečenici (*sandhi*) mogla je ova promjena u *Sdrign* u talijanskom lako nastati, koja se onda općeno prihvatila. Mogao je oblik *Sdrign* i tako postati, da se ta riječ iz neznanih psiholoških povoda prislouila uz koju, kakva je pomenuto *sdruzzolare*. Od *Stridanj* *Stridnja* postalo je među Hrvatima ili Slovenima *Strinj*, *Strinja*, kako sam već pokazao; dakle su riječ u tom obliku Talijani primili od Slovena ili Hrvata. A od kojih? Od dalmatinskih ili istarskih? Po onomu, što sv. Jeronim veli o *Stridonu*, postao je *Strinj* među dalmatinskim Hrvatima, a što ima i u Istri jedan *Zdrinj* ili *Zdrenj*, tomu se ne moramo čuditi. Eno nam dva *Cetinja*; *Stridon* u Dalmaciji bio je možda matica, a istarski naseobina; u vrijeme seobe naroda ide raseljavanje pravcem prema zapadu. Amo su donijeli Dalmatinci ime *Stridon*, *Strinj* ili *Zdrinj*, a Talijani su napravili *Sdregna*, a otuda hrv. oblik *Zdrenj* *Ždrenj*. Da je obrnuto bilo iseljivanje, i Hrvati Dalmatinci bi svoj grad *Zdrinj* nazivali *Zdrenj* s vokalom *e*, a toga nijesam našao. Ponavljam, da je moguće, da su Talijani a i zapadni Hrvati mogli u XIV. XV.

¹ *Ždrenj*, *Sdregna* je selo od 800 stanovnika u općini Oprtaljskoj (*Portole*), a u političkom kotaru Pazinskom (*Pisino*) i sudbenom kotaru Motovunskom (*Montona*).

² Ispor. F. D'Ovidio i Meyer-Lübke, *Die ital. Sprache* u Gröbers Grundriss d. rom. Phil. I. str. 502.

³ Isp. Meyer-Lübke, *Ital. Gramm.* p. 137.

stolj. naš Zrin krstiti imenom Zdrigna, Sdrigna, jer je i u talijanskom i u hrvatskom jeziku poznat jezični pojav, da se između z-r umeće d, i tako postaje zdr. Prema tomu se onda ne bi u obliku Sdrinj Sdrigna čuvala stara tradicija rimskoga oblika Stridona i riječ Sdrinj bila bi tek neka renaissanca staroga Stridona. Ako je to tako, onda se ni istarski Zdrenj ne smije izvoditi izravno iz oblika Strido, kako se to čini. Uprkos svima ovima neprilikama u mojem dokazivanju, ja se iz pomenutih drugih razloga priklanjam mišljenju, da se u našem gradu Zrinju čuva i jezična uspomena na rimski Stridon. Treba samo razmisliti ovo: Od Jeronimovih vremena do XIV. vijeka proteklo je upravo tisuću godina. Koliko je baš našim krajevima prolazilo i stajalo naroda i plemena, koji su mogli staromu Stridonu podati oblik, iz kojega se izvilo naše ime Zrinj! Mi jezika mnogih tih prolaznika a ni jezičnih zakona njihovih ne poznajemo, pa o mnogome, što nam je iza njih ostalo, ne možemo dati računa. Tu se moramo zadovoljavati onom: non liquet.

Ako li se pak čuva u obliku Sdrigna izravna jezična tradicija imena grada Stridona, onda nam valja drugim putem potražiti postanje hrvatskoga oblika Zrin, Zrinj.

Pokušat ću da pokažem, kako je od Zdrinj Zdrin moglo postati Zrinj, Zrin, t. j. kako je konsonant *d* mogao u Pounju i Posavini nestati. Po zapadnim a i južnim krajevima, kojuda se govori hrvatska riječ, čuju se oblici: z drak, z draka, pored zrak, zraka, za zdreti (u Boki) pored zazreti, zdreo i zdrèti pored zreo, zreti, zdrijevati, zdrijevanje, razdriješiti pored razriješiti, otuda i samo driješiti i t. d. konsonant *d* ovdje je svuda umetnut između z-r. Drugi slavenski i neslavenski jezici ne poznaju ga na tom mjestu u tim riječima, on dakle prvotno ne spada u korijen pomenutih riječi. Ali ne čuje se ni u sjevernim ni istočnim krajevima, gdje se govori hrvatski; ne čuje se u kraju, gdje n. pr. leži grad Zrinj. I ime Zdrinj ima posve jednaku strukturu, kakva je u navedenih riječi z draka, zdreo i t. d., i ako vjerujemo, da je u Zdrinj *d* prvotno, postalo valjda od *t* u riječi Stridon. Amošnji Hrvati prema Savi ne poznaju oblika zdreo, z draka. Poradi strukturne jednakosti riječi Zdrinj, zdreo, z draka i sličnih moglo se lako dogoditi, da su Posavci počeli govoriti Zrinj bez *d*, kako se u njih govori i zreo, zraka i t. d. bez *d*. Na jugu i zapadu govorilo se i pisalo Zdrinj, na sjeveru Zrinj. Ovakovo preobražavanje riječi dopušta jezična nauka, a za naše dokazivanje ima k tomu još i potvrda u spomenutim historijskim zapisima.

Naš Zrinj-grad izdigao se dakle na mjestu, gdje je nekad stajao rimski Stridon! Neznamo doduše baš na tom mjestu za nikaku staru rimsku gradinu, ali je ima navodno nedaleko od Zrinja — 10 km. prema istoku — kod Štrigova. To je valjda mnoge i nanukalo, te drže samo Štrigovo starim Stridonom.

Da je Stridon mogao biti samo u tom kraju, za to nalazim još jednu vjerojatnu potvrdu u riječima sv. Jeronima, što ih je napisao kao neku tužbu u jednom listu: „In mea enim patria, rusticitatis vernacula, Deus venter est, et in diem vivitur; et sanctior est ille, qui ditior est“, t. j. u mojoj domovini, u kraju prostoga seljaštva, Bog je želudac, i žive

se iz dana u dan (bezbrizno); svetiji je onaj, koji je bogatiji.¹ To je moralo biti u kraju rodnu, gdje je bilo malo prosvjete. To ne može lako biti ni Istra, ni današnja Dalmacija, a o Medimurju ne ću ni da govorim; to je mogao biti samo rodni kraj amo prema Savi.

Ja sam na kraju svoga posla. Pred što ću da završim, resumirat ću u kratko, što dokazujem. Stridon rimski ležao je od prilike na mjestu, gdje je naš Zrinj-grad. Tu je bio „confinium Dalmatiae et Pannoniae“. Naš se Zrinj zove u staro doba u latinskim i talijanskim spomenicima Sdrign, a to je postalo od rimskoga Stridona.

S jezičnih, geografskih, povjesnih a i nekih kulturnih razloga držim, da se moraju ostala mišljenja napustiti. Na Grahovu polju bit će da nije ležao stari Stridon, jer je to suviše južno, i ako moram priznati, da je Ptolomejeva Σαρδων svojim jezičnim oblikom veoma nalik na Stridon. U Istri bio je možda Stridon neki, iz kojega se razvio današnji Zdrenj, ali to nije mogao biti Jeronimov Stridon. Međimurje suviše je daleko u Panoniji i tu nije bilo granice dalmatinske.

Dakle naš Zrinj je rimski Stridon! Međutim istina je božja, a mi zemnici tek je naslućujemo. Ako moje vjerovanje i nije sama istina, ono je, čini mi se, istini vrlo podobno. Mene za sada općinja tek slutnja, da su na onoj istoj grudi domovine naše dični nam rodoljubi Šubići zamišljali svoje patriotične osnove, gdje je nekad ugledao svjetlo svijeta prvi učenjak kršćanski sv. Jeronim, i zanosi me pomisao, da se iz rimskoga Stridona izvilo slavno ime Zrinj, po kojem su nosili svoj dični pridjevak naši slavni grofovi Zrinjski.

Правда твоа правда во вѣкъ, и законъ твой истина. Psal. 118. 142.

Dr. J. Florschütz.

EPIGRAFSKI PRILOZI IZ MURSE.

Kako je god iz Osijeka razmjerno mnogo napisa poznato i sačuvano, tako se svaki dan opet novi nalaze, koji nijesu bili poznati ni Petru Katančiću, koji ih je marljivo sakupljao i izdavao. Kadgod se što dublje kopa, bilo prokopi za kanale, temelji novim kućama, dapače kada se ruše stare kuće ili crkve, opet se nalazi novoga kamenja s napisima. Jedni su zanemareni i prezreni došli pod zemlju i tamo ostali zakopani, dok ih nije našla motika radnika, drugi su opet služili kao gradivo za nove zgrade. G. 1774. i dalje spremali se takovi predmeti, kako Katančić bilježi, u samostanu Franjevac; kašnje je i u samostanu za nje nestalo zanimanja, pak ih je odanle redom nestajalo, pa danas nema tamo više nijednoga. Kamo su dospjeli, nezna se za sve: Nekoji su prešli u muzeje, nekoji u privatne ruke, a da ih nije Katančić zapisao, za mnoge se u opće ne bi ni znalo. Najviše ih ima u osječkom gradskom muzeju, a ima ih i izvan muzeja, ali do ovih se ne može doći. Jedan služi u privatnoj kući za klupu, drugi za podložak kipa sv. Bogorodice na cesti. Dva takova sam vidio, ali se nijesam mogao odlučiti, da poduzmem dug put, pa da ih na sigurno spremim. Razlog je, što se na nijednom ne razabire više ni jedno slovo. Katančićeva „columna milliaria“¹ tako je već rastrošena i od snijega i kiše razjedena, da je više ni Katančić nebi prepoznao. Napisi, koji se danas nađu, mnogo su sretnije sudbine. Ako se kod kakove radnje koji iskopa, to graditelj, vlasnik ili nadzornik radnje, bio državni, gradski ili privatni odmah javi čuvaru muzeja i onda se svi pobrinu, da se napis odmah na sigurno mjesto spremi.

Ovdje ću da priopćim nekolike takove spomenike, što su nedavno nađeni, a od kojih je jedan zanimiv po upoznavanje nutarnjih prilika mursijske kolonije.

Kod neke radnje u zakladnoj bolnici u doljnjem gradu našli su radnici kamen sa napisom od mekanoga lapora, 0.43 m visok i 0.18 m širok. Kamen, koji je sa strane oštećen, prenesen je u pisarnu bolnice, a odatle u gradski muzej.

I O M	= I o v i o p t i m o m a x i m o s a c r u m
S A C R	
MESSIVS	M e s s i u s v (o t u m) s (o l v i t)
V S L M	l (i b e n s) m (e r i t o) .

Gentilno ime Messius dolazi često na rimskim napisima po Italiji², a nije tuđe ni kod nas. Tako se u napisu iz Putinaca spominje Aelius Messius duplarius³; u napisu, nađenom u Crkvini u Gornjim Koljanima u Dalmaciji spominje se žensko ime Messia.⁴

¹ Opisana i narisana u njegovu djelu: *Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta*. Eszeki 178.

² Pauly Realencyclopaedie sv. V.

³ Vjestnik XI. 39. i CIL. III. 10199.

⁴ Vjestnik XIII. 105

U gradskom muzeju nalazi se sada i jedan davno poznat žrtvenik sa napisom (sl. 46.) od krupnozrnatoga mramora, 0.46 m visok i 0.18 m širok, koji je do god. 1900. bio u franjevačkoj knjižnici.

Napis mu je Schönwisner čitao: SILVANO SILVESTR(i) SACRU (m) MESTR(i)us) FLORUS V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito).

Ovako su kašnje čitali i Mommsen u zbirci napisa i Brunšmid.¹ Schönwisner sjeća na Mestrija Flora, što ga spominje Suetonius u Vespasijanovu životu-

Sl. 46. Rimski žrtvenik iz Osijeka, posvećen šumskom Silvanu. $\frac{3}{16}$ nar. vel.

Sl. 47. Rimski žrtvenik iz Osijeka, posvećen Jupiteru. $\frac{1}{10}$ nar. vel.

pisu.² Ni ime Mestrius nije neobično.³ Katančić u svojoj raspravi o miljokazu⁴ čita Messius Traianus Florus, ali je to neispravno.

Kod kopanja temelja za magazin paromlina Jos. Kraussa i sina nađen je gornji ulomak rimskoga žrtvenika (are) s napisom, od mramora, 0.48 m visok i 0.34 m širok, koji je posredovanjem g. Oskara Kissa, upravitelja paromlina, predan u zbirke gradskoga muzeja.

¹ CIL. III. 3277. i Vjes. NS. IV. str. 28.

² c. 22.

³ Pauly Realencycl s. v.

⁴ Columna milliaria ad Eszekum reperta. 1782. str. 88.

općinske časti nitko otimao, jer su bile velikim teretima skopčane, pa su se funkcijonari ponajviše morali imenovati.

Po riječi *designatus* vidimo, da je T. Flavius Martinus bio za duumvira tekar izabran, ali još nije bio nastupio svoje službe.

Centonarii su prvobitno pratežari kod legije, koji su imali praviti pletere (*centones*)¹ kao obranu protiv vatre. Naš Martinus bio je predstojnik zadruge ili ceha vatrogasaca, koji su pravili obranbene sprave od vatre i gasili požare.

Flavius Philippus, koji se kao *libertus* spominje, bez *praenomena*, bio je oslobođenik Martinov, za kojega je zdravlje valjda iz zahvalnosti, što ga je povodom svoga izbora za načelnika pustio na slobodu, podigao zavjetni žrtvenik.

V. Celestin.

¹ Vitruv. 10. 14. (20).

SPOMENICI GRADA NINA.¹

D. Stolna crkva i biskupska palača.

Po pomjesnoj predaji glavna bi ninska crkva sazala u prve vijekove kršćanstva; već X. vijeka postade osnovanjem narodne hrvatske biskupije katedralom. Toliku davninu ninske crkve potvrđuju i moćnici, što se u njoj još sveder čuvaju, kao što i krstiona IX. vijeka. Predaja pak pripisuje korenit popravak ninske katedrale kralju Zvonimiru², što također svjedoči za njenu drevnost. Ali ako se pogleda negdanja ninska katedrala, a današnja nadžupska crkva sv. Anselma, malo ukusna pačetvorinasta građevina, 26'00 m. d. a 9'50 š., na prvi mah se vidi, da tu ne stoji više davna zgrada, nego krpež raznih doba.

U sredovječnim ispravama češće se spominje ninska stolna crkva sv. Anselma, ili ispravnije sv. Asella³, ali potanji opis susrećemo tek u izvješću ninskoga vikara M. A. Raymunda oko g. 1536. Tada je crkva od starine bila vele trošna, te je izveden i neki popravak s dogratkom kapele sv. Marcele. Taj popravak je učinjen za biskupovanja Jurja Divnića (1510—29.), koji je u toj crkvi i pokopan bio⁴, a svjedoči to njegov grb, uzidan g. 1528. nad pobočnim sjevernim kneževim vratima i u ključu kapele sv. Marcele. Po ovom opisu možemo približno obnoviti tloris ninske stolne crkve, kakva je bila do XVI. vijeka. Crkva je bila na jedan brod, koji je završavao kružastom apsidom. Na srijed apsida bijaše glavni žrtvenik, a iza njega sakristija. Pod žrtvenikom je bio sarkofažić s moćima sv. Asella (theca lapidea), što je sada uzidan na stražnjem zidu sakristije te služi za pranje ruku. To je posuda od bijelog kamena 1'00 d., 0'34 v., a 0'49 š., sa izdubinom od 0'35 × 0'93 × 0'28. Na pročelnoj strani je polje uokvireno naskočenim rubom, a na srijed polja nalazi se blagosivljuća ruka, znamen Boga oca. Po izradbi i ikonografiji ova je kamenica starijega sredovječnoga doba.

¹ Sr. Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. IV str. 156—171., V str. 184—192.

² Sr. Bianchi, *Zara cristiana*, II, 245.

³ U starijim izvorima do XIV. vijeka glavni ninski pokrovitelj se piše santus Asellus. (Sr. Ljubić, *Policorion*, *Starine XXIII*, str. 208, napis na glavnom zvonu ninskoga zvonika); kasnije je taj čisto latinski oblik pretvoren u navadniji njemački „Anselmus“. Nadgrobna ploča s likom biskupovim u ležećem položaju i napisom na okolo na rubu, sada je prislonjena uz unutarnji zid kapele sv.

Marcelle (Gospe od Zečeva); prvobitni grob bijaše u sakristiji, po bilješci XVII. vijeka zadarskoga vikara Valerija de Ponte, prijatelja povjesničara Lučića:

„Obijt die VIII Augusti MDXXX

Hic jacet Aeonius Pręsul sed

Diphnica proles

Sit sua sors inter regia celsa precor

La presente iscrizione giaceva in sacristia di Nona.“ (Pisma Lučićeva i de Ponteova u zbirci spljetskoga „Bihaća“)

S burne strane bile su crkvi dograđene dvije kapele: kapela sv. Ambroza, a do nje sv. Ivana Krstitelja sa krstionom. Iz poznijih opisa znamo, da je ova kapela bila kružastog oblika sa četiri niše, a u njezinoj sredini bijaše dobro poznata krstiona svećenika Ivana. Na desnoj strani crkve bila su tri žrtvenika: sv. Stjepana do glavnoga žrtvenika, sv. Križa i sv. Margarite do glavnih vrata. S lijeve strane prigradna je početkom XVI. vijeka kapela sv. Marcelle; žrtvenik neporočnoga začeca, presvetoga svetotajstva, i napokon do glavnih vrata žrtvenik neke svete. Uz crkvu je bio ovisok zvonik sa tri zvona, od kojih jedno pod imenom sv. Asella¹. U XVI. vijeku je crkva stradala i osiromašila², pa je biskup Marko Loredan (1557—77.) dao popraviti krstionu i udesiti ju po propisima tridentskoga sabora.³

Za svojevrijednoga požara grada Nina g. 1646. i stolna bi crkva zapaljena, te preostade samo kapela sv. Marcelle. U tom stanju je ostala sve do g. 1673., kad ju je obnovio biskup Frano de Grassis⁴. Tom prigodom bi smješten u kapelu sv. Marcelle kip bl. Gospe od Zečeva, po kojem se je od tada kapela prozvala. Početkom XVIII. vijeka crkva je opet pogorjela, pa su tom prigodom osobito trpili arhiv i riznica⁵.

Osobito je zanimiva povjest ninske krstionice. Na početku XVI. vijeka spominje se kao od starine trošna zgrada, pa se popravlja. I ona je za požara god. 1646. postradala; ali se je ipak održala, te su se u njoj pokapale odličnije osobe, kao što g. 1742. ninski knez Ivan Corner s kóerju. Da se proširi sakristija, bje kapela sv. Ivana Krstitelja g. 1746. porušena, a kamenica za uronjivanje muče iz Nina prokradena u Mletke. Protiv toga zločina prosvjeduje neki suvremenik ostrim riječima, opisujuć podjednako kapelu i krstionu u njihovom starom obliku. Kapela je bila kružastog oblika, posvođena i sa četiri pobočne niše. U sredini je stajala kamenica za uronjenje, kojoj se je silazilo preko pet stepenica, te je bila urešena napisima i „grbovima“. Ta kamenica je dospjela u kapucinski samostan del Redentore u Mlecima, a odatle kao dar samostana u novije doba u gradski Museo Correr, gdje se čuva pod br. 115. Rijetki taj spomenik sa napisom, kojemu se odaje auktorom svećenik Ivan za doba kneza Višeslava polovinom IX. vijeka, bio je već opetovano proučavan⁶, a jamči nam, da je već za ono doba opstojala kapela sv. Ivana i stolna crkva. Mletačka ruka naumila je potajice ukloniti važan starohrvatski ninski dokumenat baš s toga, jer napis spominjaše hrvatskoga vladara, a tako se je to u mletačko doba obično činilo sa dalmatinskim spomenicima, koji bi spominjali hrvatske vladare⁷.

¹ Farlati III. sacr. Ispravniji tekst kod de Grassis Mon. eccl. Non. br. 23 str. 119—21, gdje je ovo izvješće datovano g. 1499, dočim će po nutarnjem sadržaju biti napisano oko g. 1536.

² Fr. de Grassis n. m. br. 81 str. 281.

³ Farlati III. sacr. IV, 227.

⁴ Farlati III. sacr. IV, 233, Ferrari-Cupilli, Di Giulio Zaccaria, Zara 1864, str. 24—25. De Grassis n. mj. br. 97 str. 327—330.

⁵ Pismo niskoga kneza Lorenza Bemba, gener. providuru C. Pisanu 27. lipnja 1712.: u Namj. Arh. Atti Carlo Pisani I, 215; g. 1705. bijaše

pogorio jedan ormar u sakristiji s crkvenim rubljem, srebreninom i liturgičnim knjigama.

⁶ Kukuljević, Arhiv za jugosl. povjestnicu IV, 391; Ferrari-Cupilli, Voce Dalmatica 1860 br. 22; Rački, Doc. str. 376, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, 302; Martinov, Revue de d'Art chrétien; Cattaneo, L'architettura in Italia, str. 101; Starohrv. prosvjeta I, str. 259; Prodan, Contro il glagolito, Croazia 1900 br. 29—30 i posebni otisak.

⁷ Sr. Jelić Raccolta di documenti relativi ai monumenti di Spalato e Salona, 1894, str. 52

Pod kapelom sv. Ivana bijaše neka starija zgrada, kojoj su se otkrili ostaci g. 1843. Obzirom na dubinu pod tlom cijesimo, da ti ostaci ne pripadaju samoj kapeli sv. Ivana nego starijoj zgradi.

Kapelu sv. Marcelle dogradio je početkom XVI. vijeka biskup Juraj Divnić, kako njegov grb u ključu svoda svjedoči. Iza obnovljenja grada poslije kandij-skoga rata kapela sv. Marcelle bi prekrštena u kapelu Gospe od Zečeva, te godine 1780. obnovljena i produžena nastojanjem kneza Aleksandra Bona i Josipa Jurovića, kako napis na pročelju svjedoči: D · O · M | EX DEVOTA · CVRA · VI · GILAN | TIS · PROETORIS · ALEXANDRI · BONI | ET · SVM̄O · LABORE · IOSEPHI | IVROVICH · PROCVRATORE | AMPLIATA · ET · RESTAVRATA | FVIT · A · DNI · M · DCCL · X · X · X. Obnovljenjem pročelja g. 1695.,¹ te dograđenjem nove sakristije oko g. 1746. i produženjem kapele sv. Marcelle godine 1780., crkva je dobila sadašnji oblik.

Među dekorativne ostatke starije stolne crkve spadaju neki oko nje uzidani komadi. U kruni zdenca među zvonikom i kapelom bl. Gospe od Zečeva uloženo je više komada žrtvenika, među kojima se razabire ploča mense sa izdubinom za grobić moćiju, te oprsник urešen na sredini velikim križem, što na vrhu i podanku završuje na trokut, a na pobočnim kracima ravnom čampragom. Sudeć po obliku križa spada oprsник u starije sredovječno doba.

Sredovječnom svetištu pripadaju i dva kamena kipa, uzidana nad istočnim vratima crkve, što predstavljaju dva sveta odvjetnika ninska sv. Ambroza i sv. Asella.

Kip sv. Asella u pol naravne veličine predstavlja sveca, odjevena dugom do tla tunikom, pak do pola potkoljenicâ sižućom tunicetom, te kazulom, koje stražnje krilo pada skoro do tla, a prednje, radi podignutih ruku u simetrične nabore svedeno, do ispod koljena. Na glavi nosi nisku mitru, kako su bile u porabi u XII. i XIII. vijeku. Oko vrata ima zavrnut ovisok ovratnik (amictus) starijeg sredovječnog oblika. Iza glave u nadignutom reljefu je okrugao svetački vijenac. Svetac spram ramena prignutom desnicom blagosivlje po zapadnu, a lijevicom na lijevoj grudi drži otvorenu knjigu. Lice je oštra izraza, zenice su izvrtane.

Iz istog gradiva i iste veličine je kip sv. Ambroza, odjeven dugom tunikom, pak do nad noge sižućom oplovitom dalmatikom; oko vrata ovisok ovratnik a oko gole glave uzdignut okružni svetački vijenac. Desnicom, spuštenom o bok, drži o lancima sferoidalno kandilo, a lijevom zatvorenu knjigu. Đakonovo lice je golobrado, oštra izraza, izdubenih zenica. Oba kipa pod nogama imaju onizak stalak, te su morali izvorno stojati ili na žrtveniku ili na pregradi svetišta. Naziru se tragovi polihromije. Oblik odjela, sferoidalno kandilo i izradba odaju romanski svježiji preporod koncem XII. vijeka. Simetričnost nabora u odijelu sjeća na kiparske radnje XIII. vijeka u bazilici sv. Stošije u Zadru i na spljetskom zvoniku.

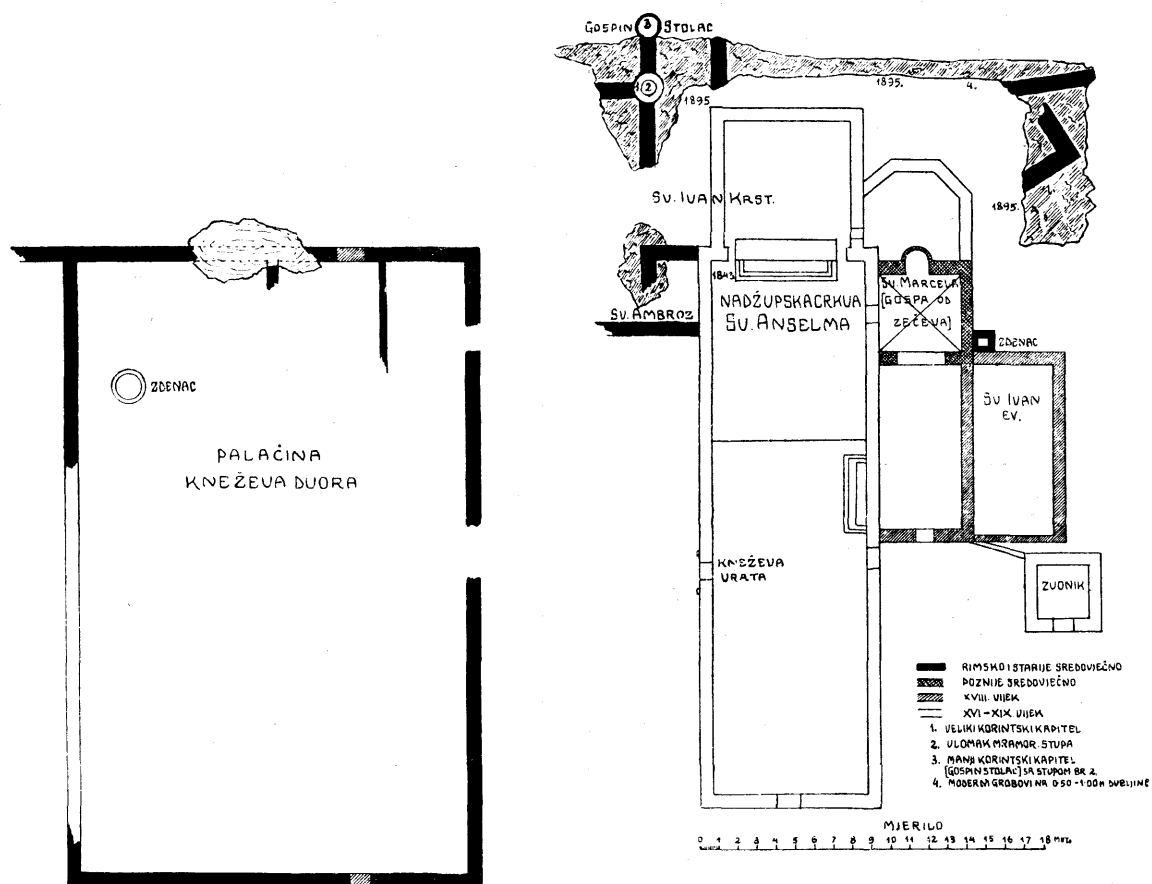
Među sakristijom crkve i krunskim dvorom na raskrižju glavne ulice od vajkada je stojao lijep rimski kapitel, 0'66 m. visok, po predaji donešen iz ruše-

i d.; Zvonik spljetske stolne crkve u Vjesn. hrv. arh. dr. NS. I, str. 63.

¹ Bianchi, Zara crist. II, 246; Benevenia, Contributo itd. „Il Dalmata“ 1885, br. 15.

vina kod crkve sv. Mihovila (Tloris br. 2), pokriven s velikom kamenom pločom s napisom, odnosećim se na popravak krunskog dvora g. 1673. Služio je kao žrtvenik za polaganje kipa bl. Gospe od Zečeva za ophoda molitvenih dana. Tri metra zapadno od toga karakterističnoga „Gospinoga Stôca“, kako ga Ninjani nazivlju, vidio se u tlu kružast kameni predmet, što je u promjeru imao oko 0·90 m, nalik kruni bunara. Ninska predaja je to mjesto držala položajem negdanje krstione.

Da se ta zagonetka doriješi, g. 1895. pokušao g. dr. P. Sticotti (sada kustos gradskoga muzeja u Trstu) otkopati oko crkve jamu, i tako se došlo do važnih

Sl. 48. Ninska stolna crkva i njezina okolica.

tragova. Bje otkriven najprije velik korintski kapitel $1\cdot20 \times 1\cdot20$ m. (sl. 48, br. 1) koji je počivao na raskrižju dvaju starinskih zidova, a do njega ulomak marmornoga stupa (br. 2), koji se u razmjerju sudara s kapitelom Gospinog Stôca (br. 3). Veliki je kapitel bio naokolo obložen sa osam kamenih ploča, očevidno šest pločnika. Gornja stranica ovoga velikoga kapitela na slijedeći je način pre-rađena. Vrh kapitela bi orubljen 0·20 m. širokim pojasom, a sredina u promjeru od 0·70 m izdubena za 0·27 m. dubine. Uz to su na pojasu s jednoga kraja izdubene 4 rupe; dvije krajnje okrugle sa promjerom 0·04, a obje srednje četvor-

naste 0'06 m. duge. Očevidno je ovaj kapitel bio priredan, da nosi neki teški predmet, što je unj pričvršćen bio podankom, i onda željeznim kolutom, osiguranim na 4 željezne priječke. Poznato je, da se je u mletačkim gradovima, i to posred glavnog trga ili pred kneževom palačom vijala zastava sv. Marka na visokom štandarcu. Takav štandarac sa zastavom darova gradu Ninu mletačka vlada g. 1334.¹ Obzirom na položaj usred grada i glavnoga trga a pred kneževom palačom cijenimo, da je g. 1334. štandarac bio posađen u onaj kapitel i tako tumačimo one na njemu napravljene izdubine. Tada mora da je kapitel posađen bio na ovo mjesto, donešen s ruševina monumentalne rimske zgrade. Obzirom na veliku težinu kapitela smije se slutiti, da je ta zgrada morala biti u neposrednoj blizini.

Dalje iza crkve našlo se tragova trijuh zidova po prilici 1'50 m. nad zemljom, pak modernih grobova na 0'50—1'00 m. dubine pod razinom tla (sl. 48, br. 4). Kad se je g. 1900 sadilo stabla s jugozapadne strane crkve od zdenca i zvonika uz kapelu bl. Gospe od Zečeva, naišlo se na više zidova, kojih 0'50 m. pod površinom, i na jedan kanal, ali ovi nahođaji nisu snimljeni.

Pred crkvom pri uglu sjeverne strane duboko su u zemlju zasađena dva krta kaneliranih mramornih rimskih stupova, a uz sučelno pročelje negdanje biskupske palače ima krt sličnoga stupa, kojemu srednji segmenat iznosi 0'80, a po tom promjer oko 1'10 m, te bi se sudarao s velikim kapitelom. Tu je također i kamena baza 0'65×0'65 i 0'30 m. visoka.

Ostaci dekorativnih česti svetišta starije sredovječne crkve također su amo tamo rasijani. U dvorištu nadžupske kuće sučelice ima komad oprsnika od bijelog kamena, vis. 1'04, širok 0'38, a 0'11 m. debeo, koji na boku ima 0'05 širok okomit žlijeb za pričvršćenje. Na licu je urešen pleterom u plitkom reljefu; na naličju je gladak.

Ninski zvonik se spominje već u XVI. vijeku. Popravljan je g. 1681., ali je potla nastradao. Za popravka g. 1771. našlo se među ruševinama zvono sa napisom S . ASELLVS EP . MCCC. Sadašnji zvonik je 32 m visok.

Podrtine biskupske palače su preko Srednje ulice, sučelice crkvi. Tu su stolovali najprije narodni hrvatski biskupi već u drugoj polovini IX. vijeka, pak ninski do polovine XV. vijeka.² Do konca XV. vijeka o biskupskoj palači susretamo češće po koju nuzgrednu uspomenu. U ovoj palači je duže vremena zasedao veliki državni sabor hrvatske kraljevine g. 1396.³ Pošto je grad počeo stradati od groznice, papa Innocentije VIII. dozvoli ninskomu biskupu, da stoluje u Zadru.⁴ Zapuštana palača naravno da je morala trpiti. Početkom XVI. vijeka uslijed turskoga opsijedanja s gradom je i palača nastradala, a izmakom ovoga vijeka bila je i ruševinom, te je tek za biskupa Jurja IV. Perkića (1690—1703.) obnovljena, kako se razabire po njegovom grbu, uzidanom nad glavnim vratima.⁵

¹ Ljubić, Listine V, 271.

² Sr. Alačević, La congregazione generale tenuta a Nona nel 1396; B. D, 1897, str. 15.

³ Isprava 10. IV. Rim 1486; de Grassis n. mj. br. 22, str. 117.

⁴ Rad nezdravog zraka ninski biskupi već prije

g. 1488 stanuju u Zadru, Farlati, n. d. IV, str. 224.

⁵ Na štitu po sredini kruglja, a na njoj šestokračna zvijezda; nad štitom EP(iscopu)S N(on)A(e).

Udobnije ju je priudeso biskup Ante Tripković (1754—1770.) tako, da je Dandolo na prvom dolasku u Dalmaciju, uslijed nevremena svrnuv u Nin, u njoj mogao odsjesti.

E. Ostale ninske crkve.

Pri sredini grada Nina nešto k sjevernoj strani, a sučelice Medovićevo vrtu, gdje se otkrili kipovi Daniellijeve zbirke, stoji zapuštena crkva sv. Mihovila na maloj visi, koja već na prvi pogled odavaše, da se tu kriju ruševine oveće zgrade. Pomjesna predaja je htjela, da je tu negda stojala arena ili amphitheatar. Pri prvome pokusu g. 1894. našli se zaista pod crkvom ulomci sjajne trabeacije prvoga vijeka po Kr., a pod svetištem substrukcija monumentalne zgrade. Dvije godine kašnje kopalo se ispred crkve, te se ispostavilo, da je tu bio rimski hram na tri celle, orijentovan na jugoistok. Toj zgradi valjda pripada i kapitel „Gospina Stôca“ kod nadžupske crkve, kao i drugi, što ga je u svom vrtu kod crkve sv. Mihovila našao Bene Bigić, te je prenešen u kuću Štulića pok. Ante u ninskom varošu Klanicama. Arhitrav i zofor su urešeni fino izrađenom vajarijom u polurelijefu, koja odaje doba prvih Flavijevaca ili najkašnje Trajanovo.

Sama crkva sv. Mihovila nije vele stara¹, a u drugoj polovini XVII. vijeka bila je obnovljena². Vrata sa timpanom na puni luk, koja sjećaju na starokršćanska vrata po sjevernoj Dalmaciji, osobito na ona sv. Donata u Zadru, valjda su ostatak nešto starije crkve. U crkvi je uzidano više ulomaka starijega sredovječnoga doba, a spomena su vrijedna dva komada mramornoga pražića od vrata stare crkve ili od svetišta, urešena čokotom u polurelijefu.

Crkva sv. Ambroza sa graditeljskoga je gledišta važan spomenik, koji je Jackson³ temeljito proučio. Na zgradi samoj opaža se, da je bila u XIII. ili XIV. vijeku popravljena, i tom prigodom da je za pročelje i za nutarnje pornjake upotrebljeno starorimsko kamenje, a popravljala se i polovinom XV. vijeka⁴. Od starije sredovječne crkve preostalo je još posvođeno svetište, a čini se, da crkva djelomice počiva na zidovima rimskoga doba.

Crkvi s južne strane su ruševine samostana, koji je također bio pregrađivan i dograđivan u više navrata. Vidi se uloženo kao gradivo u zidovima arhitektonskih ulomaka starijega sredovječnoga doba; među njima jedan sa poznatim pleterom u plitkom relijefu, i jedan nadgrobni spomenik. Samostan se počimlje spominjati u ispravama počam od XIII. vijeka, te nam se sačuvao i otisak pečata od g. 1233.⁵ Imamo i katastar samostanskoga posjeda od g. 1449, koji se nalazio skoro po svim selima ninske županije.⁶

¹ XII. 1448: „locus eundo ad s. Michaellem“; de Grassis n. mj. br. 13, str. 87; 28. II. 1449: „fraternitas sancti Michaelis de Nona“; n. mj. br. 13, str. 87.

² Civranov katastar g. 1675., L. VII, sv. 4, fo. 4. 19. V. g. 1677. crkva se je iz nova slikala.

³ Dalmatia I, 348 i d. gdje se nagađa, da bi crkva bila XIII. vijeka.

⁴ XII. g. 1448. oporučio je ovoj crkvi odličan

građanin svotu za popravak. De Grassis n. mj. br. 13, str. 84.

⁵ Izvorna pergamena 6. X. 1233 u Namj. arh. od-sjek sv. Krševana, M. B. C. I, br. 5; sr. Ljubić, Dva popisa listina sv. Krševana, Starine XIX, 18.

⁶ 28. II. 1449. Dessegnamenti delli beni della abbazia di Nona; de Grassis n. mj. br. 12 str. 70—81.

Na susjednoj Medovićevoj njivi uz Rječinu (na tlorisu označena g. 1897.) pokusnim iskapanjem počela se otkrivati starorimska javna zgrada, sudeći po profilovanom stilobatu korintskoga sloga.

Sjaj i blagostanje grada Nina za srednjega vijeka posvjedočuju nam još mnoge javne zgrade, o kojima su do nas doprle mršave poznije vijesti. Položaj tih zgrada je većim dijelom naznačen u Civranovom katastru od g. 1677.¹ Na sjeveroistočnom kraju grada još se ističe velika gomila ruševina, koja se g. 1677. označuje kao kula Kandija Velika, u kojoj se čuvala ratna municija. Zgrada je bila posvođena. Za srednjega vijeka bijaše to gradska tvrđinja (*castrum*)², a narod ju nazivlje „Banovac“. Početkom XVI. vijeka se je već namjeravalo suziti obrambeni opseg gradskih utvrda i usredotočiti sve sile u ojačanje te gradske tvrđinje, koja je bila u jako lošem stanju.³ Nu do ostvarenja toga nauma nije nigda došlo, te je u slijedećem vijeku gradska tvrđinja zapuštena ruševina.

Crkva sv. Ivana Evanđeliste među sv. Mihovilom i sv. Marcellom u sjevernom dijelu grada već koncem XVI. vijeka bijaše podružnica zadarskih Trećoredaca.⁴

Među sv. Ivanom Krstiteljem i gradskom tvrđinjom Kandija Velika vide se ruševine crkve sv. Margarite⁵, a njoj na jugoistoku podrtine dominikanskoga samostana sv. Ivana Krstitelja, što je već u XV. vijeku opstojao.⁶ U njoj je bila prvobitno grobnica sa pločom predstavljajućom velmožu XII. ili XIII. vijeka, sada sahranjenom u crkvi sv. Križa. Danas je ovdje općinsko groblje.

Prilično se još drži zapuštena crkvića sv. Antuna opata u glavnoj ulici među sv. Ambrozom i sv. Križem.⁷ Crkvića sv. Duha, sada zidoderina, na jug od stolne crkve, spominje se polovinom XV. vijeka.⁸ Nepoznat je položaj ivanovačkoga priorata u gradu kod crkve sv. Martina⁹, i položaj crkve sv. Stjepana.¹⁰

¹ Bianchi, Zara crist. II, str. 253 i d. bilježi povijest ninskih crkava na temelju slabo pouzdanih izvora.

² 27. XII. 1478: „in civitate None in confinio Castri“. Namj. arch. Atti S. Grisogono, Cas. XV, br. 246.

³ Sr. Ljubić, Comm. et rel. ven. I, 173, 183; II, 13, 26, 43, 44.

⁴ Spominje se 28. II, 1449, de Grassis n. mj. br. 12, str. 75. Civranov katastar g. 1677 br. 27, fo 164. najstarija isprava 23. XI. g. 1593, br. 61, fo 107. Za požara g. 1646. propala sasvim, da su joj se samo ruševine vidjele. 10. V. 1670, de Grassis br. 97, str. 327 i d.: „ecclesia s. Joannis evangelistae, rectoriae titulo“.

⁵ Spominje se već 23. II 1449; de Grassis n. mj. br. 12, str. 76 i d.; Civr. katastar g. 1675 br. 49 fo 95.

⁶ N. mj. br. 80 fo. 122—127; najstarija isprava 20. III. 1495; samostan spomenut prvi put kao s. Joannes Praedicatorum XII. 1448. i 28. II. 1449. De Grassis n. mj. br. 12, str. 75 i 13, str. 87; sr. str. 281.

⁷ U katastru g. 1677 pod br. 122. Opis posjeda u Civr. katastru g. 1675; de Grassis n. mj. br. 97, str. 327—30, 10. V. 1670.

⁸ Bratovština sv. Duha u Ninu XII. 1448. i 28. II. 1449; de Grassis n. mj. br. 12, str. 77; br. 13, str. 184. Katastar g. 1677, br. 4, fo. 11: 5. VIII. 1599: „horto posto in città nel confin di S. Spirito“ br. 69 fo. 113; de Grassis n. mj. br. 97, str. 327—30.

⁹ De Grassis n. mj. br. 70, fo. 109; br. 120, fo. 216.

¹⁰ Spominje se „ecclesia sancti Stephani de Nona“ u ispravi 28. II. 1449; de Grassis n. mj. br. 12, str. 75.

F. Starohrvatski krunski dvor.

U središtu grada su podrtine najvažnije ninske zgrade, koju narod nazivlje Palačina, a isprave kneževskim dvorom (palatium comitis ili comitatus). To je skupina od više zgrada, u kojoj se osobito ističu ostaci palače i dvorska kapela sv. Križa. Stalno je, da su u ovoj palači stanovali župani i knezovi ninski, a narodna predaja hoće, da su se u Palačini krunili hrvatski kraljevi. Donekle potvrđuju i isprave, da je u Ninu bio krunski dvor, u kojemu su stolovali hrvatski kraljevi. Palača se svojom dužinom protezala usporedno stolnoj crkvi sa sjeverne strane na 11·50 m. duljine (sl. 48). Zgrada je u tlorisu pravokutna, perimetralni zidovi se s južne i zapadne strane dobro razabiru, dočim su s drugih strana, kao što i nutrina, pod ruševinama ili poznijim dogracima. Dvije duže stranice, južna i sjeverna, mjere 32·96, a kraće po 23·75 m. Na pročelju spram crkve u sredini bila su velika vrata bez pragova, 3·36 m. široka, a dalje k istoku manja vrata 1·10 m. široka. Zapadna stranica nije imala izvorno vrata; otvor, što se opaža, je poznije udešen. U sjevernoj stranici nije moguće opredijeliti otvore, jer su ostanci zida pod ruševinama, nu i tu su morala biti vrata u dvorište. Istočna stranica rek bi da je po sredini imala izdubina ili apsida. U nutrini opaža se samo velik zidan zdenac sredovječnoga oblika i nekoliko prizida; ostale česti nutrnje razdjelbe zasute su sasvim.

Najbolje su sačuvani južni i zapadni zid u visini do preko 2 m, ali ipak gdjegdje prorovan; pri vrhu je širok 0·68 m. Nadžupnik nadpop Pavao Zanki pripovjedio nam je, da se sjeća, kada su još svi zidovi, sve do podstrešja čitavi bili i da je palača bila samo na jedan kat; rasulo je dakle nastalo ovih zadnjih 40 godina.

Nad glavnim vratima palače bila su uzidana dva spomenika: sada uz južni zid prislonjen veliki lav sv. Marka sa grbom generalnoga providura Petra Civrana, kao na Donjim Vratima. Napis, što je pod grbom bio nad vratima uzidan, sada je na obližnjem „Gospinom Stôcu“ te glasi: PRAETORIVM | PLVRIES BELLORVM MOLESTIIS EREPTVM | S(enatus) C(onsulto) | REGENDIS POPVLIS | MAGNIFICENTIVS ERIGITVR | A PETRO CIVRANO | MAXIMO DAL(matiaae) ET ALB(aniae) MODERATORE | ANNO SALVTIS | MDCLXXIII.

Palačina je za cijelo u prvi kraj bila javna zgrada, pak je za poznijega srednjega vijeka i u novo doba bila kneževskom palačom. Čini se stoga, da je ninska predaja osnovana, da je za doba narodne dinastije bila vladarska palača i da su u njoj hrvatski vladari stanovali. Pravokutni oblik tlorisa odgovara u glavnom osnovi krunskih dvoraca u Rogovu i Bihaču.¹ Neposredna pako blizina do glavne crkve sudarala bi se sa predajom: kroz glavna vrata palače vladar je prihodio crkvi na pobočna vratašca, još dandanas urešena sa dva kipa.

Za hrvatskih vladara u ovom su dvoru stolovali ninski župani i knezovi, a odsijedali su u njem i ugarsko-hrvatski kraljevi, kada bi salazili na primorje, te držali državne sabore. Živa je još uspomena u narodu o boravku kraljice Ma-

¹ Sr. Vjesnik hrv. arh. dr. NS. II, str. 142 i d.; III, 219 i d.; 89 i d.

rije u Ninu, kamo je iza tamnovanja u Novigradu došla, da se galijom preveze u Senj (1387.), kao što i o državnom saboru g. 1396.¹

Kad je Nin g. 1328. potpao pod Mletke, u dvoru se ukonačio mletački knez, a jer je zgrada bila trošna, građani ju velikim troškom popraviliše g. 1334.² U kneževoj palači zasijeda i od mletačke vlade delegovani sud.³

S gradom je u XVI. vijeku stradala i palača, te je sve do kandijskoga rata (1646.) bila u takovom stanju, da u njoj knez nije mogao obitavati.⁴ Postradala je pak sasvim samovoljnim požarom grada one godine. Bila je napokon popravljena po dovršenom ratu gradivom iz zadarske tvrde g. 1673.⁵, kao što navedeni napis svjedoči. Zadnji put je bila popravljena g. 1778.

Da su hrvatski vladari stolovali u Ninu i tu imali svoj dvor, zaključujemo iz više isprava. U darovnici od g. 1069. kralj Petar Krešimir izrično veli, da je tu povelju izdao: „in nostro coenaculo nonensi residens, una cum nostris iupanis, comitibus, atque banis, capellanis etiam nostrae regalis aulae“. U ninskom vladarskom dvoru bijaše dakle i velika blagovaonica, u kojoj je vladar, okružen ne samo od svojih dvorjanika, nego i u prisutnosti zadarskoga biskupa i bizantinskoga namjesnika držao državno vijeće.⁶ Ta dvorana je za cijelo bila u zgradi, koje ruševine opisasmo, i to u prizemlju, a spominje se još u XV. vijeku kao dvorana vijećanja gradskoga vijeća.⁷ Takova dvorana je bila i u krunskom dvoru na Mirima kod Bihaća.⁸ Premda je nad ovim dvorom prohujalo toliko vijekova i nezgoda, sustavno istraživanje bi ipak urodilo dragocjenim kakvim podatkom barem za starohrvatsku državnu uredbu. Ova dvorana biva u poznijim ispravama nazivana: „Sala magna residentiae comitis — Loggia Magna civitatis Nonae — Loggia publica con sala sopra discoperta“⁹, te je u prizemlju imala otvorenu ložu, gdje je knez proglašivao osude, a gore dvoranu, u kojoj se vijećalo.

Usporediv ove vijesti možemo opredijeliti i položaj vijećnice. Bila je nedvojbeno u opsegu krunskoga dvora, a po katastru g. 1677. s južne strane uz glavnu ulicu, dakle u crti među kapelom sv. Križa i stolnom crkvom, sučelice čestici na tlorisu grada označenoj brojem 137.¹⁰ Tu se doista vide zidoderine odulje pravokutne zgrade i među ovom i kneževom palačom trokutna zgrada. Ova tro-

¹ Sr. Alačević, La congregazione generale fatta a Nona nel 1396; B. D. 1891, str. 125 i d.

² Ljubić, Listine V, 271.

³ a) 6—7. IV. 1336. Od mletačke vlade delegovani suci zadarski knez Marin Superancio, šibenski Blaž Zeno i ninski Andrija Mari-petro potvrđuju nagodbu među općinom ninskom i zadarskim koludricama sv. Marije de Melta: „die septimo Aprilis in Palatio Comitatus Nonae . . .“ Arhiv koludričkoga samostana sv. Marije u Zadru.

⁴ Atti Leonardo Foscolo II, 219.

⁵ Zara, 1672, 10. Nov. Atti di Zorzi Morosini L. I, 447. Cfr. 7. Marzo 1673; Ibid. p. 448. Zara, 2. Marzo 1673. Atti Zorzi Morosini L. I, 446.

⁶ Rački, Doc. str. 72.

⁷ 28. IV. 1471.: „Nonae in sala magna residentiae magnifici domini Comitatus in pleno et generali consilio Nonae ibique congregato solemniter ad sonum campanae ut consuetudinis est antiquae.“ De Grassis n. mj. br. 89, str. 106.

⁸ Vjesnik hrv. arh. dr. NS. III, str. 221.

⁹ 12. II. 1419. u Ninu; de Grassis br. 10, str. 64; katastar g. 1677. sr. Vjesnik hrv. arh. dr. IV, str. 163, br. 144.

¹⁰ U našem tlorisu grada Nina čitka „Loža“ je pogrešno dopisana k čestici 144, dočim bi morala stojati među brojka 91 i 137.

kutna zgrada cijenimo da bijaše gradska vijećnica, jer je pročelje imala na glavni gradski trg. Tu bi se imalo potražiti ostanke blagovaonice (coenaculum) hrvatskih kraljeva, gdje su se obdržavala državna vijeća.

U opsegu kneževskoga dvora bila je i posebna kuća za županijskoga kancelara, nazvana „Cancellaria“. Ta je kuća bila uz samu glavnu zgradu sa sjeverne strane (katastar g. 1677. br. 92). Spominje se u ispravama počam od druge polovine XV. vijeka.¹ Za kancelarijom dalje na sjever bila je stara bolnica, što je od starine trošna g. 1471. bila zamijenjena za kuću kod sv. Marije. Među bolnicom i dvorskom kapelom sv. Križa mora da su bili stanovi dvorskih kapelana, koje spominju isprave hrvatskih vladara.

Na istočnom uglu skupa zgrada, što sačinjavahu starohrvatski krunski dvor, posrijed grada diže se mala ali karakteristična crkva sv. Križa. I ne obziruć se na to, da su sredovječni krunski dvorovi imali i svoju kapelu, sam položaj već na prvi mah odaje, da je sv. Križ bio integralna čest dvora.

Dok stariji povjesni izvori ob ovom spomeniku muče, sama zgrada odaje nam doba svoga postanja. Zgrada je križne osnove sa valjkastom izvana, a iznutra čunjastom kupolom, dakle onoga tipa, koji se od V. vijeka susreća na velikim mauzolejima, gdje bi u pobočnim nišama počivali sarkofazi zakladateljâ, kao što u mauzoleju Galle Placidije u Ravenni, s kojim se naša zgrada najviše podudara.² Zidanje nepravilno sitnim kamenom sa obilatim fugama, takozvano saracensko djelo, odgovara VII. ili VIII. vijeku.

Svi ilustratori ovoga spomenika ističu, da su vrata s napisom na nadvratniku najvažniji dio ovoga spomenika.³ Ta vrata su izvjesno u svojem izvornom obliku doprla do nas, te je i nadvratnik suvremen postanju zgrade i za to mjesto izrađen⁴; valjda je otučen timpanom, što je stao nad vanjskim licem. Ornamentacija i po kompoziciji i po izradbi odgovara drugoj polovini VII. ili VIII. vijeku, te se slaže i sa načinom zidanja i s tipom zgrade.

Poznati već napis na donjem nutarnjem rubu nadvratnika, tako da gleda tlo, svojom dužinom, je točno odmjerena baš za otvor vrata, što i bez inoga po-

¹ 28. IV. 1471; de Grassis n. mj. br. 19, str. 106 i d.: „apud domum quae vocatur Cancellaria“.

² Sr. Kraus, *Gesch. der christl. Kunst.*, I² str. 356; Holtzinger, *Die altchr. Architektur*, str. 248, 252; sr. Corroyer, *L'architecture romane* str. 167 i d., gdje se navodi i kapela sv. Trojstva u Lérinsu VII. ili VIII. vijeka, s kojom se crkvice sv. Križa u Ninu podudara glede građenja, najskoli radi oblika kupole.

³ Literatura navedena je kod Bulića *Hrvatski spom. u kninskoj okolini I*, str. 36; Radić, *Starohrv. prosvjeta I*, 258; sr. Benevenia, *Contributo alla storia di Nona*, podlistak „Il Dalmata“ 1885, br. 96. Pošto je ovaj spomenik iscrpivo opisan s arhitektonskog gledišta, mi se ograničujemo samo na još nedorješena pitanja glede nadvratnika i doba građenja.

⁴ Jackson, *Dalmatia I* 348 naglasuje, da nadvratnik ima izvana kosi oblik, te da naliči pobočnoj strani sarkofaga, a po tom tkogod je ustvrdio (B. D. 1888 br. 3, *Narodni List* 1888 br. 32), da je nadvratnik čest starijega spomenika, uzidan kao gradivo u crkvicu. Ispitav na licu mjesta opetovano nadvratnik, moramo izjaviti, da ta tvrdnja nije umjesna. Nadvratnik svojim oblikom i izmjerom odgovara točno vratima i debljini zida. S donje strane su dvije rupe za okomite stožere, te je rub, na kojem teče napis, 0.075 m. širok, a odskače za nekoliko centimetara od površine. Što se oblika tiče, podudara se ovaj nadvratnik s onim južnih vrata stolne crkve u Spljetu sedmoga vijeka (Bulić n. dj. 35), i sv. Lovre u Zadru (n. mj. 37).

tvrdjuje suvremenost nadvratnika sa zgradom. Ne stoji nagađanje, da bi se neka pismena napisa krila za pobočnim pragovima. Tekst je o sebi potpun. Oblik pismena je kapitalni, i to frankogallškoga ili merovinškoga doba; najskoli oblik pismena G je čisto franko-gallškoga alfabeta, što ne prelazi IX. vijeka, a u najvišoj je porabi od VI. do VIII.¹ Također pisme D, kojemu se okomita hasta produljuje iznad trbuha, tako da više naliči minuskulnom modernom b, rijetko kad prelazi u IX. vijek, a najviše je u porabi bilo za vižigotskih kraljeva i Merovinga VI. i VII. vijeka.² Od ostalih paleografskih oblika najmarkantniji je onaj pismena ž (s), koji nije ino nego merovinški rukopisni oblik pismena S. Naglasiti nam je još jednu dosle neuvaženu paleografsku osebnost, to jest sillabičnu interpunkciju: razgodak stoji iza svake slovke. Slovčani razgodak je obilježjem najstarijega sredovječnoga doba, svakako pretkarolinškoga.³ Po općim paleografskim obilježjima napis spada u doba starije od IX. vijeka. Karakteristični paleografski oblici, koji su na ninskom nadvratniku, pojavljuju se i na nadgrobnom napisu spljetskoga nadbiskupa Ivana Ravenjana oko g. 680.⁴ osobito istovjetni oblik pismena G. Dakako da je Ivanov napis pomniji udjelan, te se primiče više tipu elegantne merovinške kapitale, dok je ninski nemarno uklesan, te odaje više rustičnu kapitalu.

Sam se napis dosle raznolično čitao i tumačio, jer je 7. i 8. slovka (me is.) nastradala od udaraca. Slijedeće čitanje je izvjesno: GO · DE · žAI · IVP · PA · NO · ME · IS · TO · DO · MO · CO. Sedma slovka sastoji se od dva pismena. Prvo je uncijalno rukopisno M, kojega prva polovina ima oblik obratno napisanu pismenu D, a druga vodoravnu pak okomitu hastu. Iz ovoga tipa razvio se je pozniji gotički M. Drugo pisme je E, od kojega preostaje još gornji lijevi dio [—]. Osma slovka je IS, gdje je pisme S izvjesno, a od pismena I vidi se otučeni trag. Po tom se napis mora čitati: Godesav iuppano me isto domo co(nstruxit). 7—9. slovka ME IS TO bile su dosle ispravljane i čitane CHRISTO. Nego to ne stoji nikako radi dva razloga. Najprije, prvo pisme je očito M merovinške kapitale, koje često u prvoj polovini ima trbušinu na lijevo mjesto oštrokutnih krakova, te je isključena tobožnja vezanica CH; pošto pisme C ne opstoji faktično, a među dvima okomitim hastama || nema spoja po sredini, da bi bilo pismo H, nego na vrhu [—], po čem je ovo jedno pisme, a ne dva. Pismenu r nema ni traga ni mjesta. Napokon po slovčanom razgotku, koji je proveden u svemkolikom tekstu, bilo bi u predloženom slučaju CHR I · TO; ali za to na napisu nije mjesta. S druge strane čitanje: Godesav iuppano Christo co(nsecravit) je protiv duha i stila doba. Sama o sebi riječ Christo u votivnom napisu VII. ili VIII. vijeka, kad se je obilovalo počasnim pridjevima prema bogu i svecima, ili neizbježivim domecima deo, salvatori, domino itd. bio bi slučaj nepoznat u starokršćanskoj epigrafiji. Nu protiv duha doba je i pisanje Krstova imena ispravnim latinskim oblikom, barem u zemljama, koje su na razmeđu među istokom i zapadom, gdje obično Krstovo ime biva označeno kraticama: XTS, XP, XPC, XPI, XC, XPO.

¹ Mabillon, De re diplomatica, str. 363.

² Deux Benedictins, N. Traité de Diplomatique II², str. 318.

³ Deux Benedictins n. dj. v. III, str. 461, tab. XXV.

⁴ Sr. Bulić n. dj. str. 35.

O jezičnim osebnostima već je Rački zgodno kazao svoju, osobito glede oblika isto domo mjesto istam donum, koji dolazi u starohrvatskim ispravama.¹ Nije rijedak slučaj, kao što je i naš, da kroz posvetni napis čitaocu sam spomenik kaže, tko ga je sazdao: Godeslav, župan (ninski), sazdao je mene ovu kuću.

Na pragovima vrata uklesana su tri križa različita oblika, odnoseća se na obred posvećenja crkve, i to manji oltarski križ (crux benedictionalis) izvana na desno, ophodni križ (crux stationalis) izvana na lijevo, i viseći križ (crux gemmata) iznutra lijevo.

Rekosmo, da je crkvice sv. Križa mauzolejskoga oblika, a u dvorskim kapelama ili oko njih su se pokapali vladari i velmože za starijega srednjega vijeka. Moguće je, da i riječ isto domo u napisu na nadvratniku znači pogrebnu kapelu, grobnicu, a ne lih bogoštovnu zgradu.

G. 1895. pokušalo se i s južne strane sv. Križa kopati, pa se na 1'00 m. dubine naišlo na nekoliko grobova; ali kada se vidilo, da nisu iz rimskoga doba, obustavilo se istraživanje i zasulo jamu. Nutarnje tlo crkvice je nadignuto nad izvornim tlom. Trebalo bi svakako kopati u crkvici i oko nje, da se vidi, iz kojega su doba grobnice, i da li su se tu pokapali velmože i vladari hrvatski, koji su stolovali u ninskom krunskom dvoru. Valjda se nađe i grob zasnovateljâ zadužbine župana Sedeslava, što nam ga napis spominje.

Crkva sv. Križa bila je vazda patronatskoga prava ninskoga kneza, te je posjedovala veliku nadarbinu.² Posjedi ove crkve u ninskoj zupaniji poznati su još pod imenom „Križine“ u negdanjem selu Prhovu na jugoistočnom kraju gradskoga teritorija spram Poljica, pak u Privlaci.

Na istočnoj strani krunskoga dvora među kapelom i vijećnicom vide se ruševine raznih zgrada. Svakako je tu morao biti stan za dvorjanike, za dvornika i služinčad, pak onda gospodarstvena zdanja. Po svemu čini se, da je krunski ninski dvor skup raznih zdanja, raspoređenih okolo velikoga dvorišta, te je sačinjavao posebni otok usred grada. Od ovih zgrada biti će, da je dvorska kapela suvremena prvom pokrštenju Hrvata, te da siže u drugu polovinu VII. ili u početak VIII. vijeka. Palača, sudeći po načinu zidanja, bila bi starija od dvorske kapele, te bi mogla stati u savezu s onim pokretom podizanja utvrđenih zgrada, koji se je u našim zemljama pojavio za restauracije bizantinskoga carstva u VI.

¹ Kod Bulića n. dj. str. 36. B. D. 1888, br. 1.

² „1675. Benefizio di S. Croce di Nona, tenuto dal canonico Don Giovanni Schiulich.“ Posjedovao je ukupno 187 gonjala zemlje u šest komada. CK. 1675, f. 92 v — 93.

„1654, 20. VI. Lorenzo Dolfin prov. generale conferisce a Don Giovanni Stulich il beneficio di Santa Croce dentro le mura di Nona, uacante per la morte di Don Agustin Giurcouich canonico abbate e primicerio di quella Cattedrale, di cui in defficienza del Reggimento di Nona (ne bilo tada kneza) s'appar-

tiene l'elletione giusta le Ducali dell' Eccellentissimo Senato di 30 Maggio 1654 all' Eccellentissimo Provveditore generale. N. mj. f. 93.

1654, 23. VI. Biskup ninski Frano Andreis podjeljuje crkveno ustoličenje.

1654, 1. VIII. Dukala o ustoličenju.

1654, 1. X. Gen. providur Lorengo Dolfin uvodi u posjed. N. mj. f. 93.

Sr. Katastar 1677. br. 133; 10. V. 1670. de Grassis n. mj. br. 97, str. 327.

i VII. vijeku.¹ Krunski dvor u Ninu bit će, da je najstarija skupina starohrvatskih spomenika, usko skupčanih sa najvažnijim i malo rasvijetljenim povjesnim razdobljem.

G. Trg Kreljevac.

Ovaj trg spram sjeverozapadne strane krunskoga dvora u narodnoj tradiciji nazivom usko je skupčan sa krunskim dvorom. Pokusnim iskapanjem u rujnu g. 1895. otkrilo se na 1'50 m. pod sadašnjim tlom zidove rimske ili starije sredovječne zgrade, jedva 0'45 m. debele, a visoke do 1'50 m. Ispod zidova je naslaga žute zemlje. Kopanje je doseglo do 4 m. dubljine, te je voda provrela, a Ninjani kašnje ogradiše zdenac. Među našastim predmetima dosta je spomenuti slijedeće: Surova baza kamenoga stupa, regbi sredovječna; kamena posuda u obliku kantara; jedan starinski utez; više neznatnih ulomaka od amfora i nad njima nekoliko pokrova. Po svoj prilici su to ostaci privatne kuće poznijega rimskoga doba. Otkriće je važno i s toga, jer je u blizini Đurovićeva (Medovićeva) vrta, odakle su izvađeni kipovi Daniellijeve zbirke, te možemo zaključiti, da u rimsko doba nije kao u poznije preko Kreljevca tekao glavni gradski put u sjeveroistočnom pravcu.

H. Različito.

Stari zdenac na raskrižju među stolnom crkvom, biskupskom palačom i krunskim dvorom, koji se spominje u sredovječnim ispravama, bi popravljen godine 1775, kako se razabire iz napisa, uzidanog u kruni: S(it) · D(eo) · G(loria) | PVTEALIS NONENSIS | IACOBO · GRADONICO | DALMATIAE PROCONSVLE | MARCO DEMVSTO | PRÆFACTO RESTAVRATA | ANNO · SAL(utis) MDCCLXXV.

U pločniku ispred nadžupske crkve na ploči nadgrobni napis biskupa Jakova Bragadina (1463—1474.), po svoj prilici izvađen iz pločnika crkve: HIC IACET IACOBVS BRAGADENO PATRITIVS VENETVS EPS. NÆ.

Na istom mjestu i s istog prvobitnoga položaja nadgrobni napis dosle nepoznatoga po tri puta ninskoga kneza Jeronima Bona od g. 1770.:

1770
HIC IACET HIERONYMVS BON FILIVS GEORGIJ PA TRITIVS VENETVS TERTIO COMES NO NEN OBIT M = AVGVSTI

Nad vratima kuće sučelice Vigatovoj kući na Srednjoj ulici dva grba sa napisima, desno HE(redi) M(olin) 1511 APRIL(is), lijevo IO(annes) M(arcus) M(olin) 1514 IANV(ariu)S, odnoseći se na ninskoga kneza J. M. Molina.²

¹ Sr. Jireček, Das christl. Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, SB. der Akad. der Wissensch. in Wien, Bd. CXXXVI, XI, str. 6 i d.

² Benevenia, Contributo itd. „Il Dalmata“ 1885, br. 13; Jackson, n. dj. I, 346.

Na komadu korniže rimske, uzidane visoko u oboru Marka Relje, spominje nam se nepoznat ninski knez g. 1575.: HANNIBAL CHRISSAVIVS COMES 1575.

Na ključu svoda u kući Kera nedaleko od groblja kod mora u potpunom reljefu bila je glava u naravnoj veličini s kalpakom. Kera, cijeneći da je u toj glavi blago, razsjekao je glavu od kalpaka, koji je još na mjestu. Kalpak ima sredovječni oblik, što se je tradicionalno sačuvao u porabi sve do prošloga vijeka; 0·16 vis., a 0·29 m. širok. U sredini sprijeda ima eliptičnu izdubinu, 0·09 m. vis., 0·06 šir., u koju je bio uložen grb na mozajik, od koga opstoji još crveni kamenčić, pričvršćen pomazom. Takav kalpak ima hrvatski velmoža na spomenutoj nadgrobnoj ploči iz crkve sv. Ivana Krstitelja (sada sv. Križa) XIII. vijeka, samo što je nešto viši i zatubastiji na vrhu.

Kod stare ninske obitelji Štulić čuva se muškaračko plemenitaško odijelo XVI. vijeka po prilici. Kalpak ima oblik sličan onomu na Kerinoj kući, te je od crvenoga glatkoga baršuna.

Dr. L. Jelić.

COLONIA AURELIA CIBALAE.

Vinkovci u staro doba.

U nedoglednoj plodnoj ravnici, koja se je pružila južno od one nešto po-
više ravni, što veže slavonske gore sa najistočnijim alpskim ogrankom Fruškom
gorom, rastavljajući područja rijeka Save i Dunava, leži na lijevom brijegu Bo-
suta trgovište Vinkovci. Položaj mu je i u strateškiom i trgovačkom pogledu
dosta povoljan, tako da je mjesto, ležeć na stjecištu trijuh glavnijih cesta — po-
savske na Sisak u Solin, dunavske na Osijek i Budim u Beč i istočne na
Mitrovicu u Carigrad — u rimsko doba kao tvrđava i građanska naselbina imalo
neku važnost. U prometnom pogledu imaju Vinkovci tu važnost još i danas kao
jedno od glavnih stjecišta slavonskih željezničkih pruga (u Budimpeštu, u Zemun,
u Brčku, u Županju i u Zagreb).

Današnjim Vinkovcima manjka plovna rijeka, ali i u tom pogledu čeka ih
bolja budućnost, jer će kraj njih prolaziti plovidbeni prokop, o kojem se snuje
već preko sto godina, a koji će spajati Dunav kod Vukovara sa Savom blizu
Šamca, te znatno skratiti vodeni put iz plodnoga Podunavlja k moru. Negda, i to
svakako u predrimsko doba,¹ bila je u ostalom kraj Vinkovaca plovna rijeka, jer
je koritom Bosuta, koji u sušnim godinama skoro sasma presane i svojim ispa-
rivanjem zrak okužuje, tekla rijeka Sava. To će svakomu, koji pogleda zemljovid,
a koji pozna pomjesne prilike, brzo biti jasno, osim ako će slijepo da vjeruje u
posve neosnovanu tradiciju, da su Bosut i svi njegovi pritoci i bare kanali, koje
da su Rimljani iskopali. Za potkrjepu svoje misli navodim slijedeće:

Tobožnja rijeka Bosut i njezini glavni pritoci Berava, Biđ, Spačva i Studva
nemaju izvora. Voda je u njima većim dijelom godine mrtva, te redovno ne teče
spram ušća, ali kada Sava nabuja, znade da teče i spram tobožnjega svoga iz-
vora. Kako nemaju niti znatnijega pada niti brzine, to ne može biti dvojbe,
da si ove vode mrtvice nisu mogle izdubiti onako dubokih korita — kod Vin-
kovaca iznosi dubljina veoma zamuljena bosutskoga korita 6—8^m — sa ona-
kovim serpentinama, što ih na njima opažamo. Još je manje vjerojatno, da bi
ta korita mogla biti umjetna djela. Kada bi Rimljani u polubarbarskoj zemlji na
državnoj međi u opće i htjeli bili tako velike prokope izvoditi, sigurno bi ih nji-
hovi vješti inžiniri izvodili u više manje ravnoj liniji, a ne bi kopali onako su-
višnih zavoja, kao što je n. pr. onaj, što obuhvaća šumu Trbušance kod Vinko-

¹ Mjesto kod Zosima II 48, koje uz Vinkovce
nekako spominje rijeku Savu, ne može da
služi, a da bi se pitanje tako riješilo, da je

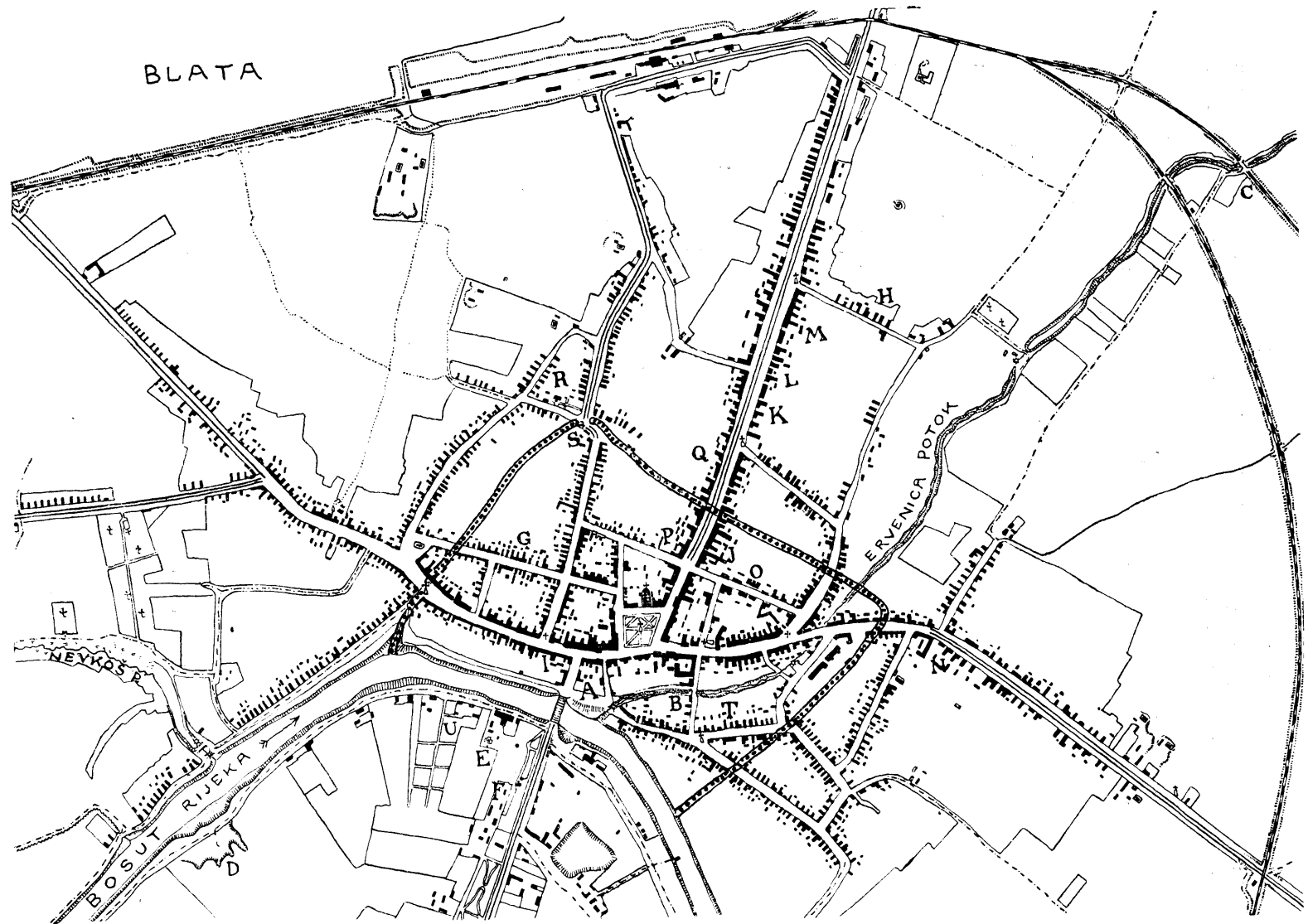
u IV. vijeku tobože kraj Vinkovaca Sava još
tekla.

vaca. Kako su Rimljani kod nas odvodne prokope gradili, najbolje prikazuje Jarčina, koja se kod rumskih Petrovaca rašljasto razilazi, pa bez serpentina ide k Savi, u koju utječe kod Jarka i kod Progara.

Nekadanje savsko korito odvajalo se od današnjega negdje kod Oprisavaca ili Poljanaca, pa je savska voda tekla koritom Biđa do današnje Cerne i koritom Bosuta od Cerne na sjever do Vinkovaca, a odavle jugo-istočnim smjerom do današnjega bosutskoga ušća. Kod Cerne utjecala je u to staro savsko korito rijeka Bosna, kojoj je voda prolazila koritom Berave i onim dijelom Bosuta od Beravina do Biđova ušća kod Cerne. Spačva i Studva — u koliko nisu barem djelomice bili zamuljeni savski rukavi — imale bi se shvatiti kao produljenje rijeke Drine, koja kao da je i tu svoje korito više puta mijenjala. Od kako je Sava krenula svojim današnjim koritom, sva su se ova napuštena riječna korita tečajem vremena jako zamuljila, te su samo najdoljnji dio Bosuta, pa Spačva i Studva tako duboki, da se po njima može ploviti. Kada je Sava tekla koritom Biđa i Bosuta, pa kada si je izdubila svoje sadanje korito, ne može se reći, ali je od toga vremena valjda proteklo više tisuća godina.

Prethistorička selišta. Cijeli ovaj dio Posavine, koji od redovitih poplava nisu zaštićivali nikakvi nasipi, u neolitičko je doba prekrivala velika prašuma, u kojoj su živili ogromni jeleni i turovi uz medvjede, vukove i mnogu drugu zvjerad. Uz Bosut i njegove pritoke nizale se raštrkane koljebe žitelja nepoznata roda, sagrađene katkada u manjim hrpama na nasutim, ošančenim i palisadama utvrđenim „gradinama“, koje su dovoljno sigurnosti pružale protiv poplava, pa protiv divlje zvjeradi i protiv još pogibeljnijega neprijatelja — čovjeka, koji je uvijek bio sklon, da si prisvoji tuđu muku, kada ga u tom nisu priječile nikakove državne, a valjda samo neznatno postojeće društvene uredbe. Mjestimice je takovih naselbina valjda bilo i po šumskim čistinama u blizini većih bara, koje su ribom obilovale. Čovjek se je hranio mesom ulovljene divljači i ribom, ali je gojio i domaću stoku i sijao neke vrste kulturnih bilina.

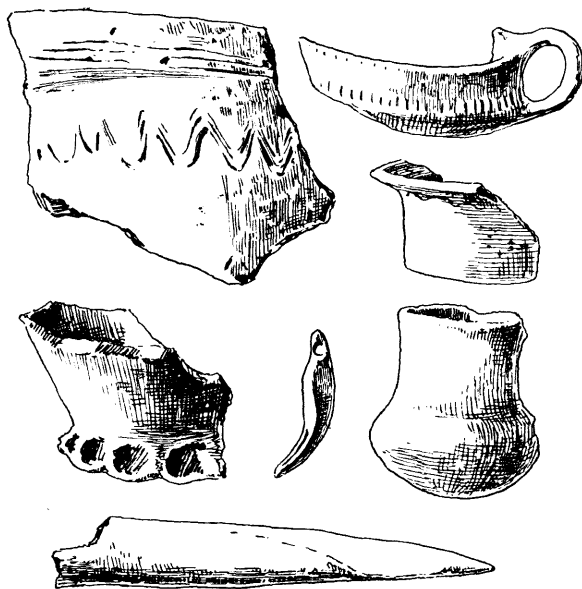
U vinkovačkoj okolini bilo je veoma mnogo neolitičkih zaselaka i to naročito na mjestima, koja se danas zovu „Gradina“ ili „Turska gradina“. Jedna takova gradina nalazila se usrijed Vinkovaca u Dugoj ulici, gdje su danas kuće i vrtovi Nikole Jankovića, Stjepana Brunschmida i Ignjata Wittnera, u neposrednoj blizini bosutskoga mosta (sl. 49 A). Ispupčeni oblik okrugle ove „gradine“ još se i sada jasno raspoznaje, premda su na njoj tečajem vremena uslijed građenja i kultiviranja nastale znatne promjene. Na prethistoričke kulturne ostatke naišlo se je, kada je moj bratić Stjepan Brunšmid rigolovao svoj vrt, da posadi lozu, a ono, što sam ja ovdje na površini zemlje sakupio i što mi je bratić za narodni muzej predao, upravo je dostatno, da se može potpunom sigurnošću reći, da je na tom mjestu postojala naselbina neolitičkoga doba. Te stvari jesu: 9 komada cijepanoga kremena, od kojih su dva svakako rabila kao sprave za rezanje, 2 ulomka od manjih prosto rukom građenih, gladenih i bojadisanih zemljanih posuda (sl. 50, desno u sredini) 1 oštećen crnkasto bojadisan zemljan utez sa mreže u obliku kotača i 1 lijep 195^{mm} dug nadžak od jelenova roga (sl. 51) sa ponešto ovalnom rupom za nasadiivanje na štap, koja se nalazi blizu doljnje debljega kraja.

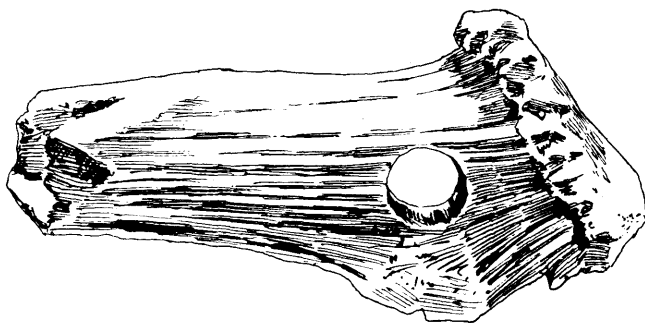
Sl. 49. Plan Vinkovaca. Mjerilo : skoro 1 : 14800.

Tragova neolitičkim naseljima našao sam još na više mjesta u Vinkovcima i njihovom ataru, pa su tuda nađeni predmeti s mojom zbirkom dospjeli kao dar u narodni muzej. Tako je u kameno doba bio naseljen i doljni dio ulice Ervenice (sl. 49 B), odakle iz vrtova nasuprot Lehrnerova svratišta muzej posjeduje dva noža i četiri krhotine od kremena.¹

Treće naselje našlo se g. 1890., kada se je gradila željeznica u Mitrovicu,

Sl. 50. Prehistorijski predmeti od zemlje i kosti iz Vinkovaca. $\frac{1}{3}$ i $\frac{2}{3}$ nar. vel.

Sl. 51. Nadžak od jelenova roga iz Vinkovaca. Skoro $\frac{1}{2}$ nar. vel.

na lijevom brijegu potoka Ervenice odmah do željezničkoga mosta (sl. 49 C). Odanle ima muzej: 22 artefakta i krhotina od kremena; 1 koštano šilo (87^{mm} dugo; sl. 50 dole), 1 malen probušen životinjski zub (sl. 50 u sredini), koji se nosio u nizu oko vrata; 2 male rukom građene zemljane posudice sa (manjkajućom) visokom vertikalno nastavljenom ručicom (sl. 50, dole desno; jedna je nepotpuna); 1 ulomak veće zemljane posude, urešen većim udubinama i ravnim potezima i 2 zemljana uteza sa tkalačkoga stana ili ribarske mreže, od kojih je jedan plosnatiji crno nabojadisan.

Četvrto neolitičko naselje nalazilo se na desnom brijegu Bosuta nasuprot t. zv. prokopu, tamo gdje se sada kopa pijesak (sl. 49 D). Tu sam tečajem vremena posakupio slijedeće predmete: 35 artefakata i krhotina od kremena; veću okrhanu sjekiru od serpentina; komad speknuta maza sa jedne koljebe, sagrađene od pletera; nepotpunu rukom građenu

veću zemljanu posudu (266^{mm} vis.) sa nepravilnim potezima na bočinama, koji su se zaparali pomoćju metlice; više ulomaka većih i manjih rukom građanih posuda, od kojih je jedna urešena valovitim ornamentom (sl. 50 gore lijevo), a druga gustim nizovima sitnijih tačkaka; ulomak dna od jedne posude ima na doljnjem

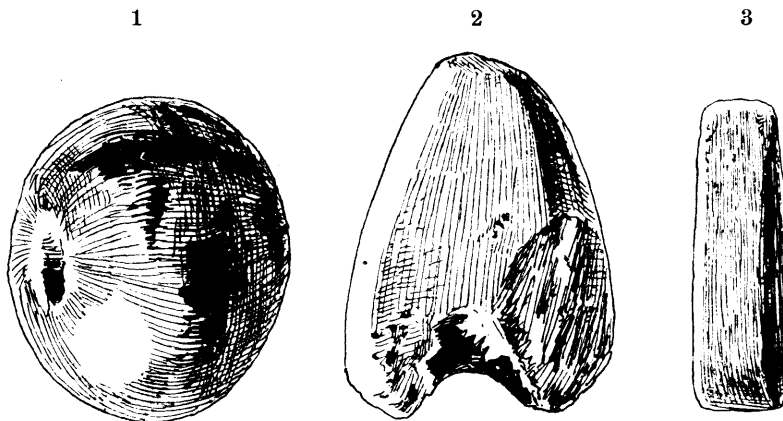
¹ Sr. Viestnik X 1888 str. 67.

rubu niz dubokih udubina, koje su prstima proizvedene (sl. 50 u sredini lijevo). Iz bronsanoga ili halštatskoga doba mogao bi biti ulomak jedne male crno firnisovane zdjelice sa ručicom, koju rijese sitni potezi na gornjem rubu, a nešto dulji uz prstom proizvedene plitke udubine na najjačoj izbočini (sl. 50 gore desno).

Peto naselje nalazilo se nešto podalje od Vinkovaca na desnom brijegu Bosuta u bivšoj šumi Sopotu. Odavle je u muzeju 5 noževa i 5 krhotina od kremenca i prednja polovica probušena čekića od crnoga kamena (sl. 52, 2), koja na naoštrenoj strani pokazuje tragove uporabe. U neposrednoj blizini t. zv. rokovalčke zidine nalazi se u jednom šljiviku tik uz Bosut mala jedna „gradina“, nastavana po svoj prilici u kameno doba, ali odanle nisam dosele dobio nikakvih predmeta.

Šesto naselje kamenoga doba našlo se g. 1886., kada se je kopao odvodni jarak iz šume Leskovca u Bosut, od prilike 1 km. na zapad od ulice Cibalije. Odavle ima muzej: od kremenca 1 velik i 1 manji nož, 1 spravu za struganje kože i 3 krhotine; od kamena 1 ulomak velika probušena čekića; od jelenova roga 1 držalo kamene sjekirice.¹

Da je još na mnogo više mjesta vinkovačkoga atara u kameno doba bilo ljudskih stanova, dokazuju neki pojedince nađeni predmeti. Tako se je n. pr. sjeverno od mjesta u polju našlo jedno lijepo dli-

Sl. 52. Sprave od ugrađena kamena iz Vinkovaca. ²/₃ nar. vel.

jeto od ugrađena crnoga kamena (sl. 52, 3), 58^{mm} dugo, kojemu oštrica još nije bila zaoštrena, a ja sam g. 1896. zapadno od Vinkovaca na jednoj svojoj oranici u predjelu Blato na površini zemlje našao jednu spravu za struganje i rezanje od smeđe-crvenoga kremenca. Čini se, da je ona niza, koja se zapadno od mjesta proteže općinskim pašnjakom Blato prema željezničkoj stražarnici iza Neudorfa, negda bila močvara, u kojoj su ljudi stanovali u sojenicama. Veći broj neolitičkih predmeta našao se je tu uz željezničku prugu za jedno 300^m od stražarnice na sjevero-istok. Na to se je naselje naišlo g. 1878. prigodom gradnje željeznice iz Dalja u Brod, pa je pokojni neudorfski pastor Stenczel narodnomu muzeju darovao jedan prednji ulomak kamena čekića od antigoritnoga serpentina, dva kamena za žrvnjanje i ulomak zemljane posude.² God. 1887. kopao je ovdje Ljubić³

¹ Brunšmid u Viestniku X 1888 str. 66.

² Ljubić u Viestniku X 1888 str. 1.

³ Viestnik I 1879 str. 24. Sr. Ljubić Popis I, str. 42, 9 i str. 30 i m. Kišpatić u Viestniku IX 1887 str. 76.

jedan dan, a iza njega ja,¹ ali u ono par sati, što se tamo radilo, nije se mogao postići osobito znatan uspjeh, jer se je moglo raditi samo u željezničkom šamcu, a na susjedna polja nije se prelazilo. Ipak se je našlo dosta sprava i ulomaka, a mnogo mi je kasnije podonosió moj učenik Klein, sin željezničkoga stražara, tako da s ove neolithičke štacije sada ima u narodnom muzeju prilično velik broj artefakata od kremená, kamena i pečene zemlje.

Svakako iz vinkovačkoga atara je jedan krasan buzdovan krugljasta oblika (sl. 52, 1), od crnoga kamena sa 18 odnosno 14^{mm} širokom rupom za nasadivanje na držalo (iz moje zbirke), pa jedan velik kockast kamen za žrvnjanje i bikoničan utez sa vretena ili ribarske mreže (oba darovala gđa. Sofija Stojanović), ali nisu poznata mjesta, gdje su se ti predmeti našli.

Veoma je vjerojatno, da su Vinkovci bili nastavani i u bronsano i u halštatsko doba, ali se je dosele veoma malo predmeta iz tih razdoblja našlo, tako, da se mora uzeti, da je mjesto bilo veoma neznatno. Za ulomak jednoga bakrenoga nadžaka,² koji spada a doba prelaza iz kamenoga u bronsano doba, samo je vjerojatno, da se je u Vinkovcima našao. Isto vrijedi za jedan kelt i jednu masivnu otvorenu narukvicu bronsanoga doba (oboje iz moje zbirke), za dva bronsana članka od pojasa iz zadnjega vremena halštatskoga doba³ i za jednu 30^{mm}

dugu fibulu (sl. 86, 4), kojoj duple tetivama spojene špirale na glavi i nožici spaja oblučno spojena tanka pločica; u špiralu na glavi zakvačena je karičica, na kojoj je možda visilo više lančića ili drugih prijesaka (iz moje zbirke).

Nekolike sigurne podatke znamem iz latenskoga doba, u koje kao da je pučanstvo brojem nešto poraslo. Jedna krasno tamno-zelena patinovana fibula od bronsane žice (sl. 53 dole) sa dva zavoja i vanjskom tetivom na glavi (srednje-

latenska fibula), 48^{mm} duga, iskopana je g. 1889. u ulici Ervenici (sl. 49 na uglu jugo-istočno do slova B). kada se je gradío Takšićev viganj (iz moje zbirke). Sasma slična bronsana fibula (sl. 53 gore; dulj. 55^{mm}; igla fali), sa krasnom svjetlo-zelenom patinom, našla se u kanalu iz Leskovca u Bosut, u neposrednoj blizini gore spomenutoga neolithičkoga naselja, na jednom mjestu, gdje se naišlo na sloj sa veoma mnogim ulomcima pomoću lončarskoga kola građenih zemljanih posuda sive boje, od kojih se nije ništa pokupilo.⁴

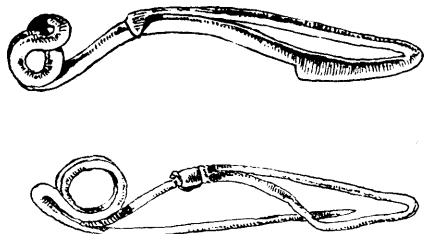
Jedna kasno-latenska fibula (sl. 86, 2) sa širokim, a tankim pločastim lukom (koji rijese male kružne crte sa središnjim tačkama), sa špiralom od 4 zavoja i nutarnjom tetivom na glavi (igla manjka), našla se g. 1887 blizu spomenutih pjeskana u vrtu gostione k žabi (sl. 49 E), kada se je kopao prodol za streljanu. Ostali ovdje u grobovima nađeni predmeti spadaju u III. i IV. stoljeće poslije Kr.

¹ Brunšmid u Viestniku X 1888 str. 68.

² Brunšmid Vjesnik n. s. VI str. 54.

³ Brunšmid Vjesnik n. s. VI str. 72.

⁴ Sr. Viestnik X 1888 str. 66, gdje sam izrekao misao, da su te stvari rimske.

Sl. 53. Bronsane srednjo-latenske fibule iz Vinkovaca. Nar. vel.

I sa neolithičke štacije kod Neudorfske stražarnice doneo je Ljubić u muzej hrbina od posuda, koje spadaju u kasnije laténsko i prvo rimsko doba, a željeznički stražar Klein našao je na drugom mjestu blizu stražarnice jedan grob, u kojem se nalazila zdrobljena urna sa pepelom, više na suncu sušenih ili veoma slabo pečenih zemljanih krugljica,¹ a u blizini i jedan bakren keltski novac, koji se dalje dole (pod br. 6) opisuje.

U laténsko doba pojavljuju se u našim krajevima prvi novci, koji sasvim dobro mogu poslužiti u svrhu, da se ustanovi, da li je koje mjesto u stanovito vrijeme bilo nastavano. Takovih keltskih novaca, koji su se po uzorku novaca macedonskoga kralja Filipa II. kod nas od prilike od konca četvrtoga stoljeća prije Kr. pa valjda do došašća Rimljana kovali, ima u narodnom muzeju iz Vinkovaca i Neudorfa devet komada (većinom iz moje zbirke), ali ih ima i u zbirkama vinkovačke gimnazije i g. Nikole Jankovića. Muzejski novci jesu:

1. A; promjer 14—12·5mm; težina 1·35 gr. (Diobolon?). — Bradata glava (Zevsova) na d. Naokolo okrug sastavljen od debelih tačaka) (Konj, stupajući na lijevo. — Nađen u Vinkovcima.

2. A; promjer 13mm; težina 2·56 gr. (Tetrobolon?). — Slično; mnogo bolji stil, ali veoma izlizan. — Nađen u Vinkovcima.

3. Bill, promjer 26—21mm; težina 5·96 gr. — Ovjenčana glava na desno) (Konj na lijevo, a povrh njega kolobar sa tačkom po srijedi. — Nađen u Vinkovcima.

4. A; promjer 32—26mm; težina 14·22 gr. — Nađen u Vinkovcima.

5. A; promjer 28—23mm; težina 9·80 gr. Veoma loš stil. — Nađen u Vinkovcima.

6. A; promjer 22—21mm; težina 5·19 gr. — Na prednjoj strani velik vijenac na glavi. — Nađen kod željezničke stražarnice u Neudorfu.

7. A; promjer 12—11mm; težina 1·15 gr. — Glava na lijevo. — Nađen u Vinkovcima.

8. A; promjer 13—12mm; težina 1·82 gr. — Na lijevo okrenuta glava sa ogromnim nosom. — Nađen u Vinkovcima.

9. A; promjer 23—22mm; težina 4·34 gr. — Glava na desno. (Konj na desno. — Nađen u Vinkovcima.

Ime rimskoga grada. Mnogo važnije naselje bilo je na mjestu današnjih Vinkovaca u rimsko doba, a dokazuju to mnogi pisani spomenici i starine, koje su se ovdje tečajem vremena našle. Na dva spomenika² zapisano je i ime samoga mjesta, ali skraćeno, tako da se po njima ne može sigurno reći, da li se je ono zvalo Cibalae ili Cibalis. Ime je potpuno ispisano u ablativu CIBALIS samo u jednom popisu iz službe otpuštenih praetorijanaca u Rimu iz vremena cara Septimija Severa,³ gdje se imenu jednoga vojnika dodaje ime njegova rodna mjesta, a to se je redovito pripisivalo u ablativu. Prema tomu ne može dakle biti sumnje, da se je rimski grad na mjestu današnjih Vinkovaca zvao Cibalae, a ne Cibalis. U skraćenom obliku navodi se ime još nekoliko puta, i to na drugim vojničkim popisima u Rimu tri put CIBAL⁴ i jedan put CIBALI,⁵ a na jednom ulomku napisu iz Pečuha zabilježeno je valjda (c)ol. Cib(al)⁶.

¹ Brunšmid Viestnik X 1888 str. 69.

² CIL III 3267... dec. mun. Cib.; 10253... Cibal... M. Brašnić pokušao je u članku »Panonski grad Cibalum« (Program rakovačke realke) da dokaže, da se je mjesto zvalo Cibalum, ali ta hipoteza otpada, jer se osniva jedino na krivom čitanju napisu br. 10253,

gdje u 3. retku stoji CIBAL · QN\, a ne * Cibalo.

³ Eph. ep. IV str. 313 br. 894a 14.

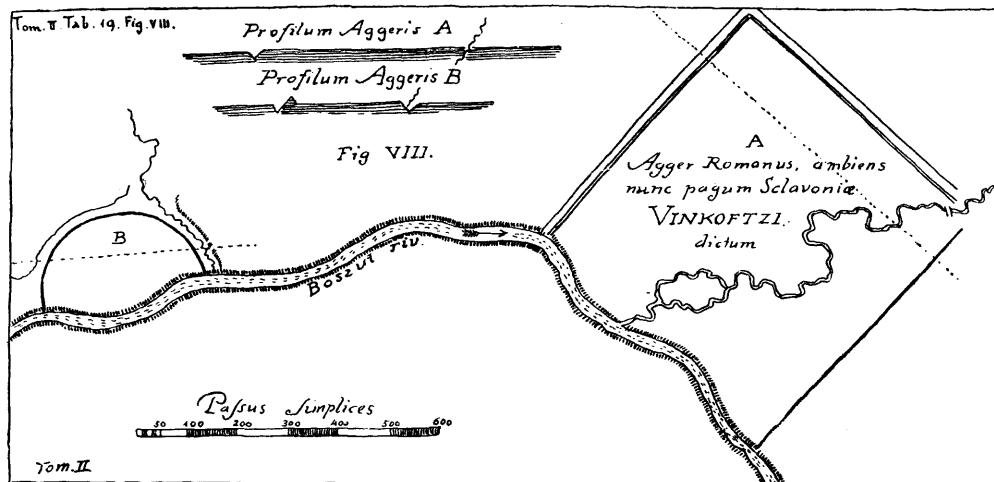
⁴ CIL VI 2883, 9. 12 i 17.

⁵ Eph. ep. IV str. 329 br. 896, 29 = CIL VI 2385, 1a 13.

⁶ CIL III 14038.

Antikni pisci, koji su u tom pogledu manje mjerodavni od spomenika, jer se je u rukopisima krivnjom prepisača tečajem vremena mnogo toga moglo iskvariti, pišu sada Cibalae¹ sada opet — i to mnogo češće — Cibalis², što je svakako neispravno.

Vinkovački rimski grad imao je oblik od sjeverozapada prama jugoistoku položene pačetrovine (sl. 49), a obuhvatao je slijedeće današnje ulice: dugu, Relkovićevu, križnu, Preradovićevu, Jelačićevu, trg, južni dio njemačke i Daničićeve ulice, gospodsku, srpsku, vojarsku, pa velik dio Florijanske i Ervenice. Grad je bio opasan šamcem i bedemima; veći dio gradskoga šamca još se i danas posvema jasno raspoznaje, a još ga se bolje moralo viditi na početku XVIII. vijeka. Iz toga vremena imademo naime jednu škicu (sl. 54) u djelu grofa Marsilija³

Sl. 54. Marsiljev naert Vinkovaca.

koji je osobno u Vinkovcima bio i antikne šamceve pobilježio. Rimski gradski šamac započimao je na Bosutu u ulici Krnjašu, gdje je do prije par godina, kada je sagrađen novi rigol, bio veoma dubok i dobro sačuvan. Sjeveroistočnim smjerom

¹ Cibalas civitas. Itin. Ant. 131, 2—.. apud Cibalas. Aur. Victor, ep. 41, 5 i 45, 2; Eutropius X 5; Ammian. Marcellin. XXX 7, 2; Orosius VII, 28, 19. ...περὶ Κιβάλας. Sozomeni hist. eccl. I 6 u Migne, Patrologiae cursus completus. Patr. gr. Tom. LXVII p. 873. — Mala svjetska karta Beatova u Parizu (Paris II — Cod. 1366) ima skraćeno Cibal?. Sr. K. Miller Die ältesten Weltkarten I str. 31 i II. tab. 2.
² Κιβάλις Ptol. II 16, 7; ἀπο Κιβάλειος Zos. II 19, 6; ἐκ Κιβάλειος Zos. III 36, 4; εἰς Κιβάλιν Zos. II 18, 4; τὴν Κιβάλιν Zos. II 19, 1. 48, 7 (sr. 49, 6 bez spolnika). ...πολεως Κιβάλειος. Socratis hist. eccl. I. IV. c. I. u Migne, Patrolog. Patr. gr. Tom. LXVII p. 464. Slično i kod Philostor-

gija ecl. VIII 16 (ap. Phot. cod. 40). Od latinskih pisaca imaju: Cibalis Itin. Ant. 232, 5. 261, 1. 267, 2. 268, 4. Geogr. Rav. 216, 13. Cibalin Epitome Chronicorum Casinensium (Muratori, Rerum ital. scr. Tom. II. p. 353.) Civitas Cibalis Itin. Hieros. 563, 2. — Ad Cibalensem campum. Anonym. Valesii De Constantio Chloro, Constantino Magno et aliis imp. excerpta 15 i 16 (u Eyssenhardtovu izdanju Ammiana Marcellina). — Na Peutingerovoj tabli označene su Cibalae sa dva tornjića kao važnije mjesto, ali se zaboravilo ime napisati.

³ Danubius pannonico-mysicus. Hagae Comitum 1726. Tom. II tab. 19 fig. VIII.

polazio je iz Krnjaša kraj kipa sv. Roka kroz cestovni trup do bivših Treyerovih kuća u dugoj i Relkovićevoj ulici (kat. br. 776, 781 i 780), služeć im kao istočna međa, presjecao je onda Relkovićeovu ulicu (negda militarski sokak) i prolazio kroz vrtove Vinkove ulice, dijeleć ih u svom sjevernom dijelu od vrtova Preradovićeve ulice, do iza Šajnovićeve kuće, gdje se je zakretao na jugoistok. Ovaj sjeverni ugao bio je još prije ne mnogo godina dosta viši, nego što je bila razina današnje kolodvorske ulice, koja ovdje nastaje.

Dulja strana rimskoga gradskoga šamca išla je jugoistočnim smjerom t. zv. dolom na sjevernom kraju Preradovićeve ulice (negda Svabić-sokak), prolazila je na južnoj strani kraj nekadanje Meštrićkine kuće (kat. br. 217), rastavlja zatim razne vrtove, pa udara između dvorišta nekadanje Weissnerove kuće (kat. br. 89) i vrta gđe. Ane Bell (kat. br. 91) u njemačku ulicu, presijecajuć trup ceste pre-svođenim kanalom. Na protivnoj istočnoj strani njemačke ulice sagrađena je kuća prof. Dra. Domca (kat. br. 974) djelomice u zasutom dijelu gradskoga šamca, koji se opet pojavljuje u njegovom vrtu (kat. br. 975), gdje su mu strme i visoke bočine još veoma dobro sačuvane. Iza toga vrta gubi se gradski šamac, koji je upadao u potok Ervenicu i s one se strane nastavljao do blizu zapadnoga kraja pravoslavnoga groblja.

Tu je negdje započimala jugoistočna strana cibalskoga gradskoga šamca, koja je valjda izilazila iz one male uličice kraj kuće ravnatelja Maršića (kat. br. 1131), prolazila na istočnoj međi bivše domobranske vojarne (kat. br. 1336), pa dopirala negdje u erveničkim vrtovima — valjda između kat. čestica 1477 i 1482 — opet do Bosuta.

Najveća duljina rimskoga grada, što ga je ovaj gradski šamac obuhvatao, iznosio je od prilike 860^m, a najveća širina oko 650^m. Prema tome bio bi šamcevima i zidozima opasan prostor od kakovih 56 hektara, a tu je mogao stajati već prilično napučen grad, ako se uzme, što je i onako kod utvrđena grada vjerojatno, da su u tjesnim ulicama bile u neprekinutoj svezi sagrađene ponajviše kuće na više spratova.

Oblik rimskoga grada u Vinkovcima dosta sjeća na oblik rimskoga utvrđena logora, ali se neće smjeti na to pomišljati, da bi Cibalae mogle bile postati iz takova logora. Protiv toga govore prevelike mjere, koje su od prilike četiri puta tolike, nego što su kod većih kastela na njemačkim limesima¹, pa i činjenica što Cibalae valjda nisu imale stalne rimske posade. Rimski nam napisi iz Vinkovaca spominju samo dva vojnika, jednoga pukovnika (tribunus militum) i jednoga kapetana (centurio), ali nema dvojbe, da nijedan ni drugi nije više bio u djelatnoj službi.

Cibalae u rimskoj povijesti. U rimskoj se povijesti Cibalae spominju tri puta, ali tekar u četvrtom vijeku poslije Krista. Prvi puta bila bi zgodna, da se spomenu, za velikoga panonsko-dalmatinskoga ustanka (g. 6—8 posl. Kr.), kada se je moesijski legat Caecina Severus u blizini Vinkovaca kod volcejskih močvara bio utaborio i borio

¹ Glasovita Saalburg ima 221·45^m duljine i 147·18^m širine, a od prilike toliko i veliki kastel Butzbach (223·13—145·9^m); znatno su veći kasteli Heidenheim (271—195^m), Okarben

(297—199·5), a Kesselstadt ima dapače 375^m duljine i širine. I kod ovoga najvećega kastela duljina još ne dosiže polovine duljine rimskoga grada kod Vinkovaca.

sa ustašama.¹ Cibalae su u nedavno osvojenoj i još neuređenoj, pa već opet uzbuđenoj pokrajini sigurno u taj par bile samo opustjelo barbarsko selo, koje nije imalo toliko važnosti, a da bi ga bilo vrijedno spominjati.

To se je promijenilo, naročito od kako se je za cara Hadrijana² doljnja Pannonija preuredila, te počela da cvate novim životom. U mnoga mjesta na dunavskom limesu, pa u gradovima u nutrašnjosti pokrajine stalno se naseli velik broj rimskih građanskih naseljenika, koji su djelovali kao važan kulturni element, promijeniv u brzo u povoljnom smjeru karakter cijele zemlje, koja se je tečajem vremena posvema romanizovala. Po obiteljskim imenima žitelja najbolje se vidi, koji su si carevi oko napučivanja međašnjih pokrajina većih zasluga stekli, jer su novi građani dobili obiteljska imena onih careva, koji su im podijelili građansko pravo. Prema tomu su naravno u doljnjoj Pannoniji morali Aelii i Aurelii biti zastupani u ogromnom broju.

Prvi put su Vinkovci u rimskoj povijesti igrali neku ulogu za rata, što se je zametnuo g. 314³ između rimskih careva Konstantina Velikoga i Licinija, jer se je prva odlučna bitka bila pod zidovima Cibala. O toj bitki opširno govori Zosimus⁴, ali njegov će opis svakoga poznavao današnjih Vinkovaca dovesti u nepriliku, jer je nemoguće, da bi mogao posvema odgovarati realnim prilikama. Jedino je moguće, da je Zosimus svoj izvor krivo razumio. Nekoliko podataka sačuvalo se i kod bezimenoga pisca Valesijeva⁵. Kao povod rata navodi se, što Licinije nije htio izručiti svoga rodaka Senecija, koji da je tobože bio u sporazumljenju sa svojim bratom Bassijanom, kojega je Konstantin radi zavjere dao ubiti; uz to je Konstantina uvrijedilo, što su njegovi kipovi i likovi u Aemoni (Ljubljana), koja je ležala u Licinijevoj državi, bili porušeni. Kada je Konstantin, ni ne navijestiv rata, bio prešao preko Alpa, „sakupio je Licinije svoju vojsku „od 35.000 pješaka i konjanika u Cibalama, gradu Pannonije, koji leži na jednome „brežuljku, do kojega dovodi uzak put od 5 stadija (925^m) duljine, prolazeć većim „dijelom kroz prostranu močvaru; ostalo je brijeg, u kojem leži i onaj brežuljak, „na kojem se nalazi grad, a na to neposredno slijedi nedogledna prostrana ravnica⁶. Na toj se je ravnici Licinije utaborio, ali je, kada je neprijatelj došao

¹ Dio Cassius 55, 32. Te močvare, koje se kod starih pisaca nazivlju i palus Hiulca (Aur. Vict. ep. 41, 5) i Ulca fluvius (Ennodius, Panegy. Theodorico regi dictus VIII nisu identične sa Zosimovim (II 18) λίμνη βαθεῖα kod Cibala, nego su to Vuka i od nje ovisne bare (Palača, kolođvarska bara i t. d.) između Nuštra i Osijeka. Sr. M. Brašnić Močvare između Murse (Osijeka) i Cibala (Vinkovaca) — u Progr. vinkovačke gimn. 1877/8 str. 16—19.

² U Vinkovcima se dosta rijetko nađu novci rimskih careva iz vremena prije Hadrijana, dok ih od kasnijih vladara ima veoma mnogo, a to bi govorilo za jaču napućenost mjesta počam od ovoga cara.

³ Volusiano II et Anniano consulibus. Fasti Idatii.

⁴ Zosimus II 18, 3 i sl. — Aur. Vict. epit. 41, 5 pripovijeda, da je Konstantin noću napao

Licinijev logor i tako pobjedu održao. — Eutrop. X 5. Orosius VII 28.

⁵ Anonym. Valesii §. 15 i 16.

⁶ U tom Zosimovom opisu nešto nije u redu. Niti su ležale Cibalae, niti ne leže Vinkovci na brežuljku, osim ako će se kao takov da shvati položaj mjesta, koje se za par metara uzdiže povrh Bosuta i Ervenice. Močvara, kroz koju je u duljini od nešto manje od jednoga kilometra prolazila rimska cesta, nalazi se na zapadnoj strani mjesta (današnje „Blato“ ili „Blata“ i „Kerveš“), a brijeg, na kojem si je Konstantin poredao vojsku prije navale, ona je visa, što se zove Borincima i Draganovcima. Nedogledna prostrana ravnica je ravna Posavina, koja se prostire južno i istočno od Vinkovaca. Licinijev logor nalazio se je možda s one strane potoka Nevkoša na onom brežuljku iza ulice Cibalijske.

protegnuo svoj bojni red i uzduž spomenuta brežuljka. Konstantin dolazio je do Cibala sa zapadne strane sa 20.000 pješaka i konjanika. Na brijegu, koji je močvarom od grada rastavljen, svoju je vojsku tako poredao, da je napred postavio konjaništvo, koje je imalo zadaću, da forsira prolaz onom uskom cestom, što je vodila kroz močvaru, a to je na prvu navalu uspjelo. Kada se je dizanjem bojnih znakova dao znak, započe u zoru 8. listopada 314. vanredno žestoka bitka, koja je trajala sve do večera, dok nije pobijedilo desno krilo Konstantinove vojske, koje je sam car vodio. Sada neprijatelji stadoše bježati, a kada opaziše, da i sam Licinije skače na konja da pobjegne, nije se njegova vojska usudila, da ostane na mjestu ni dotle, dok bi se povećeralo. Ostaviv prtljagu sa teglećom marvom i marvom za klanje, i ponesav samo toliko živeža, koliko je bilo dosta za tu jednu noć, pobježe Licinije sa velikim dijelom svoga konjaništva u Sirmium (Mitrovica). Odavde odvede suprugu, sina i državnu blagajnu i pobježe u Daciju, a da ga ne uzmogne Konstantin tako brzo da slijedi, poruši most preko rijeke Save. Da si osjigura vjernost vojske, od koje mu je kod Cibala navodno bilo poginulo 20.000 momaka, učini Licinije vojskovođu Valensa suvladarom, podijeliv mu naslov Caesara, ali ni u daljnjem poduzimanju nije imao sreće, te je iza iznovična poraza na mardijskom polju u Thrakiji morao da sklopi mir, po kojem je Konstantin pridržao sve istočnoevropske krajeve rimske države osim Thrakije i obale crnoga mora, koji su mu već iza pobjede kod Cibala pripali bili¹.

Grad, kod kojega je Konstantin Veliki održao prvu svoju pobjedu nad Licinijem, još je jedanput vidio pred svojim zidovima dvije jake vojske spremne da jedna na drugu udari, kada se je g. 351. Konstancije II., koji je još jedini od Konstantinovih sinova bio na životu, imao da bori za prijestolje protiv usurpatora Magnencija, koji se je u Galliji bio proglasio za cara. U proljeću 351. započe Konstancije vojnu², ali odmah u prvi kraj ga sreća slabo posluži, jer je kod Atransa na pannonsko-noričkoj međi od Magnencijevih četa iz zasjede dočekan i razbijen. Konstancije se povuče u Sisciju (Sisak), dok je Magnencije pošao u Poetovio (Optuj). Ovamo dođe praetorijanski praefekt Philippus kao poslanik Konstancijev, koji je nuđao mir pod uslovom, da se Magnencije odrekne italske praefektore s Afrikom. Da li je Konstancije ozbiljno mislio na mir, nije sigurno, ali svakako se je njegov poslanik poslužio i drugim jednim sredstvom, koje je Konstanciju već jednom poslužilo protiv jednoga suparnika (Vetranija), da naime nasmubi protivnikove vojvode i vojnike, da se odmetnu, pa da pristanu uz sina velikoga Konstantina. Magnencije nije htio da znade za kakovo sporazumljivanje, nego nastavi ratovanje. Kod Siscije dođe do okršaja, u kojem je navodno Konstancije održao pobjedu, ali se je zato ipak povukao do Cibala, gdje je sagradio veoma utvrđen logor. Sudeći po Zosimovu³ opisu, koji o tom ratu veoma opširno, ali kao obično dosta nejasno govori, morao se je taj logor nalaziti na desnom brijegu Bosuta, a na južnoj strani grada. Opasavala ga je rijeka, koja se baš kod Vinkovaca jako savija, pa duboki šamac i gusto posađene palisade. Logor

¹ Sozomeni hist. eccl. I. 6.

³ Zosim. II 48—49.

² Zosim. II 45—63. Julian. or. I 34—35, 48, II 56—57, 97. Zonar. XIII 8. Aur. Vict. Caes. 42. Eutrop. X 12. Orosius VII 29.

je s gradom spajao most, sagrađen od brodova, koji se je u slučaju potrebe lako i brzo dao rastaviti. Uz šatore za vojsku nalazio se je po sredini logora sjajan carski šator, a po riječima izvjestitelja logor je bio tako velik i lijep, da u ničem nije zaostajao za raskošno urešenim gradovima. Nije manjkalo ni sjajnih gosba, kojima bi car počašćivao odličnije svoje časnike.

Konstancije je mogao uviditi, da se sa svojim protivnikom nikako neće moći nagoditi, kada mu je došao na tobožnje ugovaranje kao Magnencijev poslanik rimski senator Titianus. Poslanik je o Konstantinu i njegovim sinovima veoma uvredljivo govorio, predbacujući im med inim, da su oni krivi propadanju i nazadovanju gradova. Ultimatum Magnencijev na Konstancijevu po Philippu izručenu poruku bijaše, da se Konstancije ima odreći prijestolja, a da će mu se samo u tom slučaju poštediti život. Na tako bahato prohtijevanje, koje ipak uz dosadanje uspjehe Magnencijeve nije odgovaralo prilikama, odgovorio je Konstancije, da se smatra obvezanim, da osveti smrt svoga brata Konstansa, kojega su Magnencijevi ljudi u Galliji ubili bili.

Kada mu se je poslanik povratio, navali Magnencije na Sisciju, osvoji grad na prvu navalu i razori. Prešav na to preko Save, prolazio je plijeneć Posavinom, pa se je dapače, iza leđa Konstancijeve pozicije u logoru kod Cibala, zaletio i do Sirmija, nadajući se, da će ga iznenadnom navalom osvojiti i time Konstanciju presjeći glavnu svezu sa istočnim pokrajinama. Opreznost sirmijske posade i brojnoga građanstva pomrsi mu račune.

Sve plaćkanje Magnencijevo nije moglo Konstancija da sklone, da svoj sigurni logor kod Cibala ostavi, na koji se Magnencije nije usudio da navali. U to se je primakla jesen, a Magnencije je morao na to da misli, gdje će zimovati. Prije nego što će da ostavi Pannoniju, ipak je htio štogod znatnijega da učini, pa stoga pođe pod veoma utvrđenu Mursu (Osijek), ne bi li ju osvojio iznenadnom navalom, jer na redovnu opsadu nije mogao da misli, što nije imao u tu svrhu potrebitih sprava i što ga je Konstancije svaki čas mogao pretežnim silama napasti. Glas o opsadi Murse Konstancija ponuka, te je ostavio logor kod Cibala i došao sa cijelom svojom vojskom od kakovih 80.000 momaka ugroženu gradu u pomoć. Protiv tolike vojske imao je Magnencije, od kojega se baš tih dana odmetnuo konjanički vojvoda Silvanus i prešao na Konstancijevu stranu, samo 36.000 ljudi na razpolaganje. 28. rujna 351. kasno poslije podne zametnu se blizu Murse strašna bitka, koja se oteгла daleko u noć. Po Magnencija već je bilo to nepovoljno, što mu je Konstancije kod dolaska posjekao četiri auxilijarne kohorte, koje su izvan grada u amphitheatru bile u zasjedi. Uz to je Konstancije razpolagao izvrsnim četama konjaničkih oklopnika i strjelaca, kojima on nije imao ravnih. Ovi konjanici obuhvatiše Magnencijevo desno krilo i bacivši ga na njegovo središte, u neprijateljskoj vojsci proizvedu metež. Magnencije, koji je sam ovdje zapovijedao, skoro da je pao u sužanjstvo, pa morade preobučen bježati i ostavi Pannoniju. Njegovi vojnici i dalje su se hrabro borili, te ih je mnogo izginulo koje u borbi, koje u valovima rijeke Drave, kamo ih zatjeraše, a jedan se dio predade pobjeditelju. Bio je tu takov pokolj, da je to državna vojna sila još mnogo godina osjećala. Na Magnencijevoj strani palo je navodno 24.000. a na Kostancijevoj 30.000 momaka. Konstancije sam nije poput svoga hrabroga

protivnika učestvovao u bitki, nego je to vrijeme sproveo u jednoj crkvi izvan gradskih zidova sa mursijskim biskupom Valensom, koji je bio Arijanac.

Kao što neki drugi gradovi u ilirskim zemljama, i Cibalae su rimskom carstvu dale vladara, a bila su to braća Valentinijan I. (364—375) i njegov brat i suvladar Valens (364—378). I otac ovih rimskih careva, čovjek niska roda imenom Gratianus, bio je rodom iz panonskoga grada (oppidum) Cibala. O njemu se pripovijedalo, da je već kao dječak bio vanredno jak, a to da je dokazao natežuć se jednom sa pet vojnika za jedno uže, koje da mu oni nisu mogli da otmu. Stoga ga se srađivalo sa glasovitim atletom Milonom iz Krotona, kojemu nikakova sila na svijetu nije mogla istrgnuti jabuku, koju bi u lijevoj ili desnoj ruci držao. Gracijanu je u ostalom ta njegova kočupernost pribavila nadimak „funarius“ (užar), koji ga je i kasnije sjećao na zanat, što ga je u mladim godinama tjerao. Postavši vojnikom doskora je izišao na glas radi jakosti i spretnosti, osobito u šakanju. Zato je brzo načinio karijeru, pa redom bio tjelesni stražar (protector)¹. pukovnik (tribunus) i vojvoda u pokrajini Africi (comes praefuit rei castrensi per Africam). Ovdje ga obijediše za pronevjerjenje ili krađu, na što je morao vojničku službu da ostavi. Iza mnogo godina opet je u istom činu upravljao britanskom vojskom, a kada je islužio i časno odstupio, povrati se kući, gdje je spokojno živio. Ipak je morao da još dočeka gubitak svojih dobara, koja mu je zlobni i osvetljivi Konstancije II. zato oduzeo, što je Gratianus navodno pogostio Magnencija, kada je isti, idući za ostvarenjem svojih osnova, kroz njegov posjed prolazio². Iz toga bi se moglo zaključivati, da su Gracijanovi posjedi bili u onom dijelu Pannonije, što leži između Drave i Save, možda baš negdje u blizini Vinkovaca.

Zasluge, što ih steče Gracijan³ kao viši časnik, a još više njegova obljubljenost kod vojske, od velike su koristi bile njegovu sinu Valentinijanu I., koji se je godine 321. u Cibalama rodio⁴. Bio je dotjerao do zapovjedništva druge schole štitonoša (scutarii), kada ga iza smrti cara Jovijana u Nikeji proglasiše za cara (1. ožujka 364.). Dok je on iz Ankyre prispio i vladu preuzeo, prošlo je deset dana, za koje je rimsko prijestolje faktično bilo ispražnjeno. Valentinijan je bio razmjerno dosta naobražen čovjek⁵: znao je nešto grčki, a umio je graditi latinske stihove i modelovati zemljane kipove. Imao je dobrih sposobnostih za vladara, bio je strog i značajan čovjek, hrabar vojnik, vješt taktičar, pa je umio da održi red u vojsci i u državnoj upravi; jedina mu je pogreška bila, da je bio veoma nagao i okrutan. Umro je od kapi u Bregeciju (Uj-Szóny), naljutiv se preko mjere na kvadske poslanike, koji su pred njega došli bili (17. studena 375.)

Valentinijan I. si je uzeo za suvladara svoga brata Valensa, koji je daleko za njim zaostajao. I on se rodio u Cibalama g. 328.⁶ i služio u vojsci. Bio

¹ Sr. o tom činu moj članak „Rimska veksilacija u Mitrovici“ u Spomen-cvieu Matice hrvatske 1900. str. 278.

² Ammian. Marcellin. 30, 7, 2 i 3. Slično Aur. Vict. epit. 45, koji veli, da je Gracijan avansirao do časti pretorijanskoga praefekta.

³ U početku vladanja cara Valensa zaključio je bizantski senat, da se carevu ocu Gracijanu podigne počasni kip od tuđa. Tillemont Hist. des Emper. V. str. 76.

⁴ Zosim. III 36, 4. Socrat. hist. eccl. IV I. Philostorg. VIII 16.

⁵ Ammian. Marc. 30, 5 i dr. Nasuprot Zosimus III 36, 4 kaže, da nije imao nikakove naobrazbe.

⁶ Ammian. Marc. 26, 7, 16; 30, 7, 2.

je niska uzrasta i tamnoputan, a na jedno je oko slabo vidio. Odgoj mu je bio slab, imao je nespretne manire i nagingjao je katkada na okrutnost. O njemu se sudilo, da između dobra i zla nekako drži sredinu. Bio je Arijanac, dočim je njegov brat pristajao uz nikejsko vjeroispovijedanje. Izgorjeo je u jednoj koljebi kod Hadrianopola, kamo je, teško ranjen u bitki, od Gota pobjegao bio (9. kolovoza 378).

Valentinijan I. zasnovao je dinastiju, te su i njegovi sinovi Gratianus (367—383) i Valentinianus II. (375—392), koji su bili rodом iz Sirmija (Mitrovica) i Aquinka (Budim), sjedili na rimskom carskom prijestolju. Obojica su umrla nasilnom smrću: Gratianus je u 25. godini života kod Lugduna u Galliji ubijen od jednoga časnika usurpatora Maxima, a Valentinijana II. ubi u 21. godini života Arbogast (15. svibnja 392).

Kršćanstvo. U Cibalama već se je dosta rano ispovijedala kršćanska vjera. Da bi ovdje bila biskupska stolica već skoro od vremena apoštola, kako neki hoće, to se doduše ne može ustvrditi, ali da je u trećem stoljeću sjedio na cibalskoj stolici neki Eusebije, koji je mučeničkom smrću — možda za Decijeva progona — umro¹, to se sigurno znade. Je li bilo još i drugih cibalskih biskupa, pa kada je ta stolica dokinuta, nije poznato.

Osim sv. Eusebija još u dva božja ugodnika u Vinkovcima stekla mučeničku palmu, naime neki Tiballus, o kojem se ništa поближе ne čuje i sv. Pollio, kojega su se „Acta“ sačuvala u jednom rukopisu Bertinianskoga samostana, po kojemu su ih Bollandiste (Acta sanctorum) izdali. Svu trojicu spominju i sv. Jeronim i drugi pisci k 28. travnju, kada su bili mučeni, ali se to dogodilo u razno doba.

Sv. Pollio² bio je u doba vladanja careva Dioklecijana i Maksimijana prvi lector (primus lector) na crkvi u Cibalama. Kada ono carevi 303. izdadoše nalog, da se imaju kršćani progoniti, latio se toga posla i namjesnik Doljnje Pannonije Probus, koji je navodno stolovao u Sirmiju. On je započeo sa duhovnicima, te dao mučiti i ubiti sv. Montana, svećenika crkve u Singidunu (Beograd) i Ireneja, sirmijskoga biskupa. U Cibalama dao je pred sebe dovesti Pollijona, da ga ispita, a kad ovaj nije htio, da prema carskome nalogu žrtvuje državnim bogovima, odsudi ga na smrt. Sv. Pollio bio je spaljen jednu rimsku milju (= 1478·5^m) daleko od grada 28. travnja valjda g. 304. Njegova „acta“ običnom retorikom ističu načela kršćanske vjere kao vjere međusobne ljubavi.

Uz ovakove vijesti moglo bi se očekivati, da će se u Vinkovcima naći starokršćanskih spomenika i ostanaka, jer nije nevjerojatno, da su spomenuti sveci imali svoju crkvu, u kojoj su im ostanci zakopani bili. Dosele se međutim nije ništa našlo, što bi se moglo sigurno smatrati starokršćanskim spomenikom. Kršćanski bi mogao biti samo onaj sarkofag u gimnazijskom dvorištu sa surovo istesanim likom ribe, koji je nađen u nekadanjoj bašći predsjednika sudbenoga stola Floriana (sl. 49 M), a mogla bi kršćanska biti i dva ulomka napisa na mra-

¹ Acta s. Pollionis. U Farlati Ill. sacr. VII 577 i sl. Na jednom se mjestu kaže, da je Eusebije poginuo za predašnjega progona, a na

drugom pri kraju, da je prije mnogo godina na isti dan životom platio.

² U rukopisu „akata“ zove se neispravno Pullio.

mornim pločama, od kojih se jedan¹ našao u srpskoj ulici pred kućom pravoslavne crkvene općine (negda Petra Stojanovića), a drugi² g. 1880. i 1883. u dvorištu Šajnovičeve kuće na sjeverozapadnom kraju rimskoga grada (sl. 49 S).

Da su Cibalae još na početku VI. vijeka postojale, kada su bizantski carevi barem u posavskom dijelu Pannonije još bili faktični gospodari, dokazuje jedna vijest kasinske kronike³, po kojoj je car Justinijan odmah na početku svoje vlade, podijeliv sv. Benediktu i njegovomu kasinskomu samostanu po cijeloj svojoj državi mnoge posjede, istomu među ostalim u Pannoniji darovao i Cibalae. To je zadnja vijest o tomu gradu, koji je uz mnoga druga mjesta valjda propao onda, kada su Pannonijom pustošeci prolazili divlji barbarski čopori pod svojim kaganom Bajanom, od kojih se nije mogao obraniti niti Sirmium⁴, koji je u to doba bio glavno mjesto u ovom dijelu bizantske države. Kada je Sirmium pao u avarske ruke (g. 582 posl. Kr.) prestade bizantsko gospodstvo s ove strane Save, gdje je sve romansko žiteljstvo — u koliko se nije bilo iselilo — bilo utamanjeno.

Cibalae i rimska vojska. Za prošlost Vinkovaca u rimsko vrijeme dosta podataka pružaju mnogobrojni predmeti i spomenici, koji su se tamo iskopali, a i neki spomenici, koji su se na drugim nekim mjestima našli. Tako iz nekih napisa, koji su se otkrili u Rimu, doznajemo za imena nekih Cibalićana koji su tamo kao praetorijanci služili. U jednom popisu praetorijanaca, koji su u prvim godinama vladanja Septimija Severa (193—211) svoje godine namirili, spominje se kao Cibalićanin neki Aur(elius) Cemens iz centurije nekoga Saturnina⁵, a neki M. Aurelius Sabinus, poručnik (optio) centurije doslužio je propisano vrijeme g. 209⁶. Iz vremena cara Severa Aleksandra (222—235) našao se u Rimu jedan cippus sa počasnim napisom, koji su s nepoznata razloga za zdravlje cara Severa Aleksandra, njegove matere Julije Mameje i svoje dala načiniti tri Cibalićana i pet Mursijaca iz 5., 6. i 7. praetorijanske kohorte. Cibalićani su se zvali: M(arcus) Aur(elius) M(arci) filius Dalutius iz 5. kohorte, centurije Vitalisove; M. Aur. M. f. . . . Ideazius iz 6. kohorte, centurije Quintilijanove; M. Aur. M. f. Dassimius iz 6. kohorte, centurije Justinove⁷. Čini se dakle, da je u rimskoj vojsci bio broj Cibalićana dosta znatan, jer nema sumnje, da ih se je redovito mnogo više unovačivalo u one legije, koje su u ilirskim pokrajinama štacijonirane bile, naročito u one, koje su stojale u Pannoniji (Aquincum, Bregetio, Carnuntum, Vindobona); broj onih, koji su postali praetorijanci bio je sigurno spram broja legijonaraca mnogo neznatniji.

¹ CIL III 10252: . . . ocl . . . [?de]posit . . .
Ovaj se ulomak nije izgubio, kako je u Corpusu navedeno, nego se nalazi u narodnom muzeju u Zagrebu. U ovo par slova moglo bi se tražiti datiranje sa imenom Dioklecijana i spomen na sahranjenje nekoga kršćanina. Sudeći po pismu, u ostalom mora da je taj ulomak iz mnogo kasnijega vremena.

² CIL III 10251: . . . nse . . . Ael. Ver . . .

³ In Pannonia, Cibolim, Antianim, Himasam, Balcum, Scarabantiam, Vindemonam, Arlapem,

Yaciacum, Nimaniam, Artabindo. Epitome Chronicorum Casinensium (Muratori, Rerum ital. scr. Tom. II. p. 353).

⁴ Sr. o tom predmetu moj članak „Eine griechische Ziegelinschrift aus Sirmium“ u „Eranos Vindobonensis“. Wien 1893 str. 331 i sl.

⁵ Eph. ep. IV p. 313, 894 a 14.

⁶ Eph. ep. IV p. 329, 896 B 29 = CIL VI 2385, 1 a 13.

⁷ CIL VI 2883, 9, 12 i 17.

Čini se, da su i rimske Vinkovce rado potražili isluženi časnici, da u njima lagodno sprovedu ono par godina zaslužena mira, što su ih još imali da proživu. Dva takova rimska časnika spominju nam nadgrobni spomenici, koji su se u Vinkovcima iskopali. Jedan je bio Gaius Aponius Memmius Celer, pukovnik (tribunus militum) prve italske legije, koja je bila štacijonirana u Novama (Novae, sada Steklen kod Svištova u Bugarskoj), a spomenik, koji se je 15. ožujka 1825. našao u vrtu stolara Schellenbergera u Njemačkoj ulici (sl. 49 L), dade mu podići supruga Julia Pia i sestra Aponia Gallitia¹. Ako se i ne veli izrično, to ipak ne može biti dvojbeno, da se pokojnik u Cibalama nije nalazio u djelatnoj službi. Sasma sigurno neaktivan bio je stari gospodin Marcus Herennius Valens, rodnom Solinjanin, kojemu se je spomenik sredinom studena 1891. u vrtu profesora Josipa Riesela u Njemačkoj ulici (sl. 49 K) iskopao. Ogromni taj spomenik (2'46^m visok) predočuje nam pokojnikovo poprsje i priopćuje njegovu vojničku karijeru, koja se je kretala u čednim prilikama. Od svojih 75 godina proboravio je u vojničkoj službi 55; kada je naime doslužio kao legijonar ostao je dalje na poziv cara (evocatus) kod 11. klaudijske legije u kojoj je obnašao čin centurijona (kapetan), a u tom činu još je i službovao dvaputa u prvoj legiji Adiutrix, pa u drugoj Adiutrix, petnaestoj Apollinaris i četvrtoj Flavia, u kojoj je bio dotjerao samo do centurijona hastata posteriora pete kohorte. Spomenik mu je podigao njegov libertinac i baštinik M. Herennius Helius².

Gradske uredbe u rimsko doba. O pravnom položaju rimskoga grada Cibala govore dva napisa. Jedan od njih nalazi se na zavjetnom žrtveniku, koji se je našao g. 1772., kada se je kopao temelj za vinkovačku rimokatoličku crkvu, dakle na mjestu, gdje je i u rimsko doba moralo stojati neko svetište. Spomenik je posvetio božanstvima Liberu i Liberi neki Marcus Ulpus Fronto Aemilianus, koji je bio gradski vječnik (decurio) municipija Cibala³. Drugi neki dostojanstvenik cibalski podigao je u Pećuhu (Sopianae) nekakov spomenik sa zavjetnim napisom, od kojega se je u novije doba pri obnavljanju tamošnje stolne crkve našao jedan ulomak. Po dopunjenju u Corpusu⁴, koje u ostalom nije ni najmanje sigurno, bio je dotičnik, kojemu se ime nije sačuvalo, svećenik doljnopanonske pokrajine, a osim toga možda duovir (načelnik) ili augur kolonije Cibala. Spomenik je podigao zajedno s jednom osobom, koja se zvala Marcellianus ili Marcelliana, a koja je svakako bila s njime u nekom rodbinstvu.

¹ CIL III 3268: D. m. | C. Aponio. Mem | mio. Celeri. tribu | no. militum. leg | prima. Italicae. Julia | Pia. co(n)iugi. bene | merenti. et. Aponia | Gallitia. frat(i). Nalazi se u Vinkovcima pred zgradom kotarske oblasti.

² CIL III 13360: D. m. | M. Herennio | Tromentina Valenti | Sa[l]ona. evocato | leg. xi. cl. 7. leg. eiusd. | 7. leg. i. adi. 7. leg. ii. adi. | 7. leg. xv. apol. 7. leg. iteru(m) | i. adi. 7. leg. iii. fl. coh. v. | h[is]t. post. stip. l. v. | vixit. annis.

lxxv | M. Herennius. Helius | libertus. et. heres. | patrono b. m. f. c | h. m. h. n. s. Nalazi se u narodnom muzeju u Zagrebu. Sr. o tom spomeniku moj članak u Viestniku hrv. arh. dr. XIV (1892) str. 33 i sl.

³ CIL III 3267: [L]ibero. et | Liberae. sac | M. Ulp. Fronto | Aemilianus. dec | mun. Cib. l. fec. Nalazi se u Vinkovcima pred zgradom kotarske oblasti.

⁴ CIL III 14033: . . . [sacerdos] | p. P. in[f]u vir (?) ili aug.(?) | [col. Cib[alae]. cum Mur] | cellia[no fil.] | v. s. [l. m].

U ova dva napisa Cibalae se jedanput nazivlju municipium, a drugi put colonia. To su oznake za gradske općine sa rimskim građanskim pravom, pa je u carsko doba municipium bio niži, a colonia viši neki stepen. Da li je tu, i u čem je, postojala znatnija razlika, nije poznato; možda su gradsko vijeće i narodna skupština u kolonijama posjedovali neke veće povlastice. U doljnoj Pannoniji je naročito car Hadrijan, boraveć opetovano osobno u pokrajini, mnogo toga na dunavskom limesu organizovao. Tako je n. pr. Mursu (Osijek) podigao na koloniju¹, a jaka dunavska braništa Aquincum (Stari Budim) i Carnuntum (Deutsch Altenburg kod Beča) na municipija. Više je nego vjerojatno, da je municipalno pravo podijelio i nekim drugim važnijim mjestima, a među njima i Cibalama.

Iz pečuhskoga napisa doznajemo, da su Cibalae bile „colonia“, a bile su to najkasnije od vremena cara Severa Aleksandra (222—235)². Kolonija je naime imala aurelijski pridjevak, a po tom nema sumnje, da joj je kolonijalno pravo podijelio jedan car, koji je imao aurelijsko gentilno ime. Najvjerojatno je, da je taj car bio Caracalla (suvladar svoga oca Septimija Severa 196—211, samovladao 211—217), jer se opaža, da su baš u doba njegova i njegova oca vladanja u podunavskim pokrajinama mnoga mjesta dobila bilo municipalno bilo kolonijalno pravo. Nije naravno isključena mogućnost, da su rimski Vinkovci poradi svoje važnosti mogli prije postati kolonijom, a tu bi se smjelo pomišljati na aurelijevske careve Marka Aurelija (161—180), pa na Antonina Pija (138—161) i Commoda (180—192). To pitanje u ostalom mora ostati neriješeno, dok se ne bude našao koji spomenik, koji će više svjetla donijeti.

Među gradskim uredbama bila je u rimskim Vinkovcima već i družina dobrovoljnih vatrogasaca, koji su u rimsko doba bili svrstani u *collegia fabrum et centonarium*. Jedan veći ulomak kamena s napisom, koji se je prije kakvih 40 godina našao na Krnjašu, spominje nekoga Publija Aelija Va . . . , rodom Cibaličana, koji je možda bio quinquennalis ili quaestor obijuh kolegija u doba, kada je grad već bio kolonijom³.

Jedan zavjetni spomenik, valjda doljnji ulomak žrtvenika, posvećena nekomu božanstvu, našao se je g. 1871., kada su se kopali temelji za dogradnju bivše vojničke škole i domobranske kasarne (parc. br. 1336; sada pučka učiona). Taj ulomak ima u toliko neku važnost, što je jedini datirani spomenik iz Vinkovaca, a potječe iz g. 233, kada su bili rimski konzuli Maximus (po drugi put) i Paternus⁴.

Rimski grad. Na mnogo mjesta unutar opisanih gradskih šamceva našlo se je ostanaka rimskih građevina i po gdje koji predmet, a po tom se mogu zaključiti stavljati o kulturnim prilikama, što su u rimsko vrijeme u doljnoj Pannoniji vladale. Vjerojatno je, da je grad bio prilično napučen, pa da je imao

¹ Sr. Brunšmid Colonia Aelia Mursa u Vjesniku n. s. IV str. 23 i sl.

² CIL VI 2883.

³ CIL III 10253, u vinkovačkoj gimnaziji: De . . . | P. Ael. Va | Cibal. qu . . .

[coll.] | fabr. col. [Cibal. item] | cento. col[. . .
Dopunjenje je nesigurno.

⁴ CIL III 10254; u Vinkovcima u zidu pučke učione: . . . ni . . . | v. s. l. m. | Maximo et Pa | terno cons.

tijesne ulice sa kućama na više spratova, koje su se nizale jedna uz drugu. Stoga je grad, koji je obuhvatao samo od prilike jednu četvrtinu današnjih dosta raštrkanih Vinkovaca, mogao imati veći broj pučanstva, nego što ga ima današnje mjesto.

Za gradnje služile su Rimljanima većinom cigle, a kamen, koji se je teže dobavljao, samo je iznimice rabio u građevne svrhe na javnim i odličnijim privatnim građevinama, te na nadgrobnim spomenicima. Katkada su neuporabivi arhitektonski i figuralni ulomci bili uzidani u temeljne zidove.

Cigle, koja je ponajviše bila veoma dobro pečena, bilo je razna oblika i veličine. Najviše upadaju u oči velike oblongne ploče ($45 \times 32 \times 7^{\text{cm}}$), od kojih su veoma često sagrađene grobnice, kojima gornji otvor pokrivaju komadi od dvostruke širine. U Vinkovcima nije bilo ciglana vojničkih odjela, i to valjda stoga ne, što tu nikada nije nijedan rimski vojnički odjel štacijoniran bio. Privatne domaće ciglane u pokrajinama obično nisu pečata na svoje proizvode utisnule. Iz Vinkovaca poznajemo samo dvije cigle sa tvorničkim pečatom. Jedan je bio na cigli, koja se je našla ljeti g. 1772., kada se je kopao temelj rimokatoličke crkve, a glasio je po izvještaju redovitoga fiškala srijemske županije Ivana Paxya¹ DEC IMP

Meni je međutim vjerojatno, da su to dva razna pečata, koji su se nalazili možda na više primjeraka kod gradnje crkve nađene rimske cigle. IMP nije drugo, nego obični pečat iz mursijskih carskih tvornica, koji se na rimskoj cigli u Osijeku češće nađe. Pečat DEC našao sam na ulomku rimske cigle pred jednom kućom od prilike na sredini desno u kolodvorskoj ulici u Vinkovcima. Pečat u t. zv. tabuli ansati je 95^{mm} dug i 26^{mm} visok. Cigla je u narodnom muzeju.

Jednom vrstom tanjih ciglenih ploča oblagali bi se zidovi i stropovi. Te su cigle bile na površini sprovedene valovitim žljebićima, da se uzmogne maz bolje prihvaćati. Podovi bi se ili nabili ili patosali ili taracali bilo kamenom bilo ciglom razna oblika. Često se nađu podovi taracani malim osmerobridim ciglicama, a našao se je takov pod i u Vinkovcima u dvorištu gostione „kugli“ (k caru austrijskomu), gdje su ciglice bile 64^{mm} vis. i 56^{mm} šir. Gdje koje prostorije znale su biti i mozajicima popođene, gdje su se raznobojnim kamenčićima (najobičnije su boje crvena, tamnomodra, bijela i žuta) izveli geometrijski ili figuralni likovi. Narodni muzej ima iz moje zbirke veći ulomak takova mozajika iz neke rimske zgrade u predjelu Kanovcima na desnoj strani Bosuta, ali mi mjesto, gdje se je našao, nije pobliže poznato.

Krovovi bi se pokrivali velikim tanjim pločama (tegulae), koje su na obje dulje strane imale letvičaste nastavke. Kuburama (imbrices) prekrivale bi se pukotine između letvica dvijuh uporedo položenih ploča, da ne može prokisavati.

Osobita vrst pačetvorinastih šupljih kalica rabila je u svrhu zračnoga grijanja i za odvođenje vode. Rimljani naime nisu imali u svojim sobama peći, nego je kod njih bilo u običaju centralno grijanje.

¹ Pray Collectanea T. XVIII n. 12 u zbirci rukopisa sveučilišne biblioteke u Budimpešti.

Sr. Arch. epigr. Mitth. VI (1882) str. 142. CIL III 10703.

Sve ovdje navedene vrste ciglje našle su se u Vinkovcima, gdje je u rimsko doba sigurno bilo ciglana, koje su ih proizvodile.

Mnogo su Rimljani držali do zdrave pitke vode. Gdjegod je bilo potrebno i moguće, načinili bi vodovode, te bi vodu katkada i iz velike daljine dovodili. Da li je u Vinkovcima bio vodovod, kao što je n. pr. bio u Sisku i Mitrovici, nije poznato, a ne može se smatrati dokazanim po tom, što se je prigodom gradnje željezničke pruge Vinkovci—Mitrovica blizu potoka Ervenice našao jedan manji ulomak vodovodne cijevi od olova (325^{mm} d., sa promjerom od 50^{mm}).¹ Mnogo je vjerojatnije, da su si Rimljani pomogli iskopavajuć i uzidujuć zdence, kao što se to i danas u Vinkovcima čini. Dosele međutim nije nijedan rimski zdenac sigurno ustanovljen. Cisterna u rimsko doba po svoj prilici u Vinkovcima nisu imali.

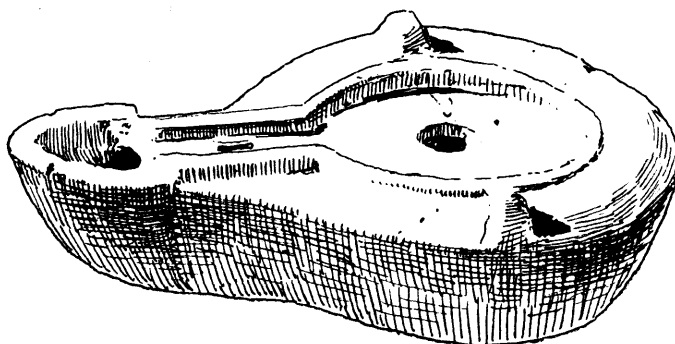
U rimskim naselbinama redovito se nailazi na prostorije za kupanje. Čini se, da se je u Vinkovcima na kupelj naišlo prije jedno pedeset godina u vrtu gostione k crnom konju i susjednom vrtu nekadanje Alkovićeve kuće (sl. 49 P) u Jelačićevoj ulici. Po pripovijedanju bio se je tu otkopao bassin sa ogromnim jednim kamenom, koji se je ostavilo u zemlji, jer ga je bilo preteško izvaditi.

Da je u tako znatnom gradu, kao što su bile Cibala, bilo zanatlija svake ruke, koji su nastojali da udovolje potrebama svojih sugrađana, prilično bi sigurno bilo, sve da nam i nisu ostavili tragova svoje

djelatnosti. Ti tragovi jesu sprave, koje pojedinim zanatlijama u njihovu poslu služe, i predmeti što ih oni izvode. Potonji se dakako samo onda sačuvaju, ako nisu od prolaznoga materijala, a češće se može i podvojiti, jesu li u mjestu načinjeni ili od drugud doveženi. Svakako je u Vinkovcima bilo lončara, a posvjedočava to jedan zemljan kalup gornje strane jedne rimske lampice (10×7.5×2^{cm}), koji je g. 1878. nađen u Suratlićkinom (sada Mirosavljevićevom) vrtu u Krujašu. Prema tomu moglo bi se zaključivati, da se je jedan dio lampica, od kojih muzej iz Vinkovaca ima 6 komada, u Vinkovcima i pravio. Tvornički pečati na vinkovačkim lampicama jesu:

a. CERIALIS na jednom primjerku iz groba kod Pollaka na lenijama,

b) FORTIS na jednom primjerku nađenom kod gradnje Stenglove kuće u dugoj ulici i na jednom nađenom prigodom gradnje gimnazijske zgrade g. 1878.

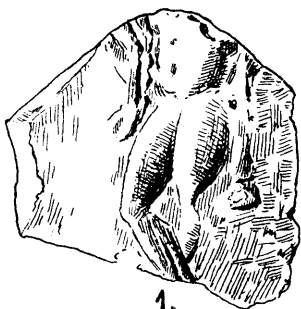
Sl. 55. Rimska zemljana lampica iz Vinkovaca. Nar. vel.

¹ Iz jedne bilješke kapetana Stj. Schulzera Müggenburškoga doznajem, da se je u dvorištu stolara Schellenbergera osim kamenja (nadgrobni spomenik C. Aponija Memmija

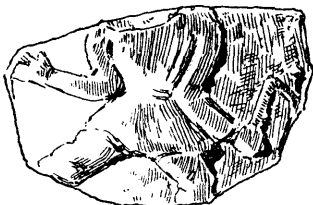
Celera) i cigle našlo i do dvije cente kositrenih (valjda olovnih) cijevi od vodovoda, koji se je na susjedno zemljište nastavljao. Tamo je bilo rimsko groblje!

c) **SEXTI** na jednom primjerku iz groba u sadanjem imovinskom vrtu kod „žabe“ (sl. 55). Jedna lampica (iz nekadanje Stojanovićeve zbirke) nema pečata, a od jedne od Štengla ima samo prednji ulomak.

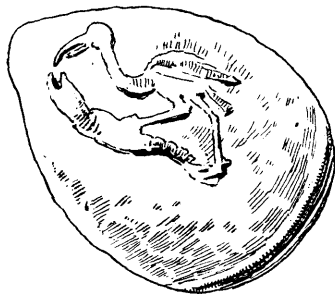
Pojedini komadi rimskih zemljanih posuda iz Vinkovaca spomenuti će se na svom mjestu, a ovdje samo općenito napominjem, da su to upoprijeko dobro pečeni proizvodi sa ukusnim oblicima; gdješto je valjda kod kuće načinjeno, a gdješto od drugud uvezeno. Naročito ovo vrijedi za posude od aretinske zemlje (terra sigillata), koje su se najprije izvodile u Arreciju u Italiji i na daleko razvozile.

1.

2.

3.

Sl. 56. Ulomci posuda od aretinske zemlje sa likovima. Iz Vinkovaca. Nar. vel.

Kasnje je bilo tvornica i u Galliji i Germaniji. U Vinkovcima se je od ovakvih posuda, kojima se površina ljeska crvenilom pečatnoga voska, našlo samo ulomaka, većinom sa reljefnim ukrašom. Na jednom ulomku (sl. 56, 1) raspoznaje se mladoliko — kako se čini žensko — tijelo, koje samo nepotpuno, omata lepršeci himation; na drugom (sl. 56, 2) vidi se snažna stupajuća muška figura sa bičem u desnoj ruci (kočijaš?); na trećem (sl. 56, 3) čini se, kao da se neka roda bori sa velikim gušterom. Na ostalim ulomcima vide se dijelovi koje životinjskih figura koje ornamente.

Sl. 57. Aphrodita. Ulomak zemljana kipića iz Vinkovaca. $\frac{3}{5}$ nar. vel.

Valjda će uvezen proizvod biti i gornja polovica jednoga zemljanoga kipića božice Aphrodite (sl. 57) u zbirci g.

Nikole Jankovića, veleposjednika u Vinkovcima. Božica je prikazana sa stephanom u kosi, gdje drži podignutom lijevom rukom himation, što ga je sa sebe skinula. Visina ulomka, kojemu manjka doljni dio počam od desnoga

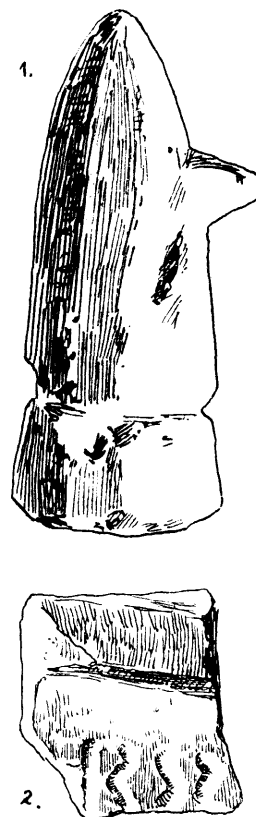
lakta i lijevoga boka, iznosi 0'10^m. Nađen je g. 1896. u Krnjašu.

Domaći proizvod valjda je bila smeđa jedna posuda, od koje se sačuvao malen ulomak (sl. 58, 2), na kojem su prije pečenja bila zaparana neka slova, kako se čini { RSZ }.

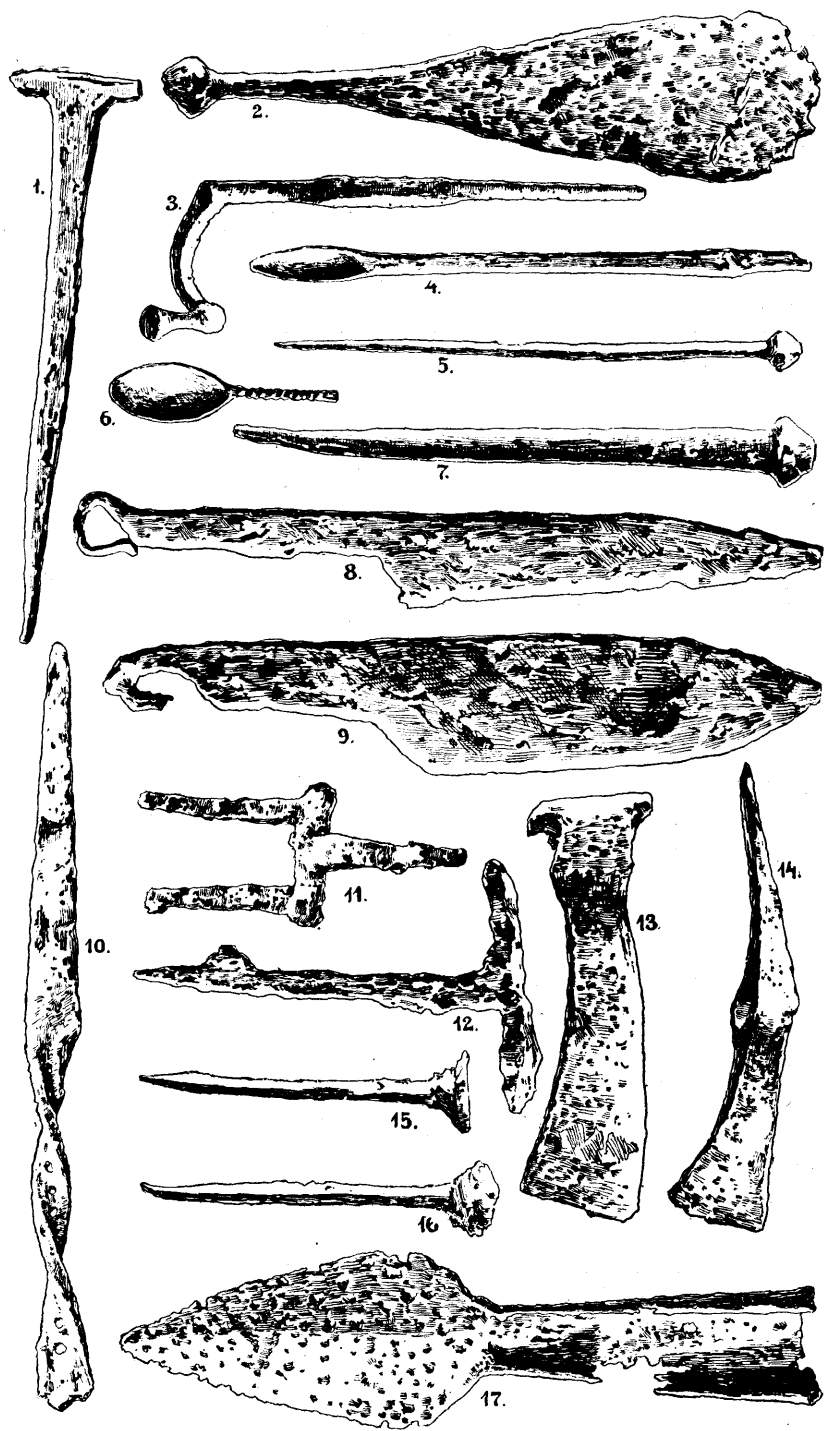
I od poznatih bikoničkih i okruglih uteza, koji se obično nazivlju ili prešljjenima ili utezima sa ribarskih mreža, našlo se je u Vinkovcima nekoliko ukusnije izvedenih primjeraka, koji bi mogli doseći i do rimskoga vremena.

Da se je sakupilo više starinskih ostanaka, nego što se to do sada učinilo, moglo bi se i o drugim obrtima, pa i o kulturnim prilikama starih Cibala u opće, potanje govoriti i zaključke stvarati. Prema današnjem stanju stvari mislim, da ću najbolje učiniti, ako se redom pozabavim pojedinim nalazištima i spomenem predmete, što su se na njima našli. Ipak ću ovdje da navedem nekolike željezne predmete, koji su služili kao alat, a koji su na slici 59. naslikani. Br. 13 je obična željezna sjekira (*ascia*), 223^{mm} d., koja se je g. 1895. našla 1^m duboko u zemlji, kada se je kopao podrum u dvorištu mojega bratića Stjepana Brunshmid. Br. 14 željezni nadžak (*dolabra*), 248^{mm} d., obična tesarska sprava, sastojeca od sjekire i budaka, nađen je u njemačkoj ulici, navodno u grobu. Br. 4. je žličasto svrdlo iz groba u zvoničkoj ulici. Br. 2. finije dljeto iz groba u Pollakovom vrtu na lenijama. Br. 8, 9 i 10 su noževi sa dršcima, a br. 17 je željezni raonik sa rimskoga pluga, 365^{mm} dug. Br. 1, 5, 7, 12, 15 i 16 su kovani željezni čavli. — Kako se je u rimsko doba željezo u trgovačkom prometu dobivalo, vidi se na jednom velikom komadu tvori (sl. 60), koji se je g. 1901 u ulici Ervenici iskopao. Tvar je bila saljevena u nepravilnu kocku od 35 × 29 × 25^{cm}, koja je preko 100 kgr. teška.

Među vinkovačkim našašćima rimskih starina jedno je od najvažnijih ono, što se je učinilo u proljeću g. 1897 u vrtu gospođe Josipe Kezman u njemačkoj ulici (sl. 49 J). U neposrednoj blizini dvorišne zgrade iskopavali su radnici zemlju, koja je za nešto trebala, pa u dubljini od 1·70m našli su 24. ožujka na nekakov 1·80m dug i 1·50m širok zid, koji je sam za sebe sačinjavao neku cjelinu, ne nastavljaću se na nijednu stranu dalje. Zid je na 0·40m visine sadržavao u pet redova rimsku ciglu, vezanu čvrstim rimskim mazom; doljni dio na 0·60m visine bio je sljeven zid (*Gusswerk*), sastojeci od neke vrste cementa i kamena, a kao građevni materijal zanj su služili ulomci mramornih kipova (*Poseidon* i *Herakles*), raznih arhitektonskih komada sa nekakove građevine, pa ulomci spomenika sa napisima i od jednoga ili više sarkofaga. Ovaj zid (sl. 61), koji je možda služio kao temelj nekakovu spomeniku, u mojoj je prisutnosti otkopan do svoga doljnjega lica, koje se je nalazilo u 2·70m ispod sadanje razine zemlje. Osvjedočiv se, da je pun antiknih spomenika, dao sam ga demolitirati i oprezno komad po komad izvaditi. Na najnižem mjestu ležao je pokidan *Poseidonov* kip, kojemu je glava na sjevernoj strani zida van virila; *Heraklov* kip, kojemu je glava namjerice odlomljena bila, ležao je prema južnoj strani zida, i to tako, da se nije ništa od njega moglo viditi, dok se nije sav građevni materijal skinuo, koji je povrh njega ležao.

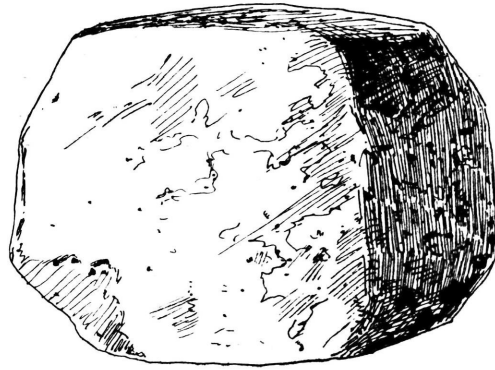

Sl. 58. Rimski zemljani predmeti iz Vinkovaca. Nar. vel.

Sl. 59. Rimski željezni predmeti iz Vinjovaca (6 od bakra). 13, 14 i 17 u 1/4 nar. vel., a ostali u 1/2 nar. vel.

Zid u Kezmanovičinom vrtu izvan svake je sumnje bio iz rimskoga vremena, ali valjda iz kasnijega razdoblja, kada je u Cibalama kršćanstvo bilo jedinom vladajućom vjerom. Kipovi božanstva, koja su po svoj prilici negda u kojem cibalskom hramu kao kulturni likovi u porabi bili, pa onda ulomci sarkofaga i javnih spomenika, u pogansko se doba ne bi bili smjeli upotrijebiti kao građa za kakov temelj, a da se to po antiknom shvaćanju ne bi smatralo svetogrđem. Prema tome zid po svoj prilici nije sagrađen prije Konstantinova vremena; vjerojatno još nešto i kasnije, u doba, kada su kipovi poganskih bogova bili iz svojih hramova izbačeni. U novije doba — možda prije par stotina godina — gornji je dio građevnoga materijala izvađen, da se iznova upotrijebi, a ostatak pokrio je nasap od skoro 2^m debljine.

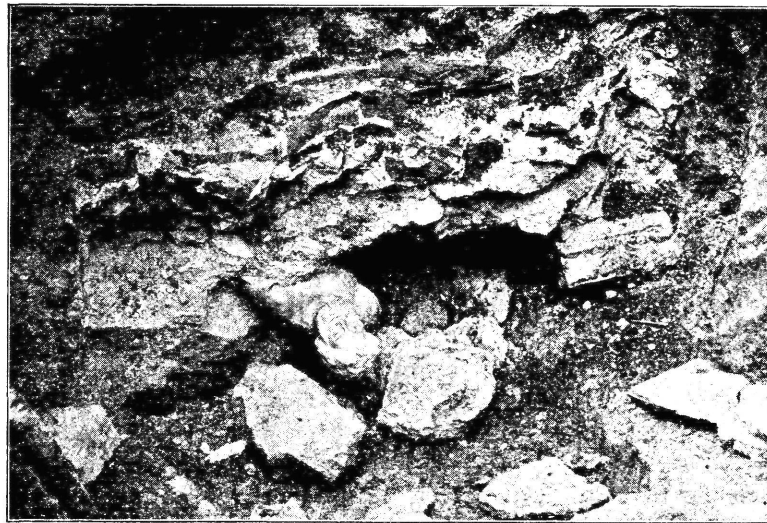
Sl. 60. Kockast komad željezne tvari iz Vinkovaca. Rimsko doba. $\frac{1}{8}$ nar. vel.

Iz spomenutoga zida potječu slijedeći predmeti, koji su se za narodni muzej u Zagrebu nabavili:

1. Poseidon. Kip od bijeloga krupnozrnoga mramora (sl. 62). Visina sačuvanoga dijela 0.92^m, što bi odgovaralo potpunomu liku u visini od *1.23^m, dakle od prilike dvjema trećinama naravne veličine.

Manjka:

cijela desna ruka počam od ramena zajedno sa trozubom; baza sa obje noge počam ispod koljena, ali je od lijeve sačuvan jedan ne pristajuć komadić listova; rep delфина. Otučen je: komad kose površ desne strane čela, čelo, nos i prsti lijeve ruke. Prelomljena je: lijeva ruka tri

Sl. 61. Rimski temelj u Vinkovcima sa uzdanim kipovima.

puta, pa lijeva noga ispod kuka. Sa tri željezne šipke kip je pričvršćen na svoj novi kameni podstavak.

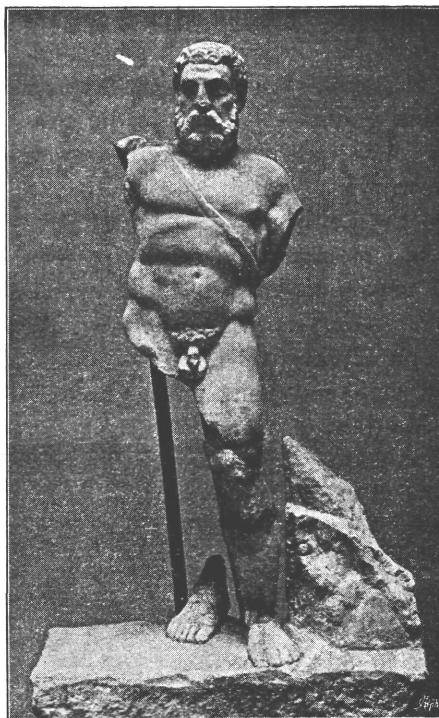
Snažna posvema neodjevena muška figura čvrsto je stala na desnu nogu, a

lijevu je podigla i uprla o nesačuvani kamen ili brod. Na koljenu te noge počiva lijeva ruka, u kojoj bog drži delfina, kojim je atributom označena njegova vlast nad morem i svim onim, što u moru prebiva. Manjkajuća desna ruka, koja je bila u vis podignuta, držala je drugi Poseidonov atribut naime trozub (*τρίζυξ*).

Vinkovački kip je replika poznatoga tipusa Poseidonova lika sa motivom uprte noge, što ga je po običajnom shvaćanju stvorio kipar Lysippos, suvremenik Aleksandra Velikoga. Rađen je valjda po dobrom slikovnom uzorku, jer premda je posao slab, — kako se to kod djela iz provincijalne klesaone rimskoga carskoga doba drugačije i ne može očekivati — to kip ipak iz neke udaljenosti čini prilično povoljan utisak. U svojim glavnim motivima najviše sjeća na figuru u villa

Sl. 62. Mramorni kip Poseidona iz Vinkovaca. $\frac{1}{12}$ nar. vel.

Sl. 63. Mramorni kip Herakla iz Vinkovaca. $\frac{1}{15}$ nar. vel.

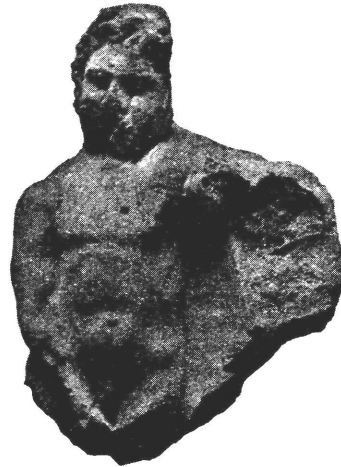
Albani u Rimu (Overbeck Atlas XII 30), a od poznatoga lateranskoga kipa razlikuje se po tom, što se je bog upro o svoje uporište lijevom nogom, mjesto s desnom. Forme su samo u glavnim potezima izvedene i dosta nedotjerano uglađene. To naročito vrijedi i za bujnu kosu i u čupe poredanu bradu, na koju se brci tako spuštaju, kao da se htjelo označiti, da su vlažni. U slabo plastički označenim očima zjenica je izdubljena. Detalji su na kipu po svoj prilici bojom jače istaknuti bili, ali boji danas više nema traga. Stražnja je strana, kao obično, u izvođenju posvema zanemarena, jer je kip negda bio uza zid smješten, tako da se od ostrag nije mogao vidjeti.

2. Herakles. Kip od bijeloga krupnozrnoga mramora (sl. 63); visina

bez baze 1·13m. Širinom na dvoje prelomljena i opet prisastavljena oblongna baza je 0·70m široka, 0·40m duboka i 0·10m visoka.

Manjka: cijela desna ruka i lijeva počam od gornje trećine nadlaktice; desna noga počam od kuka, pa sve do članka; stražnji komad stegna lijeve noge; gornji okrajak tobolca; gornji dio pećine s lavljom kožom; ugao baze na desnoj strani. Odlomljena je glava s vratom. Lijeva je noga na tri mjesta prelomljena, a prelomljena je i baza između lijeve noge i pećine. Okrhani su prsti i jedan dio lijeve noge. Restaurator svoj je posao loše izveo, nagnuvši kip previše na lijevo i okrenuv lijevu stranu previše napred.

Snažna muška neodjevena figura zamišljena je tako, kao da je baš stala; tijelo je cijelom svojom težinom počivalo na desnoj nogi, a u koljenu svinuta lijeva bila je nešto otraga. Glavu, koja stoji na kratkom debelom vratu, pokriva kraća kovrčasta kosa, a u kovrčice je naređena i brada. Od desnoga ramena spušta se preko jakih prsiju prema lijevom pazuhu remen tobolca, koji povrh desnoga ramena proviruje. Desna ruka, koja nije sasvim pristajala uz tijelo, čini se kao da je bila podignuta, pa je valjda držala luk: spuštena lijeva ruka, valjda u laktu svinuta, upirala se o buzdo van, oko kojega je bila omotana lavlja koža, od koje kao da se raspoznaju ostanci na pećini, što se do figure nalazi.

Sl. 64. Eros. Ulomak reljefa iz Vinkovaca. $\frac{1}{7}$ nar. vel.

Dosta nedotjerana radnja, od prilike iz iste klesaone i istoga vremena, kao što je i Poseidonov kip.

3. Eros (sl. 64). Ulomak ploče od numulitnoga vapnenjaka, 0·43m vis., 0·29m šir., 0·22m deb., naokolo okrhan. Napred okrenut posve neodjeven stojeći Eros, u visokom reljefu, sa spuštenom bakljom u desnoj ruci. Manjkaju: obije noge, lijeva ruka od polovice nadlaktice i stražnji dio glave, koja je odlomljena i otučena.

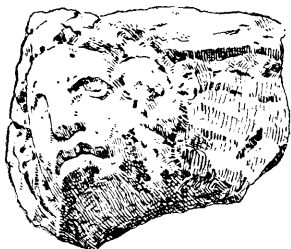
Sl. 65. Rimski arhitektonski ulomci iz Vinkovaca. $\frac{1}{10}$ nar. vel.

Dekoratívna radnja. Po svoj prilici ulomak od sarkofaga.

4. Ulomci završnoga vijenca (sl. 65) s neke zgrade ili spomenika, urešeni astragalima i palmetama, 0·19m visoki. Od vapnenjaka. Tri veća ulomka imaju duljinu od 0·37, 0·37 i 0·35m; dubljina je iznosila preko 0·56m. Osim toga sačuvala se i dvije veće i jedna manja krhotina s istoga završnoga vijenca. Radnja dosta surova i nejednaka.

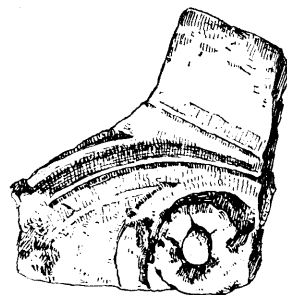
5. Ugao arhitektonskoga završnoga vijenca (sl. 66), 0·19m vis. Ženska glava sa bujnom kosom, u kojoj kao da se nalazi vijenac. Od vapnenjaka. Surova radnja.

6. Ulomak korintske baze od vapnenjaka (sl. 65 gore na sredini), 0·125m vis.; gornji promjer preko 0·21 m.

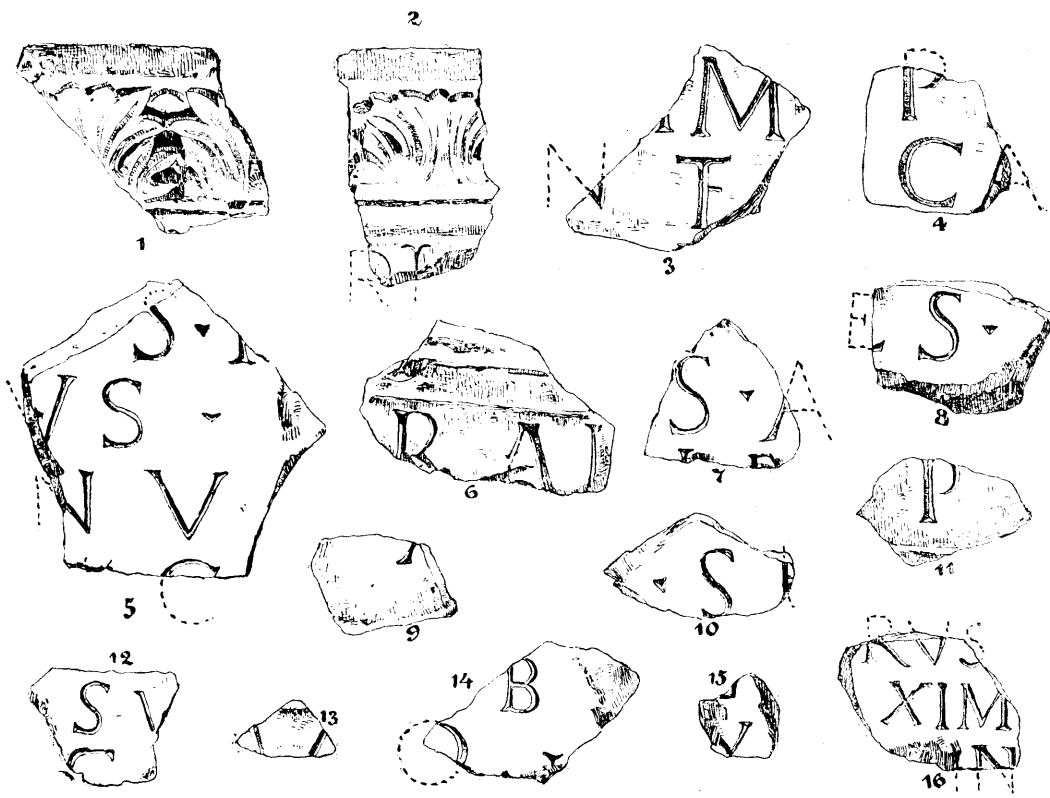

Sl. 66. Rimski arhitektonski ulomak iz Vinkovaca. $\frac{1}{7}$ nar. vel.

7. Ulomak od stranice jednoga ornamentima urešenoga sarkofaga (sl. 67), 0·35m vis., 0·27 šir., 0·10m deb. Ispod gornjega na 0·155 m odskakućega ruba, na kojemu se nalazi ostatak četverouglaste udubine (0·085 m dub.) za pričvršćenje poklopca: reljefna hvoja i velika rozeta. Lijevo dole pristaje jedan manji ulomak, koji nije naslikan.

Sl. 67. Ulomak sa rimskoga sarkofaga. $\frac{1}{9}$ nar. vel.

Sl. 68. Ulomci sa ornamentima i slovima. Iz Vinkovaca. $\frac{1}{10}$ nar. vel.

8. Gornji palmetama urešen ulomak sa sarkofaga (sl. 68, 1), 0·27m d., 0·19 vis., 0·11 deb.

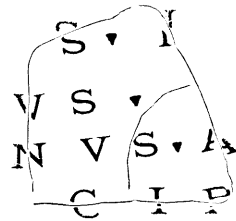
9. Petnaest ulomaka sa slovima (sl. 68, 2—16), od kojih dva (br. 5 i 7) pristaju jedan uz drugi, dajući cjelinu prikazanu na strani 143.

U prva tri retka kao da se krije ime i naslov nekoga cara, a u 4. retku nalaze se ostanci od slova CIB ili CIP. Istomu spomeniku valjda spadaju još i ulomci br. 6 i 8-14, kojima debljina varijira između 0.105 i 0.16m; komadi su u ostalom ostrag otučeni, te su svi bili još deblji. Slova su od prilike II. ili III. stoljeća i velika tako, da bi se moglo pomišljati, da su to ulomci nekoga javnoga spomenika. Br. 6 i 13 su od gornjega ruba, a br. 11 od doljnjega.

Br. 2-4 spadaju valjda skupa, pošto im je debljina od prilike jednaka (0.07-0.08m). 2 sa slovima {R I} i palmetama upućuje, da bi ti ulomci mogli pripadati jednomu sarkofagu.

Ulomak br. 16 u potezima slova ima sačuvanu antiknu crvenu boju (minium). Visina 0.15, širina 0.20, debljina 0.12m. U 1. retku lako se može nadopuniti [Seve]rus, a u 2. [ma]xi[m[us]. U 3. retku ispred slova N ima ostatak vertikalne haste, dakle od slova H, I, M ili N. — Ovamo spada možda i ulomak br. 15.

Kada se je g. 1890. sjeverno do Kezmanovičine kuće gradila kuća gosp. dra. Đoke Milašinovića, općinskoga lječnika (parc. br. 966), kojom su se zgodom kopali veoma duboki temelji i velika pivnica, pojavi se mnogo cigle i kamena; jedan velik tesani kamen u skoro 3m dubljine morao je ostati u zemlji, a i u pivnici se još danas vidi nekakov zid. Predmeta se je malo našlo, a med njima spominjem: 1. Mala glinena posudica za salijevanje kovina, 45^{mm} vis., sa tri izljeva. 2. Mala valjkasta staklena bočica, 62^{mm} vis. 3. Tri narebrena zrna iz niza od modroga neprozirnoga stakla; promjer 18^{mm}. 4. Koštana ukosnica (sl. 69, 7), 98^{mm} duga, sa polumjesečastim nastavkom. 5. Bronsan uresni čavao sa velikom plosnatom glavicom. Više komada bakrenih novaca. Našao se je tu i jedan krasno patiniran nepotpun okresač (Lichtputzer), koji naliči na slične sprave kasnijega doba.

U dugoj ulici morala se je g. 1886 naslaga rimskoga naspa (sedre) otkopati do dubljine od gotovo 4m, kada se je kuća moga bratića Eduarda Stengla (parc. br. 742; sl. 491) gradila. Po tom naspu našlo se je razasuto i rimskih novaca i starina, med ostalim: 1. Vaza (sl. 70, 3) sa dvije ručice (jedna fali), širokim otvorom i uskim dnom; od crvene zemlje, a sjajno-crvenim firnisom prevučena; 124^{mm} vis.; polupana i nepotpuna. 2. Vaza zvonolika oblika (sl. 70, 4) od crvenkaste zemlje, 117^{mm} vis.; pokidana i nepotpuna. 3. Zemljana lampica, 88^{mm} d. 30^{mm} vis., sa pečatom FORTIS; nerabljena. 4. Prednji dio slične rabljene zemljane lampice. 5. Koštana ukosnica (sl. 69, 2), 124^{mm} d., dole nepotpuna. 6. Koštana ukosnica (sl. 69, 6) sa kockastom glavicom, 52^{mm} d., dole nepotpuna. 7. i 8. Bronsane ukosnice sa glavicama u obliku sjedećih ptica (sl. 69, 1 i 9), 104 i 70^{mm} d.; veća dole nepotpuna. 9. Bronsana mindžušica u obliku tanke otvorene karičice; slomljena. 10. Malena bakrena žličica (sl. 59, 6), 60^{mm} d.

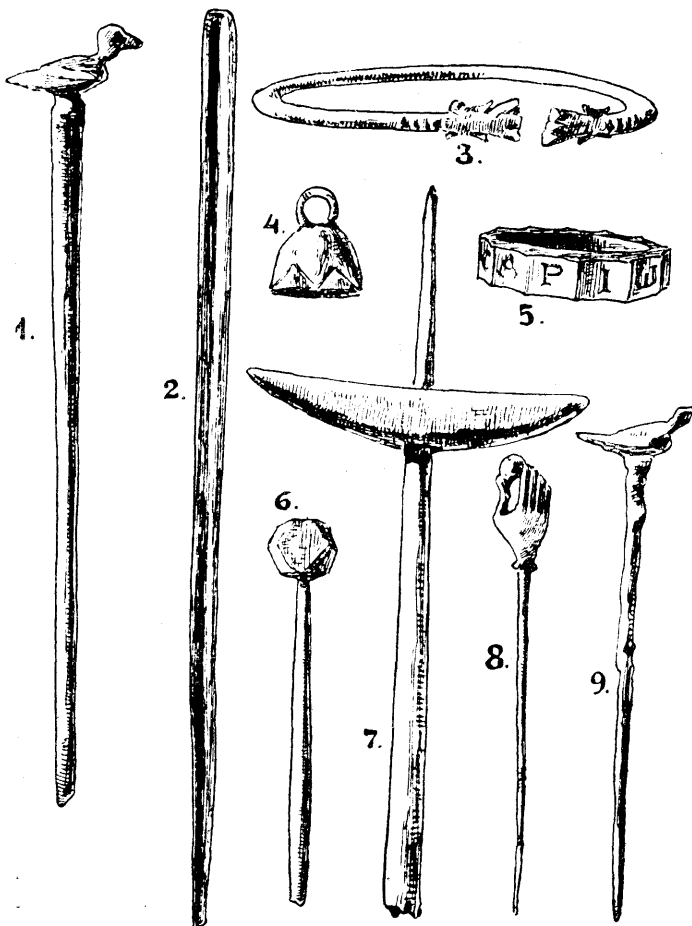
Iz duge ulice znadem nadalje, da se je rimskih predmeta našlo još u dvorištu Stjepana Brunshmidu, kod gradnje kuća Maretičeve i dra. Lederera, te u rimskom gradskom šamcu od sv. Roka prama Bosutu. Iz toga šamca došlo je s mojom zbirkom u muzej: ulomaka od kasnohalštatskih pojasnih članaka; dvije bronsane fibule na oblik luka sa dugmencetima (Armbrustfibel), od kojih je jedna

59^{mm} d. bila pozlaćena, a druga 69^{mm} d. je pokidana; ulomaka od nekoliko fibula i od jednoga bronsanoga prstena i nekakov malen bronsan privjesak.

Iz srpske ulice poznajem samo nešto sitnjarija, ali se znade, da je tu zemlja puna rimskoga naspaa, pa je vjerojatno, da bi se tu moglo naići i na temelje od zgrada. Kod dogradnje Georgijevićeve kuće (parc. br. 864) našlo se jedno jantarsko zrno iz niza i lijepo patiniran bronsan novac cara Nerona. U mojem kućnom vrtu (kbr. 264) našlo se je — osobito iza kiša — što ja pamtim

preko 200 komada rimskih novaca a tako se to nalazilo i nalazi i u susjednim vrtovima. Novci iz mogega vrta počimlju sa Hadrijanom, a sižu do Gracijana.

Najljepši rimski predmet iz Vinkovaca jedna je bronsana figurica Fortune (sl. 71 i 72), koja se je g. 1886. našla u vrtu dječake pučke učione u gospodskoj ulici (parc. br. 953 sl. 49 O), dakle neposredno blizu sjevernoga gradskoga zida. Sada je kao moj dar u narodnom muzeju. Vis. 122^{mm}. Manjkaju: kormilo u desnoj ruci i gornja polovica roga obilnosti. Figura pristaje lijevom nogom na zemlju, a desna je natrag postavljena. Odjevena je dugim jonskim hitonom, koji je na desnom ramenu i ruci sa šest okruglih srebrnih kopčica zakopčan. Na lijevoj je strani otkopčan, pa su uslijed toga prsa povrh grudiju, rame i komad leđa ostali goli. Himation, oмотan povrh lijevoga lakta,

Sl. 69. Rimski nakiti iz Vinkovaca. 4 i 5 zlato, 1, 3, 8 i 9 bronca, 2, 6 i 7 kost. Skoro nar. vel.

gužvasto silazi do desnoga boka, pa se onda nabrano penje prema lijevoj podlaktici, preko koje je prebačen. Na ponešto na lijevo nagnutoj glavi ukusno porredana kosa ostrag je svezana u čvor (krobylos), a po jedan se uvojak spušta iz zatiljka preko obijuh ramena na grudi. U licu, kojemu su oči negda bile srebrom izložene, raspoznaju se portretne crte, pa je opravdana pomisao, da je lijepa ova vinkovačka figura portret jedne rimske carice, koja se prikazala kao Fortuna.

Spuštena desna ruka držala je sada manjkajuće kormilo, a uz lijevo se je rame prislanjao sada odlomljeni rog obilnosti. Radnja je ukusna i izvrsna, a kipić spada još u prvo stoljeće posl. Kr., kada se je slična frizura nosila. Patina je svjetlo-crnkasta.

G. 1891. kopao je jedan nadničar, koji je stanovao u kući gostione k dobromu pastiru u Relkovićevoj ulici, u tamošnjem vrtu (parc. br. 263; sl. 49 G)

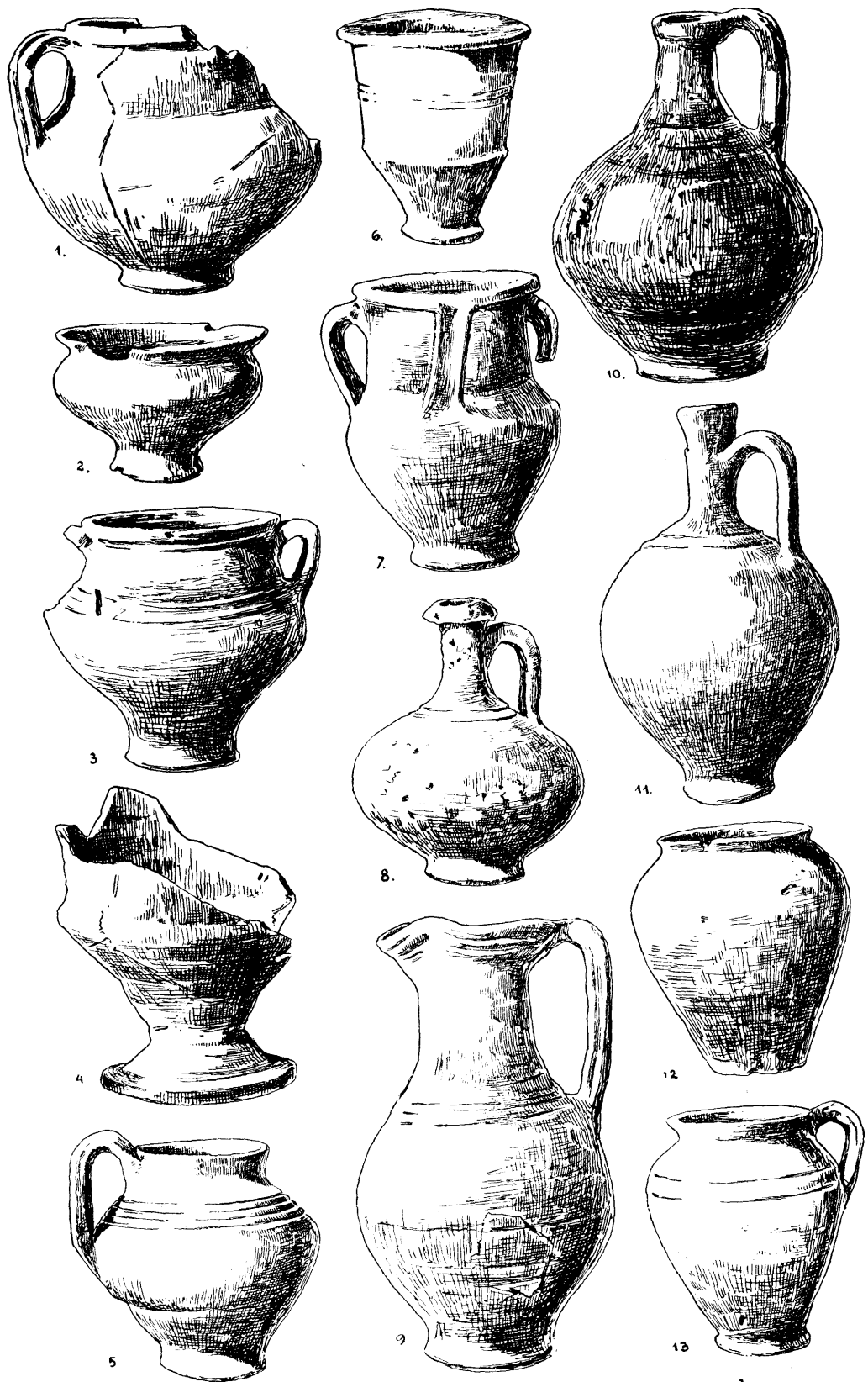

Sl. 71. i 72. Fortuna. Rimski bronsani kipić iz Vinkovaca. Nar. vel.

tražeć tobože zakopano blago, o kojem je sanjao. Blaga naravno nije našao, ali je otkopao temelje nekih zgrada rimskoga doba i iskopao tri predmeta, koje je meni prodao, tako da mu se je posao isplatio. Ti predmeti jesu:

1. Zdjelica (sl. 70, 2) od žutkasto-crvene zemlje, negda crvenom bojom nabojadisana, 64^{mm}vis.

2. Bronsan pečatni prsten sa umetnutom željeznom pločicom, u koju je bilo nešto gravirano.

Sl. 70. Rimske zemljane posude iz Vinkovaca. $\frac{3}{10}$ nar. vel.

3. Bronsan kipić (sl. 73), 120^{mm} vis. Prikazan je sasma neodjeven Eros, kako stoji desnom nogom na jednoj kruglji, na kojoj su urezani krstići; natrag metnuta lijeva noga lebdi u zraku. Desnu je probušenu ruku podigao u vis, a lijeva, također probušena, napred je ispružena. Obije su ruke negda nosile baklje. Lice je ponešto na lijevo okrenuto; kosa je povrh čela svezana u čvor, s kojega se dvije pletenice spuštaju u zatiljak; obijuh uha nestalo je u gustim uvojcima, koji lice zaokružuju. Na leđima su dva zarez za manjkajuća krila. Sasma slični bronsani kipići iz O-Szönya u Mađarskoj nalaze se u Trauovoj zbirci u Beču (Gurlitt u Arch. epigr. Mitth. II (1878) str. 152 br 23—26).

Na temelje rimskih kuća naišlo se je g. 1870 i u vrtu susjedne, za onda Šrankovićeve kuće, kada su se kopale rupe, da se usade stupci za loze.

Narodni muzej u Zagrebu posjeduje iz Vinkovaca još tri figuralne bronse i jednu olovnu pločicu, kojima nalazište nije pobliske poznato:

1. Aphrodita. Vis. 136^{mm}. Odlomljen: komad lijeve noge i lijevi uvojak. Patina uporabom vatre skinuta. — Sasma neodjevena božica pristajala je lijevom nogom na zemlju, a desnu je nešto natrag postavila. Lijevom rukom pokriva krilo, a ispruženu desnu kao da kani podići, da zakrili grudi. U kosi, s koje pada jedan uvojak na desno rame, ima stephanu. Kipić, koji je g. 1892. za muzej kupljen, nađen je navodno prije više nego 50 godina u polju spram Neudorfa.

2. Bikovlja glava od pozlačena bakra (sl. 74), 81^{mm} vis. Zauzdanu glavu sa kratkim rogovima ostrag zaokružuje list vinove loze, koji je desno i lijevo probušen, da ga se može o nešto prikovati. Na gornjem kraju list završuje čvrstom djelomice odlomljenom karikom, a dole prelazi u nepotpuno lisno podnožje, kojim je glava na nešto pristajala. Služila je kao aplikacija na većem kovnom kotlu ili tronogu, a u onu kariku zahvatalo je negda jedno proveslo. Ova se je glava navodno našla prije jedno 40 godina u Ostrovu, nalazila se najprije u zbirki pokojnoga sapunara Petra Stojanovića, a poslije u mojoj zbirki.

3. Pijetao od bronsa (sl. 75), 132^{mm} vis. Stoji na 66^{mm} dugoj i 54 (ostrag

Sl. 73. Eros. Rimski bronsani kipić iz Vinkovaca. Nar. vel.

56^{mm}) širokoj ploči, koja na prednjoj strani ima 22^{mm} visok nastavak, na kojem je u okviru zarezan nerazumljivi napis DIABONICVS. Dugi rep iza lijeve noge posebnim je podupiračem poduprt. Podnožnom pločom na dva su mjesta prolazili čavli, kojima je na nešto prikovana bila. Navodno nalazio se je ovaj pijetao preko 100 godina u Georgijevićevoj obitelji, a kupljen je g. 1892 za narodni muzej.

4. Olovna pločica (sl. 76), 88^{mm} vis., 74^{mm} šir. i 4^{mm} debela; gore lijevo prelomljena. Povrh nekoga okvira na dva mjesta oblo izrezan nastavak, u kojem je na sredini na desno okrenuta veća riba (Pompilos?) između dvijuh četverotrakih zvijezda (zvijezde Dioskura?). U zaokvirenom prostoru u tri pojasa velik broj figura: Na sredini stoji na nekom podnožju napred okrenuta odjevena ženska figura, koja je ispruženim rukama uhvatila uzde dvajuh konja, na kojima su s desna i lijeva dojašila dva hlamidama odjevena konjanika (Dioskuri-Kabeiri); onaj desno

Sl. 74. Bikovlja glava. Aplika sa rimskoga bronsanoga kotlića. Nar. vel.

Sl. 75. Pijetao. Rimska bronsana figurica iz Vinkovaca. Skoro $\frac{3}{5}$ n. v.

ima šiljatu kapu (pilos) na glavi. Čini se, kao da ovi konjanici adorirajući dižu po jednu ruku spram matronalne božice, što je med njima. Ispod konja leže na trbuhu ispruženo dvije — kako se čini — ženske figure, a na konjskim repovima stoje iza konjanika dvije male figure, od kojih ona desno drži neki nejasni predmet u ruci. — Povrh glavne grupe nalazi se u nižem pojasu: na lijevoj strani napred okrenuto poprsje Helija, a na desnoj poprsje Semele, oba odjevena; u sredini je poklopljena posuda sa dvije ručice, iz koje će da piju dvije uspravljene zmije, koje su i repove u vis podigle. U doljnjem pojasu vide se ispod rastavnoga poteza: na sredini neko stablo, na kojem je za stražnje noge obješena neka životinja (ovan) bez glave; s desna pristupila je neka odjevena muška osoba, koja kao da joj vadi drob, a s lijeva stoji malena odjevena muška figura sa ovnujskom glavom; lijevo u uglu stoji stol sa tri noge i thymiaterion (sprava za kađenje),

u uglu desno posuda sa dvije ručice, u kojoj kao da su tri cvijeta, pa na lijevo okrenut pijetao, stojeći na odsječenju ovnujskoj glavi. — Opisani reljefi odnose se na neki s misterijima skopčani kult, u kojem su glavnu ulogu igrali jedna matronalna božica i dva mlada muška božanstva na konjima. Nowotny,¹ koji je opisao jednu znatno različnu pločicu iz Halapića kod Glamoča (sada u sarajevskom muzeju), koja se na taj misterijski kult odnosi, misli, da tu ima pomješanih elemenata iz kultova Dioskura, Kabira i Mithrasa, pa je nastojao, da to dokaže. Njegove hipoteze, kojima se razjašnjuju nacrti na pločici u Sarajevu, ne mogu se u cijelosti primjeniti i na ovu vinkovačku, s kojom je jedna iz Hana Kumpanija Vitez (u sarajevskom muzeju) srodna.² Nowotny u ostalom upozoruje, da je taj misterijski kult morao biti najviše raširen oko srednjega i doljnega Dunava, jer se ovakovih i nalikih ploča ponajčešće nađe u Pannoniji i Daciji. Narodni muzej u Zagrebu posjeduje dvije iz Siska i po jednu iz Vinkovaca i Petrovaca kod Rume,³ a mađarski narodni muzej u Budimpešti ima iz Hrvatske i Slavonije primjeraka iz Siska, Vukovara, Mitrovice, Čalme i iz polja između Putinaca i Indije.

Koncem lipnja 1897. regulisala se je u Vinkovcima ulica Ervenica. Tim povodom morala se je cesta ponešto otkopati, a i vlasnici susjednih kuća moradoše otkopati zemlju u svojim dvorištima i na kapijama, da uzmognu kolima unilaziti u dvorišta. Kod toga regulisanja izkopala se na cesti pred kućom br. 290 velika kamena ploča od skoro 1m², valjda od rimskoga taraca, koju su radnici razlupali.

Seljak Takšić kbr. 270 našao je, kopajući u svojem dvorištu, bazu stupa od vapnenjaka, koja je počivala na prvobitnom stylobatu. Taj dio stylobata sastojao je od dva velika tesana kamena (sl. 77), od kojih je doljnji bio 0·34m visok i 0·75m dug i dubok, a gornji 0·25m visok i 0·46m dug i dubok. Na gornjoj strani gornjega kamena nalazio se je u sredini jak željezni klin, na koji je bio zasaden spomenuti ulomak stupa. Stup je bio monolithan, ali se je od njega sačuvala samo baza i malen komad debla. Baza zajedno sa svojom četverouglastom plinthom

Sl. 76. Olovna pločica sa zavjetnim reljefom.
Iz Vinkovaca. Nar. vel.

¹ Nowotny u Glasniku bos.-herc. muz. VI (1894) str. 201—208 = Wiss. Mitth. IV 296—302.

³ Iz Petrovaca ima u muzeju i ulomak drugoga primjerka.

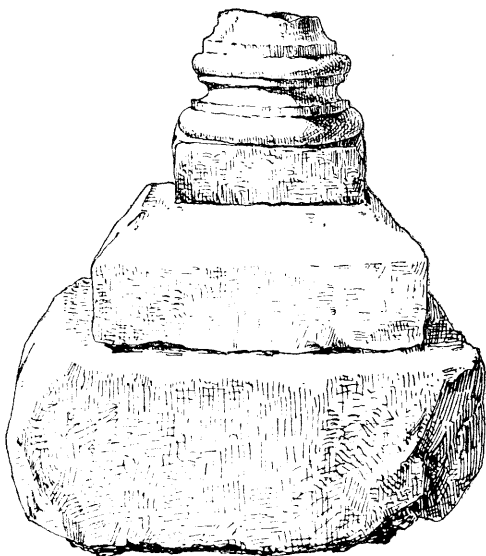
² Patsch u Glasniku XIV (1902) str. 15.

(0·36 šir. i dub., 0·105 vis.) ima visinu od 0·27, a deblo na gornjoj odlomljenoj strani ima promjer od 0·21m. Prof. Purić, koji je onda baš boravio u Vinkovcima, kopao je tada u Takšićevom dvorištu, pa je dva metra od ove baze našao u dubljini od 0·80 rimski zid, sazidan na naspu od 0·50m debljine, koji je mjestimice još bio do 0·60m visok. Taj zid, sagrađen od tri vrste rimskih cigala, dolazio je ispod Takšićeve kuće, prelazio preko cijeloga njegovoga dvorišta, pa se gubio pod kućom njegova susjeda. U njemu su bila tri zidana stupa od 0·87 u kvadratu, a od srednjega stupa je polazio poprječni jedan zid spram susjedove kuće. Zemljište oko toga zida bilo je puno ulomaka od ravne i žljebaste cigle, cijevi od pečene zemlje i rimskih zemljanih posuda. Po pripovijedanju Takšićeva strica isti se zid nastavlja ispod cijele susjedove kuće, pa proteže još i dalje preko dvorišta, te se prema tomu može zaključivati, da je sastavni dio znatnije privatne

zgrade rimskoga vremena. Znatnijih predmeta kod ovoga se iskapanja nije našlo. Spomenuta baza prenešena je u narodni muzej.

Građevnih komada od kamena iz Vinkovaca u opće malo poznajem. U narodnom muzeju nalazi se osim spomenutih samo još doljnji dio korintskoga kapitela sa jednim redom akan-tovih listova. Visina ovoga mramornoga kamena iznosi 0·12m, promjer 0·39m. Po riječima moga susjeda Stoke Popovića, koji ga je muzeju darovao, našao se je na t. zv. Kamenici, u polju istočno od Vinkovaca. Odanle sam u ostalom negda vidio arhitektonskih ulomaka i u jednoj seljačkoj kući u ulici Ervenici.

Moj znanac Nikola Scheibl, baždar u Vinkovcima, našao je 15. travnja 1895. prigodom kopanja u dvorištu svoje kuće br. 321 u ulici Ervenici masivan

Sl. 77. Ulomak stupa sa podgratkom iz Vinkovaca. $\frac{1}{13}$ nar. vel.

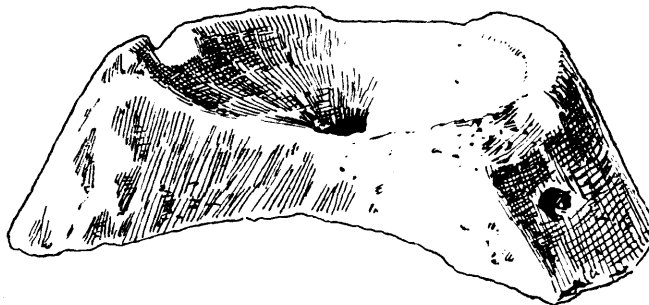
25 gr. težak zlatan prsten (sl. 69, 5), savijen od 8^{mm} široke i 2–3·5^{mm} debele šipke. Vanjski promjer iznosi 26–25^{mm}. Izvana je šipka valovito saljevena, tvoreć po 11 izmjenice konveksno i konkavno poredanih lukova; u konkavnim poljima urezano je po jedno slovo grčkoga napisa kasnijega carskoga doba, a zarezi tih slova negda su bili srebrom ispunjeni. Napis

CAPIΩN ZHCAI

Σαπίων ζήσσι sadržaje želju sretna života, sigurno za onoga, kojemu je taj prsten negda od nekoga bio darovan. — U prsten bio je prigodom našašća umetnut gornji dio zlatne bule (sl. 69, 4) u obliku rozete sa šest latica, 12^{mm} visoke i široke. Ušica za privješanje 3·5^{mm} je široka i tri puta narebrena. — Ova se dva predmeta nisu mogla za narodni muzej nabaviti, jer ih vlasnik previsoko cijeni.

Da se je i izvan gradskih zidova, bilo prolazno bilo trajno, u većim ili

manjim zaselcima stanovalo, posvjedočuju neki ostanci, koji su se u pjeskanama na desnom brijegu Bosuta (sl. 49 D) iskopali. Osim artefakata iz neolitičkoga doba, koje sam već spomenuo, ja sam tamo našao više ulomaka sivih zemljanih posuda, građenih pomoću lončarskoga kola, koje su kod nas za kasnije laténsko i prvo rimsko doba karakteristične, a našao sam još i neke druge predmete, koji spadaju u isto doba. Ti predmeti, koji ne potječu iz grobova, jesu: 1. jedan željezni srp; najveća udaljenost obijuh krajeva 273^{mm}; najveća širina liti 32^{mm}; na ponešto užem donjem kraju nalazi se rupica od čavla, kojim se pričvrstilo držalo.

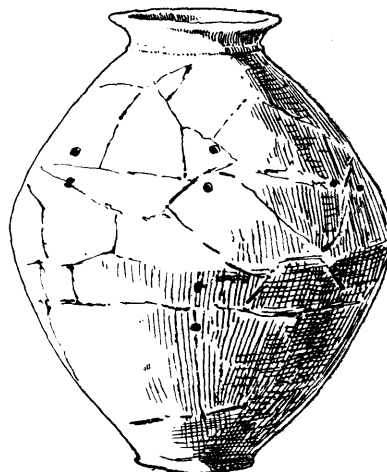

Sl. 78. Rimski žrvanj iz Vinkovaca. $\frac{1}{4}$ nar. vel.

— 2. Nekakova tanka željezna šipka, blizu jednoga kraja jedan put smotana,

na tri mjesta sa ostancima čavala, kojima je bila kao okov na neku drvenu spravu prikovana. 3. Dva veća nepotpuna ručna žrvnja od pješčenjaka (sl. 78) — manjih ulomaka našlo se tamo i više, ali se nisu pokupili — na oblik gore i dole izdubljena kusočunja, kroz koji sredinom prolazi veća ovalna rupa, kojom je ulazilo žito. Na bočinama se nalazi manja luknja, u koju se je umetnuo drven klin, ili olovom zalio željezan čavao, kojim se je kamen pokretao. Promjer i najveća visina 0.35 × 0.12, odnosno 0.36 × 0.11m. Oba komada su pomično gornje kamenje (catillus) rimskih žrvnjeva; donji nepomični kamen (meta) bio je čunjasta oblika, pa je u sredini imao rupu, u koju se je olovom učvrstila željezna os.

Blizu tih žrvnjeva nalazilo se mnogo hrblina od velikih posuda, koje bi se uz veliki trud valjda bile dale barem djelomice sastaviti i nadopuniti, da ih je bilo otkopati i pomno pokupiti. Ja sam prije jedno 10 godina perišem iskopao samo ulomke jedne 0.37^m visoke sive bikonične urne (sl. 79), koja je sada s mojom zbirkom u narodnom muzeju. Kako to dokazuje 10 pari provrtanih rupa, bila se je ova, iz mnogih ulomaka sastavljena posuda već u staro doba polupala, pa se je žicom ili olovnim sponama povezala, da uzmogne dalje služiti. U sepulkralnu svrhu sigurno nije služila.

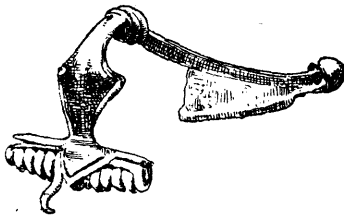

Sl. 79. Zemljana urna iz Vinkovaca. $\frac{1}{6}$ nar. vel.

Rimski predmeti iz grobova. Velika većina predmeta rimskoga vremena, što su se dosele našli, potječe iz grobova, kojih se je izvan međa rimskoga grada po svim stranama Vinkovaca u prilično znatnom broju otkrilo. U prvo su carsko doba Rimljani svoje mrtvace obično spaljivali, a od četvrtoga stoljeća re-

dovito pokopavali. Sudeći po čavlima i okovima, koji se katkada nađu, iznosile bi se lešine u sanducima, pa spaljivale na lomačama. Ostaneci na pola izgorjelih kostiju sabrali bi se na hrpu, ili u kakovu posudu i pokrili zdjelicom, ciglom ili kamenom, a naokolo pometali bi se mali trbušasti vrčevi ili hrbine od posuda, koje su sadržavale kakov napitak ili hranu, da pokojniku u njegovu novome stanu ništa neuzmanjka. Kao prilozi nađu se u grobovima zemljane ili tučane svjetiljke, staklene bočice ili hrbine, okovi od škrinjica i brava, ključevi, kojekakovo oružje ili sprave, fibule i raznolični drugi nakiti, pa obično jedan ili više komada novaca, koji su po datovanje groba i u njem nađenih predmeta od neke važnosti.

Grobove su rado smještali kraj glavnijih cesta, uz koje su se često nizali nizovi lijepih nadgrobnih spomenika. Tako je to bilo i u Vinkovcima, naročito uz ceste, koje su prolazile njemačkom i Prkos-ulicom. U njemačkoj ulici stajali su u blizini te grobljanske ceste, koja je išla počam od kuće prof. Domca na sjever, već navedeni nadgrobnih spomenici centurijona M. Herennija Valensa (u vrtu prof. Riesla, parc. br. 1007) i vojnoga tribuna G. Aponija Memmija Celera (u vrtu nekadanje Schellenbergerove kuće parc. br. 1015 ili 1018). U vrtu pokojnoga predsjednika sudbenoga stola Floriana (parc. br. 1028) iskopao se g. 1881. jedan

Sl. 80. Srebrna rimska fibula iz Vinkovaca. Nar. vel.

sarkofag sa likom ribe, 2·06m d., 1m šir. i 0·74m visok, koji se nalazi u dvorištu gimnazijske zgrade. Nije nevjerojatno, da bi se i u drugim vrtovima istočne strane njemačke ulice,¹ po prilici u istoj daljini od današnje ceste, u kojoj se je našao Herennijev spomenik, moglo naći još i drugih pisanih spomenika i zidanih grobova rimskih. Koliko ja znam, našlo se je rimskih grobova i na zapadnoj strani njemačke ulice u vrtovima negdašnje Soretičeve kuće (parc. br. 95), Lipošćakove (parc. br. 96), Kučerine (parc. br. 99) i Tropschove (parc. br. 110—111), pa u dvorištima

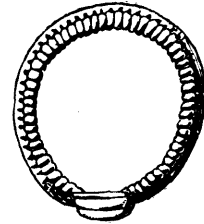
negdašnje Lauričeve kuće (sada imovinska; parc. br. 106) i Engelova paromlina (parc. br. 112). Sigurno je broj grobova, koji su se slučajno našli, mnogo znatniji, a mnogi su grobovi bez dvojbe još netaknuti. Od predmeta, što su se u tim grobovima našli, osim ona dva napisa i onoga sarkofaga, sačuvala se samo jedna srebrna fibula (sl. 80), 58^{mm} duga. Na glavi ima špiralu sa gornjom tetivom, na sredini provesla oblato profiliranu kvržicu, a na kraju nožice okruglo dugme. Igla se je izvitlavila. Iskopala se god. 1896., a nalazi se u zbirci veleposjednika Nikole Jankovića u Vinkovcima, koji posjeduje i prilično velik broj rimskih novaca, koji potječu većim dijelom iz Vinkovaca i Siska.

U Prkos-ulici² našlo se više grobova, kada su se gradile kuće na zemljištu negdašnjega pukovnikovoga i potpukovnikova vrta (parc. br. 1315—1333), a jedan zidan grob otkopao se u dvorištu krojača Langa (parc. br. 1228, ako se

¹ Kod gradnje imovinske vinkovačke šumarije (parc. br. 981) našlo se g. 1891. više grobova; od priloga dobio sam samo jedan željezan nož sa drškom (sl. 59, 9). 189^{mm} dug.

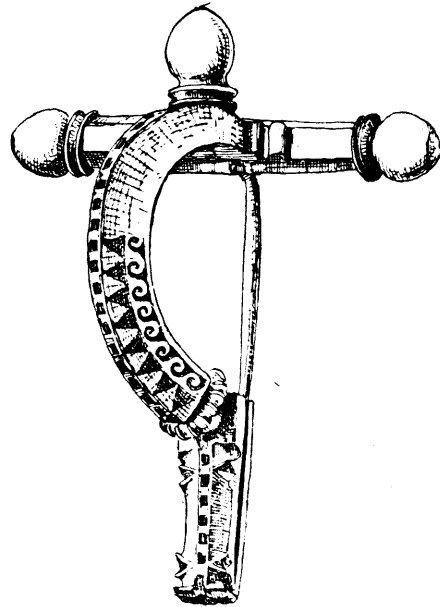
² Nastalo od njemačke riječi „Berggasse“

ne varam). Sačuvali su se iz te ulice i nabavili za narodni muzej samo predmeti, što su se našli u vrtu mesara Antuna Mareka kbr. 518. U jeseni 1896. iskopavala se tamo rupa za ledaru, pa se je navodno u 2^m dubljine naišlo na zidan rimski grob sa kosturom, od kojega se je izvadio samo onaj dio, što je na putu bio. Uz kosti našla se je jedna sasvim zdrobljena mala staklena posuda (ulomci se nisu sabrali), srebrna fibula i zlatan prsten. 1. Prsten (sl. 81) je načinjen od dvije usporedno položene narezuckane šipke, na koje je odozgor prilotana treća gore glatka šipka. Oba kraja pristaju uz debelu četverouglastu tri puta profilovanu pločicu, u koju su urezana slova Λ E, možda početna slova vlasnikova obiteljskoga imena. Radnja je u opće dosta surova i jednostavna. Promjeri prstena iznose 28—26^{mm}, debljina 5^{mm}, a težina 13.70 gr.

Sl. 81. Rimski zlatan prsten iz Vinkovaca. Nar. vel.

2. Srebrna fibula (sl. 82), 79^{mm} d., ima oblik t. zv. fibula na oblik luka (Armbrustfibul). Na glavi je 61^{mm} duga prječka, u koju je u šarniru učvršćena odebela igla, a završuje ta prječka kruškolikim masivnim dugmetima. Takovo je dugme učvršćeno i na zaglavnoj strani polukružnoga provesla, koje na obje strane urešavaju tauširani ornamenta t. zv. vučjega zuba i trčćega psa, i to na lijevoj strani samo na nešto više od gornje polovice, a na desnoj nešto više od doljnje. Na tjemenu provesla izmjenjivali su se tauširani i crveno emajlovani kvadratići, iz kojih je emajl — valjda uslijed nespretnoga čišćenja — do neznatnih tragova ispao. Slično je na svojem gornjem licu bila urešena i okratka nožica fibule, u koju se je igla zapinjala. Ovaj oblik kopča općenito je u porabi bio od konca trećega, pa u četvrtom stoljeću poslije Kr., ali su srebrni komadi dosta rijetki, a pogotovo rijetko se nađe ovako ukusno izveden primjerak, kao što je ovaj vinkovački. Težina iznosi 59.55 gr.

Sl. 82. Rimaska srebrna fibula iz Vinkovaca. Nar. vel.

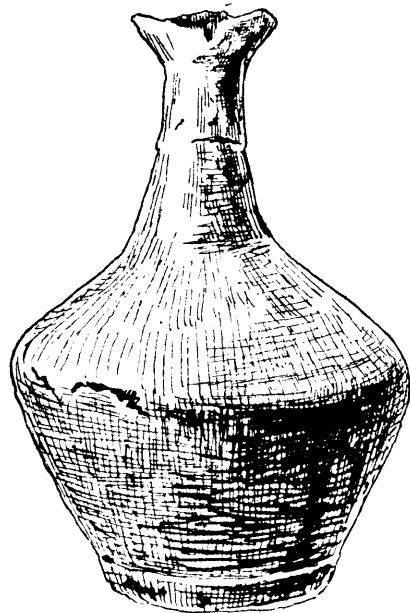
God. 1900. Marek je svoju ledaru proširivao, pa je tom prilikom povadio i preostali dio spomenutoga zidanoga groba, a i taj je sadržao zanimivih predmeta. Osim hr-bina od više zemljanih posuda, koje su se u izbacanom materijalu našle, pa koje možda sa ovim grobom u nikakovom savezu ne stoje, iskopala su se i tri veća predmeta od koline, naime:

3. Bakren vrč (sl. 83), 254^{mm} visok, sastavljen od tri komada iskucana lima: doljnje zdjelice od 115^{mm} promjera, koja je na posudino tijelo bila prilo-

tana, pa nastavka sa otvorom za izlivanje, koji je bio bakrenim čavlima zakovan. Na tom je nastavku sa dva željezna čavla bila pričvršćena željezna ručica, a vidi se i na odgovarajućem mjestu na najvećem isponu trag, gdje joj je drugi kraj na posudu pristajao. Sličan rimski bakren vrč posjeduje muzej i iz Siska.

4. Bronsana kaserola za grabljenje vode (sl. 85, 1), sa profilovanim 120^{mm} dugim drškom; zdjela od tanko iskovana lima sasma pokidana.

5. Bronsana posuda u obliku mladega ženskoga poprsja (sl. 84), 211^{mm} visoka. Kosa u gustim uvojcima obrubljuje visoko čelo i veoma pune obraze, sakrivajuć uši posvema, pa pokriva sa šest jakih uvojaka i zatiljak. Na poluotvorenim ustima usne su posebice izražene, a u oči umetnuta su nekakova crna zrnca. S lijevoga ramena spušta se niz leđa nabran plašt (himation), pa se od desnoga

Sl. 83. Rimski bakren vrč iz Vinkovaca.

Skoro $\frac{3}{10}$ nar. vel.

pazuha opet diže k lijevomu ramenu, ostavljajuć tako golo desno rame i dio prsiju. Tu u ostalom ima jedna znatna pogrješka, jer je umjetnik plašt na lijevoj strani prsiju, gdje se sastaje jedan kraj s drugim, sasma krivo naredio. Profilovano čunjasto podnožje je 32^{mm} visoko i posebice prilotano, kao što je to i doljnja pločica posude. Na obje strane tjemena nalaze se dvije listovima završujuće otvorene ušice, u koje zahvata ukusno rađeno čvrsto provleslo, kojemu su na krajevima labuđe glave. Na samom tjemenu okrugla je 36^{mm} široka rupa, koja zatvara šarnirom sprovedena tanka pločica. Predmet pokriva lijepa svijetlija zelena patina, veoma je dobro sačuvan, a ima znatnije pukotine samo na prsima i leđima. Posao dobar i ukusan. Posuda je sigurno služila za spremanje kojega mirisa (parfum).

Premda se u grobu u Marekovu vrtu nije našao niti jedan novac, koji bi nam odavao njegovo doba, to ipak imademo jedan podatak za njegovo datovanje, a to je srebrna fibula, koja najranije spada u drugu polovicu trećega stoljeća. Kod bronsane posude i kaserole moglo bi se pomišljati, da su iz znatno ranijega doba, a i poznato je, da su se ovakovi predmeti ukusnijega oblika dulje u porabi i vlasništvu imućnijega svijeta održali. Ali kada pogledamo, kako je spomenuta srebrna fibula izvedena, to ćemo lako moći vjerovati, da su majstori trećega stoljeća mogli načiniti i tako ukusne predmete, kao što je ova figuralna posuda. Veoma je doduše vjerojatno, da taj predmet nije izradio provincijalni ljevač, nego da je došao importom iz Italije.

Iz jednoga groba u Prkos-ulici potječu i dvije zemljane posude, koje su g. 1897. za muzej nabavljene, a da se nije moglo doznati, gdje su se našle i uz kakove prilike. Jedna veća (sl. 70, 7), 138^{mm} vis., ima obični oblik vaze sa tri

ručice, širokim zjalom i uskim nastavljenim dnom. Od dobro pečene je žučkaste zemlje, a bila je negda crveno bojadisana. Druga manja (sl. 70, 6), 104^{mm} vis., čaša je zvonolika oblika, u gornjem dijelu crveno bojadisana.

U Cerićkoj ulici našao je god. 1900. zidar Josip Herig kbr. 886, kada je kopao neku jamu, u dubljini od 1^m u crnoj zemlji velik polumjesečast privjesak od nekoga nakita (sl. 85, 3), 98^{mm} šir., koji je svojim šiljcima negda dolje visio. U najbližoj okolici nije navodno bilo niti kostiju, niti hrbina, niti cigle, ali nije isključena mogućnost, da je u blizini ipak bilo rimskih grobova.

Na više rimskih grobova naišlo se kod gradnje kuća na sjevernoj strani zvoničke ulice (parc. br. 1052—1058). Kada se je g. 1890. iskopavala zemlja za nabijanje stijena Rieselove kuće, iskopali su se slijedeći predmeti, koji se nalaze kao moj dar u narodnom muzeju:

1. Posrebrna bronsana fibula na oblik luka (Armbrustfibel; sl. 86, 3), 57^{mm} duga, sa kruškolikim nastavkom na glavi provesla. Spada u treće ili četvrto stoljeće.
2. Bronsana dječja narukvica od debele žice (sl. 69, 3) sa stilizovanim životinjskim glavama na otvorenim krajevima; promjer 54^{mm}.
3. Polukružni nastavak sa drška jednoga bodeža; od iskovana i koncentričnim kružnim crtama gravirana bronsana lima; promjer 26^{mm}.
4. Ulomak okova od predice sa kajša.
5. Svinuto iskovana željezna ploča od oklopa (sl. 87, 1), 176^{mm} duga i 144^{mm} široka. Na rubu su na gusto poredane luknjice, kojima je ploča bila ili na kožu prišivena, ili žicom sa odgovarajućim limenim komadima vezana. Komad je morao služiti na desnoj strani prsiju.
6. Dva željezna trozubno završujuća okova (sl. 87, 5), 103^{mm} d.; možda sa oklopa.
7. Doljnji željezni okov od koplja (sl. 87, 3), 360^{mm} dug, sa cijevlju za nasadivanje.
8. Željezno kašikasto svrdlo (sl. 59, 4), 288^{mm} d.; tesarski alat.
9. Tri kovana željezna čavla (sl. 59, 1, 5 i 7), 148, 139 i 152^{mm} d., od kojih dva sa čunjastom i jedan sa plosnatom duguljastom glavicom. — Iz jednoga groba u vrtu nekadanje kuće Filipa Rotha potječe ukusno rezbaren ulomak koštanoga drška od nekoga predmeta.

Sl. 84. Rimska bronsana posuda iz Vinkovaca. Skoro $\frac{2}{3}$ nar. vel

U dvorištima kuća na sjevernoj strani ulice sv. Ane (parc. br. 996—1000) našli su se g. 1889. u grobovima: 1. Srebrna žličica (sl. 88) sa duljim zašiljenim drškom, 150^{mm} d. 2. Tamnosiv zemljani lončić sa vertikalnom ručicom (sl. 70, 5), 111^{mm} vis.

Prije mnogo godina iskopao se je u Daničićevoj ulici pred kućom tkalca Fischera (parc. br. 1102) prednji ulomak maloga lava od vapnenjaka. Sa svojim izgubljenim parom negda je služio na nekakvom nadgrobnom spomeniku, koji se je tamo negdje nalaziti morao. Sasma ga je izjela kiselina od zelja, na kojem je rabio kao kamen za pritiskavanje.

Veća skupina rimskih grobova našla se je na desnoj strani Bosuta južno i zapadno od mosta. Tu se je već prije mnogo godina na grobove naišlo u vrtu

Sl. 85. Rimski bronsani predmeti iz Vinkovaca.

1 u $\frac{1}{4}$ a ostali u $\frac{1}{2}$ nar. vel.

Samka Georgijevića (sada imovne općine broskoga okružja, parc. br. 4608), a odatle sam ja imao i muzeju darovao: 1. Zemljanu lampicu, 89^{mm} dugu, 29^{mm} vis., sa luknjicom za ulijevanje ulja, duguljastim prorezom za potiskivanje fitilja i luknjom za fitilj. Crven firnis; dole pečat SEXTI. 2. Malu koštanu iglu-ukosnicu sa nastavljenim okruglim zrnem od crne neprozirne staklene mase, 88^{mm} d. (dole nepotpuna). 3. Bronsanu iglu-ukosnicu, koja završuje jednom desnom rukom, koja

palcem i kažiprstom drži malu kruglju (sl. 69, 8), 62^{mm} d. — Kada je nova vlasnica taj vrt dala rigolovati, opet se pojavilo više grobova sa kosturima i u njima mnogo predmeta i rimskih novaca, koje je gosp. šumarnik Eduard Niemčić g. 1897. narodnomu muzeju kao dar predao. Evo tih predmeta: 1. Vrč sa ručicom od sive zemlje (sl. 70, 9), sa širokim otvorom i nosom za izlijevanje; 217^{mm} vis. 2. Veoma trbušasta testijica sa ručicom (sl. 70, 10), od crvene zemlje sa zelenkasto-žutom glazurom; vis. 177^{mm}. 3. Malen čup sa širokim zjalom, od crvene zemlje (sl. 70, 12); 110^{mm} vis. 4. Ulomak zdjelice ili veće čaše od prozirna bijeloga stakla (sl. 89, 3). Površina je bila urešena izbrušenim horizontalnim i vertikalnim potezima i napisom, od kojega se sačuvalo zadnje slovo i točka: C • Posuda je, kako se čini

imala ručicu. 5. Pet bronsanih fibula na oblik luka sa prječkom i lukovicama (Armbrustfibeln mit Zwiebelknöpfen). Razlikuju se po duljini i ornamentaciji nožice, gdje je negda bilo emajla; na otupljenom gornjem bridu luka znade biti zarezanih ornamentata i ukucanih srebrnih niti; prječka ima na gornjoj strani pro-vrtanih oblučnih nastavaka; lukovice, od kojih je jedna na gornjem kraju luka, a dvije na krajevima prječke, ili su okrugle, plosnato oble, sprovedene sa više vertikalnih bridova, a katkada završuju šiljasto: a) 98^{mm} d., imala je željeznu sada manjkavu iglu (sl. 86, 1); b) 84^{mm} d., željezna igla fali; c) 72^{mm} d., igla od bronsa; prednje dugme fali: d) 79^{mm} d., fali desno dugme i željezna igla; e) 63^{mm} d., potpuna. 6. Bronsana dječja narukvica od otvorene deblje žice; na krajevima zmijske glave; pro-mjeri 55 × 44^{mm}.

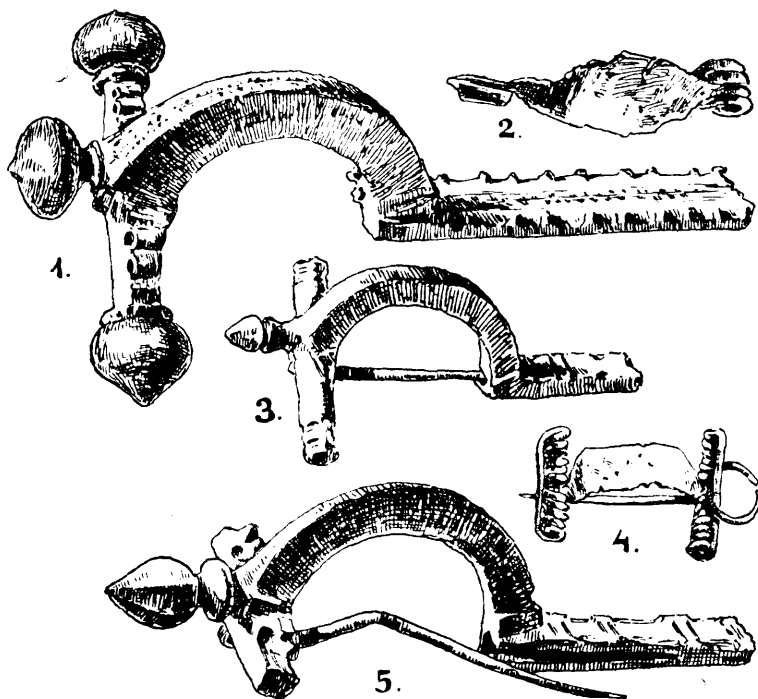
Osim toga ulomci od daljnja dva ko-mada. 7. Dva po-

kidana bronsana prstena od tanke žice sa debljim gra-viranim pločama. Na jednoj je po-prsjie Athene sa kacigom na glavi, okrenuto na desno (na otisku); na dru-goj manjoj čini se, da je urezana sto-jeća figura. 8. Dva bronsana uresna čavlića sa širokim glavicama. 9. Bron-sana zakovica na oblik dugmeta od manšeta, vis. 13^{mm}.

10. Željezni nož (sl. 59, 10), 199^{mm} d.,

sa veoma uskom trouglastom liti i špiralno uvijenim drškom, na kojem ima na gusto poredano 11 rupica za pričvršćivanje materijala, kojim se držak obložio. 11. Željezna strjelica (sl. 87, 2), 56^{mm} duga, sa kratkim četverouglasto iskova-nim šiljkom i poduljom cijevlju za nasad. 12. Dva kovana željezna čavla (sl. 50, 15 i 16), 93 i 88^{mm} d., sa plosnatim glavicama. — Iz kasnijega su vremena ulomci od dvije staro-hrvatske bronsane narukvice, spletene od tri komada žice. Posve sličnih narukvica iz XI. vijeka našlo se više komada u staro-hrvatskom groblju u Bijelom brdu kod Osijeka.

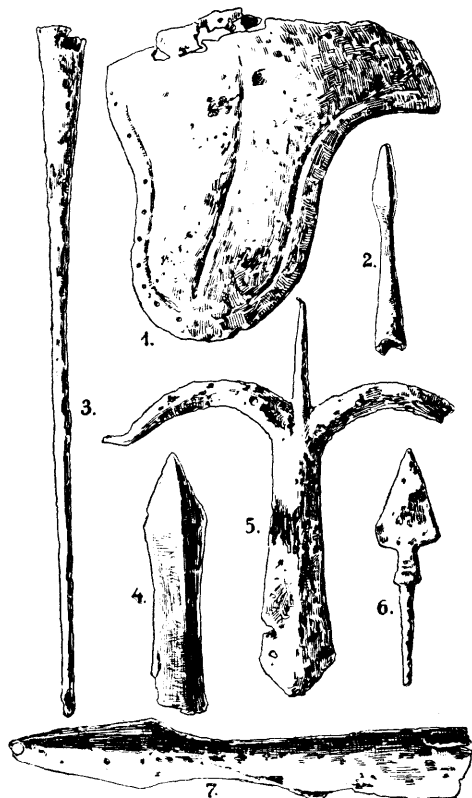
U grobovima u imovinskom vrtu našli su se i slijedeći novci, koji imaju neku vrijednost po datovanje tih grobova:

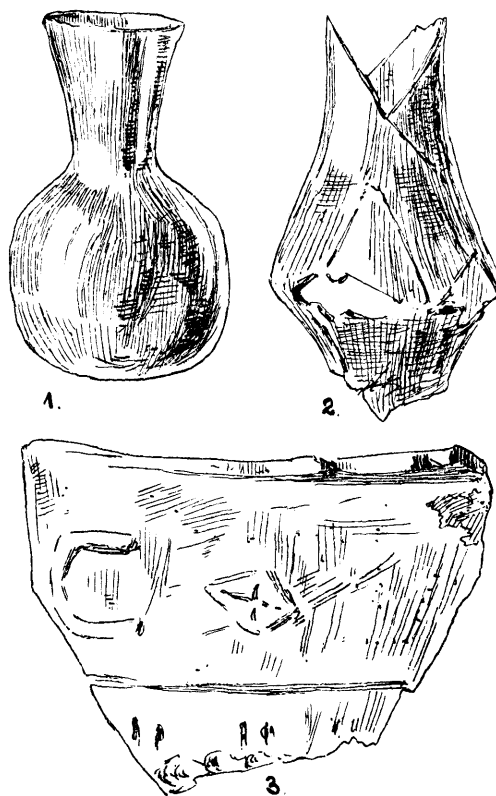
Sl. 86. Prehistorijske i rimske bronsane fibule iz Vinkovaca.

Nar. vel.

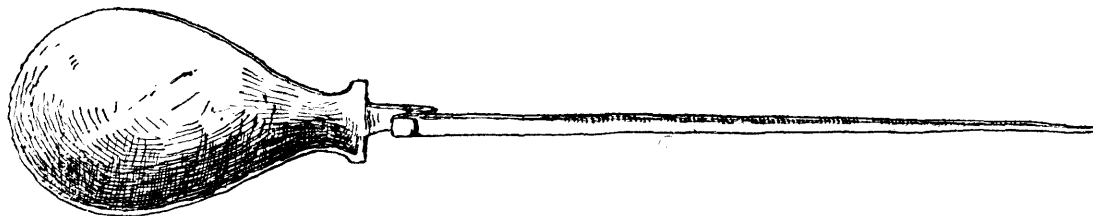
1. Antoninus Pius (138—161) COS IIII Felicitas. *R.* Coh. II^a 297, 253.
2. Gallus (251—253). Col. Viminacium. AN. XIV. M.B. Pick, Ant. Münz. Nordgr. I p. 54, 168.
3. Quintillus (270). VICTORIA AVG Coh. VI^a 172, 70.
4. Aurelianus (270—275) VICTORIA AVG $\frac{1}{2}$ Coh. VI^a 203, 258.

Sl. 87. Rimski željezni predmeti iz Vinkovaca. 1 i 3 u $\frac{1}{4}$, a ostali u $\frac{1}{2}$ nar. vel.

Sl. 89. Rimski stakleni predmeti iz Vinkovaca. 1 i 2 skoro u $\frac{1}{2}$ nar. vel. 3 u nar. vel.

Sl. 88. Rimski srebrna žlica iz Vinkovaca. Nar. vel.

5. Helena Chlori († 328). PAX PVBLICA Coh. VII^a 95, 4.
6. — — — SECVRITAS REIPVBLICE $\frac{SM}{SP}$ Coh. VII^a 97, 12
7. Constantinus Max. (306—337). D N CONSTANTINI MAX AVG VOT XX TSΔVI Coh VII^a 242, 123.

8.	—	—	GLORIA EXERCITVS SMKS Coh. VII ² 257, 249 (Lovorvijenac).
9.	—	—	SMN Δ — — — — (Diadem).
10.	—	—	SMNS/ — — — 250.
11—13.	—	—	SMHA ·, · ASIS · (2 kom.) Coh. VII ² 258, 254.
14.	—	—	VICTORIAE LAETAE PRINC PERP TSIS Coh. VII ² 303, 636.
15.	—	—	Bez napisa (Quadriga) SMANZ Coh. VII ² 318, 760.
16.	Constantinopolis. BSIS Coh VII ² 326, 21.		
17.	Urbs Roma. RP Coh. VII ² 330, 17.		
18.—19.	Constans (333—350) GLORIA EXERCITVS SMTSP (2 kom.) Coh. VII ² 413, 54.		
20.—21.	—	—	SMKP, SMKS Coh. VII ² 413, 59.
22.	—	—	(?kovnički biljeg) Coh. VII ² 413, 60.
23.	—	—	/ CON / Coh. VII ² 413, 64.
24—26.	—	—	AQS, PSIS \smile , Δ SIS \smile Coh. VII ² 414, 65.
27—30.	—	—	VICTORIAE DD AVGG Q NN AQS (2 kom.), R \odot T, SMTS/ Coh. VII ² 431, 176.
31—32.	—	—	$\frac{A}{AQT}$ $\frac{\text{fl}}{\text{fl}}$ Coh. VII ² 431, 179.
33.	Constantius II (323—361). GLORIA EXERCITVS TSIS Coh. VII ² 455, 92.		
34.	—	—	SMAN \odot Coh. VII ² 455, 98.
35—36.	—	—	● Δ SIS, SMTS/ Coh. VII ² 455, 100.
37—38.	—	—	SMKA, SMTSP Coh. VII ² 455, 104.
39.	—	—	PROVIDENTIAE CAESS SMKS Coh. VII ² 465, 167.
40—41.	—	—	VICTORIAE DD AVGG Q NN \in SIS, \bullet \in SIS \bullet Coh. VII ² 484, 293.
42.	—	—	$\frac{HR}{\Delta$ SIS — —
43—44.	—	—	$\frac{\text{fl}}{BSIS}$, $\frac{\text{fl}}{\in$ SIS — —
45.	Julianus (355—363). SPES REIPVBLICE ASIRM Coh. VIII ² 48, 42.		

U neposrednoj blizini imovinskoga vrta nalazi se negdašnja gostiona k zelenom vijencu, općenito poznata pod imenom „žaba“, gdje se je u srpnju 1887. u vrtu (parc. br. 4615), kada se je iskopavao prosjek za streljanu, našlo mnogo jednostavnijih rimskih grobova sa kosturima, koje zidanih, koje sastavljenih od cigala na način krova, koje opet samo u zemlji iskopanih. Boraveć u ono doba kao profesor na gimnaziji u Vinkovcima, ja sam za kopanja cijelo slobodno vrijeme bio prisutan, pa sam pomno pobrao, što se iskopalo, u koliko su to neuputni radnici (kažnjenici) našli ili sačuvali. Svi su predmeti sada s mojom zbirkom u narodnom muzeju; hrbine od posuda i staklenki nisam u ono doba sabirao. Za datovanje od važnosti je jedna skupina od 10 bakrenih novaca, koji su se u jednom grobu na hrpici našli, možda zamotani u satrulu kesicu ili krpicu:

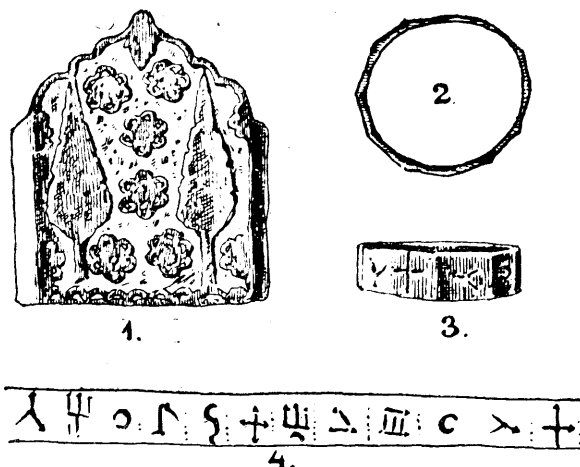
1. Claudius II (268—270). CONSECRATIO (Žrtvenik). Coh. VI² 135, 50.
2. — — — VICTORIA AVG Coh. VI² 158, 293.
- 3—4. Aurelianus (270—275). IOVI CONSER $\frac{1}{B}$, $\frac{1}{*S}$ Coh. VI² 187, 105.
5. — — — ORIENS AVG $\frac{1}{VI}$ Coh. VI² 190, 142.
6. — — — — $\frac{1}{XXIV}$ Coh. VI² 191, 153.
7. — — — RESTITVTOR ORBIS $\frac{1}{*I}$ Coh. VI² 198, 210.

8. Tacitus (275—276). PROVIDE AVG $\frac{1}{Q}$ Coh. VI² 229, 90.

9. Probus (276—282) FELICITAS AVG $\frac{1A}{XXI}$ Coh. VI² 274, 218.

10. — — PAX AVGVSTI $\frac{1Q}{XXI}$ Coh. VI² 296, 414.

Predmeti iz tih grobova jesu: 1. Vaza (sl. 70, 3) sa vertikalne dvije ručice (jedna fali), velikim zjalom i uskom nožicom, od žute sitnim pijeskom pomiješane zemlje, negda jasno crvenom bojom nabojadisana, ali su se od boje samo neznatni tragovi sačuvali; 119^{mm} vis. 2. Lončić sa vertikalnom ručicom (sl. 70, 13) od sive crnkasto bojadisane zemlje; 112^{mm} vis. 3. Kruškolik predmet (sl. 57, 1) od crveno spečene zemlje, 68^{mm} vis.; možda je služio zidararu kao teža (Senkel). 4. Bočica za miris od prostoga stakla (sl. 89, 1), 101^{mm} vis. 5. Bočica za miris (sl. 89, 2, na slici naopako namješteno) drugoga oblika, razbijena i nepotpuna; 107^{mm} vis. 6. Srebren dvanaesterouglast prsten (sl. 90, 2—4) sa raznolikim znakovima u njegovih dvanaest polja; među njima se nalaze dva raznolika krsta i trozub. Promjer 24—22^{mm}, širina 7^{mm}. 7. Bronsana kasno-latenska fibula (sl. 86, 2). 8. Bronsana fibula na oblik luka (Armbrustfibel; sl. 86, 5), bez dugmeta na kratkoj prječki, a sa velikim kruškolikim dugmetom na glavi; 87^{mm} d. 9. Manja potpuna slična fibula sa tri lukovice; 67^{mm} d. 10. Ulomak pro-

Sl. 90. Rimski predmeti iz Vinkovaca. 1. Uresna pločica sa remena. 2. Srebren prsten. Nar. vel.

kajiša, 29^{mm} š., 23^{mm} vis. 12. Bronsano dugme sa urezanim znakom ζ i sa dvije ušice za provlačenje uskoga remena ili uzice; promjer 25^{mm}; možda sa konjske orme. 13. Polumjesečasta uresna ploča od bronsa (sl. 85, 5), sa dva 18^{mm} duga čavla na naličju, kojima se je valjda u drvo zakivala; promjer 73^{mm}. 14. Okrugla uresna pločica od bronsa, 45^{mm} šir., urešena krstom od osam krakova i sprovedena sa tri luknje za željezne čavle (dva sačuvana). 15. Bronsana urešena cijevčica, 34^{mm} d. 16. Okov od brave (sl. 91) na većoj škrinjici, od bronsana lima; pokidan i nepotpun. Negda od prilike 145^{mm} širok.

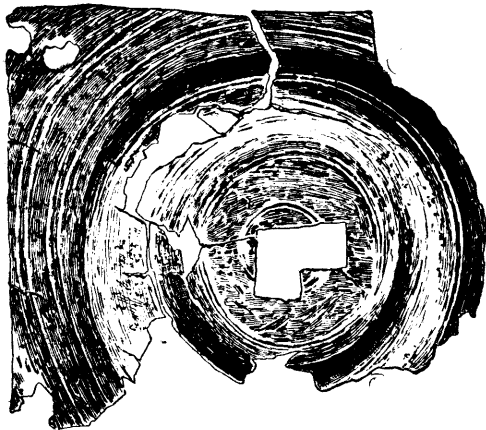
U neposrednoj blizini imovinskoga i žabinoga vrta našao je i g. Ignjat Pollak g. 1900., kada je pijesak kopao, u svojem kućnom vrtu rimskih grobova, koji s predašnjima sačinjavaju jedno groblje, kojemu su spadali i grobovi, koji su onuda prigodom gradnje ceste iz Vinkovaca u Rokovce prije jedno 35 godina nađeni¹. U grobovima Pollakova vrta našlo se je mnogo predmeta, koji su gotovo

¹ Prije nekoliko godina još se je vidila cigla od jednoga neizvadenoga rimskoga groba u šamcu kraj parka.

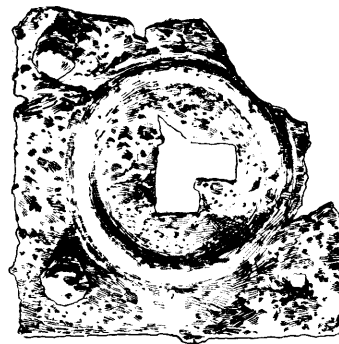
svi kupljeni za narodni muzej, ali su skoro svi slabo sačuvani, jer su trpili od vatre. Zato se nalazi na zemljanim posudama čvrsta crna i siva naslaga, nastala od pepela i vapna, a željezni predmeti su veoma zahrđali. Predmeti su ovi:

1. Zemljana testijica sa ručicom od crveno ispečene zemlje, 182mm vis., na grlu okrhana. 2. Slična zemljana testijica (sl. 70, 11), 181mm vis., na grlu okrhana. 3. Slična zemljana testijica (sl. 70, 8), ali manja i trbušastija. 138mm vis. 4. i 5. Dvije slične testijice, kojima fale vrat i ručica; sada još 124 i 103mm vis. 6. Nepotpuna nožica ukusno građene posude (sl. 93) sa nastavljenim palmetama i nizom okruglih kvržica, koje oponašaju niz bisera. 7. Ulomak crveno bojadisane vaze sa dvije ručice (od one vrste kao sl. 70, 1). 8. Ulomak od ruba ogromne crveno spečene posude. 9. Smeđa zemljana lampica, 73mm vis., 23 d., sa rupom za fitilj i za ulijevanje ulja. Dole izlisan pečat CERIALS.

10. Ulomci vrća od bronsana lima, koji se je u vatri rastopio i tako pokidao, te se neda više rekonstruirati. Na bočinama lim je bio tanko iskucan. Ručica je bila masivna, a pristajala je na bočinu srcolikim listom, koji je tri puta provrtan. 11—12. Dva bronsana provresla od ladice, završujuća nastavcima u obliku žira (nepotpuni). 13. Čunjasto dugme od bronsana

Sl. 91. Bronsan okov od rimske brave iz Vinkovaca. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

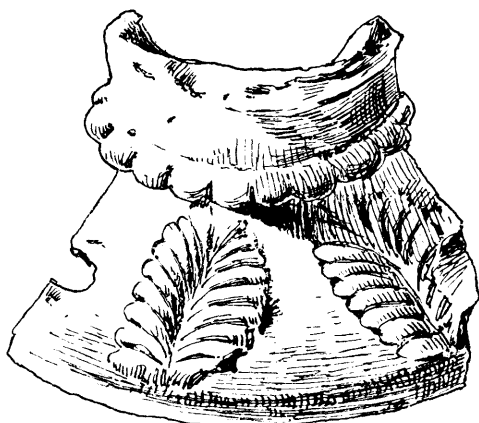
Sl. 92. Željezan okov od rimske brave iz Vinkovaca. $\frac{1}{3}$ nar. vel.

lima; u šupljini je negda bilo olovo, koje je pod dojmom vatre iscurilo. 14. Bronsana sprava za glađenje (sl. 85, 8) u obliku noža sa drškom; d. 141mm, od čega otpada na lit 70mm. 15. Bronsan predmet, možda jezičac od vage (sl. 85, 7), 86mm d. 16. Srednji bronsan novac, valjda od Hadrijana¹, oksidiran.

17. Željezna sprava za dubljenje drveta (sl. 59, 2), 171mm d., na jednom kraju sprovedena dugmetom, a na drugom tanko do 45mm širine iskovana. 18. Željezna šipka za okretanje neke okrugle sprave, u koju se je u drvo učvršćivala (sl. 59, 3); 141mm duga. 19. Držak željezne žlice, 147mm dug; sasna sličan dršcima današnjih žlica. 20—21. Dva željezna čavla u obliku slova T (sl. 59, 12). 22—28. Sedam kovanih željeznih čavala razne veličine i oblika; od spaljenih škrinja. 29—30. Dva željezna predmeta u obliku vilice sa dva zuba (sl. 59, 11). 31—32. Dva željezna okova (oštećeni). 33. Željezni okovi sa nekakove škrinje. Jedan (sl. 92) je okov od brave, od željezna lima, 123mm d. i šir. U uglovima bio je prikovan čavlima sa velikim čunjastim glavicama; u sredini u iskucanom je kolobaru dvočlan izrezak za ključ. Druge četiri ploče, od kojih su tri neznatniji ulomci, imaju mjesto toga izreska u sredini čunjastu glavicu maloga čavla. 34—35. Dva zahrđala željezna ključa, 88 i 81mm duga.

¹ Prema tomu bi ovi grobovi sa paljevinom spadali u prvu polovinu drugoga stoljeća.

U rimsko se je doba kod Vinkovaca na svim stranama pokopavalo. Nabrojao sam već priličan broj grobova, a evo ih još nekoliko: Na sjevernom kraju Vinkove ulice desno (parc. br. 331) naišlo se kod gradnje kuća na siromašnije grobove rimskoga vremena. Spram Čutićeva obora u Lapovcu nalaze se navodno u samoj cesti nekakovi grobovi sa paljevinom u posudama. Iz kojega su vremena nije mi poznato. Na rimokatoličkom groblju (parc. br. 537) u brodskoj ulici nalaze se na sredini sjeverne strane nekakovi zidovi u zemlji. Tu je jedna prostorija bila taracana malim oblongnim ciglama, kojima su dimenzije 112×52×26^{mm}. Kada se je prije jedno 50 godina gradila moja obiteljska raka, koja se nalazi blizu te zgrade, iskopao se je velik masivan zlatan prsten rimski, težak preko 20 gr. Ovaj prsten u obliku spletena vijenca nestao mi je prije 20 godina. — S toga groblja ima narodni muzej i rimsku željeznu strjelicu (sl. 87, 6), 63^{mm} d., sa trouglastim šiljkom i trnom za uticanje u drvo. — U Krnjašu, odakle je i jedan spomenik sa napisom, muzej ima dva predmeta, naime običnu provincijalnu bronsanu fibulu

Sl. 93. Nožica rimske zemljane posude iz Vinkovaca. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

Narodni muzej u svojim zbirkama ima više predmeta, za koje se samo znade, da su iz Vinkovaca, ali se ne zna, na kojim su se mjestima našli, pa jesu li iz grobova ili iz naselbine ili iz polja. Neki od tih predmeta ovdje su naslikani, pa ih stoga posebice i spominjem. Sl. 85, 2 masivan je bronsan držak od željezna noža, 104^{mm} dug; 85, 4 bronsana je glavica od balčaka jednoga mača, 43^{mm} vis., a 85, 6 bronsano je rimsko zvonce, 55^{mm} vis., kojemu manjka batić. Jedno sasna slično 66^{mm} vis. zvonce znatno je oštećeno, a druga dva oštećena primjerka reprezentuju dva sasna različna oblika. — Sl. 87. prikazuje nekoliko primjeraka željeznoga oružja za navalu i obranu: 2 i 4 su strjelice, koje su se na držalo naticale, 6 strjelica, koja se uticala. 7 je malo 120^{mm} dugo koplje za naticanje, a 3 doljnji okov, kojim se je koplje moglo u zemlju zabosti (Lanzenschuh). 1 je ploča sa oklopa, 5 neki okov, koji je možda također na oklopu rabio. — Sl. 90, 1 lijepa je pozlaćena uresna ploča sa remena, na kojoj su iskucani likovi dvijuh cipresa, deset rozeta i jedna palmeta.

Antikni novci iz Vinkovaca. U Vinkovcima se veoma mnogo nađe antiknih novaca, a to je dalo povoda, da su se neki počeli baviti sabiranjem. Mnogo novaca iz Vinkovaca nalazi se u numizmatičkoj zbirci vinkovačke gimnazije, ali ih je mnogo bilo i u mojoj (sada u narodnom muzeju) i u više nepostojećim zbirkama pokojnoga Petra Stojanovića i Samka Georgijevića, pa u

drugoga steljeća sa dugmetom na nogi (iz Mirosavljevićeva vrta, parc. br. 657, gdje se je našlo i rimskih novaca) i ornamentovan bronsan zaponac sa pojasa. — Kako je javljala kr. kotarska oblast u Vinkovcima 14. prosinca 1897. muzejskomu ravnateljstvu, Antun Papp, stanujući u Molinarijevoj ulici, nekoliko je dana prije u svom kućnom vrtu iskopao mrtvačku škrinju od olova, 1·50^m dugu; u njoj da se osim skeleta nije našlo nikakovih priloga. Na škrinji nije bilo ni poklopca, te je prema tomu vjerojatno, da je grob već u staro doba bio porobljen. Papp je škrinju već bio prodao po težini olova, te je ista rastopljena, tako da se više nije mogla spasiti.

još postojećim veleposjednika Nikole Jankovića u Vinkovcima i Ljudevita Kaisera, svilarškoga nadzornika u Mitrovici. Najbolji novac Stojanovićeov, bronsan medaljon Severa Aleksandra, kovan u Thyateiri u Lydiji nalazi se u budimpeštanskom muzeju¹. Da se vidi, što se u opće u Vinkovcima nalazi, priopćujem ovdje nepotpun sumarni popis u Vinkovcima nađenih novaca bivše moje zbirke. Od kako sam počeo provenijenciju bilježiti, nakupilo se 667 antiknih novaca iz Vinkovaca, ali se je barem dvostruki broj mojih antiknih novaca tamo našao. Gdje nije zabilježen broj, razumjeva se samo jedan primjerak.

Autonomni i kolonijalni novci: Pannonia (6). Provincia Dacia: Philippus filius; Gallus; Volusianus. Viminacium: Gordianus III (6); Philippus pater (2); Philippus filius; Decius; Hostilianus (2); Gallus (3); Volusianus; Aemilianus; Gallienus (3). Nicopolis ad Istrum: Sept. Severus. Pautalia: Elagabal (?). Serdica: Caracalla; Geta. Stobi: Sept. Severus (2); Caracalla. Thessalonike: Julia Domna. Apollonia Illyrici (Drachma). Corinthos: Julia Domna. Nicaea: Severus Alexander (3); Gordianus III (2). Nicomedia: Severus Alexander. Pergamus: Caracalla (Medaillon). Caesarea Cappadociae: Elagabal. Milētus (?).

Rimski republikanski novci: Familia Scribonia. M. Antonius, triumvir.

Rimski carski novci: Augustus. Tiberius. Claudius I. (2). Nero (2). Vespasianus (3). Titus. Domitianus (6). Nerva. Traianus (9). Hadrianus (27). Aelius. Antoninus Pius (14). Faustina maior (6). M. Aurelius (10). Faustina minor (3). L. Verus. Commodus (7). Septimius Severus (6). Julia Domna (4). Caracalla (7). Plautilla (2). Geta (4). Macrinus, Elagabal (4). Aquilia Severa. Julia Maesa. Severus Alexander (3). Julia Mamaea (2). Maximus. Gordianus III (5). Philippus pater (3). Otacilia. Philippus filius (2). Decius. Gallus (3). Volusianus. Valerianus (2). Gallienus (45). Salonina (10). Saloninus. Postumus (2). Victorinus. Tetricus pater (4). Tetricus filius (3). Claudius II (39). Quintillus (2). Aurelianus (26). Severina (2). Tacitus (3). Florianus. Probus (14). Carus (3). Numerianus. Carinus (3). Magnia Urbica (2). Diocletianus (9). Maximianus (8). Constantius Chlorus (3). Helena. Galerius (3). Severus II (3). Maximinus Daza (6). Maxentius. Licinius pater (16). Licinius filius (2). Constantinus max (43). Constantinopolis (8). Urbs Roma (4). Fausta. Crispus (9). Delmatius (4). Constantinus II (18). Constans (38). Constantius II (51). Vetrano (2). Constantius Gallus (4). Julianus (5). Jovianus. Valentinianus I (22). Valens (21). Procopius, Gratianus (10). Valentinianus II. Theodosius. Maximus.

Bizantinski novci: Arcadius (2). Eudoxia Arcadii. Theodosius II (zlatan solidus i triens). Justinianus I. Nikephoros Botaniates (Elektron. Vinkovačka provenijencija nije sigurna).

Češće su se u Vinkovcima našli i zlatni rimski novci, ali sigurnih podataka o nađenim komadima nisam mogao doznati. Biti će, da je iz Vinkovaca jedan zlatan novac cara Vespasijana, koji sam negda vidio u sasma raspršenoj zbirci pokojnoga sapunara Petra Stojanovića, a valjda i dva novca Theodosija II. (iz moje zbirke sada u muzeju), koje sam negda u Vinkovcima kupio, ali ne doznao za njihovu provenijenciju. Sigurno iz Vinkovaca jesu dva zlatna novca, koji su se iskopali prigodom rigolovanja centralnoga voćnjaka imovne općine, a koje je ista imovna općina narodnome muzeju darovala (1901.). Od tih novaca jedan od Krispa, najstarijega sina Konstantina velikoga, kovan u sisačkoj kovnici, dosele u opće nije bio ni poznat. Krasno je sačuvan, kao da je tek iz kalupa izašao, a kako ima uz to i točnu normalnu težinu (4.55 gr.), to teško da je i bio u prometu. Drugi novac od Krispova brata Konstancija II. iz carigradske kovnice, također je veoma lijepo sačuvan, ali sasma običan.

¹ Pick „Arch. Ertesitö“. NS. XI 346 = Wiener numismat. Zeitschr. XXIII (1891) 80 sa slikom.

1. IVL CRISPVS NOB CAES. Lovor-vijencem ovjenčano poprsje sa plaštem i oklopom na desno.

VICTORIAE — AETERNAE. Dole ♀SIS♀ Na desno okrenuta himatijem odjevena Nika drži povrh jednoga žrtvenika ovalan štit sa napisom ^{VOT}XX; iza nje čuču svezan zarobljenik i oglede se za njom.

A/; 20^{mm}; tež. 4.55 gr. F. D. C. — Cohen Monn. imp. VII² n e m a. (Sl. 95).

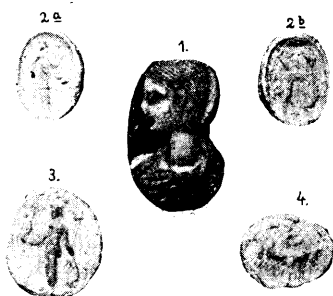
2. FL IVL CONSTAN—TIVS PERP AVGV. Napred okrenuto poprsje sa kacigom i oklopom, sa kopljem u desnoj ruci i štitom na lijevom ramenu; na štitu konjanik na l. jašeći preko ležećega neprijatelja i ubijajući ga kopljem.

GLORIA—REI—PVBLICAE; dole CONS. Na prijestoljima sjedeće gradske božice Roma i Constantinopolis drže štit sa napisom: VOT | XXX | MVLT | XXXX. Roma ima kacigu i koplje, a Constantinopolis sa turnjanom krunom i žezlom upire desnu nogu na mali jedan brod.

A/; 21^{mm}; tež. 4.42 gr. — Cohen monn. imp. VII² 458; 116.

Geme iz Vinkovaca. Mjestimice sam već spomenuo nekoliko komade zlatnoga, srebrnoga i bronsanoga prstenja, a bilo ga je u rimsko doba veoma

mного i od željeza. Naročito u željezno prstenje veoma je često bio ukovan koji poludragulj sa graviranim likom (gemma, intaglio), pa je služio za pečaćenje. Ti rezani kamenčići, od kojih se i u Vinkovcima par komada našlo, tečajem vremena ponajviše su iz prstenja poispadali. Ja znadem za slijedeće komade, od kojih je br. 1. u zbirci vinkovačke gimnazije, a ostali u narodnom muzeju:

Sl. 94. Rimske geme iz Vinkovaca. Nar. vel.

1. Karneol, ovalan. — Zevs, odjeven himatijem, koji mu pokriva samo doljnje tijelo, sjedi na d.; podignuta ljevica upire se o žezlo, u ispruženoj desnici drži malu Niku; do noguh mu sjedi orao.

2. Karneol, osmerouglast. Vis. 11^{mm}, šir. 8^{mm}, deb. 4^{mm} (sl. 94, 4). — Helios sa bičem u desnoj ruci na napred okrenutom četveropregu. Bič izgleda kao zastavica. Nađen 1879. u vrtu erarskoga stana u Jelačićevoj ulici (parc. br. 76). Iz moje zbirke.

3. Karneol, ovalan. Vis. 12^{mm}, šir. 8.5^{mm}, deb. 4^{mm} (sl. 94, 2a i b). — Likovi gravirani na obje strane: A. na desno stupajuća polugola — valjda muška — figura sa naperenim kopljem u desnoj ruci, i trofejem prislonjenim na desno rame (Romulus?); u polju desno nejasan predmet. B. Nejasni ornamenti. Kupljeno 1894.

4. Jaspis, ovalan; okrhan. Vis 13^{mm}, šir. 12^{mm}, deb. 3^{mm} (sl. 94, 3). — Athena sa hitonom, oklopom i kacigom na lijevo, drži u ispruženoj desnici malu Niku, koja će da ju vijencem ovijenča, a spuštenom ljevicom štit i koplje. Nađen u Mirosavljevićevom vrtu u Krnjašu, a darovao prof. Andrija Mirosavljević u Mitrovici 1902.

U nakitne svrhe služila je i jedna kameja (sl. 94, 1), koja se je g. 1884. našla u erveničkim vrtovima, a u muzej je došla s mojom zbirkom. Kamen je onyx, 19^{mm} vis., 12^{mm} šir., 7.5^{mm} deb., a rezan je tako, da je svjetli sloj upotrebljen

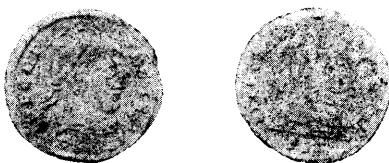
za lik, a tamni kao podloga. Prikazano je na lijevo okrenuto odjeveno poprsje jedne rimske carice u frizuri, koja je u prvoj trećini trećega stoljeća u modi bila, Okrhan je nos i veći dio smeđega doljnjea sloja, a otkrhao se u novo vrijeme i komad odjeće na prsima, ali se opet prilijepio.

Gradina na ušću Nevkoša. Na ušću Nevkoša u Bosut, i to na desnom brijegu potoka diže se nekakova preko 6^m visoka visa, koju je kao tobožnju starinsku utvrdu već Marsilius (sl. 54 B) poznao. Opseg brežuljka iznosi po procjeni pokojnoga kapetana Stjepana Schulzera Mügggenburškoga od prilike 1200^m. Na njegovu istočnom obronku leže kuće uličice Cibalijske, koju most preko Nevkoša spaja sa Krnjašem. Istočni i južni obronak dosta su položiti; sjeverni se veoma strmo ruši u potok. Na zapadnoj strani razpoznavali su se još prije ne mnogo godina nekakovi šamcevi.

Što li je za pravo ta visa bila, meni za sada nije jasno, jer mi odanle dosele nisu nikakovi nađajači pod ruke došli. Spomenuti kapetan Schulzer, koji je u sedamdesetim godinama par bilježaka o Vinkovcima napisao bio, držao ju je starim utvrdom šancem. Narod mu nije ništa znao pričati o prošlosti te uzvisice, a čuo je, da se tu nikada nije našlo ni starih novaca ni predmeta, nego samo ljudskih i konjskih kostiju. Jedino furir Cvrković našao je tamo sasna zahrdalo koplje, koje je sudeć po Schulzerovom opisu imalo nešto neobičniji oblik. Bodilo je bilo 236^{mm} (= 9") dugo, a ostrag „prvobitno“ skoro 200^{mm} (skoro 8") široko. Na doljnjem kraju bila je cijev za nasadivanje samo neznatno preko 26^{mm} (preko 1") duga i samo 15^{mm} (7") široka. Pravom Schulzer pretpostavlja, da je ta cijev negda valjda bila dulja, a naravno je onda dalje dole imala veći promjer, tako da se je mogla na držalo primjerene debljine nataknuti. U koje doba to koplje spada, ne mogu reći, jer ga nisam vidio, ali mislim, da tu može samo o latenskom ili rimskom vremenu biti govora.

Prije kakovih 40—50 godina slegla se je zemlja u jednom vrtu (ako se ne varam, zvao se je vlasnik Kalteis) na sjevernoj strani ove vise, pa se je pojavio nekakov rov, u koji su se djeca rado zavlačila igrajući se sakrivanja. Još sam i ja kao gimnazijalac prvoga razreda g. 1869. par puta bio unutra, pa se još živo sjećam, da je taj rov sastojao od dva dijela: prvi, od prilike 4^m dug, spuštao se je koso u zemlju, a bio je tako nizak, da sam se samo ležeć mogao provlačiti. Od prilike na sredini odvajao se je drugi rov na desnu stranu. Taj je ogranak bio dosta prostran, jedno 2^m dug, a mogao sam u njem uspravno stojati. Kako sam unilazio sa svijećom, vidio sam, da su stijene toga drugoga rova bile isječene u ilovači i čvrste. U malom sjećam me to na nezdrave one zemunice, što sam ih vidio u Surduku na Dunavu, gdje se u njima stanuje i na mnogobrojne pivnice po fruškogorskom kraju srijemske županije. Vjerojatno mi je, da je i taj rov negda služio kao pivnica, a nije nemoguće, da ih je u tom brežuljku i više bilo. Schulzer, kojemu je pred očima vojnički karakter vise, misli, da se je u rovu spremao živež, municija i bolesnici, pa pripovijeda po tuđem pričanju, da se je ovdje našlo pepela, ugljena, spaljenih kostiju i turskih potkova. Ja nisam ništa sličnoga vidio niti o čemu čuo, ali ako je što u stvari, onda tu imamo posla sa grobljem, u kojem su se zakopavali spaljeni mrtvaci. Moglo je to biti samo u latensko ili prvo rimsko doba.

Ne znam, što bi počeo još s jednim pripovijedanjem staroga Cvrkovića, koje je Schulzer zabilježio. Starcu je navodno jednom kod oranja propao konj jednom nogom u zemlju, pa se je pojavila 16^{cm} široka rupa, kojoj da sa 12^m (6 hvati) dugim kolcem nije mogao da dosegne dna. Cvrković je taj otvor dovodio u savez sa spomenutim rovom, ali je pripovijedanje sigurno pretjerano, pa zaključak neosnovan. Ja znadem za stalno, da se opisani rov nije dalje u zemlju nastavljao i da na svojem kraju nije bio zasut. Prije mnogo godina zasuo mu je u ostalom vlasnik ulaz, jer su mu polaznici kvara činili.

Sl. 95. Zlatan novac carevića Krispa iz sisačke kovnice. Iz Vinkovaca. Nar. vel.

Dr. J. Brunšmid.

NEKOLIKO NAŠAŠĆA NOVACA NA SKUPU U HRVATSKOJ I SLAVONIJI.¹

II. dodatak k V. Našašće italskih i afrikanških novaca u Mazinu.

Važni mazinski nahodaj, kojim sam se ovdje već u dva puta bavio,² a za koji se je i vanjski stručnjački svijet živo zanimao,³ kao da još uvijek nije sasama iscrpljen i kao da još uvijek ima iz njega znatnijih količina bakra i novaca razasuto u seljačkim rukama tamošnje okolice. Narodni je muzej iz toga nahodaja od prije već imao oko 100 kgr., ali naknadno još je prinadošlo zaslugom gg. Frana Šabana, kr. kotarskoga pristava i Ivana Jurkovića, sudbenoga kancelista u Ogulinu, pa Jove Vojnovića, učitelja u Mazinu, više novih komada. Znatniju skupinu, a s njom velik ulomak aes signatum sa bikovima, muzej je dobio zamjenom od bosansko-hercegovačkoga zemaljskoga muzeja u Sarajevu, davši zato rimskih novaca iz dva bosanska nahodaja. Nekoliko komada aes rude, kartaških i numidskih novaca iz mazinskoga nahodaja vidio sam i u numizmatičkoj zbirci gimnazije u Karlovcima, ali nema tamo ništa, što već ne bi kod nas bilo zastupano.

Narodni muzej je dobio slijedeće nove komade:

Rim. Aes rude I. Komadi bakra nepravilna oblika. Težina pojedinih komada: 862·5, 845, 818·5, 502·5, 375, 314, 273, 246·5, 211·5, 172·5, 142, 107·5, 101·5, 99, 64, 52, 49·5, 47·5, 45, 44, 43·5, 36·5, 34, 29·5, 18, 17·5, 13·5, 13, 12, 9·5 i 6·5 gr. Svega je sada od ove vrste 271 komad u ukupnoj težini od 38.522·5 gr.

Rim. Aes rude II. Poluvaljkaste šipke. Težina: 274·5, 182 i 92 gr. Svega od ove vrste 13 komada u ukupnoj težini od 1151·5 gr.

Rim. Aes rude III. Bari, sljeveni u duguljastim kalupima. Težina: 773, 562, 526, 490, 479, 314·5, 309, 283, 274·5, 273, 238, 109·5, 104, 58, 48·5, 29, 24 i 20 gr. Kako ovamo spadaju i komadi, koji su kao aes signatum sa suhom grančicom pod br. 1 i 9 opisani, to sada od ove vrste ima svega 97 komada u ukupnoj težini od 37.295·5 gr.

Rim. Aes rude IV. Komadi u obliku četverouglastih ploča. Težina: 271, 254·5, 242·5, 229·5, 162, 161·5, 146·5, 84·5, 75·5, 64·5, 32·5, 30·5, 27·5 i 5·5 gr. Sada od ove vrste svega 72 komada u ukupnoj težini od 6295·5 gr.

Rim. Aes rude V. Komadi pogačasta oblika. Težina cijelih komada: 286·5, 146 i 120 gr. Težina ulomaka: 189, 159·5, 127·5, 101·5, 99, 73·5, 55·5, 49,

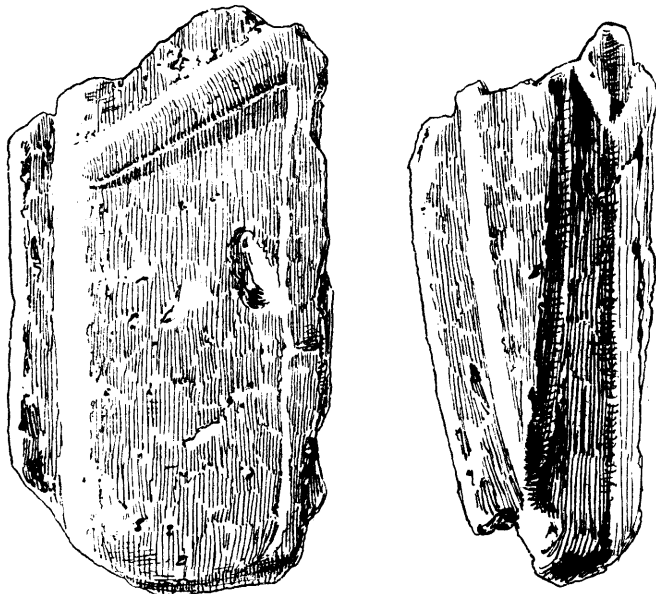
¹ I—IV u Vjesniku n. s. I. str. 96—119; V—VII u Vjesniku n. s. II. str. 42—103; V. dod. VIII—XI u Vjesniku n. s. IV. str. 81—155; XII—XV u Vjesniku n. s. V. str. 235—243.

² Vjesnik n. s. II. str. 42—81, IV. str. 81—86.

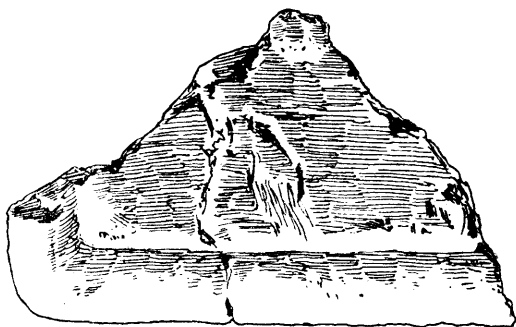
³ M. Bahrfeldt. Der Münzfund von Mazin (Croatien). Berlin 1901.

35, 34, 27·5, 18, 14, 13 i 9. Od ove vrste ima svega 30 cijelih i 63 nepotpunih komada u ukupnoj težini od 10.105·5 gr.

Rim. Aes signatum I. Komadi sa suhom grančicom. Ovdje sam komade, opisane pod br. 1 (težina 800·8 gr.) i 9 (težina 216·1 gr.) izlučio, jer je veoma dvojbena, da bi mogli ovamo spadati; uvrstio sam ih u treću vrstu Aes rude. Pridošla su dva nova komada, naime:

Sl. 96. Aes signatum sa suhom grančicom. Iz Mazina. Sprijeda i postrance. Nar. vel.

Sl. 97. Aes signatum sa mačem i koricama. Ulomak iz Mazina. Nar. vel.

10. Duljina 60^{mm}, šir. 37^{mm}, deblj. 27^{mm}; težina 529·5 gr. Ulomak s desne strane, presječen nešto podalje od polovice, tako da nema srednjega rebra, nego samo dva rebarca, koja se na desno koso spuštaju. Na drugoj strani se ne vidi nikakva biljega, a postrance je obični jaki nastavak od šava (Gussnat), debeo do 14^{mm}.

11. Lijevi komad donjega kraja (sl. 96), 73^{mm} d., 41^{mm} šir., 29^{mm} deb.; 346·5 gr. težak. Prema donjem kraju postaje sve

to tanji. Presječen je na sredini, tako da se vidi i srednje rebro, iz kojega na gornjem kraju izilazi zadnje lijevo rebro. Na drugoj strani ne vidi se ništa. Postrance je šiljato završujući nastavak od šava.

Svega je sada od ove vrste iz Mazina poznato 9 komada u ukupnoj težini od 4851·7 gr.

Rim. Aes signatum III. Mač.) (Korice od mača.

2. Sačuvan je lijevi gornji ugao strane s mačem (sl. 97), ali tako, da je izražen samo lijevi okrajak dočekaljke. Na drugoj strani se je tako odlomio, da na ulomku od mačevih korica ništa nema. Komad je u novije vrijeme trpio od udaraca, pa je i na dvoje razbijen. Na jednoj i drugoj strani ima naokolo žlijeb. Crna patina djelomice oljuštena. Dulj. 68^{mm}, šir. 41^{mm}, deblj. 12^{mm}; težina 163·5 gr. Darovao g. Fran Šaban, kr. kotarski pristav u Ogulinu.

Rim. Aes signatum VII. Na desno okrenut stupajući bik.

Na lijevo okrenut stupajućí bik.

2. Dulj. 74^{mm}, šir. 92^{mm}, deblj. na figurama 22^{mm}, a inače 12^{mm}; težina 761·5 gr. Mrka patina. — Mazinski je komad od prilike polovica cijeloga kvadrilatera, od kojega su poznata samo četiri čitava komada, naime primjerci u britskom muzeju (tež. 1790·23 gr. — dakle pretežak), u Parizu (tež. 1385·9 gr.); u Berlinu (iz La Brune; 163^{mm} d., 92^{mm} šir.; tež. 1347 gr.) i u Fr. Gneccchia u Milanu (nađen g. 1887. u Tiberu u Rimu; tež. samo 1000 gr.; veoma loše sačuvan). Čini se, da naš komad, na kojem su likovi znatno veći, nego na berlinskom, napred nije lomljen, nego da su kalupi tamo bili nesavršeni. Likovi se i gore previše približavaju rubu. Mazinski je ulomak od prilike 2¹/₃ rimske funte težak.

Od svih vrsta aes signatum našlo se u Mazinu svega 21 komad u ukupnoj težini od 9·107·6 gr.

Broj komada aes grave ostaje nepromijenjeno 3.

Rimskih reduciranih asa ima sada 45 komada, jer su prišli slijedeći komadi:

I. Anonimni as bez kovničarskoga biljega. Sekstantarni komad.

3. Æ; 35^{mm}; 30·82 gr. ali napis Roma nejasan.

II. Anonimni asi sa slikovnim kovničarskim biljekom.

Biljeg: Koplje. Sekstantaran as.

33. Æ; 33^{mm}; 33·70 gr.

Sl. 98. i 99. Aes signatum s bikovima. Ulomak iz Mazina. Nar. vel.

— Obični likovi; površ broda ležeće koplje; a vrijednosni znak desno do broda. Napis ROMΛ

D' Ailly Recherches sur la monnaie romaine II. 2 tabl. LXXXV 7.

Biljeg nejasan.

34. Æ; 33^{mm}; tež. 30·25 gr. (okrhan). Sekstantaran as.

35. Æ; 32^{mm}; 26·83 gr. Uncijalan as.

III. Asi sa kovničarskim monogramom ili imenom.

24. Æ; 30^{mm}; 19·30 gr. Još jedan sekstantarni as monetara C. Terencija Varrona.

Atilius Sarnus (oko g. $\frac{560}{194}$).

36. Æ; 31^{mm}; 17·45 gr. (nepotpun; samo nešto više od polovice; nije partažiran, nego u novo doba razlupan). Obični likovi, ali na naličju površ broda [SΛ]R, a dole ROMΛ

Sr. Babelon, Monnaies de la republique romaine I 227, 3.

Od ostalih vrsta novaca pridošla su još 24 kartaška (među njima 1 veliki), 15 numidskih i 1 egipatski od Ptolemeja VIII. Euergeta II., tako da sada broj nerimskih novaca iz mazinskoga našašća stoji ovako:

Italija. Campania rimska . . .	1 kom.	Egipat. Ptolemaeus VIII.	
„ Salapia Apuliae	1 „	Euergetes II. . . .	16 kom.
„ Teate Apuliae	2 „	„ Ptolemaeus X. So-	
„ Incerti	1 „	ter II.	12 „
Sicilija. Solus (? veoma izlizan)	1 „	Karthago.	529 „
„ Syracuseae	4 „	Numidia.	343 „
Grčka. Caphyae Arcadiae . .	1 „		

XVI. Našašće rimskih bakrenih novaca iz sredine četvrtoga vijeka u Vraniću (kotar Požega).

U kolovozu 1897. izorali su Božo Vučetić i Mile Slavujević, seljaci iz Vranića (općina Brestovac u Vilić-selu) velik zemljani lonac, koji je bio pun punčat bakrenih rimskih novaca. Lonac se je kod vađenja pokidao i ulomci pobacali, a novce si sretni nalaznici podijeliše. Slavujević je svoj dio brzo bud poraspoklanjao bud rasprodao, a to je tim laglje išlo, što su baš u onaj par u požeškoj okolini bile velike vojničke vježbe. Narodni muzej, doznav dosta kasno za ovaj nahođaj putem zagrebačkih dnevnika, mogao je da otkupi od Vučetića samo kakove tri i pol tisuće komada, a općinsko poglavarstvo brestovačko u Vilić-selu, koje je u toj stvari posredovalo, poslalo je i dno i nešto ulomaka na kolu rađene zemljane posude, u kojoj su se novci našli.

Koliko je novaca u loncu bilo, nisam mogao doznati, ali ih je moralo biti najmanje 20.000 komada.¹ Narodni ih muzej sada posjeduje 3765 komada, koji su

¹ Sigurno je ovo onaj „nahođaj u Ugarskoj od 50 kilograma — od prilike 20.000 komada“,

koji spominje O. Voetter u Wiener Num. Monatsblatt 1897. str. 131.

ovdje niže pobilježeni, a po jednom rukopisnom popisu K. Nubera, koji mi je pri ruci, došlo je i u osječki gradski muzej 1120 komada. Znađem, da je jedan poručnik 16. pukovnije u Belovaru u svojoj zbirci imao jedno 2000 komada, a ne bez razloga imam uvjerenje, da je sve to tek manji dio cijeloga nahodaja, od kojega je veći dio otišao van zemlje. Ipak novci, što su došli u oba naša muzeja, kadri su, da nam pruže dosta vjernu sliku o novcu, što je u hrvatskom dijelu Pannonije g. 350. posl. Kr. kolao i o proizvodima rimske kovnice u Sisku, iz koje su ti novci skoro isključivo proizašli bili. Jedino je šteta, da se nije cijelo našašće na skupu proučiti moglo, jer bi se sigurno u tolikoj množini novaca bilo našlo i novaca nekih rijetkih sisačkih emisija onoga vremena, koje u zagrebačkom i osječkom dijelu toga skupa nisu zastupane.

U Sisku je rimska kovnica novaca osnovana od prilike oko god. 265. od cara Gallijena, a kovalo se tu u dvije radionice (officina), koje su svoje proizvode katkada bilježile brojkama I i II. Sa zasnovanjem sisačke kovnice biti će u nekom savezu rijetki novci sa napisom SISCIA AVG, na kojima se vidi sjedeća gradska božica, a ispod nje katkada plivajući riječni bog Kupe. Kladije II. (268—270) valjda je za vremena ratovanja protiv Gota, otvorio još dvije oficine, da kovnica uzmogne zadovoljiti većim zahtjevima, koji su se za toga rata na nju stavljali. Te su oficine signirale slovima P(rima), S(ecunda), T(ertia), Q(uarta). Aurelijan (270—275) dodao je još i petu (V) i šestu (VI) oficinu, a odkako je on kovničarstvo reformisao, dolazi na sisačkim novcima kao oznaka kovnice još i početno slovo gradskoga imena **S**; na jednom njegovom novcu javlja se dapače i skraćeno ime $\omega \underline{\omega} \omega$ (Sisc.)¹ Počam od Proba (276—282) označuje kovnica neke svoje zlatne i bakrene novce sa **SIS**, a od Dioklecijana (284—305) biva to redovito. Neki rijetki Probovi novci sa SISCIA PROBI AVG i opet nam prikazuju sjedeću gradsku božicu, a do njenih noguh riječne bogove Kupe i Save. Probus je sisačku kovnicu u zadnjoj svojoj godini ograničio na tri oficine (A, B, Γ), a tako je ostalo od prilike do godine 308., kada ih je bilo šest (A, B, Γ, Δ, E, ζ). Šeste oficine nestaje već prije g. 313., poslije 351. ima ih samo četiri, a iza 378. rade samo dvije. Zadnji novci u sisačkoj su se kovnici kovali za Arkadija (395—408), koji ju je valjda napustio nakon što je preko 130 godina u porabi bila.

Progledani novci iz nahodaja u Vraniću (4885 kom.) razvrstavaju se po osobama ovako:

Theodora	1 kom.	Constans	3982 kom.
Constantinus max.	4 "	Constantius II.	842 "
Constantinus II.	5 "	Vetranio	51 "

a po kovnicama ovako:

AN Antiochia 2 kom. (Constantinus II. 1, Constantius II. 1).

AQ Aquileia 6 kom. (Constans 4, Constantius II. 2).

CONS Constantinopolis 17 kom. (Theodora 1, Constantinus max. 1, Constans 2, Constantius II. 13).

H Herakleia 2 kom. (Constantinus max. 1, Constans 1).

K Kyzikos 4 kom. (Constantinus II. 1, Constans 1, Constantius II. 2).

¹ Rohde u Wiener Num. Ztschr. XXVII 1895., 109 i sl.

N Nikomedia 5 kom. (Constans).

SIS Siscia 4298 kom. (Constantinus max. 1, Constans 3526, Constantius II. 720, Vetrano 51).

TS Thessalonike 197 kom. (Constantinus max. 1, Constantinus II. 2, Constans 135, Constantius II. 59).

TR Treveri 1 kom. (Constans).

Od preostala 353 komada nije se kovnica ustanovila, jer su koje slabo sačuvani, koje preveć oksidirani, ali sigurno su i od njih skoro svi u Sisku kovani.

Na pitanje kada i zašto su ovi novci zakopani bili, veoma je lako odgovoriti. Kako ima novaca od cara Vetranija, svakako se je to moralo dogoditi iza ožujka 350., kada je on postao carem, a kako su među novcima Konstancija II. najmlađi oni, koji su u Sisku uporedo sa Vetranijevim kovani, a još nema novaca Konstancija Galla, kojega je Konstancije II. 15. ožujka 351. imenovao Caesarom, nije se to valjda dogodilo prije proljeća g. 351. A u to vrijeme odigravali su se u hrvatskom dijelu Pannonije važni događaji, koji su mogli mnogoga bogatijega i siromašnjega čovjeka da sklonu, da sakrije sav novac, što ga je posjedovao.

U zapadnom dijelu rimske države bio se je iza ubistva cara Konstansa (u siječnju 350) pojavio kao novi car Magnentius, ali s tom promjenom nije bila zadovoljna vojska u Illyriku, koja je proglasila carem staroga vojskovođu Vetranija, čovjeka niska roda i srednje naobrazbe, rodom iz Moesije. Udovica pontskog kralja Hanniballijana, imenom Konstantina, kojoj je otac veliki Konstantin bio podijelio carski naslov (Augusta), sama ga je ovjenčala diademom (u ožujku 350.) Kako su se novi protucarevi brzo među sobom sporazumjeli, dospjeo je Konstancije u veliku nepriliku, iz koje se je jedva nekako izvukao. Sa Magnencijem, koji je za pravo bio ubojica njegova brata Konstansa, nije mogao ugovarati, a Vetranija, s kojim se je stao nagađati, ružno je izigrao, te riješio vojske i krune. Bogatim darovima i sjajnim obećanjima predobio je naime njegove vojvode i vojnike za sebe, a kada su se oba cara u Nišu (Naissus; 24. prosinca 350) sastala, cijela je vojska aklamacijom pozdravila sina velikoga Konstantina i izrazila ogorčenje protiv usurpatora, tako da je staroga Vetranija spopao strah i on se odmah odrekao prijestolja. Takova se slabića nije trebalo bojati, pa ga je Konstancije pustio, da mirno živi u svojoj villi u Bithyniji, gdje je g. 356. umro.

Mnogo je pogibeljniji bio Magnencije, koji je zavladao u gallskoj i italskoj praefekturi, pa u proljeću 351. provalio i u Pannoniju. Tu je Konstancije bio utvrdio najglavnija mjesta Sisciju, Mursu i Sirmium, a sam je sa velikom vojskom stao u jak utvrđeni tabor kod Cibala.¹ Magnencije je rat sretno započeo, pobiv jedan Konstancijev odjel negdje na noričkoj međi u Podravini blizu Poetovija. Drugi put se sukobiše vojske kod Siska, a ovdje je navodno Konstancije održao pobjedu. Svakako ta pobjeda nije bila znatna, kada se je skoro zatim povukao u Cibalae, prepustiv i Sisak svome udesu, koji je grad Magnencije osvojio i razorio, i prepustiv njegovu pustošenju Posavinu od Siska do Mitrovice. To je tako trajalo

Sr. o tom publiže u ovoj svesci Vjesnika str. 127 i sl.

dok nije 28. rujna 351. došlo kod Osijeka do odlučne bitke, iza koje je Magnencije morao zemlju da ostavi. Za vremena toga ratovanja i pustošenja god. 351., mislim da je netko kod Vranića onaj lonac s novcima zakopao, a nije više dospjeo, da ga iskopa, jer je u tom ratu zaglavio.

Nahodaj iz Vranića sadržaje od prilike 95% novaca iz sisačke kovnice (4298:234), a med njima velika većina otpada na novce Konstansa i Konstancija II. sa reverzima: 1. Car na brodu s Nikom i 2. Phoenix na lomači, koja obadva imaju napis Fel(icis) temp(oris) reparatio¹ i to:

Constans	1. — 1899,	2. — 1612 kom.
Constantius II.	1. — 357,	2. — 280 „

Tu se vidi, da je kod prve vrste postotni razmjjer Konstansovih i Konstancijevih novaca 84:18:15·82, a kod druge 84:98:15·02, dakle od prilike jednak. Sisak je ležao u Konstansovoj državi, pa stoga nije čudo, da je njegovih novaca skoro šest puta toliko, koliko Konstancijevih.

S jednim i drugim reverzom kovalo se je u Sisku u pet kovnica, a izdalo se — sigurno u razmaku od stanovitoga nekoga vremena u zadnjim godinama Konstansova vladanja († 350) — više emisija, koje su na novcima posebnim znakovima označene. Bezuvjetno suvremene će biti emisije obijuh vrsta (Car na brodu — Phoenix), koje imaju ispod slike pod linijom slovo oficine (A—E), kraticu kovničkoga imena (SIS) i jednu odeblju piknju. Ne mnogo ređa je druga jedna emisija, koja mjesto te piknje ima po jedno slovo nepoznatoga jednoga alfabetu, koji se sada prvi put na novcima pojavljuje, a upotrebljuje se samo još kratko vrijeme, i to samo na novcima sisačke kovnice. U tom alfabetu odgovara slovu A znak \mathfrak{A} , slovu B znak \mathfrak{B} , slovu Γ znak \mathfrak{C} , slovu Δ znak \mathfrak{D} , a slovu E znak \mathfrak{E} . Ti znakovi dolaze doduše katkada i pomiješano sa slovom koje druge od ovih pet oficina, ali se to ne smije shvatiti kao oznaka posebne emisije, nego se mora odbiti na pogreške kod rezanja kovničkih kalupa. Kao sastavine posebnih emisija nasuprot moraju se shvatiti oni novci, kod kojih se oni nepoznati znakovi nalaze bud u polju novca do lika (kod novaca s Phoenixom na desnoj strani, a kod onih s carem na lijevoj strani) bud na početku kovničke oznake mjesto grčkih slova, što označuju broj oficine. Novci jedne i druge emisije su veoma rijetki, te među toliko tisuća komada nisam mogao niti jednoga primjerka konstatovati iz 5 oficina kod Konstansa (25%); kod Konstancija ih dapače ima samo iz jedne jedine. Biti će, da su se novci tih emisija samo kratko vrijeme kovali, pa da ni nisu bili opredijeljeni za promet, te se je samo manji broj komada nepažnjom iz kovnice izdao. Osim spomenutih dvijuh glavnih i dvijuh rijetkih emisija, od kojih ima na jednako novaca sa jednim i drugim reverzom, ima od reverza sa carem na brodu još jedna redovita emisija, gdje kroz svih pet oficina ima na koncu kovničke oznake nekakva kvačica (ASIS¹ — ESIS¹). Novci te emisije su veoma obični.

Najmlađi novci iz nahodaja u Vraniću jesu one dvije vrste sa napisima Gloria Romanorum pa Virtus Augustorum, što su se u jednakom obličju kovali sa licem i naslovom Konstancija II. i Vetranija u svih pet sisačkih oficina,

¹ Sr. o tim novcima člančić O. Voettera u Wiener Num. Monatsblatt 1897 str. 129—132.

a u samo jednoj emisiji, koja je označena sa ASIS — ESIS. Te dvije emisije nisu baš bile preobilne, jer od ovih vrsta nisu niti Konstancijevi novci preveć obični, a Vetranijevih se nešto češće u opće samo kod nas nađe. Kod Gloria Romanorum je postotni razmjjer Konstancijevih novaca spram Vetranijevih 62:82:37:18, a kod Virtus Augustorum 56:44.

Pojedine vrste proučenih novaca jesu slijedeće:

Novci, kovani prije smrti Konstantina Velikoga († u svibnju 337).

1. Constantinus Max. (306—337). CONSTANTI—NVS MAX AVG. Poprsje sa diademom i plaštem na desno.

GLOR—IA EXERC—ITVS. Dva bojna znaka između dva vojnika, opremljena kacigama, kopljima i štitovima.

Æ; 18^{mm}. Cohen Monn. imp. VII² 258, 254.

•CONSA• 1 kom. •SMHA 1 kom. ASIS (1 kom.)¹ SMTSA 1 kom.

2. Constantinus iun. (317—337—340). CONSTANTINVS IVN NOB C. Poprsje sa lovorvijencem i oklopom na desno.

Isti reverz.

Æ; 18^{mm}. Cohen n. d. VII² 378, 122.

SMANS (1 kom.) SMKA 1 kom. SMTSB 2 kom. SM / / / (1 kom.)

3. Constans (333—337—350). CONSTANS NOB CAES. Poprsje sa lovorvijencem i plaštem na desno.

Isti reverz.

Æ; 18^{mm}. Cohen n. d. VII² 414, 69.

SMTSΔ (1 kom.)

4. FL CONSTANS NOB CAES. Poprsje sa lovorvijencem i plaštem na lijevo.

Isti reverz.

Æ; 18^{mm}. Cohen n. d. VII² 414, 72.

•CONSIA• 1 kom.

5. FL CONSTANTIS BEA C. Poprsje sa diademom i plaštem na desno.

Isti reverz.

Æ; 18^{mm}. Cohen n. d. VII² 414, 73.

•ASIS• 1 kom.

6. Constantius II. (323—337—361). FL IVL CONSTANTIVS NOB C. Poprsje sa diademom, plaštem i oklopom na desno.

Isti reverz.

Æ; 18^{mm}. Cohen n. d. VII² 455, 144.

SMANZ 1 kom. SMKA 1 kom., *SMKΔ 1 kom.

7. Constans. Napis kao br. 4. Poprsje sa lovorvijencem i plaštem na desno.

¹ U zaporci su zabilježeni komadi osječkoga gradskoga muzeja.

SECVRI—TAS REIPVB. Napred okrenuta Securitas sa žezlom u ruci oslanja se o stup.

Æ; 16^{mm}. Cohen n. d. VII² 419, 103.

$\frac{?}{?}$ (1 kom.)

Novci, kovani iza smrti Konstantina Velikoga († u svibnju 337).

8. Theodora, druga supruga Konstantina Chlora. FL MAX THE—ODORAE AVG. Lovorvijencem ovjenčano odjeveno poprsje na desno.

PIETAS — ROMANA. Na desno ogleduća se carica-Pietas sa djetetom u ruku. Kovnički biljeg CONSE• 1 kom.

Æ; 17^{mm}. Cohen n. d. VII² 99, 4.

Novci, kovani iza smrti Konstantina II († u travnju 340) pa do smrti Konstansa († u siečnju 350).

Starije emisije:

Constans (333—337—350) CONSTAN—S P F AVG } Poprsje carevo sa
Constantius II (323—337—361) CONSTANTI—VS P F AVG } diademom i plaštem
na desno.

9. Rev. GLOR—IA EXERC—ITVS. Labarum sa Kristovim monogramom između dva vojnika, opremljena kacigama, kopljima i štitovima.

Constans: Cohen n. d. VII² 414, 65. Æ; 16—17^{mm}.

AQS 1, •ASIS• 1 = 2 kom.

10. Rev. VICTOR—IA AVGG. Napred okrenuta Nika sa dva vijenca u podignutim rukama. Do podnožne linije sa svake strane zvijezda.

Constantius II: Cohen n. d. VII² 472, 210. Æ; 17—18^{mm}.

$\frac{|\ast}{\Delta SIS}$ = 1 kom.

11a. Rev. VICTORIAE DD AVGG Q NN. Dvije Nike sa vijencima i pal-mama jedna spram druge.

Constans: Cohen n. d. VII² 431, 176—179. Æ; 15—16^{mm}.

$\frac{\ast}{AQS}$ 1, $\frac{\ast}{\bullet ASIS \bullet}$ (1), $\frac{\ast}{ASIS}$ 1 (1), $\frac{\ast}{BSIS}$ 2 (1), $\frac{HR}{TSIS}$ 1 = 5 (3) kom.

$\frac{\bullet}{SMTSA}$ 1, $\frac{\bullet}{SMTSB}$ (1), $\frac{\bullet}{SMTSF}$ 3 = 4 (1) kom. Napis CONSTANS—P F AVG.

11b. Constantius II: Cohen n. d. VII² 484, 293. Æ; 15—16^{mm}.

$\frac{\ast}{\epsilon SIS}$ 1, $\frac{HR}{\epsilon SIS}$ 1 = 2 kom.

$\frac{\bullet}{SMTSB}$ (1 kom.). Napis CONSTANTI—VS P F AVG.

Constans. D N CONSTA—NS P F AVG. Glava sa diademom na d.

12. Rev. VOT—XX—MVLТ—XXX u lovorvijencu.

Cohen n. d. VII² 435, 197. Æ, 15—16^{mm}.

$\frac{\ast}{SMHF}$ (1), $\frac{\ast}{SMKA}$ 1 = 1 (1) kom.

Kasnije emisije.

Constans. D N CONSTA—NS P F AVG } Poprsje sa diademom i
Constantius II. D N CONSTAN—TIVS P F AVG } plaštem na d.

13a. Rev. FEL TEMP REPARATIO. Phoenix sa osjenkom na lomači na desno.

Constans: Cohen n. d. VII² 408, 22. Æ; 18—19mm.

AQP • 2, AQT • 1 = 3 kom.

ASIS • 32 (12), BSIS • 256 (72), ISIS • 87 (10), ΔSIS • 190 (37),
ESIS • 77 (19) = 632 (150) kom.

ASIS_χ 54 (7), BSIS_ϣ 71 (13), ISIS_ς 98 (25), ΔSIS_ϣ 99 (30), ESIS_ϣ
78 (24) = 400 (99) kom.

ISIS_χ 2 (1), ISIS_ϣ 1, ISIS_ϣ 2 = 5 (1) kom.

χSIS 1, ϣSIS 1, ϣSIS 1 (1) = 3 (1) kom.

$\frac{\chi}{ASIS}$ 5, $\frac{\rho}{BSIS}$ 2, $\frac{\varsigma}{ISIS}$ 4 (1), $\frac{\rho}{\Delta SIS}$ 2, $\frac{\rho}{ESIS}$ 1 = 14 (1) kom.

$\frac{\chi}{ISIS}$ 1 kom.

Sisačkih komada sa nejasnim kovničkim biljegom 305 kom.

TRS • 1 kom.

13b. Constantius II: Cohen n. d. VII² 448, 58. Æ; 18—19mm.

ASIS • 5, BSIS • 14 (2), ISIS • 7, ΔSIS • 27 (6), ESIS • 15 (2) = 68
(10) kom.

ASIS_χ 10 (1), BSIS_ϣ 25 (8), ISIS_ς 14 (5), ΔSIS_ϣ 39 (11), ESIS_ϣ 48 (14) =
136 (39) kom.

ASIS_λ 1, ASIS_ς 1, ASIS_ϣ 3 (1), ASIS_ϣ 1 = 6 (1) kom.

ISIS_ϣ 1 kom.

$\frac{\chi}{ISIS}$ 2 kom.

Sisačkih komada sa nejasnim kovničkim biljegom 17 kom.

14a. Rev. FEL TEMP—REPARATIO. Gologlav car u oklopu i plaštu, sa phoeniksom na kruglji u desnoj a labarom u lijevoj ruci, stoji na lijevo okrenut na brodu, koji brodi na lijevo, a kojim ravna iza cara sjedeća krilata Nika.

Constans: Cohen n. d. VII² 406, 10. Æ; 18—19mm.

ASIS • 47 (12), BSIS • 253 (43), ISIS • 84 (27), ΔSIS • 175 (44), ESIS •
61 (13) = 620 (139) kom.

BSIS 1,

ESIS 2 = 3 kom.

ASIS_γ 29, BSIS_γ 53 (2), ISIS_γ 57 (14), ΔSIS_γ 38 (7), ESIS_γ 51
(7) = 228 (30) kom.

ASIS_λ 77 (12), BSIS_ϣ 99 (35), ISIS_ς 109 (45), ΔSIS_ϣ 94 (20), SIS_ϣ 68
(18) = 447 (130) kom.

ASIS_χ 2, ASIS_λ • 9 (1) = 11 (1) kom.

ISIS_ς 2, $\frac{\rho}{ASIS}$ 1 (2), $\frac{\rho}{SIS}$ 2, $\frac{\rho}{SIS}$ 1 (1) = 6 (3) kom.

$$\frac{\overline{\mathcal{L}}}{\overline{\text{ASIS}}} 2, \quad \frac{\overline{\mathcal{A}}}{\overline{\Gamma\text{SIS}}} 1 (1), \quad \frac{\overline{\mathcal{Y}}}{\overline{\Delta\text{SIS}}} 4 (1) \quad = 7 (2) \text{ kom.}$$

Sisačkih komada sa nejasnim biljezima 272.

$$\overline{\text{TESA}} 29 (5), \overline{\text{TESB}} 13 (9), \overline{\text{TES}\overline{\Gamma}} 26 (12), \overline{\text{TES}\overline{\Delta}} 12 (7), \overline{\text{TES}\overline{\text{E}}} 4 (2) = 84 (35) \text{ kom.}$$

Solunskih komada sa nejasnim biljezima 10.

14b. Constantius II.: Cohen n. d. VII² 446, 36. Æ; 18—19^{mm}.

$$\overline{\text{ASIS}\bullet} 10 (4), \overline{\text{BSIS}\bullet} 12 (3), \overline{\Gamma\text{SIS}\bullet} 10 (2), \overline{\Delta\text{SIS}\bullet} 18 (1), \overline{\text{ESIS}\bullet} 10 (3) = 60 (13) \text{ kom.}$$

$$\overline{\text{ASIS}\overline{\Gamma}} 9 (4), \overline{\text{BSIS}\overline{\Gamma}} 19 (3), \overline{\Gamma\text{SIS}\overline{\Gamma}} 5, \overline{\Delta\text{SIS}\overline{\Gamma}} 18 (4), \overline{\text{ESIS}\overline{\Gamma}} 20 (9) = 71 (20) \text{ kom.}$$

$$\overline{\text{ASIS}\overline{\mathcal{L}}} 26 (5), \overline{\text{BSIS}\overline{\mathcal{A}}} 11 (6), \overline{\Gamma\text{SIS}\overline{\mathcal{A}}} 19, \overline{\Delta\text{SIS}\overline{\mathcal{Y}}} 30 (6), \overline{\text{ESIS}\overline{\mathcal{F}}} 38 (13) = 124 (30) \text{ kom.}$$

$$\overline{\text{ASIS}\overline{\mathcal{L}}\bullet} 2 (3), \overline{\Gamma\text{SIS}\overline{\mathcal{L}}} (1) = 2 (4) \text{ kom.}$$

$$\overline{\mathcal{Y}\text{SIS}} 3 \text{ kom.}$$

Sisačkih komada sa nejasnim biljegom 30.

$$\overline{\text{TESA}} (4), \overline{\text{TES}\overline{\Gamma}} (2), \overline{\text{TES}\overline{\Delta}} 27 (3), \overline{\text{TES}\overline{\text{E}}} 13 (9) = 40 (18) \text{ kom.}$$

15. Constantius II.: Cohen n. d. VII² 448, 57. Æ; 17—18^{mm}.

FEL TEMP REPARATIO. Phoenix sa osjenkom na kruglji na desno.

$$\overline{\text{CONSA}} 2 (1), \overline{\text{CONSA}\ast} 1, \overline{\text{CONS}\overline{\Gamma}\ast} 1, \overline{\text{CONSE}\ast} 1, \overline{\text{CONSZ}\ast} 1 = 6$$

Carigradskih komada sa nejasnim biljegom 5.

16a. Constans. D N CONSTA — NS P F AVG. Na lijevo okrenuto poprsje sa diademom i plaštem i sa krugljom u desnoj ruci.

FEL TEMP REPA—RATIO. Na desno stupajući i obazirući se vojnik, sa kacigom i kopljem, vodi iz jedne koljebe mlađanoga zarobljenika; iza koljebe stablo.

Cohen n. d. VII² 407, 18. Æ; 20^{mm}.

$$\frac{\overline{\Gamma}}{\overline{\text{CONSA}\ast}} 1, \overline{\text{SMNB}} (1), \overline{\text{SMNE}} 1, \overline{\text{SMN}\overline{\Gamma}} 1, \frac{\ast}{\overline{\text{SMN}\overline{\Delta}}} 1, \frac{\ast}{\overline{\text{SMNE}}} (1), \overline{\text{S}\dots} (1) = 3 (4) \text{ kom.}$$

16b. Constantius II. D N CONSTAN—TIVS P F AVG. Slično kao 16a.

Cohen n. d. VII² 447, 53. Æ; 20^{mm}.

$$\overline{\text{AQT}\bullet} 1 \text{ kom.}$$

17a. Constans. Rev. FEL TEMP — REPARATIO. Na lijevo okrenuti gologlavi car u oklopu i plaštu, upirući se o štit, sa labarom u desnoj ruci. Pred njim stoje svezani na leđima dva zarobljenika sa kacigama na glavama.

Cohen n. d. VII² 406, 14. Æ; 20—21^{mm}.

$$\overline{\text{BSIS}} 1 (1), \overline{\Delta\text{SIS}} 2, \frac{\ast}{\overline{\Gamma\text{SISR}}} 1 = 4 (1) \text{ kom.}$$

17b. Constantius II. D N CONSTAN—TIVS P F AVG. Na lijevo okrenuto poprsje sa diademom, plaštem i oklopom i sa krugljom u desnoj ruci.

Cohen n. d. VII² 446, 39. Æ; 20mm.

AQP• 1, BSIS 1 = 2 kom.

18. Rev. FEL TEMP — REPARATIO. Na lijevo okrenut gologlavi car u oklopu i plaštu, upiruć se o štit, sa labarom u desnoj ruci udara nogom dva svezana zarobljenika, što pred njim sjede.

Cohen n. d. VII² 446, 41. Æ; 20mm.

$\frac{\Gamma}{\text{CONSA}}$ 1 antikno probušen komad.

Novci, kovani g. 350 u Sisciji.

Constantius II. (323—337—361) D N CONSTAN—TIVS { Poprsje carevo
P F AVG sa diademom i

Vetranio (350) D N VETRA—NIO P F AVG { plaštem na desno.

Rev. GLORIA — RO—MANORVM. Gologlav car u vojničkoj opremi sa labarom i žezlom na lijevo.

Æ; 19 mm. Constantius II.: Cohen n. d. VII² 461, 139.

Vetranio: Cohen n. d. VIII² 4, 3.

	ASIS	BSIS	FSIS	ΔSIS	€SIS	Ukupno
--	------	------	------	------	------	--------

19. Constantius II.	4 (4)	4 (0)	12 (1)	4 (4)	10 (5)	34 (15) kom.
---------------------	-------	-------	--------	-------	--------	--------------

20. Vetranio	9 (1)	3 (2)	4 (0)	5 (0)	4 (0)	25 (4) kom.
--------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------------

Rev. VIRTVS AV—GVSTORVM. Car u vojničkoj opremi, sa kopljem i krugljom u rukama, stupa na desno; pred njim sjedeći zarobljenik sa kacigom na glavi ogleda se za njim.

Æ; 18—19mm. Constantius II.: Cohen n. d. VII² 488, 310.

Vetranio: Cohen n. d. VIII² 6, 11.

	ASIS	BSIS	FSIS	ΔSIS	€SIS	Ukupno
--	------	------	------	------	------	--------

21. Constantius II.	4 (5)	2 (2)	0 (2)	5 (1)	6 (1)	17 (11) kom.
---------------------	-------	-------	-------	-------	-------	--------------

22. Vetranio	4 (1)	2 (2)	3 (0)	4 (0)	5 (1)	18 (4) kom.
--------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------------

XVII. Našašće ugarskih i poljskih novaca XV—XVII. vijeka u Valpovu.

G. Leonardo Fichtner, učitelj i muzejski povjerenik u Valpovu javljao je listom od 11. listopada 1898, da je radnik Domokoš 6. studenoga 1897, radeći na vlastelinskom zemljištu u samom mjestu Valpovu kraj vlastelinskih gospodarskih zgrada, iskopao jedan zemljani ćup sa srebrnim novcima. Na zamolbu istoga našega povjerenika g. Fichtnera poklonio je presvijetli gospodin grof Rudolf Normann Ehrenfelski, vlastelin valpovački i ćup i novce narodnomu muzeju.

Posuda (sl. 100) ukusno je građen i dobro pečen vrč sa jednom ručicom i otvorom trolisnoga oblika, kao što ga imaju grčke oinochoë. Kao obično razbi ga onaj, koji ga je našao, ali se je

iz sačuvanih ulomaka mogao sastaviti do neznatnih dijelova gore i na jednoj bočini. Površina mu je bila grafitom nabojadisana i urešena sa četiri niza usporednih vertikalnih crtica. Visina vrča iznosi 191 mm, a najveći promjer 119 mm.

Valpovački skup sastoji od skoro 3000 komada malih srebrnih novaca, od kojih više od $\frac{1}{10}$ spada na ugarske kraljeve počam od Matije Korvina pa do Ferdinanda II. Najmlađi je novac jedan Ferdinandov denar od g. 1627, pa je stoga vjerojatno, da su svi ti novci iste godine i zakopani. Da su se kasnije zakopali sigurno bi više Ferdinandovih novaca — ima ih svega 8 od dva godišta — bilo, kao što ih ima od Rudolfa II.

(634 kom.) i Matije II. (1421 kom.) na stotine i stotine. Uz te ugarske novce ima pojedinih komada erdeljskih, dubrovačkih, kotorskih i mletačkih. Drugu skupinu u valpovačkom našašću čine novci poljske kraljevine od Vladislava III. do Sigismunda III., grada Rige, pruske vojvodine i grada Schweidnitza u Šleziji, koji zajedno sačinjavaju više od $\frac{1}{20}$ cijeloga skupa, pa dokazuju kako je poljski novac — i to dulje vrijeme — u Ugarskoj i Slavoniji služio kao prometno sredstvo.

Ni najmanje nas ne će začuditi, što u valpovačkom skupu ima ugarskih i poljskih, a nešto i drugih novaca, ali je tim čudnovatije; što u njem nema novaca one države, pod koju je Valpovo g. 1627 spadalo,¹ naime turskih. Gotovo se čini, kao da se oni ovdje na skrajnoj državnoj međi u XVII. vijeku nisu rabili. Moguće je u ostalom, da je valpovački skup bio vlasnost stranoga kojega trgovaca iz onoga dijela Ugarske i Hrvatske, koji nije spadao pod sultana, pa da je ma na koji način dospio u nečiji posjed u Valpovu, a taj novi vlasnik da je imao razloga, da se s novcem rastane, zakopav ga u zemlju, u nadi, da će ga do zgrade opet iskopati.

Novci valpovačkoga skupa u opće su veoma obični; rijetka su samo dva komada, jedan kotorski i jedan erdeljski, od kojih se ovdje podjedno pripočuju i slike. Dodajem točan popis cijeloga našašća, u koliko je u narodni muzej došlo:

Mleci. Marcantonio Memmo (1612 do 1615).

1). Soldo. ★ M · ANTO · MEMMO · DVX u dvostrukom piknjastom okrugu. Liljanasti krst.

★ SANCTVS · MARCVS · VEN u dvostrukom piknjastom okrugu. Na lijevo stupajući krilati lav sv. Marka.

Dm 15mm 1 kom.

Kotor. Zuanne Magno, mletački upravitelj u Kotoru (1598—1600). · S · TRIFON · — · CATARI · U polju Z—M. Sveti Trifon sa osjenkom oko glave i grančicom u lijevoj ruci. Naokolo kružna crta.

s. mARCVS — v CATVS. Štit sa kosom gredom, u kojoj se nalazi prednji dio krilatoga lava sv. Marka.²

¹ Valpovo je opet došlo pod Hrvatsku sa ostalom Slavonijom tekar iza bitke kod Šikloša.

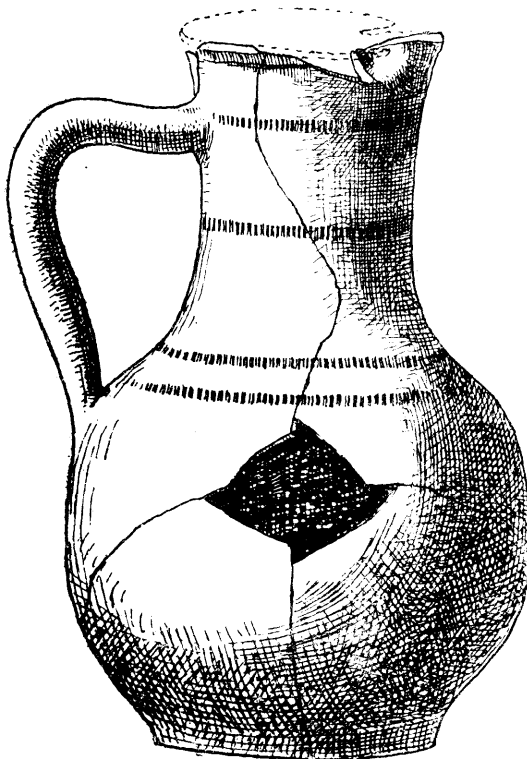
² Mletačka obitelj Magno dijelila se u dvije grane. Jedna je u grbu imala (heraldično) od desna na lijevo koso položenu srebrnu gredu u zelenom polju, a ispod ovoga crveno polje. Druga je imala u zelenom polju isto tako položenu srebrnu gredu, u kojoj se nalazio crven lav sv. Marka.

Dm. 15mm 1 kom. (sl. 101).

Sl. 101. Kotorški grosseto od mletačkoga upravitelja Zuanna Magna.

Dubrovnik. 1). Grošić XVII. vijeka bez godišta. S · BLASIVS — RACVSII. U polju lijevo R. Sveti Blaž sa biskupskom kapom i svetačkom

Sl. 100. Vreč iz Valpova, u kojem su se našli novci XVII. vijeka. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

osjekom oko glave napred okrenut, podignutom desnicom blagosivlje, a u lijevoj ruci drži grad i biskupski štap. Naokolo okrug, sastavljen od crtica.

U polju razdijeljeno $\widehat{I\grave{A}} - \widehat{X\grave{P}}$. U ovalu, sastavljenom od pikanja, Spasitelj na križu desnicom blagosivlje, a u lijevoj ruci drži zemaljsku kruglju sa krstićem. Naokolo okrug od crtica.

Dm. 18—17 mm 2 kom.

2). Grošić od g. 1627. S · BLASIVS — RA-CVSII · U polju razdijeljeno I6—27. Sv. Blaž slično kao gore.

· TVTA · — · SALVS. Spasitelj sa osjenkom oko glave, desnicom blagosivlje, a u ljevici drži kruglju sa krstićem. Do njega lijevo i desno po deset šesterotrakih zvijezda.

Dm 17 mm 1 kom.

3). Sličan grošić iz trećega decenija XVII. vijeka (valjda 16—2[5]). Prvo S u BLASIVS korigirano je iz slova G, koje je prvobitno na kalupu mjesto njega pogrješno zabilježeno bilo.

Dm 18 mm 1 kom.

Ugarska. Matija Korvin (1458—1490).

1) Kremički denar bez godine. * MO-RETA · MATHI · R · VNGARI. Kvadriran štit sa grbovima (grede, patrijarkalni krst, dalmatinske lavlje glave i češki lav), a na njemu po srijedi manji sa kraljevim gavranom (Corvus). Naokolo kružna crta od pikanja.

· PATRON — VNGARI · U polju K—P. Majka božja sa koprenom na glavi drži na desnoj ruci maloga spasitelja. Kružna crta od pikanja.

Dm 16mm 1 kom.

— Vladislav II. (1490—1516).

1) Denar bez godine. Između piknjaste vanjske i linearne nutarnje kružne crte napis: M · WLADISLAI · R · VNGARI · Kvadriran štit sa istim grbovima; u sredini mali štit sa poljskim raskriljenim orlom.

Između sličnih crta napis PATRON — VNGARI · U polju B — H. Okrunjena majka božja sa djetetom na desnoj ruci.

Dm 16 mm 1 kom.

2) Kremički denar od g. 1510. Između dvije piknjaste kružne crte napis: * WLADISLAI * R * VNGARIE * 1510. Štit kao prije.

Između dvije piknjaste crte napis: * PATRONA * — * VNGARIE *. U polju K—G. (Kovničar Georgius Thurzó 1509. do 1516). Majka božja kao gore.

Dm 14 mm 1 kom.

— Ljudevit II. (1516—1526).

1) Kremički denar od g. 1525. Napis:

* LVDOVICVS * R * VNGARI * 1525
Štit kao na Vladislavovim novcima.

Naliče kao na Vladislavovim novcima PATRONA * — * VNGARIE. U polju K—B (kovničar Bernhardus Behem 1525—1526).

Dm 15 mm 1 kom.

2) Kremički denar od god. 1525. Na licu VNGARIE. Dm 15 mm 1 kom.

3) Kremički denar od god. 1526. Na licu VNGA Dm 16 mm 1 kom.

— Ivan Zapolja (1526—1540).

1) Kremički denar od g. 1527. IOHANNES * R * VNGARI * 1527 * Obični kvadrirani štit, kojemu je po srijedi štitić sa Zapoljinim grbom (konj sa rogom, Einhorn).

Obično naliče sa majkom božjom. U polju K—T. Dm 16 mm 1 kom.

— Ivan II. Sigmund (1556—1571).

1) Nagybanjski denar od g. 1557. IOHAN · SECVN · D · G · R · VNG * 1557 * Štit kao na novcu njegova oca Ivana Zapolje.

Obično naliče sa majkom božjom. U polju N—P (kovničar Pemfingler). Dm 14 mm 1 kom.

— Ferdinand I. (1527—1564).

1) Kremički denar od g. 1527. FERDINAND · D · G · R · VNG · 1527. Na kvadriranom ugarskom štitu mali štitić sa austrijskom vrpcom.

PATRONA · — · VNGARIE U polju K—B. Sjedeća okrunjena majka božja sa djetetom na desnom ramenu. ¹ 1 kom. (probušen).

2) Kremički denar od g. 1528. 5 kom.

3) Suvremeni falzifikat kremičkoga denara od g. 1528.

FERDINAD (sic!) · D · G · R · VNG · 15 · 8 · (sic!)

PATRONA — * — VNGARIE. Veoma surov crtež. Dm 14 mm 1 kom.

4—33) Kremički denari od g. 1529 (3 kom.), 1530 (3), 1531 (1), 1532 (3), 1533 (2), 1534 (3), 1535 (1), 1536 (5), 1537 (9), 1538 (11), 1539 (4), 1540 (4), 1541 (8), 1542 (9), 1543 (9), 1544 (6), 1545 (5), 1546 (19), 1547 (15), 1548 (12), 1549 (21), 1550 (24), 1551 (17), 1552 (25), 1553 (18), 1554 (12), 1555 (15), 1556 (20), 1557 (19), 1558 (16); kod jednoga ligirano NG u VNG).

34—36) Kremički denari od g. 1535, 1548 i 1550 (2 kom.) sa VNGA na prednjoj strani.

37. Denar od g. 1552 sa kovničkim biljgom H—P i FERDINAN. 4 kom.

38—39. Nagybanjski denari od g. 1555 (2) i 1556 (2) sa N—C.

40—46. Kremički denari od god. 1559 (11), 1560 (6), 1561 (9), 1562 (20), 1563 (14), 1564 (16), 1565² (11). Sada je napis FER · D · G · E · RO · I · S · AV · GE · HV · B · R · a godište je zapisano u polju povrh štita. Na zatku je već dulje vrijeme PATRONA · * · VNGARIE.

¹ Promjer (Dm) ovih novaca iznosi između 16 i 14 mm.

² Ferdinand je umro g. 1564, ali su se kovali i izdavali novci iz kalupa, koji su za slijedeću godinu već napravljeni bili.

— Maksimilijan II. (1564—1576).

1. Kremnički denar od g. 1565. MAX · II · D · G · E · RO · I · S · AV · G · HV · B · R. Štit kao kod Ferdinandovih denara, a povrh štita godište. Rev. kao kod Ferdinandovih. 10 kom.

2—10. Kremnički denari od god. 1566 (14), 1567 (17), 1568 (18), 1569 (11), 1570 (16), 1571 (17), 1572 (17), 1573 (3), 1574 (8).

11. Denar od g. 1575 sa kovničkim biljgom H—S 1 kom.

12—15. Kremnički denari od god. 1575 (29), 1576 (22), 1577¹ (32), 1578² (26). Napis je MAX · II · RO · I · S · AV · GE · HV · BO · R.

16. Kremnički denari sa nejasnim godištima. 13 kom.

— Rudolf II. (1576—1608).

1—2. Kremnički denari od god. 1578 (1) i 1579 (20). Lik kao na denarima Maksimilijana II., ali sa napisom RVD · II · RO · I · S · AV · GE · H · BO · R.

3. Kremnički denar od g. 1579, ali sa G · H · B · R 1 kom.

4. Kremnički denar od god. 1579. Novi tip. Napis na pretku je RVD · II · RO · I · S · AV · G · H · B · R, a na zatku PATR ✕ — ✕ HVNG. Godište se nalazi između obijuh slova napisa na zatku 8 kom.

5—27. Kremnički denari od god. 1580 (40), 1581 (41), 1582 (13), 1583 (13), 1584 (33), 1585 (51), 1586 (19), 1587 (18), 1588 (21), 1589 (15), 1590 (25), 1591 (32), 1592 (16), 1593 (25), 1594 (14), 1595 (14), 1596 (12), 1597 (17), 1598 (10), 1599 (19), 1600 (8), 1601 (14), 1602 (15).

28. Nagybanyski denar od g. 1601 sa napisima RVDOL · II · D · G · R · V · P · S · A · G · H · B · R: i PATRONA · HVNGARI · 1601 u polju N—B 1 kom.

29—35. Kremnički denari od god. 1602 (1), 1603 (9), 1604 (7), 1605 (3), 1606 (18), 1607 (24), 1608 (15). Na zatku je napis PATRO ✕ 1602 ✕ HVNGA sa odgovarajućim godištima.

36. Kremnički denari sa nejasnim godištima 41 kom.

— Matija II. (1608—1619).

1—3. Kremnički denari od god. 1609 (31), 1610 (35), 1611 (79). MAT · II · D · G · REX · HVN · 1609 u dvostrukom piknjastom okrugu. Okrunjen vertikalno raspolovljen štit sa ugarskim prugama i krstom na gorama. U polju K—B.

PATRONA — HUNGARI • Na polumjesecu

okrunjena majka božja sa djetetom na lijevoj a žezlom u d ruci. Ispod nje u napisu mali štit sa austrijskom gredom.

4. Suvremeni falzifikat kremničkoga denara od g. 1611 sa napisima MAT · D · G · RO · I · S · AV · GE · HV · B · R i · PATRONA · HVNGA · 1611 1 kom.

5—7. Kremnički denari od g. 1611 (66), 1612 (123), 1613 (73); napis MAT · II · D · G · HV · BO · REX · 1611

8—12. Kremnički denari od g. 1613 (39), 1614 (154), 1615 (144), 1616 (160), 1617 (12). Novi tip. MAT · D · G · RO · I · S · AV · GE · HV · B · R · Neokrunjen vertikalno raspolovljen ugarski štit. Sa strana K—B.

PATRO · HVNGA · 1613 · Majka božja sa djetetom.

13—16. Kremnički denari od g. 1617. (115), 1618 (94), 1619 (103), 1620* (74). Sada je A mjesto AV.

17. Denari sa nejasnim godištima. 114 kom.

18. Suvremeni falzifikati sa izopačenim napisima. Bakar 2 kom.

19. Nagybanyski denar od g. 1614. Između piknjastog vanjskog i linearnog unutarnjeg okruga napis: MAT · II · D · G · HVN · BO · REX · 1614. Ugarski štit sa prugama i krstom na gorama, a do njega N—B.

• PATRO — • HUNG · Na polumjesecu okrunjena majka božja sa neokrunjenim djetetom na desnom koljenu. Naokolo piknjasti okrug.

Dm 15 mm 1 kom.

20. Nagybanyski denar od g. 1615. Između dva piknjasta okruga napis MAT · D · G · RO · I · S · AV · GE · HVN · BO · R · Ugarski štit sa prugama i krstom; povrh njega • • • , a sa strana N—B

Između okruga crtičnoga i linearnoga napis PATRONA · VNGAR · 1615 (brojka 5 korigovana iz o). Majka božja, okrunjena zračastom krunom, sa djetetom na l. koljenu i žezlom u d. ruci.

Dm 15 mm 1 kom.

— Gabriel Bethlen, erdeljski vojvoda, izabran 1620. za ugarskoga kralja, koje se je časti slijedeće godine uslijed ugovora odrekao.

1. Kremnički denar od g. 1620. Između piknjastog i linearnog okruga napis GAB · D · G · EL · HV · DA · CR · SC · S · R¹. Ugarski štit sa prugama i krstom, a do njega K—B.

¹ Bethlen se tu nazivlje: dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae rex. Znak ispred zadnjega R biti će da je sigla za et cetera.

¹ Maksimilijan II. je umro 12. listopada 1576, ali su u Kremnicu kovali novce sa njegovim imenom još dvije godine.

Dm 22 mm 1 kom.
Poljska. Vladislav III. (1434—1444).

1) Polugroš. ✱ MORAETA WLADISLAI u dvostrukom piknjastom okrugu. Kruna, a ispod nje R †

✱ RAGIS POLONIE u dvostrukom piknjastom okrugu. Okrunjen raskriljen orao sa na lijevo okrenutom glavom. Dm. 19mm. 1 komad.

2) Sličan polugroš, na kojemu se ne raspoznaje biljeg ispod krune.

Dm. 21mm. 1 komad probušen.
 — Kazimir IV. (1444—1492.)

1) Polugroš (kwartnik). † MORAETA ✱ KAZIMIRI u dvostrukom piknjastom okrugu. Okrunjen raskriljen orao.

✱ RAGIS ✱ — POLONIE u dvostrukom piknjastom okrugu. Kruna, a ispod nje peterotraka zvijezda. Dm. 19—18mm; . 17 kom.

2) Sličan polugroš ali sa MORAETA i RAGIS. Dm 19mm 1 kom.

— Ivan Albert (1492—1501.)

1) Krunski polugroš (kwartnik.) U dvostrukom piknjastom okrugu napis: ✱ MORAETA ✱ I ✱ ALBERTI. Okrunjen raskriljeni orao sa lijevo okrenutom glavom.

U dvostrukom piknjastom okrugu napis: ✱ RAGIS ✱ POLONIE. Kruna, a ispod nje peterotraka zvijezda. Dm. 19—17mm; 33 kom.

2) Sličan polugroš sa pogrješnim napisom: † RAGIS ✱ — POLONIE (sic!) i ALBERTI. Dm 17mm; 1 kom.

3) Sličan polugroš sa RAGIS — POLONIE i karikom (mjesto zvijezde) ispod krune.

Dm 19mm 1 kom.

4) Sličan polugroš sa RAGIS ✱ — POLONIE i MORAETA Biljeg pod krunom izlisan.

Dm. 19mm; 1 kom.

— Aleksander (1501—1506.)

1) Krunski polugroš. U dvostrukom piknjastom okrugu napis: ALEXANDER ☉ DEI ☉ G ☉ REX Okrunjen raskriljen orao sa lijevo okrenutom glavom.

U dvostrukom piknjastom okrugu napis: ✱ MORAETA ☉ RAGIS ☉ POLONIE Kruna. Dm. 19—17mm. 28 kom.

— Sigismund I. (1506—1548).

1) Krunski polugroš od g. 1507. ✱ MORAETA ☉ SIGISMUNDI u dvostrukom piknjastom kolobaru. Okrunjen raskriljen orao sa lijevo okrenutom glavom.

✱ RAGIS ☉ POLONIE ☉ I507 u dvostrukom piknjastom kolobaru. Kruna.

Dm. 19—18mm; 6 kom.

2—6) Slični polugroši od g. I508 (9), I509 (7), I510 (4), I511 (7) i sa izlzanim godištima (5).

— Sigismund III. (1587—1632).

1. Krunski trojak od god. 1594. SIGISM III D : G štit sa uspravljenim lavom REX PO · M D · L Okrunjeno kraljevo poprsje sa nabornicom oko vrata i oklopom na desno.

III | ✱ orao, okrunjen štit sa lukom i svežnjem strjelica i litavski konjanik ✱ GROS : ARG |

· TRIP · REG · | · POLONI · | ✱ prsten ⁹⁴△✱

Dm 21 mm 1 kom.

2. Krunski trojak od g. 1596. Napis · SIG III D G · R — EX PO M D L ·

· III · | orao, okrunjen štit sa grbom, litavski konjanik · | GROS ARG TRIP REG · |

POLONIE · | I, štit sa okrunjenim lavom, ^{FH} 9 cvijet 6 štit sa cvijetom, R Dm 22 mm. 1 kom.

3. Krunski trojak od g. 1598. Napis SIG III D G — POLON M D L

III | orao, okrunjen štit sa grbom, konjanik GROS ARG | TR R · POLO ^{NI} · I, štit sa la-

vom, ⁹⁸ · F. Dm 20 mm 1 kom.

4. Krunski trojak od iste godine. Napis SIGI · 3 · D · G · REX · PO · M · D L ·

III | orao, štit i konjanik | GROS · ARG | TRIP REG | POLO · 98 | IR, štit sa lavom, K ·

Dm 21 mm 1 kom.

5. Krunski trojak od god. 1599. Napis SIG III · D G | — REX PO M D L ·

· III · | orao, štit i konjanik | GROS · ARG | TRI · REG | POLONI · | · L ·, štit sa lavom, 99

Dm 21 mm 1 kom.

6. Krunski trojak od g. 1604. Napis SIGISM III · D · G štit sa lavom REX · PO M D L ·

III | * orao, štit i konjanik * | GROS · ARG : | TRIP · REG | POLONI · | 16 K 04

Dm 20 mm 1 kom.

Riga. Stjepan Bathori (1575—1586).

1. Trostruki groš od g. 1586. STEP ■ D ■ G ■ REX ■ P ■ D ■ L. Okrunjeno kraljevo poprsje sa oklopom na desno. Naokolo kružna crta, sastavljena od crtica.

Liljan III liljan | ¹⁵ Gradska vrata sa dvije GR kule; gore prekrštena

2 ključa i krst. Na 86 vratima risova glava. OS | ARG ■ TRIP | CIVI ■

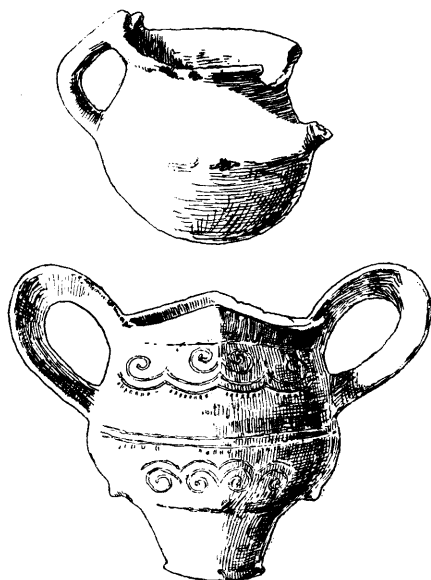
RI · | liljan GE liljan. Naokolo kružna crta od crtica. Dm 21 mm 1 kom.

- Sigismund III. (1587—1632).
1. Trostruki groš od g. 1592. SIG × III × D · G: REX × PO × D × LI. Okrunjeno kraljevo poprsje sa nabornicom oko vrata i oklopom na desno. Piknjasti okrug. × III × ¹⁵GR gradska vrata kao predašnji ⁹²OS ARG × TRIP CIVI × RI liljan GE liljan.	Piknjasti okrug. Dm 22 mm 1 kom. 2. Slični trostruki groš od g. 1593., ali je u napisu pretka i iza D i G Andrijin krst. Dm 22 mm 1 kom. 3. Slični trostruki groš od g. 1598, ali izmed D i G nema rastavnoga biljega. Dm 22 mm 1 kom.

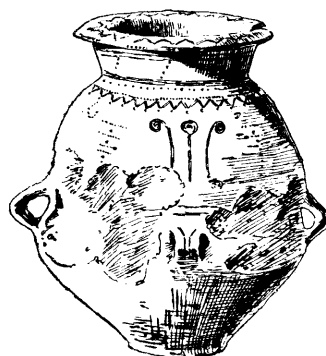
Dr. Josip Brunšmid.

PREHISTORIJSKE NASELBINE U OKOLICI ERDUTA.

U V. svesci ovoga Vjesnika priopćio sam nekoliko predmeta iz zbirke starina hrv. slav. dalm. ministra Ervina Cseh-a de Szentkatolna, koji su nađeni u okolini Erduta na prehistorijskim naselbinama „Velikom Varadu“, Starom ili Fratrovom brdu“ i „Prkosu“, a potječu iz mlađega kamenoga, tučanoga i la-

Sl. 103. Prehistorijske zemljane posude iz Erduta. $\frac{1}{2}$ nar. vel.

Sl. 104. Zemljana urna bronsanoga doba iz Erduta. $\frac{1}{6}$ nar. vel.

tenskoga doba. Nastojanjem g. Scheina, upravitelja dobara u Erdutu prošle se je godine ta zbirka opet povećala.

Na naselbini Veliki Varad našla se u 0·50—0·60 m. dubljine četiri lonca i jedna zdjelica. Med njima najzanimiviji ukusno ornamentovani primjerak sa dvije ručice prikazuje slika 103 dole u $\frac{1}{2}$ nar. vel.

Sa naselbine Parlog ima više zemljanih posuda mlađega kamenoga i tučanoga doba, naročito sa zemljišta Đ. Dokića, Adama Morovićana i iz vinograda seljaka Kaloczia. I ti su predmeti nađeni od 0·40—0·60 m. duboko u zemlji. Na Dokićevu zemljištu iskopala se velika bikonična urna sa četiri horizontalno probušene bočke (sl. 104) i ljevkasto nastavljenim zjalom, 0·27 m. visoka. Površina ove ukusno ornamentovane, ali dosta oštećene posude bila je glađena i crno nabojadisana. U blizini našao se i veći ulomak žrvnja.

Morovićan našao je med ostalim lončić, koji prikazuje slika 103 gore u $\frac{1}{2}$ nar. veličine, a koji će spadati u halštatsko doba. On je med ostalim na svom zemljištu našao i rimsku bronsanu fibulu i ulomak željeznoga noža, što sve sluti na grob ili groblje ranijega rimskoga vremena, kada su se mrtvaci spaljivali.

Osim toga nađeno je još dosta ribarskih i tkalačkih uteza različite veličine i oblika.

Po materijalu, koji do sada iz Erduta poznajemo, može se ustanoviti, da je tamošnja okolica bila trajno naseljena počam od mlađega kamenoga doba i da tamošnje naselbine nisu bile neznatne. Ali za sada nema podataka, a da bi se moglo odobriti pisanje jednoga zagrebačkoga dnevnika, da je erdutska prehistorijska naselbina jedna od najznamenitijih u Europi. Do toga joj za sada još mnogo fali.

Josip Purić.

CRKVA SVIH SVETIH U STENJEVCU.

G. 1209. vraća kralj Andrija II. županu Vratislavu i njegovoj braći dje-dovinu, koju su izgubili ratujući nekoč uz vojvodu Andriju protiv kralja Mirka. Među tim posjedima spominje se predij Dobra, u kom se je nalazila crkva svih Svetih ovim riječima: „Prima igitur meta predii Dobra nomine, quod est supra-dicti W(ratislai) comitis et consanguineorum eius, incipit a Zawa et tendit ad lapideum portum, deinde ad arborem pomi ubi est meta de terra, deinde ad arborem piri, inde ad arborem cerasi, inde vadit ad arborem fagi, deinde pro-greditur ad arborem dumi, inde ad arborem fagi, quae stat superius in monte, inde per directum ad cacumen montis, ubi est meta terre, ibique dividitur a terra sagrabiensis ecclesie, inde revertitur ad locum qui dicitur Calz, inde des-cendens vadit ad rivum, deinde superius tendit ad arborem dumi, inde ad eccle-siam, quae est in honore omnium sanctorum, et hinc descendit ad arborem populi, inde tendens progreditur ad aliam arborem populi, que stat juxta rivum nomine Studensz, deinde tendit ad Zawam; a supradicta ecclesia omnium sanctorum dividitur terra sua, quam absque consanguineis possidet. Ibi eciam habet predium pro se, ubi est ecclesia sancti Martini, cuius predii meta incipit ex una parte Zawa et tendit usque ad Crapina, deinde ad Gypka inde ascendendo, tendit usque ad verticem montis, qui volgo dicitur Zelemen.¹

Predij Dobra bio je uz Savu, te se prostirao prema brdinama. S jedne strane međašio je posjedom, u kom se je nalazila crkva sv. Martina, a koji predij su ograničivale rijeke Sava i Krapina, te selo Gipka (kod Ivanca u župi bistran-skoj). Pošto je predij Dobra i ležao uz Savu i graničio sa posjedom zagrebačke crkve, to je predij sv. Martina morao biti prediju Dobra međašem sa zapadne strane, jer zagrebačka crkva nije imala sa zapadne niti sa sjeverne strane u ni-koje doba posjeda uz Savu i Krapinu, nego su svi posjedi ove okolice bili vlas-ništvo Vratislava i rođaka njegovih.

Kao početni međaš predija Dobra spominje se kamenita luka na Savi, koja je možda bila ostatak rimske kulture u tim krajevima, jer nije vjerojatno, da su naši pređi kamenite luke gradili, pošto znademo, da su u cijelom srednjem vijeku većinom rimske ceste rabili, koje listine zovu via antiqua, torda via, via cementario opere superfusa i slično. Još g. 1316. opstojala je luka pod Sused-gradom, jer ju spominje listina Karla Roberta, izdana 16. rujna 1316. u Temeš-varu, kojom se dozvoljuje mletačkim trgovcima, da slobodno trguju po njegovoj

¹ Tkalčić Mon. hist. ep. zagr. I. 18.

zemlji, plativ prije obične daće i tridesetnicu: „sub nostro Castro, quod edificare fecimus in portu Zaue.“¹

Slijedeći međaši predija Dobra su razna drveća, te se moramo držati tek onih međa, kojima se mogu tragovi još danas slijediti. Od savske luke išao je međaš prema brdu do vrška brijega, dok nije došao do posjeda zagrebačke crkve. Posjed zagrebačke crkve u XIII. vijeku bio je u današnjoj vrapčanskoj župi, te ga povelja kralja Andrije II. g. 1217. ovako opisuje²: „Prima meta terre Rabouch quam Pater noster contulit, incipit a cacumine montis (ispuštam međaše drveća) per viam Belabochovia inde Calissam rivum Prodani montem Gremla ad Lomkam per medium flumen in insulam, inde ad Zawam, deinde ad metam Waratyzlai, inde protenditur usque ad Goliwerh et inde per cacumen montis revertitur ad priorem metam.“

Ime Rabouch (Rabouč) je istovjetno sa današnjim Vrapčem; Rabouč bo dolazi od starohrvatske riječi rab, rabče, rob, jer su Vrapčani bili kaptolski kmetovi. Od ostalih imena u gornjoj listini opstoje danas u vrapčanskoj župi Golivrh i Gremla (Grmovčica), dočim se pod Lomkom i Calissom možda imadu razumijevati znameniti kamenolomi građevnoga i vapnenoga kamena u Vrapču.

U opisu posjeda zagrebačke crkve ističe se dva puta cacumen montis i veli se, da posjed crkve graniči sa posjedom Vratislava (Waratyzlai), prema tomu je Vratislavov posjed sa zapadne strane graničio sa posjedom zagrebačke crkve. Od vrha brijega spuštao se je međaš Dobre uz mjesto Calz (možda istovjetno sa Calissa od calx = vapno) prema crkvi svih Svetih, a od crkve prema potoku Studensz i uz taj potok do Save. Po opisu tih međaša jasno je, da je crkva svih Svetih bila među Vrapčem i Podsusedom na nekom brijegu uz potok Studensz.

Godine 1367. bio je već nekadanji predij Dobra razdijeljen među potomke Vratislavove, a uživali su taj posjed Nikola, sin Đure Toutha de Zomzed i Nikola, sin Arlanda de Stenouch. Zagrebački kaptol izdao je g. 1367. ispravu, kojom uređuje međaše susedskoga i stenjevačkoga posjeda, pak se tom prilikom spominje crkva svih Svetih. Rođaci su ustanovili, „quod ryvulus Stenouch vocatus . . . temporibus perpetuis meatum habere debeat. Međaši posjeda Stenouch-a ustanovljuju se: „quarum prima meta inciperet circa quandam magnam viam, que de Zagrabia iret versus Zomzed et ab hinc ad ecclesiam lapideam in honore omnium Sanctorum constructam et abinde ad metas terre Borch ascendendo per unum Berch . . . attingit metas possessionis Ponykva.“³

Iz ove se listine vidi, da je kamenita crkva svih Svetih g. 1367. opstojala blizu ceste, koja vodi iz Zagreba u Podsusjed, i blizu potoka Stenouch-a; crkva je bila na međasu posjeda Borch-eva, Borch-i pako bili su rođaci Nikole Susjedgradskoga i Stenjevačkoga, jer se svi pišu de generacione Agha. Possessio seu vallis Borch zvao se je u 15. vijeku Borčevrh, a danas se zove selo Borčec. Na vrhu stenjevačkih brijegova još se danas zove neka livada Ponikva.

Povelja od g. 1367. ne spominje potoka Studensz, blizu kojega je prema

¹ Kukuljević: Neke Gradine: Susedgrad sv. I. str. 2.

³ Neštampana listina iz zbirke jugosl akademije.

² Tkalčić Mon. hist. ep. Zagr. I. 40.

povelji god. 1209. crkva svih Svetih bila, nego govori o potoku Stenouch. U razmaku od 158 godina razno se piše isti potok, ali makar se razno pisao, ipak je to jedno te isto ime. Taj gorski potočić kratkoga toka je veoma hladan, pak je od studene vode dobio ime Studenac, a g. 1209. pisali su ga Studensz. Od riječi studenac nastala je skraćena riječ zdenac ili zdenec, kako kajkavci danas vele. Da je riječ studenec kajkavska forma, dokazuje ime samostana blizu Poličana u Štajerskoj, koj se zove Studenica. Skraćenu riječ od studenec, zdenec pisali su u staro doba Stenouch, jer je dokončak na ouch (čitaj ouc) odgovarao u staro doba našim današnjim dočecima na ec. Primjera radi navodim: Lipouz (Lipovec), Horsouz (Hruševac), Dobouch (Dubovec), Lizkoucz (Leskovec). Da se ch imade u XIV. vijeku često kao c čitati, dokazuje povelja od g. 1342.¹, gdje se spominje Dolch (Dolec), Stoubicha (Stubica), Golubovech (Golubovec), Polanicha (Poljanica) i t. d. Dokončenje imena mjesta na ouc održalo se je do danas u susjednoj Štajerskoj i Kranjskoj n. pr.: Kumrouc, Žerouc, Ternouc, Drenouc Dobouc i t. d.

Ime Stenjevec se je u razno doba razno pisalo. Najstarije ime glasi Studensz (1209.), zatim Stoneuch (1342), Stenouch (1367.), Stenowcz (1501.), Stenouich (1618.), Stagnewitz (1632.), Sztenieuecz (1681), a od ove potonje forme posta današnje ime Stenjevec. U 14. vijeku se je pod imenom Stenouc razumjevao vlastelinski posjed, nalazeći se u današnjem selu gornji Stenjevec sa pripadajućim kmetovima, dočim mjesto, gdje se današnja župna crkva nalazi, nije imena imalo, jer popis župa zagrebačkoga arhidiakonata od g. 1334.² spominjući stenjevačku župnu crkvu veli: *Ecclesia beate Virginis in campo filiorum vel heredum Arlandi*; nabrajajući pako druge župne crkve, koje su bile u većim mjestima, spominje ime mjesta n. pr. *ecclesia sancti Petri de Crapina, beate virginis de Okich, sancte crucis de Rabouch* i t. d. Povelja od g. 1342. spominje župnu crkvu stenjevačku ovim riječima: *Possessio nostra Stoneuch in campo prope Zgrabiam in quo (razumjeva se campo) Ecclesia in honore B. Virginis extitit constituta.* Tekar u 16. vijeku počimlje se današnja župna crkva zvati crkvom stenjevačkom, a samo selo se za razliku od starijega gornjega Stenjeveca zove doljnji Stenjevec.

Većinom se drži, da ime Stenjevec dolazi od riječi stijena, jer da su tuj stojale ruševne stijene od rimskih vremena. To mnijenje je istaknuo i glasoviti povjesničar Mommsen, koji je svojedobno bio u Stenjevcu, ovim riječima: „nam Stenjeveci etsi et ipsa multa sunt (rudera antiqua), quod cum neget Katancsichius, testor ego de visu murorum vestigia ibi cerni pleraque per hortos camposque ecclesiae adiacentes tegulasque et fistulas et nummos continuo ibi eruderari et testatur etiam ipsum nomen vici (= vicus maceriarum)“.³ To mnijenje je bez dvojbe Mommsenu saopćio neki Hrvat, koji ga je pratio u Stenjevec, te je izvodio ime Stenjevec od sela stijena.

Unatoč opisa gore spomenutih povelja teško bi bilo točno opredijeliti mjesto, gdje je crkva svih Svetih stojala, pak s toga raspitavah župljane, jeli im je poznato, da je u staro doba, na kojem brijegu u gornjem Stenjevcu ili Bor-

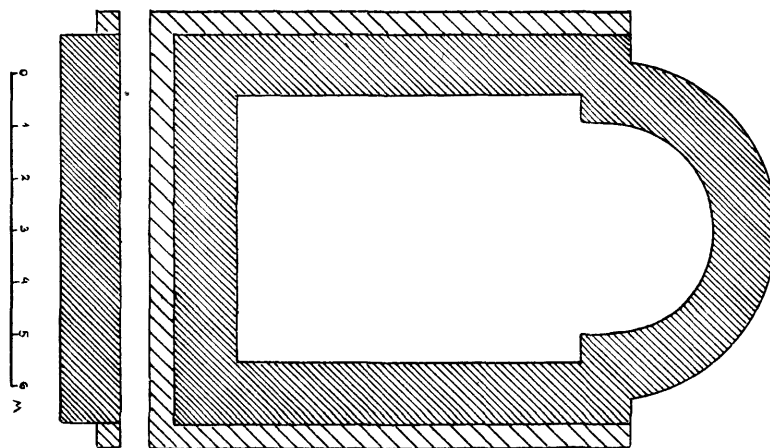
¹ N. Z. Arkiv povelja jezuitskog Arkiva.

³ Mommsen: Corpus inscr. lat. III str. 508.

² Tkalčić Mon. hist. ep. Zagr. II. 90.

čecu kakova crkva opstojala. Odgovoriše mi, da cijela župa znade iz starodavne predaje, da je župna crkva u prastaro doba, dok je još ravnicom uz stenjevačke brežuljke Sava tekla, opstojala na brijegu, koji se još i danas Cirkvišće zove.

Cirkvišće je katastralna parcela br. 951 u poreznoj općini Stenjevec gornji, te je najviša točka na brdašcu, koji karta generalnoga štopa Bjeličina brijeg zove, a koje je 215 m. visoko. Pod brijegom na zapad je vlastelinski dvor plemićke obitelji Junkovich, a tik dvora teče Stenjevec potok. Parcela Cirkvišće je na međašu sela Borčeca i gornjega Stenjeveca, pak bi se prema tomu svi podaci pučke predaje sa listinama XIII. i XIV. vijeka slagali. Župljani ne znadu, komu je crkva posvećena bila, samo tvrde, da je to župna crkva bila, i pripovijedaju uz to, da su njihovi pređi htjeli na istom mjestu novu veću crkvu graditi; ali što bi danju sagradili, to su drugi dan razrušeno našli, dok nisu jednoga jutra u ravnici opazili na Savom doplavljenom panju (seljaci mi rekoše: „na drnu“) kip blažene djevice Marije, koji se je zaustavio na onom mjestu, gdje sada župna

Sl. 105. Tloris crkve Svih Svetih u Gornjem Stenjevcu.

crkva stoji. Interesantno je to, da se u župnoj crkvi stenjevačkoj nalazi na oltaru starodavni gotički kip, koji seljaci još danas zovu majka božja drnovečka (od drna ili panja, na kom je kip doplavljen). Visita kanonička od g. 1691. nazivlje ovaj kip „statua B. V. miraculosa“.

Sve ove okolnosti potakle su me, te sam u kolovozu g. 1902 počeo istraživati parcelu Cirkvišće, pak našav već na površini puste oranice sitnijega kamenja i opeka, dao sam kopati na vršku parcele, dok se nisam namjerio na sloj nasp (Schutt), pak idući uvijek tragom njegovim našao sam grabe temeljnih zidova u formi priložena nacрта (sl. 105). Debljina temeljnih zidova iznosi 115 do 120 cm., što je svakako neobična debljina za zgradu, koja je iznutra mjerila oko 40 m², ali taj način gradnje debelih zidova i za male zgrade upravo je karakterističan za stare crkve. Svetište crkve prema istoku bilo je romanske forme polukruglo, radius vanjske stijene mjeri 388 cm. Vanjska širina zapadnoga zida, gdje je ulaz bio, ima 776 cm., a duljina pokrajnih stijena 910 cm. Dubljina temelja varira

među 80 do 120 cm. Sjeverna, zapadna i južna stijena imala je s vanjske strane glavnim zidovima prizidan drugi zid u širini od 45 cm., koji međutim nije bio tako duboko fundiran kao glavni temelji (sl. 105, prosjek lijevo). Moguće je, da je crkva potresima bila oštećena, pak je ovaj zid bio za učvršćenje naknadno prizidan. Mort je neobično čvrst, te se čini, kao da je neka vrst cementa ili barem živim vapnom pravljen.

Otkopane temelje pregledao je na moju molbu g. dr. Brunšmid, ravnatelj arh. muzeja, te je pronašao, da su neki fragmenti cigala u naspu rimske provenijencije; valjda su ostaci rimskih zidova upotrebljeni za gradnju ove crkve. Iz temelja je povučeno već odavna sve uporabivo kamenje, pak su samo sitnijim kamenjem i sa ostacima naspa zasipane grabe temeljnoga zida.

Na susjednom brijegu je kapela sv. Antuna, koju je potres g. 1880. razorio. Ovu kapelu spominje prvi put vizita kanonička od g. 1741. U to doba bila je vlasnica posjeda Stenjevec Regina Rauch, koju onodobni izvori kao veoma pobožnu i veliku dobrotvorku crkve spominju. Možda je ona nastojala oko toga, da se iz ruševina stare crkve sagradi kapela na sjevernom brežuljku stenjevačkoga dvora Pogled zvanu, pak je tom prilikom iskopan i kamen iz temelja stare crkve. Pošto je zemljište, na kojem kapela sv. Antuna stoji, usrijed posjeda stenjevačkoga, to je prigodom gradnje kapele parcelu Cirkvišće vlastelinstvo okupiralo, te i sada spada k imanju Stenjevec.

Crkva nije imala rake niti svoda pod podom, nego oko crkve se nalaze kosti pokojnika, koji su se po starom običaju oko crkve pokopavali. Bilo bi veoma interesantno prekopati cijelu parcelu, jerbo bi se onda možda uz grobove pronašlo i priloga, koji bi označili doba, kada su se tamo pokojnici pokopavali, dotično, kada je crkva u porabi bila.

Pošto je stalno, da je g. 1334. župna crkva stenjevačka u nizini bila, to je valjda već koncem XIII. ili početkom XIV. vijeka crkva svih Svetih kao župna napuštena, a stalno je to, da je g. 1691. neuporabiva bila, jer ju onogodišnja vizita ne spominje.

Lj. Ivančan.

THRAČKI KONJANIK.

1. U rimskoj zbirci arheološkoga muzeja u Zagrebu nalazi se među predmetima iz Siska zanimiv jedan reljef, o kojem se ne zna, kako je dospio u muzej. Popis Dierichove zbirke sisačkih predmeta, koja je za muzej kupljena g. 1864. dobrovoljnim prinosima naroda, ne sadržaje ni jednoga komada, koji bi se dao s njime identificirati, a nisam ni našao, da bi ovaj komad bio potvrđen kao dar u javnim glasilima. Ponajprije će biti, da je reljef došao u muzej po društvu „Siscia“, koje je neko vrijeme u Sisku iskapalo, a iskopane starine muzeju dostavljalo. Društvo je doduše predmetima uvijek prilagalo točne popise, ali se je na tim popisima potvrđivao primitak, a onda su se vraćali društvu, a da se prepis nije u muzejskom arhivu sačuvao. Sigurno je međutim, da se je u ljetu 1878. reljef već nalazio u zagrebačkom muzeju. Dva člana bečkoga arheološkoga seminara, Kubitschek i Löwy pohodila su naime tada zagrebački muzej, a u putopisu, koji su nešto kasnije izdali,¹ nalazi se i kratak opis našega reljefa. Provenijencija im je ostala nepoznata, jer je ravnatelj muzeja Ljubić, koji im je jedini mogao da dade potanjih podataka, u isto vrijeme bio na dopustu.

Ploča je iz bijeloga mramora, 25 cm. visoka, 20 široka a 2 cm. debela; desno gore i lijevo dolje je okrnjena; gore je zaokružena. Stražnja strana ploče ostala je neobrađena, te se valjda nije imala vidjeti. Na prednjoj strani prikazana je u nešto udubljenom polju u reljefu ova scena (sl. 106): Mlad, golobrad čovjek, odjeven u kratki prepasani hiton bez rukava i kratku mantiju, koja za njim leprše u zraku, jaše na desno. Na glavi mu je šiljata frigijska kapa. Lijeva ruka, koja treba da drži uzde, ne vidi se. U desnoj ruci drži neki kratki šiljati predmet. Konj je u skoku. Obije prednje noge su mu u zraku; sa desnom upravo stupa na neki poviši predmet. Pod konjem trče na desno tri životinje — jedna iza druge. Samo se zadnja vidi sasvim; od prednjih se vidi samo polovica. Prva je životinja karakterisana kao govedo. Ima debeo vrat, veliko izbuljeno oko, a na glavi je dan rog. Moglo bi se dapače i misliti, da je klesar na jedinoj nozi živinčeta, koja se vidi, htio izraziti i papke. Druge dvije životinje mnogo je teže opredijeliti. Prva od njih, veća, ima dugačku, gore široku, a dolje šiljatu glavu. a na vratu, kako se čini, grivu. Mogla bi biti vepar. Druga je manja i najnemarnije izrađena, tako da se bez analognih reljefa u opće ni nebi dala opredijeliti. Ispod reljefa ostavljen je 4 cm. širok rub, valjda za napis; nu uduben napis nije tu nikada bio, nego je mogao samo biti naličen.

¹ W. Kubitschek und E. Loewy, Bericht über eine Reise in Ungarn, Slavonien und Cro-

atien. Arch. epigr Mitth. aus Oesterreich III 1879 p. 152 sqq.

Izradba reljefa je veoma slaba. Duboko urezane konture, slaba distinkcija pojedinih dijelova tijela kod jahača i životinja, grube pogreške u simetriji ne odaju samo, da je reljef isklesao čovjek dosta neiskusno, nego i to, da valjda nije bio izložen na važnijem mjestu.

Da nema analognih reljefa, ne bi se moglo stalno reći, što je klesar u opće htio da prikaže. Nagadati bi samo mogli, da je prikazan lov, a u tom bi slučaju mogli i reći, da treća životinja ima da bude pas. I tim bi se nagadanjem morali zadovoljiti, premda se ne bi mogao rastumačiti povišeni predmet, na koji stupa konj sa desnom prednjom nogom i premda ne vidimo u jahača nikakvoga oružja osim onoga kratkoga predmeta u desnoj ruci, koji bi mogao da bude bodež. Nu ova nam scena nije prikazana samo na sisačkom reljefu. Više tih reljefa posjeduje muzej beogradski, mnogo ih ima u muzejima u Bukureštu i Carigradu, a osobito ih mnogo posjeduje bugarski narodni muzej u Sofiji. Nazalište tih reljefa je sjevero-istočni dio balkanskoga poluotoka, a gdje se našao čak i u Erdelju. Veoma mnogo ih nalazimo u onom dijelu balkanskoga poluotoka, koji je sačinjavao rimsku provinciju Thraciju. Veću pažnju je tim reljefima posvetio francuski arheolog Albert Dumont. Kada je g. 1868 proputovao Thraciju, bila je ova u arheološkom pogledu još prilično nepoznata. Gradivo, koje je za svoga šestmjesecnoga boravka ondje pribrao, bilo je toli obilno, da je u svom raportu, što ga je upravio tadašnjemu francuskomu ministru prosvjete Duruy-u, mogao iznijeti lijepih rezultata¹. Kasniji plod toga putovanja je opis skulptura i napisao, što ih je na svom putu vidio². Ova zbirka ima dva dijela. U drugom dijelu iznosi rezultate, što ih je dobio izučavanjem tih spomenika. Jedno poglavlje ima naslov „Le cavalier thrace“ (p. 70.), te razpravlja o značenju votivnih reljefa, koji prikazuju jahača. Gradivo, kojim je Dumont za to pitanje raspolagao, bilo je još dosta neznatno, ali se je kasnije silno umnožalo.

Kada je g. 1892. sadanji ravnatelj francuskoga arheološkoga instituta u Atheni Th. Homolle izdao sva djela Dumontova,³ izdao je med njima i netom spomenuto. Nu kako je Dumont bio htio, da mu rasprava s napisima i skulpturama thračkim bude nekim načinom Corpus svih poznatih thračkih spomenika, tako je i Homolle Dumontovu raspravu nadopunio svim do tada poznatim

Sl. 106. Thrački konjanik. Reljef iz Siska. $\frac{1}{4}$ nar. vel.

¹ Albert Dumont, Rapport sur un voyage archéologique en Thrace. Archives des missions scientifiques et littéraires, 2e série VI p. 447—515.

² Inscriptions et monuments figurés de la Thrace par Albert Dumont. Extrait des Ar-

chives des missions scientifiques et littéraires. 3e série III p. 117—200. Paris 1876.

³ Mélanges d'archéologie et d'épigraphie par Albert Dumont... réunis par Th. Homolle. Paris 1892.

thračkim spomenicima. Materijal za ovu temu bio je u to vrijeme već mnogo veći, te je Homolle poglavljju „Le cavalier Thrace“ mogao da pridoda i novih rezultata.

Međutim je u Sofiji bio osnovan bugarski narodni muzej, koji je u osobi V. Dobruskoga dobio revna ravnatelja. Sa svih krajeva Bugarske dolazilo je u Sofiju spomenika, koji su smješteni u t. zv. Bujük-džamiji, koja je sada krasan lapidarij. Kraj te džamije nalazi se sada manja zgrada, u kojoj je smještena muzejska pisarna i zbirke maujih predmeta. Tu je poredano do stotinu relijefa „thračkoga konjanika“. „Sbornik za narodni umotvorenija i knižnina“ što ga izdaje bugarsko ministarstvo prosvjete, u svojih do sad izašlih 18 svezaka sadržaje dosta materijala za ovo pitanje, te je osobito vrijedno spomenuti, da se nije žalilo troška, da se predmeti publiciraju u valjanim ilustracijama. Osim toga si je i arheološki seminar bečkoga sveučilišta, koji je tada još imao da zastupa arheološki institut, stekao upliva na doljnjem Dunavu, te je u svom časopisu¹ mogao da publicira dosta materijala, što su mu ga priposlali iz Bugarske V. Dobrusky i profesori braća Škorpil, a iz Rumunjske prof. Gr. G. Tocilescu, ravnatelj muzeja u Bukureštu.

Materijal, što ga možemo upotrijebiti za tumačenje našega relijefa, imamo da tražimo najvećim dijelom u spomenutim radovima; tek rijetko kada su se i drugi ovim predmetom bavili.

2. Forma relijefa gotovo da je uvijek ista: tanka četverouglasta ploča, većinom gore zaokružena. Veličina je razna. Ima ih, koji su samo do 5 cm. visoki, ali ih ima i do 70 cm. visokih. Isto tako različita je i izradba. Na nekim je pločama jahač samo u slabim konturama označen, a samo rijetko će se naći dobro i pomno izrađen reljef. Mane, koje smo na našem reljefu opazili, nalazimo većim dijelom i na svim poznatim reljefima. Po tomu, a i po napisima, koje se često na pločama opažaju, možemo raspoznati i vrijeme, u koje reljefi spadaju; gotovo svi su izrađeni u drugom ili trećem stoljeću iza rođenja Isusova.

Promotri li se način, kako je jahač prikazan, moći će se razlikovati samo malo tipova. Na većini relijefa, a to su većinom najlošije izrađeni, vidimo jahača, gdje miruje. Jedna mu ruka drži uzde, a druga je položena na vrat konja. Čas je gol, a čas odjeven. Odjeća mu je jednostavna: kratki je hiton — obično bez rukava — oko pasa prepasan. Kratka kabanica, prebačena preko pleća i pričvršćena na prsima, obično lebdi u zraku, što ima samo onda smisla, ako je jahač u nagloj kretnji prikazan. Kapa mu je, ako nije gologlav, obično okrugla, rjeđe šiljata. Konj, koji inače mirno stoji, ima katkada desnu prednju nogu uzdignutu. Uzrok tomu rijetko se označio, tek katkada je pred konjem prikazan povišen okrugao ili četverouglast predmet, na koji treba konj da stupi podignutom nogom.

Na boljim reljefima prikazan je jahač u skoku. Desna mu je ruka uzdignuta i drži obično duže ili kraće koplje. I tu je konj jednu ili obje prednje

¹ Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich (od sveske VIII: aus Oesterreich-Ungarn). Sv. I—XX Wien 1877—1897.

Sada ih zamjenjuju „Jahreshefte des k. k. österr-archaeolog. Institutes“ Wien 1898 sqq.

noge digao u zrak. Predmet, na koji je već stupio ili baš hoće da stupi, katkada je jasnije izrađen, tako da se može raspoznati kao žrtvenik. S onu stranu žrtvenika vidimo često drvo sa bolje ili lošije izrađenom krošnjom, oko koga se je omotala zmija, koja pruža glavu prema konju. Pod konjem vidimo natjeravanje od nekoliko manjih životinja. Obično je to pas i vepar. Od vepara se vidi katkada samo glava, dočim je ostali dio tijela sakriven za žrtvenikom. Tu se jasno vidi, u kojem je momentu jahač prikazan. On je u lovu i baca džilit na divljač, koju mu je njegov pas dognao. Osim jahača nalazimo katkad na reljefu i drugih figura. Pred jahačem vidimo jednu ili više ženskih figura, koje su uvijek odjevene u duge haljine i zastrte velom. Stoje i pružaju ruke, u kojima drže obično koji predmet (zdjelicu), prema upravo nadošlom jahaču. Valjda mu pružaju okrepu. Interesantnije su figure, koje katkada stoje iza jahača. Uvijek su to mladi momci, odjeveni u kratak hiton sa kapom na glavi. Ima li ih više, onda prvi obično drži konja obim rukama za rep.

Zadnjih se godina našlo dosta reljefa, koji jahača prikazuju u sasvim drugom momentu. Jahač, koji je licem okrenut prema gledaocu, drži u desnoj ruci neku divljač, obično zeca, za stražnje noge. Dvije životinje, od kojih je jedna uvijek pas, a druga ili lav ili pas, skaču prema jahaču u vis i nastoje da pruženu im divljač uhvate za glavu. Na tlu je obično posuda, koju je jedna od životinja prevrнула, tako da iz nje teče voda. Žrtvenika, drveta sa zmijom i drugih čovječjih figura na ovim reljefima obično ne nalazimo. Tu je prikazan momenat iza lova; lovac se sa ulovljenom divljači igra.

3. Dok ovi reljefi nisu pobuđivali većega zanimanja, nije se pazilo, gdje i kako se nalaze. Tek kasnije, kada se je upoznala njihova važnost, stalo se je paziti i na nalazišta. Već je Dumont promatrao mjesta, ali nije više mogao da rekne, nego da su se našli med starim ruševinama ili med starim grobovima. Tek je Dobruský točno pazio na nalazišta i njegovom točnom opisu tih nalazišta imaju se da zahvale mnogi rezultati.

Prije svega valja spomenuti, da se reljefi rijetko kada nađu pojedince; obično ih se našlo više na okupu, dapače i do trideset zajedno. Kao mjesto našašća spominje se veoma često izvor ili zdenac. Tako se u bugarskom selu Kurt-Bunar (okolija Čirpan) nalazi humak, ispod kojega vodi antikni put. G. 1897. naišli su radnici ispod toga humka na zdenac, a oko zdenca ležalo je 17 ovakvih reljefa, okrenutih prednjom stranom prema zemlji¹. U selu Paračin (Srbija) došlo se u jednom vinogradu pri kopanju do dubokoga izvora, oko kojega je ležalo 10 votivnih reljefa sa licem prema zemlji. Nekoliko ih je bilo razlupano. Od ovih ploča prikazuju tri Apollona en face, koji drži u ljevici liru iznad oltara; ostale prikazuju jahača. Danas se ti reljefi nalaze u beogradskom muzeju.² Jedna je ploča nađena u selu Opicvet (okol. Iskrec), na mjestu, koje se zove „Izvor“.³ U bugarskom selu Saladinovo otkrio je Dobruský svetište nimfa;

¹ Dobruský, Sbornik XVI p. 15 n. 20.

² Po kazivanju prof. Valtrovića. Sbornik XVI p. 16 op. 1.

³ H. i K. Škorpil, Sbornik VIII p. 77 n. LVI.

H. Škorpil Arch. epigr. Mitth. a. Oester. XVII p. 209 n. 123. Dobruský, Sbornik XI p. 86 n. 52, tab. IV 1.

med mnogobrojnim votivnim reljefima, koji su prikazivali tri nimfe, bilo je i nekoliko reljefa sa jahačem.¹

Kao nalazišta spominju se i ruševine antiknih zgrada. U selu Kirilovo (prije Ašik Senekli, okol. Stara Zagora) iskopale su se iz ruševina neke zgrade dvije ploče, a treća nešto dalje od toga mjesta². Nekoliko ploča našlo se u antiknim temeljima pri gradnji manastira Sv. Petra i Pavla u selu Batkun (kod Tatar-Pazardžika)³. Ruševine spominju se kao nalazište i u selu Bjala crkva (okol. Trnovo).⁴ Dva reljefa nađena su zajedno sa čovječjim kostima med starim zidovima u selu Čangarli (okol. Tatar-Pazardžik)⁵, petnaest ploča g. 1893. u selu Dijnikli (okol. Harmanlij). I na tom mjestu zabilježene su ruševine neke stare zgrade⁶. G. 1865, našlo se u selu Dogansko Konare (okol. Tatar-Pazardžik) pri oranju u ruševinama neke antikne zgrade pet ploča, od kojih tri prikazuju jahača, jedna Heru a jedna Aresa (?) Kraj ovih ploča bilo je do 1.5 m. visokih dolija, izgorjeloga žita, rogova od jelena, predmeta iz željeza i bronsa i pet komada bronsanih novaca: 1 od Philippa III. Arrhidaja, 1 grada Hadrianopola iz vremena Gordijana III, 1 od Dioklecijana, 1 od Konstansa i 1 od Justinijana I. Mjesto inače nije točno pretraženo, te krije možda još i drugih predmeta⁷. Jedna je ploča sa jahačem nađena u antiknim temeljima u selu Dolni Pasarel (okol. Samokov) kraj rijeke Isker. Kraj toga je reljefa ležao drugi, koji je prikazivao Asklepija i Hygieju i torzo statuete Asklepija⁸. Osam ploča našlo se je g. 1891. u starim ruševinama u selu Imirli (okol. Jambol). Jedna je prikazivala Zeusa, a ostalih 7 jahača⁹. I u selu Kapakli našle su se u ruševinama stare crkve, koja je bila sagrađena na temeljima neke antikne zgrade, dvije ploče sa jahačem. Zajedno sa reljefima našlo se je i rimskih i bizantinskih novaca, te jedna nadgrobna ploča¹⁰. Sa starim novcima i predmetima iz bronsa našlo se je sedam ploča sa jahačem u starim ruševinama u selu Malka Brestnica (okol. Teteven)¹¹. Napokon se ruševine kao nalazište takovih reljefa spominju i u selima Dragoman kod Sofije¹² i Ellidere kod Tatar-Pazardžika.¹³

Rijetko se spominju kao nalazište grobovi ili grobišta, a i te su vijesti veoma nesigurne. Tako je poznat jedan reljef iz sela Cerovo (okol. Tatar-Pazardžik), a neki stari Cerovanci pripovijedali su o našašću ove ploče od prilike ovo: Pred jedno 40 godina nađeni su u jednoj mogili ovi predmeti: jahač,

¹ Dobruský, Sbornik XIII p. 398 sqq. tab. I—VIII. Bull. de corr. Hell. XXI p. 119 sqq.

² Dobruský, Sbornik XIII p. 424 n. 3 i XVI p. 16 n. 22.

³ Dumont-Homolle, Mélanges p. 323 sq. n. 5—7 i p. 329 n. 24—24 a. (Tamo prijašnja literatura).

⁴ Dobruský, Sbornik XI tab. XIII 2, K. Škorpil, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XVII p. 186 n. 39.

⁵ H. i K. Škorpil, Sbornik VIII p. 76. n. LI, Dobruský ibid. XI p. 90 n. 67 i op. 1.

⁶ Dobruský ibid. XI p. 75—77 n. 1—3, tab. I. II. III 3.

⁷ Dobruský ibid. XII p. 302 sq. n. 6—8.

⁸ Dobruský ibid. XVI p. 8 n. 4 i 112 n. 19.

⁹ Dobruský ibid. XI p. 89 sq. n. 61—67.

¹⁰ Dumont-Homolle, Mélanges p. 375 n. 62 c²—62 c³.

¹¹ ibid. p. 364 n. 62²⁸. Dobruský, Sbornik XIII p. 401 n. 5. XVI p. 4 fig. 1.

¹² H. i K. Škorpil ibid. VIII p. 77 n. LVII.

¹³ ibid. p. 72. n. XVI—XIX.

12 komada starih novaca, gvozdeni kotači od kola, pojedini komadi zardaloga željeza, tri srebrene posude i jedan zemljani vrč. Mogila je pretražena samo s jedne strane, jer su turske oblasti daljnje prekopavanje zabranile. Po nađenim predmetima može se suditi, da je mogila bila sasuta povrh groba nekoga bo-ljara¹. Drugi put spominje Dobruský grobišta kao nalazište po kazivanju jed-noga svoga učenika u selu Dipsiz-Gol (okol. Borisov-Grad). Sa toga mjesta priopćuje on četiri relijefa i jedan votivni napis u čast Apollona². Još jednom spominje on grobište kao nalazište u selu Bajazli (okol. Tatar-Pazardžik), gdje se je pred 20 godina našao reljef jahača zajedno sa jednom nadgrobnom pločom, te je kasnije bio uzidan u neku zgradu. Kasnije se je na istom mjestu našla druga nadgrobna ploča³. Nu ni ovoga mjesta nije Dobruský sam vidio, nego je predmete objelodanio po kazivanju drugih. Ako i je istina, da se je re-lijef našao na tom mjestu, nije sigurno da je to votivni reljef, nego je moguće, da je komad nadgrobne ploče.

Još se na više mjesta spominju skupna nalazišta tih relijefa, ali nam manjka točan opis mjesta. Tako je iz sela Akča Kairk (okol. Kurdžali) došlo u so-fijski muzej do trideset tih relijefa. Bez dvojbe su svi nađeni na jednom te istom mjestu, ali točnoga opisa toga mjesta Dobruský nam nije mogao da dade⁴.

4. Svi relijefi jahača preveć su jednolični, a da bi iz njih mogli mnogo više iščitati, nego iz zagrebačkoga relijefa. Ne preostaje drugo, nego da se obra-timo na napise, koji se često na njima nalaze. Nu ti su napisi opet preveć raz-nolični, tako da je i tu teško doći do pozitivnih rezultata. Da su relijefi posve-ćeni kojemu božanstvu, vidimo već po riječima θεῶν ili κυρίῳ, kojima napisi obično počimlju. Riječ κύριος mjesto θεός dolazi naime u napisima tih krajeva veoma često, n. pr. κυρίῳ Δι, κυρίῳ Ἀρτέμιδι, κυρίῳ Ἡρᾷ i t. d., ali božanstva, kojima su relijefi posvećeni, razna su. Mnogi i to baš najljepši relijefi, posvećeni su Apollonu. Tako tri krasna relijefa iz sela Dijnikli nose ove napise:

1. Ἀπόλλωνι Γεικεσηνῶ εἰχαριστή<σ>ριον ἀνέθηκεν Μουκιανὸς στρατιώτης.

2. Κυρίῳ Ἀπόλλωνι | Γεικισηνῶ | Φλ(άουιος) Οὐάλης στρατιώτης Δουσρηνὸς χαρι-
στήριον.

3. Γείγοντι Αὐλοῦσ [. . .] | Μουκάβ[ε]ρις Μουκα|τράλεος ἀνέθεκ[εν] (sic).

Po tomu se čini, da su ove ploče kao i ostalih dvanaest, što su zajedno s njima nađene, bile postavljene u svetištu Apollonovom, tim više, što je uz re-lijefe ležala i 8 cm. visoka broncana statueta Apollona sa tobolcem na leđima. Riječi Γεικεσηνῶ, Γεικισηνῶ, Γείγοντι su pridjevak boga i to valjda geografski. Bar-barsko ime mjesta našlo je u svakom napisu u grčkom jeziku drugu transkrip-ciju. Riječ Αὐλοῦσ . . . u trećem napisu ne mogu da rastumačim.

Prva dva relijefa prikazala su dva vojnika, od kojih je jedan nadao i odakle je (Δουσρηνός). Od relijefa nađenih u selu Kirilovo jedan fragmenat nosi

¹ Dumont-Homolle, Mélanges p. 324 n. 8 (tamo prijašnja literatura). Dobruský, Sbornik XII p. 320 n. 5 op. 1.

² Sbornik XII p. 321 n. 9. XIII p. 425 n. 8 i XVI p. 13 n. 16—18.

³ Sbornik XII p. 332 n. 20 i XVI p. 17 n. 23.

⁴ Sbornik XI p. 81—86 n. 18—51 tab. VIII—XI.

napis ΟΑΛΩΠΤΡ (možda 'Απόλλωνι ιητρῶ), druga ploča 'Απόλλων[εὐχ]ριστήριον, a treća 'Απόλλων. I ove su ploče valjda stajale u svetištu Apollonovu. Jedan reljef u Sofijskom muzeju iz Četaleva (okol. Kizil-Agač)¹ nosi napis 'Απόλλωνι Σταρασκηνῶ | Πόσσης Βείθους ὑπὲρ ἐκ[τοῦ καὶ τῶ]ν ἰδίων . . .

Σταρασκηνῶ je geografski pridjevnik i dolazi valjda od Staraska. I od Dipsiz-Golskih reljefa posvećena su tri Apollonu:

1. Μουκάπορις Δίν[εος]. . . θεῶ 'Απόλλωνι εὐχ[ήν].
2. Μούκιος Δινκεντιράλεος θεῶ | Ἰκυριμλα[νῶ] Ἀπόλλ[ωνι] εὐχ[ήν].
3. Κυρίω 'Απόλλωνι Κερνιλλην[ῶ] | Σκασκοπαρηνοὶ εὐχαριστήριον[ε].

Geografski pridjevnik boga i ovdje je dvojako transkribiran. Treći reljef nije prikazan od pojedinca, nego od žitelja jedne naselbine (Skaskopara). Geografski naziv Apollona daje nam i reljef iz Opicveta sa napisom: 'Απόλλωνι Σκοδρηνῶ | Ρηβουκένθ[ος] | Ρηβουκένθου εὐζήμενος ἀνέθηκε.

Apollonu posvećen je i jedan reljef iz sela Osman-Pazar (okol. Šumen). Napis glasi: 'Απόλλωνι | [Μου]κάκενθος Βίθου[ος] | εὐχ[ήν].² Jedan reljef, posvećen Apollonu vidio je Dumont u grčkoj školi u Plovdivu. Na njemu je napis Βριζενίς Ζιακατράλεος εὐ[χ]ήν 'Απόλλωνι.³ Jedan reljef iz Sofije ima napis Κυρίω 'Απόλλωνι Ζελακηνῶ | Μαυρικὸς Σκάρεος εὐζήμενος ἀνέθηκε.⁴

Gotovo isto tako često posvećeni su ovakvi reljefi bogu Herosu. Da se ima pomisliti na boga, a ne na heroja, dokazuju nam riječi θεῶ ili κυρίω, koje obično stoje pred Ἡρωι. Iz sela Arablar (okol. Razgrad) poznata su dva reljefa, od kojih jedan nosi dosta okrnjen napis Ἡρωι Στου . . . | Μουκιαν[ός] . . .⁵ — Στου . . . je početak geografskoga pridjevka. Jedna ploča iz Batkuna posvećena je također κυρίω Ἡρωι. Mnogo puta je već publiciran reljef iz sela Gabrovo⁶ na kojem je lijepim slovima zabilježen napis: Ἡρωι Μανιμάζωι | Ἐστικῶς Νεικίου ὑπὲρ | τῶν υἱῶν Νεικίου καὶ Ἀγαθῆν[ος] χριστήριον. U riječi Μανιμάζωι valja nam tražiti geografski pridjevnik boga. Od reljefa iz M. Brestnice jedan nosi latinski napis: Her(oi) Divesanto Fl(avius) Mestrius mi(les) cohort(is) II Lucensium votu(m) posu(it). Ako uzmemo, da je Mestrius pogrešno napisano mjesto Mestrianus, onda je isti vojnik na istom mjestu prikazao još jedan reljef. Druga naime ploča, koja također prikazuje jahača, nosi ovaj grčki napis: [Ἀπό]λλωνι Θε[ο]σηνῶ(?) Φλ(άουιος) Μεστρινῶς κυρίω Ἡρωι. Prve dvije riječi nijesu posve jasne, ali je prva ipak dosta sigurna. Druga dosta manjkavo čitana riječ Θε[ο]σηνω ima da bude geografski pridjevnik, te se ima dovesti nekako u svezu sa nazivom, što ga bog ima u latinskom napisu: Divesanto. Ali i ovaj naziv nije siguran, premda je napis dobro čitan. Sumnjiva je naime kratica Her(oi), dočim su druge riječi, koje bi se mogle kraticom označiti, sasvim ispisane. Moglo bi se za to pomisliti, da je klesar urezao krivo slovo D mjesto O, te bi se mjesto Her(oi) Divesanto moglo čitati Her[o]i Vesanto. Tako bi se doduše približili onomu,

¹ Dobruský, Sbornik XI p. 91 n. 71 tab. XVI. H. i K. Škorpil, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XV p. 107 n. 53.

² Dobruský, Sbornik XIII p. 424 n. 2.

³ Dumont-Homolle, Mélanges p. 335 n. 40.

⁴ H. Škorpil, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XVII p. 219 n. 122.

⁵ K. Škorpil, ibid. p. 195 n. 61.

⁶ Zadnji put Dobruský, Sbornik XI p. 92 n. 75. tab. XV2.

što daje grčki napis, ali ipak možemo samo reći, da je veoma vjerojatno, da i latinska i grčka riječ sadržaju isti geografski naziv, jer smo već u nekoliko slučajeva vidjeli, da se barbarske riječi u grčkom veoma različito transkribiraju.

Iz Plovdiva je nekoliko reljefa posvećeno bogu Herosu. Na jednomu je napis: Κυρίω Ἡρώι | Ἡρώϊς Ἀύλουτραλέως | εὐχὴν¹, na drugom Ἀγαθήμερος κυρίω Ἡρώι εὐχὴν² Na jednom fragmentu ima krnji napis: Ἀρίτων Λογγείνου Ἡρώϊ³, na drugomu Ἡρώι Πουρδ... | Ροιμητῶν[ης...]⁴ Πουρδ... je početak riječi, koja je sigurno bila geografski naziv. Lokalni naziv boga sadržala je i ploča iz Sotirice (okol. Breznik), na kojem se nalazi ovaj napis: Ἡρώι Σκοπη... | λου εὐχρισ[τήριον].⁵ Ime Heros čitamo na fragmentu jednoga reljefa, kojemu je nalazište nepoznato, a sada je u muzeju u Bukureštu. Od reljefa sačuvan je samo doljnji dio, a od latinskoga napisa samo prve dvije riječi Heroni invicto.⁶ Nesiguran je naziv Heros na jednom drugom reljefu muzeja u Bukureštu, koji je naden u mjestu Hassiduluk kod Konstancie. Od reljefa sačuvan je samo doljnji dio, a od napisa u prvom redu samo ERO ETD. Slova ERO mogu se nadopuniti u [H]ero[s]. Drugo božanstvo, kojemu ime počima sa D mora biti žensko, jer napis glasi dalje: matrem Romanorum subscriptorum. Slijedi dvanaest muških i ženskih imena, kojima je pridodana i narodnost dotičnika.⁷

Nekoliko puta su reljefi posvećeni Asklepiju. Tako nosi reljef iz sela Dolna Dikanja (okol. Radomir) ovaj napis: Ἀσκληπιῶ Βεῖθους Διζί[λου] | εὐχόμενος καὶ ἐπιτυχ[ῶν] ἀνέθηκε.⁸ Dobruský je u beogradskom muzeju vidio reljef jahača, kojemu se nezna provenijencija, a providen je ovim napisom [Δ]ωλόπορις Ζορδέγρονος | [κυ]ρίω Ἀσκληπιῶ ἀνέθηκεν.⁹ U svetištu Asklepija stajao je valjda i reljef iz sela Dolni Pasarel. Sam reljef doduše nema napisa, ali torzo statuete Asklepija i reljef Asklepija i Hygieje sa napisom κυρίω Ἀσκληπιῶ Στραμινιῶ... daju dosta povoda misli, da su antički zidovi, u kojima su se ti predmeti našli, temelji nekadanjega svetišta Asklepijeva.

Jedan reljef posvećen je Dioskurima. Došao je u sofijski muzej iz sela Peštera (okol. Tatar-Pazardžik), a nosi ovaj napis: Θεῶς Διοσκόροις | Ἀγάζων ὑπὲρ ἐξουτοῦ καὶ τῶν | ἰδίων εὐχὴν.¹⁰

5. Po svemu tomu vidimo, da nam ni napisi ne mogu odati, koje se božanstvo u jahaču krije. Nu pošto vidimo, da se ti reljefi nalaze na teritoriju, koji su nekada nastavali thrački narodi, sasvim je opravdano muijenje, da je to božanstvo bilo zbilja thračko, koje je kod Thračana dakako imalo svoje posebno ime, ali je to ime iščeznulo, kada je grčka religija tamo zahvatila korijen. Kako znamo, načinjeni su poznati votivni reljefi „thračkoga jahača“ u doba rimskoga carstva, dakle prilično kasno. Treba dakle da potražimo, ne bi li ga našli i u ranije doba. Čini se, da nam tu može biti od pomoći numizmatika. Dobruský je i tu

¹ Dumont-Homolle, Mélanges p. 332 n. 32.

² ibid. p. 335 n. 39.

³ Dobruský, Sbornik XII p. 318 n. 1.

⁴ ibid. XVI p. 10 n. 6.

⁵ ibid. p. 143.

⁶ CIL III S n. 7592.

⁷ ibid. 7532.

⁸ H. i K. Škorpil, Sbornik VIII p. 76 n. LV.

⁹ Sbornik XVI p. 17 n. 25, fig. 8.

¹⁰ Dumont-Homolle, Mélanges p. 346 n. 61 (tamo prijašnja literatura). Dobruský, Sbornik XI p. 78 n. 6, tab. III2.

olakšao posao, jer je sakupio sve poznate novce thračkih careva.¹ Iza perzijskih invazija na balkanski poluotok podiglo se u Thraciji do znatne moći pleme Odrizâ. Iz toga plemena potječe prvi thrački car, koji nam je poznat iz historije, Teres I. Nu od njega još nema novaca. Prvi su thrački novci poznati od njegovoga sina Sparadoka iz druge polovine petoga stoljeća. Na njegovim tetradrahmama nalazimo na licu: jahača na lijevo, odjevena u kratku kabanicu sa okruglom kapom na glavi; u desnici drži dva duga koplja.² I njegov sin Seuthes I. ima na novcima tip jahača. Tu je konj već prikazan u skoku. Jahač baca uzdignutom desnom rukom neki predmet (koplje?). Odjeven je samo kratkom kabanicom, koja za njim u zraku leprša.³ Sličan je jahač i na novcima Kotysa I. (383—359).⁴ Na votivne reljefe mora čovjek pomisliti, kada gleda novce Skostoka (početak druge polovice 4. stoljeća). U desnici jahačevoj vidi se koplje, a pod konjem životinja, za kojom ga jahač baca.⁵ U isto će vrijeme spadati novac nepoznatoga vladara sa sličnim tipom. Od imena vladareva sačuvana su samo slova . . ΔΟΚΟΥ (možda [Αμ] δόκου).⁶ Kasnije nalazimo tip jahača na novcima suvremenika Aleksandra Velikoga Seuthesa III,⁷ nasljednika Aleksandrovoga u Thraciji, Lizimaha⁸ i na dosta lošim tetradrahmama nekoga kasnijega vladara, kojemu ime počima slovima ΜΟΣΚ . . .⁹ Sa tipom Lizimahovih novaca kuje vladar thračkoga plemena Paiona, Audoleon (318—286). Konj na njegovim novcima stoji lijevom prednjom nogom na nekom ovišem predmetu (žrtvenik?).¹⁰

Konjanik je dakle, kako vidimo, na novcima thračkih vladara igrao dosta znatnu ulogu. Nu zanimivo je, da ovi novci nisu na sjeveru balkanskoga poluotoka jedini, dapače ni prvi, na kojima nalazimo jahača. Novci Sparadokovi čini se, da su nastali pod dojmom novaca Aleksandra I. (početak perzijskih invazija), jer na njegovim je novcima tip jahača gotovo isti kao i na Sparadokovim.¹¹ I nasljednici Aleksandrovi često su za svoje novce upotrijebili tip jahača. Nalazimo ga i na novcima pojedinih plemena u Macedoniji i Thessaliji, a i na starim autonomnim novcima pojedinih gradova macedonskih i thessalskih nije rijedak. Tako već jedan veoma stari novac grada Sermyle, koji ima na stražnjoj strani samo quadratum incusum, pokazuje na prednjoj strani gola jahača na desno. Drugi su gradovi u Macedoniji: Potidaia, u Thessaliji: Atrax, Phakion, Pharkadon, Krannon, Larissa, Pharsalos, Pelinna.

Ovaj su tip primili i neki grčki gradovi na obali crnoga mora. Grad Odessos (Varna) kovao je u prvoj polovici drugoga stoljeća prije Krista novce sa tipom jahača, od kojih imamo jedno desetak varijanata. Jahač ima u desnici neobičan atribut: cornucopiae, a dobio ga je od jednoga drugoga božanstva, kojemu se je u gradu Odessu žrtvovalo i koje se na novcima toga grada prikazuje sa rogom obilnosti u ruci.¹² Osim ovog tipa nalazimo na novcima grada

¹ Istoričeski pogled vrhu numizmatikata na trakijskite care. Sbornik XIV p. 555 sqq.

² o. c. tab. I n. 4.

³ o. c. tab. I n. 5 i 7.

⁴ ibid. n. 11.

⁵ o. c. p. 600.

⁶ ibid. p. 601.

⁷ ibid. tab. II n. 5 i 6.

⁸ ibid. p. 609.

⁹ Berlin. Cat. I p. 339 n. 13.

¹⁰ ibid. II p. 7 n. 46, tab. I n. 9.

¹¹ Brit. Mus. Cat. Macedonia cet. p. 156—161. Berlin. Cat. II p. 131 n. 1, tab. VII n. 69.

¹² Θεός μέγας Δερφέλατης zove se ovo božanstvo u jednom napisu iz Varne od g. 238 po Is. Revue archéologique XXXV p. 114 n. 6.

Odessa i obični tip jahača sa kopljem u ruci. Po novcima rečenoga grada došao je jahač sa rogom obilnosti i na novce gradova Tomis (danas Constantza) i Istros.¹ I rimski carevi voljeli su se na novcima ovih krajeva prikazati kao jahači u lovu. Na jednom novcu grada Nikopolis ad Istrum iz vremena Julije Domne je ovako prikazan Caracalla,² na drugom novcu istoga grada Elagabal,³ a na jednom novcu grada Augusta Traiana Septimij Sever.⁴

Moglo bi se doduše novcima posvetiti i više pažnje, ali bi od toga bilo slabe koristi, jer teško da bi itko mogao reći, što uvijek ima da znači jahač na novcima. Ima li uvijek da podsjeti na neko božanstvo? Čini se da ne. Veoma često imati će se pomisliti na vladara ili možebiti i na lokalnoga herosa dotičnoga grada. Na temelju cijeloga materijala može se samo reći ono, što je jasno i iz navedena materijala: U Thessaliji, Macedoniji i Thraciji kovali su se već u najstarije doba novci sa tipom jahača kroz nekoliko stoljeća, i to neobično često. Da u nekim slučajevima imamo u jahaču raspoznati božanstvo, čini se da nam dokazuju novci grčkih gradova na obali crnoga mora, na kojima mu se kao atribut dao u ruke rog obilnosti. Vjerojatno je to donekle i za to, što su se i rimski carevi u ovim krajevima na novcima ovako prikazivali.

I novci nas dakle ne mogu dovesti de sigurna zaključka; drugih pako spomenika za „thračkoga konjanika“ iz ovih vremena nema osim nekoliko atičkih dekreta, iz kojih također ne možemo ništa sigurna saznati. Athenjani su običavali nad svojim dekretima prikazati u reljefu scene, koje su sa sadržajem dekreta bile u nekoj svezi. U takvom jednom dekretu od g. 355. |4. podijeljuje se Philisku iz Sesta proksenija.⁵ Nad dekretom ima ovaj reljef: Lijevo stoji božica Athena u obliku Phidijine statue. Okrenuta je na desno i drži na lijevoj ruci Niku. Lijevo od nje naslonjen je na nju štit, a u njem je zmija. Iza nje, a valjda treba misliti kraj nje, dolazi konjanik odjeven u kratku hlamidu, koja mu se iza leđa vije. S desna pokazuje se adorant. Reljef je slabo sačuvan, te je teško da se nešto sigurna rekne. Nu ipak je vjerojatno, da je narod athenski metnuo pokraj Athene i ono božanstvo, koje štuje Thračanin Philisko, te mu adorant dolazi iskazati iste časti kao i Atheni. Ali je ipak moguće i tumačenje, da je jahač kraj Athene sam Philiskos, te mu građanin athenski dolazi iskazati čast pred licem božice Athene, pokroviteljice grada, kojemu je Philiskos učinio dobročinstva, radi kojih mu je podijeljena proksenija. Godinu dana prije toga (356. |5.) sklopio je puk athenski savez sa Ketriporisom i njegovom braćom, paionskim vladarom Lyppeiom (na novcima Lykkeios) i Ilircem Grabom. Nad dotičnim dekretom, koji nam je sačuvan,⁶ prikazan je u reljefu jahač. I u tom je slučaju samo vjerojatno, da je prikazano thračko božanstvo, dočim sigurna ne možemo ništa reći.

¹ Pick, Thrakische Münzbilder. Jahrb. d. deutsch. arch. Inst. XIII (1898) p. 161 sqq. tab. X n. 21–25.

² Pick, Münzen Nordgriechenlands p. 337 op. 4. i n. 1464. (Slika u Brit. Mus. Cat. Thrace p. 45 n. 27.).

³ Pick o. c. n. 1987, tab. XIX n. 21.

⁴ Dobruský, Sbornik XVI p. 6 fig. 2.

⁵ CIA II n. 69. Reljef opisao Schöne, Griech. Reliefs tab. XXI n. 93.

⁶ CIA II p. 405 n. 66 b.

6. Daljnji spomenici iz predrimskog vremena, koji bi nam mogli pitanje razjasniti, na balkanskom poluotoku nisu poznati. Za to se moramo vratiti spomenicima iz rimskog vremena. Vidjeli smo, da su votivni reljefi po napisima većinom bili posvećeni Apollonu, Asklepiju i Herosu. Svagdje se je dotično biće smatralo kao božanstvo, što nam svjedoče nazivi θεῶν, κυρίων, domino, deo. Morali bi dakle tražiti među napisima (bez reljefa), koji su tim božanstvima posvećeni. U napisima, koji spominju Apollona i Asklepija ne ćemo ništa naći. To su poznata grčka božanstva, koja ne možemo sa „thračkim jahačem“ identificirati. Ali za to nam je dozvoljeno pogledati napise posvećene Herosu, koji nam kao bog u grčkom svijetu nije poznat. Pošto tih napisa nije mnogo, moći će se oni ovdje svi nabrojiti:

1. Dumont-Homolle, Mélanges p. 573 n. Q⁴ (tamo prijašnja literatura). Žrtvenik, nađen u selu Bobaraci (okol. Radomir), sada u muzeju u Sofiji. Napis: Ἀγαθῆι τύχηι. | Κυρίων Ἡρώων | Σουίτουληνῶν Περδάλκας Λούπου | εὐχῆν.

2. H. i K. Škorpil, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XV p. 218 n. 106. Žrtvenik, nađen u selu Gornja Rakovica, sada u Trnovu u dvorištu mošeje. Napis: Θεῶ Ἡρώων | ἸΟΡΚΗΙΣΙΝΑ | Ἀγλιος Πρωτάμων ὑπὲρ | Ἀύρηλιανῶ | Φηλιεϊκος | Που[δ]ε[ντι]ζ- [ν]ο[ῦ] χερυ[σ]τήριον. (Po kopiji konzula Schley-a. Kanitz, Donau-Bulgarien² III p. 353 n. XXXVI.)

3. H. i K. Škorpil, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XV p. 205 n. 69. Okrugao stup. Nalazište nepoznato, sada u Vraci. Napis: Θεῶ Ἡ[ρ]ῶων Ἰουλιανῶς Δαμοστ[ρ]άτου | ὑπὲρ ἐκαστοῦ κατὰ εἶ[δ]ήν ἀνέστησεν.

4. Dumont-Homolle, Mélanges p. 442 n. 110 b¹ i 571 n. 110 b¹. CIL III. S. n. 7378. Ploča, nađena u selu Kaci-daran, na teritoriju stare Abdere. Napis je dvojezičan i glasi: Ἡρώων Ἀυλωνεῖτη θεοιστὰι περὶ ἱερέων Ποπίλιον Ζεῖπην | Heroi Aulonite cultores sub sacerdot(e) Popilio Zip[a].

5. CIL III S. n. 12463. Žrtvenik, nađen u selu Adam-Clise (Tropaeensium civitas), sada u muzeju u Bukureštu. Napis: Eroni | inv(icto) | Iaeheav (?) | vilicus L(uci) (A)eli Marci|ani c(larissimi) v(iri) s(ervus) e | visu suis | pos(uit).

6. CIL III S. n. 12391. Žrtvenik, nađen u selu Kunino (kod Vrace). Napis: Heroi | manjkaju dva retka | SCRIBAMBITH¹.

7. CIL III S. n. 14214²⁷. Ploča, nađena u mjestu Alakapu (blizu Constantze), sada u muzeju u Bukureštu. Napis je dvojezičan i glasi: Heroi sacrum | Ti(berius) Claudius Mu|casius v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). | Ἡρώων κατὰ χερυῶν(?) Τι(βέριος) Κλαύδιος Μου|κάσιος εὐχῆν[ε] | νος καθιέρωσε[v].

8. CIL III S. n. 7530. Žrtvenik, nađen u selu Besnip (kod Constantze), sada u muzeju u Bukureštu. Napis: [Her]oni dom[ino... | ... lius Seve[r...]

9. CIL III S. n. 7531. Žrtvenik, nađen u blizini Constantze, sada u muzeju u Bukureštu. Napis: Heroi invicto | sacro(m) | pro salute imp(eratoris) | Valeri(us) Zosimus et Callinic|us et Phoebio|posuerunt | de suo X Kal(endas) | Julias Cornel|io et Catio co(n)s(ulibus). (Godina 216 po Isusu).

10. CIL III S. n. 7534. Žrtvenik, nađen g. 1865 u Constantzi, upotrijebljen ondje kao grada. Napis: I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Heroi | Q. Trebellius Q(uinti) f(ilius) [F]ab(ia) Maxi|mus Roma | c(enturio) leg(ionis) V Mac(edonicae) | trecenarius | coh(ortis) III pr(aetoriae) | v(otum) s(olvit).

11. CIL III S. n. 8147. Četverostran žrtvenik, nađen u Beogradu, sada ondje u muzeju. Napis: Deo Heroni | Collitores (cultores) ipsius | Theodotus Gyde(?) pater | , Victorinus | , Mucianus | , Valentinus | R(h)odo | natus | , Victorinus, | Dometianus | , Septuminus, | Zinama | [H]erodes, | Hermogenes | , Iulius, | Ermogenes, | Maximinu[s], | Marcus | v(otum) p(osuerunt) l(ibentes) m(erito).

Ovi nam napisi kažu, da se je Heros zbilja kao bog obožavao. Ovi su žrtvenici i ploče jamačno stajali na mjestu, koje je bilo posvećeno bogu Herosu, ili Heronu. Nominativ bio je i Heros i Heron. Treba samo pomisliti, da se ovi napisi nalaze samo u krajevima, u kojima se nalaze i toliko spominjani reljefi „thračkoga jahača“, te ćemo se lako sprijateljiti sa nazorom, da je narod u tim krajevima pod imenom Heros ili Heron zbilja štovao božanstvo, koje se je prikazivalo na konju i koje je nama poznato kao „thrački jahač“. Međutim i ovi su napisi svi suvremeni sa votivnim reljefima jahača. Za to se i ne može reći, da li se je i prije za jahača upotrebljavalo ime Heros ili Heron. Kako je jahač mogao doći do toga imena, o tome će se kasnije govoriti.

7. Na jahača se nailazi u sjevero-istočnim dijelovima balkanskoga poluotoka veoma često i na nadgrobni spomenicima. Samo se na tim spomenicima prikazuje u raznoličnijim formama, nego na votivnim reljefima. Ovdje će se spomenuti samo neki spomenici, da si možemo stvoriti sliku o načinu prikazivanja jahača na nadgrobni reljefima, jer potpunost ne bi imala svrhe. Već je Dumont g. 1869. publicirao spomenik u obliku žrtvenika iz Belastice kod Plovdiva,¹ ali ga je držao za votivni spomenik. Na prednjoj strani nalaze se tri reljefa i napis. Dva reljefa, jedan kraj drugoga, prikazuju po jednoga jahača na desno sa uzdignutom desnom rukom, kao da bacaju koplje. Pod jednim jahačem vidi se pas. Ispod ova dva reljefa nalazi se treći, u kom su prikazane četiri figure, tri muške i jedna ženska. Da je spomenik nadgrobni, jasno nam dokazuje napis, koji glasi ovako: 'Αλέξανδρος Φιλίππου Ἀγορᾶς | τοῖς τέκνοις ἐευτοῦ. Aleksandar sin Filipov iz Agore postavio je dakle spomenik svojoj djeci, koja su prikazana u trećem reljefu. Što imaju da znače ona dva jahača, ne može se reći. Može se naslućivati, da su ta dva jahača dva sina Aleksandrova, koje bi imali tražiti i na trećem reljefu. Treća muška figura u tom reljefu bio bi onda Aleksandar sam. Točno spravnjenje toga reljefa moglo bi možda ovo naslućivanje da potkrijepi.

Katkada nalazimo na nadgrobni spomenicima jahača u običnom obliku, a da nema saveza sa osobama, kojih se nadgrobni spomenik tiče. Tako jedan nadgrobni reljef iz Plovdiva² prikazuje muža, ženu i dvoje djece. Nad reljefom je trouglati tympanon, koji je razdijeljen na tri dijela. U sredini prikazan je

¹ Revue archéologique 1869 I p. 179 sqq. ² Dobruský, Sbornik XVI p. 11 fig. 4. Dumont-Homolle, Mélanges p. 288 sqq.

jahač na desno sa uzdignutom desnicom. Konj stoji desnom prednjom nogom na žrtveniku; iza žrtvenika vidi se drvo sa zmijom. Lijevo i desno od konjanika prikazan je lav na desno, odnosno na lijevo. Jahač na ovom mjestu (u tympanonu) ne može biti bitnim dijelom spomenika. On dapače može biti ima ovdje samo ornamentalan karakter, dočim se kod nekih drugih reljefa mora priznati vjerojatnost, da je prikazan mrtvac, koji se spominje u nadgrobnom napisu. Tako ćemo možda u jahaču, koji je prikazan u trouglatom tympanonu iznad latinskoga nadgrobna napisa nekoga veterana g. Julija Aemilijana, imati raspoznati samoga Aemilijana.¹ Vjerojatnije se to može reći za dva druga nadgrobna reljefa sa grčkim napisima.²

Katkada nalazimo u jednom reljefu prikazana i po dva jahača. U tom slučaju se je udomio poseban tipus. Jahači dolaze jedan s lijeva, a drugi s desna. Jedan ili oba konja stoje prednjim nogama na žrtveniku. U sredini stoji muška figura, koja drži oba konja za uzde. Takav reljef publicirao je H. i K. Škorpil iz sela Kunino (okol. Vraca).³ Nešto više od polovice takvoga reljefa vidio sam u muzeju Sofijskom. Na sličnom reljefu u muzeju u Bukureštu⁴ sačuvan je i početak napisa. D(is) M(anibus) | Memoriae | karissimorum filiorum | T(iti) Fl(avii) Flavia(ni) et T(iti) Fl(avii) Lo[ngi]... Vjerojatno je, da su nam ova dva pokojnika (valjda su braća) u reljefu prikazana. Ovakav se reljef nalazi i na jednoj nadgrobnoj ploči iz Orhanija⁵ (sada u Sofiji). Sačuvan je od ploče samo gornji dio sa reljefom, koji je razdijeljen na tri dijela. U srednjem dijelu prikazane su četiri figure, dvije muške, jedna ženska i jedno dijete, valjda pokojnici, koji su bili u napisu spomenuti. Iznad ovoga polja nalazi se tympanon u obliku polukruga, u kojem je prikazan konjanik na desno. Od zad drži neko muško čeljade konja za rep. Pod glavnim reljefom nalaze se u nešto manjem polju dva jahača prikazana onako, kako je to malo prije rečeno. Grčki napis, od kojega je preostalo samo još nekoliko slova, bio je dosta velik, te su u njemu valjda bile spomenute one četiri osobe, koje su prikazane u glavnom reljefu. U kakvom odnošaju stoje jahači prema glavnom reljefu i prema izgubljenom napisu, ne može se dakako reći.

Nekoliko nam je nadgrobničkih spomenika poznato, na kojima je prikazan konjanik uz t. zv. „banquet funèbre“. Takva su dva reljefa poznata iz Čekanjeva kod Sofije.⁶ Jahač je prikazan u oba reljefa na desno. Pred jahačem stoji po jedna muška figura, koja prema jahaču pruža lijevu ruku. Kod jedne od tih figura raspoznaje se u ispruženoj ljevici zdjelica (patera). Ispod jahača prikazana je u posebnom polju scena, koja nam je poznata sa toliko nadgrobničkih spomenika, naime pokojnik ili pokojnici pri gozbi, okruženi od članova svoje obitelji. Ovakvih spomenika, na kojima je uz banket prikazan i jahač, posjeduje muzej u Bukureštu više.

¹ Iz Mokreša (okol. Lom), Dobruský ibid. p. 23 fig. 9.

² Obadva iz Plovdiva. Dobruský ibid. p. 9 fig. 3 i p. 13 fig. 5.

³ Sbornik VIII p. 79 n. LXVIII.

⁴ Tocilescu, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XIX p. 88 n. 27.

⁵ H. i K. Škorpil, Sbornik VIII p. 81 n. LXXVII.

⁶ Dobruský, Sbornik XVI p. 8 n. 2 i 3.

Jahač na nadgrobnom spomeniku ne bi nas na drugom mjestu toliko zanimalo, ali ovdje, gdje je na većini reljefa jahač vijerna kopija votivnih reljefa i gdje ga tako često susrećemo, mora da nas zanima. Njegova zadaća na tim reljefima ne može se točno opredijeliti. Svakako ćemo u nekim jahačima imati upoznati samoga pokojnika, dočim ćemo ga na drugim spomenicima morati držati simboličkim znakom (smrti?) To ćemo tim više moći, što su se, kako je gore spomenuto, i votivne pločice našle u grobovima, koje dakako sa osobom pokojnikovom ne mogu imati nikakvoga saveza.

8. Veoma često susrećemo jahača u Maloj Aziji na novcima već u petom stoljeću. Bio je omiljeni tipus na novcima nekih gradova Ponta i Bithynije, grada Dardana u Troadi, Ophrynijsa (sa grančicom u ruci), Methymne (na otoku Lesbu; od konja je prikazana samo prednja polovica). Nalazimo ga nadalje na novcima gradova Ionije, Karije, Lykije i Pisidije. Grad Magnesia na Maiandru kovao ga je na svojim novcima, a isklesavao ga je i nad svojim dekretima.¹

Istraživanja u Pisidiji, Lykiji, Kariji i Pamphyliji i za ovo su pitanje veoma važna, jer se je tamo često našlo votivnih reljefa, na kojima je jahač prikazan. On ovdje lijevom rukom drži uzde, a u desnici ima ili buzdovan ili na dvije strane zaoštrenu sjekiru. Na glavi mu je katkada vijenac od sunčanih zraka.

Napisi na tim reljefima počimaju obično sa θεῶ, znak, da su reljefi posvećeni kojemu bogu. Ime, koje najčešće nalazimo, je Σώζων, a jasno je, da to ime nije od uvijek nosio, nego da je kasnije skovano. Više puta nalazimo i ime Apollonovo. U jednom napisu zove se Ἀπόλλων θεός Βοζενός,² a u jednom drugom Ἀπόλλων Τάρσεος.³ E. Loewy vidio je na svom putovanju u zbirci Vitalis na otoku Rhodu reljef, za koji misli, da je došao sa maloazijske obale, a nosi ovaj napis: Διογένης Μόλητος Οὐρασημίος | Κκκκσβῶ εὐχῆν. Ime boga — Κκκκσβός nije grčko. Ali riječ asba je perzijska i znači konj. Κκκκσβός bi po tom moglo značiti na konju, konjanik.⁴ Isto ime našao je na sličnom reljefu i Petersen⁵ u mjestu Levissi u Lykiji. U Pergamu našao se napis (bez reljefa), u kojem se kaže, da su dva ἱεραφόροι καθιέρωσαν τοὺς θεούς, οὓς ἡ θεός (Isis) ἐκέλευσε. Σάραπιν, Εἷσιν, Ἄνωβιν, Ἄρροκράτην, Ὀσειριν, Ἄπιν, Ἡλιον ἐφ' ἑππωὶ καὶ ἰκέτην παρὰ τῷ ἑππωὶ.⁶ Božanstva, koja se tu spominju, nisu grčka, nego tuđa. Ἡλιος ἐφ' ἑππωὶ isto je valjda božanstvo, koje se je inače obožavalo pod imenom Σώζων.

Kod sela Zakeria Köi u Pisidiji nalazi se na jednoj pećini isklesano nekoliko reljefa, koji prikazuju jahača. Pod svakim reljefom nalazi se napis.

¹ O. Kern, Athen. Mitth. XVIII p. 258 Anm. 1. Zanimivo je, da se baš za ovaj grad kod nekolicine grčkih pisaca pripovijeda, da su ga naselili thessalski Magneti. Osim toga se je g. 1892. pri iskapanju našao na trgu grada napis, u kom se naseljenje grada opisuje slično. O. Kern, die Gründungsgeschichte von Magnesia am Maiandros. Berlin 1894). Možda su naseljenici Magnesije na Maiandru donijeli jahača sa sobom iz pradomovine, a moguće je i to, da jahač ovdje ima da prikaže Leukippa,

za koga se veli, da ih je doveo u novu domovinu. Na poznatim novcima thessalskih Magneta jahača nema.

² Athen. Mitth. VI p. 139.

³ Archaeol. Zeitung 1880 p. 37.

⁴ Archaeol. epigr. Mitth. a. Oesterr. VII p. 124 i opazka 1.

⁵ Reisen im südwestl. Kleinasien II p. 3 fig. 2 n. 7.

⁶ Inschriften von Pergamon II p. 248.

Tri napisa, koji su se dali pročitati, svršavaju sa "Ἀρεῖ ἐὸν ἄνθρωπος"; prema tomu su reljefi valjda imali prikazati Aresa.¹

9. Pokraj svega toga, što je gradivo za pitanje o jahaču obilno, to ono ipak ne može da posvema zadovolji. Jasno je, da se je u sjevernim dijelovima balkanskoga poluotoka, u kojima su nekad stanovala thračka plemena, pa u nekim provincijama Male Azije, gdje je takodjer bilo thračkih plemena, obožavalo neko muško božanstvo, koje su si dotični obožavatelji pomišljali kao jahača, te ga obično prikazivali pri lovu. Nu napisi vode u grčku mitologiju. Božanstvo, koje grčka religija ne poznaje, dobilo je koje imena iz grčke mitologije, koje takova, koja su kasnije kovanice. Pravo se ime jahačevo iz nabrojanih spomenika ne može otkriti. Grčkoga imena sigurno nije imao, jer ga u religiji grčkoj nema. Za to se može gotovo sasvim sigurno reći, da je jahač thračko božanstvo i da mu je pravo ime bilo thračko. Kada su se thračka plemena sjeverno od Makedonije u toliko konsolidirala, da su mogla osnovati vlastitu državu, bila je grčka kultura segla već tako daleko prema sjeveru, da su ju i ova plemena morala osjetiti. Prvi novci thrački, koji na sebi imaju tip jahača, kopije su makedonskih novaca, a ovi opet nose na sebi obilježje grčke umjetnosti. U ovo je vrijeme thračko ime jahačevo možda još i živjelo. Nu iz toga vremena nemamo napisa, za koje bi mogli stalno naslućivati, da se odnose na njega. Kasnije, kada su mu postavljali spomenike, bilo je ime njegovo već zaboravljeno. Za to su mu i davali imena grčkih bogova. Kako je izmed jahača i grčkih božanstva bilo prilično malo sličnosti, tako mu i nisu dali samo jedno ime, nego su ga nazvali raznim imenima (Apollon, Asklepios, Ares). Neki, koji ga nikako nisu mogli identificirati sa kojim grčkim božanstvom, skovaše za njega novo ime Σώζων, a to se je ime po maloj Aziji dosta raširilo. Pitanje je, kako se sa imenom nije izgubilo i božanstvo samo? Čini se, da je za to lako navesti uzrok. Grci su svoje mrtve veoma štivali. Zna se, da su grobovi bili mala svetišta, na kojima bi rodbina pokojniku prikazivala žrtve, koje su se nešto razlikovale od onih, koje bi prikazivali bogovima. Tim su jasno pokazivali, da su si pokojnike pomišljali kao viša bića, koja stoje izmed njih i bogova. Na nadgrobnim spomenicima prikazivali bi pokojnike najrađe u onoj poziciji, u kojoj su se oni najzadovoljnijim osjećali. Običan je tip nadgrobni spomenika bio med ostalima za muške pokojnike i ovaj: Pokojnik je prikazan na konju, gdje lovi vepa, koji se je sakrio za oltarom, na koji konj stupa prednjim nogama. Za oltarom stoji drvo, oko kojega se je ovila zmija, koja pruža glavu prema jahaču. Oko jahača stoje ženske i muške figure (rodbina i sluge), koje mu u zdjelicama donose jela. Ovi su reljefi veoma česti u sjevernoj Grčkoj, a osobito u Boiotiji,² te su poznati pod imenom „Heroenreliefe“. Na tim je reljefima prikazan život pokojnikov na drugom svijetu. Drvo znači gaj, u kojem se pokojnik zabavlja lovom, na žrtveniku prima žrtve svoje rodbine, a zmija ima karakter htonički te ima da kaže, da se ova scena odigrava u podzemlju. Napisi na ovim reljefima obično su

¹ Sarre, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XIX p. 50 sqq.
G. Koerte Die antiken Skulpturen aus Boi-

otien. Athen. Mitth III p. 301 sqq. Bemerkungen zu den antiken Skulpturen aus Boiotien. Ibid. IV p. 268 sqq. tab. XIV—XVIII.

kratki: ime i prezime pokojnika, mjesto odakle je i pridjevak ἥρωσ. Kada su ovi reljefi došli na sjever morali su znatno potsjećati na gotovo zaboravljeno božanstvo, koje se je također pomišljalo na konju. Ovi su reljefi spasili jahača, da se nije sasvim zaboravio. Značenje reljefa nije se točno znalo, te su se jednostavno kopirali. S reljefima došlo je za jahača i novo ime. Pridjevak ἥρωσ primljen je za nj kao ime i tako je nastao θεός ili κύριος ἥρωσ. Ovaj se proces dade veoma lako shvatiti, te je za to tim vjerojatniji.

Kod starih pisaca, koji spominju thračke bogove, jedino mjesto, na koje bi se moglo pomišljati, da se odnosi na jahača, ne može da zadovolji. Herodot opisujući život i običaje Thračana veli V 7: θεός δὲ σέβοντα μούνοισι τοῦδε Ἄρεα καὶ Διόνυσον καὶ Ἄρτεμιν. Moglo bi se pomišljati, da je Herodot pod imenom Aresa pomišljao na jahača. Ali je Ares u vrijeme Herodotovo već bio isključivo bog rata. Da su si Thračani svoga ratnoga boga pomišljali na konju, ne bi bilo čudo, jer su Thračani kao konjogojci i konjanici poznati već iz Homerovih pjesama. Nu na spomenicima, koji nam prikazuju jahača, ne nalazimo momenata, koji bi nas podsjećali na ovakav karakter jahača. Za to i ne smijemo jahača identificirati sa onim thračkim božanstvom, koje je Herodot identificirao sa Aresom. Ni reljefi u pisidskom selu Zakeria Kōi ne bi mogli biti u prilog ovakvoj hipotezi, jer stoje osamljeni prema drugim reljefima, koji su posvećeni Apollonu i Asklepiju.

Ni o jahačevim svetištima ne može se mnogo reći. Zna se doduše, da su se mnogi reljefi našli u ruševinama antiknih zgrada. Nu prije svega ove ruševine nisu tako točno ispitane, da bi se moglo znati, da li potječu od hramova ili od drugih javnih ili privatnih zgrada. A sve da se i zna, da neke potječu od hramova, ipak se ne bi moglo reći, da je dotični hram bio posvećen bogu jahaču, jer bi isto tako lako moglo biti, da su reljefi bili smješteni i u tuđem svetištu (osobito Apollona i Asklepija). Ne može se dakle za stalno reći, da li je jahač kao takav imao svoje posebne hramove. Postoji, koliko znamo, samo jedan spomenik, koji bi mogao dopustiti hipotezu, da je imao i svoje zidane hramove. Kanitz opisuje u svom djelu „Donau-Bulgarien und der Balkan“ u drugom izdanju II p. 5—6 ruševinu Dekilitaš kraj sela Jalar (izmed Trnova i Sevlijeva). Na slici, koju daje, vidi se oko ruševine, koja ima oblik visokoga stupa, nekoliko ostataka od antiknih zgrada. Med ovim kamenjem leži i trouglati timpanon od antiknoga hrama, na kojem je u reljefu prikazan jahač onako, kako ga obično vidimo na boljim reljefima: u skoku sa kopljem u ruci. Pred njim je drvo sa zmijom. Inače čini se, da se je jahač štovao uz izvore, gdje su valjda u njega tražili kao u Asklepija i nimfa, koje su u ovim uživale velik kult, pomoć protiv boli. Osim toga su ga valjda štovali na grobljima i grobovima, nu ovaj je običaj možda došao tek iz Grčke zajedno sa nadgrobnim herojskim reljefima, kojima jahač, kako smo rekli, ima da zahvali svoj daljnji opstanak.

Kako se je rimska carska vojska rekrutirala iz raznih naroda, dobila je ona i u religioznom pogledu malo po malo svoj osobiti karakter.¹ Tako su i vojnici iz thračkih krajeva donijeli sa sobom uz druga božanstva i jahača, kojega su štovali pod imenom Heros ili Heron. G. 1875. iskopalo se u Rimu na

¹ A. v. Domaszewski, Die Religion des röm. Heeres. Westd. Zeitschr. XIV (1895) p. 1 sqq.

Eskvilinu nekoliko votivnih ploča, posvećenih raznim božanstvima, a prikazanih od vojnika pretorijanaca. Nekoliko ih je datirano godinama 207—266. Med tim pločama ima nekoliko fragmenata, koji prikazuju jahača,¹ a koji se od opisanih votivnih reljefa razlikuju samo time, što su bolje i točnije rađeni. Jedan nosi ovaj napis: Deo sancto | Eroni Brigantio Flabius Proclianus | mil(es) coh(ortis) III pr(aetoriae), | Claudi(us) Mucianus | mil(es) coh(ortis) V pr(aetoriae) | cives Usdicensis² (sic) | vico Acatapara v(otum) l(ibentes) solverunt. Drugu je ploču prikazao pretorijanac translatus ex legione I Italica, koja je u to vrijeme ležala u doljnjoj Moesiji. G. 1872. nađena je u Rimu izmed Dioklecijanovih terma i pretorijanskoga logora daljnja ploča sa jahačem i napisom Deo Heroi | sancto[p]r[o] | salubritate Long[i] | cius cum suis votum [s(olvit)]. | T[h]raciacius f(ecit).³

Ove su reljefe, u koliko se to dađe konstatovati, prikazali vojnici iz thračkih krajeva. I ovo nam može služiti kao dokaz, da je jahač svojim porijetlom thračko božanstvo.

10. Rezultat ove radnje većim je dijelom dakle negativan. Božanstvu, kojim smo se toliko bavili, nismo našli ni najstarijega imena, niti mu možemo označiti točnoga karaktera. Stara pitanja, da li je jahač u istinu božanstvo ili samo heroizovani mrtvac, danas su riješena. Pridjevi θεῶν, κυρίων, identifikacija sa raznim božanstvima, jasno govore, da se je jahač, pod raznim doduše imenima, doista štovao kao bog. Sva je sreća, da su Thračani u grčkoj umjetnosti našli uzoraka, po kojima su mogli prikazati svoje božanstvo, jer bi se inače sa imenom možda i božanstvo samo zaboravilo. Slično se je dogodilo sa jednom thračkom božicom. Plato spominje Polit. p. 353 sq. svetište i svetkovinu (Βενδιθεῖα) thračke božice Bendis u Pireju kod Athene. Nedavno je Paul Hartwig priličnom sigurnošću upoznao ovu božicu u jednom reljefu, koji se sada nalazi u gliptoteci u Ny-Carlsburgu. Božica je veoma slična Artemidi, samo neki dijelovi odjeće odaju njeno thračko porijetlo. Po ovom je reljefu Hartwig mogao upoznati ovu božicu i na jednom reljefu britskoga muzeja, u dvim statuama (Kentrikon u Atheni i britski muzej) i na nekoliko vaza.⁴

Nu u sjevernim krajevima balkanskoga poluotoka uzalud ćemo tražiti spomenika, posvećenih božici Bendis. Za to u tim krajevima nalazimo dosta skulptura, koje nam prikazuju božicu, sličnu Artemidi, nu u napisima se ta božica nikada ne zove Bendis, nego Artemis. I u ovom se je slučaju dogodilo ovo: Thrački je narod u grčkoj umjetnosti našao prikazanu božicu, koja se je podudarala sa jednom od njegovih božica. On je primio za svoju božicu oblik grčke, ali je sa skulpturom ujedno primio i novo ime, a staro je ime palo u zaborav. Slučaj je htio, da je baš ta božica imala kult u Atheni, koji nam spominje Plato, i da se je u Atheni našao reljef, na kojem je ona prikazana. Inače ne bi ni za

¹ Bull. d. comm. arch. com. 1876 p. 61—67, tab. V—VIII. CIL VI n. 2803—2807 = Suppl. n. 32578—32582.

³ CIL VI n. 3691.

⁴ P. Hartwig, Bendis. Leipzig und Berlin 1897.

² Στρατηγία Ὀδοδρησικῆς jedna od dijelova provincije Tracije. Ptolemej 3, 11, 8.

nju znali, te ne bi mogli ni slutiti, da se u nekim thračkim imenima krije ime te božice. Ime ovo dolazi naime kao žensko ime ili samo (Βένδις) ili složeno kao Βενδιδώρα, Βενδιζήτα.

Isto tako nalazimo ime druge jedne thračke božice i to za čudo kao muško ime. To je božica Κότυς ili Κοτυτώ.¹ Forma Κότυς veoma je često muško ime kod thračkih plemena.

Vjerojatno je po tomu, da se i jahačevo isprvično ime krije u kojem možda dosta čestom thračkom imenu, nu bez ikakvoga oslona ne možemo ga tražiti. Usener je doduše pokušao da to ime nađe,² nu ovaj njegov pokus ni malo nije na čvršćem temelju od ostalih hipoteza, što ih iznosi u istom djelu. On se je oslonio na jedan latinski napis iz grada Lambaesis u Africi,³ u kojem se spominje neko božanstvo na konju, koje se je štovalo u gradu Risinum u Dalmaciji pod imenom Medaurus⁴. Ovo je ime Usener htio dovesti u savez sa osnovom μάνδρος, koja često dolazi u maloazijskim imenima. Izvađanje je Usenerovo veoma nevjerojatno: Ne samo da je od Medauros do μάνδρος dosta velik skok, nego je ime Medauros valjda također samo geografski ili lokalni naziv, kako ih i za jahača i za druga božanstva nalazimo dosta često.

I tako ćemo morati ostaviti slučaju, da nam stvar razjasni. Možda će se jednom naći negdje u grčkom svijetu spomenik, koji će da odade i staro ime i značaj jahača.

Dr. V. Hoffiller.

¹ Orgije pri njenim svečanostima opisuje Strabon p. 470 C. Sr. Roscher Mythol. Lex. II col. 1398 sqq. Forma Κοτυτώ se kao thračko ime još nije našla.

² Götternamen p. 176 sqq.

³ CIL. III p. 285, VIII n. 2581.

⁴ Da je Medaurus bio ilirski Asklepij, ne drži

se više, otkada se zna, da se napis CIL VIII 2642 (Medauro Aug. s[acru]m) nije našao u svetištu Asklepijevom, nego u jednom kompleksu svetišta, posvećenih raznim božanstvima. Sr. K. Patsch, Glasnik zem. muz. za Bosnu i Hercegovinu XIV p. 440, koji drži, da Medaurus ina karakter ratnoga božanstva.

LATINSKI RUKOPIS SVEĆENIKA DALMATINCA IZ PETNAESTOG STOLJEĆA.

Imao sam u rukama rukopis iz petnaestog stoljeća, pisan većinom latinskim, a tek nekoliko strana talijanskim jezikom. Rukopis u kvartformatu ima korice iz djelomično crvima izgrizanih drvenih daščica, što su po 22 cm dugačke, 15 cm široke i 1/2 cm debele, a oblijepljene tvrdom pergamenom. Konci i kaneži na leđima knjige popustili su. Rukopis ima 94 većinom na obje strane ispisana lista iz debeloga žućkastog papira, koji su po 21 cm dugački i 13.3 cm široki; na prvom listu ima dvadeset, a na ostalim 21 redak, napisan na dužini od 13 i širini od 8.4 cm.

Rukopis nema naslova, nego odmah iza prvoga praznoga lista počimlje pravi sadržaj.

Na 73. listu napisano je crvenom bojom, a ovećim slovima:

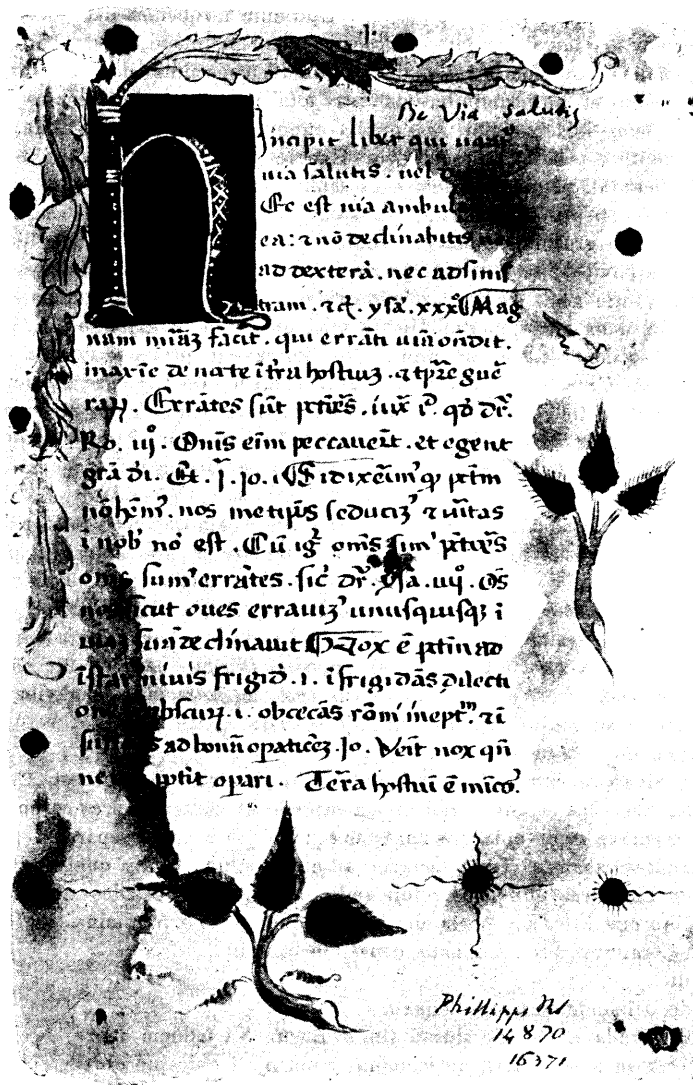
Iste liber est mei (sic) f(rat)ris Steph(an)i Bilicich, Abb(at)is mon(asterii) s(an)c(t)i Nicolai port(us) Sibenicen(sis), que(m) sc(ri)psi manu p(ro)p(ri)a. Sub mill(es)i(m)o CCCC^oXLVIII^o. Die uero qua(r)to me(n)s(is) Junij. Dakle opat manastira sv. Nikole u Šibeniku Stjepan Biličić napisao je taj rukopis vlastitom rukom 24. lipnja 1449.

Na 91. strani napisan je sadržaj rukopisa ovako:

Rubrica istius opusculi:	(crvenim mastilom).
Est primo de uia salutis. acarte.	1 ^a
De uicýs i(n) generali. acarte.	2
De uicýs i(n) speciali. acarte.	4
De superbia cap(itu)l(u)m. acarte.	6
De jnuidia cap(itu)l(u)m. acarte.	8
De jra cap(itu)l(u)m. acarte.	11
De auaritia cap(itu)l(u)m. acarte.	14
De auidia cap(itu)l(u)m. acarte.	17
De gula cap(itu)l(u)m. acarte.	21
De luxuria cap(itu)l(u)m. acarte.	23
De obediencia cap(itu)l(u)m. acarte.	27
De penitencia cap(itu)l(u)m. acarte.	30
Secundo cap(itu)lo de p(enite)n(c)ia. acarte.	38
De p(e)n(itent)ia et or(ati)one. cap(itu)l(u)m. acate.	40
De jeiunio cap(itu)l(u)m. acarte.	43
De elemosina cap(itu)l(u)m. acate.	47
De p(re)ceptis d(omi)ni cap(itu)l(u)m. acarte	51
Secu(n)da disti(n)ctio(n)e de p(re)ceptis. acate.	54
De p(re)ceptis secu(n)de tabule. acarte.	56
De religione cap(itu)l(u)m. acarte.	64
De g(e)n(er)ali et ultimo iudicio dei. acate.	68
De abbatissa et febre ac pulice.	71
De uno rustico mo(r)tu. acarte.	72

Dvadeset i jedno poglavlje, kojemu su pridodane dvije priče o opatici, groznici i buhi, te o nekom umrlom seljaku, napisano je na 73 lista (s jedne i s druge strane) jednom te istom rukom. Svako poglavlje počimlje novim retkom, a inicijali lijepo su i marno izrađeni, osobito pako početno slovo prvoga poglavlja (sl. 107), koje je djelomično i pozlaćeno. Iz toga slova H širinom i duljinom lista izlaze zeieno bojadisani listovi, koji po obliku sjećaju na hrastovo lišće. Na toj strani nalaze se i

dva trolista — jedan u sredini s desna, a jedan s donje strane — što bijahu zlatom bojadisani i nekoliko zlatnih okruga, iz kojih kao plamen ili iskra suklja. Početna slova ostalih poglavlja nijesu toli sjajna, kao početno slovo prvoga poglavlja, ali se odlikuju izabranim ukusom, lijepom izradbom, po čemu se vidi, da ih je velikim marom pravio čovjek, koji je znao i dobro risati i boje shodno rasporediti. Teško bi bilo upustiti se u sadržaj pojedinih poglavlja, koja su dosta opsežna i radi kratice i nejasnosti mnogih slova teško čitljiva. Radi svoje zanimivosti navodim ovdje samo priču: „De

Sl. 107. Prva strana rukopisa svećenika Dalmatinca iz XV. vijeka.

abbatissa et febre ac pulice“ (list 71) i „de uno rustico mortuo“ (list 72). Te su priče u ono doba bile veoma obljubljene, pa, da se ne izgube, napisao ih je marni opat odmah iza zadnjega poglavlja: „de generali et ultimo iudicio dei.“

1. De abbatissa et febre ac pulice:

Exemplariter dicitur de pulice et febre. Quod mutuo loquebantur de hospicijs, que nocte precedente habuerant. Conquerendo dicebat pulex: Ego hospitata sum in lecto cuiusdam abbatisse

inter duo lintheamina alba super piomacium mollem (sic) et credebam habere optimum hospicium, quod habebat abbatissa carnes pingues quibus optime fuisset saciata. In primo autem morsu cepit abbatissa clamare et uocare ancillas. Egoque me abscondi. Set illis recedentibus, iterum ad abbatissam reuersa et quoties redii, tocies cum lumine me fecit queri sic hac nocte non quieui. et vix eufugii. Febris autem dixit: Ego hospitata sum in domo cuiusdam mulieris pauperis. quam cum aripuissem, statim surrexit et facta lisciuia pannos fortiter percuciendo abluebat, et super humeros ad fluuium portabat. Itaque febris afflicta frigore in fluuiio diu suffocata. Tunc pulex ait: comutemus in hac nocte hospicia nostra. Quibus mutatis mane rediens pulex ait: Optimum hospicium hac nocte habui. Nam mulierem illam, que hospita tua fuerat, ita fatigatam et dormientem inueni, quod secure quieui aput eam et quantum volui commedi. Cui febris respondit: optimum consilium dedisti mihi Nam abbatissa illa cum griseo coopertorio et lintheaminibus delicatis tota nocte me calefaciens fouebat. et licet stimulare eam. Ipsam cum in lecto moli abscondita nunquam me turbauit. Vnde ab eius hospicio quamdiu me ita amicabiliter tectabit uolo recedere. Haec et videlicet ad hoc quod delicati frequentius influantur, et peius quiescunt. pauperes autem sunt saniores, et melius quiescunt.

U prijevodu bi po prilici glasila:

O opatici i groznici (zimmnici) i buhi.

Za primjer pripovijeda se o buhi i groznici, da su se međusobno razgovarale o tom, kakvo je koja noćište imala prošle noći. Buha govoraše ovako: „Bila sam gostom u postelji neke opatice među dvjema plaktama, a na mekoj perini. Mislila sam, da će mi tu najbolje biti, jer opatica bijaše jako ugojena, a ja bi se doista mogla nahraniti. No čim sam ju prvi put ugrizla, poče opatica vikati i zvati služavke. Sakrila sam se, a kad su služavke otišle, opet sam se opatici vratila, no kolikogod puta sam se vratila, toliko puta me je svjetiljkom potraživala. Tako nijesam one noći m'rovala, pače sam jedva pobjegla.“ Groznica naprotiv govoraše: „Bila sam u gostima kod neke siromašne žene. Kad sam ju stala tresti, ustade ona i poče jako prati zamazano rublje, koje zatim na ramenima odnese rijeci. Ondje mi bijaše zima i moradah otići.“

Tada reče buha: „Sad da promijenimo gostovanje ove noći.“ Kad to upriličiše, reče drugo jutro buha: „Ove sam se noći najbolje osjećala, jer sam onu ženu, kod koje si ti prošle noći u gostima bila, zatekla tako umornu i čvrsto spavajuću, da sam ju mogla gristi, kolikogod sam htjela“

Njoj odgovori zimmnica: „Ti si me veoma dobro svjetovala. Doista zađoh opatici, i ona me je, usprkos što sam ju živo tresla, toplila cijele noći toplim pokrivalom. Zaista me u mekom ležaju ni malo nije uznemirivala, pa zato dok će me tako ugodno primati, neću od nje otići.“

I tako oni, što su bogati i imadu udobnosti često su izvrženi kojekakvim neugodnostima i slabije spavaju, dočim su siromašni zdraviji i mirnije spavaju.

2. Miraculum de uno rustico mortuo.

Rusticus quidam nunquam uolebat aliquod audire de deo. Mortuus est. Cum autem ad ecclesiam esset delatus. Sacerdos et alii clerici officia legendo et cantando circa corpus peragerent. Fidentes quod imago crucifixi cepit obturare aures suas manibus a cruce separatis. Quod cum omnes circumstantes aspicerent mirabantur. Tunc sacerdos ait ad populum: Scitis quale signum est hoc. vos scitis. quod iste qui hic iacet nunquam voluit audire verbum dei. et ideo modo est in manu dyaboli. Id circo sic obturavit aures suas ne audiat preces quas pro eo fundimus. Et cessaverunt omnes orare. que preces vel orationes pro dampnatis deus non exaudit.

U prijevodu:

Čudo o jednom mrtvom seljaku.

Neki seljak nikada ne htjede slušati što o Bogu. Na jednom umre. Njegovo mrtvo tijelo odnesoše u crkvu. Dok su svećenici za njega molili i obavljali običajne obrede, opaziše, kako si je Krist na razpelu rukama začepio uši. To opaziše i drugi, pa su se čudom čudili. Tada reče svećenik narodu: „Vi dobro znadete, da taj čovjek nikada nehtjede slušati ono, što se o Bogu govorilo; eva znaka, što nam jasno odaje, da Bog neće slušati molitve, koje za njega — prokleta — molimo“.

I prestadoše svi moliti, jer Bog ne sluša i ne prima molitve za proklete.

Iza ovih priča dolazi na listu 73. već gore navedena izreka: „Iste liber“ itd., a odmah iza toga veoma zanimiva kratka kronika dogodovština, što su se od 1412 do 1453 u Dalmaciji zbile. U toj kronici navedeno je samo ono, što su kroničari — njih trojica — našli vrijednim, da se zabilježi, a nijesu se držali kronološkoga reda. Mjestimice je ispravljano.

Ta kronika glasi:

1421. Consecrata fuit ecc(lesi)a i(n) Uodice, in no(m)i(n)e s(an)c(t)e crucis, die 19 me(n)s(is) octobris. 1423. die ultima madij. Consecrata fuit ecc(lesi)a s(an)c(t)i Fra(n)cisci Fr(atru)m mi(no)r(um) i(n) Sib(e)n(ico). 1444. die [rasura] 10 me(n)s(is) madij. Consec(rata) fuit ecc(lesi)a in mo(n)te Kamenienich in no(m)i(n)e s(anc)ti Michael(is). 1432. die 24 me(n)s(is) febr(uarii). Veneru(n)t Tu(r)chi usque ad villam que vocat(ur) Srima. 1444. die 12 me(n)s(is) madij. Suspensus fuit Geo(r)gi(us) Mazoriça cu(m) sex suis socijs 1444: die 26 me(n)s(is) septe(m)bris. Consec(rata) fuit ecc(lesi)a, in n(om)i(n)e s(anc)ti Pet(ri) in villa Grebac 1444. die 11 me(n)s(is) octobr(is). Consec(rata) fuit ecc(lesi)a i(n) mo(n)te sup(ra) Sibenicu(m) in no(m)i(n)e s(an)c(t)i Joh(ann)is baptiste. 1445. die 14. me(n)s(is) noue(m)bris. Consec(rata) fuit ecc(lesi)a i(n) Barchagno i(n) no(m)i(n)e s(an)c(t)i Ma(r)tini. 1448. die 8 me(n)s(is) ap(ri)lis. Co(n)sec(rata) fuit ecc(lesi)a in i(n)sula Zlarin i(n) no(m)i(n)e s(an)c(t)e m(atris) Chris(ti). 1450. fuit mo(r)talitas maxi(m)a i(n) Sibenico et i(n) dicto missio fuit jubileus t(em)p(ore) p(a)pe Nicolai qui(n)ti.

1445. die 19 me(n)s(is) ap(ri)lis. Ego fr(ater) Stephan(us) Bilicich fui posit(us) i(n) co(r)porale(m) possessione(m) i(n) abbacia app(ela)ta s(an)c(t)i Nicolai po(r)t(us) Sibenicen(sis). t(em)p(ore) r(everen)di p(at)ris d(omi)ni fr(at)ris Georgij Sisgorich, ep(iscop)is sibenicen(sis) ac mag(ni)fici d(omi)ni Fantini Dacha Pesaro comitis sibenicen(sis). 1449. die penultima me(n)s(is) Junij. fr(ater) Paulus recepit h(ab)itum monacale(m) s(an)c(t)i B(e)n(e)dicti a r(everen)do p(at)re d(omi)no fr(at)re Steph(an)o abb(ate). 1443. die 28 me(n)s(is) Julij obiit Ma(r)tin(us) Bilicich, cui(us) cor(pus) iacet None i(n) ecc(lesi)a s(anc)ti Ambrosij, cui(us) a(n)i(m)a req(ui)escat i(n) pace. am(en). 1427. die 7 me(n)s(is) decembr(is). Obijt d(omi)n(u)s Nicolaus Mirchouich, abbas sibenicen(sis). 1445. die 12 Marcij. Obijt d(omi)n(us) Jacobus Michitich, abbas sibenicen(sis). 1447. die 23 noue(m)bris. Obijt d(ominu)s Petrus de Cresanis abbas mon(asterii) s(an)c(t)i Grisogoni jaden(sis), doctor decretalium. 1418. die 11. Marcij. Obijt p(res)b(yte)r Michael archidiacon(us) Scardon(ensis). 1450. die p(ri)ma madij.¹ Obijt p(res)b(yte)r Georgi(us) p(ro) no(m)i(n)e Zec. 1450. die VIa. me(n)s(is) madij² Obijt p(res)b(yte)r Jacobus qui claudicabat. 148. die. 8 me(n)s(is) madij. fuit c(om)busta civitas sib(e)n(icensis) q(uasi) i(n) totu(m). 149. die 20 augusti. fuit distu(r)b(a)cio i(n)ter nobiles et p(opp)ulares Sib(e)n(ici). 1412. die 28 me(n)s(is) octobris. d(om)i(n)u)s Veneciar(um) huc v(e)n(i)t Sibenicu(m). 1423. die 30 sept(em)bris. Ego fr(ater) Stephan(us) abbas sib(e)n(icensis), existe(n)s monac(hus) simplex, fui ordinat(us) ad ordine(m) p(res)b(yte)rat(us).

Obijt papa Martin(us) qui(n)t(us) Rom(a)e hora 4a noctis sub 1431.

Obijt papa Eugeni(us) qua(r)t(us) Rom(a)e hora 22a diei sub 1447.

1451. die 22 me(n)s(is) madij Dobroijus filius Georgij Chasalouich de Sibenico recepit h(ab)itu(m) monachale(m) s(an)c(t)i B(e)n(e)dicti i(n) mon(asterio) s(anc)ti Steph(ani) de pinis dioc(esis) spalaten(sis), et illo tu(n)c sibi fuit i(n)positum nom(en) Arsenius.

145¹. a di 4 noue(m)bris. Ego fr(ater) Stephanus Bilicich abbas sibenicen(sis) aplicui Spalatu(m) p(ro) vi(s)ita(n)do i(n) mon(asterio) s(an)c(t)i S(te)ph(ani) de pinis, visi i(n) no(m)i(n)e rever(en)dis(m)i i(n) Chris(to) p(at)ris d(omi)ni Niceni Card(n)alis 12 s(an)ctorum ap(osto)lor(um). — Obijt Simon Matasarich de Jadra die 9 ap(ri)l(is) 1452. — Obijt d(omi)n(u)s Ang(el)u)s Chauaza natione Venet(us) ep(iscopu)s Tragurien(sis) die 16 me(n)s(is) madij 1452 hora me(r)idie. — 1458. me(n)s(is) augusti die 24 i(n) festo s(an)c(t)i Bartolome ap(osto)li civitas Sibenici fuit co(m)busta maiori pa(r)te a borea.

D(omi)n(us) Jacobinus Baduario natione venet(us), arciep(iscopu)s spalaten(sis) obiit die 18. ap(ri)lis 1452. deinde creat(us) est d(omi)n(u)s Laure(n)ti(us) Zani Venet(us) et posit(us) fuit i(n) corporale(m) possessio(nem) die 26 Junij 1452. P(ater) Andreas recepit h(ab)itum monachale(m) i(n) eccl(e)s(i)a s(anc)ti Steph(ani) de pinis dioc(esis) spalaten(sis) sub 1453 die 12 ma(r)cij. — D(omi)n(u)s Michael d(e) Sebenico obiit nescio quando.

Na strani 92. ima slijedeća bilješka:

Su(n)t noue(m) filie dia(boli). uo(ca)b(ul)a s(anc)ti Berna(r)di.

1. Symonia	istam dedit clericis e(t) p(re)latis.
2. Eresia	istam dedit he(re)ticiis
3. Ipocrisia	istam dedit religiosis.
4. Vsurra	istam dedit prauis ciuibus.

¹ Ispravljeno iz aplis.

² Ispravljeno iz aplis.

5. Invidia istam dedit laboratoribus.
6. Fallacia istam dedit me(r)catoribus.
7. Rapina istam dedit nobilibus.
8. Vana g(lor)ia istam dedit mulieribus.
9. Luxuria istam dedit omnibus.

Rukopis se nalazi sada u posjedu jednoga njemačkoga antikvara, koji zanj traži znatnu svotu novca.

Priopćuje dr. Fran Gundrum.

TRG KOD OZLJA.

Sjeverni kut ravnice, što se stere između kotarske ceste iz Karlovca u Ozalj i ogranaka Gorjanaca, spuštajućih se prema Draganićima, optače rijeka Kupa, čineći dosta velik poluotok t. zv. Ključ. Na priječbi toga poluotoka, koji stara pisma zvuha i otokom svih svetih, rasprostranilo se dosta veliko selo Trg, koje se nekoć nazivaše i Ključ, a latinski „Forum“, što odgovara današnjemu nazivu toga sela. Na kraju sela stoji crkva Svih Svetih, ograđena kamenitim zidom, a do nje lipa, zasađena g. 1825. Niska crkva nema nikakvih osobitih građevnih oblika; jedino mala vrata, što su okrenuta prema selu, imadu kamenite vratnice, koje potječu iz starijeg vremena. Oltari su iz XVII. vijeka, kor je zidan, a na njemu se nalaze male sasma pokvarene orguljice iz XVIII. vijeka. Zvona, kojih imade tri, nijesu osobito stara. Osim ove crkve bijaše u Trgu još i kapelica sv. Katarine, koja je stajala u srijed sela na humku tik Kupe kod zdenca Katarinščaka; uz nju bilo je i groblje, pa se ondje još i danas iskopavaju čovječje kosti.

Lijevo kod ulaza u crkvenu ogradu nalaze se ruševine nekadašnjega župnoga dvora, od kojega stoji samo nešto vanjskih zidova. Unutra raste povrće školskog vrta, koji se stere do obale Kupe i sve do škole. Škola na kat nešto je bliže selu, a polaze ju djeca iz Trga, Polja, Treščerovca, Zorkovaca i Mirkopolja. Premda broj školu polazeće djece presiže 200 — a sposobnjaka je više od 300 —, to je ipak tamo namještena samo jedna učiteljska sila, nu napredak je ipak vrlo povoljan.

Makar da nijesu Tržani siromašni ljudi, ipak im je selo malo zapušteno i blatno. Kuće su gotovo sve prizemne i pokrivene slamom, tek nekoliko novijih pokriveno je crijepom. Unutra su kuće prilično čiste. Žitelji trški svi su poštteni i radini hrvatski seljaci, a nose se svi slično susjednim Draganićanima. Žene i djevojke nose se bijelo, a žene imadu na glavi spletku poput rogova, čime se razlikuju od djevojaka. One su vrlo spretne za ručni rad; same tkaju, šiju odijela za cijelu kuću koja umiju vrlo lijepo i ukusno išiti, stvarajući si same uzorke. Takove nakite, djelo ručnog rada njihova, vidimo na košuljama, pregačama i sukujama njihovim te košuljama i gaćama muškaraca.

U Trgu nalazi se i jedna plemićka porodica, makar za to sama vrlo malo mari. To su Ožetići ili kako se negda pisahu Obšetići. Ista porodica živjela je u Trgu već g. 1589., kad se spominje Grga Obšetić, ali tada još ne bijaše plemićka. G. 1642. spominje se u ozaljskom urbaru Mihalj Obšetić, čiji sin bijaše za cijelo Ivan Obšetić, koji je zajedno sa svojim ujakom Ivanom Kuševićem, inače Kramarić zvanom, g. 1682. u Beču 6. augusta datovanom poveljom dobio od kralja Leopolda I. plemstvo i grb. Taj plemićki list proglašen je bez prigovora na hrvatskom saboru 18. novembra 1682. Ovjerovljeni po sucu zagrebačke županije Pavlu Thauziu prijepis čuva u Trgu Ive Ožetić (Obšetić), dočim se izvornik navodno nalazi kod Josipa Ivšića u Trgu, no taj ga pod živu glavu ne će da pokaže. Ivan Obšetić obnašao je g. 1690. čast „rihtara“ (suca) trškoga.

Tržani bave se lih poljodjelstvom. Lijep je običaj kod okapanja kukuruza. Tu se gotovo sav kukuruz, što je zasijan na „Ključu“, besplatno uzajamno obrađuje. Nekoć bavili su se u velikoj gojenjem krmaka, te bi svake godine, u koliko im nijesu zadovoljavale vlastite šume, kupovali žir u šumama susjednih gospoštija, kamo bi onda u jeseni dognali krmke u žir. Ta grana gospodarstva nosila im je znatnu korist. Danas je gojitba krmaka radi raznih pošasti i slabijih imovinskih prilika nazadovala.

Zemlje trške su lijepe i plodne, ali su mjestimice izvrnute povodnji. Najviše se sije kukuruz, pa raž, ječam, pšenica, konoplja, lan; sadi se krumpir, tikva, zelje itd. Lan i konoplju priređuju žene za povjesmo, iz kojega opet priugotavljaju platno.

Već kroz stoljeća strada Trg mnogo od poplava Kupe, a tomu je najviše kriv otok „kanal“, što je u Kupi ispred škole i crkve. Taj otok zovu i otokom „sviju svetaca“. Kroz zadnjih 20 godina jasno se je opažalo, koliko obale odnaša Kupa; sve po malo nestaje školskoga dvorišta i vrta, a ne

bude li pomoći, prijeti pogibelj, da će za kojih 50—100 godina i crkvu i školu podrovati. Taj otok za cijelo je vrlo pogibeljan. Tržani hoće, da se na njemu u noći roče vještice, koje se onuda u kočijama voze!

* * *

Već u XIII. vijeku pribralo se je ispod grada Ozlja seoce, koje se je razvilo do „slobodnoga sela“ (libera vila), koje stajalo pod jurisdikcijom ozaljskih gospodara i kastelana. Za ono burno doba pod izmak XIII. i početkom XIV. vijeka mnogo je to selo stradalo od neprijatelja kraljevstva, a naročito od Nijemaca (Theotonicí), koji su se često sve do pod zidine ozaljske zalijetali, te ga nemilice plijenili i palili. Čini se, da je selo pod Ozljem imalo slabu obranu od svojih gospodara ozaljske vlastele knezova Babonića, koji su grad Ozalj negdje u drugoj polovini XIII. vijeka stekli. Nu kad su se ovi pobunili protiv kralja Karla Roberta, oduze im on oko g. 1325. sve njihove gradove, a među ovima i Ozalj, koji dođe pod upravu bana Mikca Prodanica. Ozalj bijaše tada kraljevski grad, a selo pod njim kraljevsko slobodno selo.

Ban Mikac vidio je, da je položaj žitelja slobodnoga sela pod Ozljem vrlo nesiguran. S toga preseli g. 1329. cijelo selo na otok Ključ (otok svih svetih), što no stoji dolje u polju, i što ga s tri strane optače rijeka Kupa, a to je zametak današnjega Trga. Za cijelo je već tada ondje stajala crkva Svih Svetih, koja se g. 1334. spominje kao župna crkva u arcidjakonatu goričkom.¹ Preselivši ban Mikac žitelje ispod Ozlja u današnji Trg, podijeli im poveljom, izdanom na Savi kod Zagreba 17. juna 1329., znamenite slobode i to:

1. Izuzeti su od sudbenosti i suda ozaljskih kastelana.
 2. Koji god se s pod grada Ozlja doseli na otok (Trg), ne će 3 godine plaćati banu bir (collectam).
 3. Svi skupa imaju godimice davati 50 vjedrica (ydria) vina.
 4. Nakon tri godine plaćat će svaka kuća (porta seu curia) 50 denara na godinu.
 5. Ako se koji iz stranoga mjesta doseli onamo, slobodan je četiri godine od svakoga podavanja.
 6. Uz dozvolu može svatko ovamo doći i odanle otići.
 7. Ako tko nema djece, može svoj imetak ostaviti komu bude htio.
 8. Banu ili ozaljskomu kastelanu dužni su na godinu dati tri dara i to na božić, trojake i na dan svih svetih. Taj dar ima sastojati od opašenoga maršeta (pecus pascuale), jedne ovce, 10 kokoši i 200 kruhova.
 9. Dohodak od mesarije (macellum), koji se ubire, ostaje sucu (villico) i cijeloj općini.
 10. Prijevoz (portus) na Kupi kod njihove varoši (civitas) ostaje općini.
 11. Popa, kojega god hoće, može si općina sama birati.
 12. Suca si mogu između sebe po volji birati svake godine.
 13. Sudac će za svoje godine riješavati sve parnice njihove osim krađe, ubojstva, paleža i nasilja. Ove će parnice suditi sudac zajedno s cijelom općinom.
 14. Dva dijela od globa (iudicii) dobivat će ban, a treći dio ostaje općini.
 15. Ako koji od njih ubije čovjeka, ima platiti samo 2 marke globe (iudicii), a s protivnikom ima se pogoditi kako može.
 16. U krađi ulovljen ima se po uvjerenju suca i općine kazniti.
 17. Od starine opstojeće sajmovanje (forum) podvrgnuto je slijedećim daćama: a) od stranih kola, izim onih natovarenih suknom (pannum), ima se plaćati 8 denara; b) od kola podanika banovih 4 denara; c) od konja, kad nosi sukno, 8 denara; d) nosi li konj što drugoga, 2 denara; e) od vola 1 denar; f) od sukna, što ga jedan čovjek bude nosio, 4 denara; g) od krmka do Martinja pol denara, a od Martinja 1 denar; h) od svake šivene kabanice (tunica sarcita) ili plašta (clamis), koja se proda ondje na trgu, 1 denar; i) od ostalih malenkosti, koje se ne nabrajaju, ima se plaćati što se običaje.
- Sve ove daće od sajma i trgovine ubirati će banov tributarius.²
- Bana Mikca, koji je umro između 23. marta i 12. juna 1343., naslijedi na banskoj stolici

¹ Tkalčić: Monum. episc. Zagr. II.

² Izvornik na pergameni kod imovne općine u Trgu. Pečat i vrpca manjka.

Nikola Banić Lendavski. Tek što je osvanuo u Hrvatskoj, eto dodoše pred njega Kirin sudac (villicus) i općina (vniversi hospites) slobodnoga kraljevskoga mjesta (villa) ispod Ozlja, te ga zamoliše, da gore spomenuti Mikčev privilegij potvrdi. On to učini u Zagrebu 12. juna, na samo Tijelovo g. 1343.¹

I u hercega slavonskoga Stjepana, brata kralja Ludovika, bili su purgari ključki u osobitoj milosti. Herceg Stjepan saznao je od svoga ozaljskoga kastelana Stjepana, sina Mihajlova, da oni žive na takovom mjestu, gdje ih valja braniti od neprijatelja njegovih i njegova kraljevstva. Zato je 7. aprila g. 1350. u Budimu izdao latinsku povelju i upravio ju na „svoje vjerne suca, prisežnike i svekolike žitelje (hospites) ključke blizu grada Ozlja“, kojom obećaje čuvati slobode, podijeljene im po banu Mikcu i Nikoli, te im odredi, da si imaju prema svojim silama sagraditi utvrde (munitiones et fortalicia) u svrhu obrane svojih osoba i imutka svoga.²

Općina ključka uživala je zajedno s podanicima ozaljskim zemlje i vode, šume i livade Breznik, ali pod konac sedamdesetih godina XIV. vijeka počeoše ovi Ključanima braniti taj užitak. S toga su se Ključani potužili kralju Ludoviku, koji 25. maja 1380. u Zagrebu naloži banu Petru Zudaru i njegovom ozaljskom kaštelanu, da u smislu privilegija bana Mikca brani stanovnike (hospites) ključke od toga nasilja, i da opet u miru uživaju te gradske ozaljske zemlje. U tom nalogu pozivlje se kralj Ludovik na neku svoju povelju, izdanu pod tajnim pečatom, iz koje se razabire ovo pravo purgara ključkih.³ Kako i što je učinio ban Zudar ne znamo, ali po kasnijim poveljama zaključujemo, da su Ključani i nadalje uživali neke zemlje grada Ozlja zajedno s ozaljskim podanicima.

Poslije smrti bana Nikole Frankopana zamoliše purgari i podložnici ozaljski njegove sinove, da im potvrdi povelju kralja Ludovika od g. 1380. U svom gradu Jelovici, na samo Markovo, prepisahu i potvrdiše tu povelju Ivan, Mihajlo, Stjepan i braća njihova Frankopani, knezovi krčki, modruški i senjski te gubernatori kraljevina Dalmacije i Hrvatske.⁴

Općina ključka ili, kako se od XV. vijeka zove, trška, doskora je osjećala potrebu šuma, a naročito u svrhu žirovine. Za cijelo već su tada Tržani mnogo gojili krmad, kad su im njihove šume bile nedostatne. Kad je g. 1437. knez Bartol Frankopan boravio u Ozlju, dodoše k njemu njegovi „plemeniti purgari slobodnoga trga“ njegovoga, te ga zamoliše, da im dade „s onu stran broda žirovno ispašišće“, koje spadaše knezu i njegovim kmetovima u Mirkovu polju. Knez uvaži njihovu molbu poveljom, pisanom u Ozlju 3. maja, pa izašla svoga ozaljskoga „gračaka“ Petra Budislavića, koji je točno omedio šumu ukraj Kupe, u kojoj im je dozvolio žirovno ispašišće.⁵

Istoga dana izda knez Bartol u Ozlju povelju, kojom je, kako veli, na molbu „plemenitih purgarov slobodnoga trga našega“ ustanovio međaše trških posjeda i zemalja. Međe, koje opisuje taj kotarni list, tačno su označene. Međa tekla je „od glave vrat ozaljskih“, te uz potok, iz potoka u Kupu na penu vode, iz pene vode na potok Martinac, a tu bilo je „purgarsko“ t. j. trško na desno, a podbreško na lijevo. Od martinečkoga potoka išla međa na Mlečni rtić, na Skaljev brodac, na Bobotac, na zdenac Curak, gdje bijaše „purgarsko“ na desno, a krašičko na lijevo. Dalje išla međa „klancem putem kranjskim“ na žervejene jame, na r. kitov grm na veliki cer, na srednju dragu, na Vlošne i Kupu, dalje na Krivočin brodac, na jasen, na Krnički zdenec, na gotu, gdje bijaše „purgarsko“ s desna, a driščerovačko i levikuško na lijevo. Od Levkušev išla dalje međa na dugu Šašinu, na Bukovo, na Prekopu, na Topolnicu, na Hrvatićevo „malinišće“ i putem do velike ceste pod Golubnicu u dragu, zatim na Kačerevski zdenac u dragu do ceste, otuda u Jelenčak, putem na veliki kostanj, gdje bijaše „purgarsko“ s desna, a rjavečko i brezničko na lijevo. Od Breznika išla međa dalje kroz dragu Valakov vrh, u potok oštrovški, gdje bijaše „purgarsko“ s desna, a oštrovško s lijeva. Od potoka oštrovškoga išla međa putem do „popovih njiva“, do Prekrižja u potok Baničnik, gdje je bilo „purgarsko“ s desna, a „popovo“ s lijeva; dalje tekla međa u drugi potok, a od ovoga u Kupu „polag našega Ozlja slobodnoga grada“.⁶

¹ Izvorna listina na pergameni kod iste općine. Pečat i vrpca manjka.

² Na istom mjestu izvornik na pergameni. Na hrptu bijaše pritisnut veliki pečat.

³ Izvorni prijepis po braći Frankopanima od g. 1433. kod iste općine.

⁴ Izvornik na pergameni kod iste općine. Pečat otpao, visi samo nešto sive vrpce.

⁵ Copia na pergameni kod trške općine. Lopašić: Urbari 213.

⁶ Prijepis od g. 1706. učinjen po Karlu Ferdi de Pozzi na pergameni, kod općine trške. Pečat otpao.

G. 1459. trebali su Tržani prijepis povelje Mikčeve od g. 1329., te su s toga poslali Tomu Jakmana i Puhka „rihtare“ (suce) ka kaptolu zagrebačkom s izvornom poveljom Mikčevom, koji ga moliše, da načini prijepis. Kaptol to učini u oči Duhova 1459. izdajući prijepis na pergameni, udariv pečat na hrptu povelje.¹

Pošto je općina trška uslijed svojih privilegija imala vrlo povoljan položaj, nije čudo, da su se svi ispod grada Ozlja onamo selili. Radi toga je bila naravna posljedica, da je selo pod gradom Ozljem opustjelo. Da se to selo opet podigne, izda knez Bernardin Frankopan u Ozlju 1. maja 1479. glogolsku ispravu, kojom dopusti „svim purgarom ozalskim i ladancem i svakomu našem človiku“ kad bi koji hotio učiniti kuću u drazi pod Ozljem, to mu je slobodno tu kuću i sve u njoj malo i veliko uživati, prodati i založiti, za dušu dati i činiti što mu bude drago. Ujedno naloži ozaljskim graščacima i službenicima, da imadu naseljenike u tom održati.²

Odnosaj prema gradu ozaljskom bijaše na temelju privilegija bana Mikca vrlo povoljan, nu kruti feudalizam znatno je stegnuo slobode Tržana i nametnuo im teže dužnosti, nego li bijahu one prvotne. Nema dvojbe, da su se slobode Tržana počele gubiti naročito od tada, kada su knezovi Zrinski zavladao gradom Ozljem, t. j. od g. 1544., kad je Stjepan Frankopan Ozaljski, posljednji muški odvjetak ozaljske loze Frankopana, sklopio sa svojim šurjakom knezom Nikolom Zrinskim, ugovor zamjenitoga nasljedstva. Od tog vremena trpe i ostale slobodne općine u području grada Ozlja. U koliko i kako su trpile trške slobode, i što im je sve nova do pod konac prve polovine XVII. vijeka nametnuto bilo, jasno nam prikazuje urbar grada Ozlja od g. 1642.

U sućiji trškoj bila su tada 42 selišta, od kojih su držali kmetovi popa trškoga 1 selište, crkva 1, grad sam 3, a ostalo držahu purgari trški. Sućija dijelila se je na purgariju Trg i kmetove popa trškoga. Kmetovi popa bili su Ivan, Grgur i Mihalj Duš, koji su podavali u grad 2 četvrtinke (kvarat) žita, 2 voza sijena, 3 kuplenika zobi i vinsku desetinu. Purgari pako bili su dužni podavati od svakoga cijeloga selišta „Jurjevščinu“ i „Martinščinu“ t. j. o Jurjevom i Martinju 2 libre, a od svake kuće „straževinu“ u iznosu od jedne libre. Polag potonjega urbara od g. 1702. plaćali su Tržani u ime Jurjevščine i Martinščine po 24 nč., ukupno 15 for. 12 nč. Daću straževinu podavali su ne samo izravni podanici grada, nego i podanici gradskih vazala, župnika i manastira, baš tako kako bijahu obvezani pomagati kod popravka i utvrđivanja grada, jer grad bijaše branikom za čitavo vladanje odnosnoga vlastelinstva.

Nadalje bila je dužna cijela sućija plaćati u ime „sulišća“ (za pašu) 3 vola. Nekoč podavali su u to ime 6 volova t. j. 2 za šumu, koja im je kasnije oduzeta „pri lugu“, 3 za pašu, dočim su jednoga od starine dužni bili davati (u smislu povelje od 1329.). Dužni su bili podavati 12 ozaljskih četvrtinaka zobi, što imadu plaćati, davati svakoga desetoga „krnjaka“ (prase), a gdje ih nema deset, od svakoga 4 soldina; davati desetinu od pšenice, riže i žita, sve u snoplju. Desetinu dužni su bili voziti na dvor Krč (kasniji majur ozaljski).

Podvoze bijahu dužni dati do Karlovca, Ribnika, do Kupčine ili dalje, kuda bude već trebalo. Dužni bijahu okolo dvora Krča orati zemlju za pšenicu, žito i ostali žitak, kositi sjenokošu Siču pod Krčem, i sijeno u stog složiti. Dužni bijahu podavati desetinu pčelaca, a gdje nema deset, ima se računati od ljeta do ljeta, te davati gornicu i desetinu; uzdržavati brod na Kupi i lađu na Skvarinomu brodu; davati izrezati i dopeljati u grad Ozalj daske, potrebne za obli toranj, koji bijaše najjača utvrda grada, a stoji još i danas.

Najneugodnija dužnost Tržana bila je, što su morali graditi vješala, osuđenoga sprovoditi do vješala, čuvati ga i držati ljestve kod vješala (kod eksekucije). Osim toga morali su držati „bigu“ i konop prigodom mučenja zločinaca. Obvezani bijahu nadalje polaziti na vojnu „s gospodinom“ (vlastelinom ozaljskim), te njegovu prtljagu i brašno voziti. Kod grada Ozlja imali su plesti plotove i pomagati, kad se što u gradu radi. Za lagve gradske imali su izrađivati obruče, nabiti ih i lagve namješati u podrumu. Kada su gospoda u gradu, imali su tamo držati „pećare“, koji će ložiti peći i kuhinju. O Božiću imali su dati od svakoga selišta po jednoga kopuna, a osim toga dužni su bili pomagati kuhinju gospodina guskama, purama, praščićima i zecevima, koliko god bude trebalo.

Dužni bijahu svake godine svoga „rihtara“ (suca) promijeniti ili staroga potvrditi i u grad

¹ Izvornik kod općine trške, pečat otpao.

.1 - 288. Pogrešno čitano „Bartol“ mjesto „Bernardin“.

² Izvornik kod općine trške. Šurmin acta Croat

na potvrdu „oficialu“ (gospoštijskomu činovniku) dovesti. Ako je bio izabrani ili potvrđeni „rihtar“ po volji gospoštiji, potvrdi ga, ako li nije bio po volji, mogli su oficijali drugoga „hasnovitijega“ postaviti. Rihtar opet imao je pravo izabrati si „biriće“. Rihtar i birići (pomoćnici, pristavi suca) bijahu slobodni od svake tlake i daće. Rihtar i birići imali su utjerivati sve dohotke gospoštijске u svojoj sućiji, vinsku desetinu i gornicu, zaostatke i predati ih „ručnomu diaku“ (posebni činovnik vlastelinski, koji je vodio račune).

Gorščaki (montanistae), kojih bijaše devet kuća, a stanovahu u selu Gorščakima nad Podgrajem i oko Svetica, a koji su spadali u sućiju purgarsku tršku, nijesu bili dužni ložiti gradske peći, nego su samo nosili listove do Ribnika, Karlovca, Prilišća, nosili metle u grad i popravljali putove u klancevima svetičkim, pleli koševе za kragulje, brali za grad kostaње, ugljevlje palili i vozili, a ođ svake kuće davali jednu libru u ime straževine.

Svi trški purgari morali su po svojoj „sućiji“ graditi mostove, gate i brvi. Daća od trgovine, „trgovina“, dijelila se je među općinom i gospoštijom, koju je daću trgovac morao pod prigom davati.¹

Kako je ovaj urbar određivao, tako je ostalo sve do uvedenja novoga urbara pod vladom kraljice Marije Terezije.

Makar da je urbar fočno određivao, da se desetina od žita ubire u snoplju, to su već godine 1646. počeli ozaljski činovnici tražiti od Tržana, da tu desetinu daju u zrnju. Tržani dodoše g. 1647. u grad Ozalj pred kneza Petra Zrinskoga, te ga zamoliše, da ostane podavanje žitne desetine kako bijaše običajno. Knez Petar, videći opravdanu molbu njihovu, odredi, „da daju v snopu pravu desetinu; tako kako požanju žito“, što se ima javiti gradskomu činovniku, da desetinu odbroji. Tko ne bi to činio ili bi prije žito odvezao kući, trpiti će kaznu „na glavu i na blago“. Ujedno naloži strogo svim svojim sadanjim i budućim činovnicima, da se imadu točno držati ove odredbe. — Glede toga izda im Zrinski 20. januara 1647. u Ozlju hrvatsko pismo, koje je vlastoručno potpisao: G. Z. Petar. m. p. (t. j. grof Zrinski Petar), udarivši na nj svoj prsteni pečat.²

Kad je za vladanja kraljice Marije Terezije provedena urbarska regulacija, zaveden je novi urbar i u Trgu. Nu tomu se Tržani suprotiviše, jer je ovim novim urbarom nestalo i ono malo sloboda, što su ih uživali na temelju urbara od g. 1642. Tržani protjeraše g. 1780. povjerenike, koji su u urbarskom poslu posjetili općinu tršku, ali vojnički brahij od 300 Slunjana pokori u mjesecu junu 1780. slobodnu općinu. Mnogo muškaraca i žena čamilo je radi te bune u tamnicama severinske županije u Karlovcu radi „pohotjenja za slobodom“, koja im je tijekom stoljeća oduzimana. Neki su opet pretrpili užasne batine.

Vojnici, koji su u Trg došli, učiniše silnu štetu: pogazili su polja, uništili plotove, pojeli i popili sve što nadoše, tako da nije bilo kuće u selima Trgu, Polju i Muhvićima, koja ne bi bila teško osjetila tu strašnu kaznu. Naročito mnogo je učinjeno kvara, kada su vojnici lovili ljude, koje su otpremali u tamnice. Kada je brahij otišao, dali su Tržani popisati i procijeniti sve štete³, ali nitko im ih nije nadoknadio. Ta u to vrijeme bijaše gospodarom grada Ozlja tudinac grof Baćan, koji je malo mario za uboge svoje kmetove.

Ovako je općina trška došla sa svijem u podaniški odnošaj prema ozaljskoj gospoštiji, iz kojega ju izbavi g. 1848.

Od novijih događaja vrijedno je zabilježiti još sljedeće: G. 1806. radili su kod Trga od 26. aprila kroz puna dva mjeseca vojnici Alvincijeve pukovnije, krčeći otok Kanal uz plaću od 20 novč. i jednog polića vina na dan. Ovi bijahu strašna muka za Tržane, jer su im mnogo kvara činili. S toga je i župnik trški Pavao Korač zabilježio u spomenicu govoreći o tim vojnicima „a quibus nos sicut ab omni malo ita ab eisdem liberet deus omnipotens“.

Godina 1809. bila je također teška po Tržane. Dodoše Francezi u Hrvatsku, a u Trgu bude ukonačen kapetan Rafael Dessena, rođen Parižanin, sa svojim odjelom vojnika. On stanovaše u župnom dvoru, te je župniku Koraču učinio mnogo štete sa svojim vojnim drugovima. Francezi boravili su

¹ Loparić: Urbari I. 211.—219.

³ Popis kod općine trške.

² Izvornik kod općine trške. — Lopašić: Urbari I. 216.

u Trgu od 20. maja do 21. oktobra, kadno odoše, a da se više ne povrate. I elementarne nepogode snadoše iste godine tršku općinu. Od silne kiše, koja uze lijevati 26. septembra, nabujala je Kupa tako, da je 16. oktobra poplavila cijeli Trg. Šteta, nastala uslijed ove poplave, bila je daleko veća nego li za poplave g. 1792. Ovakovo kišovito vrijeme potrajalo je sve do 27. februara 1810., kadno se raspršiše magle i oblaci. Kroz cijelih 5 mjeseci nije bilo u Trgu 10 lijepih dana. I kasnije bilo je u Trgu velikih poplava i to g. 1815., 1816. 22. oktobra (kao 1809.); 1824. bila je voda čak i u župni dvor prodrla. I u novije doba poplavila je voda Trg učiniv sad više sad manje kvara.

G. 1856. 29. augusta položi župnik trški Josip Hederić temeljni kamen školi, koja još i danas opstoji. G. 1862. dovršena je gradnja škole, nu u nju nije došla škola, nego se useli župnik, a škola je g. 1863. u starom i trošnom, gotovo ruševitom župnom dvoru otvorena. U nju dolazila su djeca iz sela današnjega školovida trškoga i iz Ozlja, gdje još nije bilo škole. Učitelj dobivaše od ljudi preko 40 vagana žitka (danas jedva 6—8 vagana). Prvi učitelj bijaše u Trgu Stjepan Kovačina (do g. 1871.). Do konca g. 1873. podučavaše djecu mjesni kapelan Ivan Stišćak; g. 1874. dode učitelj Marko Kovačević, g. 1875. Josip Živković, koji g. 1878. pođe učiteljevati u Ozalj. G. 1878. imenovan je učiteljem Josip Debeljak, koji je ali do konca maja učiteljevao u Ozlju, a kad se je župnik Marković preselio u novi župni stan u Ozlju, preseli se i učitelj Debeljak u Trg, gdje još i danas uspješno radi na polju prosvjete naroda.

* * *

Župa trška. Kako smo jur spomenuli, opstajale već g. 1334 župa u Trgu („de Foro“), a tada bijaše župnikom kod crkve Svih Svetih u Trgu pop Leonardo, dočim je župnikom kod sv. Vida u Ozlju bio pop Ivan. Župnici trški bili su sve do XVII. vijeka glagolaši. Sačuvalo nam se je nekoliko imena ovih hrvatskih svećenika. G. 1456. bijaše trškim župnikom pop Ivan, a žakau bijaše Luka. G. 1501—1516. bijaše župnikom pop Benko Jakovčić. G. 1501. bijaše uz popa Benka ondje i kapelan Ivan i Mihajl gracijan.¹ Pop Benko umro je g. 1516., a pokopan bi u crkvi trškoj, gdje mu grob pokriva kamen-ploča, na kojoj bijaše isklesan kalež s pliticom. Naokolo je nosila glagolski napis, od kojega se danas već gotovo ništa ne vidi. Napis je glasio: „V ime božje . . . leži gospodin . . . let . . . Benko Jakovčić plebanuš vsih svetih.“ Toliko se je dalo prije kojih 50—60 godina pročitati.² Od daljnjih trških župnika spominju se g. 1580—1596. pop Matija Maričić, g. 1632—1642. Petar Togunac³, g. 1633. Viško Plešić, 1649. Josip Togunac. Svi ovi bijahu glagolaši. G. 1650—1668. spominje se župnikom trškim Ivan Culibrka, g. 1674—1690. Ivan Mužinić, g. 1692—1706. Petar Iffčić i kapelan Ivan Fumić (1706.), g. 1730. Franjo Hrnčević, g. 1759. Franjo Hobeker, g. 1783—1788. Marko Hegedić, g. 1788—1823. Pavao Korač, g. 1823—1859. Stjepan Hederić, koga g. 1859. naslijedi Mihajl Marković. Taj bijaše zadnji trški župnik. Još g. 1668. bila su u Trgu 3 glagolska i jedan latinski misal, no već g. 1683. bila su tamo samo dva glagolska misala. Iz vizite kanoničke, koju je g. 1668. obavio kanonik i arcidjakon gorički, Ludovik Vukoslavić, poznato nam je koješta zanimljiva. Župna crkva bila je zidana. Glavni oltar bijaše Svih Svetih, a uz ovaj bila su još B. D. M. navještenja, Spasitelja i novi oltar sv. Fabijana i Sebastijana. Crkva bijaše dosta prostrana, sakristija i svetište bilo je svodeno, a ostali dio crkve imadaše drveni strop. Zvonik bijaše drven, a u njem su bila dva zvona. Župa nije imala matica. Župna kuća bijaše sasvim nova. Župnik imao je 7 rali zemlje u Ključu, 2 rala u Podbrežju, 2 preko Kupe, koje je dao knez Petar Zrinski za one zemlje, što ih je uzeo crkvi. Župnik imao je 5 kmetova po imenu Duš. Župnikom trškim bijaše tada mladi i vrli svećenik Ivan Culibrka, koji je ujedno administrovao župu ozaljsku. Školnika nije bilo. U Trgu bila je još i novosagrađena zidana kapelica sv. Katarine, u kojoj postavi oltar Katarina Mihalić, udova Baltasara Babonošića. Kapelica sv. Katarine imala je 100 for. imetka, što ih je dobila iz ostavštine nekoga vojnika, ubijena u ratu, koji je pravo raspoložbe ostavio kneginji Katarini Zrinskoj, koja je onda njegov imetak dala istoj kapelici.⁴

Patronatsko pravo nad tom župom vršilo je tada vlastelinstvo ozaljsko, koje si je već vrlo rano to pravo prisvojilo, ma da privilegij bana Mikca od g. 1329. to pravo podijeljuje općini trškoj.

¹ Starine IV. Popis župa.

² Kukuljević: Nadpisi.

³ U jednoj listini od godine 1636. spominje pop Petar Togunac plebanuš trški, svog pastorka

Petra Horvata. Po tom je morao Togunac biti oženjen prije nego bijaše zaređen.

⁴ Kanoničke vizite u dioeces. arhivu biskupije zagrebačke.

U Trgu žive predaja, da su nekoč Tržani imali pravo između 12 svećenika jednoga birati za svoga župnika. Točno ne možemo reći, kada si je ozaljska gospoštija to pravo prisvojila, nu može se naslućivati, da se je to vrlo rano dogodilo, za cijelo već u XV. vijeku, kada ima nebrojeno slučajeva otimanja sloboda slobodnim plemenskim općinama po silnoj feudalnoj gospodi.

Spomenuti Ivan Culibrka bijaše prvi župnik trški, koji je počeo upravljati i ozaljskom župom. Sve do njegovih vremena imala je ozaljska župa svoga posebnoga župnika. Za Culibrka sjeđinjene su te dvije župe u jednu, te se već g. 1664. pišaše Culibrka „plebanuš Svih Svetih u Trgu i sv. Vida pod Ozljem“. Župa sama zvala se je trškom sve do najnovijega vremena.

Sto godina iza Culibrka bila je trška crkva u vrlo lošem stanju. Kada je onamo g. 1783. došao župnik Marko Hegedić, našao je crkvu gotovo zapuštenu: zidovi bijahu slabi, krov je curio, drveni kor je bio trošan. Na svakoj strani crkve bio je mali drveni tornjić, a u oba 2 zvona. Glavni oltar imao je sliku Svih Svetih i sprijeda kip B. D. M. žalosne; mali oltari bili su posvećeni sv. Nikoli i B. D. M. (Blagovjest). Svjetiljka u crkvi bila je limena. Kaleža bijahu tri, dva srebrna i jedan bakreni; monstrance nije našao, nu doskora dobi crkva na dar jednu monstrancu od grofice Nothburge Petazzi, rođene grofice Lichtenberg.

Hegedić učinio je mnogo za svoju župu i crkvu. Nabavio je mnogo toga, a svojim vlastitim troškom i mukom zaveo je u Trgu i Ozlju trivijalnu školu. To je dakle prvi trag školi u Trgu. Kako se vidi, Hegedić je svim silama prionuo na rad za dobrobit svoje župe i bio bi za cijelo mnogo toga izveo, da ga g. 1788. ne pokosi smrt. Njega naslijedi 1. marca Pavao Korač. On popravi župni stan i crkvu, g. 1791. kupi za 40 for. orgulje a g. 1792. presvođena je crkva. Za popravke crkve doprineseo mnogo Disma Jelačić, Ljudevit Bušić i Stjepan Peharnik, kanonik zagrebački. G. 1795. počeoše graditi novi toranj, koji bude dovršen g. 1799. U nj su postavljena dva zvona, a za treće učinjeno je mjesto. Slijedeće godine 1800. postavljena je na toranj jabuka i križ.

G. 1859. 14. augusta u 1/2 10 prije podne udario je grom u župnu kuću, ali nije učinio nikakove veće štete. Samo srećom ostade župnik, koji se je nalazio u kući, neozlijeden. Župnik Hegedić, koji je župnikovao u Trgu od 4. oktobra 1823., predade župu tršku g. 1859. 2. novembra Mihalju Markoviću, koji se g. 1878. preseli u novi župni dvor u Ozalj, koji je upravo na izričnu molbu Markovićevu građen u Ozlju a ne u Trgu. Od tada zapušten je stari župni dvor u Trgu, jer je škola došla u današnju zgradu, a i stara župa trška uze se doskora i službeno nazivati ozaljskom.

* * *

Slobode i uredjenje općine trške temeljile su se u staro doba na privilegiju, što ga je općini trško-ključkoj podijelio ban Mikac Prodanić g. 1329., a koji su kasnije potvrdili neki banovi i herceg Stjepan. Što je od tih sloboda preostalo do polovine XVII. vijeka, vidjeli smo kod urbarskih prilika, nu sam urbar ne spominje u potanko uredbe općine trške. Na čelu općine stajao je uvijek „rihtar moye brathye plemenityh purgarow Therskyh“, a njemu o bok bijahu starješine i birići. Starješine bijahu dva, jedan u Trgu, a drugi u Polju; svaki od njih čuvao je ključ od imovne blagajne i općinskoga hisa, u kojem je bilo svake godine po 15 vjedara vina. To vino pilo se je kod obnove glavara i kod svakoga općinskoga rada, tako da se nije od njega ništa prodalo niti je što preostalo. Sudac, starješine i birići zvali se glavari, a bijahu domaći ljudi, koji su se birali svake godine o novom ljetu. Taj dan sabrali bi se Tržani u jednu kuću i tamo bi se obavljao izbor glavara. Najprije bi stari glavari položili svoju čast, što se je obavljalo simbolički polaganjem ključeva i puške na stol. Iza toga obavio se izbor, a navadno bi se stari glavari ponovno izabrali. Kod ovih izbora sudjelovahu u velikom broju i žene, a navadno bijaše sve na njihovo! K izboru imali su trški brodari donijeti 12 funta mesa, dva velika hljeba i dva velika barila vina. Uz to popilo se je još jedno vjedro općinskoga vina. Sastanak taj, na kojem se je obavljao izbor glavara, zvalo se je „božja večera“. Uz glavare izbirali su se svake godine i općinski brodari i lugari.

Sudac sa starješinama i birićima ubirao je porez, a uplate bilježio je na rovaš, pošto nije nijedan umio čitati ili pisati.

Općina trška imala je već u staro vrijeme svoj „općinski pečat“, „pečat bratinsku“, „pečat purgarsku plemenitu“, koji je čuvao rihtar i stavljao na pisma, koja su sadržavala kakav pravni posao, sklopljen u općini trškoj. Pisma pisana isključivo hrvatski, koja o tom rade izdavaše sudac sam, ili stranke u svoje ime, a pečat na njima bijaše samo u svrhu vjerodostojnosti i potvrde pravnoga posla „pod pečat našu plemenitu i tvrđnost“. Svaki takav pravni posao, koji se je

ticao naročito nekretnina, koje kupiti ili primiti u zalog bijahu ovlašteni najprije općinari trški, sklapao se „u klupah naših plemenitih v Trgu po našem zakonu plemenitom“ „po zakonu purgarskom v klupah naših purgarskih v Trgu“. Dakako svaki ovakov čin morao se zbiti odobrenjem općine „prez vsakoga prigovora“. Pisci ovakovih općinskih pisama bili posebni općinski „dijaki“ (pisari) ili pak župnici trški. Tako čitamo u jednoj listini trškoj od g. 1580. „y ja pop mathe Maričić ki to pisah pod pečat bratinsku“. g. 1587. „i Myklous djak Perych kj tha lyzth napisza“. g. 1602. „i ja Andras djak Myhanouich ky tha lizt napyszah.“ g. 1664. „Ivan Culiberka plebanuš ki ta list napisah na prominu jedne i druge strane“.

Kao primjer dodajemo jednu općinsku ispravu od g. 1587.:

Ja Syme Skerlacz buduchy wa to wryme ryhthar moye brathye plemenytjh purgarrow Therskyh, na znanye dayem wzym kym ye dozthoyno, a nawlaztjto gozpodj offezyalom grada Ozlia i oztalym wzake werzte dozbym i plemenytjm lywdem, kako prydosse predame i pred oztalw moyw brathju nas zuzed postowany Steffan Speletjch zyedne ztrane, a z druge ztrane plemenytj knez Mykula Sarko, prozechy mene i moye brathje obydwj ztrany, da byh meyw nymy iednw prawyczw i pogodbw wehynly za dwgh, cha ye Steffan Speletjch zadwsyl ze byl pri rechenom knezw Sarkw, i wydjussy i ogledawsy meyw nymy praw rachun, naydozmo meyw nymy owako, da ye Steffan Speletjch oztall dusan knezw Sarkw na 80 kr. broyech dwkathow ozamnayzt Kr. ozam x. 1. cherny, za ky dwgh Steffan Speletjch, nemogwehy ga drwgy platjtj, dal ye Steffan Speletjch knezw Sarkw iedan kwz zenokosse zwoga della, cha ye od Hrjpanjche zenokosse med zenokossw Kaburychew i Gergura Gepychia na tri kozche za dwkatow sezth na kr. opech drugi kuz zenokosse zwoga della na branychah polagh Bolchewyche na chetjre kozche za na kr. f deweth, daye wzega za na kr. f. petnadezte, tako i podach zazlogh, da rechena dwa kuza zenokosse recheny knez Sarko ima i lada on i oztanak nyegow wechnym zakonom wolny wszwatj, radowatj, prikazati, prodati i za dwsz oztawytj, i znamsy tho wanka, ako by tko imanye v ko godj doba na prodawy poslo, da ze ymayw ponwdj ony, ky szw naywolnysy, tko ye to Hrjpanych i Speletjcha oztanak, a i one trj dwkate kr. 8 X. 1. kj ozta dwsan Steffan Speletjch, dokonyazmo meyw nymy, da Steffan Speletjch ima ta dwgy platjtj o nowyny vynzkoy knezw Sarkw musthom, prythom na owomu byly zu i na aldomasw polagh mene; dobry i posthowany lyudj nayperwo Iwan Mozwrych, kj na tho boga moli i zagowor poztawy, kj by v chem neztall ily tho pogoworyll, da zaoztaye gospodinu milostivom w byrsaghw grjwan 25, imynye da gwby, brathye vina eb. peth, drugo Iwak Skerlaz, 3. Iua Vjchalych 4. Iwan Franych i Myklous djak Perych, kj tha lyzth napjza na prosnyw moyw i oztalle moye brathje u klupch nassyh purgarzkjh pod pechath nassw nauadnu purgarzku, perwy dan 9bra leth 1587. Idem qui supra Nicolaus mp.

Najstarije nama poznato pismo, koje je nosilo pečat,¹ općine trške potječe iz g. 1580., makar da nema dvojbe, da se je općina jur i od prije služila svojim posebnim pečatom i to onim, koji nam se je sačuvao na jednoj hrvatskoj ispravi od g. 1587. Osim ovoga poznata su nam još tri novija različita pečata općine trške. Jedan na ispravi od g. 1602. i ovome sličan nu manji od g. 1604.² Pečat od g. 1602. ima istu figuru u polju i isti napis kao onaj od g. 1604. nu samo manjka naznaka god., koja se na onom od g. 1604. nalazi. Pečat pako od g. 1587. koji je za cijelo najstariji, nosi štit, a u njemu ključ. Napis mu je slabo čitljiv, razabrali se može samo + . S TERGH Taj pečat je nešto manji od onoga od g. 1604. U XVIII. vijeku rabila je općina trška još jedan manji pečat.³

Tako bijaše nekoč. Danas čuva općina samo svoja pisma i pečatnik od g. 1604. kao dičnu uspomenu na prošla vremena.

Trg čini danas posebnu imovinsku općinu, u koju spadaju sela Trg, Polje i Lukšić selo. Na čelu joj je na tri godine biran imovinski odbor s predsjednikom, koji gospodari s imetkom imovinske općine. Imetak imovinske općine sastoji od nešto preko 800 rali šume, 16 rali sjenokoša i 150 rali paševine. Šume stoje pod upravom kotarskoga šumara, a imovinski odbor ima samo prodaju trave iz sjenokoša, paševine i žir.

Tržani s ponosom, ali i žalobno spominju, da je i šuma Lug, što se pruža u ravnici između

¹ Prijepis XVIII. vijeka kod općine trške.

³ Ibidem.

² Priopćen u Vjesniku hrv. arheol. društva. Nova ser. I. str. 133.

Kupe i kotarske ceste, bila nekoć njihovo vlasništvo, koje da im oteo grof Bačan gospodar Ozlja. Pripovijeda se, da su ljudi Lug haračili, a s toga predaše ga glavari grofu Baćanu, da ga čuva. Kad je za nekoliko godina Lug ponarasao, a izabrani bili novi glavari, otputiše se ovi do grofa, da mu zahvale na čuvanju, i da primu natrag Lug, kojim bi sami gospodarili. Kad grof doču njihovu želju, reče im, da je Lug njegovo vlasništvo. Tako se priča, nu u istinu moglo bi drukčije biti. Već prije god. 1642. uzeše im Zrinski šumu „pri Lugu“, ¹ koja je za cijelo istovjetna s Lugom, što ga Tržanima tobož ote grof Baćan.

Sl. 108. Pečat općine trške.

E. Laszowski.

¹ Lopašić: Urbari I. 216.

NEKOLIKO BILJEŽAKA O CRKVI B. D. M. U ŽAKANJU.

U karlovačkom kotaru, a općini ribničkoj desno uz cestu, što vodi iz Karlovca u Metliku, na oplazu brijega stoji župno selo Žakanje s crkvom B. D. M. U Žakanju bijaše nekoč i stari plemićki dvor sa prostranim vlastelinstvom, ali danas tomu dvoru, koji bijaše na kat sa dva krila, sjevernim i zapadnim, nema više traga. Do temelja ga razrušise, a materijal upotrijebiše za šlunčenje ceste. Od dvora stoji samo komad zida, kojim bijaše ograđeno dvorište, s lijepim kamenitim portalom ulaza, a unutra u negdašnjem dvorištu zidan je bunar, kako vele 80 hvati dubok. Imanje žakanjsko bijaše nekoč pristojalište grada Ribnika, te je s ovim dijelilo sudbinu do god. 1683. Te naime godine založi grof Adam Zrinjski imanje Žakanje, Zaluku i Kohanji Vrh (danas Kohanjac) kapetanu Stjepanu Sily-u i ženi njegovoj Dori Gubaševačkoj za svotu od 3500 for. Potomci Silijevi držali su Žakanje sve do pod izmak XVIII. vijeka. Od ovih prede na porodicu Benića, a napokon na porodicu Tomašića Kovanskih. Dok je ovako nestalo stare kurije žakanjske, ostade stara crkva B. D. M., koja se spominje već god. 1558. u propisu i procjeni imanja kneza Stjepana Frankapana ozaljskoga. Tada ta crkva nije imala groblja, a procijenjena je na 3 marke.¹ Crkva žakanjska spadaše kao kapela pod župnu crkvu sv. Ilije u Lipniku ili, kako starija pisma vele, u Ribniku. Tekar od g. 1789. je Žakanje sijelo posebne župe.

God. 1668. zabilježio je kanonik Ludovik Vukoslavić u svojoj viziti arcidjkonata goričkoga, da je kapela B. D. M. u Žakanju velika i zidana, a veća i od same župne crkve ribničke. Crkva i sanktuarij imali su strop od dasaka, koji bijaše lijepo naslikan. Zvonik bijaše zidan, a u njemu dva zvona. U crkvi su bila tri nova lijepo izrađena oltara i to veliki B. D. M., te dva mala Sv. Stjepana mučenika i sv. Jurja. Sakristija bijaše sa sjeverne strane. Crkva je imala tri srebrena kaleža.

Glavni oltar dala je bila postaviti Suzana Komornik god. 1664. Napis u kapitalnim slovima, koji je nekoč stajao na tom oltaru, glasio je:

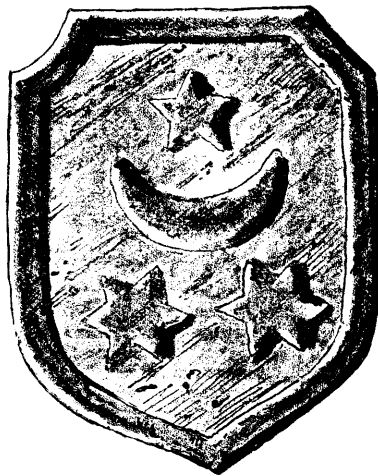
Ov oltar vchinila ye nachinit

¹ Izvornik u kr. ugar. drž. ark. u Budimpešti: N. R. A. fasc. 1645. Nr. 22.

plemenitha i dobro rogena gozpa Suzana Komornik na diku y hvalu gozpodinu Boghu vzemoguchemu y na postenie blasene y praezlavne diviczae Mariae nebezke kraliczae a zvoyoy miloztivnoy gozpe pod Boghom naivechoy patronussiczae y vzagdar miloztivny pomochniczae a za dussu szvoyu y szvojeh predrageh staryeh y mladeh 1664.

Ista ova Suzana Komornik, darovala je žakanjskoj crkvi s ebreni kalež, na kojem bijaše urezano: SUZANA : KOMORNIK : DALA : JE : OV : KELECH : OLTARU : SV : STEFANA : 1662.

Crkva žakanjska održala je svoj stari oblik do nedavna. Unutra imala je ožbukani strop, a osobito karakteristična bijahu mala vrata crkve

Sl. 109. Kamen sa grbom u staroj crkvi u Žakanju (kotar Karlovač).

na južnoj strani. Vratnice bijahu kamenite i lijepo isklesane u gotskom slogu. Bez dvojbe bijaše to djelo XV. vijeka. Desno uz glavni oltar bile su u zidu dvije udubine, koje su imale kamenite okvire u gotskom slogu. Iznad ovih u sredini nad okvirom bijaše isklesan obrubljen štitić (sl. 109), kojemu je gornji lijevi ugao bio odsječen, a desni unutra uvinut. U njem vidile su se dvije šesterotrake

zvijezde, postavljene jedna do druge, iznad ovih bijaše polumjesec, okrenut rogovima gore, a nad ovim lebdila je manja peterotraka zvijezda.

Čiji je to bio grb nije nam poznato.

Svih ovih starina nestalo je prigodom obnove crkve. Prije nekoliko godina porušena je stara crkva do temelja, a da ju zamijeni nova, vrlo lijepa i mnogo veća i viša od starije.

Izvan crkve, naslonjena su bila o zid sanktuarija četiri nadgrobna spomenika od kamena.

Prvi spomenik kamen-ploča dole na uglove, a gore krivuljasto zašiljena, ima gore uklesan križ, a ispod njega napis:

TUMULUS
MAGNIFICI DOMINI
IOANNIS de BENICH
CAES . REG . SUPRAEMI VIGIL . PRAEFECT
DIE
XXVII . MARTY ANNO DÑI MDCCCXXI
AETATIS VERO SUAE XLVI
PLANGENTE UXORE ROSALIA
PIE IN DÑO DEFUNC .
CUI
BONAM AC PERENNEM MEMORIAM
COGNATUS EIUS
DÑUS PAULUS BENICH
HOC MONUMENTUM
POSUIT

Drugi spomenik ima podnožak, a s gora troglasti nastavak, u kojem je uklesano božje oko. Nosi sljedeći napis:

SP̄BLIS AC PR̄VLLIS
DN̄VS
FRANC . PETRVS TOMASSICH
I . COTT̄VS ZAG . DIST . V . IVDLIVM
ET TAM HVJVVS, QVAM ET COMP . I . I
COTT̄VM AC VNIVERSITATIS N . C .
TUROPOLYA ASSESSOR
OBIIT DIE 29. AVGVSTI ANNO 1845.
AETATIS SVAE 59.

Ispod napisa je koso postavljen križ, a preko njega grančica.

Treći spomenik je kamen-ploča, s dola ugлата, s gora sferički zaobljena sa napisom:

PREŽALOSTNA DĚCA | NA USPOMENU
MILOJ MAJKI | ANTONII PLEM. TOMAŠIĆ |
RODJENOJ VERWOGA | PREMINUVŠI 11.
VELJAČE 1861. | U 80. GOD. SVOGA VĚKA.

Četvrti, po veličini i obliku jednak predašnjemu, ima napis:

FRANJO SAVERIJ PLEM. | TOMAŠIĆ | C.
KR. ČETNIK OGULINSKE | GRANIČARSKJE
PUKOVNIJE | UMRO DNE 7. RUJNA 1861. | U
42. GOD. ŽIVOTA SVOGA-

Kamo su postavljeni ovi spomenici iza obnove crkve, nije nam poznato, nu bit će, da su opet uzidani izvan crkve u zid.

E. Laszowski.

STRIDON I ZRINJ.

Jamačno će svak, tko se malo izbliže bavio pitanjem o rodnom mjestu sv. Jeronima, vidjeti, da sam izrađujući svoj članak „Stridon i Zrin“ poznavao od prilike onu literaturu, koju navodi učenjak naš Fr. Bulić u citiranim djelima. Kako sam došao do ideje, da je Zrin stari rimski Stridon, o tome je govora u radnji samoj. Ta je ideja u meni nikla bez ikakih drugih izravnih utjecaja, što lako može svak vidjeti iz mojega dokaznog materijala i obrade njegove.

Ova je radnja bila već doštampana u mjesecu julu t. g., kad će meni prof. Šrepel jednom uz put, da je u Danici od 1843. god. našao istu ideju, koju i ja obrađujem. Bilo je to upravo mjesec dana prije, nego što je izašla Šrepelova bilješka o tom ilirskom članku u Lisku ovogodišnjega Vijenca br. 45.

Iz Danice članak očito nije poznavao ni Fr. Bulić, jer bi me bio na nj upozorio, kad sam mu ono prošle zime u pismu saopćio svoju ideju i prikazao u glavnome nacrt svoje studije. Pročitavši članak Danićin odem uredniku „Vjesnika hrv. arh. društva“ prof. Brunšmidu, pa mu pripovijedim, što znam novo o Zrinu. Kako ovaj broj nije bio još čitav izštampan, mi se složimo, da napišem svomu članku o „Stridonu i Zrinu“ ovaj Dodatak, u kojem evo donosim od riječi do riječi s pravopisom originala članak iz Danice od god. 1843. br. 25. Nešto o rodnom mjestu svetoga Jeronima (Hieronyma).

Mnjenja spisatelja o rodnom mjestu ovoga ćarkvenoga učitelja jesu različna. Jedni kažu, da se je u Dalmaciji, drugi da se je u Ugarskoj, a tretji opet da se je u Istri rodio; nu budući da do sada još nijedan svoje mnjenje bĕlodano dokazao nije, zato se usudjujem i ja nešto o tom predmetu polag mojih slabih silah progovoriti, ne bi li time k njegovom izjasnjenju što god doprineo.

Polag Klaudia Ptolomea Alexandrinskoga¹ nalazio se je u Liburnii grad Sidrona, iliti Sdrinja, koj je u krajobrazu istoga spisatelja daleko od mora bio, to jest na sĕverno-iztočnoj strani prama staroj Dalmaciji i blizu medje od Panonie.

Isti sveti Jerolim sám je očitovao, da se je rodio u gradu *Stridon*, koj je bio od Gotah porušen i koj se je nalazio na medji od Dalmacie i Panonie.²

Grad Sdrinj ili Sdrigno jest današnji Zrinj, koj se nalazi u drugoj banskoj graničarskoj Regimenti, na granici od Turske Horvatske i koj je bio nĕgda vlastitost knezah Zrinjskih, koje su starinski taljanski spisatelji zvali *Conti di Sdrigno*³, što dokazuje prilika Nikole Zrinjskoga, koja se je nedavno našla u Italii sa slĕdećim podpisom: Ovo je prava prilika presvĕtloga i prehrabrenoga gosp. Nikole Šubića kneza od Sdrinja.⁴

Prečastni gospodin Ivan Kapor, Dalmatinac, svĕdoči, da se u Bollandistih nalazi upisano: da se u Sdrinju iliti Stridonu nahodi grob Eusebia, otca od svetoga Jerolima.⁵ Dolći sa više spisateljah potvrđuje takodjer, da je *Sdridon* on isti grad, koj Ptolomeo Sidrona imenuje.

U zemljopisu rečenoga Klaudia Ptolomea, prevedenom na taljanski jezik od M. Ivana Malombra, stoji na listu 124. slĕdeće: „Sidrona, domovina svetoga Jerolima; drugi zovu ovo mĕsto Stridona, narod pako Sdrinjo, a drugi opet Strigo.“ — Osim ovoga grada ne nalazi se nijedan drugi istog imena u rečenom Ptolomeu, a i u nijednom drugom starom spisatelju, na koliko nam je znamo; samo netrĕba uzeti Strigo za Strido, jerbo Strigo nalazi se u Ugarskoj u saladskoj varmedji, ali ovaj Strigo (pogrješno: Sirigo) već iz toga ne može se uzeti za domovinu svetoga Jerolima; jer je daleko od dalmatinske medje.

Budući dakle isti sveti Jerolim, kako smo gore rekli, očituje, da je rođen na medji od Dalmacie i Panonie, a grad Sdrinj iliti Stridon nalazio se je u Liburnii, spadajućoj u ono vrĕme pod rimsku Dalmaciju, i stajao je na medji od Panonie: zato nije dvoumiti, da se da-

našnji Zrinj uprav na onom mjestu nalazi, gdje je stajao negda stari grad Sdrinj iliti Stridon; jer i položaj i zvuk imena to dokazuju, što sasvim obelodanjuje sveti otac papa Varban (Urban) VIII., koj u učilištu slovinskom u Loretu ustanovi zavedenje (Stiftung) za jednoga odhranjenika od okruga stridonske biskupije, koja se je, kako isti otac papa Varban VIII. očituje, nalazila uprav u turskoj Horvatskoj u Bosni (Croatia Turcica in Bosnia), a baš u ono vreme stajao je vas okoliš od Zrinja pod turskom vlasti. Ako još k tomu dodamo, da se i u rimskom breviaru, koj je (kao što je svem svetu poznato) osobito što se domovine Svetacah tiče, sasvim istinito i duševno izradjen, upisano nahodi, da je Dalmacia otačbina sv. Jerolima: tko da dvoji još dulje, da je sadašnji Zrinj ono mjesto, gdje se je sveti Jerolim rodio (pogrješno: radio)?

A. iz S.

Mjesta označena brojevima 1—6 popraćena su citatima. Vrijedna mi je bilješka 3, jer potvrđuje moju slutnju izrečenu u mojoj studiji na str. 92, gdje velim, da nema sumnje, da bi se našlo još izvora, u kojima se Zrin zove Zdrin¹. A i spomenuto mjesto za pitomca iz okruga stridonske biskupije, što ga je osnovao papa Urban VIII. u slovinskom učilištu u Loretu, može se držati novim prilogom mojemu dokazivanju. Zanimljiva je bilješka, koju je tomu članku napisalo uredništvo Danice. Ono drži, da je „izpitivanje ovo od neizmjerne znamenitosti za Slavjane u obće, a za južne Slavjane napose; jer čim nam za rukom podje pokazati, da je bio sv. Jerolim Slavjan, razrješit će se i velevažna zagonetka o narodnosti starih Ilirah.“

Mi danas u tom zanosu ilirskom uživamo i praštamo Ilirima take rodoljubne želje. Ponavljam riječi prof. Šrepela, da one „lijepo pristaju vedromu optimizmu ilirskom.“

Sad bi nas samo zanimalo, tko je taj A. iz S, iz čijega pera onaj Daničin članak potječe. Prof. Klaić misli, da se dr. Gjuro Augustinović — iz Senja ili Slunja? — mogao zanimati za ovaka rodoljubna pitanja, premda je bio po zvanju svome liječnik.

Dr. Josip Florschütz.

Danica od god. 1841. u br. 27. piše, da se spomenuta slika Nikole Šubića Zrinskoga našla u Vicenci baš te godine 1841. u jednom dućanu. Pod slikom se čita: La vera effigie dell' illustrissimo et valorosissimo Sign. Nicolao conte Subis di Sdrigno, supremo cesareo

nella gran fortezza di Seget, ave finalmente fù da Turchi amazzato, et preso il luoco alli 7. di Settembre 1566.“ — „Doba, u kojoj je taj obraz na svjetlo izišo, pada u god. 1567. Dakle samo nekoliko mjeseci posle njegove slavodobitne smerti!“ dodaje pisac R...n.

*

IZVJEŠTAJI MUZEJSKIH POVJERENIKA I PRIJATELJA.

1. **Nadkrižovljani**, 20. svibnja 1902. — Mjeseca veljače o. g. dao sam rigolati svoj vinograd u Đurđevcu, koji se nalazi pri »Kostanj brijegu«. Taj vinograd — tlo je pjeskovito — po pripovijedanju moga oca, prvi put je zasaden oko g. 1840. Prije se nalazila tamo šikara, obraštena niskom brezovinom, leskovinom, borovicom, što obično raste na pustom tlu.

Radnici, u dubljini oko 80 cm, našli su jedno kameno oruđe — valjda sjekiricu, koja je vrlo davno morala dospjeti ovamo, a koju poklanjam arheološkomu muzeju.

Sličnih predmeta nalaze seljaci pri otkapanju zemlje i kod sv. Ane, selca općine Virje. Tamo se po pripovijedanju nalazila gradina; vide joj se tragovi jer se na zaravanku nalazi razbijenih opeka. Nađene predmete neuki seljaci uništuju. Bilo bi dobro tamo odaslati čovjeka, koji bi ljude podučio, da slične predmete predadu kojemu uredu, da ih se odašalje u muzej.

Meni je zvonar svetojanski pripovijedao, kada je vidio kod mene ovu sjekiricu, da je baš sličnu, samo veću s luknjom iz istoga kamena, imao u rukama i da su ju jedva na nakovalu razbili.

Sa veleštovanjem

Baltazar Bažulić, upravitelj župe.

2. **Ogulin**, 18. srpnja 1901. — Moj rođak Karle Salopek kbr. 49. iz Skradnika (Josipdol), poduzetnik je jedne ceste kod Bosiljeva. Prigodom prekapanja zemljišta za cestu iskopao je jedan lonac, pokriven ravnom pločom kamena. U loncu se našlo nekoliko predmeta iz žute mjedi, a biti će valjda ti predmeti iz »la tenskoga« doba. Lonac i ploču netko mu je oduzeo i poslao navodno u Zagreb, a predmete je Salopek uručio meni, a ja sam ih opet uručio g. Šabanu, koji će Vam ih i poslati. — Salopeka sam uputio, da sve što nađe meni uruči, jer držim da tako ne će ništa propasti od nađenih predmeta. — Ovo je nađeno kod gradine Bosiljeva.

Sa veleštovanjem

Juraj Božičević, filozof.

3. **Otočac**, 24. veljače 1902. — U Crnom kalu kod Vlačkoga polja, gdje se kopa tunel za odvod

vode iz Vlačkoga polja, uputili su me ovdješnji žitelji na jednu špilju (pećinu), kroz koju će tunel prolaziti, da u toj špilji ima kostiju od ljudi. Uvukav se sa još jednim čovjekom u ovu pećinu i spustiv se do 15 m. duboko sa svijećom u nju, nisam mogao ništa naći. Kada sam se odavle vraćao kući u Otočac preko Bjeljevina, ležećih med Vlačkim poljem, Kompoljem, Švicom i Ponorima, vidio sam tragove japodskih naselbina. Petar Stojanović iz Turjanskoga pripovijedao mi je, da tamo ima na brežuljku jedna gradina, kojoj su zidovi visoki 6 m., 40 m. dugi, 20 m. šir. U njoj da je on našao dva mlina ili žrvnja i odnio kući, gdje i danas dobro melju žito. Današnja kapela u Turjanskom bila je također stara neka zgrada, koju su onamošnji žitelji preuredili i za crkvu napravili, te se služi tamo češće misa.

Pred kratko vrijeme otputio sam se na Katun ili Ržić više Čovića, gdje sam našao jedan zaravanak od po prilici 1000 m², na kojem ima komada čipića od raznoga posuđa, potječućega iz prehistorijskoga doba.

Sa veleštovanjem

Mate Brajković.

4. **Sisak**, 1. rujna 1901. — Nadam se, da ste se povratio, stoga Vam javljam, da je jaruzalo došlo do stupova na Kupi u Sisku, ali ih još nije stalo vaditi, nego ide uz nje. Tekom 14 dana našla se je jedna stara bakrena posuda, koja je kod g. Steingassnera, a više manjih stvari, kao srebrenu žličicu, stilus i neke druge malenkosti, kupio je g. Colussi.

Sa veleštovanjem

Ferdo Hefele.

5. **Sisak**, 15. prosinca 1901. — Ovih dana bio sam kod trgovca g. Pileka, pa mi je pokazao dvije stare bronsane, ali sasvim dobro uzdržane posude i fragment od jedne kamene posude. Nadam se pouzdano, da će te posude svakako doći u naš muzej.

Sa veleštovanjem

Ferdo Hefele.

6. **Sisak**, 4. travnja 1902. — Na vaše veleštovanje od 13. ožujka o. g. čast mi je odgovoriti,

da sam se stao s mjesta po Sisku propitkivati, gdje bi se sa sjegurnošću dalo štogod starina naći. Dr. M. vitez Mlikovsky pokazao mi je u svojem susjedstvu u Novom Sisku mjesto, gdje je prije kojih 25 g. ravnatelj Ljubić iskapao sa uspjehom. Pošto je samo jedan dio onoga polja prekopan, a čovjek, bivši moj đak, pokazao mi je danas mjesto, gdje je prije 3 god. orao, pa veli, da je pod zemljom sila rimskih cigala, a i na zidine se dolazi, to daje nade te bi se dalo štogod naći. Nu sada je tamo polje za livadu ili pašnjak okrenuto i gospodar M. Antolčić dao je to polje u najam za godišnjih 10 K. Kada bi se već imalo tu kopati, morali bi s tim kao i sa ostalim gospodarima, gdje bi se kopalo, neki pismeni ugovor načiniti. U dvorištu g. Dr. M. viteza Mlikovskoga nalazi se kameni sarkofag, sada udešen za sjedalo poput kanapeja, kojemu je zadnja strana cijela sa napisom, koji ja nisam vidio, ali mi je rečeno, da je napisu sadržaj: Juliana, koja je spadala društvu djevica — stavlja bratu Titu, građanu tesaru i veteranu 7. legije ovaj sarkofag. — Ja držim, da je to već negdje zabilježeno još za vrijeme, dok je u Sisku bio kapelanom akademik g. Ivša Tkalčić, a to je prije 36 godina bilo. (Napis nije poznat, ali svakako mora da drugačije glasi. Op. urednika).

Sa veleštovanjem

Ferdo Hefele.

7. Mitrovica, 3. srpnja 1901. — Griesbach mi danas pokaza na bransanoj kaseroli iz rumske južne okolice teško čitljiv utisnut pečat, 19mm dug i 3mm šir, koji je pri opreznom čišćenju našao. Isti glasi ovako: *ARIGENVVS*. Nalazi se na ručki sa gornje strane koso dolje utisnut.

Sa veleštovanjem

Ig. Jung.

8. Mitrovica, 7. veljače 1902. — Dva sata nakon što poslah prijašnji list, javi mi jedan šegrt u šegrtskoj školi, da je kod Ice Vinkovića, ulica sv. Roka novi br. 18. na dnu vrta pri Čikasu, za rigolovanja vinograda nađen 2' duboko olovni mali sarkofag. Svršiv u 6 sati na večer školu, podoh odmah k' Vinkoviću i nadem zbilja gore spomenuti olovni sanduk, 68 cm dug, 36 cm širok i 24 cm visok; stijene 5—6 mm debele. Težina sa zaklopcem iznosi svega 55 kg. Na njemu ne ima nikakova znaka, ukrasa, pečata ili slova, koliko do sada razabrati mogoh. Upitan, da li ga želi prodati, reče da hoće. U ovom sarkofagu ne bijaše nikakvih kostiju ni predmeta, dakle je jamačno otvarau.

Srdačan pozdrav Vaš vazda uslužni

Ig. Jung.

9. Mitrovica, 22. veljače 1902. — Vrtlar Haton okrenuo je ovih dana jednu kamenu ploču, koja već odavna na njegovom pragu leži, pa je na njoj našao reljef. Kamen je skoro 2 m dug, skoro 1 m širok i 15 cm debeo. Tvrd lijep kamen, posao dosta dobar, rekao bih bolji nego mnogi iz Italije u knjigama publicirani. Prilažem nacrt, koji sam brzo narisao (1:5). Po fragmentu prednje strane toga sarkofaga može se pouzdano ustvrditi, da je bio bar 2.5 m dug, 1 m visok, a jamačno i toliko širok, dakle vrlo velik. Ima oblik arkada sa 3 polja. Prvom i zadnjem manjka polovica sa prvom dotično zadnjem figurom. U prvom polju manjkajuća osoba ogrće sačuvanoj osobi neki plašt što li. U zadnjem polju opet lijevom rukom drži strjelicu. Nemogu ta dva interkolumnija rastumačiti. U srednjem polju je velika okrugla karika, a oko nje na 8 mjesta duplo omotana tkanina. U četiri zamke te tkanine vide se 4 poprsja. Osim toga po strani neke biljke, koje nemogu opredijeliti; lišće kao lovorovo šiljasto dugo nezarubljeno, a na lozi plod kao od jabuke. Stupovi ljuskastim lišćem, dolje i gore okrenutim, pokriveni, kapiteli korintski, nad njima u trokutina glave meduzine sa zmijama i krilima. Napisa žalibože ne ima. Vjerojatno je, da je bio crvenom bojom napisan pa se isprao.

Kod Vinkovića i Španovića sam konstatirao 1 dupli i 2 jednostavna pila, 1.8 - 1.6 m, veoma čvrsto zidane, na rubu one jame, koju ja držim, da bi mogao biti amphitheater; samo mi je preveliko.

Srdačan pozdrav Vaš Vam uslužni

Ig. Jung.

10. Mitrovica, 27. veljače 1902. — Primio sam Vaše osobito cijenjene dopise od 22. i 24. veljače o. g. br. 104. i 110. te učinih sve što mogoh; ovaj put hvala Bogu uspješno, evo:

1. Kupio sam Mifkin kapitel, dobro uzdržan lijep materijal i posao, skoro cijel. 2. Kupio sam Valokov kapitel, loše uzdržan, ali posebna oblika, te ipak u takovu stanju, da je cjelokupna rekonstrukcija moguća; dakle za proučavanje posve dostaje. 3. Dao sam dovesti dva kapitela od g. dra. Jos. Fuchsa i 1 od Mareka, sva tri poklonjena, te ću ih prirediti za prenos u Zagreb. Jedan Fuchsov je dosta velik i težak, samo nešto manji od onoga, koji ste od Šijaka neke godine kupili. 4. Gamiršekove herme nijesu još izvadene; danas sam opet molio njegovoga činovnika, da ga na to sjeti. 5. Hatonov relief sam jedva danas kupio i to za 30 for. 6. Debeljak Đuro, Kuzmin ul. br. 44 i 42 ima u dvorištu zidove. Našao je zdjelu od kamena, okruglu, debelu, plitku; valjda

se u njoj mlela sol ili žito. Razlupao ju je, ali je još veći dio cijel. Hoću li ju nabavit? (Naravno. Op. ur.) 7. Vinković iskopao još 2 grobnice zidane, manju i veću: u manjoj fragment češlja od kosti, koji su polupali. Ostanke sam sakupio i dobio na dar. Onda je još našao danas prethist. utez od pečene gline, piramidalan, probušen, kao oni u Jarugama i t. d., 13 cm. u kvadratu, toliko i visok. Ovo je prvi, što ja znam, iz Mitrovice. Nijesam ga nabavio, jer je gore oštećen. Želite li ga možda? Propustio sam ga zato, da ne misle, da svaka malenkost Bog zna što vrijedi (Pa ni ne vrijedi ništa. Op. ur.) 8 Na parceli Iv. Španovića i susjeda kraj Čikasa naišli su ljudi, kako misle (već prije), na rimsku ciglanu: Pepeo, mnogo cigle, ploča i od vatre prepečene cigle. To je i vjerojatno, jer je tamo došla od valjda potrošene zemlje. Na blizu su komadi patosa (beton?). 9. Ilija Dorosulić kaže, da na sredini međ Rumskim i Jaračkim drumom na kraj mitrovačkoga hatara na Šašinačkoj zemlji ima zidová od kamena. 10. Glatz je kupio »Bajanov logor«, te će tamo kopati. Čuo je, da je jedan Srbin otvorio svod, 3 cigle debeo, pa radi užasnoga smrada opet zatrpao. Želi dobiti odatle cigle za kuću, koju će tamo zidati a i vinograd će saditi. Sadar, upravitelj kaznionice je tamo već prije dosta kamena vadio, a ima ga tamo još! 11. P. Glatz ima u svom podrumu 2 zida i 1 poprečni, onda još jedan preko dvorišta. Imao je napis sa 4 reda slova, 40 cm. u kvadratu po prilici, ali ne može da ga nađe! Tražeć taj, nadem ja drugi, naime gornji fragment are posvećene Jupiteru, koju mi je darovao za muzej.

Uz prijateljski pozdrav veleštovanjem

Ig. Jung.

11. Mitrovica, 4. ožujka 1902. — Potvrđujem primitak velecijenjenog dopisa Vašeg od 1. o. mj. br. 125. i naputnice sa svotom od 80 kruna.

1. Relijef od Hatona poslat ću, čim uzmognem; bio sam već danas kod stolara, ali mi ovaj reče, da rade uzmem tesara, koji odmah ima ljude na raspolaganje. Sa radnjom relijefa biti ćete jamačno zadovoljni, osobito figure su pomnije izradene, a pri stupovima i okrajcima kao da je drugi pomagao. 2. Za nabavu starina vidim, da je od svega najvažnije, da što moguće više zalazim na samo lice mjesta; sve drugo je samo nuzgredno. Ta mnogi ljudi niti neznaju prosuditi, što imaju, pa vele »ništa« gdje ima ipak »išta«, a kadkad i zanimiva, kako mi se to prekjučer u subotu oko 5 sati pred večer desilo. Imadoh Gumpla u Palanki nešto naknadno zapitati i smotrim preko plota u Bauevrom novokupljenom dvorištu »mjeru« od ka-

mena raspolovljenu. 3. Fragmenat Glatzove are naden je, kako naknadno doznajem, g. 1892. pri gradnji njegova podruma. Onaj drugi napis žali-bože još se nije našao. 4. Hartmann u Palanki našao je prošle jeseni desetak zidanih raka od ploča (većim dijelom dječije) u svom vrtu. Od predmeta bilo je samo 6 vrčića; tri polupaše djeca, a tri dade meni na dar, te ću jih zgodom poslati. 5. Na skoro ću kolima i u naše polje na istraživanje. Ustanoviti ću 1. posve točno put u Fossis; sada sam već posve siguran za pravac, samo da izmjerim. Mnogi ga dobro poznaju na svojoj zemlji; 2. vodovod kod Katanca; 3. pregledati ću Glatzov Bajanov logor i kamen tamo (od prije) iskopan; 4. zidine u Šašinačkim livadama na našoj medi; 5. mjesto nalazišta naših miljokaza; 6. »Humku«; 7. kod Petkovića mlina ima zid od kamena ravan oko 100 m. dug. Izvaden iz njega po Debeljaku prije već 60 hvati kamena, a ima ga još puno. 8. Kod Čović mlina na Gumplovoj livadi oveća zgrada, (poblize u posebnom ovdje priloženom izvještaju. S vremenom ću i na mandeloškoj strani vodovod uvesti na nacrt; vidi se dobro. Manjkajuće nacerte o Mitrovačkom polju, koji su mi tom prilikom potrebni, već sam jučer u našoj gruntovnici prerisao.

Kada ima materijala, onda ima i veselja, onda ne žalim truda.

O amphori Bauer-Nikolić (Kutuz) još ovo: Bauer ju je meni (na molbu) poklonio, te je već prevežena k' meni, poslati ću Vam ju, čim uzmognem. Nije cijela (skoro polovica) ali sam joj ipak na dva tri načina mogao odrediti dimenzije i sadržaj. Već Overbek Pompeji p. 63 veli: »Hier fand sich eines der merkwürdigsten Monumente Pompejis: Der Aichungsblock oder das öffentl. Normalmass«, a i Vi velite u zadnjem Vjesniku p. 102, da su to rijetki spomenici, te da na Balkanskom poluotoku ima samo još jedan iz Kosova (Bugarska). Veseo sam dakle da Sirmium ni u tom pogledu ne će zaostati. Nepoznam oblika kosovačkoga i epeški, ali naš je lijepa oblika, koji opet pokazuje, kako toliko put, tako i sada, kako su Rimljani i stvarima svagdanje porabe davali estetičan ukusan spretnan oblik. Materijal lijep, bijel, tvrd vapnenac. Komad je imao 4 ruče, da njime mogu dva čovjeka baratati. Sada su sačuvane samo dvije, a te znatno olakšavaju opredjeljenje sadržine, pošto je fragmenat nešto manji od polovice gore, a dolje uprav polovica. Među tim ručama nalazi se naime $\frac{1}{4}$ gornjeg nutarnjega oboda, što sa dubljinom posve dostaje za račun, a i geometričkom konstrukcijom i drugim načinom dobio sam jednak rezultat. Iznos od

26.3 litre za čudo se sudara sa theoretičnim brojem.

Najsrdacniji pozdrav Vaš

Ig. Jung

12. **Mitrovica**, 5. svibnja 1902. Čim primih Vaš list pohitih po kiši na kolodvor, premda nijesam imao velike nade. G. glavari postaje mi veoma susretljivo dade potanje ubavijesti. Reče mi, da je koncem travnja o. g. u vrtu g. Ludw. Schrägera, trgovca sa živinom, na mjestu bivše barutane preko puta grč. ist. groblja (a ne na kolodvoru, kako ste Vi izvješteni), nađen rimski grob bez predmeta i dva mala bronsa iz Konstantinova vremena. Sutradan podoh k' g. Schrägeru, da izvidim, što je na stvari. Nadoh na onom mjestu, gdje smo mi pitali ljude, koji kolima zemlju u dolju prenašaju, još u zemlji velik kamenit sarkofag. Pošto je loša krupno za asta mehka materijala i nepravilne izradbe, te pošto ne ima ni zaklopca, nego mjesto ovoga dva veća i jedan manji otesan debeo kamen, to ne ima nade, da bi na njem bilo kakova napisa ili relijefa. Materijal je uzrokom, što mu je stijena osobito debela — 29—30 cm. Osim kostiju i gore pomenuta 2 slabo sačuvana novca, nije više ništa nađeno. Kada ga izvade pregledati ću ga još jednom.

Nedavno je Schrägerov susjed pravio ledenicu, pak vele, da je i tu nešto nađeno. Kad sam bio tamo, ne bijaše nikoga kod kuće, te sam samo vidio ulomke kamenitoga poklopca od velikoga sarkofaga. I za ovo ću još jednom pitati.

Nutarnje dimenzije Schrägerovoga sarkofaga jesu: duljina 1.65 m, širina 0.79 m, dubljina 0.53 m. Vanjske mjere nijesam mogao još izmjeriti.

Ružno vrijeme i posao ne dozvolíše, da se više raspitujem, isto tako nemogoh još do sada poslati poštom i željeznicom, što još imam. Čim uzmognem, učiniti ću.

Srdacan pozdrav Vaš

Ig. Jung.

13. **Indija**, 24. travnja 1902. Bivši taj dan u Indiji, upotrijebio sam po navadi zgodu, da se raspitam i za tamošnje starine, o kojima do danas još ništa ne znadoh. Odgovoriše mi nekoji, da tamo nikada nigdje ništa stara neiskopaše. Imajuć iskustva, nije me to naravno ni malo smelo, te se uputim sam malo po selu. Zapišao se kod neke novogradnje, opet ništa; malo dalje kod druge, opet ništa; ali u razgovoru ipak vlasnik Wilhelm Sutor glavna ulica br. 419. reče, da je 1899. pri rigolovanju svoga vinograda na kraju te ulice preko puta k. br. 441. našao neku stvar. Donesav mi ju, upoznam ju kao bronsani bodež,

komu manjka ručka. Isti ga rado ustupi narodnomu muzeju. Poslat ću ga u prvoj pošiljci. Osim toga nije više ništa nađeno, bar on ne zna za više. Tako bi sad i u Indiji bio ustanovljen bezdvojbena prvi prehistorički nalaz. Zamolio sam ga, da sve buduće tamošnje nalaze preda mome tamošnjemu nećaku Đuri Žunteru. Ovaj potonji mi onda reče, da je nedavno u Indiji iskopan i oveći novčani fund, ali iz doba Marije Terezije; za to ga nijesam htio pregledati; sada je u tamošnjega načelnika u općini. Sutor mi još reče, da je u polju Franje Gärtnera 1 km. sjeverno od Indije iskopano cigala. Uputiv se k tomu i odvezav se na to polje, nijesam mogao ništa izvjesna konstatovati, premda ulomaka opeke tamo dosta ima. Gärtner reče, da je bila zidana grobnica. Poslije sam mogao u vrtu moga druga učitelja Koporčića k. br. 227. iza srpske crkve ustanoviti, da je tamo izvadena rimska grobnica, od koje je ploče upotrebio u svoju staju, ali sam kraj zdenca još 2 našao (40 × 30 cm.) i fragment jedne tanje sa uzvnutim rubom, kojom je bila pokrivena. Osim toga mi je isti dao još jedan velik bronsani novac. Av. : ANTONINVS AVG · PIVS P · P · TR · P · XV glava lovorvjenčana desno. Rev. COS · IIII sa S · C Popis muz. p. 33 br. 44. Coh. II.² 298. 268.

Ig. Jung.

14. **Privlaka**, 31. siječnja 1902. Nasuprot prehistoričke gradine sa ove strane Bosuta od Privlake poče ove godine nekolicina žitelja rigolovati zemlju za vinograde. Tom je zgodom iskopano više komada iz kamenoga doba. Žalibože da je od toga veoma malo spašeno, jer sam za to kasno dočuo. Po pripovijedanju iskopalo se više kamenitih dlijeta, sjekira, koščanih predmeta i drugoga, što je na žalost opet u zemlju zatrpano. Nešto sam samo spasio i to: sačuvan rog (možda od pretpotopnoga) jelena, dvije velike kosti (valjda nastavak ovoga roga), jedan kameni lijepo probušeni i ukrašeni prešljen, komad izglađene ploče od vapnenca i ostataka od lonaca. Svi ovi predmeti nađeni su u dubljini od 30—70 cm. Ako, veleučeni gospodine, držite, da bi ovi predmeti kakovu važnost imali, molim izvolite mi javiti, a ja ću dragovoljno slavnomu muzealnomu ravnateljstvu gornje predmete poslati. Na godinu rigolovati će se u ovom kraju u velike i nadam se, da me ne će ovako nepripravna zateći takova zgodu.

Izvolite primiti izraz mojega osobitoga velepoštovanja.

Valentin Jurić.

15. **Privlaka**, 23. veljače 1902. Odgovarajući na Vaš velećijenjeni list od 2. veljače t. g., častim se priposlati »izvadak iz katastralne mape« sa parcelama, na kojima se je našlo predmeta iz kamenitoga doba. Vraćam ujedno i mapu okoliša privlačkoga, poslanu od Vas, na kojoj sam obilježio našašće predmeta. Mislim, da sam točno obilježio mjesto, nu ne bude li, to ćete moći, po izvadku i prerisu točno označiti mjesto. Po skromnom mojem mnijenju sudim, da se ovo nalazište ne će ograničiti samo na ove tri parcele, nego da će se protezati duž Bosuta do privlačkoga mosta. Moje mnijenje potkrijepljuje nalaz različitih kamenčića na cijeloj visoravni duž Bosuta. Da se ovdje kriju mnogi predmeti od velike važnosti, uvidjeti ćete iz pošiljke, koju muzeju šaljem. Biti će u toj pošiljci što šta i neznatna, ali valjda i vrijedna. Osobito vrijednima držim neke koštane predmete, na kojima se vidi, da su čovjeku ma u čem služili. Ostataka od posuda poslao sam i više, nego što bi trebalo, ali tako u listu Vi, veleučeni, zahtjevaste. Bude li možda trebalo, mogu poslati preko dva mjerovala kojekakvih ostataka. Izvolite se u svakoj potrebi na mene obratiti, a ja ću dragovoljno svim Vašim željama udovoljiti.

Izvolite primiti izraz najdublje poštovanja od Vašega bivšega učenika

Valentina Jurića.

16. **Dubica**, 26. studena 1901. Ovdje priloženo šaljem Vam 2 komada starinskih novaca, jedan srebren a drugi bakren. ((Fulvia Marci Antonii i sasma izlizan bakreni IV. vijeka. Op. ur.). Našao ih je seljak Nikola Vukas kuće broj 72 iz sela Cerovljana (općina Dubica) kopajući tamo kurve na oranici blizu šume. Ako imadu za muzej vrijednost, on će ih rado dati, pa se nada kakovoj makar i maloj nagradi. Zadržite novac kod sebe, pa mi obznanite kako mislite i ujedno rado bi znao, iz kojega su doba.

Sa štovanjem Vaš odani

Mijo Mutavčić.

17. **Krbavica**, 7. rujna 1902. U ovom mjestu na srijed polja uz cestu nalazi se humak dug oko 30 m. koji je po svoj prilici nastao uslijed grobnica, koje se tamo nalaze. Povrh toga humka je cesta. Kopajući na tom humku temelj za kuću našao sam ove starine, koje šaljem na dar tomu slavnom ravnateljstvu, moleći ga ujedno, da bi mi izvoljelo priopćiti, iz kojega doba potječu. (Iz halštatskoga doba, od prilike VI—IV. stoljeća prije Kr. Op. ur.). Te su starine bile uz ljudske kosti. Čini se, da su mitvaci okrenuti glavom prema jugu, bar tako po pri-

lici kazuju kosti. Šaljem i jedan tamo nađen zub, a bilo ih je i više, dapače i lubanja i dosta drugih kosti. Grobnice nisu bile duboke, po prilici 70 cm. ispod zemlje. Ako su starine od vrijednosti, moglo bi se iskopavanje nastaviti, jer sam ja kopao samo s jedne strane dugo 12 m. a 60 cm. široko. Iskopavanje bi mogao nastaviti uz novčanu pripomoć, a ja sam siguran za uspjeh.

Sa veleštovanjem

Đuro Panjković.

18. **Lovas**, 23. prosinca 1901. Po Vašoj želji pretraživao sam župnički vinograd, da uđem u trag kremenu, pa sam nakon dugog traženja našao samo ovaj ulomak noža. Sada se rigolaju ovdje mnogi vinogradi, ali se ne nalazi ništa. Rigola se i vinograd tik župničkoga, pa sam ljude upozorio, da pazi, ako bi što našli. Na jednom mjestu nadoše mnogo crjepljivlja od posuda, u zemlji kao ispečenoj, a odmah od toga ovu sjekiru. Komad od dna posude, a tako isto i razbiti vrh posude šaljem također. U istom vinogradu nadoše i komad kamena u obliku pravokutnog trokuta. Kao što se vidi, imao je oblik četvorine, ali je pukao po srijedi. U sredini nalazi se izdubak, kao što sam naznačio. Kamen je dug i širok po 27 cm, debljina mu je 6 cm; a težina oko 5 kg. Ako je što vrijedan, poslat ću ga. Moguće, da će Vas zanimati i ovo. Govorio sam prije 2—3 dana sa jednim ovdašnjim seljakom, kojega se vinograd nalazi blizu župničkoga a on mi reče, da je prije 3 godine, kad je svoj vinograd rigolao, iskopao cijeli čovječji kostur. Kostu da su bile veoma velike. Kaže, da ga je opet ukopao na istom mjestu.

Sa odličnim štovanjem

Đuro Plašević.

19. **Surčin**, 15. prosinca 1901. — Moji vinciliri, pošto su na meti, rade, čim se i najmanje zemlja prosuši. Rigoluju sada onaj komadić zemljišta, što je bivšemu vinciliru služio za baštu. Dosada su iskopali: 3 koplja, jedan omanji okružen lonac, opet jedan isto tako omanji, jedan vrlo malen bokalčić, tri člančića od jednoga pojasa i neko meni nepoznato parče od bronca.

Sa onim našim razgovornim kočijašem Milošem još nikako nijesam mogao utvrditi, kada ćemo do »Bršljana«, navodnoga nalazišta iz kamenoga doba; uvijek je u nekom poslu, ali ja mu oprostiti ne ću i otići ćemo kad tad. On i još neki Srbin našli su po jednoga srebrnoga »Hadrijana«. Ovaj drugi je ljepši i sačuvaniji. Veličine su kao novčić. Što da im dadem, ako imaju za Vas vrijednosti?

Što se tiče kopanja »velike humke« kod 9. km. na drumu Surčin—Zemun, zamolio sam g. predstojnika Babića u Vaše ime, da mi dozvoli kopanje oko te humke, gdje kolima ne smeta i dozvolio je; no što se tiče prosijecanja same humke, bilo bi nužno, da zamolite kod građevnoga odjela Visoke vlade, kako bi Vam u Budimpešti izhodilo dozvolu takoga kopanja. Za jedan dan mogla bi se ta humka sa 3—4 nadničara širinom na 1½ m. prosjeći i odmah zatrpati. »A kad sine proljeće«, ja ću se zanimati i o drugim nalazištima, što se u narodu spominju.

Uz izraz odličnoga moga poštovanja

Ante Poturičić.

20. Surčin, 26. siječnja 1902. — Bakreni nadžaci već su u mojim rukama. Čim sam primio pismo, uzeo sam kola i otišao u Bečmen. Ivan Sorg već je ovo dana bio u Zemuun i htio je da ih proda, no na svu sreću zaboravio ih je na kola uzeti. Jedan je nadžak već bio prodao bečmenskomu cestaru za 25 nvč. Ja sam, da se narod za budućnost ne smuti o meni i da mi povjeri, odmah pokazao pismo i nudio za komad 3 for., te sam odmah gotovim novcem za tri čitava nadžaka platio Ivanu Sorgu 9 for., a za 4 pole 3 for. i dao sam k njemu dozvati cestara i isplatio mu za četvrti čitav nadžak 3 for., što čini zajedno 15 for. Onaj komad, što je već u Zagrebu i oveće parče kremenoga kamena, što je uz tu pošiljku, nijesam platio, uzimajući ih za pridu.

Nalazište je na gen. štabskarti zon. 16. col. XXII. u tački »a« prema priloženoj slici. Ivan Sorg priča, da je tu izorao jošte tušta kremenja i jedno malo koplje, no da je sve to izgubljeno djecom. Kada sam s njim pazar svršio, htio sam lično da se odvezem na nalazište, no u taj par zahuji ljut vjetar i spusti se hladna kiša. Po opisu to je nalazište »humka« i pružilo se izmed livade i bare, te je sav izgled, da bi se tamo rigolovanjem još mnogo toga našlo. Kako su posljednja 2 dana konca školskoga semestra praznici, gotov sam taj komad prerigolovati, ako Vam je pravo. Ivan Sorg to dozvoljava.

U svom vinogradu marljivo rigolujem, ali ništa našao nisam do onog malo, što sam Vam već javio, pa i tu nemam sreće: naredio sam naime mojim vincilirima da svako parče odnesu u gornju sobu donje kuće, a oni odnijeli u kačaru, te se lonci na male čerpiće razlupali.

Učitelj Lichner u Boljevcima obećao je od sada šiljati našem muzeju stvari, koje se budu našle, (Moram baš sutra u Boljevce) i veli, da ima opet jedan lađenski mač. Za cijelo će mi ga

dati, pa ću ga poslati zajedno s nadžacima i mojim stvarima.

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić.

21. Surčin, 3. veljače 1902. — U subo u 1. veljače izišao sam na Sorgovu njivu i kopao. No tek što smo sat i po do dva sata radili, razagna nas ljut vjetar i hladna kiša. Rigolovanje drugoga ašova bilo je vrlo teško. Dao sam si označiti mjesto, gdje su nadžaci nađeni i prevukao preko njega liniju od šest hvata, a od ove izmjerio sam desno i lievo 2 hvata i obije pole počeo rigolovati s protivnih strana, da mi bude lakše prekopano izravnati. Izgleda mi, da ne ćemo mnogo naći, ali držim, da ipak treba prekopati. Ja sam Sorgu kazao, da ću nastaviti kopanje o kakvom lijepom prazniku. Glavno je, te on veli, da na istoj njivi na drugom mjestu ima neka ruševina i tu sam htio ogleđati, ali od kiše ne mogoh. To'iko u brzini

Odličnim poštovanjem

A. Poturičić.

22. Surčin, 15. veljače 1902. — Vrlo poštovani list od 11. veljače primio sam i nastojati ću da sve svršim, kako bih udovoljio Vašim željama, a daj budi da bude i dobroga uspjeha. No, kako je ovdje obladala kiša, to se ne će skoro raditi. Prije nekih 10 dana donešena mi je vijest, da je neki Grčki u Bežaniji pri rigolovanju našao tušta staroga željeza, lonaca i t. d. Već sam bio naumio, da uzmem kola, pa da specijalno zbog toga našašća odem u Bežaniju, ali neznajući, da li mi je kao povjereniku dozvoljeno tako na svoju ruku muzeju troškove činiti, ostavio sam ogledanje tih predmeta za pripad, kada sam svojim poslom u Zemuun, budem kroz Bežaniju prolazio, samo što sam Grčkome poručio, da starine čuva, dok ne stignem. Tako sam 14. bio kod Grčkoga i predao mi je sve, što je našao. Malo je toga. Od predmeta, što ću ih danas ili sutra otpremiti, onaj nož sa dugačkim drškom, kugla, dvije nožice od makaza i onaj crijep od lonca. On mi veli, da je tamo našao i na neki zid, te mi je dozvolio, da ga kopam ako me volja. Izvolite odrediti. On za te stvari ne ište ništa, no spomenite to u idućemu pismu uz izraz zahvalnosti. Bilo je i lonaca, ali su razlupani i zatrpani.

Prije 8 dana od prilike, donio mi je ovdašnji jedan Srbin Pavle Milutinović kbr. 70 ona dva bakrena komada kao dlijeta, što ih je iskopao prilikom rigolovanja za lukac u svom vrtu. Taj je došao sasama zapuren, kao da je našao čisto zlato i odredite mu, molim Vas, što veću nagradu, naravno prema vrijednosti za muzej.

Onaj kamen, valjda tucalo za žito, nađen je u mome vinogradu prema istoku nad gornjom kućom. Poklanjam ga muzeju. Za ovu godinu imam još malo da rigolujem. Našao sam tu blizu 2 garišta, ali blizu njih i u njima ništa.

U Bečmen ću, kada praznik i povoljno vrijeme dopusti. Mač iz Boljevaca obećan mi je, samo što me put do sada još nije olveo tamo.

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić.

23. Surčin, 10. ožujka 1902. — Dostavljam Vam namiru Pavla Milutinovića. Našao sam se isprva, pa mu kazao, da ste poslali za one sjekirice 2 K. i on se obradova, a kad mu rekoh 7 kruna, nije od čuda mogao da sastavi usne. U Bečmen nikako ne mogu, ali sam zamolio tamošnjega mladoga, na dobro vazda gotovoga učitelja Drenovčanina, e bi on tamošnja iskapanja preduzeo i obećao mi je. Sorg me već gonio i ostavio je ono parče (drugo je zasijao zobom), pa će ga zasijati krumpirom.

Priložene stare novce predao mi je ovdašnji nadničar Vasa Novaković. Našao ih je pri rigolovanju u vinogradu surčinskoga podružničkoga vrtlara Petra Pecuera i traži nagradu prema Vašoj procjeni. Najveći je komad carice Agripine, srednji cara Hadrijana (oba od bronsa), a najmanji srebrni Hadrijanove žene Sabine.

Za onaj dugački željezni nož bubnuo je ovdašnji jedan ratar, da je oruđe za vađenje saća iz pletenih košnica. Isti nije baš ni pčelarem, te nam ni s te strane ne može važiti kao autoritet; no kada Vi ne znate, što bi moglo biti, nije možda s gorega, da Vam i to natucanje pomijem.

Hvala Vam, te me opomenuste, kako valja stvari pakovati. Od sada ću bolje paziti.

Dà, kad već niji sam mogao ništa nogama raditi, t. j. hodati ovamo onamo, a ja sam koliko se moglo u korist muzeja radio glavom i rukama. Dao sam naime kod općine proglasiti, kako su nagrađeni lijepo Sorg i Milutinović i pozvao tim putem narod, da mi donose starine, što ih nalaze pri kopanju i t. d. Prvi uspjeh je evo baš u dobitku priloženih starih novaca t. j. Novaković mi je sam kazao, da ga je taj proglas potaknuo, da novce meni preda.

Ante Poturičić.

24. Surčin, 16. ožujka 1902. U četvrtak po podne uzeo sam četiri nadničara i otišao prekopavati mjesto zabilježeno po Grčkom u njegovom vinogradu u Bežaniji. Prekopali smo komad od prilike 2-8 m. širok i do 5 m. dugačak, u kojem je on navodno naišao na zid, da nije mogao dublje rigolovati. Pokazalo se, da tu nema zida, već sve

neko veliko kamenje, neki prhki vapnenac, izmiješan sa po gdjekojom rimskom ciglom bez svake sveze. Ne žaleći trnda i opazivši, da je i u najvećoj dubljini (1-50 m.) sva zemlja naplavljena s brijega, pretražio sam cijelo to parče i na najdubljem mjestu jedva mi se ukaza parče kamena, za koje mislim, da je krnja sjekira kamenoga doba. Ono malo gvožđa našao sam u gornjim slojevima, a ono rastaljeno olovo, tutiju kositar, što li je između želj za i kamene sjekirice. Zanimivije je bilo pripovijedanje ljudi, koji su dolazili gledati, što ja radim. Tako je odmah prvi komšija do toga vinograda pripovijedao, da je on prilikom rigolovanja našao lonaca, koji su bili smješteni čelo glava mrtvaca. Te su lonce bacili i t. d. Iz toga izvodim, da bi u opće valjalo na sve općine izdati proglas, kao što sam ja činio u Surčinu, kako bi ljudi prijavljivali nalaze.

Uspjeh toga moga koraka pokazuje se sve više. Tako mi je ovo dana javio ovdašnji žitelj Petar Crljen, da je prilikom rigolovanja naišao na lonce. Na dva mjesta je iskopao naslagano kamenje i med njim lončice, no nije ih čitave povadio: dva su tek krnja, a drugo se sve na sitno raspalo. Otišao sam na lice mjesta i molio ga, da bolje pazi ili da me pozove, kada naiđe na štogod. Ne znam, bi li Vam i taj sitniš poslao. Ima ga, koje iz Bežanije, koje od toga Crljena, a biti će do 8—10 kgr.

Osim toga javili su mi neki Nijemci pod vodstvom Adama Kleppa iz Dobanovaca, koji su osnovali izmed Surčina i Dobanovaca ciglanu, da su pri kopanju naišli na starine. No ti su ljudi strašno falili. Tako vele, da su naišli na neku lijepu peć, ali su je razvalili, samo je postament iste ostao i taj je sada zatrpan. Nailazili su na parčad bakra, a to su opet bacili u blizu baru. Donijeli su samo jednu veliku čitavu rimsku ciglu, 2 bronsana novca (kojima su pripisivali najveću vrijednost), parče ručke od jednoga lončića i možda najzanimivije parče, onu izrezuckanu kost, valjda starodrevnu rezbariju. U blizini te bivše peći našli su te stvari i biti će, kako sam ih pitao, da je tu jedno smetište, kao što mi pisaste, da bi se moglo naći pored eventualne peći u Bečmenu

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić.

25. Surčin, 4. travnja 1902. — Nadam se, da ćete današnjom pošiljkom biti obveseljeni. Ne trebam mnogo da pišem o pojedinim predmetima, jer sam uglednije baška pakovao u papiriće i na istima bilo s polja, bilo iznutra napisao, što bi Vas moglo zanimati.

Da najprije govorim o Hauchovom vinogradu.

Isti se u Generalstabskarti zona 26. Col. XXII. nalazi na jugo-zapadnom kraju Surčina u jakovačkom hataru sroču mosta, što vodi preko bare »Surčinovice Galovačke«, među vinogradima, ispod kojih je zabilježeno »Jakovački vinogr.« Na to mjesto »Jakovački vinogradi« osobito upozorujem i mislim, da bi tu bilo jedno od najbogatijih nalazišta u ovom kraju, jer je to brežuljak, optočen sa dvije strane barom. U Hauchovom vinogradu (gospodar je rigolovao plugom) izrovano je za jedna kola crijepova od starih lonaca, jelenjih i drugih rogova i silesija kostiju, i nađene su alatlike od kamena, kremenca i kostiju, a jedan čovjek pripovijeda, da od toga nalazišta malko dalje prema jugu u zemlji imade vrlo mnogo kostiju, te izgleda, da su ovdje baš stanovali neki majstori, koji su od kostiju i drugoga materijala oruđe pravili. U opće taj brije — možda svega 3 do 4 jutra — mora da je pun tih stvari, jer po površini vidim mnogo crjepovlja. No mislim, da će se rijetko naći koji veći čitav komad, jer su tu od prastaro doba bili vinogradi, te je zemlja splavljena do bliza dubljine u kojoj su predmeti, a osim toga kopanjem, sadnjem i polaganjem loze mora da su sudovi porazlupani. No pored svega toga mislim, da bi tu valjalo kopati i rigolovati prije nego igdje, te sam zato i otišao u Jakovo 31. marta t. g. da se raspitam, da li bi ljudi dali svoje parcele rigolovati. Vlasnik parcele, što se sučeljava s Hauchovim vinogradom s juga, po imenu Čauš i vlasnik parcele prema istoku Mirković dozvoljavaju rigolovanje, ali su ih za sada zasijali žitom, te bi se tek poslije žetve moglo na posao. I vlasnik sa zapadne strane dozvoljava rigolovanje. Najistočniji rt toga poluotoka uzeo je krčmar Petar Buta u zakup od zemunškoga trgovca Kreculja, te i on dozvoljava rigolovanje, a moglo bi se odmah raditi, jer je nakan saditi kukuruz, a tome je tek u drugoj trećini ovoga mjeseca vrijeme. Dne 2. aprila uzeo sam 3 nadničara po 1 K. 20 fil., da još kopaju, u koliko je ostalo krajičaka od Hauchovoga vinograda i na komadu trgovca Kreculja, te su našli obradenu kost, kameni batić i šilo od kosti, kao što pokazuje omot. Osim toga otišao sam istoga dana po podne sa učenicima svoje škole do tih nalazišta, te su isti zajedno sa mnom pretražili sve one rbine i džidže, što ih je Hauch dao zgrabljati, prije no što će potačkati svoj vinograd. U tom smo dubretu našli ja i djeca raznih predmeta, kao što se vidi iz omota i poklanjamo ih muzeju.

U Črljenovom vinogradu bilo bi i čitavih stvari, no ljudi idu za tim, da svoj posao što brže svrše, a do interesa muzeja malo im je stalo, a

neke su stvari tuđi ljudi gledaoci baš iz objesti razlupali.

Ako veleslavno ravnateljstvo mnije, da se kopa parcela Petra Bute, onda molim, da me se ovlasti. Ne znam, bi li bilo bolje redom kopati ili na više mjesta praviti pokuse na parčadima od 20 č. m. površine. Svakako bi šteta bila, da se tu pokusi ne čine.

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić.

26. Surčin, 11. travnja 1902. — Povodom vrlap štovanoga otpisa, broj 206. od 7. travnja riješio sam se odmah, da već zbog praznika sa 20 nadničara činim pokuse na posjedu Petra Bute u »Jakovačkim vinogradima« u svrhu iskapanja starina. Razdijelio sam radnike u pet partija na pačetvorastu parčad, od kojih je svako u površini imalo oko 100 m². Tačnoga plana još nemam, već ga moram prilikom dobiti iz Boljevaca, jer Jakovo tamo spada; no za prvi čas evo maloga nacrtca, kako bi se veleslavni naslov razabrao o uspjehu tih pokusa.

Uspjeh je bio veoma povoljan. Ja mislim, da bi se idućega četvrtka moglo još raditi, ali dalje ne, jer će svijet udariti u kukuruz. Ja bih nastavio parče I. od sjevera prema jugu kao najbogatije nalazište. Najmilije bi mi bilo, kada bi mogao doći gosp. ravnatelj, pa da eksploatiše taj majdan I meni je žao, što su nalazi sve fragmenti, ali je i nađeno najviše u dubrevitoj zemlji — smetištima. Valja da će Bog dati, da ćemo naći i na cijele stvari, kao što su ovaj put urne, doduše male, ali neobično i vrlo ukusno građene.

Drugih rbina i kostiju opet je nađeno za pune taljige, ali izmiješano, da se sastaviti ne može. Osobito napominjem, da se kopa u samom šljunku ili je opet jedan sloj sama jedinstvena masa kao pečena ciglja u slojevima od 10 do 30 cm., a na nekim mjestima i to u parčetu III. na sjev. ist. i na parčetu V. na jugo-istoku naišao sam na potpun mozaik, složen od parčadi crvene ispečene više zemlje nego ciglje (ako nije istrula ciglja), i to ne ravno, nego ispupčano u dubljini od 4 ašova sa nogom, pa ispod tih kao kuba opet crna džubrevita, katkada i žuta zemlja, pa i kao sloj istrula kreča. što se daje gnječiti, kao ljepak.

Meni se nađeni predmeti svidaju, kad uzmem, da su iz kamenoga doba. Znam, da se tamo ne mogu naći gramofoni i motor-bicikli. No do Vas je, da odredite, što ćemo. Meni to ne pada lako, no za dobru stvar rado ću se žrtvovati.

Osim gornjih predmeta stekao sam za muzej još s druge strane neke interesantnije predmete

koje kao poklone, koje kupom. Tako je ovdašnji ratar Vid Pleša prilikom uškoloavanja reznika u svom vrtu našao jednu urnu, koja se doduše raspala od trulosti, ali je sve tu, pa i kosti, a usred urne (oblik činije) našao sam jednu bakrenu, sasama iskrivljenu narukvicu. On te predmete poklanja muzeju.

10. rano u jutro, kad sam pošao sa nadničarima u »Jakovačke vinograde«, javio mi je ovdašnji ratar Šmidt, da je u svom vinogradu našao jednu kuglu i vrlo velik čup. Danas sam sâm otišao po te stvari. Čup, koji je već bio razlupan, dotukla su i raznijela djeca, a kugla ima oblik, okrugle boce sa malim grlom; zalivena je olovom, a spolja je od bronsa. Promjer 8—10 cm.

Prije ovih donio mi je jedan nadničar — Johann Holzmüller — jednu bronsanu, sačuvanu ornamentovanu narukvicu sa dvije zmijske glave. Tražio je, da mu odmah platim, jer treba novaca. Sjećajući se po muzeju kupljenih bakrenih alatljika, držao sam, da preciosa toga doba ne će biti skupo plaćena sa 1 krunom, osobito, kada mi je rekao, da se i urna prilično sačuvala, u kojoj je ta narukvica bila i koju je u svom vrtu iskopao. Otišao sam sâm na lice mjesta i pošto je falilo 2—3 parčeta od urne sam ih sâm tražio i 2 našao, tako, da je urna skoro cjelovita — opet činija. Vidivši kako je mjesto, nagovorim Johanna Holzmüllera, da na muzejski trošak dalje rigoluje. 70 m² — m² po 2 fil., pa ako nade stvari, da mi ih dade. On tako učini i ne nade druge urne, ali na mjestu, gdje je bila prva, nade i drugu narukvicu i to par prvog, koju mi je pošteno predao. Za taj par narukvica imao bih dakle dobiti 2 K. 40 f., kao što sam izdao Johannu Holzmülleru. Molim, da mi odrešito kažete, da nijesam preplatio. Ja mislim, da ne preplaćujem, prema cijenama, što ih je plaćao muzej direktno. (Tako je. Op. ur.)

Meni jeda, a muzeju su zadali troška Bečmenci. Došli su mi naime javiti, da nešto zapinje oko rada na Sorgovoj njivi, na kojoj da su našli, kopajući na muzejski trošak (za onih 5 kruna, što sam poslao učitelju Drenovčaninu), neku peć, pa ne znadu, šta će s njom, a osim toga, ua su našli još bakrenih nadžaka. Misleći, da peć — ako je nadena „cak unt pak“ pošaljem muzeju uzeo sam u nedjelju 6. o. mj. kola, da vidim što je, a kad tamo, od peći ni traga, nego smetište, koje je učitelj još prije po mojoj uputi pretražiti dao i pretražio, te je našao dva fragmenta od bakrenih nadžaka i druge sitnice, koje će drugom pošiljkom doći.

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić,

27. Surčin, 20. travnja 1902. — Pozivom na vrlo poštovani otpis br. 212 od 13. travnja, čast mi je izvijestiti, da sam dne 17. travnja nastavio traženje starina u posjedu Petra Bute u »Jakovačkim vinogradima« sa 18 nadničara po K. 1-20, a da sam ih mogao više dobiti, radio bih bio i sa više, ali se ljudi ustezali izilaziti, jer je duhao silan vjetar. Sav sam rad koncentrisao oko fig. »I«, zabilježene u planu pisma od 11. travnja, jer se to mjesto po predašnjem kopanju (10. travnja) pokazalo kao najbogatije nalazište.

Rad na posjedu Petra Bute za sada svakako mora da prestane, jer će od ponedjeljnika da otpočne sađenje kukuruza. Međutim čujem, da je vlasnik zemlje do Bute-Živković iz Jakova gotov pregorjeti ovogodišnju ljetinu, kada bi njegovo zemljište htjeli prerigolovati. Po nacrtu u pismu od 11. travnja zabilježena su dva mjesta, na kojima sam činio pokuse u toj parceli, a po svoj prilici nam ne će preostati, nego sav taj brijeg prekopati, jer nalaza imade svuda, a sve je dosta duboko, tako da muzej ne će ništa dobiti, ako ljudi sami budu rig lovali pod vinograd. Ja bih najradije, da posao, u koliko bi ja imao učestvovati, ostane za ferije. Ali bi se moglo rađiti i ovako: ja bih mogao najmiti 8 do 10 vjernijih i vrednijih ljudi, koji su već malo izvještili oči za traženje, te bi radili bez moga nadzora, a nadnica bi im bila recimo 1 K. 20 ili 1 K. 40 fl., a za pripad, kada bi im nalazi bili bolji i lijepo izvađeni, dobili bi za 2 fil. više. U ostalom mnijem, da bi najprobitačnije bilo, da veleslavno ravnateljstvo samo koga izašalje u svrhu prekapanja toga brežuljka. (Ako i jesu ljudi u Slavoniji dosta savjesni kod posla, tako da neće bez razloga dangubiti, to ipak nikako nije dobro pustiti, da sami bez nadzora rade, jer kod takova posla treba vlastitih opažanja stručnjaka ili inteligentnih ljudi. Op. ur.)

Istom poštom šaljem prvi sanduk nalaza iz »Jakov. vinograda« zajedno sa drugim tekovinama iz posljednjega doba. Molim, da se pazi pri vađenju osobito gore na rbine, po Vidu Pleši poklonjene urne, u kojoj je bila bakrena skr'ana i stinjena narukvica. Svi po pismu od 11. travnja u fig. I, II, III, IV i V nadeni predmeti baške su omotani i napisom provideni, a dne 17. travnja iskopani predmeti većinom su omotani, no na omotima je samo šara crvenom kredom i iskopani su u produženje fig. I. U drugom sanduku, koji ću otpremiti za koji dan, nalaziti će se kuturovi i molim, da mi otpišete: što su to, kad ih toliko ima. Nijesu li »olovice« t. j. kugle, što su ih upreli na donji kraj ribarskih alova; danas se

rabe krugle od olova? (Sasma ste dobro pogodili. Op. ur.)

Jučer sam opet dobio kao poklon muzeju od ovdašnjega ratara Vida Pleše tri mala zemljana sudića iz njegove baštice, od Miloša Simatovića polovicu kamenoga kotura; a u mom vinogradu našao sam ili bolje izorao »planet plugom« prilikom prašidbe jedan člančić od pása la tenske sablje, koju poklanjam muzeju.

Račune ću od sada podnašati u obliku „Isplatnice«; i posljednja je već bila providena skoro svim potpisima, kad tek jedan pređe rukom i svu ju tako zamrlja, da me je sramota poslati i sastavljam novu.

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić.

28. Surčin, 2. svibnja 1902. — Prije svega čestitam uspješnu i brzu uhićenju tatova, koji mal' te ne oštetiše ljuto odlični naš kulturni zavod.

Osobito zahvalnošću vraćam djelo »Die neolithische Station Butmir«. Proučio sam ga, kako se možete uvjeriti iz mojih ispravaka tiskarkih omašaka, pa samo mogu žaliti 1. što mi te knjige nijeste prije poslali, jer bih, upućen na mnogo što šta, bodrije pazio pri iskapanju na »Kormadinu«, kako je po najnovijim glasovima ime toj našoj štaciji u jakovačkim vinogradima; 2. što ste na novo raspirili u meni jaru za lijepom naukom, koja je u meni skoro posve ugasnula, što zbog silnih mojih ekonomskih poslova, što zbog apatije sproću ozbiljne znanosti, koja je u opće ovladala med inteligencijom, te se u društvu bolje prolazi znanjem i ispoljavanjem kojekakvih bljutavih i čkalkjivih smicalica, nego li raspravljanjem i podstakivanjem ozbiljnih temata. Potraje li tako i budete li me i dalje kljukali iz zaista krasne svoje biblioteke, izgraditi ćete još od mene maloga arheologa. Tako me sada osobito zanima djelo »Urgeschichte der bildenden Kunst« od Hoernes a ponajviše zato, da se razaberem o izvjesnim gestalnim i figuralnim osebnostima nekih idola, te stilarnim i ornamentalnim uzajamnostima posuda i šara na posudama tirinsko-mikensko, otočke i neolitske kulture naše. Doista ćete me obradovati, ako mi i to djelo, a možda jošte koje inštruktivnije, pošljete na pročitavanje.

Svakako je u prvom redu u poslatom mi djelu najpoučnija ona partija, u kojoj se opisuju momenti iskapanja, bilježenja o iskopanim predmetima, te ono udubivanje u sitnice, po kojima se dolazi do veleteta, na koje ja ni pomišljao nijesam, kao n. pr., da se iz raznih utisaka na čatmi od pečenoga blata (Wandbewurfstücker) dadu zaključci stvarati o postojaloj nekad, te is-

truloj drvenoj građi; da valja pozor imati na ugljen, u kojem može biti dobro sačuvanoga sječenja raznih bilina i t. d.

Čisto mi je žao, kad gledam slike, što prikazuju ljude na djelu oko butmirskih iskapanja. Ma humus im je više glave, a zemunice sniže nogu. Zar su ti njihovi stanovi tako duboko zatrani? I pitam se, da li će vlasnici zemljišta dozvoliti: da im se zemlja tako duboko prevrće? Buta već je počeo prigovarati, da suviše duboko kopam i da mu rodna zemlja pada odveć duboko, a jalova izlazi na površinu. Ja sam doista u dubini od 110—130 cm. nailazio na neke kao kumbasto ispupčane tarace od pečene zemlje, pa sam ih provalio i nailazio opet na džubrevitu zemlju, no bojao sam se dalje kopati 1. ne sluteći na kakov uspjeh; 2. da ne bude odviše posla i troška i 3. da ne potkopam i opasnost propadanja ne prouzrokuje našim antipodima. Al' što ćemo raditi, ako su ti prividni taraci tek krovovi zemunica naših neolitskih predaka, a Vi mora da restringirate svoj bidže?! Sve to do kraja moram da promislim i da Vas upozorim, jer ako se vinogradu zasade, biti će ta štacija možda i po treći i četvrti put sahranjena i ne će je ni za stoljeća sagledati oči željnih arkeologa. Zar se u nas ne bi moglo naći mecena, koji bi i većim svotama podupri što skorije otkrovenje tako krasnoga nalazišta? (Dvojim, da bi se našao. Op. ur.)

Sretan se cijeuim, što med onim vagonom rbina nijesam upamtio nijedan ornamentiran, kao da su svi glatki, (a da nisu bojom šarani? Op. ur.) jer pročitavši o Butmiru tek vidim, kolika je vrijednost i svakoga parčeta crijepa; a ja bi ih možda ipak opet potrpao u zemlju, da mi ne bude mnogo raspremati i da ne navrljam toliko na Vas, pa da se tužite kao na Surdučane. No ipak mi je žao, te Vam ne odabrah barem boljih i sačuvanijih parčadi životinjskih kostiju, da se odredi nešto o fauni ovoga kraja, te koju pregršt iz gomila nadenih otvorenih i zatvorenih školjaka, koje su tim prastanovnicima doista služili za hranu (obične naše barske školjke).

Raznolikih ručaka sa sudova mogao sam Vam doista više poslati, pa ako želite, još su tamo porazbacana na podanku Kormadina, pa da ih probereim i pošljem; no mnoge sam ponovo zatrpao.

U posljednjoj mojoj pošiljki nalazi se jedna glava. Pored najveće pažnje nijesam je mogao bolje sačuvati. Ona potiče od čitavoga kostura, kojemu u toliko nijesam davao veće važnosti, što je dosta plitko naden pri kopanju dne 17. travnja. Položaj kostura bio je nogama prema istoku, a ruke složene od lakta prema trbuhu. Okolo ko-

stura ništa se našlo nije. Ja sam ga sam kopao, kad sam prve znakove spazio i to vrlo pomno, da je zemlja pod njim izašla kao iz sanduka, a on je gore ležao i kad bi drugi put došlo, da se taki grob, osobito sa posudama etc. sačuva, ja bih ga opet tako opkopao i zvao majstora, da ga das-kama stegne i onda bi mu polako dao dno pod-metnuti i tako poslao. Ovome skeletu, kao što rekoh, ne odajem veliku važnost, već ako bi Vi što našli po starosti kostiju.

Imadem ovdje, osim sanduka, što danas ša-ljem, jošte dva oveća teška kamena (valjada za brušenje), a bilo ih je više, no nije se poznalo, da je na njima brušeno.

Hvala, te ovdajnje darovaoce muzeja stavite u novine, još da mi je dobiti taj broj »Narodnih Novina«.

Ostajem odličnim poštovanjem isporučujući pozdrav od mojih

Vaš odani
Ante Poturičić.

29. Surčin, 9. svibnja 1902. — Kako je voda u opadanju, te se sada najljepše ogledaju ispirine prehistoričkih nalazišta, odvezao sam se jučer čamcem preko bare na Bršljan, o kojem nam je u svoje doba toliko pričao naš kočijaš Miloš Simatović. On me je i vozio na čamcu. Uspjeh eks-kurzije pokazuje Vam današnja pošiljka: lijep kremenit nož, ornamentovane rbine, osobite ručke zemljanih sudova, glazirane rbine, i čini mi se artefakti jedne oveće razlupane figure od napola pečene zemlje i t. d. Sve to ležalo je ispoljeno na zemlji, kako je voda isprala. Možda će Vas više razalostiti, nego obveseliti vijest, što sam našao novu, a po svoj prilici od Kormadina kud i kamo bogatiju preistoričnu naselbinu. Ta tužite se, da nemate novaca za iskapanja na Kormadinu, pa šta ćemo onda sa Bršljanom, a javljaju mi već treću i četvrtu štaciju, da i ne govorim o pojedinim privatnim parcelama. Bršljan nije ime-nito zabilježen u spec. karti zona 26 col. XXII., a nalazi se kao uzvisit brežuljak zabilježen u jugo-ist. kutu toga lista izmed posljednjih slova »e« i »a«, gdje je ispisano »Donje polje« i »Pe-trac bara«, Brežuljak je kao stvoren za prasta-novnike, jer je odasvud optočen vodom, koja ga nikad ne preliiva. Na visinama istoga biti će do-ista čitavih starina, dočim podanak od vode i talasa pokazuje samo ulomke.

Ako nadzor iskapanja na meni ostane, to Vam se rado stavljam na raspolaganje od našega Pe-trova do 10.—15. augusta, jer mi je poslije obli-jetati moj vinograd, u kojem će tada, bude li

Bog dao mira, obiljem dozrijevat i groždem i voćem: a kažu, da gospodarove oči konja goje!

Odličnim poštovanjem odani Vam

Ante Poturičić.

30. Bruselj, 16. travnja 1902. — Kako vidim da mi je nemoguće kroz dugo vrijeme u domo-vinu doći, to Vam evo ovim putem šiljem razne nakite u srebru, koje sam imao nakanu osobno predati. Evo Vam u kratko sadržaj pošiljke:

Modra kutija:

a) 3 razne naušnice (rinčice) u srebru pozla-ćene, kako to otmene Abessinke nose. Posao taj izrađen u prestolnici Ethiopije Adis-Abeba.

b) 1 pozlaćen lanac sa pozlaćenim križem, kako to samo članovi kraljeve porodice nositi mogu.

c) 1 križić iz srebra i

d) 1 bijou za lanac iz srebra za Abessinke, koje to na crnoj vrpci oko vrata nose.

e) 1 narukvica, kovana u zemlji Uba (Olamu), koju nose samo žene.

f) 2 prstena iz srebra za žene.

Crvena kutija:

a) Novci Menelika. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$ talira, koji vrijedi 2 franka 40 c.

b) 6 raznih sprava (pozlaćena, srebrna, olovna i tućana), za čišćenje uha.

c) 1 srebrna igla ukosnica

2 srebrne a pozlaćene igle ukosnice.

d) 4 razne narukvice, što muškarcu nose.

e) 3 prstena iz slonove kosti, što nose muš-karci, koji su ubili slona; svaki prsten vrijedi za 1 slona. Tko ubije 7-mog slona, tomu ima i žena pravo na jedan prsten, a iza 10-toga na 3 prstena.

f) Moj pečatnik iz srebra.

g) 1 peharčić iz srebra, pozlaćen, u porabi crkve, t. j. svećenstva pri misi.

h) 3 igle iz slonove kosti, izrađene u Adis-Abebi.

Nadalje Vam prilažem kolekciju raznih pisama:

Br. 1. Kraljeva zapovijed, da odstupim jednu provinciju novo imenovanomu guverneru pukov-niku Josipu.

Br. 2. P u t n i c a, t. j. Salvus conductus kroz Etiopiju, kojom sam se mogao vratiti u Europu. Eto Vam sadržaja istih:

Br. 1.: »Ja lav, pobjednik judinih plemena car nad carevima, Menelik II. mosje Seljanu dajem nalog.

Kako Tvoje zdravlje, ja hvala Bogu dobro.

Zemlju pod imenom Bija imaš odmah predati vojnicima grazmatča (pukovnik) Josefa. Kafu, zrno, med, kao i sve tribute, što si do danas primio, izruči mome grazmatču.

Dano Adis Abeba.

Br. 2.: »Ja lav itd., dajem nalog na sve vlasti, kao i na straže carinarnice i granice, da 2 Europejca mosje Stefan i mosje Mirko Seljan slobodan prohod kroz moju zemlju imadu. Putnica vrijedi za 30 vojnika pod oružjem, 15 mula za teret, 6 konja za sedlo i 6 dječaka za osobnu podvorbu.

Samo kralj ima pravo, da metne svoj pečat nad textom, i da mu je pečat velik, drugi svi moraju svoj manji pečat pod tekst staviti.

Br. 3. Pozivnica Ras Makonnena na njegovu svadbu sa nećakinjom kraljice Taitu.

Br. 4. Ras Olde Georgis poziva me na jednu konferenciju glede moje ekspedicije.

Br. 5. Kancelar kralja Allaka Gabro Sellasie priopćuje mi, da moj brat Stevo može u Harrar putovati.

Br. 6. Vrhovni sudac kralja »Afe negus Nasibu« poziva me na sud, da kao svjedok budem prisutan.

Br. 7. Moj susjed gubernator Goffe Azas Oldajes moli me, da mu izručim seljake, koji se kao bjegunci na mom zemljištu nalaze.

Br. 8. Moj susjed Kenjazmač Debalke, gubernator Saugame javlja mi, da je bolestan i moli me za chinin.

Br. 9. Kenjazmač Tesama javlja mi, da su mu pobjegli vojnici, te me moli, da ih, ako bi kroz moje provincije išli, uapsim.

Br. 10. Sa prevodom, pošto je taj Abesinac vješt njemačkom jeziku, jer je kao mali dječak u missiji Stuttgart odgojen. Kautiba de Gonda znači major domus. Taj Abessinac jedan je od najizobroženijih ljudi carstva.

Br. 11. Fitorari Maugustu mi javlja, da mi daje na uspomenu jednu togu (Šama).

Izvolite mi primitak ovih stvari objaviti na moju adresu. Uz odlično štovanje

Mirko Seljan.

31. Crikvenica, 26. kolovoza 1902. — Kraj Crikvenice napram Grižanima nalazi se stara razvalina »Podbadanj«. Ne zna se u koje doba spada, jer to nikada nitko nije istražio. Sada se onuda gradi komad ceste, pak se našlo više grobova, nad kojima rastu stari hrastovi. U tim grobovima našli su se kosturovi, na kojima je nađeno prstenja i naušnica, od kojih Vam evo jednu naušnicu šaljem, da ju proučite i da mi po prilici kažete, u koje doba to groblje spada.

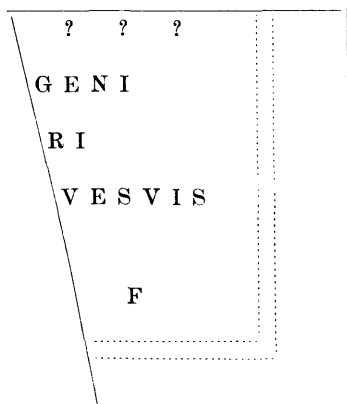
Sa štovanjem

Ivan Skomerža.

32. Ogulin, 27. rujna 1901. — U Svetom su Petru na Mrežnici (Dugojresi) ušli ovih dana u trag rimskom groblju. Seljak Mijo Malović kbr. 9 nivelirajući svoje dvorište, naišao je na rimske opeke, te kopajući dublje, otkrio je grob u dubljini od 70 cm. Taj grob nije zidan, nego mu je dno i strane žljebastim opekama obloženo. Vrh groba sačinjavale su također opeke, jedna o drugu naslonjene. Dužina toga groba iznašala je 1.40 m., pak je, po tomu zaključujući, sakrivao lešinu čeljadeta od kojih 14 godina. U tom grobu nije ništa nađeno do nekoliko slabo sačuvanih kostiju. Ruke bijahu sklopljene preko prsiju; u jednoj ruci nađen je bakren rimski novac, vrlo slabo sačuvan, nu lik imperatora vrlo se dobro razabire. Taj novac poslužio bi dobro, da se vrijeme, iz koga grob potiče točno ustanovi, nu Malović si utvara neizmjernu vrijednost toga novca, pak ga hoće prodati za skupe novce — premda ne vrijedi sam po sebi gotovo ništa. Novac je izvan svake dvojbe iz druge polovice trećega stoljeća. U ostalom g. župnik Dolački nastojati će, da vremenom taj novac od lakomoga Malovića dobije, i arh. muzeju pošalje, jer kako spomenuh, taj bi novac bio za nas u toliko od važnosti, da se točno ustanovi vrijeme, kada je taj grob nastao.

Nije to međutim jedini grob, već se je ušlo u trag i drugim grobovima. Na spomenutom niveliranom dvorištu viri iz zemlje dosta opeke, a ušlo se je u trag i rimskom zidu, komu se pravac može slijediti. Prilažem tloris sela Sv. Petra, sastavljen zajedno sa g. župnikom Dolačkim sa točnim oznakama koli grobova, toli i zida, koji se oko današnjega sela opaža. Rimsko groblje u Sv. Petru bilo je dosta opsežno, jer imade grobova tik pod kućom g. župnika. Zanimivo bi bilo znati, kako se je zvalo rimsko mjesto, koje se je tuda širilo. Svakako je to moralo biti oveća varošica, sudeći po spomenicima, koji se do danas pronadoše.

Naš Frigijac Attis je iskopan. Ogroman je to kamen; dug je 1 met. 10 cm., širok 90 cm., a debeo 40 cm. Mi smo posljednji put vidili relijef Attisov, nu vrlo je zanimivo, da se isti u sasvim jednakoj pozituri nalazi i na protivnoj strani kamena. Taj kamen nije ciel, već je tek odlomak, bez ikakova napisa: biti će, da je ostatak uzidan u zid famozne one župnikove štale, koja bezuvjetno krije mnogi dragocjeni spomenik. Da je tomu tako, svjedoči odlomak napisa, koji je otkriven pri vađenju Attisova kamena. Taj odlomak mora da je od ovećega spomenika, a izgleda ovako :

Nad riječi »GENI« kamen je slomljen, te se na rubu vide tragovi slova, nu nikako nije moguće ustanoviti, što je. Visina slova prvih triju redaka iznosi 5 cm., dočim donji »F« iznosi 10½ cm. Slova su dosta pravilna. Kamen leži u župnikovom dvorištu. Bilo bi vrijedno, da se u Zagreb otpravi. Glede otpreme neka se izvoli Vaša veleučestnost izravno na g. župnika A. pl. Dolačkoga obratiti.

Vrlo bi potrebno, a po istraživanje povijesti mrežniške okolice korisno bilo, da se prednji zid župnikove štale sruši, jer krije u sebi toli mnogo dragocjena povjesnoga materijala. Trošak ne bi bio baš velik. U nutrini te toli mnogo spomenute štale opaža se i reljef rimskoga jednoga viteza. Svakako se čini, da će se na Sv. Petru na Mrežnici još koješta zanimiva naći, čemu se je tim više nadati, pošto je tamošnji g. župnik Dolački velik prijatelj povijesti i arheologije, te budno pazi na sve, što bi moglo poslužiti tamo našoj stvari.

Obavijestio sam Vas u Kraljevici u kratko o rimskom groblju, otkritom prigodom građenja ceste u Bosiljevu. To groblje leži na jugoistočnoj strani staroga frankopanskoga grada, i to tik gradskih zidina. Radnici su, gradeć cestu u posve neznatnoj dubljini od kojih 40 cm. naišli na množinu žara. Predmeti, koji iz bakra, koji iz željeza — raznešeni su kojekuda, a najviše ih je odnio sa sobom u Karlovac trgovac Balaš i uvrstio ih u svoju zbirku; nešto sam Vam ja predao, a kod vlastelinskoga upravitelja g. Pupića, koji je arh. muzej već više puta obdario — nalaze se iz spomenutoga groblja 2 sulice i jedna sasvim sačuvana žara. Ostale žare polupane su odmah pri nalazu, pak se još i danas viđa samo dosta crjepovlja od tih polupanih žara. Svaka žara bila je pokrivena surovo klesanom

kamenom pločom. Bilo bi vrijedno to groblje još istražiti: tomu istraživanju ne ima upravo nikakvih poteškoća, jer je odnosno zemljište neobrađeno, a žare, kako spomenuh, leže plitko.

Ove jeseni u studenom istraživati će se halstatsko groblje u Otoku na Dobri (Trost Marija).

Raspačavanje našega Vjesnika slabo napreduje — jer se ovdje slabo za starine zanimaju.

Ovom zgodom upozorujem Vas i opet veleučeni gospodine na staru zastavu opstojale slunjske pukovnije, od god. 1804., koja je pohranjena u sakristiji župne crkve u Kamenskom, pošto se bojim, da nam ta dragocjena uspomena ne ode u Beč.

Sa s dačnim pozdravom i odličnim štovanjem
Fran Šaban.

33. **Ogulin**, 13. listopada 1901. — Najmilije mi je, kada sam u Zagrebu, da zalazim u našu drevnu katedralku i njezin najbliži okoliš, jer me mrke i ozbiljne one zidine podsjećaju živo na burnu našu prošlost. Milo mi je u toj crkvi boraviti, kada znadem, da krije u sebi sveti prah mnogih slavni i znamenitih hrvatskih crkvenih dostojanstvenika, velmoža i vitezova. Već od prije bilo mi je poznato, da se na sjevernoj strani crkve, među posloznicom i radionicom kamenara, te depositorijem nalazi više grobnih ploča, koje su se dijelom nalazile do potresa 1830., odnosno do restauracije crkve na crkvenom tlu, označujući grobove tamo sahranjenih pokojnika, a dijelom prigodom restauracije iskopanih i do sada sa svim nepoznatih. Prošli put, bivši u Zagrebu, proučavao sam potanje te grobne ploče i našao među njima prilično starih i nekoliko njih do sada nepoznatih, koje bi svakako trebalo na zgodnom mjestu sačuvati, jer su dosta zanimivi povjesni spomenici. Spominjem u prvom redu menu iz bivše crkve sv. Emerika sa napisom: Anno Dni. MCCCXXXIII, dakle još iz početka XIV. stoljeća. U Kukuljevićevim napisima na str. 324. r. br. 1115 pogrješno je označena na tom kamenu godina 1303. Svakako je to jedan od najstarijih sredovječnih spomenika, pronađenih u Zagrebu — stariji bi mogao biti samo onaj nekoga Gorjanskoga u orfanotrofskoj crkvi — pak bi radi te starine svakako trebalo nešto učiniti, da se potomstvu od propasti spasi.

Nalazi se tamo nadalje više napisa iz XV. vijeka; nekoje od njih nisam mogao točno čitati radi nezgodna položaja, nu na jednom sam pročitao jasno izpisanu godinu MCCCCV. Taj se napis u Kukuljeviću nigdje ne spominje. Ne spominje se ni napis grobne ploče

nekoga kanonika Bovića Krištofa, preminuloga g. 1584.

Važna i zanimiva je grobna ploča udove Lucije de Zemche, preminule oko godine 1500. Ta udovica bila je velika dobročiniteljica kaptola i prvostolne crkve zagrebačke, ostaviv im poslije smrti više imanja kod Varaždinskih toplica. Kaptol zagrebački i danas se je zahvalno spominje, te se za nju godišnje i svečane zadušnice čitaju¹, nu scijenim, da bi prečasni kaptol bio dužan, da i njezin spomenik na doličnom mjestu sačuva.

Krasan i lijepo izrađen je spomenik grofa Ivana Erdeda, biskupa jegarskoga, umrloga god. 1626., zatim kanonika Tome Kovačevića, umrloga god. 1724., za koga se znađe, da je povjesničar bio, pak mu se i na grobnoj ploči spominje, da je indefessus antiquitatum compiler. Isto tako je zanimiv spomenik Ivana Znike, izabranoga biskupa Šibenskoga, opata i kanonika čuvara zagrebačkoga. Taj čovjek bio je vrlo zaslužan po mnoge, a naročito po prvostolnu zagrebačku crkvu, narijesiv ju mnogim dragocjenim spomenicima. Od njega potječe među inim divna propovjedaonica prvostolne crkve, podignuta god. 1696., te oltar zadnje večere. Žalibože se je taj inače toli zaslužni i darežljivi muž ne malo ogriješio time, što je dao pobacati gotovo sve grobne spomenike ne samo iz prvostolne već i iz crkve remetske kraj Zagreba, pak je tako krivcem, da je mnogi dragocjeni po našu povijest spomenik valjda za uvijek propao, naročito spomenici banova Ivana Torkvata Karlovića u remetskoj crkvi (umro 1531.), te Franje Frankopana Slunjskoga (umro g. 1572.).

Imade i drugih napisa, kojih nisam posebice istaknuo, jer mi se ne čine toliko važnima, nu i oni radi starine zavrijeđuju, da se potomstvu sačuvaju.

Današnje stanje tih spomenika dosta je hrđavo, jer su raznim nepogodama izvrgnuti, a mnogi njih su vrlo oštećeni, dapače i posve razlupani, pak ostave li se tako i nadalje, propasti će žalibože sa svim. Skrajnje bi dakle vrijeme bilo, da se ti spomenici makar i u posljednji čas spase. To bi se pako dalo učiniti tako, da se sačuvaju ili u narodnom našem muzeju ili pako da se uzidu u sjeverni obrambeni zid. Ja se bojim, da bi otezanje u toj stvari pospiješilo propast tih dragocjenih spo-

¹ Kukuljević, prvostolna crkva zagrebačka, str. 24.

menika. pak Vas s toga molim i zaklinjem, da učinite sve, što se može u spas toga učiniti. Ta Vi predobro znadete, da građevna uprava prvostolne crkve nije baš kod restauracije crkve štedila historičkih spomenika, ta poznato Vam je, da je n. pr. bez ikakove osobite potrebe nestalo sa južnoga tornja anžuvinskoga grba iz XIV. vijeka. Kraj nepovoljne dispozicije građevne uprave ne bi nikakovo čudo bilo, da tih spomenika na jednom nestane, upotrijebiv ih kao građevni materijal.

Preporučujuć se Vašoj veleučenosti, bilježim se sa odličnim štovanjem i srdačnim pozdravom
Fran Šaban.

34. Ogulin, 5. studenoga 1901. — 2. studenoga t. g. otputio sam se u Bosiljevo, da istražim rimsko groblje, pronađeno kraj staroga bosiljevačkoga grada ove godine, prigodom gradnje nove ceste iz Ogulina u Kranjsku. Da to istraživanje bude što uspješnije, zamolio sam pripomoć vlastelinskoga upravitelja g. Vjekoslava Pupića, a pridružio nam se i mjesni kapelan g. Ivan Javurek, te uz pripomoć četiriju težaka pretražismo prilično točno to groblje.

Prostor, na kom se to groblje širi, iznaša oko 150 č. hv., te se nalazi tik gradskih zidina sa jugozapadne strane. Sredinu presijeca nova cesta, dočim je s lijeva i desna preostalo nešto malo zemljišta, zarasla trnjem, a puna živca kamena. Taj prostor čini oblik elipse, dočim mu strane strmo padaju svagdje, samo ne kraj gradskih zidina. Smatrate li potrebnim, taj bi se prostor vrlo lijepo mogao fotografirati, što će drage volje g. kapelan učiniti, koji je amateur fotograf.

Uspjeh našega dosta mučnoga istraživanja nije bio od osobita uspjeha, te je nedvojbeno, da se je najbogatiji antiknim predmetima dio groblja nalazio tamo, kuda je probila nova cesta. Tamo su nađeni predmeti, predani Vam po meni, kao i žara, darovana po g. Pupiću. Vrlo malo tih antiknih predmeta odnio je trgovac Balaš u Karlovac. Značajno je, da radnici, gradeći cestu, ne nadoše nijedne cijele žare osim one jedine, koju je Pupić muzeju poklonio. Nađeno je onom zgodom na 70 po prilici mjesta u zemlji ostanaka žara, sa svim sitno polupanih, nu cijele do one, nijedne! Bez svrhe bi bilo sakupljanje tih ostanaka, jer se nikako ne bi ma nijedna žara od njih dala staviti, pošto su tako strašno polupane.

Mi smo prekapali na 7 mjesta. Gotovo svagdje naišli smo u dubini od 15—20 cm. na

sa svim prosto izradenu kamenu ploču okrugla oblika, u veličini od 40 cm. u promjeru, nu bijaše ih i takovih od 90—100 cm. promjera, a 20 cm. debljine; te su više eliptičnoga lika. U dubini od 30—40 cm. nalazi se obično još jedna mnogo manja kamena ploča, a izpod nje žara ili bolje rečeno nekoliko komadića iste. Pod gđjekojim kamenom našlo se je crne zemlje, t. zv. kulturni sloj, s nekoliko sitnih komada pečene zemlje, nu kakovim drugim predmetima ni traga! Pod gđjekojim pločama nismo mogli upravo ništa naći. Za čudo je upravo, kako su mogle te žare u zemlji tako propasti, gdje je izvan svake sumnje, da ljudska ruka, od kako su u zemlju stavljene, u njih do današnjega vremena nije dirala. Možda su bile slabo pečene, a osim toga morale su se skršiti pod ogromnom težinom kamene ploče, jer ona jedina cijela sačuvala se je samo zato, što je bila postavljena među 2 živca kamena. Na jednom mjestu iskopasmo dno neke posudice, koja nije mogla služiti za žaru, jer je dno vrlo debelo, a promjer mu je tek kojih 6 cm. Ja sam ga sa nekoliko iskopana crjepovlja sačuvao, te ću Vam ga doskora donijeti.

Kako se dakle vidi, ne bi se isplatilo na iskapanje u tom groblju trošiti; u najboljem slučaju našlo bi se crjepovlja i možda koji zahrdali komad željeznoga oruđa. Tim zahvalnije bi bilo kopanje velikoga prethistoričkoga — jur poznatoga humka u Hrsini, te drugih halštatskih groblja u blizini, za koja se pozitivno znađe.

Sa odličnim počitanjem

Fran Šaban.

35. **Ogulin**, 30. srpnja 1902. — Evo me sa važnom novosti! Ovih dana, kako mi javlja jedan moj mjernik, nadoše djeca u jednom kameniku kraj Jezerana lončić sa više od 1000 sitna srebrna novca. Moj mjernik, koji me je odmah o tom zanimivom nalazu obavijestio, poslao mi je 6 komada od toga novca, a drugo da su djeca raznijela. Za čudo svih tih 6 komada od iste je vrsti, a vrlo dobro sačuvano. Novci su mletački od dužda Dolfina, koji je vladao za Ljudevita Velikoga u II. polovici XIV. vijeka. Da nije taj novac sakriven za vrijeme rata, koji se je vodio među Ljudevitom i Mlečićima?

Ja sam se s mjesta pobrinuo, da se, u koliko je moguće, posakupi raznešeni novac, i da se posuda, gdje je novac bio, pribavi. Uspjeh toga, kao i okolnosti, kako i na kome

mjestu je taj novac nađen izvjestiti ću Vam posebice što prije.

Sa odličnim počitanjem

Fran Šaban.

36. **Ogulin**, 30. rujna 1902. — Čuo sam češće u Dugojresi pripovijedati, a i u povijesti sv. Petra na Mrežnici spominje pokojni Rade Lopašić, da se po rijeci Mrežnici vidaju zidovi, koji potječu iz rimskoga doba. Kako je sada radi abnormalne suše, koja ove jeseni vlada, u svim rijekama voda jako spala, upotrijebio sam rijetku tu zgodu, da pretražim korito rijeke Mrežnice ispod župne crkve sv. Petra, pak sam se u tu svrhu otputio tamo dne 28. t. mj. U tome poslu revno me je podupirao tamošnji ravnajući učitelj g. Tomičić, koji se nije žacao pogibelji prehlade, da sa mnom po mrzloj, nu vrlo bistroj vodi Mrežnice pretražuje drevne ostatke davno jur minule rimske kulture.

Pripovijedanje puka i tvrđnja Lopašićeva potpuno se je obistinila; ne jedan, nego mnogo zidova nalazi se u dubinama Mrežnice, raspoznaju se jasno uglovi temelja pojedinih zgrada itd. Vrlo je zanimiva neka građevina, koju tom zgodom našosmo: to je iz vrlo fino poliranih (ugladienih) opeka ograđeni prostor, oko 2½ metra dug, a 1 metar širok i toliko dubok. To je bezuvjetno morao grob biti. Izdubina je potpuno zamuljena. Koliko se je dalo uztrajati u dosta hladnoj vodi, crpili smo iz toga groba mulj, da što u njem nađemo, nu bez uspjeha, jer bi za taj posao trebalo dulje vremena i — toplije vode. Pokidali smo nekoje opeke iz toga groba zajedno sa meltom, koja se je čvrsto drži, i iznijeli je na obalu. Opeke su vrlo fine, jasno crvene boje, isprugane simetričkim crtama, nu žalibože na ni jednoj ne našosmo traga kakovomu pečatu ili drugom pismenom obilježju.

Zapadni dio korita rijeke Mrežnice u duljini od kojih 200 koraka prepun je raznoga građevnoga materijala, kamena i opeka, pak je jasno, da se je dio rimske varoši morao nalaziti na mjestu, kuda danas Mrežnica teče i koja je tekom vjekova svoj tok promijenila i dio te rimske varoši u svojim dubinama pokopala.

Na jednom mjestu ustanovili smo u vodi pilote rimskoga mosta, i to u sredini rijeke. S obih krajeva — naime kod obala su povadjeni, te se i danas jedan takav iz hrastovine nalazi kod kuće Mate Bosiljevca br. 11 iz Varoša. Ostaci tih pilota vidivi su samo kod vrlo nizke vode.

Taj dan obašao sam sva mjesta na obim stranama rijeke Mrežnice, gdje se je nalazila stara rimska varoš, kojoj se do danas još pravo ime ne zna. Kraj kuće spomenutoga Mate Bosiljevca pune su oranice raznoga kamenja. Na dva mjesta dižu se umjetni brežuljci, puni kamenja. Kapanje odnosno prekapanje tih brežuljaka bilo bi vrlo probitačno, te ne bi bilo dvojbe za pozitivan uspjeh. Pohodio sam i mlin zadruga Bosiljevac radi onih dvajuh napisa, koje je revni promicatelj i prijatelj arheologije veleč. g župnik Aleksa pl. Dolački prepisao, i koje sam Vam prepise nedavno u Ogulinu uručio. Jedan napis, veći, uzidan je s vana, a drugi negdje u mlinu. Prvi sam vidio, dočim drugi nisam mogao, jer je mlin zatvoren bio. Pismena onoga vanjskoga napisa vrlo su lijepo i pravilno izvajana, te nam pokazuje doba, kada je rimska umjetnost najljepše cvala, dakle početak I. stoljeća.

Na desnoj strani Mrežnice (vis-a-vis župne crkve) imade po raznim kućama više finoga kamenja, urešena lijepim rezbarijama, osobito je lijep jedan takav kamen kod prije spomenutoga Mate Bosiljevca, koji je nedaleko svoje kuće iskopao. Taj kamen mora da je iz kakova hrama.

Odličnim počitanjem i srdačnim pozdravom
Fran Šaban.

37. **Sotin**, 18. lipnja 1901. — Već sam odavno osjećao, kao što je to i Vašoj veleučeniosti poznato, da ću svoju kroz 31 godine svoga župnikovanja u Sotinu dosta znatnim trudom i troškom sakupljenu zbirku od raznih prethistoričkih i rimskih starina (te preko 80) komada izabranih i vrlo dobro sačuvanih zlatnih, srebrenih i osobito lijepih bronsanih, a 120) komada, stranom duplikata, stranom manje očuvanih i čitljivih novaca poslije svoje smrti ostaviti nar. muzeju. Međutim sam se, sjetiv se one: „popovsko je blago, kao konjsko meso“. — da ne bi i moju zbirku isti udes snašao — predomislio, da ju još za svoga života, i to što prije, predam našem nar. muzeju.

Sabirajući ovdje u Sotinu nađene novce i starine, nijesam isprva s njima imao nikakvoga posebnoga i opredijeljenoga cilja, osim da ih ustupim našem nar. muzeju. Zato sam odmah s početka neke ovdje nađene vrlo lijepe i znamenite starine i mangure ustupio bio našem meceni, preuzv. g. biskupu Strossmayeru, koji je kroz cijeli svoj vijek bio vrlo revan i oduševljen sabirač svih, a napose u našoj zemlji nađenih starina, znajući, da će iste i tim putem

dospjeti na mjesto svoga opredjeljenja, t. j. u naš nar. muzej; kao što su zaista tamo i dospjele, pošto sam ih ondje svojim vlastitim očima ugledao. — Nu kašnje, baveći se i sam ponešto sa arheologijom, naidoh, da se učenjaci već odavno prepiru: na kojem je mjestu negda u Srijemu ležao rimski Cornacum (po Momm-senu na mjestu današnjega Sotina); zatim, pošto se u Sotinu još i dan danas dobro razabiru temelji negdašnjega utvrđenoga rimskoga logora, bilo je do sada još neriješeno pitanje i to: koja li je rimska legija negda ovdje ležala? A to se još ni danas pravo nezna; jer po onim dvjema rimskim ciglama, od kojih je ovdje jedna prije nekoliko godina, a druga tek minuloga proljeća iskopana — dok se ne bude našlo više takovih, i sa čitavim pečatom — nije se moglo još ni sada posve točno ustanoviti. — Zato sam si preduzeo bio, u svoju zbirku uzimati samo takove novce i starine, za koje mogu jamčiti, da su ovdje u Sotinu, ili u neposrednoj mu blizini (u hataru) nađene: da tako danas sutra prikupim arheolozima što više materijala, po kom bi oni do sada prijeporna pitanja što lakše i sigurnije riješiti mogli.

Usljedi toga molim Vašu veleučeniost, — a mislim, da bi to i cijelishodno bilo — kad bi se ova zbirka u našem nar. muzeju posebice smjestila, pod imenom: „Zbirka sotinska“. Njoj bi se tad pridodali i u buduće sve ovdje nađene starine, koje još ni iz daleka nijesu iscrpljene: dapače mogu reći, da ovdje još do sada nitko nije kakova iskapanja poduzimao, već sve, što se je tude našlo, nađeno je samo pukim slučajem. Na taj način bi ova zbirka, postavši s vremenom veća i bogatija, tim bolje odgovarala onoj svrhi, kojoj je namijenjena.

Da bi pako zbirka ova neoštećena i što sigurnije prispjela u naš nar. muzej, molim Vašu veleučeniost, da bi izvoljeli ili po nju poslati kojega svoga pouzdanika, ili ju pak, danom zgodom, osobno od mene preuzeti.

Međutim ostajem sa odličnim veleštovanjem Vaše veleučeniosti najodaniji

Roberto Turmayer,
župnik.

38. **Otočac**, 26. siječnja 1902. — Prigibno šaljem lijepi broj bronsanih predmeta, iskopanih od Ise Banovića u Drenovu klanu na njegovom vlastitom zemljištu. Među istima nalazi se nekoliko komada do sada ovdje nepoznatoga oblika. Platilo sam za ove predmete 16 kruna, pošto ih jeftinije dobiti nisam mogao. Neznam, je li sam ovako preskupo platilo predmete, te

izvolite mi u tom pravcu za ravnanje priopćiti Vaše cijenjenu mnenje.

Priležeći bronsani rimski novac nađen je također među predmetima.

S izrazom najodličnijega štovanja

Cvjetko Vurster.

39. **Otočac**, 10. kolovoza 1902. — Upravo dolazim iz Kompolja. Sa vlasnicima „male crkvine“ udesih, te sam pogodio odštetu u ime dozvole kopanja, tako da stoji cio breščić na Vaše raspolaganje.

Glede kvartira bio sam manje sretan. Sve se bojim, da izim Müllera ne bude spasa. U ostalom to je moguće udesiti i kasnije, samo kad je zemljište pripravljeno.

Izlet u Smrčeve doline biti će silno poran, te morate iz Sv. Jurja u Oltare stignut na noćivanje u gostionu kod javne nakapnice, te odanle podraniti u 3 sata u jutro, pa još uvijek dvojim, da li ćete moći isti dan natrag. Ako bi kočija senjska na Vas čekati morala na Oltarima biti će skupo — može biti bi bolje bilo karlobaškim vaponom do Sv. Jurja i odanle prostim kolima ili pješice na Oltare.

Cestar je još uvijek isti na Oltarima, a biti će Vam i lugar, stanujuć u gore rečenoj gostioni, na ruci. Bez oružja i dobre pratnje ne valja ići u one krajeve poradi medveda, kojih dosta tamo imade.

Primite izraz mog odličnog veleštovanja
C. Vurster.

40. **Polje** (kod Dobrinja na otoku Krku) 25. svibnja 1902. — Odavna sam se spremao da Vam štogod uspišem, ali ne imadoh čim stalnim doći pred Vas. Sreća mi poslužila ovih dana i evo Vam nekoliko novaca. Našao ih je Dobrinjski opć. načelnik Nikola Crvić prigodom rušenja jedne stare kuće u Dobrinju. Veli, da su bili položeni jedan na drugom u blizini konobnog praga tik zemlje u jednoj luknji u zidu. Nagadam, da su bili navlaš stavljeni možda samo za neko vrijeme, pak i zaboravljeni od dotičnog polagača. Ja držim, da su svi iz mletačke dobe, ali neznana, koga su vremena kovani. Onaj najsačuvaniji čitam ovako: Leo(nardus) Laured(anus) S(ancti) M(arci) Venetia(rum) dux; Gloria tibi Soli IC XC. Je li dobro tako?

Dva komada su Sanctus + 1 Marcus Venetus reć bi oko mletačkog lava; Justicia(m) diligente oko lika valjda pravde.

S ostalima ne mogoh nikako na kraj doći. (Ti novci jesu: Mleci Leon. Loredano (1501—1521) Da quattro od kovničara Bernardo Dona god. 1517/8.

Mleci Gazzetta anonima XVI. vijek 2 kom.

Genova Denaro minuto incerto XV. vijek.

Baiern Landshut Heinrich IV. Bogati (1393—1450). Pfennig sa landshutskom kacigom i Pfennig sa oettinškim psetom.

Baiern München Ernst I. i Adolf I. (1435—38). Pfennig sa poprsjem monaha.

Augsburg. Biskup Fridrich III. Hohenzollern (1486—1505) Pfennig kovničara M. B. Nürnberg, grad. Pol solda XVI. vijek 2 kom.

Nürnberg, burggrofovi. Pol solda. XVI. vijek. Op. Ur.)

Pošto ste mi natuknuli, da imate odavle iz mjesta Šula broš i narukvice, reći ću Vam, da sam mnogo i mnogo čuo pripovijedati o Šulima, ali sve, što se je našlo, to je i propalo. Rekoše mi, da je bilo nađeno žara, staklenaka, kamenica, svijeća itd., nu što da nabrajam kad sve ode u nepovrat! Sada se samo roje misli po glavi čovjeku, kad onud prolazi, o onom što je moglo biti, a tuga mu oklopljuje srce s neznanstva, koje je sve ondje potrla, što bi bilo moglo osvjetliti komadićak povjesti. — Konac svemu pripovijedanju je od ljudi, da je u Šulih bila neka crkva i uz nju valjda samostan. Ja pak slutim, da nije bilo samo to, nego je moralo biti nešto više, a što, to ne znam. Zidinama ima samo na tri mjesta traga. Debelele nisu bile, a i nisu rađene tesanim kamenom. Jedna najjužnija, vele, da je bila pročelje crkve sv. Ivana. Po kazivanju jednog seljaka reko bi, da je imala tlo od mozajika. I ja sam po zemlji našao sitnih četverokutnih komadića crnog kamena, kojim se poznade, da su na jednoj strani bili ukladani u meltu. Za kojih pedeset metara prama sjeveru vidi se ostatak jedne zidine, koja se protezala prama jugu i prama istoku. Nekoliko metara još na sjever, a skoro usporodno sa ostatkom crkve, našla se bila ona cigla grobna, koju sam Vam nekoč napomenuo, a izgledala je ovako: CCAESARPA.

Tu je bio nađen i jedan, kako se meni čini, sarkofag, koji je pretvoren sada u korito kod ovdj. seljaka Ivana Kirinčića. Suvišne dijelove je sin istoga čovjeka odbio, te uporabio za izgradnju domaće krušne peći. Mislim po tim okrhlinama da je ta „kamenica“ morala biti samo poklopac sarkofaga, u čem me utvrđuje i to, što rečena kamenica nije bila dosta duboka, te su ju morali još dubsti.

Svojim očima vidim po tom prostoru u Šulih mnogo komada cigle i žlijebaca, žara i njihovih nožica. Na nekojim sam gromačama opazio i po

koji komad žrvnja i brusilovca. K tomu sam našao komadića cigle, na kojim se vide razne šare.

Pri zaključku o »Šulih« moram opaziti, da su zgrade, koliko ih bilo, zidane bile na pijesku ispod obronka zvanog »stran za Dedonjin«. Pošto ima malo kamenja, ili su bile sgrade drvene ili je kamenje nekud odvezeno bilo. Šula zove narod i »Opatije«.

Protivna istočna strana »Šulima« zove se Višebor. Razmak će biti par stotina metara, ako je i toliko. Na Višeboru se pak nalazi još i sada jedna stražarnica. Presvođena je. Ognjište joj je u istočnom pročelju. Vratašca su u zapadnom, a imala je na svakom pobočnom zidu po jedan prozorčić. Sjevernim se vidilo luku za Šilom i more sve do »Tesnoga« i kopno od Crikvenice dalje na sjever do sv. Jakova. Južni prozorčić je imao kratak vidik. I blizu te stražarnice na zapadnoj strani bila je nekakva mala sgrada, jer ima tragova zidu, a ima sličnih komadića opeke s onima u »Šulih«. Tlo od Šuli do Višebora je jednako i ravno. Sam Višebor je kamenit mali brežuljić, koji opada prama sjeveru, jugu i istoku. Od njega ni za 1 km. prama istoku je rtić, a zovu ga »Zidini«. Po tom, što je upravo tu bila ogromna zgrada, što je od juga u polukrugu prama sjeveroistoku od mora do mora poluotočić dijelila od kopna. Izmed zidina i Višebora jesu oranice, koje se ponajviše zovu »Borča«. Rečeno mi je, da je po Borčih nadeno tragova zidovom. Borča vise malo prema sjeveru i dosižu do mora za »Šilom«. Što tla leži od »Borči« na jug, to je »Murvenica«. Za sada pozabavimo se najprije sa »Zidinama«. Na sjevernom kraju pod zidinama sa zapadne strane čeprkah i nadoh ostatka glinenog posuda, kosti živinskih, pužića morskih i ljuštura. Po razmaku se nađe po koji ostatak žrvnja, brusilovca, cigle i crepovlja. Obilnije sam našao na južnom obronku, po prilici u sredini poluotočića, crepovlja i kosti samo na jednom mjestu, valjda što nisu mogle ruke i vrijeme strovaliti u utrobu morskou. Našao sam na tom poluotočiću i dvije kamene sjekirice i komad izdrte veće, koja je imala i uši. Sve tri su od neke vrsti zelenog pjegavog kamena (serpentin). Reklo mi se za Zidine, da se zovu još i sveta Trojica, ali joj već nema ni traga. Tkogod zazove »Zidine« još i »Posji« (Pasji). Još mi je opaziti, da su negda za zidinama bile i njive, što svjedoče neki ostatci gromača. Sa zidina se na sjever vidi more do otočića sv. Marka, na kojem su također nekakve zidine, a na jug do Senja i sv. Jurja, te na istok cijeli Vinodolski dio primorja. Proti »Zidinam« stoje sjeverno Crikvenica, istočno Selca,

a dobro južno Novi. Da je Zidini mogo biti tvrda, potvrđuje i to, što mu je veoma blizu, kakvih tri sto metara daleko od njega, zaljev Šilo, dobra naravska luka. Pa i južnu je imao, ako i malu luku »Murvenicu«. Na sjevernom obronku Murvenice, kao što i u njezinu dnu, našao sam tragova zidova i cigla, ovih poput onih u Šulih. Na južnom obronku blizu žala »Murvenice« moralo je opet stati nekakvo zdanje, opazih mu trag, a na jednom mjestu čeprkajući nadoh komade zardalih čavala i komad oruđa, te ugljvlja.

Malo s višega rekoh, da brežuljić Višebor pada polagano i na jug u Murvenicu. Gdje prestaje Višebor u vododerini, tu počimlje brežuljak »Veršok« (Vršak). Sjeverni mu se obrončić zove »Komunje«. Na tom obronku vidi se komadić prostog zida, koji reć bi da je ima nekakav polukružni ures. Ima također tri izitka na van, što je služilo za pojačanje zida kao što su imavala gradska zidna platna. Taj komadić zida kaže od sjevera u jug. Drugi komadić, koji se vidi u gromači, kaže od zapada u isok i morao se s onim prvim sticati ili sjeći. Za kakvih 5 do 6 m. od istočnog imenovanog zida, morao je teći usporedni mu drugi zid, što opazih po znakovima. I ovuda je komada od rimske ciglje.

Polazeć od Vrška prama jugu dođe se na njegov obronak »Sitini«. Tu opet u jednoj njivi opazih komada cigle.

Za mene pak najznamenitiji bio je, ali i najzagonetniji »Bočva« (Bačve), po zemljomjeru »Kloštar«. Ovdje se na najvećem prostoru protežu komadi cigle i žara. Ima mnogo i kamenja. Nešto je iskopano krčenjem, ali držim, da ga mnogo potiče i iz razvalina, kojim sada nema traga, do li u jednom komadu. Vršak tomu sjevernog pročelja viri kakav metar iz zemlje. Po gradi i melti sudim, da je bio bunar. Našao sam tu najveć crvene cigle, ali je ima i žute. Žlijebaca je bilo više vrsti, a jedna vrsta je bila na površini metlicom ili štapićem isprekrižana, dok je još sirova bila. Našao sam i jedan čunjast cigleni kotur, koji je mogao imati 20 cm. promjera. Ručica, nožica, komada od grlića žara ne fali. Vidio sam i onakvih opečica, kakve Vam spomenuh u »Bolančinah«. Kod najposljednjeg prekapanja zimom iskopali su radnici i dva kamena, koji su bili podloge glavama greda, jer su isječeni u tu svrhu. Našao sam dva komada kamena, koji su pripadali maloj kamenici. Jedan profiliran komadić kamena morao je služiti za shod. Materijal nije s ovih strana, nego je donesen ovamo. Poviše opstoji jedan kameni kotač sa promjerom od kakva 1.5 m., koji je mogao služiti kao dno od

bunara, ako nije za što drugo. U oči mi udara jedan kamen, koji je povaljen na zidu, biti će skoro metar i po dug, a strana, koja mu se vidi debela oko 60 cm. Reko bih, da je nečemu služio za podnožje. Znaka napisu ne mogoh naći nikakva. I ovdje vidjeh po koji komad žrvnja. To je sve što se vidi sada. Ali moram reći, da prije kakvih trideset godina bilo je i tu sve prekopano i pretraženo od seljaka, s namjerom, da će naći zakopano blago, te je tom prilikom, ako je šta i bilo, moralo propasti. Bočva se nalazi na početku poluočica »Druženjin« (Družinjin).

Na koncu evo Vam i otisak napisa cigle iz »Bolančini« NSCLAI'

Ja mislim, da je ovaj komadićak zemlje bivao rado napučen, jer je ravan i ubav, a imao je negda i dosta zemlje, k tomu i tri naravske, ako i ne velike luke: Šilo na sjeveru, Murvenicu na istoku i Petrinu na jugu. Što još udara u oči, imadu većinu ove zemlje u posjedu Selčani i Crikveničani. Znam, da su taj posjed stekli većinom po kupnji, ali možda su u starija vremena stekli što i darovima.

Primate srdačni pozdrav

Ivan Žic.

41. Polje, 4. lipnja 1902. — Pošto sam neznam već ni koliko puta uzaludno posjetio »Bočva«, pošao sam onamo i jučer iza škole. Ovaj put sam pak bio sretan. Prošle zime, ko što Vam u posljednjem predugom pismu kazah, bilo je središte »Bočav«, prekopano za nasad trsja. Radnici su bacali komade crepovlja i cigle na gromaču u kraj. Slučaj mi nanio pod oči ovaj komadić opeke s krnjim pečatom, što Vam ovdje šaljem u slabom otisku na bugačici. Ili je pečat bio slabo pritisnut ili su se slova već izlizala tako, da jaka otiska ne mogu na bugačicu postaviti. Crijep je debeo od prilike 25 mm, gori je još sada dug 125 mm., doli 20 mm. Cijeli krnjac opeke naliči na trokut.

Visina pečata je od prilike 28 mm., sadanja duljina oko 112 mm., što je baš točno čitljivo 90 mm. Visina slova oko 23 mm. Opeka je ravna i iz crvene gline CAVD PAIS = Claud(ii) Pans(iana).

Prošlog puta nisam Vam javio, da je ovo zemljište, gdje mislim središte »Bočav« sada vlasništvo Selačkog žitelja Mata Lončarić pridjevkom Krejutićem. Komunje, gdje sam našao ona dva komada bez pečata, vlasništvo su Selačkog žitelja pridjevkom »Barenac«. — Murvenica je sva Selačća. — Po tom bih Vas svjetovao, da se obratite na koju poznatu osobu u Selcima, nek Vas bolje izvijesti o starinama s ovih strana, ako može, jer nije moguće, da Vinodolci nisu još štogod

našli i odnesli sobom gori, kako mi ovdje velimo, naime kući.

Da bi bila samo groblja Šula, Posji, Murvenica i Bočva, ja se ne mogu osvjedočiti, jer kud se djedoše stanovi žitelja, koji su tu zakopani, ako nisu mrtvaci od kud drugud amo dovažani? — Držim za istinito, što mi je jedan ovdješnji seljak, koji je bio kroz trideset godina častnički sluga kod naše c. kr. mornarice, pripovijedao, da je njegov neki gospodar njemu kazivao, kako je u nekoj knjizi čitao, da je ovaj dio Krčkog otoka bio nekoć dobro naseljen.

Primate srdačni pozdrav od Vašeg pokornog sluge
Ioana Žica.

42. Polje, 15. lipnja 1902. — Na 7. t. mj. bijah pošao ponovno na razgledavanje cigljanih ulomaka u »Komunjah«. Ovog se puta namjerih na odlomak cigle s komadom pečata, koji je odlomak valjda još prijašnjih godina iskopan, jer mu je gornja strana oprana kišom. Dolnja strana mu pokazuje, da se je od njega već mnogo ciglje uslijed vlage i zime, te topline i prevraćanja odlijepilo, te je sada još na lijevoj strani debeo 18 mm., a morao je prvobitno biti debeo barem 20—30 mm. S dolnje strane je ovaj krnjac dug 180 mm., a širok 95 mm. Sam pečat je dosta duboko utisnut, valjda do 2 mm. Cijeli krnjac pečata izgleda kako je ovdje utisnut na bugačici: CPA.

Uz srdačan pozdrav Vaš ponizni sluga

Ivan Žic.

43. Polje, 29. lipnja 1902. — Srdačna Vam hvala na obavijesti. Pokušat ću se upoznati sa g. Papićem, ako ne budem sam uzeo sobom te iz Crikvenice opremio tamo. Pokupio sam i nešto crjepovlja od posuda i žara, ali sve je to bez umjetničke vrijednosti. Moglo bi služiti jedino dokazom, da je po svojoj prilici istodobce na svim mjestima nastavao isti živalj. U koliko poznam istočnu obalu ovog otoka od »Ogrula« u Vrbničkoj općini na sjever do »Voza« u Omišaljskoj općini, može se to slobodno utvrditi. Što spada na Dobrinjsku obalu, to je sjegurmo bilo i najnapučenije, jer najpristupnije, osobito područje Polja i Solina ili Kivne (selo sv. Klimenta).

Za danas mislim da je dobro, ako Vam priopćim slijedeće. Negdje t. mj. našli su radnici kopajući mel (pijesak) u sv. Marku općine Vrbnik jedan čovječji kostur, gol, ali mislim, da su ga rasuli i kosti su pokopali, te je sad suvišno o tom i govoriti, nego u blizini je bilo i cigle.

Pošto je tlo obrašeno mahačom (vrijesak), morali su se zakopati (zariti) pod plodnu zemlju, a ova, podrita, razvalila se, te izbacila tri cigle i mnogo komada. Od tih trih su ostale dvije cijele, a treća se raspala u komade. Ove nekako pokupiše, ali poslije još u manje razbiše tako, te je ostao pečat cio, na žalost pako nečitljiv, jer valjda bio slabo pritisnut ili je tijekom vjekova otpao. Ja bi ipak reko za ono prvo. Dug je 134 mm., širok 32 mm., a slova su imala biti izmed 26 i 28 mm visine PANŠ (iana).

Cijele cigle odnesoše jednu Ivan Valković Antonov, mornar u Vrbnik, a jednu Petar Mar-

tinčić (Perićina Jakovčić) u Risiku. Ovu posljednju ciglu sam pregledao. Duga je 59 cm., široka 35 cm., a poprečno debela 2 cm. Lijevo i desno ima 20 mm. visok, toliko i debeo rub. Pod njim je gori zasječena cigla na uglovima u četverokut. Doli je rub koso završen. Jedno i drugo valjda, da može pristati cigla uz ciglu. Na nutarnjoj strani gori ima opeka šest polukrugova, preko kojih je povučena neka šara. Ona, ponešena u Vrbnik, rekoše mi, da je kao i ova.

Primate srdačni pozdrav od

Ivana Žica.

RAZLIČITE I KNJIŽEVNE VIJESTI.

Dar kužnici arheološkoga odjela narodnoga muzeju. Muzejsko ravnateljstvo bilo se je obratilo na vrhovni komornički ured Njegova c. i kr. apoštolskoga Veličanstva s molbom, da mu ustupi kao poklon dosele izišle 22 sveske djela »Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses.« Molba, koju je visoka kr. zemaljska vlada bila preporučila, po previšnjem se je nalogu obzirom na važnost narodnoga muzeja iznimice uvažila, te je rečeno djelo sa svim dosele izašlim priložima muzeju dostavljeno. Muzejska knjižnica tim se je darom znatno obogatila, jer je i znanstvena vrijednost djela veoma velika, a i nabavna cijena iznosi više od 2000 kruna. Podjedno je određeno, da se muzeju pošalju i daljnje sveske, koje će u buduće izići.

Napis u počast Valerija Dalmacija. U majuru Idahofu kneza Schaumburg-Lippea, koji se nalazi južno od Villanya, našla se prije dvije godine velika bronsana ploča, na kojoj je urezano sedam latinskih disticha, kojima provincija Lugdunensis tertia svoga bivšega rektora Valerija Dalmacija po zaključku pokrajinskoga sabora počašćuje počasnim napisom i njegovim likom u udaljenoj mu domovini. O tom je spomeniku govorio Th. Mommsen u sjednici berlinske akademije od 26. lipnja t. g., koji misli, da se je ta ploča nalazila na zidu atrija Dalmacijeve kuće ispod njegovog poprsja ili lika. Domovina je sigurno bila Pannonia inferior, samo se ne može kazati, da li je predjel spadao pod Pannonia secunda, a onda je spadao pod grad Mursu (Osijek) ili pod Pannonia Valeria, dotično Sopianae (Pečuh). Idahof je nešto blize Osijeku nego Pečuhu, a Mursa je bila mnogo znatniji grad od Sopianae. Napis spada u početak V. vijeka, a glasi:

Inus ad iustitiam revocare aequumque tueri sic

Dalmatio lex est, quam dedit alma fides

Bis sex scripta tenet praetorisque omne
volumen,

Doctus et a sanctis condita principibus.

5 Hic idem interpret legum legumque minister

Quam prudens callet tam bonus exequitur.

Multis pro meritis, Valeri, iustissime rector,
Multis pro meritis, haec stat imago tibi,
Quam positi longe testantes publica vota
10 Usque procul patriae mittimus in gremium.
Hinc praefecturae summos venramur honores,
sic

Hoc te gaudentes omine prosequimur.

Quisquis scire volet, quorum celebreris amore,
Ille hoc indicium sumserit ex titulo: sic
15 Dalmatio posuit provincia Lugdunensis

Tertia patrono grata klienta suo.

Spomenik će doći u mađarski narodni muzej u Budimpešti, kamo i spada. Pošto se je mislilo, da je otišao u inozemstvo na nepovrat, mađarsko je novinstvo sasama umjesao bilo podiglo svoj glas protiv takova otuđivanja domaćih starina. U skoro se pokazalo, da ta bojazan nije bila opravdana.

Dioklecijanova palača u Spljetu. Zemljište, koje pokrivaju ostanci Dioklecijanove palače, bilo je od vjkada u posjedu ili grada Spljeta ili države. G. 1887. poduzelo je c. kr. financijsko odvjetništvo u Zadru u ime države akciju, da se ono razdijeli na manje čestice i preda u vlasništvo pojedincima. Na to su prošle godine pozvani vlasnici pograničnih čestica, da izjave, hoće li to zemljište primiti. Da se je ova namisao ostvarila, naskoro bi nestalo Dioklecijanove palače. Vlasnici bi naime svakako nastojali, da zemljište očiste i da građevni materijal, što im ga pružaju zidovi, upotrijebe. Ova neoprostiva akcija financijskoga odvjetništva naišla je na žestok otpor; našlo se ljudi, koji su prosvjedovali protiv toga, da se najzanimiviji arheološki spomenik austro-ugarske monarhije izloži sigurnoj propasti. Najprije je podigao svoj glas spljetski načelnik Milić, a onda je do tisuću uglednih građana spljetskih potpisalo memorandum na ministra prosvjete u Beču, da uznastoji spasiti spomenik, koji ima vanrednu vrijednost za znanost i donosi veliku korist i gradu i zemlji. Bečka centralna komisija za očuvanje spomenika, koji imaju umjetnišku ili arheološku vrijednost, bavila se je tim pitanjem u više sjednica, te je zaključila, da

se imaju sva moguća sredstva upotrijebiti, da se Dioklecijanov palača očuva od propasti. Protiv namjere financijskoga odvjetništva ustalo je odlučno i ravnateljstvo austrijskoga arheološkoga instituta u Beču, a osobito je mnogo uradio ravnatelj spljetskoga muzeja F. Bulić, koji ovo pitanje već davno brižno prati. Pitanje još nije riješeno, Dioklecijanov palača još uvijek nije spašena, ali je nade, da će se stvar doskora zakonom povoljno urediti.

V. H.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XXIV. Spalato 1901. Nro. 3—12. — F. Bulić Ritrovamenti antichi di Epetium (Stobreč; str. 33—41). F. Bulić S. Felice martire di Epetium (str. 41—45). F. Bulić i G. Bersa Iscrizioni inedite e ricomposte (str. 45—54, 99—110, 125—137, 169—174). F. Bulić Un ampolla di oglio di S. Menas martire trovata in Dalmazia (str. 55—58). G. Strzykowski Le relazioni di Salona coll' Egitto (str. 58—65). G. Kubitschek Incisioni su monete d' argento romane (str. 65—68). F. Bulić Descrizione delle lucerne fittili — acquistate . . . 1899, 1900 (str. 69). F. Bulić Ritrovamenti antichi a Traù (str. 69—70). F. Bulić Ritrovamenti di monete antiche sull' isola di Kaprije (str. 70). P. Pisani La Dalmatie de 1797 à 1815 (str. 70—75, 111—115, 142—147, 184—188). F. Bulić Ristauro del selciato della chiesa della Madonna delle Grazie a Paludi (str. 76—79). Naši spomenici u c. k. središnjem povjerenstvu za stare spomenike (str. 80—81, 159, 190—192). D. Preradović Primjer službene hrvaštine od god. 1820 (str. 81—84). Bibliografia (str. 84, 122—124, 209—210). F. Bulić Necropoli antica cristiana a Slano di Ragusa (str. 85—99). E. Spadolini Dalmatica dall' archivio storico di Ancona (str. 116—119). V. Milić Da atti del Consiglio di Spalato (str. 119—122). F. Bulić Nomi e marche di fabbrica su tegoli acquistati . . . 1901 (str. 138—139, 207—208). F. Bulić Iscrizioni e rappresentazioni su oggetti di metallo acquistati . . . 1895—1901 (str. 139—141). G. Alačević Due documenti del Conte Vincenzo Dandolo (str. 148—155). Atto riguardante il convento di S. Domenico a Spalato (str. 155—156). V. Milić Rapporti di diritto privato sugli avanzi del Palazzo di Diocleziano (str. 156—157). F. Bulić Ritrovamenti antichi (str. 157—158, 176). F. Bulić Necropoli „in horto Metrodori“ a Salona (str. 161—169). F. Bulić Ritrovamenti riguardanti il Palazzo di Diocleziano a

Spalato (str. 174—175). L'acquedotto di Diocleziano fra Salona e Spalato (str. 176—178). T. Hofmann La porta Terraferma del Sanmicheli in Zara (str. 178—180). V. Milić Dal »Libro d' oro« di Spalato (str. 181—182). Starinska iznazašća na Prukljanskom jezeru (str. 182—184). Diploma dell' Arciduca Ernesto (str. 189). F. Bulić Ritrovamenti risguardanti il cemetero di Manastirine 1901. (str. 93—203). F. Bulić Ritrovamenti risguardanti il cemetero antico cristiano di Marusinac 1901 (str. 203—204). F. Bulić Frammento di pettine di bosso con rappresentazione cristiana (str. 204—207). F. Bulić Una lucerna cristiana trovata nella campagna di Clissa (str. 208—209). Prilozi: D. Savo Ripostiglio di denari romani a Dračevica — isola Brazza (str. 1—7). Ch. Šegvić Marco Marulo Pecimé (str. 1—8). S. Meneghelli Gemme antiche della collezione di S. Meneghelli in Zara (str. 1—18). Abside dell' oratorio di S. Venanzio presso il battistero Lateranense (str. 1—20).

— — — — — Anno XXV. Spalato 1902. Nro. 1—10. — F. Bulić Ritrovamenti antichi nelle mura perimetrali dell' antica Salona. L' iscrizione della „praefectura Phariaca Salonitana“ (str. 1—29). F. Bulić Le Gemme dell' i. r. Museo in Spalato acquistate nell' a. 1901 (str. 29—32). F. Bulić Descrizione delle lucerne fittili . . . 1901 (str. 32—33). P. Pisani La Dalmatie de 1797 a 1815 (str. 33—37, 62—67, 157—160). V. Tomasić Nekoliko riječi o dnevu pokopa hrvatske kraljice Jelene (str. 38—40). F. Bulić Alcune osservazioni sulla iscrizione nella chiesetta di s. Martino a Spalato (str. 40). Naši spomenici u c. k. središnjem povjerenstvu za stare spomenike (str. 41—44, 71—72, 127—128). F. Bulić i G. Bersa Iscrizioni inedite (str. 45—62, 129—145). G. Alačević Credenziali date dall' imperatore Massimiliano II. ad Antonio (Veranzio) vescovo di Agria . . . per trattare di pace col Sultano Selim II. (str. 67—69). I monumenti antichi di Spalato e Salona nella adunanza generale dell' i. r. Istituto austriaco archeologico (str. 70—71). F. Bulić Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l' a. 1901 (str. 73—110). F. Bulić Ritrovamenti risguardanti il cemetero antico cristiano di Manastirine . . . 1902 (str. 110—112). F. Bulić Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia suburbana (e urbana) dell' antica Salona (str. 112—118). G. Bersa Le lucerne fittili romane di Nona (str. 118—124, 148—156). Diploma dell' imperatore Rodolfo II. . . a Fausto Veranzio (str. 125—127). G. Bersa Nuove scoperte di antichità a Zara e nei dintorni

(str. 145—147). F. Bulić Ritrovamenti antichi a Castellastua (str. 160). Prilozi: Il Palazzo di Diocleziano a Spalato è proprietà dello Stato (str. 1—20). Ch. Šegvić Iscrizione sepolerale di Elena, figlia di Tomislavo, regina croata (str. 1—21). P. G. Coletti Accessiones et correctiones all' Illyricum sacrum del P. D. Farlati (str. 1—20).

Glasnik zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann. XIII. 1901 2—4. Sarajevo 1901. — Dr. Č. Truhelka Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka (str. 155—199). Dr. Đ. Protić Treći prilog k poznavanju flore resina Bosne i Hercegovine (str. 201—226). Dr. Č. Truhelka Prehistorička sojenica u koritu Save kod Dönje Doline (str. 227—288). M. Vukičević Iz starih Srbulja (str. 289—319). Dr. A. Weisbach i dr. L. Glück Crania bosnica (str. 351—403). V. Apfelbeck Izvještaj o entomološkom izraživačkom putovanju u Tursku i Grčku u g. 1900. (str. 405—438). T. Ippen Nadgrobni spomenik kneza Karla Topije od Albanije (str. 439—442). A. Čatić Bilježke o Koraju i Tutnjevcu (str. 443—449). Dr. R. Münsterberg Dva revidirana natpisa iz Soluna (str. 451—453.). H. Engelhardt Prilog poznavanju tercijarne flore najšire okoline Donje Tuzle (str. 473—523). Dr. M. Hoernes Srebrni pokladni nalazak iz Štrbaca u Bosni (str. 527—536). S. Beigl Spisi grofa Marsiljija u sveučilišnoj biblioteci u Bolonji (str. 537—563). I. Knotek Drugi prilog k biologiji nekih potkornjaka iz Područja Bosne i Hercegovine (str. 565—576). T. Ippen Stare crkve i crkvene ruševine u Albaniji (str. 577—588). Dr. R. Münsterberg Tri antičke ukletne ploče (str. 589—597). Književnost. Različito.

— — — — — XIV. 1902. 1—4. Sarajevo 1902. — Dr. K. Patsch Pojedini nalazi iz rimskog doba (str. 1—16). Dr. Đ. Protić Treći prilog k poznavanju flore Bosne i Hercegovine (str. 17—68). R. Gutwiński O algama, sakupljenim u okolici travničkoj (str. 69—81). O. Jauker Naselja u Bosni i Hercegovini obzirom na geološki sastav zemljišta (str. 83—111). M. Medić Sabljarka i platnica (str. 113—122). A. Pichler Flora hercegovačkih grobalja (str. 123—127). Dr. Č. Truhelka Sojenica u Dönjoj Dolini (str. 129—144, 257—274, 519—539). F. Berwerth Meteor iz Zavida (str. 161—176). T. Ippen Historički gradovi u Albaniji (str. 177—199.). V. Jelavić Turska i Francuska u XVI. stoljeću (str. 201—220). Dr. Č. Truhelka Nalaz iz Vranjske (str. 221—227). V. Čurčić Starine iz

okoline Bos. Petrovca (229—255). Dr. Đ. Protić Prilog k poznavanju flore resina Albanije (str. 275—285). Dr. K. Patsch Rimska mjesta u konjičkom kotaru (str. 303—333). Dr. F. pl. Šišić Pad Mladena Šubića, bana hrvatskoga i bosanskoga (str. 335—366). T. Ippen Pečatnik jedne već nestale biskupije u Albaniji (str. 367—368). F. Genthe Sasko-poljska pukovnija Bošnjaka i holandski kopljanici »Bošnjaci« (str. 369—390). Dr. K. Patsch Nahodaji novaca (str. 391—438). Dr. K. Patsch Prilog mitologiji Ilirije (str. 439—440). H. Engelhardt Prilog poznavanju tercijarne flore Bosne i Hercegovine (str. 441—459). P. G. Strobl Novi prilozi fauni diptera balkanskog poluostrva (str. 461—517). V. Apfelbeck Nove vrste koleoptera sa balkanskog poluostrva (str. 541—547). Književnost. Različito.

Starohrvatska prosvjeta. Glasilo hrvatskoga starinarskog društva u Kninu. Urednik joj Fr. Radić. Godina VI. sv. 1—2. 1901. — F. Radić Ostaneci starinske crkve i groblja u Gornjim Kojanima kod Vrlike (str. 3—11). F. Radić Još o hrvatsko-bizantinskom slogu (str. 12—23). Fr. Radić Sredovječna crkvice sv. Ivana Krstitelja u Bolu na otoku Braču (str. 24—25). O. L. Marun Popis naušnica »Prvoga muzeja hrv. spomenika« u Kninu (str. 26—33). Fr. Radić Sredovječne crkvice oko Selaca na otoku Braču (str. 34—41). Fr. Radić Župna crkva sv. Martina u Pridrazi kod Novigrada (str. 42—48). Fr. Radić Starohrvatska crkvice sv. Petra u Kuli Atlagića (str. 49—53). Bibliografija. Razne viesti. — Izvještaj o djelovanju hrvatskog starinarskog društva u Kninu 1900—1901.

Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. Uređuje dr. Ivan pl. Bojničić Kninski. God. III. sv. 3—4. Zagreb 1901. — Dr. I. Bojničić Izvorne plemićke diplome u kr. zem. arhivu (str. 153—156). E. Laszowski Tri priloga za povjest Kacijanerove vojne u Slavoniji g. 1537. (str. 157.—178.) Dr. D. Gruber Iz starije hrvatske povjesti (str. 179—184). Dr. G. Schwarz Prilozi k povjesti židova u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću (str. 185—194). Dr. I. Bojničić Prilozi k povjesti Frankapana (str. 195—206). Dr. M. Wertner Eine unbekante kroatisch-schlesische Allianz (str. 207—217). Dr. F. Bučar Širenje reformacije u Hrvatskoj (str. 218—236). V. Klaić Dubrovačka vlastela Žunjevići u Senju i Vinodolu (str. 237—239). Dr. L. Jelić Zadarski bilježnički arhiv (str. 240—262). Svaštice.

— — — — — God. IV. sv. 1—4 Zagreb 1902. — Dr. L. Jelić Hrvatski zavod u Rimu (str. 1—55). Ch. Šegvić Prilog za povjest falsifikata u Dalmaciji (str. 56—65). E. Laszowski Prilog za povjest sajnova u Hrvatskoj i Slavoniji (str. 67—79). Dr. S. Srkulj Sa historičkoga kongresa 1900 (str. 80—83). Dr. L. Jelić Acta Hieronymiana (str. 84—95). Dr. M. Wertner Glossen zu zwei kroatischen Urkunden (str. 96—100). Dr. I. Kršnjavi Ein Nachwort zu den Studien über die Historia Salonitana (str. 101—111). Dr. I. Bojničić Neizdane izprave o pogonu vještica u Hrvatskoj (str. 112—120, 182—184). V. Klaić i Dr. K. Horvat Grada za povjesnicu zagrebačkih biskupa od g. 1433—1466 (str. 121—126, 144—150). Dr. F. Šišić Itinerarij Karla I. (str. 131—143). Lj. Ivančan Buna varaždinskoga generalata i pograničnih kmetova g. 1755. (str. 151—173, 240—259). E. Laszowski Deset listina za povjest grada Križevaca (str. 174—181, 260—269). S. Brusina Bibliografsko statističke sitnice (str. 185—188). Dr. G. Schwarz Prilozi k povjesti židova u Hrvatskoj (str. 189—192). V. Mažuranić Zbirka hrvatskih listina u Mažuranića (str. 195—212). Dr. M. Wertner Itinerarij kraljeva Stefana V., Ladislava IV. i njihovih dostojanstvenika (str. 213—233). Ch. Šegvić Na čemu se je osnivao primat spljetske crkve (str. 234—239). Svaštice. Književnost.

Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 144. Razredi filologijsko-historijski i filozofijsko-juridički. 54. U Zagrebu 1900. — Dr. A. Bauer O metafizičkom sustavu Wundtova (str. 1—59). Dr. F. Vrbanić Prilozi gospodarskomu razvoju hrv. slav. Krajine u 19. vijeku (str. 40—131). Dr. F. Marković O tražičnom problemu u Bogovićevo »Stjepanu, posljednjem kralju bosanskom« i u analognih značajih svjetske dramske literature (str. 132—197).

— — — — — Knjiga 145. — — 55. U Zagrebu 1901. — Dr. S. Tropsch Uzori Reljkovićevo »Kučniku« (str. 1—29). Dr. Đ. Körbler Humanista Matija Grbić (str. 30—104). M. Vukčević Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom na opće mačedonizme (str. 105—157). Dr. L. Jelić Moći sv. Šimuna Bogoprimatea u Zadru. Hagio-grafijsko-povjesna studija (str. 158—225).

— — — — — Knjiga 146. — — 56. U Zagrebu 1901. — Dr. N. Andrić Izvori starih kajkavskih drama (str. 1—77). R. Strohal Jezične osobine u kotaru karlovačkom (str. 78—153). Dr. M. Šrepele O Maruliću. O 400-godišnjici Marulićeve »Judite« (str. 154—220).

— — — — — Knjiga 148. — — 57. U Zagrebu 1902. — R. Strohal Jezične osobine u kotaru karlovačkom (str. 1—50). P. Budmani »Pjerin« Marina Držića (str. 51—80). Dr. M. Šrepele Sigetski junak u povjesti hrvatskoga pjesništva (str. 81—173). Đ. Magarašević Rad dra. Jovana Subotića na školskoj knjizi (str. 174—226). N. Petrovski O genealogiji Držića (str. 27—230).

Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Na svijet izdaje jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti. Svezak VI. Uredio Dr. A. Radić U Zagrebu 1901. — I. Žic Vrbnik (na otoku Krku). Kata Janićerova Trebarjevo. I. Klarić Kraje (u turskoj Hrvatskoj). I. Zovko Vjerovanja iz Herceg-Bosne. N. Balarin Gataše na Grudi.

— — — — — Knjiga VII., sv. 1. Urednici Dr. T. Maretić i Dr. D. Boranić. U Zagrebu 1902. — Dr. T. Maretić Stajaći brojevi u narodnoj našoj epici. J. Lovretić Otok. Narodni život i običaji.

Grada za povjest književnosti hrvatske. Na svijet izdaje jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga 3. Uredio Milivoj Šrepele. U Zagrebu 1901. — Pripomenak. Dr. M. Rešetar Pjesme Ivana Lovra Regina, dubrovačkoga kancelara XV. vijeka. Dr. M. Rešetar Doslije nepoznata štampana knjiga od g. 1492. M. Breyer O tiskanim izdanjima Marulićeve »Judite«. M. Šrepele Marulićevo djelo »De ultimo Christi iudicio«. F. Menčik Hrvatska Batrahomiomahija. M. Šrepele Nije vsaki cepeliš na vsaku nogu. A. Kolander Prilog ka kajkavskoj književnosti XVIII. stoljeća. M. Breyer Pismo Vatroslava Lisinskoga g. 1852. M. Šrepele Listovi iz ostavine Dragojle Jarnevićeve. M. Šrepele Iz ostavine Dragutina Rakovca. M. Šrepele Sitnice iz ilirskoga doba.

Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Edidit Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium. Vol. XXX. Scriptores. Vol. IV. Balthasari Adami Kereselich: Annae 1748—1767. Prooemio de vita operibusque scriptoris praemisso digessit T. Smičiklas. Zagrabiae 1901 et 1902.

Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium. Vol. VIII. Libro delli ordinamenti e delle usanze della uniuersitate et dello commun della Isola de Lagusta. Priredio za tisak . . Fr. Radić. Na svijet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1901.

Ljetopis jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1900. Petnaesti svezak. U Zagrebu 1901.

— — — — — za godinu 1901. Šestnaesti svezak. U Zagrebu 1902.

Atti e Memorie della società istriana di archeologia e storia patria. Vol. XVII. 1—4. Parenzo 1901. — Senato Mare. Cose dell' Istria (str. 1—79, 209—282). Raccolta di Atti pubblici riguardanti la Provincia dell' Istria e le Isole del Quarnero (str. 80—143) G. Pitacco Il poeta Ostio e la guerra istriana (str. 134—149). Processi di luteranismo in Istria (str. 150—186, 283—299). Dr. B. Schiavuzzi Cenni storici sull' etnografia dell' Istria (str. 300—331). R. Devescovi Il Castello di Rovigno (str. 332—368). Atti della Società. Bibliografia. Varietà.

— — — — — Vol. XVIII. 1—2. Parenzo 1902. — Senato rettori (str. 1—43). Processi di luteranismo in Istria (str. 44—74). Dr. B. Schiavuzzi Cenni storici sull' etnografia dell' Istria (str. 75—120). Dr. P. Sticotti Relazione preliminare sugli scavi di Nesazio (str. 121—147). Dr. B. Schiavuzzi Monete romane rinvenute negli scavi di Nesazio 1900—1901 (str. 148—160). A. Ive Quarnaro o Carnaro? Quarnaro o Carnaro? Postilla etimologica. (str. 161—167). C. De Franceschi Il Comune polese e la signoria dei Castropola (str. 168—212).

Letopis Matice srpske. Knjiga 211—216, (sveska I—VI za godinu 1902). U Novom Sadu 1902. — J. Radonić O knezu Pavlu Radenoviću. Priložak istoriji Bosne krajem XIV. i početkom XV. veka. I. Ruvarac Đurad Vuković, despot srbski i Đorđe Kastriot-Skenderbeg, vođ arbanaški, g. 1444. J. Vučković Nekoliko slika iz starih srpskih rukopisa J. Radonić Romani u gradovima Dalmacije za vreme srednjega veka. Po prof. K. Jirečku. M. Car Jovan Sundečić. J. Tomić Medgan u Srba XVI. i XVII. stoleća. J. Radonić Todora Metohita poslanica o diplomatskom putu u Srbiju povodom ženidbe kralja Milutina sa Simonidom g. 1298. P. Marković Brojno opadanje Srba i Hrvata u Hrvatskoj i Slavoniji.

Knjige Matice srpske. Broj 2. Dr. Đ. Đera Agrarni pokreti u starom Rimu. U Novom Sadu 1901. — Broj 3. Č. Mijatović Carigradske slike i prilike U Novom Sadu 1901. — Broj 4. Dr. T. Mandić Uspomene iz našeg crkveno narodnog života III 1867—1876 I. deo. U Novom Sadu 1902. — Broj 5. Život Dra. Jovana Subotića (Autobiografija). Drugi deo: Proljeće. U Novom-

sadu 1902. — Broj 6. B. Nušić Kosovo. Opis zemlje i naroda. I. sv. U Novom sadu 1902.

Glas srpske kraljevske akademije. LX. Drugi razred 38. Beograd 1901. — Lj. Kovačević Žene i deca Stevana Prvovenčanoga. J. N. Tomić, Crnojevići i Crna Gora od 1479—1528. St. Dimitrijević Odnosaji pećskih patrijaraha s Rusijom u XVII. veku. J. Radonić Ko su Geti u hronici Komesa Marcelina? A. Gavrilović Prvi liričari i estetičari srpski.

— — — — LXII. — — 39. Beograd 1901. — I. Ruvarac Raški episkopi i mitropoliti. J. N. Tomić Crnojevići i Crna Gora od 1479—1528. Dr. D. M. Pavlović Administrativna i crkvena politika austrijska u Srbiji (1718—1739). Dr. A. Belić Priložci istoriji slovenskih jezika.

— — — — LXIV. — — 40. Beograd 1901. — Dr. D. M. Pavlović Financije i privreda za vreme austrijske vladavine u Srbiji (1718—1739). Lj. Jovanović Priložci hronologiji života Stevana Nemanje i svetoga Save. B. Prokić Početak Samuilove vladavine. J. Lukić Nominativ i vokativ u srpskom i latinskom jeziku. Dr. M. V. Smiljanić Otmice, dobeglice i tragovi kupovine devojaka u srpskog naroda.

Srpska kraljevska akademija. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda. I. odeljenje. Knjiga I. Lj. Stojanović Stari srpski zapisi i natpisi. Knjiga I. Beograd 1902.

Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. Urejuje A. Koblar. Letnik XII. 1—4. V Ljubljani 1902. — V. Steska Janez Čandik, slovenski pisatelj † 1654. M. Slekovec Duhovniki, rojeni v kranjski župniji. F. Hauptmann O pokolenju Jurija baruna Vege. V. Steska Slike v ljubljanskih cerkvah okoli l. 1715. Dr. Fr. Kos Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori. F. Pokorn O jurisdikciji nad cerkvijo Matere božje na blejskem otoku in nad ondotno proštijo. — Mala Zapiski. Slovstvo.

Mittheilungen des Muscalvereines für Krain. Geleitet von Dr. O. Gratzky Edlen von Wardengg. XV. Jahrgang 1—4 Heft. Laibach 1902. — F. Seidl Das Klima von Krain. Dr. A. Mell Krain und der historische Atlas der österreichischen Alpenländer. Fr. Komatar Tapferkeitszeugnisse zweier Krainer. A. Paulin Über die geographische Verbreitung von Daphne Blagayana. Dr. S. Puchleitner Die Territorialeinteilung der Illyrischen Provinz Krain unter französischer Verwaltung. — Kleine Mittheilungen.

Argo. Zeitschrift für krainische Landeskunde. Herausgegeben von Prof. Alfons Müllner. IX. Jahrgang. Laibach 1901. — A. Müllner Das Eisen in Krain. A. Müllner Das Waldwesen in Krain. A. Müllner Die Zukunft der Stadt Laibach. A. Müllner Der römische Limes in den italischen Grenzgebirgen. Dr. U. Vram Die Schädelammlung des krainischen Landesmuseums in Laibach. A. Müllner Der Münzfund von Jugorje. A. Müllner Vermögen eines Laibacher Handelsmannes von 1711. — Mnogi manji članci.

Vasić Dr. Miloje M. Die neolithische Station Jablanica bei Medulužje in Serbien. Braunschweig 1902. (Sonder-Abdruck aus dem »Archiv für Anthropologie« XXVII.) — Ova je knjiga referat o iskapanjima, što ih je Dr. Vasić bio lani jeseni poduzeo u neolitičkoj naselbini Jablanica na željezničkoj pruzi Mladenovac—Misača. Cijela naselbina zaprema 35—40 hektara, a prekopano je tek 84 m². Neobično veliki broj predmeta, koji se je našao na ovom razmjerno malenom prostoru, jasno dokazuje, da je naselbina mnogo bogatija od butmirske. Ženskih idola od zemlje našlo se je 83 komada; različito su prikazani, a izradba je kod ovih veoma primitivna. Ornamenti u licu mogu se smatrati tetovažom, a crte na tijelu imaju valjda da sjećaju na odijelo. Osim ovih figura našlo se i životinjskih, tako jedna ptičja glava (od kamena), nekoliko četveronožnih životinja, koje se ne mogu raspoznati i jedna glava s rogovima (valjda od goveda). Na ognjištima ležala je sva sila ulomaka od posuda. Opisav sve važnije predmete ispoređuje Vasić jablaničku naselbinu sa Trojom i Butmirom. Troja, Bos-öjök (u Phrygiji), Jablanica i Butmir imale bi tobože predočiti istu kulturu, a narod, koji je u tim mjestima u ono vrijeme živio, da je bio jedan te isti — phrygijski. Ovom hipotezom pobija Vasić starije mnijenje, koje balkanski poluotok u neolitičko doba dijeli u dva dijela: jedan što je bio pod uplivom Troje, i drugi pod uplivom Mykena.

V. H.

E. Laszowski: Hrvatske povjesne građevine. Mjestopisni i povjesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povjesnih građevina domovine Hrvata. Knjiga I sa 112 slika. Zagreb 1902. Tisak A. Scholza. Naklada piščeva. — Od ovoga djela izašlo je deset svezaka, koji sačinjavaju I. knjigu ovoga monumentalnoga djela. Opisane su 32 građevine iz Hrvatske i Slavonije. Pisac je savjesno upotrebio svu pristupačnu literaturu i izvore i nije žalio ni truda, ni troška, a

ni vremena, da mu djelo ispane što bolje i što potpunije. Mnogobrojne, većinom vrlo dobro uspjele slike gradova, gradina, kula, gospodskih dvorova, pa nacrti i tlocrti iz prošlih vijekova podaju djelu, koje imade i vrlo dostojnu vanjsku opremu, osobitu vrijednost. Jedini bi prigovor bio, da u djelu nema pravoga sistema, koji je u djelu na znanstvenoj podlozi osnovanom vrlo nuždan, ali pisac sam u predgovoru priznaje, da je želio ovakvim rasporedajem zainteresovati čitatelje iz raznih krajeva naše domovine. Tko znade, kako je danas našim piscima teško odvažiti se na izdavanje većih djela i kakovu prođu jim djela u narodu nalaze, taj će piščevu ispriku odobriti i ovu jedinu pogrešku oprostiti. Djelo Laszowskovo je našem narodu potrebno, jer će se u njemu sačuvati spomenici narodne prošlosti opisani i naslikani, pa s toga svraćamo pažnju cijeloga naroda na njegove »Hrvatske povjesne građevine«, da jih obilnom pretplatom podupru, da usljed narodnjega nehaja djelo ne zapne, jer bi bila pred Bogom grjehota a pred svijetom sramota!

Josip Purić.

Milan Šufflay. Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena (1075—1180). Zagreb 1901. Doktorska disertacija, u kojoj pisac govori o pokusima vizantijskih vladara X. i XI. vijeka, kako bi se među vizantijskim provincijama uspostavila tema dalmatinska.

A. J.

Barić Janko. O zdravstvu staroga Zagreba. Preštampano iz »Liečničkoga Viestnika«. Zagreb 1902. — Ako i nije iscrpivo, a ono je odista prijedno na temelju izdanja Ivana Tkalčića, pa po raznim podacima arhiva nadbiskupije zagrebačke napisano lijepo djelo, u kojem pisac opisuje zdravstvo i njegove odnošaje u Zagrebu od doba, kada je podignut na kraljevski grad pa sve do g. 1800. Čitaoc ne treba biti stručnjak, sve će shvatiti i sve će ga zanimati, a veoma je hvale vrijedno, da je neliječniku ovaj teški posao toli dobro za rukom pošao. Dr. Fran Gundrum.

Dr. V. Deželić. Inkunabule (prvotisci) zagrebačke sveučilišne biblioteke. U Zagrebu 1902. — Lijep pokušaj, da se hrvatska publika uputi u jedan od najzanimivijih dijelova bibliografske znanosti. Opis inkunabula hrvatske sveučilišne biblioteke u Zagrebu sastavljen je prema modernim znanstvenim zahtjevima, te daje mnogo podataka, koji bibliografima nisu bili poznati. U svem se iz vremena do g. 1500. navodi 71 djelo, koja su štampana u Augsburgu, Baselu, Bologni, Bresciji, Brnu,

Forliju, Lepzigu, Mlecima, Nürnbergu, Reutlingenu, Strassburgu, Veroni i Vicenzi, dočim od nekih nije poznato mjesto, gdje su se štampali. Po nas Hrvate osobito su važna dijela: glagolski misal od g. 1183., štampa valjda u Mlecima, od kojega ima sveučilišna biblioteka jedan potpuni i jedan defektan primjerak (br. 67 i 68), pa hrvatski breviar od g. 1493, tiskan u Mlecima od Andrije de Torresanis de Asula, također u dva primjerka (br. 49 i 50). Ima tu i latinskih knjiga od dva hrvatska štampara: Kotoranina Andrije Paltašića, koji je djelovao u Mlecima g. 1476—1492. i Dubrovčanina Dobriše Do'rića (Boninus de Boniniis) iz vremena njegova djelovanja u Veroni (1481—1483.). Zanimivo je, što doznajemo da je brevijar za porabu zagrebačke crkve štampan g. 1481. u Mlecima po Erhardu Ratdoltu iz Augsburga. Knjigi dodane dvije table prikazuju facsimilia iz obijuh glagolskih prvotisaka.

Der römische Limes in Oesterreich. Heft, III. Wien 1902. Ova treća svezka sadržaje izvještaj o istraživanju g. 1900. Pukovnik pl. Groller, koji je poslove vodio, konstatovao je neke dijelove rimskih puteva Carnuntum-Scarabantia, Carnuntum-Vindobona i jednoga trećega, koji spaja prva dva. U selu Höflein a. d. Donau iskopan je jedan dio rimskoga kastela, dočim se ostalo nije dalo iskopati, jer se danas povrh kastela nalazi crkva i groblje. U rimskom logoru Carnuntum nastavile su se radnje sa veoma lijepim uspjehom. O napisima, koji su se te godine našli, govori u dodatku prof. E. Bormann. Sveska ima 13 tabla, koje sadržaju nacрте o iskapanju i slike manjih predmeta, koji su se pri njem našli. V. H.

Constantin Jireček. Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters I. Theil. Denkschriften der kaiser. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe. Band XLVIII. Wien 1901. — Zanimiva ova studija ima da razbistri sredovječnu etnografiju u dalmatinskim gradskim općinama na osnovu do sada poznatih i nekih nepoznatih vrela. Rezultati, koji nam se ovdje iznose, jesu sa stanovišta kulturno-istorijskoga i etnografskoga vrlo zanimivi. Po njima razabiremo, da se je Dalmacija u jednom tisućljeću etnografski dvaputa promijenila, i to prvi put početkom I. v. posl. Kr., kada su se panonska i ilirska plemena, podlegavši sili rimskoj, stala latinizovati, stvarajući romanski ili romanizovani živalj, a drugi put kada je početkom VII. vijeka ovaj romanski svijet, uslijed invazije slavenske stegnut na pojedine gradove primorske,

stao malo po malo popuštati kolonizaciji slavenskoj, miješajući se sa živiljem slavenskim dotično hrvatskim. A. J.

II. Schwalb. Römische Villa bei Pola. Mit 15 Taf. u. 8 Abb. im Texte. Wien 1902. (Kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung II.). — Govori o ostancima rimskoga ljetnikovca na zemljištu Vittorija Candussi-Giaro kod Punte Barbariga, 20 kilometara sjevero-zapadno od Pulja. Sastojao je od ljetnoga i zimskoga stana, kojima se sve prostorije sa njihovim mozajicima i slikarijama na zidu dadoše konstatovati. Floris i mnoge detalje lijepo predočuju pridodane chromolithografske table.

Passow Wolfgang, Studien zum Parthenon. Berlin g. 1902. — Philologische Untersuchungen XVII. — Ova je knjiga plod višegodišnjih studija, a nastavak prijašnjega jednoga članka istoga pisca (Zum Parthenonfriese. Archaeolog. Jahrb. XV p. 42). Razdijeljena je na tri dijela. U prvom dijelu pisac govori o porabi tenije (vrpce za kosu) na parthenonskim figurama. Vrpca je u opće služila za to, da drži kosu na glavi i kod muških i kod ženskih. Nije bila oficijelni dar pobjednicima u raznim agonima, jer je u tu svrhu služio samo vijenac, nego se je darivala od prijatelja i znana. Bilo ih je raznoga oblika, jednostavnih i skupocjenih. Dokazujuć to na osnovu raznih vijesti kod grčkih pisaca i attičkih spomenika, prelazi na parthenonske figure i nalazi više puta prikazanu teniju, gdje se prije nije opazila. Katkada je bila označena samo bojom, više puta je pomoglo dljeto, a često je tenija bila načinjena i od kovine. — U drugom dijelu dokazuje Passow sa dosta malo uspjeha, da se umjetnik — a to je u tom slučaju po njegovom sudu Phidija — držao pri poredanju metopā, koje prikazuju borbu Kentaura protiv Lapitha, neke stanovite scheme. Izvođenje njegovo opire se Carreyevim snimcima parthenonskih skulptura, koji su po novijim istraživanjima arheologa dosta vjerni, te će se rijetko tko naći, tko će pristati uz mnijenje, da je Carrey ove metope pri prerisavanju pobrkao. — U trećem su dijelu iznešena opažanja piščeva o konjima, koji su prikazani u skulpturama Parthenona. Već se je prije bilo opazilo, da su konji premaleni. Passow to tumači tako, da je umjetnik htio, da i za jahače dobije mjesta u polju, kojim je mogao raspolagati, a da ipak svi konji budu jednako veliki. Svakako pravo veli, da nemamo misliti, da je u Attici bila malena pasmina konja, jer na drugim attičkim spomenicima nalazimo

konje veće prikazane, a i iz Ksenofonta znamo, da su attički konji bili dosta veliki. — Passow nije doživio izdanja svoje knjige. Rukopis, što ga je ostavio, pregledao je prof. U. v. Willamowitz-Moellendorff, koji u predgovoru sam veli, da se sa nekim piščevim nazorima ne slaže. U ostalom se na radnji vidi, da je nedovršena, a vjerojatno je, da bi pisac, da ju je sam mogao izdati, nekoje nedostatke bio ispravio. V. H.

Lubor Niederle. Slované starožitnosti — Bibliotéka historická. — Nakladem Bursika a Kohouta. V Praze 1902. — U dosele izašlim sveskama razlaže pisac o prakolijevci slavenskoj, stavljajući ju iza Karpata, te pobijajući hipotezu onih, koji ju, držeći se Nestorove kronike, stavljaju u Podunavlje; zatim govori o porijeklu Slavena, o teorijama, koje su o tome pitanju nastale, pokazuje na neuspjeh historije u tome, iznosi, kako je filologija novo svjetlo unijela, prelazi zatim na seobu, dokazujući, da je ova bila tripartitna; opisujući pradomovinu slavensku na osnovu starih pisaca, dolazi do pitanja o Vendima. A. J.

J. L. Červinka: Morava za pravčku. Brno 1902. — Druga sveska djela, što ga započeo izdavati muzejni spolek u Brnu pod naslovom: Vlastivěda Moravska. Knjiga je u tekstu bogato ilustrirana, a za što bolje razumjevanje dodane su joj straga 4 karte o nalazištima, te 52 table sa slikama, svrstane hronološkim redom, usvojenim u modernoj prehistoriji. U kratkom uvodu podaje pisac općenitu sliku prehistorije, razdiobu njezinu, kako se danas uzimlje, specijalno u Moravskoj, dodavši k tome popis muzeja, muzejskih društava i privatnih zbiraka, koje se nalaze u Moravskoj, te svu literaturu, koja radi o dojakošnjim prehistorijskim našašćima po Moravskoj. U drugom dijelu svoje knjige razvrstava pisac po razdobljima moravska nalazišta i spominje, što se je gdje našlo. Materijal je pregledno poredan, te se iz knjige lako može uviditi u mnogo koječem srodnost prehistorijskih kultura u Moravskoj s onima u ostalim zemljama austro-ugarske monarhije. A. J.

Alf Torp, Etruskische Beiträge. Erstes Heft, Leipzig, J. A. Barth, 1902. Izučavanje etruskanskoga jezika bilo je pred kratko vrijeme veoma nezahvalan posao. Ne samo da je materijal bio veoma razbacan, tako da ga je bilo mučno tražiti, nego je bio i tako neznatan, da se je moglo doći samo do neznatnih rezultata. Tek kada se je saznalo, da na povojima jedne egipatske mumije u zagrebačkom muzeju ima veći etruskanski napis i kada je Krall god. 1892. ovaj napis publicirao, moglo

se je nadati, da će to olakšati proučavanje etruskanskoga jezika. Uz to je i jedan od najmarljivijih radnika na tom polju Carl Pauli našao potporu, da izda Corpus svih poznatih etruskanskih napisa. Od te zbirke izašla je do sada prva sveska, a još jedna ima da izađe. Napokon je pred dvije godine u Kapui naden napis od jedno 60 redaka, ali se može pročitati samo polovica. — U pitanju etruskanskoga jezika s toga se tako slabo napreduje, što se med poznatim živim i mrtvim jezicima nije našao sličan; isporođivanje sa slavenskim, italiskim, likijskim i armenskim jezikom ostalo je bez svakoga uspjeha. Lattes, koji se je najviše bavio povojima zagrebačke mumije, nije postigao, što je mislio postići, jer je držao, da etruskanski jezik mora imati sličnosti sa italiskim jezicima. Torp zauzima stanovište, koje je već bio zauzeo Pauli; on naime etruskanski jezik ne isporođuje sa nijednim drugim, nego hoće da ga rastumači iz samih njegovih spomenika. Pauli je bio mislio, da etruski jezik u opće ne poznaje fleksije verba. Torp tvrdi protivno i hoće da prepozna neke preteritne forme (na -n-e i -ce), isto tako i neke prezentske i imperativne. Uz formu *a m a* = lat. *est* drži da ima enklitička ili proklitička forma *m a*, a preterit od toga prezenta drži da je forma *a m-ce*. U fleksiji imena prihvaća mnijenje, da je etruski jezik imao plural na *r* (*clan* (*sin*) — *clen-a-r*). Osim toga raspoznaje on neke genitivne forme u singularu i pluralu. U manjim ekskurzima učinio je neke opaske o pokaznim i odnosnim zamjenicama. Oštroumno njegovo razlaganje o brojevima je prvo, koje se može prihvatiti. Brojeve 1—6, koji dolaze na kockama iz Toscanelle, poredao je ovako: *ϑ u*, *z a l*, *c i*, *š a*, *m a χ*, *h u ϑ*. Za osam našao je etrusku riječ *cez p*, za 9 *sem ϑ*, za 20 za *ϑ ru mi*, za 30 *ce al γ l*. Ovomu je dijelu Torpove radnje napisao S. Bugge dodatak, u kom odobrava Torpov poredak brojeva, te drugim putem dokazuje, da je *cez p* = 8, a *sem ϑ* = 9. — Torpovi rezultati ipak su još tako problematični, da je teško o njima izreći sud. Možda će druga sveska, koja ima da se bavi tumačenjem napisa na povojima zagrebačke mumije, unijeti u ovu zagonetku nešto više svjetla. Svakako se nastavak Torpovih študija očekuje s velikim interesom, osobito u nas, jer će nam možda donekle rastumačiti najzanimiviji spomenik u našem muzeju. V. H.

Povjest francuske revolucije. Ustavotvorna i zakonodavna skupština i konventat. Napisao po najboljim piscima Franjo Valla. Karlovac 1901. — Hrvatsko čitalačko općinstvo pozna već prof. Vallu po nje-

govoj povjesti srednjega i novoga vijeka u izdanju svjetske povjesti Matice Hrvatske. Akoprem već imademo povjest francuske revolucije od znamenitog francuskog povjesničara Migneta u prijevodu I. Rabra u izdanju Matice Hrvatske, to ipak rado pozdravljamo lijepo Vallino djelo, koje nu je mnogo bolje uspelo nego li njegovi prvanji radovi. U svojoj povjesti francuske revolucije nije Valla bio vezan na određeni prostor i vrijeme, pak se je mogao posve slobodno kretati, a s toga mu je i djelo savršenije. Pisac nam je predočio povjest vrlo znamenitog razdoblja u životu francuskoga naroda od početka francuske revolucije godine 1789. pa do 26. listopada 1795. Sam

priznaje, da se je u svom djelu držao najviše priznatih povjesničara Francuza Migneta i Nijemca Weissa; njegovo djelo dakle nije posve izvorno, ali se mora priznati, da je Valla svoje uzore savjesno i zdušno rabio, da što jasnije i razgovjetnije prikaže povjest jednoga od najznamenitijih i najzamašnjih svjetskih događaja. Djelo se dijeli u četiri dijela: „Uzroci francuske revolucije“, „Ustavotvorna skupština“, „Zakonodavna skupština“ i „Konvenat“. Djelo je pisano velikom ljubavi i oduševljenjem za francuski pokret, a jezikom lakim i ugodnim, pa ga toplo hrvatskomu općinstvu preporučujemo.

Jos. Purić.

INHALT DES „VJESNIK“

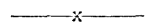
der kroatischen archaeologischen Gesellschaft in Agram.

Neue Serie Band VI. 1902.

	Seite
Brunšmid Dr. Josip: Colonia Aurelia Cibalae. Vinkovci in antiker Zeit	117
— — — Funde der Kupferzeit aus Kroatien und Slavonien und den angrenzenden Ländern	32
— — — Einige Münzfunde in Kroatien und Slavonien V; XVI—XVII	167
— — — Praehistorische Gegenstände aus dem Syrmier Comitate. 1—4	68
Celestin Vjekoslav: Epigraphische Beiträge aus Mursa	99
Florschütz Dr. Josip: Stridon und Zrin	87
— — — Nachschrift zum Artikel »Stridon und Zrin«	226
Gundrum Dr. Fran: Eine lateinische Handschrift eines Dalmatiner Mönches aus dem fünf- zehnten Jahrhundert	210
Hoffiller Dr. Viktor: Der thrakische Reiter	192
Ivančan Ljudevit: Die Allerheiligenkirche in Stenjevec	187
Jelić Dr. Luka: Die Alterthümer der Stadt Nin (Nona) III.	103
Klaić Vjekoslav: Materialien zur mittelalterlichen Topographie des Comitatus Lika-Krbava	1
Laszowski Emilije: Trg bei Ozalj	215
— — — Einige Bemerkungen über die Kirche der H. J. M. in Žakanje	224
Purić Josip: Praehistorische Ansiedlungen in der Umgebung von Erdut	185

Berichte der Vertrauensmänner und Freunde des Nationalmuseums in Agram: 1. Baltazar Ba-
žulić in Nadkrižovljani. S. 228. — 2. Juraj Božičević in Ogulin. S. 228. — 3. Mato
Brajković in Otočac. S. 228. — 4—6. Ferdo Hefele in Sisak. S. 228. — 7—13. Ignjat
Jung in Mitrovica. S. 229. — 14—15. Valentin Jurić in Privlaka. S. 231. — 16. Mijo
Mutavgjić in Dubica. S. 232. — 17. Đuro Panjković in Krbavica. S. 232. — 18. Đuro
Plašević in Lovas. S. 232. — 19—29. Antun Poturičić in Surčin. S. 232. — 30. Mirko
Seljan in Bruxelles. S. 238. — 31. Ivan Skomerža in Cirkvenica. S. 239. — 32—36.
Fran Šaban in Ogulin. S. 239. — 37. Robert Turmayer in Sotin. S. 243. — 38—39.
Cvjetko Vurster in Otočac. S. 243. — 40—43. Ivan Žic in Polje. S. 244.

Kleinere und literarische Nachrichten	248
--	------------

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN.

<p>Abb. 1. Geschwungene Schmaläxte aus Kupfer aus Vukovar, Lukovo und Brekinjska.</p> <p>„ 2. Kupferklumpen aus der Gussstätte bei Brekinjska.</p> <p>„ 3. Kupfer- und Feuersteingegenstände aus Bečmen.</p> <p>„ 4. Kupferkeile aus Kroatien und Slavonien.</p> <p>„ 5. Kupferkeil aus Boljun in Istrien.</p> <p>„ 6. Kupferkeil aus Grabovac in Dalmatien.</p> <p>„ 7. Kupferkeile aus Oražje in Bosnien.</p> <p>„ 8. Kupfermeißel aus Surčin.</p> <p>„ 9. Kupferne Flachäxte aus Kroatien und Slavonien.</p> <p>„ 10. Kupfernes Hammerbeil aus Dalmatien.</p> <p>„ 11. Kupferne Hammerbeile aus Syrmien.</p> <p>„ 12. Kupfernes Doppelbeil aus Klakarje.</p> <p>„ 13. Kupfernes Doppelbeil aus Bosanski Svilaj.</p> <p>„ 14. Colossales kupfernes Doppelbeil aus Ruma.</p>	<p>Abb. 15. Kupferaxt aus Dalmatien.</p> <p>„ 16. Bronzeaxt aus Süddalmatien.</p> <p>„ 17. Kupferdolch aus Lovas.</p> <p>„ 18. Kupfergegenstände aus Syrmien. 1. Nadel aus Vukovar. 2. Pfriemen aus Deč.</p> <p>„ 19. Gegenstände aus einem Grabe der Kupferzeit in Vukovar (Velika skela).</p> <p>„ 20. Gegenstände aus einem Grabe in Vukovar.</p> <p>„ 21. Armreife aus Spondylusschalen aus einem Grabe in Vukovar.</p> <p>„ 22. Certosaßibel aus Vukovar (Vučedol). Bronze.</p> <p>„ 23. Gürtelhacken aus Vukovar (Vučedol). Bronze.</p> <p>„ 24. Theil eines späthallstädtischen Gürtels aus Vukovar (Vučedol). Bronze.</p> <p>„ 25. Perlen aus Glasmasse aus Vukovar (Vučedol).</p> <p>„ 26. Schwert aus Vukovar (Vučedol). Eisen.</p>
---	---

- Abb. 27. Lanzenspitzen und Beschläge einer Schwertscheide aus Vukovar (Vučedol). Eisen.
- „ 28. u. 29. Lanzenspitzen aus Vukovar. Eisen
- „ 30. Gürteltheil aus Surčin. Bronze.
- „ 31. Einschleifige Fogenfibel aus Kuzmin. Silber.
- „ 32. Mittelatlänefibel aus Novi Jankovci. Bronze.
- „ 33. Urne und Glasperlen aus Mitrovica (Tanninfabrik).
- „ 34. Lanzen spitze aus Mitrovica (Tanninfabrik).
- „ 35. Thongefäss aus Mitrovica (Tanninfabrik).
- „ 36. Praehistorischer Goldschmuck aus Mitrovica (Tanninfabrik)
- „ 37. Bronzegegenstände aus Mitrovica (Tanninfabrik).
- „ 38. Silberne Schmucksachen aus einem praehistorischen Grabe in Mitrovica.
- „ 39. Perlen aus einem praehistorischen Grabe in Mitrovica. 1—11 Glas, 12—13 Bernstein, 14—18 Korallen.
- „ 40. Bronze fibeln aus Novi Banovci an der Donau.
- „ 41. Silber fibeln aus Slavonien oder Kroatien.
- „ 42. Fragmente von Bronzegegenständen aus Jarak.
- „ 43. u. 44. Silberne La Tène fibeln aus Jarak.
- „ 45. Silberne Gürtelplatte aus Jarak.
- „ 46. Römischer Silvanusaltar aus Osijek (Essek).
- „ 47. Römischer Jupiteraltar aus Osijek (Essek).
- „ 48. Die Domkirche in Nin (Nona) und ihre Umgebung. Plan.
- „ 49. Plan von Vinkovci. Massstab fast 1 : 14800.
- „ 50. Praehistorische Thon- und Beingegegenstände aus Vinkovci.
- „ 51. Stockknäuf aus Hirschhorn aus Vinkovci.
- „ 52. Gegenstände aus geglättetem Stein aus Vinkovci.
- „ 53. Mittelatlänefibeln aus Vinkovci. Bronze.
- „ 54. Planskizze von Vinkovci nach Marsilius.
- „ 55. Römische Thonlampe aus Vinkovci.
- „ 56. Fragmente arretinischer Reliefgefässe aus Vinkovci.
- „ 57. Aphrodite. Fragment einer Thonfigur aus Vinkovci.
- „ 58. Römische Thongegenstände aus Vinkovci.
- „ 59. Römische Gegenstände aus Vinkovci. 1—5, 7—17 Eisen, 6 Kupfer.
- „ 60. Würfelförmiges Eisenmaterial aus Vinkovci. Römische Zeit.
- „ 61. Römisches Fundament mit eingemauerten Statuen im Vinkovci.
- „ 62. Poseidon. Marmorstatue aus Vinkovci.
- „ 63. Herakles. Marmorstatue aus Vinkovci.
- „ 64. Eros. Relief fragment aus Vinkovci.
- „ 65. u. 66. Römische architektonische Fragmente aus Vinkovci.
- „ 67. Fragment von einem römischen Sarkophage. Aus Vinkovci.
- Abb. 68. Fragmente mit Ornamenten und Buchstaben. Aus Vinkovci.
- „ 69. Römische Schmucksachen aus Vinkovci. 4—5 Gold, 1, 3, 8 u. 9 Bronze, 2, 6 u. 7 Bein.
- „ 70. Römische Thongefässe aus Vinkovci.
- „ 71. u. 72. Fortuna. Römische Broncestatuette aus Vinkovci.
- „ 73. Eros. Römische Broncestatuette aus Vinkovci.
- „ 74. Stierkopf. Applike von einem römischen Bronze kessel.
- „ 75. Hahn. Römisches Bronze figurchen aus Vinkovci.
- „ 76. Bleiplatte mit Motiv relief. Aus Vinkovci.
- „ 77. Säulen fragment mit Unterbau aus Vinkovci.
- „ 78. Römischer Mühlstein aus Vinkovci.
- „ 79. Thonurne aus Vinkovci.
- „ 80. Römische Silberfibel aus Vinkovci.
- „ 81. Römischer Goldring aus Vinkovci.
- „ 82. Römische Silberfibel aus Vinkovci.
- „ 83. Römischer Kupferkrug aus Vinkovci.
- „ 84. Römisches Brocegefäss aus Vinkovci.
- „ 85. Römische Bronzegegenstände aus Vinkovci.
- „ 86. Praehistorische und römische Bronze fibeln aus Vinkovci.
- „ 87. Römische Gegenstände aus Eisen aus Vinkovci.
- „ 88. Römischer Silberlöffel aus Vinkovci.
- „ 89. Römische Glasgegenstände aus Vinkovci.
- „ 90. Römische Gegenstände aus Vinkovci. 1. Zierplättchen von einem Riemen. 2 bis 4 Silberring.
- „ 91. u. 92. Beschläge von römischen Schlössern aus Vinkovci.
- „ 93. Fuss eines römischen Thongefässes aus Vinkovci.
- „ 94. Römische Gemmen aus Vinkovci.
- „ 95. Goldmünze des Caesars Crispus aus d. Münzstätte Siscia, gef. in Vinkovci.
- „ 96. Aes signatum mit „ramo secco“. Aus Mazin. Vorder- und Seitenansicht.
- „ 97. Aes signatum mit Schwert u. Scheide.
- „ 98. u. 99. Aes signatum mit den Stieren. Fragment aus Mazin.
- „ 100. Thonkrug aus Valpovo, worin Münzen des XVII. Jahrhunderts gef. wurden.
- „ 101. Cattaro. Grossetto des venetianer Conte Zuanne Magno
- „ 102. Herrmannstädter Denar des Gabriel Bathori.
- „ 103. Praehistorische Thongefässe aus Erdut.
- „ 104. Bronzezeitliche Thonurne aus Erdut.
- „ 105. Grundriss d. Allerheiligenkirche in Gornji Stenjevac.
- „ 106. Thrakischer Reiter. Relief aus Sisak.
- „ 107. Erste Seite der Handschrift eines Dalmatiner Mönches aus dem 15. Jahrhundert.
- „ 108. Siegel der Gemeinde Trg (bei Ozalj).
- „ 109. Stein mit Wappen in der alten Kirche in Žakanje (Bezirk Karlovac).

ČLANOVI UTEMELJITELJI

HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA U ZAGREBU*.

1. Antolković pl. Josip, vladin ravnatelj u miru u Zagrebu.
2. Brunšmid Dr. Josip, sveučilišni profesor i ravnatelj arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
3. Bulić Franjo, ravnatelj muzeja u Spljetu.
4. Crnadak Đuro u Zagrebu.
5. Cseh Ervin de Szentkatolna, hrvatski ministar u Budimpešti.
6. † Devčić Dr. Virgil, odvjetnik u Zagrebu.
7. Deželić Đuro, gradski senator u Zagrebu.
8. Grad Karlovac.
9. Gugler Pavao, biskup i prior vranski u Zagrebu.
10. Janković grof Julijo, veleposjednik u Budimpešti.
11. Karić Pavao, potpukovnik u miru u Zagrebu.
12. Knjižnica biskupskoga sjemeništa u Djakovu.
13. Knjižnica zbora duhovne mladeži u Zagrebu.
14. Knjižnica muške učiteljske škole u Zagrebu.
15. Knjižnica okružna učiteljska u Mitrovici.
16. Knjižnica obitelji Vitezić u Vrbniku.
17. Knjižnica središnjega bogoslovnoga sjemeništa u Zadru.
18. Kolar Nikola, arhitekt u Zagrebu.
19. Kušević Svetozar, veliki župan u miru u Blackom.
20. Mikačić Dujam, općinski bilježnik u Spljetu.
21. Neumann Dr. Dragutin, odvjetnik u Osijeku.
22. Normann grof Rudolf Ehrenfelski, vlastelin u Valpovu.
23. Imovna općina brodska u Vinkovcima.
24. Imovna općina otočka u Otošcu.
25. Pleše Ferdo, kanonik i župnik u Fužini.
26. Ružić Dr. Ivan, branitelj u Zagrebu.
27. Slamnik Ljudevit, gimn. ravnatelj u miru na Rijeci.
28. Smičiklas Tade, sveučilišni profesor u Zagrebu.
29. Strossmajer Josip Juraj, biskup u Djakovu.
30. Suk Dr. Feliks, kanonik u Zagrebu.
31. Šestak Ivan, kanonik u Zagrebu.
32. Šilović Dr. Josip, sveučilišni profesor u Zagrebu.
33. Šrepel Dr. Milivoj, sveučilišni profesor u Zagrebu.
34. Prva hrvatska štediona u Zagrebu.
35. Turković Milan, vlastelin u Kutjevu.
36. Žerjavić Dr. Juraj, župnik u Mariji Bistrici.

* Članovi utemeljitelji uplaćuju na jednom ili u pet godišnjih obroka najmanje 100 kruna.

